

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยว
เชิงวัฒนธรรมสู่สากล

วิทยานิพนธ์
ของ
พัชรี ลิทธิฎา

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์

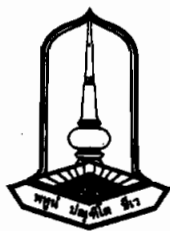
ตุลาคม 2555

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม: การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยว
เชิงวัฒนธรรมสู่สากล

วิทยานิพนธ์
ของ
พัชรี ลิทธิธูญา

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์
ตุลาคม 2555
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของนางสาวพัชรี ลิณีฐฎา
แล้วเห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....
(อาจารย์ ดร.กล้า สมตระกูล)

ประธานกรรมการ
(อาจารย์บัณฑิตศึกษาประจำคณะ)

.....
(ผศ. ดร.ทรงคุณ จันทจร)

กรรมการ
(ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์)

.....
(ดร. พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์)

กรรมการ
(กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์)

.....
(อาจารย์ ดร.อัญชลี จันทาโก)

กรรมการ
(อาจารย์บัณฑิตศึกษาประจำคณะ)

.....
(อาจารย์ ดร.มาริสสา โกเศยะโยธิน)

กรรมการ
(ผู้ทรงคุณวุฒิ)

มหาวิทยาลัยอนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

.....

(ผศ. ดร.ทรงคุณ จันทจร)
คณบดีคณะวัฒนธรรมศาสตร์

.....

(รศ. ดร.ณฐนนท์ ตราชู)
ผู้รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
วันที่ 12 เดือน ... ๓๑.๐. พ.ศ.

ประกาศคุณูปการ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จได้ด้วยความอนุเคราะห์จากบุคคลหลายท่าน ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทรงคุณ จันทจร คณบดีคณะ วัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำ อย่างดียิ่ง นับตั้งแต่การแนะนำหัวข้อเรื่อง การวางโครงเรื่อง การจัดรูปแบบ การแนะนำแหล่งค้นคว้าที่เป็น ประโยชน์ พร้อมทั้งแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ด้วยความเอาใจใส่ และที่สำคัญท่านได้แนะนำบุคคลซึ่งมีคุณค่า ยิ่งสำหรับการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ อาจารย์ ดร.พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระ เชตุพนวิมลมังคลาราม ท่านเป็นทั้งผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ ผู้นำทาง ผู้ชี้ทาง และผู้ให้ความอนุเคราะห์ใน ทุก ๆ เรื่องอย่างยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือนได้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร.กล้า สมตระกูล อาจารย์ ดร.มารีสา โภเศษโยธิน อาจารย์ ดร. อัญชลี จันทาโก คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่ให้คำแนะนำเพิ่มเติมอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการ ทำงานวิจัย ขอบคุณคณาจารย์คณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่ประสิทธิ์ประสาท วิชาความรู้ด้วยความเอาใจใส่ดูแลด้วยดีตลอดมา

ขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.กาญจนา นาคสกุล ราชบัณฑิต และ นายกษมาคมครุภาษาไทยแห่งประเทศไทย รองศาสตราจารย์ ดร.ปราณี ศิริจันทพันธ์ นายกษตรีวัตรระฆัง สมาคม ดร.พรเพ็ญ ต้นประเสริฐ ที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ในการตรวจสอบเครื่องมือวิจัย ท่านได้ให้ความ ช่วยเหลือแนะนำปรับปรุง แก้ไขด้วยความเสียสละ ขอขอบคุณ ผศ.พีระ ลิณีธัญญา ที่สนับสนุนและให้กำลังใจ แก่ผู้วิจัยในการจัดทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้เป็นอย่างดี

ผู้วิจัยขอนมัสการขอบพระคุณ พระธรรมปัญญาบดี อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และอีกหลาย ๆ ท่านที่ไม่สามารถจะกล่าวได้ครบถ้วนในที่นี้ ขอบคุณสำนักงานกลางวัดพระเชตุพน วิมลมังคลาราม หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาสารคาม หอสมุดแห่งชาติ เว็บไซต์ของคณะวัฒนธรรม ศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และเว็บไซต์ TDC – Search ThaiLIS Digital Collection ผู้วิจัย ขอขอบพระคุณทุกท่านที่ได้ให้ความร่วมมือและอำนวยความสะดวกในการค้นคว้าข้อมูลเพื่อประโยชน์ แก่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

คุณค่าและประโยชน์จากวิทยานิพนธ์เรื่อง “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนา ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล” นี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นเครื่องบูชาพระคุณบิดามารดา คุณพ่อ พูน และคุณแม่แม่สำลี ลิณีธัญญา รวมทั้งพี่ชายไพโรจน์ ลิณีธัญญา ผู้ล่วงลับ และขออุทิศผลงานนี้ไว้เพื่อ ประโยชน์และความยั่งยืนสภาพของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามสืบไป

พัชรี ลิณีธัญญา

ชื่อเรื่อง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล
ผู้วิจัย นางสาวพัชรี ลิธิฐฎา
กรรมการควบคุม ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทรงคุณ จันทจร และดร. พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์
ปริญญา ปริญญา สาขาวิชา วัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ปีที่พิมพ์ 2555

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล” นี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาความเป็นมา สภาพปัจจุบัน และปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เพื่อศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล และเพื่อเสนอรูปแบบการพัฒนา ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กลุ่มตัวอย่างจำนวน 105 คน ประกอบด้วยกลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้ปฏิบัติ และกลุ่มบุคคลทั่วไป เครื่องมือที่ใช้วิจัย คือแบบสัมภาษณ์ แบบสังเกต แบบสนทนากลุ่ม และแบบบันทึกการประชุมปฏิบัติการ วิเคราะห์ข้อมูลตามจุดมุ่งหมายของการวิจัย ตรวจสอบผลการวิเคราะห์ด้วยวิธีการแบบสามเส้า และนำเสนอผลการศึกษาโดยวิธีวิเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ได้รับยกย่องเป็นมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกของประเทศไทย เพราะเป็นศาสนสถานที่ทรงคุณค่าทั้งทางด้านพุทธศิลป์ วิจิตรศิลป์ สถาปัตยกรรม และเป็นแหล่งรวมของภูมิปัญญาและศาสตร์ต่าง ๆ ในปี พ.ศ. 2554 องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ประกาศขึ้นทะเบียนจารึกวัดโพธิ์ 1,440 ชิ้น เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกในทะเบียนนานาชาติ (International Register)

ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ด้านการดึงดูดใจ การท่องเที่ยว วัดโพธิ์เป็นมรดกโลกมีองค์ความรู้ที่เป็นสากล เป็นแหล่งองค์ความรู้ที่หลากหลายทั้งด้านการแพทย์แผนไทย สถาปัตยกรรม พุทธศิลป์ วรรณศิลป์ ปรัชญา ประวัติศาสตร์ที่สมบูรณ์แบบที่สุด แต่มีการใช้องค์ความรู้เฉพาะทางด้านวิทยาศาสตร์การแพทย์ และการนวดแผนไทยเท่านั้น ด้านการรองรับการท่องเที่ยว สามารถรองรับได้วันละ 5,000-10,000 คนจากทั่วโลก การมีนักท่องเที่ยวจำนวนมากทำให้ขาดความสะดวกหลายเรื่อง คือ การจราจรแออัด ที่จอดรถไม่เพียงพอ สุขาไม่สะอาด การปฐมพยาบาล การดูแลความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว น้ำดื่ม และถังขยะไม่เพียงพอ ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว มีฝ่ายสงฆ์ที่รับผิดชอบอย่างชัดเจน และมีคณะกรรมการบริหารจัดการการท่องเที่ยวภายในวัด ซึ่งเป็นการจัดการกันเอง ไม่มีหน่วยงานภายนอกเข้ามามีส่วนร่วมจึงเกิดปัญหาในระบบต่าง ๆ คือ ระบบสาธารณูปโภค การประชาสัมพันธ์ และการประสานงาน การบริหารทรัพยากรและการเงิน การจัดการสัตว์เลี้ยงและสัตว์เร่ร่อนในเขตท่องเที่ยวของวัด ด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว มีเจ้าหน้าที่ประชาสัมพันธ์เพียง 8 คน ทำให้ขาดประสิทธิภาพ การประชาสัมพันธ์ไม่ทั่วถึงและยังไม่มีความเป็นสากล

รูปแบบการพัฒนา ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม คือ มีเป้าประสงค์มุ่งพัฒนาวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในระดับสากล โดยมียุทธศาสตร์การพัฒนา 4 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ 1) ยุทธศาสตร์การพัฒนา ศักยภาพการดึงดูดใจ การท่องเที่ยว โดยกำหนดกลยุทธ์คือ พัฒนาองค์ความรู้และปรับปรุงรูปแบบกิจกรรมให้น่าสนใจ สร้าง ศักยภาพ และมาตรฐานด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวให้เป็นที่ยอมรับในระดับสากล แนวดำเนินการเช่น จัดการความรู้ใน

ลักษณะ Knowledge Marketing ขยายองค์ความรู้ที่มีอยู่ให้ปรากฏโดดเด่นทุกสาขา 2) ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการรองรับการท่องเที่ยว โดยมีกลยุทธ์เพิ่มขีดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยว แนวดำเนินการเช่น ประสานกับกลุ่มทัวร์เรื่องวันเวลาที่นักท่องเที่ยวจะเข้าชม เพื่อวางแผนการจัดการที่จอดรถ และการบริการด้านอื่น ๆ จัดการจราจรให้มีการไหลเวียน จัดพนักงานต้อนรับที่สามารถสื่อสารได้หลายภาษา ใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยพัฒนา จัดการระบบสาธารณูปโภค ระบบทรัพยากร และระบบรักษาความปลอดภัยอย่างมีประสิทธิภาพ 3) ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการการท่องเที่ยว มีกลยุทธ์ส่งเสริม และพัฒนากลุ่มผู้บริหาร และกลุ่มผู้นำชุมชนให้มีความรู้ ความเข้าใจในหลักการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในระดับสากล แนวดำเนินการเช่น ร่วมมือในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวระหว่างวัดกับหน่วยงานหลายภาคส่วนทั้งภาครัฐ เอกชน และชุมชนที่เกี่ยวข้อง โดยจัดในรูปแบบของคณะกรรมการวางแผนบริหารงานอย่างเป็นระบบ จัดให้มีการสรุปและวิจัยทุกปีเพื่อปรับปรุงวัด 4) ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว มีกลยุทธ์ 4 ประการคือ พัฒนาสื่อประชาสัมพันธ์ให้ได้มาตรฐานสากล ส่งเสริมการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวหลากหลายรูปแบบ และกระตุ้นการประชาสัมพันธ์ให้ตรงกลุ่มเป้าหมาย แนวดำเนินการเช่น มีแบบสำรวจความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวเพื่อการพัฒนา นำเสนอคุณค่าสิ่งต่าง ๆ ในวัดโพธิ์ในโอกาสที่องค์การยูเนสโกรับรองว่าจาริกวัดโพธิ์เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลก ประชาสัมพันธ์ทุกรูปแบบ ทั้งแผ่นพับ หนังสือ ประกาศ ข่าว เว็บไซต์ของวัดโพธิ์ และจัดโร้ดโชว์ (Road Show) ในต่างประเทศ โดยมีตัวชี้วัดและเงื่อนไขความสำเร็จเช่น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในระดับสากล นักท่องเที่ยวนานาชาติรู้จักและพึงพอใจมากขึ้น อัตราการเพิ่มของนักท่องเที่ยวนานาชาติมากขึ้น และชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารการท่องเที่ยวน่ามากขึ้น

TITLE Wat Phra Chetuphon Vimolmangklararm: Potential Development of Cultural Tourism towards Internationalization.

AUTHOR Miss. Patcharee Linitda

ADVISORS Asst. Prof. Dr. Songkoon Chantachon and Dr. Prakhruvinaithorn Manop Palaphan

DEGREE Ph.D. **MAJOR** Cultural Science

UNIVERSITY Mahasarakham University **DATE** 2012

ABSTRACT

Wat Phra Chetuphon Vimolmangklararm: Potential development of cultural tourism towards internationalization. This research was qualitative research with the purposes 1) to study the background, current situation and problems of Wat Phra Chetuphon 2) to investigate the potential to be international cultural tourist attraction of Wat Phra Chetuphon 3) to suggest models in improving the potential to be international cultural tourist attraction of Wat Phra Chetuphon. The sample of 105 people consisted of a group of key informants, a group casual informants and a group of general informants. The instruments used were interviews, observations, focus group discussion and workshop. Data were analyzed purposively. Data triangulation was used and descriptive analysis was presented.

The findings showed that Wat Phra Chetuphon Vimolmangklararm is a first grade royal monastery, and also regarded as Thailand's first university because of its worthiness in Buddhist Arts, Fine Arts, Architecture as wells the source of other sciences and wisdom. In 2011, UNESCO has registered 1,440 pieces of stone inscription to be world's heritage in international register because the inscribed texts were international wisdom.

The study of Wat Phra Chetuphon Vimolmangklararm's tourism potential could be presented in 4 areas. First, the tourist attraction, Wat Pho is the World's Heritage with its international wisdom. There were a lot of sciences and arts accumulated here such as Traditional Thai medical science, Architecture, Buddhist Arts, Fine Arts, art created language, philosophy, history. However, only Traditional Thai medical science and massage has been applied. Second, tourist service, Wat Pho has the capability to serve 5,000-10,000 tourists from all over the world each day. Therefore, the exceed amount of tourists caused a lot of inconveniences such as traffic jam, lacking in parking, restrooms, cleanness, safety, first aids and drinking water. Third, tourism management, there were monks responsible and also administration committee. However, tourism management was done internally without external sectors. Thus, a lot of problems in systems occur such as infrastructural system, public relation, coordination, service, financial resource and animal control. Fourth, tourism

promotion, there are only 8 public relation officials which were not enough, insufficient and unorganized.

There are models suitable to improve the potential to be international cultural tourist attraction of Wat Phra Chetuphon in current situation. First, tourist attraction improvement model, Wat Pho should manage its resources as knowledge marketing aiming to expand every kind of its sciences and wisdom. Second, tourist service improvement model, there should be coordination with the tour agencies about date and time so that traffic, parking and other service can be planned in advance. Traffic should be redesigned to create circulation in desired direction. There should be more public relation officials who can speak multi languages. Technology should be used to help manage infrastructure system, resource system and safety system efficiently. Third, tourism management improvement model, there should be coordination committee between Wat Pho and other sectors including government sector, private sector and communities. Then, the committee could plan and manage efficiently. Research and conclusion should be done annually to recommend Wat Pho's development. Fourth, tourism promotion improvement model, there should be questionnaires asked tourists satisfaction. Wat Pho's magnificence should be showed as well as the recognition World's Heritage by UNESCO. The promotion should be in every media such as brochure, leaflet, books, news, website and Road shows in other countries as well.

สารบัญ

บทที่	หน้า
1	บทนำ 1
	ภูมิหลัง 1
	ความมุ่งหมายของการวิจัย 8
	คำถามการวิจัย 8
	ความสำคัญของการวิจัย 8
	นิยามศัพท์เฉพาะ 9
	กรอบแนวคิดในการวิจัย 10
2	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 11
	ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวัฒนธรรมและแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม 12
	ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวัฒนธรรม 12
	ความหมายและความสำคัญของการท่องเที่ยว 14
	ความเป็นมาและองค์ประกอบการท่องเที่ยว 20
	แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม 30
	การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม 33
	การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม 40
	การประเมินสถานการณ์ด้านการท่องเที่ยว 42
	ลักษณะตลาดด้านการท่องเที่ยว 42
	แนวโน้มการท่องเที่ยวโลกในอนาคต 44
	แนวโน้มการท่องเที่ยวของไทย 46
	การประเมินยุทธศาสตร์การท่องเที่ยว 46
	นโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง 51
	ยุทธศาสตร์การวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยว 51
	นโยบายการท่องเที่ยว 53
	พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถาน ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2535) 58
	พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2535) 59
	ระเบียบวัดพระเชตุพนว่าด้วยการบริหารวัดพระเชตุพน พ.ศ. 2545 60
	บริบทพื้นที่การวิจัย 72
	แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง 86
	แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม 86
	ทฤษฎีวิวัฒนาการ 94
	ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ 96

ทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์	97
แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน	99
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	100
งานวิจัยในประเทศ	101
งานวิจัยต่างประเทศ	119
3 วิธีดำเนินการวิจัย	125
ขอบเขตของการวิจัย	125
ขอบเขตด้านเนื้อหา	125
วิธีการวิจัย	126
ระยะเวลาการวิจัย	126
พื้นที่การศึกษาวิจัย	126
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	127
วิธีดำเนินการวิจัย	130
เครื่องมือวิจัย	130
การเก็บรวบรวมข้อมูล	131
การจัดกระทำและการวิเคราะห์ข้อมูล	132
การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล	133
4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	134
ตอนที่ 1 : ความเป็นมา สภาพปัจจุบัน และปัญหาของวัดพระเชตุพน	
วิมลมังคลาราม	135
ความเป็นมาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	135
สภาพปัจจุบันของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	145
9 สิ่งมหัศจรรย์วัดโพธิ์	145
สถาปัตยกรรมสำคัญของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	164
ปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	183
ด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว	184
ด้านการรองรับการท่องเที่ยว	187
ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว	187
ด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว	187
ตอนที่ 2 : ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพน	
วิมลมังคลาราม 4 ด้าน	191
ด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว	192

บทที่	หน้า
ด้านการรองรับการท่องเที่ยว	208
ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว	210
ด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว	212
ตอนที่ 3 : การนำเสนอรูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม	
สู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	212
ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการดึงดูดใจการท่องเที่ยว	215
ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการรองรับการท่องเที่ยว	216
ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการการท่องเที่ยว	218
ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว	218
5 สรุปลผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	224
ความมุ่งหมายของการวิจัย	224
สรุปลผล	224
อภิปรายผล	230
ข้อเสนอแนะ	235
บรรณานุกรม	238
ภาคผนวก	257
ภาคผนวก ก รายนามผู้ทรงคุณวุฒิและผู้ให้สัมภาษณ์	258
ภาคผนวก ข หนังสือขอความอนุเคราะห์	265
ภาคผนวก ค เครื่องมือวิจัย	273
ภาคผนวก ง โครงการประชุมเชิงปฏิบัติการ	289
ประวัติย่อของผู้วิจัย	292

บัญชีตาราง

ตาราง	หน้า
1 การวิเคราะห์สถานการณ์ภายในและภายนอกของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	190
2 การพัฒนาศักยภาพวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเชิงวัฒนธรรมสู่สากล	220

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ

หน้า

1	แผนภูมิกรอบแนวคิดของการวิจัย	10
2	องค์ประกอบของการท่องเที่ยว	32
3	โครงสร้างการบริหารวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	61
4	ที่ตั้งวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	72
5	เขตติดต่อวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	73
6	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร	73
7	พระประธาน ‘พระพุทธรูปเทวปฏิมากร’	75
8	ศิลาจำหลักภาพเรื่องรามเกียรติ์	76
9	พระมหาสถูปหรือพระปรางค์	77
10	พระพุทธรูปรอบพระระเบียงพระอุโบสถและจารึกตามเสาพระระเบียง	77
11	พระโลกนาถศาสดาจารย์และพระพุทธรูปปางเสด็จโปรดพระปัญจวัคคีย์	79
12	พระพุทธรูปปางนาคปรกและพระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์	80
13	ศาลาราย	82
14	เขาฤๅษีดัดตน	84
15	จารึกตำราแพทย์แผนโบราณ	85
16	องค์ประกอบสำคัญของแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน	100
17	กระบวนการในการศึกษา	127
18	แสดงการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation)	132
19	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาศ	137
20	ภาพลายเส้นจากบันทึกของ จอห์น ครอบฟอร์ด สมัยรัชกาลที่ 2	138
21	ภาพวัดพระเชตุพนถ่ายจากพระบรมมหาราชวัง พ.ศ. 2407 ในภาพนี้มองเห็น	143
22	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เสด็จพระราชดำเนิน	144
23	พระพุทธรูปไสยาส	148
24	ยักษ์วัดโพธิ์	160
25	ศาลาการเปรียญ	161
26	ฤๅษีดัดตน	163
27	พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	165
28	ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ	166
29	ภาพพระวิหารทิศ	168
30	พระระเบียงรอบพระอุโบสถ	169
31	พระมหาเจดีย์ประจำรัชกาล	172
32	พระวิหารคด	174
33	พระมณฑป (หอไตรจตุรมุข)	175

34 พระวิหารพระพุทธไสยาส	181
35 การประชุมกลุ่ม ณ หอสมุดสมเด็จพระ ว.ผ.ต. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2555	183
36 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จพระราชดำเนินถวาย ผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยกระบวนพยุหยาตราทาง สถลมารค	202
37 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้า พระกฐิน ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยกระบวนพยุหยาตราทาง สถลมารค	203
38 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 เสด็จถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค	203
39 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 พร้อมด้วยสมเด็จพระบรม โอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ ถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพน	203
40 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ แทนพระองค์ ถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	204
41 ถวายประกาศนียบัตรมรดกความทรงจำแห่งโลกระดับภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก	204
42 พุทธศาสนิกชนร่วมกิจกรรมในเทศกาลส่งท้ายปีเก่าต้อนรับปีใหม่ ณ พระอุโบสถวัด พระเชตุพนวิมลมังคลาราม	205
43 การจัดงานสงกรานต์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	206
44 บวชสามเณรภาคฤดูร้อน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	207
45 งานเทศน์มหาชาติ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	207
46 การคมนาคม	208
47 ขั้นตอนการลงทะเบียน / ดร.มารีสา โกเศยะโยธิน กล่าวเปิดประชุม	213
48 แบ่งกลุ่มปฏิบัติการ / หลังการนำเสนอผลการประชุมปฏิบัติการ	213
49 แผนภูมิรูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัด พระเชตุพนวิมลมังคลาราม	214
50 ตัวอย่างของที่ระลึกเอกลักษณ์วัดโพธิ์	217

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

วัฒนธรรม คือวิถีชีวิตของคนที่เกิดจากกระบวนการอันซับซ้อนทางสังคมหรือกลุ่มชนโดยรวม เอมิตีทางด้านจิตใจ วัตถุ ภูมิปัญญา และอารมณ์เข้าไว้ด้วยกันจนเป็นรูปแบบเอกลักษณ์ของสังคมนั้น อาจอยู่ในรูปของศิลปกรรม อาทิ จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม วรรณกรรม และนาฏกรรม หรือดนตรี นอกจากนี้ยังอาจอยู่ในรูปของปัจจัย 4 อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยา รักษาโรค หรืออาจอยู่ในรูปของความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาที่มีศาสดาเป็นผู้บัญญัติคำสอนต่าง ๆ ในทาง วัฒนธรรมศาสตร์แบ่งความหมายของวัฒนธรรมออกเป็นสองอย่างคือ วัฒนธรรมทางวัตถุและวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุหรือวัฒนธรรมทางด้านจิตใจ (ทรงคุณ จันทจร. 2552 : 5 - 9) ในปัจจุบัน วัฒนธรรมเป็น สิ่งที่มีคุณค่าที่ไม่เพียงแต่ทางด้านจิตใจเท่านั้น แต่ยังสามารถนำมาเสริมสร้างให้มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ ของกลุ่มชนและประเทศชาติได้อีกด้วย (กล้า สมตระกูล. 2554 : 1)

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมที่เติบโตเร็วที่สุด WTO คาดว่าแนวโน้มการ ท่องเที่ยวโลกใน พ.ศ. 2563 จะขยายตัวในอัตราไม่ต่ำกว่าร้อยละ 4 ต่อปี โดยใน พ.ศ. 2553 จะมี นักท่องเที่ยวไม่ต่ำกว่า 1,000 ล้านคน และเพิ่มเป็น 1,600 ล้านคน ใน พ.ศ. 2563 (BreakingNews. 2555 : www.moneychannel.co.th) โดยให้เหตุผลว่า การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรในยุโรป ที่มีผู้สูงวัยมากขึ้นทำให้ตลาดยุโรปมีการขยายตัวในระดับปานกลาง การท่องเที่ยวจากทวีปอเมริกา มี แนวโน้มชะลอตัวลงเนื่องจากปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ และความกังวลต่อการก่อการร้าย ตลาดที่ มีโอกาสขยายตัวมากจะอยู่ในแถบเอเชียแปซิฟิกและแอฟริกา ประเทศที่ส่งออกนักท่องเที่ยวมากที่สุดในโลกได้แก่ เยอรมนี ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา และฝรั่งเศส ส่วนตลาดที่เกิดขึ้นใหม่ ได้แก่ จีนและรัสเซีย ใน พ.ศ. 2563 จีนจะเป็นตลาดส่งออกและนำเข้าท่องเที่ยวที่ใหญ่ที่สุดในโลกโดยมีนักท่องเที่ยว 100-120 ล้านคน โดยนักท่องเที่ยวจีนรวมทั้งการเดินทางภายในประเทศจะมีจำนวนทั้งสิ้น 1.6 พันล้านครั้งหรือสองเท่า ของการเดินทางทั้งโลก แนวโน้มการแข่งขันด้านการท่องเที่ยวจะรุนแรงขึ้น นานาประเทศต่างก็ใช้ เทคโนโลยีสารสนเทศมาเป็นอาวุธสำคัญในการช่วงชิงตลาดในโลกของการพาณิชย์ผ่านระบบ อิเล็กทรอนิกส์ ความรู้ สาระ และสารสนเทศกลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความแตกต่างและ สร้างคุณค่าของสินค้า นักท่องเที่ยวรุ่นใหม่มีแนวโน้มที่จะใช้ข้อมูลท่องเที่ยวผ่านอินเทอร์เน็ตเพื่อทำการ สืบค้นและเปรียบเทียบราคามากขึ้น เทคโนโลยีด้านการบินและการขยายตัวของกิจการสายการบิน ต้นทุนต่ำทำให้แนวโน้มการท่องเที่ยวโลกจะขยายตัวต่อเนื่อง รูปแบบของการท่องเที่ยวของประชาชนที่ เกิดยุค Baby Boom ซึ่งได้เข้าสู่วัยใกล้เกษียณจะเปลี่ยนจากการทัศนจรแบบที่มีกิจกรรมเข้มข้นไปเป็น การพักผ่อนและซึมซับบรรยากาศ (Chill & Immerse) มากขึ้น และนักท่องเที่ยวจะให้ความสนใจใน สาระความรู้และวัฒนธรรมมากขึ้น สาระความรู้ที่น่าติดตามจะเป็นที่มาของการตัดสินใจท่องเที่ยวที่ สำคัญลำดับ 2 รองจากครอบครัวและเพื่อน การท่องเที่ยวแบบครอบครัวจะมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น นักท่องเที่ยวกลุ่มนี้จะสนใจในสิ่งแวดล้อมที่ปลอดภัย สามารถควบคุมความเสี่ยงโดยกลุ่มนักท่องเที่ยว จากสแกนดิเนเวียและตะวันออกมีแนวโน้มที่จะพาครอบครัวและเด็กเล็กเดินทางมากขึ้น นักท่องเที่ยวมี

ความสนใจการท่องเที่ยวเฉพาะทาง เช่น การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Spa & Wellness) การท่องเที่ยวแบบผจญภัย การท่องเที่ยวเชิงศาสนามากขึ้น ส่งผลให้การท่องเที่ยวเฉพาะทางมีแนวโน้มขยายตัว นักท่องเที่ยวที่มีกำลังซื้อสูงนิยมโรงแรมที่สามารถนำเสนอวิถีชีวิตแนวใหม่ ๆ และนิยมการจ่ายเพียงครั้งเดียวแบบเบ็ดเสร็จ (All-Inclusive Price) ในขณะที่คนรุ่นใหม่ต้องการจินตนาการและความตื่นเต้นจากการผจญภัยมากขึ้น แบบแผนการทำงานและการดำรงชีวิตในประเทศตะวันตกมีผลให้การท่องเที่ยวนานาชาติในอนาคตมีแนวโน้มที่จะเป็นการท่องเที่ยวบ่อยครั้งในหนึ่งปี แต่มีระยะเวลาสั้นลงในแต่ละครั้งของการเดินทาง กระแสเช่นนี้อาจทำให้ความพยายามที่จะเพิ่มจำนวนวันพักของนักท่องเที่ยวต่างชาติที่มาเยือนไทยเป็นไปได้ยากขึ้น และมูลค่ารายได้ต่อครั้งของการเดินทางลดลง

ประเทศไทยจัดว่าเป็นประเทศที่มีผู้มาเยือนมากที่สุดเป็นลำดับที่ 17 ของโลก ใน พ.ศ. 2548 และมีผู้มาเยือนมากที่สุดลำดับที่ 4 ในเอเชีย รองจากจีน มาเลเซีย และฮ่องกง รายได้จากการท่องเที่ยวของประเทศไทยอยู่ในลำดับที่ 22 ของโลก และลำดับที่ 5 ของเอเชียและแปซิฟิก รองจากจีน ออสเตรเลีย ญี่ปุ่น และฮ่องกง ประเทศไทยมีรายได้ต่อหัวเฉลี่ยที่ 874 เหรียญสหรัฐฯ ซึ่งต่ำกว่าค่าเฉลี่ยของเอเชีย (890 เหรียญสหรัฐฯ) แต่สูงกว่าค่าเฉลี่ยของโลก (840 เหรียญสหรัฐฯ) และค่าเฉลี่ยของค่าใช้จ่ายนักท่องเที่ยวในประเทศในภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง (577 เหรียญสหรัฐฯ)

ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2544-2549 การท่องเที่ยวของไทยขยายตัวในอัตราร้อยละ 6.2 โดยทุกกลุ่มตลาดขยายตัวเกินกว่าร้อยละ 8 ยกเว้นเอเชียตะวันออก (ร้อยละ 4.5) และแอฟริกา (ร้อยละ 3.8) รายได้จากการท่องเที่ยวจากนักท่องเที่ยวต่างชาติเพิ่มจาก 220,754 ล้านบาทใน พ.ศ. 2540 เป็น 470.3 พันล้านบาทใน พ.ศ. 2549 ในรอบ 9 ปีที่ผ่านมาคิดเป็นอัตราการเจริญเติบโตเฉลี่ยร้อยละ 7.87 ต่อปี ใน พ.ศ. 2549 มีการท่องเที่ยวในประเทศ 60.5 ล้านครั้ง สร้างรายได้ 365.3 พันล้านบาท เมื่อรวมรายได้จากนักท่องเที่ยวต่างชาติและนักท่องเที่ยวไทย รายได้จากการท่องเที่ยวใน พ.ศ. 2549 สูงถึง 836 พันล้านบาท (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.). 2552 : 30-40)

จากแนวโน้มของการท่องเที่ยวที่กล่าวมานี้ส่งผลให้ภาวการณ์แข่งขันในตลาดท่องเที่ยวมีความรุนแรงมากขึ้น เนื่องจากแต่ละประเทศมีความต้องการให้นักท่องเที่ยวเดินทางไปท่องเที่ยวในประเทศของตน แต่การท่องเที่ยวจะเกิดเป็นระบบ (Tourism System) หรือมีความสามารถในการดึงดูดมากเพียงใดขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ 3 ประการ (อาธิป เหมือนสุดใจ. 2541 : 15 – 16) คือทรัพยากรการท่องเที่ยว (Tourism Resources) บริการท่องเที่ยว (Tourism Service) และตลาดการท่องเที่ยว (Tourism Market) ลักษณะองค์ประกอบของการท่องเที่ยวในแต่ละประเทศจะมีความแตกต่างกันไป ดังนั้น ความสามารถในการดึงดูดนักท่องเที่ยวจึงแตกต่างกัน นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวแต่ละกลุ่มด้วย ปัจจุบันจึงมีการจัดการท่องเที่ยวในหลายรูปแบบซึ่งรูปแบบหนึ่งที่กำลังได้รับความนิยม คือ การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม หรือ Culture Tourism (ทิววัฒน์ รัตนะเกตุ. 2542 : 25) วัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ได้แก่ โบราณวัตถุ โบราณสถาน แหล่งประวัติศาสตร์ สถานที่สำคัญทางศาสนา และงานศิลปกรรม สถาปัตยกรรม นาฏศิลป์ ดุริยางคศิลป์ งานเทศกาล ประเพณี งานศิลปหัตถกรรม และสินค้าของที่ระลึกในรูปแบบต่าง ๆ รวมถึงวิถีชีวิตและอรรถาธิบายของประชาชนในท้องถิ่น และวัฒนธรรมที่นำมาใช้ประโยชน์ในการท่องเที่ยววันนั้นเป็นวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุหรือมีลักษณะเป็นรูปธรรมที่จะนำมาพัฒนาให้เป็นจุดสนใจของนักท่องเที่ยวได้ ได้แก่ แหล่งท่องเที่ยวโบราณวัตถุสถาน แหล่งประวัติศาสตร์ ศาสนสถาน งานศิลปกรรม สถาปัตยกรรม

นาฏศิลป์ และการละเล่นพื้นบ้าน เทศกาลงานประเพณี งานศิลปหัตถกรรมสินค้าท้องถิ่น ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และอัยาศัยไมตรีของคนไทย (สามพร มณีไมตรีจิต. 2539 : 14)

จากการสำรวจการท่องเที่ยวเพื่อการจัดอันดับประเทศยอดเยี่ยมด้วยการเปรียบเทียบศักยภาพการท่องเที่ยวของไทยกับกลุ่มประเทศในเอเชียแปซิฟิกซึ่งประเมินโดยชาวต่างชาติพบว่า ประเทศไทยได้รับการจัดอันดับให้เป็นอันดับที่ 1 ในด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม อัยาศัยของคนไทย อาหาร และสีสันในยามราตรี (เปรมจิต พรหมสาระเมธี. 2553 : 3) แหล่งท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์ โบราณสถาน และโบราณวัตถุเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยเฉพาะแหล่งท่องเที่ยวประเภทศาสนสถานหรือวัดในพระพุทธศาสนาซึ่งมีศิลปวัฒนธรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงอารยธรรมและความเจริญของชาติที่สามารถย้อนกลับได้ทั้งในด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรม ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม รวมทั้งเชื่อมโยงความเป็นมาทางวัฒนธรรมกับชุมชนและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

ปัจจุบันวัดในประเทศไทย 77 จังหวัด มีจำนวนวัด 37,315 วัด กระจายอยู่ทั่วทุกภาค ทุกชุมชน และทุกหมู่บ้านของประเทศไทย (กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. 2554) วัดมีบทบาทครอบคลุมวิถีชีวิตของคนและชุมชนในทุก ๆ ด้าน กองแผนงาน กรมการศาสนา ได้สรุปบทบาทของวัดตั้งแต่อดีตไว้ดังนี้ 1) วัดเป็นโรงเรียนสอนทั้งวิชาทางโลกและวิชาทางธรรม วิชาทางโลกเรียกว่าชั้นโลกียะ คือเพื่อความสุขในการครองชีวิตทั่วไป วิชาทางธรรมตั้งแต่ความรู้ขั้นต้นจนกระทั่งชั้นโลกุตระคือระดับเหนือโลกสำหรับมุ่งมั่นข้ามโอฆสงสารสู่พระนิพพาน วัดจึงเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านส่งลูกหลานมาอยู่รับใช้พระสงฆ์ รับการฝึกอบรมทางศีลธรรมและเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ ตามที่มีสอนในสมัยนั้น หากต้องการเรียนธรรมขั้นสูงก็ต้องบวชเป็นสามเณรหรือเป็นพระภิกษุเพื่อศึกษาและปฏิบัติพระธรรมขั้นสูงขึ้นไป เพราะฉะนั้นจึงกล่าวกันติดปากคนไทยมาจนถึงทุกวันนี้ว่า “บวชเรียน” 2) วัดเป็นสถานที่ที่พ่อแม่ตลอดจนคนเฒ่าคนแก่และสตรีมาเรียนรู้ธรรมด้วยการฟังพระธรรมเทศนาจากพระสงฆ์ 3) วัดเป็นสถานพยาบาลที่รักษาผู้เจ็บป่วยตามภูมิปัญญาของคนไทยสมัยก่อน เนื่องจากวัดเป็นแหล่งตำราทางการแพทย์ และมีพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นหมอรักษาพยาบาลคนเจ็บป่วยทั่วไป ทั้งยังเป็นเสมือนโรงพยาบาลรักษาอาการทางจิตคล้ายจิตเวชสถาน คือช่วยบรรเทาปัญหาความคับข้องทางจิตใจของประชาชน 4) วัดเป็นสถานสงเคราะห์ที่บุตรหลานชาวบ้านยากจนได้อาศัยเลี้ยงชีวิตและศึกษาเล่าเรียน รวมทั้งผู้สูงอายุที่มีฐานะยากจนได้พึ่งพาอาศัย 5) วัดเป็นสถานที่พักอาศัยของคนเดินทางที่สามารถเข้าพักค้างคืนโดยไม่ต้องเสียค่าที่พัก อาหาร สิ่งของเครื่องใช้ หรือค่าบริการอื่น ๆ 6) วัดเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านได้พบปะสังสรรค์พักผ่อนหย่อนใจ เนื่องจากภายในวัดได้จัดสถานที่ต่าง ๆ ไว้เป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด และร่มรื่น อาทิ บริเวณลานวัดซึ่งเป็นเสมือนลานสนามหลวงขนาดย่อมของชุมชน 7) วัดเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านใช้จัดงานเทศกาลและมหรสพต่าง ๆ เช่น งานก่อดวงพระเจดีย์ทรายในวันสงกรานต์ งานบุญเข้าพรรษา ออกพรรษา งานเทศน์มหาชาติ งานทอดผ้าป่า ทอดกฐิน หนึ่งกลางแปลง เป็นต้น 8) วัดเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านใช้ประกอบการบุญการกุศล ตลอดจนประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา 9) วัดเป็นบ่อเกิดและเป็นศูนย์กลางของศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม และวรรณกรรม และเป็นเสมือนพิพิธภัณฑ์สำหรับเก็บศิลปวัตถุและของมีค่าต่าง ๆ 10) วัดเป็นที่ใกล้เคียงข้อพิพาทและเป็นที่พักพิงแก่ปัญหาชีวิต ครอบครัว และความทุกข์ต่าง ๆ ของชาวบ้าน โดยพระสงฆ์เป็นผู้พิจารณาตัดสิน ยกเว้นคดีที่เกินขอบเขตของพระสงฆ์ 11) วัดเป็นคลังพัสดุเก็บของใช้ต่าง ๆ ที่ชาวบ้านสามารถนำไปใช้ร่วมกันเมื่อมีงานที่วัด หรือขอยืมไปใช้เมื่อคราวมีงานที่บ้านของตน

12) วัดเป็นศูนย์กลางการบริหารหรือการปกครองที่กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจะเรียกลูกบ้านมาประชุมกัน เพื่อบอกแจ้งกิจการต่าง ๆ โดยนัยนี้ ศาลาวัดจึงเป็นเสมือนศาลาประชาคมหรือศูนย์ชุมชนของชาวบ้าน และ 13) วัดเป็นที่พำนักเสมือนหอพักนักเรียนโดยเฉพาะตามเมืองใหญ่เนื่องจากมีนักเรียนจากชนบทมาพัก แม้ว่านักเรียนเหล่านี้อาจไม่ยากจนแต่ก็เป็นความสะดวกที่จะขอพำนักอยู่ตามกุฏิในวัดซึ่งมักเรียก รวม ๆ กันว่าเป็น “เด็กวัด” หรือ “ศิษย์วัด” (พระมหาขวัญ ภิรมโณ. 2553 : 3)

“วัด” หรือสถานที่ประกอบกิจกรรมทางศาสนา ประกอบด้วยบริเวณ 2 เขต คือ เขตพุทธาวาส อันเป็นที่ตั้งของพระวิหาร พระอุโบสถ เจดีย์และพระปรางค์ ฯลฯ โดยอาคารทั้งหมดจะอยู่ในกำแพงแก้วซึ่งเป็นกำแพงที่ไม่สูงนักกั้นไว้โดยรอบ และเขตสังฆาวาสจะเป็นที่ตั้งของกุฏิหรือที่อยู่ของพระสงฆ์ ศาลาการเปรียญ หอไตร หอฉัน หรือหอสวดมนต์ ในสมัยโบราณวัดอาจไม่จำเป็นต้องมีอาคารถาวร แต่มักใช้สถานที่ที่มีอยู่ตามธรรมชาติหรืออาคารที่มีอยู่แล้วตามความจำเป็น แต่เมื่อมีพระหรือนักบวชในศาสนามากขึ้น ทำให้ต้องมีศาสนสถานที่จะสร้างขึ้นอย่างถาวรเพื่อประกอบศาสนกิจและประเพณีต่าง ๆ ของท้องถิ่น และหากผู้สร้างมีอำนาจบารมีสูงในระดับผู้ปกครองประเทศหรือพระมหากษัตริย์ ก็ย่อมจะก่อสร้างอย่างประณีตใหญ่โตและตกแต่งอย่างวิจิตรด้วยวัสดุที่มีค่าและมีมือช่างชั้นสูง ดังนั้น วัดนอกจากจะเป็นศาสนสถานแล้วยังนับเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่สะท้อนอารยธรรมและวิถีชีวิตของท้องถิ่นอันเป็นแหล่งรวมข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ การศึกษา ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และความเป็นมาของวัฒนธรรมชุมชนด้วย ในการท่องเที่ยววัดนักท่องเที่ยวจึงมักจะศึกษาเรียนรู้ถึงคุณค่าของโบราณสถานและโบราณวัตถุภายในบริเวณวัดซึ่งมีศิลปะที่งดงาม และแฝงประวัติความเป็นมาที่สำคัญและน่าสนใจอย่างยิ่งไปด้วย ศิลปะสำคัญที่นำศึกษาเรียนรู้ภายในวัดโดยทั่วไป ได้แก่ ศิลปะทางด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม สำหรับประติมากรรมที่พบเห็นโดยทั่วไปจะมี 3 ลักษณะ คือ รูปลอยตัวที่สามารถมองเห็นได้รอบด้านในลักษณะสามมิติ เช่น พระพุทธรูป รูปปั้นยักษ์ ตึกตาคัจฉา ส่วนรูปนูนต่ำจะมีพื้นหลังหรือพื้นล่างรองรับ รูปจะนูนออกมาตามสัดส่วนแต่ไม่มาก เช่น บัวหัวเสา พนักธรรมาสน์ และรูปนูนสูงคือรูปที่นูนออกมาค่อนข้างสูงจนเกือบลอยตัว แต่จะยังติดอยู่กับพื้นหลังของตำแหน่งที่ก่อสร้างอยู่ เช่น รูปปั้นตามกำแพง ลายจำหลักหน้าบันรูปต่าง ๆ เป็นต้น

ในส่วนของจิตรกรรมนั้น ส่วนใหญ่มักจะเป็นภาพที่เขียนอยู่ที่ฝาผนังโบสถ์ วิหาร บานประตู หน้าต่าง ศาลาการเปรียญตามคติความเชื่อ เช่น พุทธประวัติและชาดกต่าง ๆ ภาพทวารบาลผู้รักษาทางเข้าออก หรือเรื่องรามเกียรติ์ เป็นต้น นอกจากภาพวาดที่มีเนื้อหาสาระแล้วกรรมวิธีในการวาดภาพก็น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ในหนังสือวัดกับชีวิตไทยของกระทรวงศึกษาธิการกล่าวไว้ว่า สีนีนิยมใช้ในสมัยโบราณจะมีลักษณะเฉพาะของสีที่เรียกว่าเบญจรงค์ซึ่งเป็นสีฝุ่น 5 สีหลัก คือ แดง เหลือง คราม ขาว ดำ ที่เมื่อนำมาผสมกันแล้วจะได้สีหลายหลากสี ส่วนการรักษาให้ภาพวาดมีความงดงามคงทนก็มีหลายวิธี แต่ที่นิยมคือการใช้ทองเข้ามาประกอบกับงานจิตรกรรม โดยการนำแผ่นทองเปลวมาปิดลงบนภาพหรือการใช้ทองประกอบไปกับการระบายสี นอกจากนี้ยังมีงานประณีตศิลป์ที่เรียกว่า ลายรดน้ำ ซึ่งเป็นการใช้ทองปิดภาพตัดเส้นด้วยรักสีดำและสีแดง วิธีนี้ใช้ตกแต่งผนัง บานประตู หน้าต่าง และเครื่องใช้บางชนิด เช่น ตู้พระไตรปิฎก เป็นต้น สำหรับงานด้านสถาปัตยกรรม การก่อสร้างอาคารสถานที่ในวัดนั้น หากเป็นวัดทั่ว ๆ ไปซึ่งประชาชนเป็นผู้สร้าง มักเป็นเครื่องไม้ แต่ถ้าเป็นวัดหลวงซึ่งสร้างโดยพระมหากษัตริย์หรือบุคคลที่มีอำนาจวาสนาหรือมีทรัพย์มากก็จะสร้างด้วยไม้และก่ออิฐสอปูนผสมกันไป การสอปูนหมายถึงวิธีการใช้ปูนประสานแผ่นอิฐให้ติดกันนั่นเอง ส่วนรูปทรงที่งดงามนั้นก็ขึ้นอยู่กับความนิยมของศิลปะแต่ละสมัย และมีลักษณะเฉพาะตัวที่ได้รับอิทธิพลจากลักษณะของภูมิประเทศและ

ลมฟ้าอากาศ เช่น ในการสร้างโบสถ์ วิหาร จะสร้างหลังคาสูง มีหน้าต่างประตูลายบาน เพราะต้องการให้แสงสว่างและอากาศถ่ายเทได้ดี ซึ่งเราจะสังเกตได้ว่าเมื่อเข้าไปนั่งในโบสถ์แล้วจะรู้สึกร้อน มีลมพัดผ่านตลอดทั้งที่เมืองไทยเป็นเมืองร้อน นอกจากนี้แล้วในวัดบางแห่งยังมีการตกแต่งรอบ ๆ บริเวณไว้ให้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้วิทยาการด้านต่าง ๆ เช่น รูปถ่ายตัดตอนที่วัดโพธิ์ หรือวัดบางแห่งตั้งอยู่ ณ จุดที่มีทัศนียภาพงดงาม ร่มรื่น ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น วัดอรุณราชวราราม วัดกัลยาณมิตร และวัดระฆังโฆสิตาราม เป็นต้น การได้นมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชื่นชมความงดงามของศิลปะ และสามารถถ่ายทอดเรื่องราวความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ให้แก่ชาวไทยหรือชาวต่างชาติ จะเพิ่มความสนุกสนานเพลิดเพลินและได้สาระความรู้มากขึ้น เป็นการส่งเสริมและปลูกฝังนิสัยการเรียนรู้ให้เกิดขึ้น ช่วยให้เข้าใจในความเป็นไทยลึกซึ้ง เกิดความภาคภูมิใจในมรดกของชาติหรือมรดกของโลกพร้อมที่จะดูแลรักษา ปกป้อง เพื่อสืบทอดสู่ลูกหลานต่อไป (เยาวชนิศ เต็งไตรรัตน์. 2554 : website)

ในเขตการปกครองของกรุงเทพมหานคร 50 เขต มีวัดจำนวน 451 วัด เฉพาะเขตพระนคร 12 แขวง มีวัด 23 วัด และวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหาร จัดอยู่ในอันดับหมายเลข 1 ตามการจัดระเบียบพระอารามหลวงในกรุงเทพฯ และหัวเมือง เมื่อ พ.ศ. 2458 ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้จัดระเบียบพระอารามหลวงไว้ ซึ่งแบ่งลำดับเป็น 3 ชั้น คือ ชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก และในลำดับชั้นเอกซึ่งเป็นชั้นสูงสุดยังแบ่งระดับพระอารามเป็น วรมหาวิหาร ราชวรวิหาร และราชวรมหาวิหารด้วย นอกจากนี้วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ยังเป็นพระอารามสำคัญที่ได้รับการสถาปนาขึ้นพร้อมกับการสถาปนาพระบรมมหา ราชวังในสมัยรัชกาลที่ 1 ปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงเคยใช้วัดพระเชตุพนเป็นสถานที่จัดพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ซึ่งเป็นพระราชพิธีสำคัญตามกฎหมายเทียรบาล ด้วยตามปรกติดั้งเดิม วัดในพระบรมมหาราชวัง เช่น วัดพระศรีสรรเพชญ์ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ในเวลานั้นวัดพระศรีรัตนศาสดารามยังสร้างไม่แล้วเสร็จจึงได้จัดที่วัดพระเชตุพน (กรมศิลปากร. 2515 : 78 - 79) นับได้ว่าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นวัดที่มีเกียรติสูงสุดของทางราชการและมีชื่อเสียงเกียรติคุณเป็นที่คุ้นเคยกันมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงใช้เวลาในการสร้างถึง 7 ปี 5 เดือน 28 วัน ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงบูรณปฏิสังขรณ์ใช้เวลานานถึง 16 ปี 7 เดือน ทั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการรวบรวม เลือกรรกรองคความรู้และจารึกฝีมือช่างต่าง ๆ ของไทยลงในแผ่นศิลาติดไว้ตามผนังและอาคารรอบบริเวณด้วย ทำให้วัดพระเชตุพนได้รับยกย่องเป็นมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกของประเทศไทย เพราะเป็นศาสนสถานที่ทรงคุณค่าทั้งทางด้านพุทธศิลป์ วิจิตรศิลป์ สถาปัตยกรรม และเป็นแหล่งรวมของภูมิปัญญาและศาสตร์ต่าง ๆ ที่สั่งสมถ่ายทอดสืบต่อกันมาจนกลายเป็นแหล่งรวมขององค์ความรู้ และแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญทางวัฒนธรรม

ใน พ.ศ. 2554 องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ประกาศขึ้นทะเบียนจารึกวัดโพธิ์ 1,440 ชิ้น เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกในทะเบียนนานาชาติ (International Register) ในการประชุมคณะกรรมการที่ปรึกษานานาชาติว่าด้วยแผนงานความทรงจำแห่งโลกของยูเนสโก ครั้งที่ 10 เมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม พ.ศ. 2554 ณ เมืองแมนเชสเตอร์ สหราชอาณาจักร ทั้งนี้ วัดโพธิ์เคยได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกความทรงจำของโลกของภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (Regional Register) เมื่อ พ.ศ. 2551 ซึ่งในจารึกวัดโพธิ์มรดกความทรงจำแห่งโลก 1,440 ชิ้น นั้น มีเรื่องวิชาความรู้ที่มีลักษณะเป็นสากล ไม่ใช่ความรู้เฉพาะในประเทศไทย เช่น เรื่องพระพุทธศาสนา

เรื่องวรรณกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งจารึกเรื่องฤๅษีตัดตนมีความเป็นสากลมาก จารึกวัดโพธิ์ 1,440 ชิ้น แบ่งเป็น 8 หมวด อาทิ หมวดประวัติศาสตร์ ได้แก่ จารึกรัชกาลที่ 1 เรื่องสร้างวัดพระเชตุพนฯ และเรื่องพระธาตุนครน่าน รายการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ถอดจากโคลงฉันท์ รายการแบ่งด้าน ปฏิสังขรณ์ถอดจากโคลง หมวดพระพุทธศาสนา ได้แก่ จารึกเรื่องพระสาวกเอตทัคคะ จารึกเรื่องอุบาสกเอตทัคคะ จารึกเรื่องอุบาสิกาเอตทัคคะ จารึกเรื่องอศุภ 10 และญาณ 10 จารึกเรื่องฎีกาพาหุ จารึกเรื่องพระพุทธรูป จารึกเรื่องอชุตงค์ 13 จารึกเรื่องชาดก ตอนนิทานกถา จารึกเรื่องมหาวงศ์ จารึกเรื่องนิรยกถา จารึกเรื่องปรตกถา ส่วนหมวดวรรณคดี อาทิ จารึกเรื่องนารายณ์ 10 ปาง และเรื่องเบื้องต้นรามเกียรติ์ จารึกเรื่องสิบสองเหลี่ยม หมวดทำเนียบ ได้แก่ ทำเนียบสมณศักดิ์ ทำเนียบหัวเมืองขึ้นกรุงสยาม และหมวดประเพณี ได้แก่ จารึกเรื่องเมืองมอญกวนข้าวทิพย์ จารึกเรื่องมหาสงกรานต์ จารึกวิวกระบวนแห่กฐินพยุหยาตราทางสถลมารค นอกจากนี้ วงการแพทย์กำลังมองย้อนไปว่าความรู้ที่บรรพบุรุษให้ไว้ว่าจะมีประโยชน์มาจนถึงปัจจุบัน ก็อาจจะนำกลับมาใช้ได้นำมาปรับปรุงบางสิ่งบางอย่าง ส่วนตำราฤๅษีตัดตนมีมาตั้งแต่ก่อนตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมความรู้ที่มีตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเข้ามาจารึกไว้เพราะเกรงว่าจะสูญหาย

นอกจากนี้ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามยังมี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (พระองค์เจ้าवासูกกรี) อธิบดีสงฆ์องค์ที่ 2 ของวัดพระเชตุพนฯ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์ที่ 7 ของกรุงรัตนโกสินทร์ ที่องค์การยูเนสโกยกย่องให้เป็นกวีเอกของโลกเมื่อ พ.ศ. 2533 “บ้านกวี” หรือพระตำหนักवासูกกรีในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จึงเป็นแหล่งเรียนรู้ที่น่าสนใจอีกแห่งหนึ่งด้วย ทั้งสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณฺณสิริ) สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ 17 หรืออธิบดีสงฆ์องค์ที่ 11 ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อครั้งยังเป็นสมเด็จพระวันรัตก็ได้เคยเดินทางไปรอบโลกได้พบเห็นศาสนสถานในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวอันทรงคุณค่ายิ่งของประเทศนั้น ๆ ทรงเห็นว่าวัดพระเชตุพนฯ อันเป็นวัดขนาดใหญ่ งดงาม และสำคัญยิ่งของประเทศไทยที่ต้องใช้งบประมาณในการบูรณปฏิสังขรณ์ในแต่ละปีเป็นจำนวนมหาศาลจึงได้คิดหาทางนำเงินจากนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติมาใช้ในการบูรณปฏิสังขรณ์ และได้เปิดวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามหรือวัดโพธิ์ให้เป็นวัดท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเป็นแห่งแรกในประเทศไทย ให้เก็บค่าเข้าชมจากชาวต่างชาติมาใช้ในการทำนุบำรุง ซึ่งก็มีนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติจากทั่วโลกเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวเป็นจำนวนมากทุกวันไม่เคยขาด (พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์. 2553 : สัมภาษณ์) ในพ.ศ. 2549 มีนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติมาเยือนวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จำนวน 8,155,000 คน จัดเป็นลำดับที่ 24 ของโลก (Global Market Information Database, Tourist Attractions - World, 14 July 2011)

การเป็นมรดกแห่งความทรงจำโลกอาจทำให้รายได้จากการท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น ด้วยวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ย่อมได้รับประโยชน์จากการประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวทั่วโลกได้รู้จักเพิ่มมากขึ้น และหากคนไทยร่วมกันรักษาเกียรติภูมิและศักดิ์ศรีของประเทศในฐานะเป็นชนชาติที่มีศิลปะและวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าระดับโลกโดยการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมต่าง ๆ รวมทั้งผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องช่วยกันปรับทัศนียภาพให้สะอาดและเป็นระเบียบ ตลอดจนการดูแลสิ่งแวดล้อมให้งดงาม การเข้าถึงสะดวกสบาย ฯลฯ ก็จะเป็นการส่งเสริมศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม แม้วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามจะยังคงเป็นวัดที่คงความสำคัญอย่างยิ่งในสังคมไทย หากแต่ปัจจัยต่าง ๆ ได้ทำให้บทบาทของวัดเปลี่ยนแปลงไป จากที่เคยมีความสัมพันธ์อย่าง

ใกล้ชิดกับสถาบันกษัตริย์ มีความหมายเป็นวัดประจำพระนคร มีบทบาทในการสร้างเมืองและฟื้นฟู ศิลปะ วัฒนธรรม มาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญในเกาะรัตนโกสินทร์ ระบบผู้อุปถัมภ์ที่เปลี่ยนจาก พระมหากษัตริย์เป็นหลัก มาเป็นประชาชนทั่วไปและนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะการที่ได้รับการขึ้น ทะเบียนเป็นโบราณสถาน จึงมีหน่วยงานราชการเข้ามาเกี่ยวข้องในการบริหารจัดการวัดพระเชตุพน วิมลมังคลารามด้วย ดังที่ อลิศรา มีนะกนิษฐ (Alisara Menakanit. 1999 : 201 - 203) นักศึกษา ของ มหาวิทยาลัยเท็กซัส สหรัฐอเมริกา วิจัยไว้ในระดับปริญญาเอก เรื่อง A royal temple in the Thai urban landscape: Wat Pho and its changes ได้พบปัญหาอันเนื่องมาจากการท่องเที่ยวของ วัดโพธิ์ซึ่งเป็นปัญหาปลีกย่อยอันได้แก่ โกดเถื่อน การขโมยร่องเท้า การที่นักท่องเที่ยวแต่งตัวไม่ เหมาะสม และที่จอดรถไม่เพียงพอ ซึ่งปัญหาเหล่านี้สามารถแก้ไขได้ด้วยการบริหารจัดการ แต่ปัญหา หลักที่เกี่ยวข้องกับบทบาททางศาสนาและวัฒนธรรม ผู้วิจัยสรุปไว้ว่า

1. การที่วัดโพธิ์เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ ทำให้เป็นที่อาศัยประกอบธุรกิจสำหรับผู้มีธุรกิจ เกี่ยวข้องกับนักท่องเที่ยว ซึ่งอาจจำแนกเป็นสามกรณี

1.1 ผู้ประกอบการภายนอกเข้ามาใช้วัดติดต่อหรือประกอบธุรกิจ เช่น มีตัวแทน จำหน่ายผ้าไหมจากบริษัทชื่อดังแห่งหนึ่งมาติดต่อโกดทัวร์เพื่อหาลูกค้าที่บริเวณด้านหน้าวิหารพระนอน มีผู้ขายของที่ระลึกกีฬาเอเซียเกมส์เข้ามาขายภายในวัดด้านทางเข้าถนนเชตุพน

1.2 คนขายของที่ระลึกนอกจุดที่จัดให้ คนขายของเหล่านี้จะดักกร่อนักท่องเที่ยวอยู่ตาม ทางเข้าทั้งด้านถนนเชตุพน และถนนมหาธาตุ ขยายของโก่งราคา ผู้ขายเหล่านี้บางครั้งร่วมมือกับโกดแล้ว แบ่งรายได้กันโดยทางวัดไม่สามารถจัดการอะไรได้ เพราะผู้อยู่เบื้องหลังกิจกรรมนี้ คือคนในท้องถิ่นซึ่งมี ความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับตำรวจท้องถิ่น การจัดการปัญหาดังกล่าวต้องใช้เวลาเพราะเป็นเรื่องอิทธิพล

1.3 การทำธุรกิจของพระในวัด เช่น กรณีหมอนวดเสื้อขาวซึ่งเป็นกลุ่มหมอนวดที่มีได้ ดำเนินการภายใต้สมาคมฯ หากแต่มีการจัดการโดยพระในวัดในการจัดทำเครื่องแบบ (เสื้อขาว) และ ป้ายห้อยคอ ทำให้ดู “เป็นทางการ” หมอนวดเหล่านี้รวมตัวกันอยู่หน้าศาลาแม่ซื้อ คอยบริการนวดแขน ไหล่ เล็ก ๆ น้อย ๆ แก่นักท่องเที่ยวเพื่อค่าบริการ โดยยึดเอาข้อได้เปรียบของตำแหน่งที่ตั้งของศาลาแม่ ซื้อที่มีภาพแกะสลักแสดงการนวดอยู่ภายใน และอยู่ในเส้นทางชมสิ่งสำคัญ ๆ ในวัดมาใช้ให้เป็น ประโยชน์ และมีการร่วมมือกับโกดทัวร์บ้าง ในขณะที่เดียวกัน กรู๊ปทัวร์ที่ไม่มีเวลาจะไปชมศาลานวดของ สมาคมฯ ก็ได้ประโยชน์จากการที่นักท่องเที่ยวได้รับ “ประสบการณ์การนวดแผนไทย” แบบสั้น ๆ หมอ นวดเหล่านี้เป็นที่รู้จักกันในคนกลุ่มหนึ่งที่เกี่ยวข้อง เช่น พระในวัด สมาคมฯ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และโกดทัวร์ว่าเป็นการจัดการโดยพระในวัด

2. ความเห็นที่ไม่ตรงกันในแง่การพัฒนาการนวดแผนไทยระหว่างกรมส่งเสริมการส่งออก กระทรวงพาณิชย์กับสมาคมแพทย์แผนโบราณและอายุรเวทวัดพระเชตุพน (อลิศรา มีนะกนิษฐ. 2543 : 42 - 47)

ปัจจุบันปัญหาต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้น ได้รับการแก้ไขไปแล้วเป็นส่วนใหญ่ แต่ปัญหา การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมไปพร้อม ๆ กับการก้าวเข้าสู่ความเป็นสากลในการท่องเที่ยวเชิง วัฒนธรรมจำเป็นต้องแยกแยะว่าสิ่งใดคือสิ่งที่ควรดำรงคงอยู่และสิ่งใดที่ควรกระทำเพื่อการก้าวต่อไป บทบาทของบุคคล/หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการบริหารวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามควรจะดำเนิน อย่างไรในสภาวะความเป็นสากลของการท่องเที่ยว เพราะแม้ว่าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จะได้ ดำเนินกิจกรรมตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) ที่มีส่วนช่วยในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และ

วัฒนธรรมของชาติมาอย่างต่อเนื่องแล้ว แต่ก็ยังไม่เคยมีการศึกษาผลสำเร็จในแง่ของการพัฒนาศักยภาพ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในรูปแบบของการดำเนินกิจกรรม ต่าง ๆ เลย ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเรื่อง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล เพื่อพัฒนาองค์ความรู้อันจะเป็นประโยชน์ต่อวัด ชุมชน และสังคม โดยรวมต่อไป

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเป็นมา สภาพปัจจุบัน และปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
2. เพื่อศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม 4 ด้าน คือด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว ด้านการรองรับการท่องเที่ยว ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว และด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว
3. เพื่อนำเสนอรูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

คำถามการวิจัย

1. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีความเป็นมาอย่างไร มีสภาพปัจจุบันและปัญหาอย่างไร
2. ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม 4 ด้าน คือด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว ด้านการรองรับการท่องเที่ยว ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว และด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว ในความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้อง เป็นอย่างไร
3. รูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพน วิมลมังคลารามควรมีลักษณะใด

ความสำคัญของการวิจัย

1. ทราบความเป็นมา สภาพปัจจุบัน และปัญหาการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
2. องค์ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม 4 ด้าน คือด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว ด้านการรองรับการท่องเที่ยว ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว และด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวจะเป็นประโยชน์ต่อการจัดการท่องเที่ยวของวัด อันจะนำไปสู่ความสงบสุขความเจริญและความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชาติ
3. ได้รูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล สำหรับวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

นิยามศัพท์เฉพาะ

ในการวิจัยครั้งนี้ มีศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัย ดังนั้นเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการวิจัย ผู้วิจัยจึงได้ให้คำจำกัดความไว้ ดังนี้

1. การพัฒนาศักยภาพ หมายถึง การนำความสามารถของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ ด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว ด้านการรองรับการท่องเที่ยว ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว และด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว ออกมาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ หรือสามารถยกระดับให้ดีขึ้น ให้สูงขึ้นอย่างมีกระบวนการ

2. ศักยภาพการท่องเที่ยว หมายถึง ความพร้อมหรือขีดความสามารถในการจัด ‘9 สิ่งมหัศจรรย์วัดโพธิ์’ ที่สร้างความประทับใจและความพึงพอใจให้แก่นักท่องเที่ยว

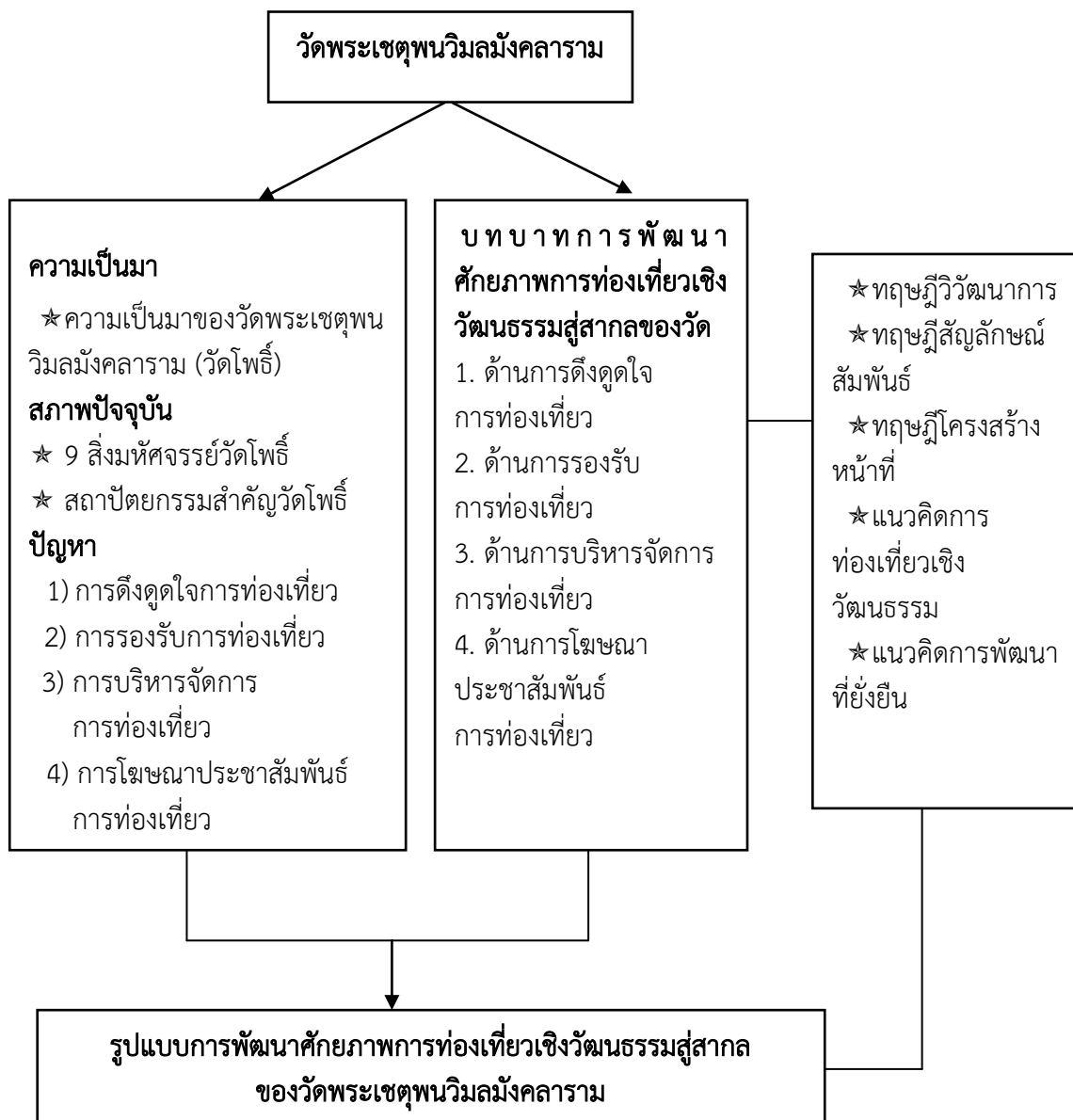
3. การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม หมายถึง การท่องเที่ยวเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ชมและสัมผัสกับ ‘9 สิ่งมหัศจรรย์วัดโพธิ์’ อันเป็นการสืบทอดและรักษามรดกทางวัฒนธรรมของประเทศไว้ โดยเน้นความเพลิดเพลิน ตื่นตาตื่นใจในสุนทรียศิลป์ การพัฒนาภูมิปัญญา ไม่สร้างผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม และวัฒนธรรมของวัด

4. สู่สากล หมายถึง ความเป็นศิลปะ แนวคิด และพื้นที่ ซึ่งให้ห้องความรู้แก่นุชชชาติในระดับนานาชาติได้อย่างกว้างขวางและทั่วถึง ประกอบด้วยภาษา การประชาสัมพันธ์ เทคโนโลยีที่ใช้จัดการสารสนเทศและการสื่อสาร (Information Communication Technology) และการบริหารจัดการ

5. รูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวสู่สากล หมายถึง แบบจำลองที่สร้างเป็นแผนผังหรือโครงสร้างในการดำเนินการจัดการท่องเที่ยวในระดับนานาชาติ ประกอบด้วย 4 ด้าน คือ ด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว ด้านการรองรับการท่องเที่ยว ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว ด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

ภาพประกอบ 1 แผนภูมิกรอบแนวคิดของการวิจัย

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมา สภาพปัจจุบันและปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และรูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวัฒนธรรมและแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม
 - 1.1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวัฒนธรรม
 - 1.2 ความหมายและความสำคัญของการท่องเที่ยว
 - 1.3 ความเป็นมาและองค์ประกอบการท่องเที่ยว
 - 1.4 แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม
 - 1.5 การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
 - 1.6 การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
 2. การประเมินสถานการณ์ด้านการท่องเที่ยว
 - 2.1 ลักษณะตลาดด้านการท่องเที่ยว
 - 2.2 แนวโน้มการท่องเที่ยวโลกในอนาคต
 - 2.3 แนวโน้มการท่องเที่ยวของไทย
 - 2.4 การประเมินยุทธศาสตร์การท่องเที่ยว
 3. นโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง
 - 3.1 ยุทธศาสตร์การวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยว
 - 3.2 นโยบายการท่องเที่ยว
 - 3.3 พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถาน
- ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2535)
- 3.4 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2535)
 - 3.5 ระเบียบวัดพระเชตุพนว่าด้วยการบริหารวัดพระเชตุพน พ.ศ. 2545
4. บริบทพื้นที่การวิจัย
 5. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
 - 5.1 แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
 - 5.2 ทฤษฎีวิวัฒนาการ
 - 5.3 ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่
 - 5.4 ทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์
 - 5.5 แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน
 6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 6.1 งานวิจัยในประเทศ

6.2 งานวิจัยต่างประเทศ

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวัฒนธรรมและแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

1. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวัฒนธรรม

วัฒนธรรม เป็นกระบวนการถ่ายทอดทางสังคมให้บุคคลเกิดความรู้ รู้จักวิถีปฏิบัติ มีความเชื่อ ตลอดจนเข้าใจผลิตผลทางศิลปะและดำรงรักษาสืบเสาะเหล่านั้นไว้ หรือเปลี่ยนแปลงได้ตามเวลาที่เหมาะสม Greenwood (1982 : 75)

วัฒนธรรม หมายถึงความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศิลปกรรม กฎหมาย ประเพณี อุปนิสัย และพฤติกรรมอื่น ๆ ที่มนุษย์แสดงออกและปฏิบัติใช้ร่วมกัน จนสามารถถ่ายทอดไปยังสมาชิกรุ่นต่อ ๆ มาในสังคมใดสังคมหนึ่งจนเป็นที่ยอมรับของสังคมซึ่งจัดเป็นแบบแผนของการดำรงชีวิต และไม่ใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นสิ่งที่ไม่คงที่ มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา (จอมขวัญ ลอยศักดิ์วงศ์. 2550 : 34)

วัฒนธรรม คือสิ่งที่ตั้งงามที่มีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปคนอีกรุ่นหนึ่งที่แสดงถึงในด้านศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อและวิถีชีวิตของคนในกลุ่มแต่ละสังคม วัฒนธรรมมี 2 ประเภท คือ วัฒนธรรมด้านวัตถุ เช่นเครื่องมือเครื่องใช้ซึ่งเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน และวัฒนธรรมทางด้านจิตใจ รวมถึงความรู้ความคิดที่ทำให้มีปัญญาและมีความเจริญงอกงาม วัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงได้หากชาติใดไม่มีการบำรุงรักษาหรือส่งเสริมให้เจริญงอกงาม เพราะว่าจะถูกชาติอื่นรุกรานและถูกผสมกลมกลืนไปกับวัฒนธรรมต่างชาติที่สูงกว่าจึงจำเป็นที่ประเทศจะต้องรักษาวัฒนธรรมและปรับปรุงอดีตให้เหมาะสมกับปัจจุบัน (เปรมจิต พรหมสาระเมธี. 2553 : 16)

จะเห็นได้ว่ามีผู้ให้คำจำกัดความของ“วัฒนธรรม”ไว้อย่างหลากหลาย แต่สรุปประเด็นเป็นอย่างเดียวกันก็คือ วัฒนธรรม หมายถึง สรรพสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของมนุษย์ ทั้งในส่วนที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุที่เกิดขึ้นในคนรุ่นหนึ่งแล้วถ่ายทอดไปยังอีกรุ่นหนึ่ง โดยอาจมีการปรับเปลี่ยนและพัฒนาไปตามยุคสมัยให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและบริบทของสังคมของกลุ่มชนนั้น ๆ ทั้งนี้ เพื่อความอยู่รอดของชีวิตซึ่งต้องดำเนินไปตามทฤษฎีนิเวศทางวัฒนธรรมและโครงสร้างหน้าที่นั่นเอง วัฒนธรรมจึงเป็นแบบอย่างหรือวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนแต่ละกลุ่ม เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมกรอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขในสังคม วัฒนธรรมแต่ละสังคมจะแตกต่างกันขึ้นอยู่กับข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรต่าง ๆ ลักษณะอีกประการหนึ่งของวัฒนธรรมคือ เป็นการส่งสมความคิด ความเชื่อ วิธีการจากสังคมรุ่นก่อน ๆ มีการเรียนรู้และสามารถถ่ายทอดไปยังรุ่นต่อ ๆ ไปได้ วัฒนธรรมใดที่มีรูปแบบหรือแนวคิดที่ไม่เหมาะสมก็อาจจะเลือนหายไป วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่แสดงความเป็นชาติให้ปรากฏ มีเอกลักษณ์เฉพาะประจำแต่ละชาติที่เห็นได้จาก ภาษา อุปนิสัยใจคอ ความรู้สึกนึกคิด การแสดงออก หากจะแบ่งวัฒนธรรมด้วยมิติทางการท่องเที่ยว สามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. วัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม ไม่สามารถมองเห็นได้หรือจับต้องได้ เป็นการแสดงออกในด้านความคิด ประเพณี ขนบธรรมเนียม แบบแผนของพฤติกรรมต่าง ๆ ที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นที่ยอมรับกันในกลุ่มของตนว่าเป็นสิ่งที่ตั้งงามเหมาะสม เช่น ศาสนา ความเชื่อ ความสนใจ ทัศนคติ ความรู้และความสามารถ

2. วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม เป็นวัฒนธรรมที่เป็นผลมาจากวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม และพัฒนาจนถึงขั้นเป็นอารยธรรมก็ได้ เช่น การสร้างศาสนสถานในสมัยก่อนซึ่งปัจจุบันพบในรูปแบบของโบราณสถานที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมเท่านั้นที่จะเป็นจุดสนใจของนักท่องเที่ยว เช่น แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ งานศิลปกรรม สถาปัตยกรรม นาฏศิลป์ การละเล่นพื้นบ้าน เทศกาลและงานประเพณี งานศิลปหัตถกรรมที่พัฒนามาเป็นสินค้าประจำท้องถิ่น ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่และอัยาศัยไม่ตรี ซึ่งนับได้ว่าเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศ

ในแผนแม่บทวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2550 – 2559 ซึ่งเป็นแผนยุทธศาสตร์ที่จัดทำขึ้นเพื่อเป็นกรอบทิศทางการพัฒนางานศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม โดยมีเป้าหมายสำคัญ คือ พัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมที่มีความเข้มแข็งและมั่นคงทางวัฒนธรรม คนไทยมีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Unity in Diversity) มีความรู้คู่คุณธรรม สามารถดำรงภูมิปัญญาของสังคมไทย ตลอดจนสามารถปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสมและเท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลกปัจจุบันและอนาคต ได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้

วัฒนธรรม หมายถึง แบบแผนของการประพฤติปฏิบัติของผู้คนในสังคมที่ได้รับการสั่งสมจากรุ่นต่อรุ่นซึ่งแสดงออกในรูปของสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงความคิด สติปัญญา รวมทั้งระบบคุณธรรม สัญลักษณ์ที่แสดงออกอาจอยู่ในรูปแบบที่จับต้องได้ (เช่น ภาษา การแต่งกาย เทคโนโลยี ศิลปะ กิริยาท่าทาง) และรูปแบบที่จับต้องไม่ได้ (เช่น ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม) อย่างไรก็ตาม สัญลักษณ์ทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เนื่องจากสิ่งที่จับต้องได้มักมีความหมายหรือระบบคุณค่าอยู่เบื้องหลัง วัฒนธรรมปรากฏในรูปแบบที่สัมผัสได้ (Tangible Culture) ซึ่งมีลักษณะเป็นวัตถุที่จับต้องได้ และวัฒนธรรมที่สัมผัสไม่ได้ (Intangible Culture) ซึ่งเป็นเรื่องของจิตใจ สำหรับองค์การยูเนสโกได้จำแนกเป็น 5 สาขา คือ สาขามนุษยศาสตร์ สาขาศิลปะ สาขาการช่างฝีมือ สาขาคหกรรมศิลป์ และสาขากีฬาและนันทนาการ ซึ่งทั้ง 5 ประการ มีทั้งที่เป็นวัตถุและจิตใจ ปัจจุบันกระทรวงวัฒนธรรม จำแนกวัฒนธรรมออกเป็น 3 ประเภทคือ วัฒนธรรมทางวัตถุซึ่งสามารถจับต้องได้ วัฒนธรรมทางจิตใจที่ไม่สามารถจับต้องได้ และความหลากหลายทางวัฒนธรรม นอกจากนี้ วัฒนธรรมยังปรากฏในรูปแบบของวัฒนธรรมที่เป็นมรดก (Heritage Culture) วัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิต (Living Culture) และวัฒนธรรมที่สร้างสรรค์ (Creative Culture) ซึ่งในแต่ละประเภทสามารถปรากฏได้ทั้งในลักษณะที่สัมผัสได้ (Tangible Culture) และสัมผัสไม่ได้ (Intangible Culture)

การเกิดวัฒนธรรมมีสาเหตุมาจากความต้องการของมนุษย์ 3 ประการ คือ ความต้องการที่จะได้รับการตอบสนองทางชีววิทยา ความต้องการทางสังคม (Social Needs) และความต้องการทางจิตใจ (Psychological Needs) พัฒนาการของการเกิดวัฒนธรรมเริ่มต้นที่ความต้องการขั้นพื้นฐานไปสู่ความต้องการชีวิตที่ดีขึ้น จนกระทั่งเป็นความต้องการขั้นสูงสุดคือความต้องการเสถียรภาพและความมั่นคง การตอบสนองความต้องการระดับแรกเป็นการตอบสนองในระดับปัจจัย 4 เมื่อความต้องการสูงขึ้น การตอบสนองจะอยู่ในรูปของวัฒนธรรม และเมื่อความต้องการสูงไปจนถึงเสถียรภาพความมั่นคง จะพัฒนาการตอบสนองไปสู่สถาบันทางสังคม

ทิศทางการพัฒนาประเทศ นับตั้งแต่เริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 1 - 10 นำไปสู่มิติใหม่ของการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาสังคม คือ การแก้ไขในแนวทางของกฎหมาย แนวทาง

ชุมชนและสังคม และแนวทางครอบครัว ซึ่งทั้ง 3 แนวทางล้วนมีความสำคัญ โดยเฉพาะแนวทางชุมชน และสังคมเป็นแนวทางวัฒนธรรมที่มีความหมายในการกอบกู้ชุมชนสังคมให้มีความเป็นกลุ่ม มีมิติของการช่วยเหลือแบ่งปันและเอื้ออาทรเพื่อต่อสู้กับสังคมที่กำลังอยู่ในวิกฤตของความทันสมัย และเป็นแนวทางสำคัญในการกำหนดยุทธศาสตร์โดยมีตัวอย่างของวิสัยทัศน์ พันธกิจ และยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ดังนี้

วิสัยทัศน์ ได้แก่ การใช้มิติทางศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมในการขับเคลื่อนและประสานความร่วมมือกับทุกภาคส่วนเพื่อสร้างสังคมคุณธรรม โดยมีพันธกิจ ข้อ 5 คือการสร้างคุณค่าทางสังคม และส่งเสริมมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจด้วยทุนทางวัฒนธรรม ส่วนเป้าประสงค์ระดับประเทศ ได้แก่ 1) ประเทศไทยสามารถเผยแพร่วัฒนธรรมไทยไปทั่วโลกและใช้วัฒนธรรมเป็นสื่อในการสร้างความสัมพันธ์หรือแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างประเทศ 2) ประเทศไทยสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจและคุณค่าทางสังคมด้วยทุนทางวัฒนธรรม และตัวชี้วัดระดับประเทศ ได้แก่ 1) ศิลปวัฒนธรรมไทยมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับและรู้จักไปทั่วโลก 2) มูลค่าทางเศรษฐกิจของผลิตภัณฑ์และบริการทางวัฒนธรรมเพิ่มขึ้น

พันธกิจที่ 5 สร้างคุณค่าทางสังคม และส่งเสริมมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ ด้วยทุนทางวัฒนธรรม ประกอบด้วย 1 ยุทธศาสตร์ และ 2 กลยุทธ์ เช่น

ในยุทธศาสตร์ที่ 6 การนำทุนทางวัฒนธรรมสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจและคุณค่าทางสังคมโดยมีเป้าหมายว่า ทุนทางวัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญในการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจและคุณค่าทางสังคมด้วยพลังของความร่วมมือจากทุกภาคส่วน โดยมีตัวชี้วัด ได้แก่ 1) รายได้มวลรวมจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ และบริการทางวัฒนธรรมเพิ่มขึ้น 2) วัฒนธรรมไทยได้รับการยอมรับในระดับสากลโดยกลยุทธ์ที่ 1 คือส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ 1) ยกระดับคุณภาพมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม 2) พัฒนาคุณภาพการผลิตผลิตภัณฑ์ การบริการ และอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภค โดยดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของภูมิปัญญาระดับท้องถิ่นและระดับชาติ และ 3) ส่งเสริมการเติบโตของเศรษฐกิจชุมชนให้ขยายสู่ระดับภาค ระดับชาติ และระดับสากล โดยมีแนวทาง/วิธีการ ได้แก่ 1. การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม อาทิ สํารวจศักยภาพการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม พัฒนามาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวให้ได้มาตรฐานสากล ฯลฯ (กระทรวงวัฒนธรรม. 2552 : ก - ข)

จากแผนแม่บทวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2550 - 2559) ข้างต้น ซึ่งวิเคราะห์แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฯ มาตั้งแต่ฉบับที่ 1 จนถึงฉบับที่ 10 พบว่าการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย แม้จะทำให้เศรษฐกิจของประเทศขยายตัวในอัตราสูงแต่ก็สูญเสียทรัพยากรไปมิใช่น้อย แม้ในภาคอุตสาหกรรมก็ยังคงพึ่งพาเทคโนโลยีและทุนจากต่างประเทศ ในแผนพัฒนาฯ ฉบับต่อ ๆ มาจึงมีการปรับปรุงพัฒนามาโดยตลอดเพื่อแก้ปัญหาของประเทศ และกลยุทธ์สำคัญที่ใช้ในการแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจก็ปรากฏอยู่ในแผนแม่บทวัฒนธรรมแห่งชาตินี้อย่างชัดเจนในยุทธศาสตร์ที่ 6 การนำทุนทางวัฒนธรรมสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจและคุณค่าทางสังคมซึ่งมีกลยุทธ์สำคัญ คือ ส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เช่น สํารวจศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและพัฒนามาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวให้ได้มาตรฐานสากล

2. ความหมายและความสำคัญของการท่องเที่ยว

ความหมายของการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยว (Tourism) และการท่องเที่ยวเกี่ยวกับการเดินทาง (Travel) สามารถใช้สับเปลี่ยนกันได้จนบางครั้งดูเหมือนว่าเป็นความหมายเดียวกัน แต่ถ้าพิจารณาในเรื่องความหมายและพฤติกรรมแล้ว การเดินทางกับการท่องเที่ยวแตกต่างกัน ในพจนานุกรมการท่องเที่ยว (The Dictionary of Tourism) ได้ให้ความหมายของการเดินทางไว้ว่า การเดินทางจากสถานที่หนึ่งไปสู่สถานที่หนึ่งโดยใช้วิธีการและวัตถุประสงค์ในการเดินทางต่าง ๆ กัน หรือบางครั้งเมื่อเดินทางแล้วไม่กลับมายังสถานที่เดิมหรือการเดินทาง คือ การออกจากสถานที่หนึ่งไปสู่สถานที่อื่น ๆ เช่น การเดินทางออกจากบ้านตามปกติและการเดินทางเพื่อไปอาศัยที่อื่น (Stevens. 1990 : 3)

สำหรับความหมายของการท่องเที่ยว ผู้เชี่ยวชาญด้านการท่องเที่ยวมิได้เน้นการให้ความหมายคำนี้มากนัก และการให้ความหมายก็แตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับการพิจารณาการท่องเที่ยวว่าเกี่ยวข้องกับเรื่องธุรกิจหรือกิจกรรมเพื่อความเพลิดเพลินของมนุษย์ การให้ความหมายจึงขึ้นอยู่กับพื้นฐานดังกล่าวแล้วที่มีต่อการท่องเที่ยว Holloway (1998 : 1) อย่างไรก็ตามการอธิบายความหมายของการท่องเที่ยวสามารถแยกแยะได้ดังนี้

การท่องเที่ยว หมายถึง กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดบริการและการอำนวยความสะดวกให้เกิดความสบายในการเดินทาง (Pond. 1993 : 35)

การท่องเที่ยว หมายถึง การจัดกิจกรรมทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความประทับใจการบริการ และการสร้างความพึงพอใจให้กับนักท่องเที่ยว Mill (1990 : 359)

การท่องเที่ยว คือ การที่คนเดินทางออกจากที่พักหรือที่ทำงานไปยังสถานที่อื่น ๆ ในระยะเวลาสั้น ๆ และคนเหล่านี้จะทำกิจกรรมต่าง ๆ ระหว่างพักอาศัยชั่วคราวในสถานที่ท่องเที่ยว วัตถุประสงค์ในการเดินทางต้องการไปเยี่ยมญาติมิตรหรือท่องเที่ยว Holloway (1998 : 3)

สหพันธ์องค์การท่องเที่ยวระหว่างประเทศ (International Union of Official Travel Organization หรือ IUOTO) ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวว่า การท่องเที่ยวต้องเป็นการท่องเที่ยวที่มีเงื่อนไขตามหลักสากล ดังต่อไปนี้

1. ต้องเป็นการเดินทางจากที่อยู่อาศัยปกติไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราว
2. ต้องเป็นการเดินทางด้วยความสมัครใจ
3. ต้องเป็นการเดินทางด้วยวัตถุประสงค์ใด ๆ ก็ตามที่มีค่าใช้จ่ายเพื่อประกอบอาชีพหรือหารายได้ในกรณีนั้น อย่างไรก็ตามก็มีข้อยกเถียงในสมัยนั้นว่า “ผู้เดินทาง” จะเรียกว่าอย่างไร จะเป็นนักท่องเที่ยว นักทัศนาจร หรือผู้มาเยือน และบทนิยามของแต่ละคำที่เรียกนั้นในแต่ละองค์การแตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าบทนิยามของแต่ละองค์การนั้นมีนัยในแง่ใด ในแง่เศรษฐกิจ แง่จิตวิทยา หรือในแง่ภูมิอื่น ๆ ซึ่งทำให้เกิดความไม่สะดวกหลายประการโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อต้องการจะรวบรวมสถิตินักท่องเที่ยวของโลกหรือในพิธีการทางการเมือง ทางศุลกากรก็จะประสบปัญหานานาประการ (นิสา ชัชกุล. 2552 : 5)

จากความหมายของการท่องเที่ยวดังกล่าวแล้วแสดงให้เห็นว่าการท่องเที่ยวต้องมีการเดินทางออกจากที่พักเป็นการชั่วคราว เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ เยี่ยมญาติ หรือวัตถุประสงค์อื่น ๆ แต่มีค่าใช้จ่ายประกอบอาชีพและตั้งถิ่นฐานเป็นการถาวร ความหมายของการท่องเที่ยวจึงแคบกว่าการเดินทาง เพราะการเดินทางอาจไปชั่วคราวเพื่อการพักผ่อน เยี่ยมญาติ หรือวัตถุประสงค์อื่น ๆ เช่นเดียวกับการท่องเที่ยว แต่การเดินทางยังรวมถึงการออกจากที่พักเพื่อการประกอบอาชีพ และการตั้งถิ่นฐานใหม่อย่างถาวร ส่วนการท่องเที่ยวมิได้รวมเอาความหมายของการประกอบอาชีพและการตั้ง

ถิ่นฐานใหม่เป็นการถาวรไว้ ดังนั้นความหมายของการเดินทางจึงกว้างกว่าการท่องเที่ยว

สหพันธ์องค์การท่องเที่ยวระหว่างประเทศ (International Union of Official Travel Organization หรือ IUOTO) ดังกล่าวข้างต้น ต่อมาพัฒนาเป็นองค์การการท่องเที่ยวโลก (World Tourism Organization หรือ WTO) ได้เสนอบทนิยามขึ้นใหม่เพื่อให้ทุกประเทศทั่วโลกรับเอาไปใช้ อย่างเดียวกันว่า “การท่องเที่ยว” หมายถึงการเดินทางเพื่อความบันเทิงรื่นเริงใจ เยี่ยมญาติ หรือการไปร่วมประชุมแต่มีค่าใช้จ่ายเพื่อประกอบอาชีพเป็นหลักฐานหรือไปพำนักอยู่เป็นการถาวร “ผู้มาเยือน” หมายถึงบุคคลซึ่งมา (หรือไป) ยังประเทศหนึ่งซึ่งมิใช่การอยู่อาศัยถาวร ด้วยเหตุจูงใจใดก็ได้ซึ่งมิใช่เป็นการไปประกอบอาชีพที่ได้รับค่าจ้างตอบแทน และเข้ามาอยู่อย่างน้อย 24 ชั่วโมง อย่างมากไม่เกิน 6 เดือน และในบทนิยามยังบัญญัติให้มี “ผู้มาเยือน” 2 ประเภท คือ “นักท่องเที่ยว” (Tourists) และ “นักท่องเที่ยวจร” (Excursionists) ดังนี้

1. นักท่องเที่ยว (Tourists) คือ ผู้มาเยือนชั่วคราวที่มาพักอาศัยอย่างน้อย 24 ชั่วโมง ในประเทศที่ไปเยือนและมีเหตุจูงใจในการเยือน

1.1 เพื่อพักผ่อน เพื่อความเพลิดเพลิน เพื่อสุขภาพ เพื่อการศึกษา การกีฬา และการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

1.2 เพื่อการปฏิบัติภารกิจที่ได้รับมอบหมาย การปฏิบัติเกี่ยวกับครอบครัวและการประชุมต่าง ๆ

2. นักท่องเที่ยวจร (Excursionists) คือผู้ที่เดินทางมาเยือนชั่วคราวที่เข้าไปอยู่ในประเทศเพียงวันเดียว (น้อยกว่า 24 ชั่วโมง) และได้พักค้างคืนรวมทั้งผู้โดยสารพาหนะทางเรือประเภทเรือสำราญ (Cruise) ด้วย สำหรับ “นักท่องเที่ยวภายในประเทศ” (Domestic Tourists) หมายถึงคนไทยหรือคนต่างด้าวที่อยู่ในประเทศไทย และเดินทางจากจังหวัดซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยปกติของตนไปยังจังหวัดอื่น ๆ โดยมีวัตถุประสงค์ในการเดินทางอะไรก็ตามที่มีค่าใช้จ่ายหารายได้ และระยะเวลาที่พำนักไม่เกิน 60 วัน หรือคือนักท่องเที่ยวที่เดินทางไปไหนก็ตามโดยใช้เส้นทางที่มีค่าใช้จ่ายเป็นประจำ และมิใช่ระยะทางไม่ต่ำกว่า 60 กิโลเมตร หรือออกไปนอกเขตจังหวัดที่เป็นภูมิลำเนา (ดูขุมนสาย และฉุบพัน พรหมโยธี. 2527 : 55) แต่บทนิยามของประเทศสหรัฐอเมริกาถือว่าต้องมีระยะทาง 100 ไมล์หรือมากกว่าจากภูมิลำเนาของตน หรือมีการพักค้างแรมหนึ่งคืนหรือมากกว่าหนึ่งคืน ส่วน “นักท่องเที่ยวระหว่างประเทศ” นั้นหมายถึง ชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยและพำนักอยู่ครั้งหนึ่ง ๆ ไม่น้อยกว่า 1 คืน และไม่มากกว่า 90 วัน โดยมีวัตถุประสงค์ในการเดินทาง (เปรมจิต พรหมสารเมธี. 2553 : 17 - 18) เพื่อ

2.1 มาท่องเที่ยว พักผ่อน มาเยี่ยมญาติ หรือมาเพื่อการพักผ่อน

2.2 มาร่วมประชุมหรือเป็นตัวแทนของสมาคม ผู้แทนศาสนา นักกีฬา

2.3 มาเพื่อติดต่อธุรกิจ แต่ไม่ใช้มาเพื่อหารายได้

2.4 มากับเรือเดินสมุทรที่แวะจอด ณ ท่าเรือ แม้ว่าจะแวะน้อยกว่า 1 คืน

ดังนั้น การท่องเที่ยวจึงเป็นเรื่องของการเดินทางไปเยี่ยมเยือนแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ที่ตนเองชื่นชอบที่มีได้เป็นการประกอบอาชีพหรือพำนักอยู่ถาวร

ความสำคัญของการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวมีความสำคัญด้านเศรษฐกิจของประเทศอย่างยิ่ง ดังที่ บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา และคณะ (2549 : 27 - 30) กล่าวถึงความสำคัญของการท่องเที่ยวไว้ว่า

1. การท่องเที่ยวเป็นแหล่งที่มาของเงินตราต่างประเทศ กล่าวคือ อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมีลักษณะเป็นสินค้าส่งออกจำบัง (Invisible Export) โดยไม่มีการส่งสินค้าหรือบริการทางการท่องเที่ยวออกไปขายยังต่างประเทศจริง ๆ แต่นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศต้องเป็นผู้รับผิดชอบการเดินทางและซื้อสินค้าบริการการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวเอง เช่น นักท่องเที่ยวญี่ปุ่นซื้อตั๋วโดยสารเครื่องบินมาชมวัดโพธิ์ก็จะจ่ายค่าที่พักแรม ค่าอาหาร ค่าน้ำเที่ยว และค่าสินค้าที่ระลึก เป็นต้น

2. การท่องเที่ยวช่วยลดปัญหาการขาดดุลการชำระเงินระหว่างประเทศ กล่าวคือ เมื่อนักท่องเที่ยวจากต่างประเทศเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทยก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเดินทางและซื้อสินค้าอีกทั้งบริการการท่องเที่ยว ซึ่งรายได้จากการท่องเที่ยวนี้สามารถนำไปช่วยลดภาวะการขาดดุลการค้าและการขาดดุลการชำระเงินของประเทศให้น้อยลง หรืออาจทำให้เกิดการเกินดุลก็ได้ อันเป็นการส่งผลให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

3. การท่องเที่ยวช่วยสร้างอาชีพและการจ้างงาน กล่าวคือ อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมการบริการที่ต้องใช้แรงงานส่วนใหญ่ในลักษณะของการต้อนรับให้บริการ จึงมีการจ้างงานทั้งทางตรงและทางอ้อม การจ้างงานทางตรง ได้แก่ อาชีพในธุรกิจการขนส่ง ธุรกิจที่พัก ธุรกิจนำเที่ยว ธุรกิจอาหาร ธุรกิจจำหน่ายสินค้าที่ระลึก เป็นต้น ส่วนการจ้างงานทางอ้อม ได้แก่ อาชีพทางเกษตรกรรมซึ่งเป็นแหล่งผลิตอาหาร อาชีพทางด้านหัตถกรรมซึ่งเป็นแหล่งผลิตสินค้าที่ระลึก อาชีพก่อสร้าง หรือบริการในสิ่งอำนวยความสะดวกด้านอื่น ๆ งานการธนาคารในการบริการแลกเปลี่ยนเงินตรา เป็นต้น นับว่าเป็นการสร้างอาชีพให้เกิดขึ้นมากมาย ก่อให้เกิดการจ้างงานและช่วยแก้ปัญหาการว่างงานของประเทศด้วย

4. การท่องเที่ยวก่อให้เกิดการกระจายรายได้ กล่าวคือ เมื่อมีการเดินทางท่องเที่ยวจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งย่อมก่อให้เกิดการกระจายรายได้ เนื่องจากนักท่องเที่ยวจะนำเงินไปใช้จ่ายใช้สอยซื้อสินค้าและบริการจากท้องถิ่นทำให้ประชาชนในท้องถิ่นมีรายได้ โดยเฉพาะประเทศที่กำลังพัฒนามักจะมีปัญหาความแตกต่างในการพัฒนาระหว่างตัวเมืองกับชนบท รัฐบาลควรวางแผนและพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวสู่ท้องถิ่นชนบท จะช่วยให้ชาวชนบทสามารถขายสินค้าและบริการ ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่ง ช่วยให้ชาวชนบทมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

5. การท่องเที่ยวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจของท้องถิ่น กล่าวคือ ในระยะเริ่มแรกที่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเข้าสู่ท้องถิ่น ประชาชนในท้องถิ่นนั้นอาจยังไม่สามารถผลิตบริการทางการท่องเที่ยวเพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวได้ จึงจำเป็นต้องสั่งซื้อสินค้าและบริการจากนอกชุมชนหรือจากต่างถิ่น ต่อมาเมื่อการดำเนินกิจการบริการทางการท่องเที่ยวขยายตัวมากขึ้นก็จะมีการลงทุนผลิตสินค้าและบริการสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวในท้องถิ่นได้เอง การสั่งซื้อจากนอกชุมชนจะน้อยลงซึ่งจะส่งผลดีให้แก่ท้องถิ่นนั้นทั้งทางตรงและทางอ้อมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจของท้องถิ่นขึ้น

6. การท่องเที่ยวก่อให้เกิดการกระตุ้นเศรษฐกิจ เนื่องจากเงินตราที่นักท่องเที่ยวนำมาใช้จ่ายใช้สอยจะหมุนเวียนอยู่ในเศรษฐกิจของประเทศ กระตุ้นให้เกิดการผลิตและการนำเอาทรัพยากรของประเทศมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากยิ่งขึ้น ซึ่งตามทฤษฎีเศรษฐศาสตร์เชื่อว่ารายได้ที่เกิดขึ้นครั้งหนึ่งในระบบเศรษฐกิจจะก่อให้เกิดรายได้ต่อเนื่องอีกหลายรอบเมื่อรวมรายได้รอบต่าง ๆ เข้าด้วยกัน จะพบว่ามีผลทำให้การผลิตและรายได้มีมูลค่าสูงขึ้นกว่ารอบแรกหลายเท่าตัว หลักการดังกล่าวนี้ในทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์เรียกว่า “ผลของตัวทวีคูณ” (Multiplier Effect) สำหรับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

ได้เป็นที่ยอมรับกันว่ามีค่าผลของตัวทวีคูณอยู่ในระดับสูง ทำให้เกิดการกระตุ้นการผลิตสินค้าและบริการที่เกี่ยวข้องให้สูงขึ้นด้วย

ในด้านสังคมและการเมือง การท่องเที่ยวมีความสำคัญต่อสังคมและการเมือง ดังนี้

1. การท่องเที่ยวช่วยยกมาตรฐานการครองชีพของคนในท้องถิ่นให้ดีขึ้น ทั้งนี้สืบเนื่องจากผลของการกระจายรายได้และการจ้างงานไปสู่คนในท้องถิ่นทำให้คนในท้องถิ่นมีอาชีพและมีรายได้ในการซื้อสินค้าและบริการที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตที่ดีขึ้นได้ เป็นการช่วยยกมาตรฐานการครองชีพของคนไทยท้องถิ่นให้ดีขึ้นด้วย

2. การท่องเที่ยวช่วยสร้างสรรค์ความเจริญทางสังคมให้แก่ท้องถิ่น กล่าวคือ เมื่อเกิดการเดินทางท่องเที่ยวจากท้องถิ่นหนึ่งไปยังอีกท้องถิ่นหนึ่ง ย่อมก่อให้เกิดสิ่งใหม่ขึ้นในท้องถิ่น เช่น การปลูกสร้างโรงแรมหรือที่พักแรม ภัตตาคารหรือร้านอาหาร ถนนหนทาง ไฟฟ้า น้ำประปา และสิ่งอำนวยความสะดวกด้านต่าง ๆ ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นมีโอกาสได้รับความสะดวกสบาย และการบริการในลักษณะต่าง ๆ จากทั้งภาครัฐและจากการลงทุนของภาคเอกชนทำให้ท้องถิ่นมีความเจริญและมีความเป็นอยู่ดีขึ้น

3. การท่องเที่ยวช่วยอนุรักษ์ฟื้นฟูวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวก่อให้เกิดการอนุรักษ์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสม รักษาความเป็นเอกลักษณ์ของชาติเอาไว้ได้ ก่อให้เกิดการกระตุ้นให้ทั้งนักท่องเที่ยวและเจ้าของมรดกศิลปวัฒนธรรมเกิดความภาคภูมิใจ ความสำนึก และความตระหนักในคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมเหล่านั้น อีกทั้งเกิดความตระหนักว่าสามารถใช้เป็นทรัพยากรท่องเที่ยวได้ทางหนึ่ง จึงควรได้รับการพัฒนาและอนุรักษ์ฟื้นฟูให้คงอยู่ชั่วกาลนาน

4. การท่องเที่ยวก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านการศึกษา กล่าวคือ ให้คนมีโลกทัศน์กว้าง ได้รับความรู้และประสบการณ์จากการที่ได้พบเห็นด้วยตนเอง ซึ่งสามารถนำไปปรับใช้กับชีวิตในสังคมได้ ถ้าหากเป็นการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อเข้าร่วมการสัมมนาทางวิชาการก็จะมีการแลกเปลี่ยนความรู้ทางวิชาการระหว่างนักศึกษาต่างชาติอันเป็นการพัฒนาวิชาการด้านต่าง ๆ ให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป

5. การท่องเที่ยวช่วยลดปัญหาการอพยพเข้าไปแออัดในเมือง กล่าวคือ ตามธรรมชาติของมนุษย์มักจะรักถิ่นฐานบ้านเกิดเมืองนอนของตน หากมีโอกาสประกอบอาชีพที่เหมาะสม มีรายได้พอแก่การยังชีพ ย่อมไม่เอยากอพยพไปแออัดยัดเยียดในเมืองซึ่งเสี่ยงต่อการถูกหลอกหลวงและเอาเปรียบด้านแรงงานในเมือง อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวสามารถช่วยสร้างอาชีพให้กับท้องถิ่นทั้งด้านบริการการท่องเที่ยวโดยตรงและหัตถกรรมในครัวเรือน จึงช่วยลดปัญหาการอพยพได้

6. การท่องเที่ยวช่วยกระตุ้นให้มีการคิดค้นนำทรัพยากรที่ไร้ค่ามาประดิษฐ์เป็นของที่ระลึกจำหน่ายให้แก่นักท่องเที่ยว กล่าวคือ อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวช่วยให้มีการนำทรัพยากรบางชนิดที่เคยถูกทอดทิ้งให้ไร้ค่ามาทำให้เกิดประโยชน์เพิ่มทางเศรษฐกิจ เช่น เปลือกไม้ เปลือกหอย เศษผ้า เศษหนัง เศษฟาง เป็นต้น มาประดิษฐ์เป็นของที่ระลึกจำหน่ายให้แก่นักท่องเที่ยวอันเป็นการเสริมรายได้ให้กับท้องถิ่น อีกทั้งหาทางพัฒนาคุณภาพของการผลิตของที่ระลึกให้ทันสมัยและคุณภาพดีขึ้น

7. การท่องเที่ยวช่วยป้องกันการแทรกซึมบ่อนทำลายจากฝ่ายตรงข้าม กล่าวคือ เมื่อท้องถิ่นใดมีผู้คนเดินทางเข้าไปท่องเที่ยวและผู้คนในท้องถิ่นมีอาชีพย่อมทำให้มีความเป็นอยู่ที่ดี เป็นผลให้ผู้ก่อการร้ายหรือข้าศึกเข้าแทรกซึมบ่อนทำลายได้ยาก

8. การท่องเที่ยวช่วยสร้างสันติภาพและความสามัคคี กล่าวคือ เมื่อประชากรในประเทศเดียวกันเดินทางไปท่องเที่ยวยังท้องถิ่นใดภายในประเทศย่อมก่อให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน ยังผลให้เกิดความสามัคคีในหมู่สมาชิก แต่ถ้าเป็นการท่องเที่ยวระหว่างประเทศก็ช่วยเสริมสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างเพื่อนร่วมโลกอันเป็นการเสริมสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นแก่โลก

จะเห็นว่า การท่องเที่ยวมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศ จึงเป็นหน้าที่ของทุกฝ่ายที่จะต้องร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดในการระดมทรัพยากรทั้งหลายที่มีอยู่มาผสมผสานให้สอดคล้องกันอันจะทำให้อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวขยายตัวอย่างกว้างขวาง เป็นประโยชน์ต่อเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของชาติอย่างสูงสุด

ในด้านการสนับสนุน ฟื้นฟู อนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามของชาติซึ่งเป็นสิ่งดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว ชาติไทยเป็นชาติเก่าแก่ที่มีมรดกทางวัฒนธรรมเป็นของตนเองมาเป็นความภูมิใจและความห่วงใย การฟื้นฟูเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวจึงเป็นการรักษาสืบสานมรดกนี้ไว้เพื่ออนุชนรุ่นหลังด้วย ดังจะเห็นได้จากงานฟื้นฟูประเพณีต่าง ๆ ให้มีรูปแบบที่เหมาะสมมากขึ้นโดยคงรักษาจุดมุ่งหมายเดิมไว้ เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง ประเพณีแห่เทียนพรรษา เป็นต้น

ด้านสุขภาพ การที่นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสเดินทางพักผ่อนตามความพึงพอใจไม่ว่าจะเป็นการท่องเที่ยวธรรมชาติอันงดงาม การไปยิมนาสติกบลา หรือการได้เที่ยวชมความเจริญก้าวหน้าของเมืองใหญ่ ๆ ได้พบเห็นสิ่งที่ยังไม่เคยได้เรียนรู้มาก่อนย่อมทำให้เกิดความเบิกบาน ความสบายใจ จะช่วยบรรเทาความเหน็ดเหนื่อยเคร่งเครียดจากการทำงานได้ เป็นผลให้มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดีขึ้น

ด้านการปรับปรุงสภาพแวดล้อม เมื่อเกิดการท่องเที่ยวไปยังส่วนต่าง ๆ ของประเทศไปยังชนบทที่ห่างไกล ไปยังป่าเขา แม่น้ำลำธาร ก็จะเป็นการกระตุ้นให้เกิดการรักษาสิ่งแวดล้อมเหล่านั้น ทำให้เกิดการปรับปรุงสภาพแวดล้อม ทั้งภาครัฐบาลและภาคเอกชนร่วมมือกันในการรักษาสภาพต่าง ๆ ไว้ไม่ให้ถูกทำลายด้วยความตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อม และการท่องเที่ยวก็จะเป็นการกระตุ้นให้เกิดการปรับปรุงรักษาสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ให้ดีขึ้น

กล่าวโดยสรุป การท่องเที่ยวถือเป็นอุตสาหกรรมที่มีบทบาทสำคัญยิ่งทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมก่อให้เกิดการจ้างงานและสร้างรายได้ ตลอดจนเป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างเจ้าของบ้านและผู้มาเยือน อีกทั้งเป็นการสนับสนุนให้มีการฟื้นฟูและอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไปในตัว นอกจากนั้น การท่องเที่ยวยังเป็นผลดีต่อสุขภาพและเป็นการกระตุ้นให้เกิดการรักษาสิ่งแวดล้อมด้วย

สำหรับความสำคัญของการท่องเที่ยวอันเป็นสากลนั้น พอจะอนุมานได้จากความสำคัญของการท่องเที่ยวในประเด็นข้างต้น ดังต่อไปนี้

1. การท่องเที่ยวก่อให้เกิดรายได้ และลดปัญหาการขาดดุลการค้าและดุลชำระเงินของประเทศ โดยนำเงินตราต่างประเทศซึ่งมาจากการใช้จ่ายเพื่อซื้อสินค้า บริการด้านการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว (Tourist Expenditure) เข้าสู่ประเทศเช่นเดียวกับการส่งสินค้าออก และจากรายได้นี้สามารถนำไปทดแทนค่าใช้จ่ายในการนำสินค้าซึ่งผลิตเองไม่ได้ และเทคโนโลยีเพื่อใช้ในการพัฒนาประเทศเข้ามาจากต่างประเทศ รวมทั้งนำไปช่วยในการชำระเงินกู้จากสถาบันการเงินระหว่างประเทศด้วย

2. การท่องเที่ยวเป็นการกระจายรายได้สู่ภูมิภาคของประเทศเนื่องจากการประกอบธุรกิจขนาดเล็กจำนวนมาก รายรับจากการท่องเที่ยวจึงกระจายสู่ประชาชนอย่างรวดเร็วทั้งระบบเศรษฐกิจทำให้เกิดการหมุนเวียนการใช้จ่ายภายในประเทศ และส่งเสริมการลงทุนเพื่อการสร้างปัจจัยพื้นฐานรวมถึงปัจจัยเสริมต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว

3. การท่องเที่ยวช่วยเพิ่มรายได้จากการจัดเก็บภาษีของรัฐบาล เนื่องจากนักท่องเที่ยวต้องจ่ายภาษีต่าง ๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น ภาษีเมื่อซื้อสินค้าและบริการ ภาษีศุลกากร ค่าธรรมเนียมการประทับตราหนังสือเดินทาง ส่วนภาษีที่ธุรกิจท่องเที่ยวต้องจ่าย เช่น ค่าธรรมเนียมโรงแรม ค่าธรรมเนียมใบอนุญาตจำหน่ายอาหาร สุรา และเครื่องดื่ม ซึ่งสถาบันพัฒนาบริหารศาสตร์ (เสรี วังสีไพจิตร. 2537 ; อ้างอิงมาจาก สถาบันพัฒนาบริหารศาสตร์. 2526 : 148) ได้ศึกษาพบว่าธุรกิจโรงแรมเสียภาษีเฉลี่ยแห่งละ 9.20 ล้านบาทต่อปีและเสียภาษีการค้าแห่งละ 30 ล้านบาทต่อปี ส่วนบริษัทนำเที่ยวเสียภาษีเฉลี่ยรายละ 3 ล้านบาทต่อปี

4. การท่องเที่ยวก่อให้เกิดการจ้างงานและสร้างอาชีพ ทั้งแรงงานทั่วไป (Unskill) และแรงงานที่มีความชำนาญ (Skill) โดยในปี พ.ศ. 2535 เกิดการจ้างงานในระบบท่องเที่ยวเป็นจำนวนมากถึง 1,114,000 คน จำแนกเป็นแรงงานทางตรง 757,520 คน และแรงงานทางอ้อม 356,480 คน

5. การท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมที่ไม่มีขีดจำกัด (Limitless Boundary Industry) ไม่มีปัญหาเรื่องการกำหนดโควตาการจำหน่าย กล่าวคือ การท่องเที่ยวสามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลาแล้วแต่ความสามารถในการใช้กลยุทธ์เพื่อพัฒนาและส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และสภาพของแต่ละประเทศเอง (เสรี วังสีไพจิตร. 2537 : 189 - 214)

สรุปได้ว่า การเดินทางในลักษณะที่เป็นการเดินทางท่องเที่ยวตามเงื่อนไขสากล ได้แก่ การเดินทางด้วยความสมัครใจจากที่อยู่อาศัยปกติไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราว ด้วยวัตถุประสงค์ใด ๆ ก็ตามที่มีใจเพื่อเป็นการประกอบอาชีพหรือหารายได้

3. ความเป็นมาและองค์ประกอบการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวของประเทศไทยมีวิวัฒนาการขึ้นหลังจากนโยบายการเปิดประเทศ คือ หลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง ในปีพ.ศ. 2398 เป็นต้นมา ซึ่งระยะนั้นเริ่มมีชาวตะวันตกเข้ามาอยู่ในประเทศไทยแล้ว และการท่องเที่ยวยังเป็นกิจกรรมของผู้มีฐานะร่ำรวยหรือคนในวงสังคมชั้นสูงเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์หนึ่งที่มีความสนพระทัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยว จะเห็นได้จากการเสด็จประพาสตามหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อดูแลทุกข์สุขของราษฎรรวมทั้งการเสด็จเยือนทวีปยุโรป ใน พ.ศ. 2440 หรือที่เรียกว่า แกรนด์ทัวร์ (Grand Tour) เป็นเวลาถึง 9 เดือน ถือเป็น การเผยแพร่ชื่อเสียงของประเทศไทยให้ชาติตะวันตกได้รู้จัก แต่หากจะกล่าวถึงความแพร่หลายของการท่องเที่ยวในประเทศไทยแล้วเพิ่งเริ่มได้ประมาณ 30 ปีมานี้เองคือ เมื่อประมาณ พ.ศ. 2503 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ประกาศตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว (อ.ส.ท.) ขึ้น โดยมีพลโทเฉลิมชัย จารุวัตร (ขณะนั้นยังเป็นพันเอก) เป็นผู้อำนวยการคนแรก (พ.ศ. 2503 - 2519) และต่อมาได้เปลี่ยนเป็นการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ท.ท.ท.) มีชื่อภาษาอังกฤษว่า Tourism Authority of Thailand รับผิดชอบงานด้านการท่องเที่ยวเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน (วรรณ วลัยวานิช. 2539 : 13 - 14)

ประเภทของแหล่งท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวจำเป็นต้องใช้แหล่งท่องเที่ยวหรือทรัพยากรท่องเที่ยวเป็นผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดใจนักท่องเที่ยวให้มาเยี่ยมชมเยือน จากการศึกษาประเภทของแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ พอประมวลได้ว่า แหล่งท่องเที่ยวอาจจำแนกประเภทได้โดยวิธีต่าง ๆ ดังนี้

1. จำแนกตามแหล่งที่ตั้งจุดสนใจ

1.1 แหล่งท่องเที่ยวที่อยู่เป็นจุด ๆ อาจใกล้หรือไกลกันก็ได้แต่มีจุดศูนย์กลางอยู่ที่จุดจุดหนึ่ง และจากจุดศูนย์กลางนักท่องเที่ยวอาจเดินทางไปยังจุดนั้น ๆ ได้ เช่น ตัวเมืองเชียงใหม่กับแหล่งท่องเที่ยวรอบ ๆ เมือง โดยตัวเมืองเชียงใหม่เป็นจุดศูนย์กลาง แล้วล้อมด้วยบ่อสร้าง สันกำแพง แม่ริม เป็นต้น

1.2 แหล่งท่องเที่ยวที่อยู่กระจาย เป็นประเภทของแหล่งท่องเที่ยวที่กระจายไปในที่ต่าง ๆ เช่น แหล่งท่องเที่ยวชายทะเลที่กระจายไปตามเมืองต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่บริเวณชายทะเล เป็นต้น

2. จำแนกตามลักษณะการเกิด

2.1 แหล่งท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ ได้แก่ แหล่งท่องเที่ยวตามสถานที่ที่มีภูมิประเทศและภูมิอากาศเหมาะสม เช่น ทะเล หุบเขา ริมแม่น้ำ สัตว์ป่า น้ำตก บ่อน้ำร้อน เกาะแก่ง อุทยาน เป็นต้น

2.2 แหล่งท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นโดยการกระทำของมนุษย์ ได้แก่ สถานที่และสิ่งก่อสร้างทางประวัติศาสตร์ ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี กิจกรรม เป็นต้น

3. จำแนกตามลักษณะกิจกรรม

3.1 แหล่งท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาค้นคว้า ได้แก่ แหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดี ศิลปวัฒนธรรม และวิถีชีวิต

3.2 แหล่งท่องเที่ยวเพื่อศาสนา ได้แก่ สถานที่ที่มีปูชนียสถานสำคัญทางศาสนาซึ่งมีผู้ไปประกอบพิธีทางศาสนา หรือแสวงหาความสงบทางใจ

3.3 แหล่งท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อนและสุขภาพ ได้แก่ สถานบำบัดรักษาและพักผ่อนสุขภาพให้แข็งแรง

3.4 แหล่งท่องเที่ยวเพื่อความสนุกสนานและการผจญภัย ได้แก่ การเดินป่า การล่องแพ การขี่ช้าง การดำน้ำ การปีนเขา

3.5 แหล่งท่องเที่ยวเพื่อการกีฬา ได้แก่ ศูนย์กีฬา สนามกีฬา หรือสถานที่ที่มีการแข่งขันกีฬานัดสำคัญ ๆ หรือมีการแข่งขันกีฬาระดับโลก

4. จำแนกตามลักษณะความเป็นเจ้าของ

4.1 แหล่งท่องเที่ยวที่รัฐบาลเป็นเจ้าของ ได้แก่ วัดวาอาราม พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ อุทยานประวัติศาสตร์ เป็นต้น

4.2 แหล่งท่องเที่ยวที่เอกชนเป็นเจ้าของ ได้แก่ สวนสนุก รีสอร์ท ศูนย์การค้า เมืองโบราณ เป็นต้น

5. จำแนกตามลักษณะนักท่องเที่ยว

5.1 แหล่งท่องเที่ยวท้องถิ่น เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวภายในจังหวัดไปเยี่ยมชม

5.2 แหล่งท่องเที่ยวภายในประเทศ เป็นแหล่งที่นักท่องเที่ยวจากจังหวัดอื่นไปเยี่ยมชมน

5.3 แหล่งท่องเที่ยวนานาชาติประเทศ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวจากประเทศอื่นไปเยี่ยมชมน

6. จำแนกตามลักษณะการพัฒนา

6.1 แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติในสภาพดั้งเดิมปราศจากการดัดแปลง เป็นแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่สันโดษซึ่งอยู่ไกลชุมชน คุณค่าอยู่ที่ความอุดมสมบูรณ์เป็นธรรมชาติทำให้ผู้มาเยือน ได้สัมผัสกับธรรมชาติและได้รับความรู้ความเข้าใจในปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น ภูเขา ธรณีสัณฐาน อุทยานแห่งชาติ วนอุทยาน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ภูมิอากาศ ทะเล ธารน้ำแข็ง เป็นต้น

6.2 แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติที่มีการดัดแปลงปรุงแต่งแต่ยังรักษาสภาพตามธรรมชาติไว้ เป็นแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่กึ่งสันโดษ ซึ่งมีการปรุงแต่งเพื่อความสะดวกในการเข้าถึงและเพิ่มความสามารถในการรองรับ คุณค่าต่อผู้มาเยี่ยมชมนอยู่ที่การได้สัมผัสกับธรรมชาติในระดับภายนอก และได้รับความสะดวกในการเยี่ยมชม เช่น ชายหาด ถ้ำ น้ำตก อ่างเก็บน้ำ น้ำพุร้อน ทุ่งหญ้า เป็นต้น

6.3 แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติที่มีการดัดแปลงก่อสร้างเพิ่มเติม เป็นแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ธรรมชาติที่มีการพัฒนาแล้ว ซึ่งมีการจัดกิจกรรมตอบสนองความต้องการของผู้เยี่ยมชม มีสิ่งอำนวยความสะดวกเต็มรูปแบบ คุณค่าต่อผู้มาเยือนอยู่ที่การได้พักผ่อนในสภาพธรรมชาติ แต่ได้รับความสะดวกสบายอย่างครบถ้วน เช่น รีสอร์ท เป็นต้น

7. จำแนกตามการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) เป็นการจำแนกเพื่อสะดวกในการวางแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว

7.1 แหล่งท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ โดยเกิดจากสภาพแวดล้อมทางกายภาพตามธรรมชาติที่มีความสวยงามน่าสนใจต่อการเดินทางไป เที่ยวชม ซึ่งรวมถึงบริเวณที่มนุษย์เข้าไปปรับปรุงแต่งเติมจากสภาพธรรมชาติในบางส่วน

7.2 แหล่งท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์ โบราณสถาน และโบราณวัตถุ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นตามประโยชน์ของมนุษย์เอง ทั้งที่เป็นมรดกในอดีต และได้สร้างเสริมในสมัยปัจจุบันซึ่งมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศาสนา เป็นสิ่งที่แสดงถึงอารยธรรมและความเจริญก้าวหน้าของท้องถิ่นนั้นว่าในสมัยโบราณมีความเจริญด้านใดบ้าง และเหลือเป็นมรดกตกทอดมายังชนรุ่นหลังอย่างไรบ้างจึงมีผลดึงดูดให้นักท่องเที่ยวไปเยือนพื้นที่นั้น สามารถจำแนกแหล่งท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์ โบราณสถาน และโบราณวัตถุออกเป็น 2 ประเภทย่อยที่สำคัญ ดังนี้

7.2.1 ประเภทโบราณสถาน เป็นสถานที่ที่มีอายุนับร้อยปีหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของสถานที่นั้นเป็นประโยชน์ในทางประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี สำหรับโบราณสถานของไทยนั้นกรมศิลปากรได้จำแนกไว้เป็น 7 ประเภท คือ

1) โบราณสถานสัญลักษณ์แห่งชาติ หมายถึงโบราณสถานที่มีความสำคัญสูงสุด หากชาติขาดซึ่งโบราณสถานนั้นไปจะเป็นการสูญเสียอย่างใหญ่หลวง เช่น พระบรมมหาราชวัง พระธาตุดอยสุเทพ พระธาตุนม เป็นต้น

2) อนุสาวรีย์แห่งชาติ หมายถึงอนุสรณ์สถานที่ได้สร้างเพื่อบุคคลหรือเรื่องราวที่สำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ หรือเป็นที่เคารพอย่างสูงในชาติซึ่งประชาชนจะต้องร่วมรำลึกถึง

ด้วยกัน เช่น องค์พระแก้วมรกต พระพุทธรูปสิหิงค์ ศาลหลักเมือง เจดีย์ยุทธหัตถี พระบรมรูปทรงม้า เป็นต้น

3) อาคารสถาปัตยกรรมแห่งชาติ หมายถึงอาคารสิ่งก่อสร้างทางสถาปัตยกรรมและวิศวกรรมอันทรงไว้ซึ่งคุณค่าอย่างสูงทางศิลปะ ซึ่งแสดงถึงการประดิษฐ์คิดค้นใหม่ ๆ ในยุคอดีตที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตในปัจจุบันหรือเกี่ยวข้องกับบุคคลสำคัญหรือเหตุการณ์สำคัญของชาติ เช่น พระที่นั่งอนันตสมาคม สะพานพระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลก สวนในพระราชวังโบราณอยุธยา สนามหลวง เป็นต้น

4) ย่านประวัติศาสตร์ หมายถึงพื้นที่ที่มีความหนาแน่นทางสถาปัตยกรรมเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ การวางผังเมือง และสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยมีอาคาร สิ่งก่อสร้าง ถนนหนทาง และองค์ประกอบอื่น ๆ ในพื้นที่รวมอยู่ด้วย ทำให้พื้นที่นั้นจัดอยู่ได้หนึ่งในลักษณะต่อไปนี้ คือ ย่านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ย่านประวัติศาสตร์การพาณิชย์ ย่านประวัติศาสตร์อุตสาหกรรม ย่านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และย่านโบราณคดี เช่น ย่านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมเกาะรัตนโกสินทร์ ย่านประวัติศาสตร์การพาณิชย์ที่ภูเก็ต ย่านโบราณแห่งภาพเขียนสีที่อ่าวพังงา เป็นต้น

5) อุทยานประวัติศาสตร์แห่งชาติ หมายถึงพื้นที่ที่มีเนื้อหาทางประวัติศาสตร์องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและวิศวกรรม รวมทั้งสภาพแวดล้อมทั้งที่เกิดตามธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น อันทำให้สาระทางประวัติศาสตร์ยังคงดำรงไว้ได้ เช่น อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร เป็นต้น

6) นครประวัติศาสตร์แห่งชาติ หมายถึงเมืองหรือนครที่มีแบบอย่างทางวัฒนธรรมอำนาจของผังเมือง สาระสำคัญทางประวัติศาสตร์ และองค์ประกอบของเมืองสถาปัตยกรรม วิศวกรรม และ/หรือชีวิตความเป็นอยู่ เช่น เมืองสุโขทัย เมืองอยุธยา เมืองเชียงใหม่

7) ซากโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีประวัติศาสตร์แห่งชาติ หมายถึงแหล่งโบราณคดีประวัติศาสตร์และซากโบราณสถานซึ่งเป็นหลักฐานแสดงถึงประวัติศาสตร์อันสำคัญของชาติในอดีต เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านปราสาท เป็นต้น

7.2.2 ประเภทโบราณวัตถุ เป็นสิ่งประดิษฐ์หรือสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือที่เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของโบราณสถานซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการประดิษฐ์ หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของวัตถุนั้นเป็นประโยชน์ในทางประวัติศาสตร์หรือโบราณคดีในแต่ละจังหวัด หรือแต่ละประเทศอาจเก็บสะสมไว้ในพิพิธภัณฑสถานหรือสถานที่เก็บแบบอื่น ๆ เพื่อให้ประชาชนเข้าชม อันเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงประวัติศาสตร์อันยาวนานของประเทศ และเป็นความภาคภูมิใจของประชาชนในท้องถิ่นที่ได้พบโบราณวัตถุล้ำค่าเหล่านั้น เช่น ภาพเขียนโบราณ วัตถุโบราณ สมบัติโบราณ พระพุทธรูปโบราณ รูปปั้นโบราณ เป็นต้น

7.3 แหล่งท่องเที่ยวประเภทศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และกิจกรรม เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นในรูปแบบของการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมแต่ละกลุ่มชนที่มีความแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยยึดถือปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา ตลอดจนกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคมที่มีผลต่อการดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเดินทางไปเยือน อาจจำแนกออกเป็นประเภทย่อยที่สำคัญได้ 3 ประเภท ดังต่อไปนี้

7.3.1 ประเภทศิลปวัฒนธรรม ได้แก่ ชุมชน หมู่บ้าน เรือนแพ ตลาด ตลาดน้ำ ศูนย์วัฒนธรรม การละเล่นพื้นบ้าน ดนตรีพื้นเมือง สินค้าพื้นเมือง ไร่ สวน เหมือง วิถีชีวิต

7.3.2 ประเภทประเพณี ได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีแห่เทียนพรรษา เทศกาลกินเจ ประเพณีลอยกระทง งานบุญบั้งไฟ งานพิธีโยนบัว ประเพณีอินทิล เป็นต้น

7.3.3 ประเภทกิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมแข่งขันกีฬา กิจกรรมบันเทิง สวนสนุก สวนสาธารณะเฉพาะทาง สนามกอล์ฟ สนามแข่งรถ เชื้อเพลิงไฟฟ้า เป็นต้น สำหรับกิจกรรมการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนนั้น ควรเป็นกิจกรรมที่เน้นการศึกษาหาความรู้ในแหล่งธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นควบคู่ไปกับการได้รับความเพลิดเพลิน ซึ่งมีกิจกรรมการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนอยู่หลายกิจกรรม เช่น การเดินป่า การศึกษาธรรมชาติ การเลี้ยงสัตว์ การดูนก การพายเรือ การดำน้ำ การตั้งแคมป์ การล่องแพ การขี่ช้าง การถ่ายรูป การแสวงบุญ เป็นต้น

ประเทศไทยเป็นประเทศที่อุดมไปด้วยแหล่งท่องเที่ยวดังที่กล่าวข้างต้น กล่าวคือ มีแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของธรรมชาติ จนกลายเป็นประติมากรรมจากธรรมชาติที่มีความงดงามเป็นที่อัศจรรย์ใจของนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชมความมหัศจรรย์ที่หาชมได้ยาก และยังมีแหล่งท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์ โบราณสถาน และโบราณวัตถุที่บรรพบุรุษไทยได้สร้างสรรค์ขึ้นสืบทอดเป็นมรดกล้ำค่าตามท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วประเทศไทย จนเป็นสิ่งสำคัญทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศาสนา ที่ดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมอารยธรรมและความเจริญก้าวหน้าของประเทศไทย และยังมีแหล่งท่องเที่ยวประเภทศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และกิจกรรมของแต่ละชุมชนท้องถิ่นที่แตกต่างกัน เพื่อเปิดเผยศิลปวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของแต่ละท้องถิ่นสู่โลกภายนอก จนเป็นสิ่งดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมสัมผัสวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของท้องถิ่นในประเทศไทยโดยผู้คนในท้องถิ่นของไทยสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในท่ามกลางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่ตนคุ้นเคย

จากความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละประเภทที่กล่าวมาแล้ว ส่งผลให้ภาวการณ์ของการแข่งขันในตลาดท่องเที่ยวทั้งของไทยและของโลกมีความรุนแรงมากขึ้น เนื่องจากแต่ละประเทศมีความต้องการให้นักท่องเที่ยวเดินทางไปท่องเที่ยวในประเทศของตน แต่การท่องเที่ยวจะเกิดเป็นระบบ (Tourism System) หรือมีความสามารถในการดึงดูดมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ 3 ประการคือ (อาธิป เหมือนสุดใจ. 2541 : 15 – 16)

1. ทรัพยากรท่องเที่ยว (Tourism Resources) ถือเป็นพื้นฐานของระบบท่องเที่ยว ประกอบด้วยทรัพยากรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับแหล่งท่องเที่ยวซึ่งแบ่งเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1.1 แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ (Nature Attractions) ประกอบด้วยสภาพภูมิอากาศ(Climate) ทิวทัศน์ที่สวยงาม (Scenery) และสัตว์ป่า (Wildlife) มีความสามารถในการดึงดูดนักท่องเที่ยวมากที่สุด ในขณะที่เดียวกันก็ต้องการดูแลและบำรุงรักษาเป็นอย่างดีเพื่อความสมบูรณ์ยังคงอยู่

1.2 แหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้น (Manufactured Attractions) ประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างและสถาปัตยกรรมทางประวัติศาสตร์ ศาสนสถาน สถานที่ที่รัฐบาลก่อสร้างขึ้นพระราชวัง อาคารเก่าแก่ที่มีประวัติความเป็นมาที่สำคัญ

1.3 แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (Culture Attractions) เป็นทรัพยากรที่แสดงถึงความรุ่งเรืองทางอารยธรรม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชนกลุ่มต่าง ๆ

2. บริการท่องเที่ยว (Tourism Service) ได้แก่ การบริการเพื่อการท่องเที่ยวต่าง ๆ ที่มีในพื้นที่

3. ตลาดการท่องเที่ยว (Tourism Market) เป็นส่วนของอุปสงค์ (Demand) หรือความต้องการในการท่องเที่ยวซึ่งสามารถพิจารณาจากตัวนักท่องเที่ยว กิจกรรม หรือรูปแบบการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในพื้นที่

สอดคล้องกับ บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา และคณะ (2548 : 10) ที่กล่าวถึงองค์ประกอบหลักที่สำคัญในระบบการท่องเที่ยวว่า จำแนกได้เป็น 3 องค์ประกอบเช่นกัน คือ

1. ทรัพยากรการท่องเที่ยวเป็นสินค้าทางการท่องเที่ยว และเป็นจุดหมายปลายทางที่นักท่องเที่ยวจะเดินทางเข้ามาท่องเที่ยว ทรัพยากรการท่องเที่ยวหมายถึง สิ่งดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวให้เกิดการเดินทางไปเยือนหรือไปท่องเที่ยว ทั้งนี้ อาจแบ่งทรัพยากรการท่องเที่ยวออกเป็น 2 ประเภท คือ

1.1 ทรัพยากรทางธรรมชาติ (Natural Tourism Resource) เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีความงามตามธรรมชาติซึ่งสามารถดึงดูดให้คนไปเยือนหรือไปท่องเที่ยวยังพื้นที่นั้น เช่น ภูเขา ป่าไม้ น้ำพุร้อน ถ้ำ น้ำตก ชายทะเล หาดทราย ทะเลสาบ เกาะ แก่ง เขื่อน อ่างเก็บน้ำ แหล่งน้ำจืด เป็นต้น

1.2 ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man – Made Tourism Resource) นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรม (Cultural Heritage) เป็นผลงานที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์ที่อนุชนรุ่นหลังบังเกิดความหวงแหนและปฏิบัติสืบสานต่อไป ทั้งนี้ ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นแบ่งออกเป็น 3 ชนิด ได้แก่

1.2.1 แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ (Historical Tourism Resource) เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นตามประสงค์หรือประโยชน์ของมนุษย์เอง ทั้งที่เป็นมรดกในอดีตและได้สร้างเสริมในปัจจุบัน แต่มีผลดึงดูดให้คนไปเยือนหรือไปท่องเที่ยวยังพื้นที่นั้น เช่น พระราชวัง ศาสนสถาน แหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ ชุมชนโบราณ พิพิธภัณฑสถาน กำแพงเมือง คูเมือง อุทยานประวัติศาสตร์ อนุสาวรีย์ อนุสรณ์สถาน เป็นต้น

1.2.2 แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิต (Culture and Rural Way of Life) เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นในรูปแบบการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมซึ่งปฏิบัติยึดถือสืบทอดต่อกันมา เช่น ประเพณีในรอบปี ทั้งประเพณีในราชสำนัก (พระราชพิธีต่าง ๆ) ประเพณีไทย ประเพณีท้องถิ่น ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีเข้าพรรษา ประเพณีกินเจ หรือประเพณีถือศีลอดอาหาร งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับบุคคล เช่น พิธีโกนจุก พิธีแต่งงาน พิธีบวช และพิธีศพ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่น ได้แก่ การสร้างบ้านเรือน ชุดแต่งกาย อาหารประจำถิ่น การประดิษฐ์ของใช้เพื่อการดำรงชีวิต ภาษาพูดในท้องถิ่นและวรรณคดีพื้นบ้าน เป็นต้น หมู่บ้านที่มีวิถีชีวิตมีเอกลักษณ์เฉพาะนับเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจ อาทิ หมู่บ้านทอผ้า หมู่บ้านทำร่ม หมู่บ้านช่าง รวมถึงตลาดนัด ตลาดน้ำ เป็นต้น

1.2.3 แหล่งท่องเที่ยวเพื่อนันทนาการและบันเทิง (Recreation Attraction) เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อการพักผ่อนที่ให้ความรื่นรมย์ บันเทิง เช่น สวนสัตว์ สวนสนุก สวนน้ำ ศูนย์วัฒนธรรม ศูนย์การแสดงศิลปะสมัยใหม่ แหล่งบันเทิง ศูนย์การค้า ศูนย์การประชุม เป็นต้น

2. การบริการด้านการท่องเที่ยว (Tourism Service) หมายถึงการให้บริการเพื่อการท่องเที่ยวที่มีอยู่ในพื้นที่หรือกิจกรรมที่มีผลเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวของพื้นที่นั้น ๆ เป็นการใช้

ความสะดวกระหว่างการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะบริการการท่องเที่ยวที่สำคัญ ได้แก่ บริการขนส่งภายในแหล่งท่องเที่ยว บริการที่พักแรม บริการอาหารและบันเทิง บริการนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ รวมถึงบริการจำหน่ายสินค้าที่ระลึก อย่างไรก็ตาม ความสะดวกอาจเกิดขึ้นกับนักท่องเที่ยวได้ตลอดเวลาซึ่งภัยต่าง ๆ เหล่านี้ อาจเป็นอันตรายต่อชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยวจึงควรมีมาตรการในการสร้างความปลอดภัยอย่างจริงจัง และเป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะต้องให้ความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยวซึ่งถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการบริการการท่องเที่ยว

3. การตลาดด้านการท่องเที่ยว การที่จะมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยว จะต้องมีการตลาดการท่องเที่ยวในการชักนำให้เข้ามาท่องเที่ยว ตลาดการท่องเที่ยว หมายถึง ความพยายามของกรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย ที่จะทำให้นักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมายเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวของตน และใช้สิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวและบริการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวของตน โดยการตลาดการท่องเที่ยวดำเนินการได้ 2 วิธี

3.1 การให้ข้อมูลข่าวสารการท่องเที่ยว หมายถึง การให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ทางการท่องเที่ยว เช่น ทรัพยากรการท่องเที่ยว สิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวและบริการการท่องเที่ยว เป็นต้น

3.2 การโฆษณาและประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว หมายถึง การสื่อข้อมูลข่าวสารการท่องเที่ยวไปยังนักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมายโดยผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ นิตยสาร หนังสือพิมพ์ จดหมาย เป็นต้น เพื่อเชิญชวน กระตุ้นให้นักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมายเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวของตน กล่าวได้ว่า ในการพิจารณาองค์ประกอบภายในระบบการท่องเที่ยว มีองค์ประกอบอีกมากมายที่มีบทบาทและหน้าที่ที่แตกต่างกันและมีความสัมพันธ์ต่อกัน เป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันซึ่งความแตกต่างของแต่ละรูปแบบการท่องเที่ยวขึ้นอยู่กับความแตกต่างในองค์ประกอบย่อยและความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น นอกจากนี้ การท่องเที่ยวยังมีสิ่งแวดล้อมนอกระบบที่เกี่ยวข้องเกี่ยวเนื่องเป็นอุปสรรคหรือได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยวอีกหลายประการ เช่น สภาพกายภาพและระบบนิเวศ สิ่งแวดล้อม โครงสร้างพื้นฐาน เศรษฐกิจและการลงทุน สังคมและวัฒนธรรม องค์กรและกฎหมาย เป็นต้น

ดังได้กล่าวเกี่ยวกับความหมายของการท่องเที่ยวแล้วว่า การท่องเที่ยวเป็นการเดินทางชั่วคราวไม่ใช่การประกอบอาชีพถาวร และไม่เป็นการถูกบังคับ ต้องเดินทางด้วยความสมัครใจ การท่องเที่ยวจะบรรลุวัตถุประสงค์ได้นั้น แหล่งท่องเที่ยวต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ หรือ 3A คือ (Holloway. (1998 : 8)

1. สิ่งดึงดูดใจ (Attraction) เกิดจากสถานที่ (Sites) และเหตุการณ์ (Events) สถานที่อาจเกิดจากธรรมชาติสร้างและมนุษย์สร้างขึ้น แต่เหตุการณ์ที่น่าประทับใจเกิดจากมนุษย์สร้างเพียงอย่างเดียว

2. สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) ความสะดวกสบายทำให้นักท่องเที่ยวหรือคนเดินทางเข้าไปถึงสถานที่ได้รวดเร็ว ปลอดภัย และสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น ดังนั้น การก่อสร้างปัจจัยพื้นฐานในการผลิต (Infrastructure) เช่น ระบบขนส่ง ระบบการสื่อสาร ระบบสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้า ประปา จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในแหล่งท่องเที่ยว นอกจากนี้สิ่งก่อสร้างอื่น ๆ เช่น โรงแรม ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก โรงพยาบาล ฯลฯ ตลอดจนระบบกำจัดของเสียก็เป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องพัฒนาควบคู่ไปกับแหล่งท่องเที่ยว

3. การเข้าไปถึง (Accessibility) การเข้าไปถึงแหล่งท่องเที่ยวต้องมีระบบการขนส่ง (Transportation) ซึ่งประกอบด้วยเส้นทาง (Way) พาหนะ (Vehicle) สถานี (Terminal) และผู้ประกอบการ (Carrier) การขนส่งมีวัตถุประสงค์ในการลำเลียงคนและสิ่งของไปยังจุดหมายปลายทาง โดยผ่านเส้นทางหรือท่าลำเลียง

องค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวหลักทั้ง 3 องค์ประกอบ หรือ 3A (Attraction, Amenity และ Accessibility) ซึ่งรวมเอาสินค้าและบริการไว้หลากหลายนั้น เปรมาจิต พรหมสารเมธี (2553 : 38) ได้ให้รายละเอียดเพิ่มเติมไว้ ดังนี้

1. สิ่งดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยว (Attraction) เป็นสิ่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยวให้อยากเดินทางเข้าไปท่องเที่ยวแล้วเกิดความประทับใจ อาจเป็นสิ่งที่ให้ความรู้หรือความเพลิดเพลินแก่นักท่องเที่ยว ซึ่งสิ่งดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยวย่อมมีความแตกต่างกันไปตามความต้องการและความสนใจของนักท่องเที่ยวแต่ละคนแต่ละกลุ่ม สิ่งดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญมี 6 ประการคือ

1.1 ทิวทัศน์หรือทัศนียภาพอันสวยงามตามธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ ลำคลอง ทะเล น้ำตก หน้าผา บ่อน้ำพุร้อน เกาะ แก่ง อุทยาน ทะเลสาบ ถ้ำ กว๊าน ชายหาด แหลม เป็นต้น

1.2 ความประทับใจจากลมฟ้าอากาศ เช่น อากาศบริสุทธิ์สดชื่น อากาศเย็นสบายปลอดโปร่งหรือไม่หนาวจัดหรือร้อนจัดจนเกินไป เป็นต้น

1.3 คุณค่าทางวัฒนธรรม เช่น มีสิ่งที่น่าสนใจด้านประวัติศาสตร์หรือมรดกทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี อนุสาวรีย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สถาบันทางการเมือง สถาบันทางการศึกษา วัดหรือศาสนสถาน คูเมือง กำแพงเมือง อนุสรณ์สถาน ชุมชนโบราณ เป็นต้น

1.4 วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชน เช่น มีขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปกรรม งานเทศกาลหรืองานประเพณี การละเล่นพื้นเมืองหรือพื้นบ้าน พิพิธภัณฑสถานพื้นบ้าน การประกอบอาชีพ ศูนย์วัฒนธรรม การทำนา ทำไร่ เป็นต้น

1.5 สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ เช่น สวนสนุก สวนสัตว์ โรงละคร ชีวิตยามราตรี โรงมหรสพ สนามกีฬา สถานเริงรมย์ การแสดงต่าง ๆ ศูนย์การค้า สนามกอล์ฟ สนามเทนนิส โบลิ่ง สวนพฤกษศาสตร์ สวนหย่อม ศูนย์สุขภาพอนามัย สวนสาธารณะ ฯลฯ

1.6 กิจกรรมทางการท่องเที่ยว เช่น การเดินป่า การขี่ช้าง การดูนก การปีนเขา การเที่ยวถ้ำ การล่องแพ การพายเรือ การดำน้ำ การขี่จักรยาน การชมสวนดอกไม้ การชมสวนผลไม้ การชมพื้นที่ปลูกพืชไร่ เป็นต้น

2. การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว (Accessibility) เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางเข้าไปท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวได้โดยมีเส้นทางหรือเครือข่ายคมนาคมที่สามารถเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้อย่างสะดวกและปลอดภัย ซึ่งการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวจะต้องพิจารณาใน 6 ด้าน ด้วยกันคือ

2.1 ประเภทของการคมนาคมขนส่งที่จะให้บริการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว โดยพิจารณาว่าจะใช้การขนส่งประเภทใดเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว นั้น ๆ จึงจะเหมาะสม หรือจะใช้ขนส่งหลายประเภทรวมกันไป เช่น การขนส่งทางรถยนต์ การขนส่งทางรถไฟ การขนส่งทางเรือ การขนส่งทางเครื่องบิน เป็นต้น

2.2 เส้นทางรถขนส่งเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยว โดยพิจารณาถึงสภาพการเดินทาง ความสะดวกสบาย ความรวดเร็ว ความปลอดภัย และความเป็นมาตรฐานดีในระดับสากลของเส้นทางที่จะเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว

2.3 การคมนาคมขนส่งภายในแหล่งท่องเที่ยว โดยพิจารณาถึงจำนวนที่เพียงพอ คุณภาพและมาตรฐาน ตลอดจนความสะดวกสบาย รวดเร็ว และความปลอดภัยของรถสาธารณะและรถนำเที่ยวที่จะให้บริการภายในแหล่งท่องเที่ยว

2.4 แบบแผนการเดินทางเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว โดยพิจารณาถึงยานพาหนะที่ใช้ในการเดินทางของนักท่องเที่ยวที่เข้ามาพักผ่อนเป็นหมู่คณะทั้งกลุ่มเล็กและกลุ่มใหญ่ ทั้งการเดินทางของนักท่องเที่ยวแบบส่วนตัวและครอบครัว

2.5 บริเวณที่อำนวยความสะดวกให้แก่ยานพาหนะ เช่น สถานีขนส่ง ที่จอดรถ ที่ล้างรถ ที่ซ่อมแซมบำรุงรักษารถ

2.6 ปัญหาการจราจรที่อาจเกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวโดยพิจารณาถึงปัญหาการจราจรที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยว เช่น ปัญหาที่จอดรถ ปัญหาการจราจรติดขัด ปัญหาเรื่องเสียงรบกวนนักท่องเที่ยว ปัญหาอากาศเป็นพิษ เป็นต้น

3. สิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว (Amenity) เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกที่ให้บริการนักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยววันนี้อย่างประทับใจ เพื่อให้ นักท่องเที่ยวอยากจะท่องเที่ยววันขึ้นหรือกลับมาเที่ยวซ้ำในโอกาสหน้า ซึ่งสิ่งอำนวยความสะดวกที่สำคัญในแหล่งท่องเที่ยวมี 4 ด้าน คือ

3.1 สิ่งอำนวยความสะดวกด้านอาคารและสิ่งก่อสร้างในแหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วยที่จำหน่ายบัตรเข้าชมแหล่งท่องเที่ยว สำนักงานที่ทำการของแหล่งท่องเที่ยว ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว ที่พักนักท่องเที่ยว ห้องน้ำสาธารณะ ศาลาหรือซุ้มนั่งคอย ร้านค้า ร้านอาหาร บ้านพักพนักงาน เป็นต้น

3.2 สิ่งอำนวยความสะดวกด้านบริการในแหล่งท่องเที่ยวประกอบด้วย ซุ้มเข้าป้ายเครื่องหมาย ลานกิจกรรม สวนหย่อม กระถางและที่ปลูกต้นไม้ ม้านั่ง โต๊ะ เก้าอี้ ระบบแสงสว่าง ระบบน้ำใช้ ระบบกำจัดของเสียและน้ำเสีย ระบบกำจัดขยะมูลฝอย รั้ว กำแพง สะพาน ชั๊นบันได เป็นต้น

3.3 สิ่งอำนวยความสะดวกด้านความปลอดภัยในแหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วย ความปลอดภัยจากโจรผู้ร้ายในแหล่งท่องเที่ยว ความปลอดภัยจากอุบัติเหตุในแหล่งท่องเที่ยว ความปลอดภัยจากพืชและสัตว์ภายในแหล่งท่องเที่ยว ความปลอดภัยจากการหลงทางภายในแหล่งท่องเที่ยว และความปลอดภัยจากภัยธรรมชาติในแหล่งท่องเที่ยว

3.4 สิ่งอำนวยความสะดวกด้านป้ายในแหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วย ป้ายต้อนรับนักท่องเที่ยวเข้าสู่พื้นที่แหล่งท่องเที่ยว ป้ายแผนที่แสดงที่ตั้งของแหล่งท่องเที่ยว ป้ายแผนที่แสดงจุดที่น่าชมของแหล่งท่องเที่ยว ป้ายชี้ทางภายในแหล่งท่องเที่ยว ป้ายสื่อความหมาย ป้ายเตือนอันตรายนักท่องเที่ยว ป้ายประกาศอื่น ๆ ที่ต้องการให้นักท่องเที่ยวทราบ เป็นต้น

องค์ประกอบทั้ง 3 ประการ จึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการท่องเที่ยวแบบมวลชน (Mass Tourism) แต่การท่องเที่ยวเฉพาะกลุ่มผู้สนใจ เช่น กลุ่มอนุรักษ์ กลุ่มนักผจญภัย กลุ่มนักวิชาการ สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ หรือปัจจัยพื้นฐานในการผลิตบางอย่างอาจมีความจำเป็นน้อย

เพราะกลุ่มบุคคลดังกล่าวต้องการศึกษาแหล่งท่องเที่ยวที่มีสภาพใกล้เคียงกับธรรมชาติและวัฒนธรรมเดิม การสร้างปัจจัยการผลิตและสิ่งอำนวยความสะดวก ถ้าปราศจากการวางแผนที่ดีก็ย่อมกระทบต่อทรัพยากรการท่องเที่ยวและเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น

นอกจากนี้ พงศธร เกษสำลี (2539 : 20) ได้แบ่งองค์ประกอบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็น 6 องค์ประกอบดังนี้

1. องค์ประกอบด้านแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นอันประกอบด้วยสิ่งดึงดูดใจ 10 ประการคือ
 - 1.1 ประวัติศาสตร์และร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่ยังปรากฏให้เห็น
 - 1.2 โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานต่าง ๆ
 - 1.3 งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่ดั้งเดิมในท้องถิ่นและสิ่งปลูกสร้าง ผังเมือง รวมทั้ง

อาหาร

- 1.4 ศิลปะ หัตถกรรม ประติมากรรม ภาพวาด รูปปั้นและแกะสลัก
 - 1.5 ศาสนารวมถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา
 - 1.6 ดนตรี การแสดงละคร ภาพยนตร์ มหรสพต่าง ๆ
 - 1.7 ภาษาและวรรณกรรม รวมถึงระบบการศึกษา
 - 1.8 วิถีชีวิต เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย การทำอาหาร ธรรมเนียมการรับประทาน
- อาหาร
- 1.9 ประเพณี วัฒนธรรมพื้นบ้าน ขนบธรรมเนียมและเทศกาลต่าง ๆ
 - 1.10 ลักษณะงานหรือเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่มีการนำมาใช้เฉพาะท้องถิ่น
2. องค์ประกอบด้านกระบวนการศึกษาสิ่งแวดล้อม เป็นการท่องเที่ยวที่มีกระบวนการศึกษาสิ่งแวดล้อมโดยมีการศึกษาเรียนรู้สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เพื่อปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมให้แก่ผู้เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว
 3. องค์ประกอบด้านธุรกิจท่องเที่ยว เป็นการท่องเที่ยวที่มีการให้บริการการท่องเที่ยวโดยผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว เพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว และได้ผลกำไรตอบแทนสู่ธุรกิจท่องเที่ยว ซึ่งผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศึกษา อีกทั้งช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม
 4. องค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นการท่องเที่ยวที่มีการคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยให้ชุมชนท้องถิ่นในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมนั้นมีส่วนร่วมในการพัฒนาหรือจัดการท่องเที่ยวอย่างเต็มรูปแบบ และได้รับประโยชน์ตอบแทนเพื่อกระจายรายได้สู่ท้องถิ่น
 5. องค์ประกอบด้านการตลาดการท่องเที่ยว เป็นการท่องเที่ยวที่มีการคำนึงถึงการตลาดท่องเที่ยวคุณภาพ โดยแสวงหานักท่องเที่ยวคุณภาพให้เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เพื่อให้ให้นักท่องเที่ยวคุณภาพได้รับรู้และได้ประสบการณ์จากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างพึงพอใจ อีกทั้งช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมด้วย
 6. องค์ประกอบด้านการสร้างจิตสำนึกแก่ผู้เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เป็นการท่องเที่ยวที่ต้องคำนึงถึงการปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องทางการท่องเที่ยวแก่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย โดยมีการให้ความรู้และสื่อความหมายในการอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

จากที่กล่าวมาข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าลักษณะองค์ประกอบของการท่องเที่ยวในแต่ละประเทศจะมีความแตกต่างกันไป ดังนั้น ความสามารถในการดึงดูดนักท่องเที่ยวจึงแตกต่างกัน และนอกจากนี้ ยังขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวแต่ละกลุ่มด้วย ปัจจุบันจึงมีการจัดการท่องเที่ยวในหลายรูปแบบซึ่งรูปแบบหนึ่งที่กำลังได้รับความนิยม คือ การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม หรือ Culture Tourism (ทีวัฒน์ รัตนเกตุ. 2542 : 25 ; อ้างอิงมาจาก Ecotourism Network Newsletter. 1996 : 7) จากที่กล่าวมานั้นพอสรุปสาระสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้ว่า

1. เน้นวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีของท้องถิ่น ของชุมชน หรือสังคมของแหล่งท่องเที่ยว นั้น ๆ ไม่ว่าจะวัฒนธรรมนั้นจะมีมาแต่ดั้งเดิมหรือรับเข้ามาใหม่ก็ตาม
2. จุดดึงดูดนักท่องเที่ยวที่สำคัญ คือ การนำเสนอวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น

3. เป็นการท่องเที่ยวที่อยู่ภายใต้ขอบเขตการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ (Ecotourism) คือ ท่องเที่ยวอย่างรับผิดชอบและสงวนรักษาไว้ซึ่งมรดกทางวัฒนธรรม สภาพแวดล้อม และเพิ่มพูนคุณประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมมาสู่ชุมชนท้องถิ่นและประเทศชาติ

4. แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (Cultural Attraction) หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณค่าทางศิลปะและขนบธรรมเนียมประเพณีที่บรรพบุรุษได้สร้างสมและถ่ายทอดเป็นมรดกสืบทอดกันมา แหล่งท่องเที่ยวประเภทนี้ประกอบด้วย งานประเพณี วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน การแสดง ศิลปวัฒนธรรม สินค้าพื้นเมือง การแต่งกาย ภาษา ชนเผ่า เป็นต้น ตัวอย่างของแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศไทยในประเภทนี้ ได้แก่ ตลาดน้ำดำเนินสะดวก งานแสดงของช้างจังหวัดสุรินทร์ งานร่มบ่อสร้าง ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural Tourism) หมายถึง การท่องเที่ยวเพื่อชมสิ่งทีแสดงความเป็นวัฒนธรรม เช่น ปราสาท พระราชวัง วัด โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประเพณี วิธีการดำเนินชีวิต ศิลปะทุกแขนง และสิ่งต่าง ๆ ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองที่มีการพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม การดำเนินชีวิตของบุคคลในแต่ละยุคสมัย ผู้ท่องเที่ยวจะได้รับทราบประวัติความเป็นมา ความเชื่อ มุมมอง ความคิด ความศรัทธา ความนิยมของบุคคลในอดีตที่ถ่ายทอดมาถึงคนรุ่นปัจจุบันผ่านสิ่งเหล่านี้

มาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (Cultural Attraction Standard) หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ ศักยภาพในการดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยว ศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยว และการบริหารจัดการ แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท ดังนี้ (เปรมจิต พรหมสาระเมธี. 2553 : 34)

1. แหล่งความเป็นอยู่และวิถีชีวิต แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมประเภทนี้ ผู้มาเยี่ยมชมสามารถสังเกตความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของชุมชนนั้น โดยตนเองมิได้เข้าไปมีส่วนร่วม เช่น ชุมชนของชนเผ่า ศูนย์วัฒนธรรม คุณค่าต่อส่วนรวมอยู่ที่การช่วยรักษาความหลากหลายของเชื้อชาติ คุณค่าต่อผู้เยี่ยมชมอยู่ที่การได้รับความรู้ ทัศนคติ ความเข้าใจอันดีระหว่างกลุ่มชนเผ่าต่าง ๆ และภูมิปัญญาของชนเผ่า ตัวอย่างเช่น บ้านกระเหรี่ยงทีโพจิ จังหวัดตาก บ้านหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี รูปแบบการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวประเภทนี้ส่วนใหญ่เป็นการท่องเที่ยวชมวิถีชีวิตในชนบท ซึ่งหมายถึงการเดินทางท่องเที่ยวในหมู่บ้านชนบทที่มีลักษณะวิถีชีวิตและผลงานสร้างสรรค์ที่มีเอกลักษณ์พิเศษ มีความ

โดดเด่น เพื่อความเพลิดเพลิน ได้ความรู้ ดูแลสุขภาพสร้างสรรค์ และภูมิปัญญาพื้นบ้าน มีความเข้าใจในวัฒนธรรมท้องถิ่นบนพื้นฐานของความรับผิดชอบ และมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรมและคุณค่าของสภาพแวดล้อมโดยประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการจัดการการท่องเที่ยว

2. แหล่งวัฒนธรรมประเพณีและหัตถกรรมพื้นเมือง แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมประเภทนี้ ผู้เยี่ยมชมสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณีและซื้อสินค้าของที่ระลึกจากผู้ประกอบการหัตถกรรม คุณค่าต่อส่วนรวมอยู่ที่การรักษาคุณค่าความหลากหลายของวัฒนธรรม คุณค่าต่อผู้เยี่ยมชมอยู่ที่ความพอใจจากการเข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณี และการได้ซื้อสิ่งของที่ระลึกที่พอใจ ตัวอย่างเช่น ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น

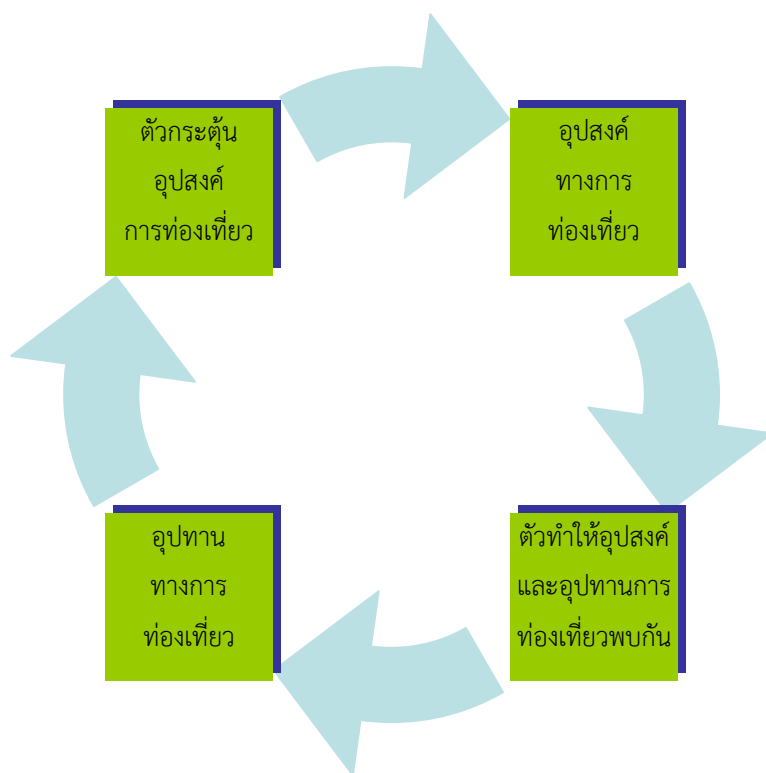
รูปแบบการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวประเภทนี้จึงเป็นการท่องเที่ยวชมวัฒนธรรมและประเพณี ซึ่งหมายถึงการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อชมงานประเพณีต่าง ๆ ที่ชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น ๆ จัดขึ้น ได้รับความเพลิดเพลินตื่นตาตื่นใจในสุนทรียศิลป์เพื่อศึกษาความเชื่อ การยอมรับนับถือ การเคารพพิธีกรรมต่าง ๆ และได้รับความรู้ มีความเข้าใจต่อสภาพสังคมและวัฒนธรรม มีประสบการณ์ใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นบนพื้นฐานของความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการรักษาสภาพแวดล้อมและมรดกทางวัฒนธรรม โดยประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการจัดการท่องเที่ยว

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา และคณะ (2549 : 2 - 17) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวไว้ว่า เป็นการเดินทางออกจากสถานที่ที่อยู่เป็นประจำไปยังแหล่งท่องเที่ยวเป็นการชั่วคราวเพื่อพักผ่อนคลายเครียดจากการประกอบอาชีพ ทำให้เกิดความกระปรี้กระเปร่าขึ้น มีสุขภาพดีทั้งทางร่างกายและจิตใจเพราะได้ประสบกับสิ่งแวดล้อมที่แปลกใหม่ ได้พบปะผู้คนกลุ่มใหม่ ได้แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน ทำให้นักท่องเที่ยวได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลินและได้รับความรู้ใหม่ ๆ ในขณะเดินทางท่องเที่ยว นั่นคือชมทรัพย์มหาศาลของมนุษย์ที่ก่อให้เกิดสติปัญญาและความเฉลียวฉลาด

3. ปัจจัยการท่องเที่ยวต้องมีแหล่งท่องเที่ยวหรือทรัพยากรท่องเที่ยวที่ถือว่าเป็นจุดหมายปลายทางแห่งการเดินทางท่องเที่ยวของมนุษย์ ซึ่งความหมายของแหล่งท่องเที่ยวได้มีนักวิชาการให้ความหมายไว้อย่างหลากหลายพอสรุปได้ว่าแหล่งท่องเที่ยวหรือทรัพยากรท่องเที่ยวหมายถึงสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติหรือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งที่อยู่ในลักษณะที่เป็นรูปธรรมสามารถสัมผัสได้ และอยู่ในลักษณะที่เป็นนามธรรมไม่สามารถสัมผัสได้ ซึ่งมนุษย์สามารถนำมาใช้เพื่อเป็นสินค้าทางการท่องเที่ยวในการดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชม อีกทั้งยังเป็นมรดกที่ทรงคุณค่าของประเทศด้วย หรือจะกล่าวอย่างง่าย ๆ ว่าแหล่งท่องเที่ยวหรือทรัพยากรท่องเที่ยว หมายถึง สิ่งของกิจกรรม และ/หรือมิติอื่นใดที่สามารถให้คุณค่าเชิงการท่องเที่ยว เช่น ความสวยงามตามธรรมชาติ คุณค่าเชิงประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และการเรียนรู้ประสบการณ์ใหม่แก่นักท่องเที่ยว ทั้งนี้ แหล่งท่องเที่ยวสามารถปรากฏได้ทั้งในลักษณะรูปธรรมที่สัมผัสได้ด้วยการจับต้อง เช่น สิ่งก่อสร้าง ถ้ำ น้ำตก เป็นต้น และในลักษณะของนามธรรมที่ไม่สามารถสัมผัสได้ด้วยการจับต้อง แต่สามารถสัมผัสได้ด้วยทางอื่น เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภาษา ความเป็นชนเผ่า การแสดงพื้นบ้าน เป็นต้น โดยมีปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดแหล่งท่องเที่ยว คือ ปัจจัยทางธรรมชาติ

ปัจจัยทางธรรมชาติ หมายถึง องค์ประกอบที่ธรรมชาติสร้างขึ้นมาให้มีความดึงดูดใจในการท่องเที่ยว ประกอบด้วยลักษณะภูมิประเทศ เช่น ภูเขา เนินเขา เกาะแก่ง ทะเล ทะเลสาบ แม่น้ำ ลำคลอง อ่างเก็บน้ำ ชายหาด แหลม หนอง บึง หน้าผา ถ้ำ น้ำพุร้อน น้ำตก กว๊าน แต่หากขาดนักท่องเที่ยวก็นับว่าไม่มีการท่องเที่ยวเกิดขึ้น เนื่องจากองค์ประกอบที่สำคัญของการท่องเที่ยว มี 4

องค์ประกอบ ได้แก่ อุปสงค์ทางการท่องเที่ยว ตัวกระตุ้นให้เกิดอุปสงค์ทางการท่องเที่ยว ตัวที่ทำให้อุปสงค์และอุปทานทางการท่องเที่ยวพบกัน และอุปทานทางการท่องเที่ยว

ภาพประกอบ 2 องค์ประกอบของการท่องเที่ยว

จะเห็นได้ว่า การท่องเที่ยวหนึ่งจะต้องมีอุปทานทางการท่องเที่ยวหรือแหล่งท่องเที่ยวก่อน แล้วจึงใช้การตลาดท่องเที่ยวเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดอุปสงค์ทางการท่องเที่ยวหรือนักท่องเที่ยว จากนั้น นักท่องเที่ยวจะใช้ธุรกิจท่องเที่ยวอันประกอบด้วยธุรกิจขนส่ง ธุรกิจที่พัก ธุรกิจอาหารและบันเทิง ธุรกิจนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ ธุรกิจจำหน่ายสินค้าที่ระลึก โดยใช้การขนส่งเป็นพาหนะเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวและใช้บริการของธุรกิจท่องเที่ยวอื่น ๆ ระหว่างการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวนั้นทำให้อุปสงค์ทางการท่องเที่ยวและอุปทานทางการท่องเที่ยวได้พบกัน ถ้าหากไม่มีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวก็น่าจะไม่มีธุรกิจท่องเที่ยวตามมาด้วย

การท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวอาจแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ การท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทย และการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวภายในประเทศซึ่งเป็นการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทยที่เดินทางท่องเที่ยวไปยังจังหวัดต่าง ๆ ในประเทศ การท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวประกอบด้วย

1. แหล่งท่องเที่ยวเป็นสินค้าหลักหรือผลิตภัณฑ์หลักของการท่องเที่ยวที่จะดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยม ยังมีแหล่งท่องเที่ยวที่หลากหลายมากเท่าใดก็ยิ่งมีนักท่องเที่ยวสนใจเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวมากเท่านั้น ทำให้ได้รายได้จากการท่องเที่ยวอย่างมหาศาลที่สามารถนำไปพัฒนาประเทศทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อม

2. แหล่งท่องเที่ยวเป็นจุดหมายปลายทางของนักท่องเที่ยว ซึ่งจะต้องมีบริการทางการท่องเที่ยวเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยวก่อให้เกิดธุรกิจท่องเที่ยวขึ้นเป็นอันมาก เช่น การขนส่ง ที่พัก อาหาร นำเที่ยว สินค้าที่ระลึก เป็นต้น ซึ่งธุรกิจท่องเที่ยวเหล่านี้จะสร้างงานจำนวนมากให้แก่ประชาชนในแหล่งท่องเที่ยว และทำให้เศรษฐกิจภายในแหล่งท่องเที่ยวหมุนเวียน ยิ่งธุรกิจท่องเที่ยวสร้างความพึงพอใจและประทับใจให้แก่นักท่องเที่ยวมากเท่าใด ก็ยิ่งทำให้นักท่องเที่ยวอยากกลับมาเที่ยวซ้ำหรือแนะนำคนอื่นเข้ามาท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้นอันเป็นการสร้างกำไรให้แก่ธุรกิจท่องเที่ยว และสร้างความยั่งยืนให้แก่การท่องเที่ยวด้วย

3. แหล่งท่องเที่ยวเป็นสินค้าการตลาดการท่องเที่ยวที่ธรรมชาติหรือบรรพบุรุษตกทอดให้ จึงควรรู้คุณค่า รู้จักรักและหวงแหน พร้อมทั้งอนุรักษ์ไว้ให้คนรุ่นหลังได้ใช้ประโยชน์จากการท่องเที่ยว เพื่อให้การท่องเที่ยวสามารถสร้างงาน สร้างรายได้ให้ได้อย่างยั่งยืนตลอดช่วงกาลนาน และสร้างความภาคภูมิใจให้แก่ชุมชนท้องถิ่นในแหล่งท่องเที่ยวด้วยองค์ประกอบและประเภทของแหล่งท่องเที่ยว

แหล่งท่องเที่ยว เป็นสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวที่จูงใจให้นักท่องเที่ยวเดินทางเข้าไปซื้อของที่ตั้งของแหล่งท่องเที่ยวเอง ซึ่งแหล่งท่องเที่ยวจะรวมเอาสินค้าและบริการทางการท่องเที่ยวหลายประเภททั้งรูปธรรมและนามธรรมไว้ด้วยกัน เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม ประเพณี กิจกรรมท่องเที่ยว อุตสาหกรรมของประชาชน สาธารณูปโภค และความปลอดภัย เป็นต้น จึงทำให้แหล่งท่องเที่ยวมีลักษณะพิเศษอยู่ 3 ประการ คือ

1. แหล่งท่องเที่ยวที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ มักมีลักษณะเป็นสินค้าสาธารณะ เช่น ชายหาด ภูเขา น้ำตก และสภาพแวดล้อมที่สวยงาม เป็นต้น ซึ่งต้องใช้ต้นทุนในการจัดการและดูแลรักษาค่อนข้างสูง

2. แหล่งท่องเที่ยวที่เป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรม จะมีลักษณะประกอบด้วย ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และกิจกรรมหลากหลายที่ต้องใช้ทุนและแรงงานมาก เพราะการพัฒนาคน และการอนุรักษ์วัฒนธรรมจำเป็นต้องใช้เงินลงทุนจำนวนมาก

3. แหล่งท่องเที่ยวทั้งทางธรรมชาติและวัฒนธรรม ต้องมีส่วนประกอบของ สาธารณูปโภคและความปลอดภัย เช่น ระบบการสื่อสาร ระบบคมนาคมขนส่ง ระบบสาธารณสุข และระบบความปลอดภัย เป็นต้น ล้วนต้องการใช้เงินลงทุนสูงมากเช่นกัน

ดังนั้น แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมจึงเป็นผลิตภัณฑ์หลักทางการท่องเที่ยวในการดึงดูดใจนักท่องเที่ยวให้มาเยือน ศักยภาพในการดึงดูดใจสำหรับแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เช่น คุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมความเป็นเอกลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยว ความสะดวกในการเข้าถึง ความปลอดภัย และความสามารถในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว เป็นต้น

5. การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

การที่นักท่องเที่ยวจะเลือกเข้าไปเยี่ยมชมในแหล่งท่องเที่ยวใด แหล่งท่องเที่ยวหนึ่ง จะต้องมีความดึงดูดใจ มีความน่าสนใจที่ก่อให้เกิดความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยวได้ ศักยภาพที่จะดึงดูดใจสำหรับแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ได้แก่ คุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมความเป็นเอกลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยว ความสะดวกในการเข้าถึง ความปลอดภัย และความสามารถในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว เป็นต้น นอกจากศักยภาพในการดึงดูดใจแล้ว แหล่งท่องเที่ยวควรมีศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยวด้วย ไม่ว่าจะเป็นด้านการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานและการสนับสนุนทางด้าน

นโยบาย ด้านงบประมาณ และด้านบุคลากร จากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรท้องถิ่น ซึ่งจะทำให้แหล่งท่องเที่ยวสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และทำให้แหล่งท่องเที่ยวจะสามารถดำรงอยู่ได้นั้น การบริหารจัดการเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่มีความสำคัญทั้งในด้านการจัดการด้านการอนุรักษ์ การฟื้นฟูสภาพของแหล่งท่องเที่ยว การมีมาตรการป้องกันผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับตัวแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งการจัดการด้านการบริการและการจัดกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวที่เหมาะสม จึงได้กำหนดองค์ประกอบพื้นฐานสำหรับประเมินมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ดังนี้

1. ศักยภาพในการดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยว หมายถึง การที่แหล่งท่องเที่ยวมีจุดดึงดูดความสนใจหรือมีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมซึ่งสามารถสร้างความประทับใจและความพึงพอใจให้แก่นักท่องเที่ยว เช่น มีความโดดเด่นและมีเอกลักษณ์ของวิถีชีวิตและภูมิปัญญา มีความงดงามทางศิลปวัฒนธรรม และจากการที่วัฒนธรรมเป็นมรดกของมนุษย์ที่สั่งสมมาแต่อดีต มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะในแต่ละท้องถิ่น ดังนั้น ความสามารถในการสืบทอดทางวัฒนธรรม ความต่อเนื่องของการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม ความผูกพันต่อท้องถิ่น และความเข้มแข็งในการรักษาวัฒนธรรมจึงมีความสำคัญในการส่งเสริมศักยภาพการดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สำคัญ อีกทั้งศักยภาพในทางกายภาพและการจัดกิจกรรมด้านการท่องเที่ยว ได้แก่ การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ความปลอดภัยและความหลากหลายของกิจกรรมการท่องเที่ยวก็มีความสำคัญในการดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเข้าไปเยือนแหล่งท่องเที่ยวด้วย ดังนั้น เกณฑ์การพิจารณาศักยภาพในการดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมจึงมีดังนี้

1.1 คุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม ประกอบด้วยดัชนีชี้วัด 7 ประการคือ

1.1.1 ความเป็นเอกลักษณ์ด้านวิถีชีวิต ภูมิปัญญา และองค์ความรู้

1.1.2 ความต่อเนื่องของการสืบทอดวัฒนธรรมประเพณี

1.1.3 ความงดงามทางศิลปวัฒนธรรม

1.1.4 ความสามารถในการสืบทอดภูมิปัญญาและองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง

1.1.5 ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีที่สืบทอดได้

1.1.6 ความผูกพันต่อท้องถิ่น

1.1.7 ความเข้มแข็งในการรักษาเอกลักษณ์

1.2 ศักยภาพทางกายภาพและการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว ประกอบด้วยดัชนี

ชี้วัด 3 ประการคือ

1.2.1 การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว

1.2.2 ความปลอดภัยด้านการท่องเที่ยว

1.2.3 ความหลากหลายของกิจกรรมการท่องเที่ยว

2. ศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยว หมายถึง องค์ประกอบต่าง ๆ ที่มีส่วนช่วยเสริมแหล่งวัฒนธรรมนั้น ๆ ให้มีความสำคัญ มีความเหมาะสมในการจัดการท่องเที่ยว เช่น แหล่งวัฒนธรรมอาจมีความดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยวสูง แต่ก็มีข้อจำกัดสูงในการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน ทำให้นักท่องเที่ยวไม่นิยมเข้าไปท่องเที่ยว ทำให้ศักยภาพในการจัดการด้านการท่องเที่ยวลดลงไปด้วย ศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยว มีเกณฑ์การพิจารณาคือ

2.1 ศักยภาพในการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน

2.2 ศักยภาพในการพัฒนาการท่องเที่ยวจากปัจจัยภายนอก

3. การบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว หมายถึงความสามารถในการควบคุม ดูแล การดำเนินงาน การจัดการแหล่งท่องเที่ยว โดยมีองค์ประกอบที่เกี่ยวข้อง ได้แก่

3.1 ด้านการจัดการท่องเที่ยวเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ประกอบด้วยการจัดการ ด้านการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว และการจัดการด้านการท่องเที่ยว

3.2 การจัดการด้านการให้ความรู้และสร้างจิตสำนึก โดยพิจารณาจากการ ดำเนินงานขององค์กรที่ดูแลรับผิดชอบพื้นที่ในการสร้างเสริมจิตสำนึกและการเรียนรู้ในเรื่องคุณค่าของ แหล่งวัฒนธรรมแก่นักท่องเที่ยว เจ้าหน้าที่ดูแลพื้นที่ ผู้ประกอบการ และชุมชนท้องถิ่นที่อยู่โดยรอบ แหล่งท่องเที่ยว

3.3 การจัดการด้านเศรษฐกิจและสังคม พิจารณาจากการมีส่วนร่วมของชุมชน ในกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยการเปิดโอกาสให้ประชาชนหรือชุมชนได้มีส่วนร่วมในการคิด การพิจารณา ตัดสินใจ การดำเนินการและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ ที่จะมีผลกระทบต่อประชาชนหรือชุมชน นั้น ๆ รวมทั้งการกระจายรายได้หรือผลประโยชน์สู่ท้องถิ่น เกณฑ์ประเมินด้านการบริหารจัดการแหล่ง ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมี 2 ด้านคือ

3.3.1 การจัดการด้านอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วยดัชนีชี้วัด 3 ประการ คือ

3.3.1.1 การจัดการด้านการรักษาสภาพและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยว

3.3.1.2 การจัดการด้านการใช้ประโยชน์พื้นที่

3.3.1.3 การจัดการด้านการติดตามและการประเมินการ

เปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการท่องเที่ยว

3.3.2 การจัดการด้านการท่องเที่ยว ประกอบด้วยดัชนีชี้วัด 5 ประการคือ

3.3.2.1 การจัดการด้านการบริการและสาธารณูปโภคแก่นักท่องเที่ยว

3.3.2.2 การจัดการด้านกิจกรรมการท่องเที่ยว

3.3.2.3 การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural Tourism)

หมายถึง การท่องเที่ยวเพื่อชมสิ่งที่แสดงความเป็นวัฒนธรรม เช่น ปราสาท พระราชวัง แขนง และสิ่ง ต่าง ๆ ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองที่มีการพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม การดำเนินชีวิตของ บุคคลในแต่ละยุคสมัย ผู้ท่องเที่ยวจะได้รับทราบประวัติความเป็นมา ความเชื่อ มุมมองความคิด ความ ศรัทธา ความนิยมของบุคคลในอดีตที่ถ่ายทอดมาถึงคนรุ่นปัจจุบันผ่านสิ่งเหล่านี้ มาตรฐานคุณภาพ แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (Cultural Attraction Standard) หมายถึงแหล่งท่องเที่ยววัด

โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประเพณี วิธีการดำเนินชีวิต ศิลปะและวัฒนธรรม มีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ ศักยภาพในการดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยว ศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยว และการบริหาร จัดการ ทั้งนี้ในแต่ละองค์ประกอบจะมีหลักเกณฑ์และดัชนีชี้วัดในการพิจารณาความมีศักยภาพ ความมี ประสิทธิภาพ และความมีคุณภาพเพื่อใช้ในการประเมินมาตรฐานของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมนั้น ด้วย

3.3.2.4 ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการท่องเที่ยว

3.3.2.5 ชุมชนมีรายได้จากการท่องเที่ยว

หลักเกณฑ์การประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเพื่อจัดอันดับความสำคัญเป็นการประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวที่มีอยู่ในพื้นที่ของประเทศหรือจังหวัดนั้นว่า แหล่งท่องเที่ยวใดมีความสำคัญมากน้อยเพียงใดโดยใช้เกณฑ์ ดังนี้

1. ความมีชื่อเสียง/เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป โดยพิจารณาถึงการเป็นที่รู้จักของชุมชน/ท้องถิ่น/จังหวัด/ภูมิภาค/ประเทศ/นานาชาติ
2. เอกลักษณ์/คุณค่าเฉพาะเชิงการท่องเที่ยว โดยพิจารณาถึงความเป็นเอกลักษณ์ตามประเภทของแหล่งท่องเที่ยว เช่น ความสวยงามตามธรรมชาติ คุณค่าทางโบราณคดี คุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม
3. สร้างอาชีพและรายได้ให้กับชุมชนท้องถิ่น/จังหวัด/ประเทศ โดยพิจารณาถึงการสร้างเสริมรายได้ให้กับชุมชน/อำเภอ/จังหวัด/ประเทศ
4. สร้างเสริมความสามัคคี/ความภาคภูมิใจให้กับท้องถิ่น โดยพิจารณาถึงการสร้างความสามัคคีในหมู่คณะ/ความผูกพันต่อชุมชนท้องถิ่น และความเข้มแข็งในการดำรงรักษาเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละประเภทของแหล่งท่องเที่ยว ทำให้มีความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน
5. สร้างความเจริญให้กับชุมชนด้านสาธารณูปโภค/สาธารณูปการ โดยพิจารณาถึงการมีสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา ฯลฯ
6. อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยพิจารณาถึงความเป็นธรรมชาติ/การรักษาสิ่งแวดล้อม
7. อนุรักษ์สิ่งก่อสร้างทางโบราณคดี/ประวัติศาสตร์ โดยพิจารณาถึงการดูแลรักษาทำนุบำรุง การบูรณะเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์
8. อนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และภูมิปัญญา โดยพิจารณาถึงวัฒนธรรมของชุมชน เช่น การแต่งกาย ภาษา การเล่น การแสดง และวิถีชีวิตของท้องถิ่นให้ได้รับการดูแลรักษา
9. คุณค่าทางวิชาการและการเรียนรู้ โดยพิจารณาถึงการเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์/สิ่งแวดล้อม/ศิลปวัฒนธรรม/วิทยาศาสตร์
10. เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ/นันทนาการแก่ชุมชน โดยพิจารณาถึงระดับการให้บริการจากท้องถิ่นขึ้นไปจนถึงระดับประเทศถึงนานาชาติ

หลักเกณฑ์การประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยว เพื่อจัดอันดับความเสื่อมโทรม

1. ด้านกายภาพ ประกอบด้วยคุณลักษณะ 4 ประการ คือ
 - 1.1 เส้นทางที่เข้าถึงจากภายนอก โดยพิจารณาถึงความชำรุด/เหมาะสมทุกฤดูกาล
 - 1.2 เส้นทางที่เชื่อมภายในแหล่งท่องเที่ยว โดยพิจารณาถึงความชำรุด/ความเพียงพอของเส้นทางที่เข้าชมภายในแหล่งท่องเที่ยว
 - 1.3 ป้ายสื่อความหมาย โดยพิจารณาถึงความเพียงพอ/ความชัดเจนของป้ายบอกเส้นทางที่เข้าชมภายในแหล่งท่องเที่ยว
 - 1.4 ระบบรักษาความปลอดภัยโดยพิจารณาถึงจำนวนและประสิทธิภาพของเจ้าหน้าที่ในการดูแลความปลอดภัย รวมถึงอุปกรณ์/เครื่องมือที่ใช้ในการรักษาความปลอดภัย
2. ด้านสาธารณูปโภค/สาธารณูปการ

- 2.1 ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว
- 2.2 ห้องน้ำ/ห้องสุขา
- 2.3 ที่จอดรถ
- 2.4 ร้านอาหาร - ร้านขายของที่ระลึก
- 2.5 ที่พัก
- 2.6 ระบบไฟฟ้า
- 2.7 ระบบน้ำประปา
- 2.8 โทรคมนาคม

โดยพิจารณาถึงความสมบูรณ์ เพียงพอ และเหมาะสม ถ้ามีเพียงพอคิดเป็นร้อยละ 100 ถ้าไม่สมบูรณ์ ไม่เพียงพอ หรือไม่เหมาะสม ให้พิจารณาตามสัดส่วน

3. คุณค่าของแหล่ง/ทรัพยากรการท่องเที่ยว
 - 3.1 ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว
 - 3.2 ความสุนทรีย์และความสวยงามของธรรมชาติ
 - 3.3 สิ่งก่อสร้างทางประวัติศาสตร์และโบราณสถาน
 - 3.4 คุณค่าทางประวัติศาสตร์
 - 3.5 คุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม/ภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 3.6 คุณค่าทางวิชาการและการเรียนรู้

โดยพิจารณาถึงสภาพความสมบูรณ์ เทียบจาก 100 และลดลงตามสัดส่วน (ตามวิจารณ์ญาณของผู้ประเมิน)

4. ผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจ - สังคม
 - 4.1 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอาชีพของชุมชน โดยพิจารณาถึงคนส่วนใหญ่เปลี่ยนอาชีพหลักไปสู่อาชีพที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว
 - 4.2 ผลกระทบต่อรายได้ของชุมชน โดยพิจารณาถึงความไม่แน่นอนของรายได้ของชุมชน/รายได้ลดลง
 - 4.3 การก่อให้เกิดปัญหาสังคม โดยพิจารณาถึงปัญหาอาชญากรรม/ค่าครองชีพ/เพศพาณิชย์
 - 4.4 ความขัดแย้งของชุมชนในสังคม โดยพิจารณาถึงการแก่งแย่ง/การทะเลาะวิวาท
 - 4.5 การทำลายจิตสำนึกชุมชน โดยพิจารณาถึงความเห็นแก่ตัว/การขาดความร่วมมือของชุมชน

ความสำคัญของมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีความแตกต่างจากแหล่งท่องเที่ยวประเภทอื่น ๆ เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นมรดกแห่งสังคม มีทั้งส่วนจับต้องได้และจับต้องไม่ได้ เช่น ศิลปะ ขนบธรรมเนียมประเพณี รูปแบบการดำรงชีวิต การแต่งกาย เครื่องมือเครื่องใช้อาหารการกิน งานเทศกาล ประเพณี เป็นต้น นอกจากนี้วัฒนธรรมยังเป็นการส่งเสริมประสบการณ์ความรู้ ความสามารถ และภูมิปัญญาทั้งหมดที่ได้ช่วยให้มนุษย์ในสังคมนั้น ๆ อยู่รอดและเจริญสืบต่อไป และเป็นอยู่มาจนถึงปัจจุบัน สามารถเจริญงอกงามต่อไป ประเทศไทยมีวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายและมีเอกลักษณ์เฉพาะในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งเป็นจุดดึงดูดสำคัญด้านการท่องเที่ยว แต่การเปิดพื้นที่ทาง

วัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมเกิดการเปลี่ยนแปลงซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนท้องถิ่นจนขาดความเป็นเอกลักษณ์ดั้งเดิมของพื้นที่ และส่งผลกระทบทางลบต่อการท่องเที่ยวในที่สุด

ดังนั้น การกำหนดกรอบหรือเกณฑ์มาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวที่ชัดเจนสำหรับให้หน่วยงานและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการดูแลแหล่งท่องเที่ยวได้นำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว และเป็นเครื่องมือในการตรวจสอบมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับมาตรฐานในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวจึงเป็นสิ่งสำคัญต่อการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนของประเทศไทย และยังเป็นสิ่งบ่งบอกให้นักท่องเที่ยวรับรู้ถึงคุณภาพของแหล่งท่องเที่ยวและมีส่วนสำคัญในการตัดสินใจเลือกใช้บริการ ซึ่งหมายถึงการเพิ่มขึ้นของรายได้ทางการท่องเที่ยวด้วย รวมทั้งเป็นการเพิ่มมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวของประเทศไทยสู่ระดับสากลด้วย

การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

แนวคิดการวางแผนพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม Coltman (1989 : Unpaged) ได้ให้แนวทางการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมไว้ 9 ประการ สรุปได้ดังนี้

1. ส่งเสริมให้ประชาชนท้องถิ่นเห็นความสำคัญของการท่องเที่ยวที่มีต่อเศรษฐกิจในสังคม
2. การพัฒนาการท่องเที่ยวจะต้องขึ้นอยู่กับจุดประสงค์และความต้องการของชุมชนว่า
3. วิธีการและความถี่ในการโฆษณาประชาสัมพันธ์ทางการท่องเที่ยวควรได้รับความเห็นชอบจากประชาชนในท้องถิ่นเพราะจะเป็นเครื่องวัดความต้องการ ประเภท และจำนวนนักท่องเที่ยวของท้องถิ่นนั้น ๆ
4. ควรมีความร่วมมือกันระหว่างภาครัฐและเอกชนในการพยายามที่จะทำให้อาณาเขตเป็นสถานที่พักผ่อนที่มีความสมบูรณ์และมีคุณภาพ
5. ในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวไม่ควรให้มีผลกระทบต่อประชาชนในท้องถิ่น ผู้ที่เกี่ยวข้องในการวางแผนจึงต้องมีความระมัดระวังและต้องวางแผนรองรับในเรื่องนี้เอาไว้ด้วยเพื่อที่จะรักษาวัฒนธรรมและค่านิยมของท้องถิ่นให้คงอยู่
6. เงินทุนและแรงงานรวมทั้งนักบริหารทางการท่องเที่ยว ควรมาจากชุมชนเจ้าของท้องถิ่นเพื่อที่ท้องถิ่นจะสามารถควบคุมการพัฒนาทางการท่องเที่ยวให้เป็นไปในทิศทางที่ต้องการได้
7. การเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมและงานเทศกาลที่จัดขึ้นเพื่อให้นักท่องเที่ยว
8. เรื่องราวและงานเทศกาลที่จัดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวจะต้องสะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ วิถีชีวิตความเป็นอยู่และสภาพทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น
9. ก่อนที่จะลงมือพัฒนาการท่องเที่ยว ควรพยายามขจัดปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนให้เรียบร้อย

ระพีพรรณ ทองหล่อ และคณะ (2548 : 12 - 15) กล่าวถึงวิธีดำเนินการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว (Resource Management) สรุปได้ว่า

1. วิเคราะห์ทรัพยากรการท่องเที่ยวเพื่อประเมินศักยภาพและจัดระดับทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวหาจุดเด่นที่มีเอกลักษณ์ของทรัพยากรภายในแหล่งท่องเที่ยวเพื่อจะได้วิเคราะห์ความเหมาะสมต่อการกำหนดแนวทางการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว โดยมีขั้นตอนดังนี้

1.1 ก่อนที่จะวิเคราะห์ทรัพยากรการท่องเที่ยว ผู้ที่รับผิดชอบควรเริ่มต้นด้วยการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรท่องเที่ยวในพื้นที่เพื่อประกอบการตัดสินใจในการกำหนดทิศทางการดำเนินงานเกี่ยวกับการท่องเที่ยวโดยการสำรวจแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ว่ามีทรัพยากรการท่องเที่ยวอะไรบ้าง เป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวประเภทใด และมีสภาพอย่างไร ทรัพยากรการท่องเที่ยวมีคุณลักษณะและความเหมาะสมที่แตกต่างกันตามศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวที่มีความเหมาะสมสูงสุด ส่วนแหล่งท่องเที่ยวที่มีความเหมาะสมน้อยควรได้รับการพิจารณาในด้านรูปแบบและการจัดการที่ทำให้สามารถรองรับการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับแหล่งท่องเที่ยว และมีระบบการจัดการที่สามารถเอื้อประโยชน์และตอบสนองความต้องการโดยรวมของประเทศ

1.2 การประเมินศักยภาพและจัดระบบของทรัพยากรภายในแหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วยขั้นตอนการกำหนดตัวชี้วัดเพื่อพิจารณาศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว โดยกำหนดระดับการให้คะแนน 5 - 1 จากมากที่สุดถึงน้อยที่สุด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1.2.1 ชนิดของแหล่งท่องเที่ยว เป็นการพิจารณาสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ความเกี่ยวเนื่องของระบบนิเวศในพื้นที่ โอกาสในการจัดกิจกรรม

1.2.2 ลักษณะของแหล่งท่องเที่ยวเป็นการพิจารณาจากสภาพโดยทั่วไปใน 3 ปัจจัย คือ ระบบนิเวศภายในแหล่งท่องเที่ยว ความโดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์ และการมีองค์ประกอบที่หลากหลาย เช่น มีโบราณสถานภายในแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ มีความเหมาะสมของทรัพยากรในการจัดกิจกรรมท่องเที่ยว ได้คะแนน 5 เป็นต้น

2. การประเมินขีดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยว เป็นการประเมินปริมาณของนักท่องเที่ยว รูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยว และระดับการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกที่แหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งจะสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยว ควรพิจารณาปัจจัย 3 ด้าน ดังนี้

2.1 ขีดจำกัดทางสภาพแวดล้อม หมายถึงขีดความสามารถในการรักษาสมดุลระหว่างสภาพแวดล้อมทางกายภาพกับจำนวนนักท่องเที่ยวในบริเวณแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งถ้าขาดความสมดุลจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยวทางกายภาพ เช่น จำนวนนักท่องเที่ยวสูงสุดที่สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติโดยไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพและระบบนิเวศ

2.2 ขีดจำกัดทางการตลาด หมายถึง ขีดความสามารถในการรองรับตลาดการท่องเที่ยวซึ่งเป็นความสามารถในการรักษาสมดุลระหว่างปริมาณนักท่องเที่ยวกับกิจกรรม และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่รองรับนักท่องเที่ยวซึ่งมีผลกระทบต่อนักท่องเที่ยวเชิงจิตวิทยา เช่น จำนวนนักท่องเที่ยวที่เพิ่มมากขึ้นจนถึงจุดวิกฤตทำให้นักท่องเที่ยวรู้สึกว่าการพักผ่อนที่ได้รับด้อยคุณภาพ เช่น รถติดบริเวณทางเข้าแหล่งท่องเที่ยวเนื่องมาจากถนนแคบและมีรถจำนวนมาก

2.3 ขีดจำกัดของชุมชน หมายถึง ขีดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยวของชุมชนซึ่งหากมีจำนวนนักท่องเที่ยวมากเกินไปจะเกิดผลกระทบต่อประชาชนในท้องถิ่น ความหนาแน่นของพื้นที่ใช้สอยในชุมชน เช่น ในร้านอาหาร ร้านค้า เป็นต้น

3. การกำหนดเขตการใช้พื้นที่หรือเขตการจัดการในแหล่งท่องเที่ยว บริเวณแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งจำเป็นต้องมีการกำหนดเขตการใช้พื้นที่เพื่อประโยชน์ต่าง ๆ (Zoning) หรือเพื่อการจัดการ (Management Zone) ให้เหมาะสมตามสภาพและขนาดของทรัพยากรที่จะรองรับปริมาณนักท่องเที่ยวและกิจกรรมการท่องเที่ยวที่จะเกิดขึ้น โดยสามารถป้องกันผลกระทบที่จะมีผลต่อระบบนิเวศโดยรวมด้วย โดยมีแนวทางดำเนินการต่อไปนี้

3.1 การจัดให้มีเขตบริการหรือศูนย์บริการนักท่องเที่ยว (Visitor Center) ในแต่ละแหล่งท่องเที่ยวควรจัดให้อยู่ในบริเวณที่เหมาะสม และเป็นพื้นที่ราบมากพอที่จะจัดสิ่งอำนวยความสะดวก ศูนย์บริการนักท่องเที่ยวทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการให้บริการข้อมูลและความรู้แก่นักท่องเที่ยว จัดให้เส้นทางเดินเท้าหรือเส้นทางเดินป่าและอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติ รวมถึงสิ่งที่เป็นต่อการเรียนรู้ของนักท่องเที่ยว

3.2 การจัดเขตสงวนหรือบริเวณพื้นที่ที่มีความเปราะบางด้านนิเวศ พื้นที่ที่มีความเปราะบางทางด้านนิเวศและพื้นที่ที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ ควรจัดไว้เป็นเขตสงวนหรือเขตพื้นที่อนุรักษ์ที่จำเป็น ต้องมีการควบคุมการใช้ประโยชน์อย่างเข้มงวดเพื่อรักษาสมดุลทางด้านนิเวศ

4. การควบคุมดูแลรักษาทรัพยากรท่องเที่ยว เป็นการควบคุมการพัฒนาพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวทางกายภาพให้เหมาะสมกับวัฒนธรรมในพื้นที่ การรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยและการมีระบบป้องกันและกำจัดมลภาวะที่เหมาะสม

จะเห็นได้ว่าการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง โดยเฉพาะการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเพื่อยกระดับศักยภาพการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน เพื่อป้องกันให้นักท่องเที่ยวได้รับรู้ในคุณภาพของแหล่งท่องเที่ยวอันมีส่วนสำคัญในการตัดสินใจเลือกใช้บริการของนักท่องเที่ยว ซึ่งหมายถึงการเพิ่มขึ้นของรายได้ของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว รวมทั้งเป็นการเพิ่มมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวของประเทศไทยให้เป็นสากลด้วย

6. การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็น 1 ใน 7 วัด ในเกาะรัตนโกสินทร์ที่นักท่องเที่ยวได้รับคำแนะนำให้เที่ยวชม นักท่องเที่ยวต่างชาติรู้จักวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามหรือวัดโพธิ์ในนาม “วัดพระนอน” (Temple of the Reclining Buddha) บทบาทของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในแง่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจึงมีความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ อลิศรา มีนะกนิษฐ (2543: 46 - 54) มหาวิทยาลัยเท็กซัส สหรัฐอเมริกา ได้ทำการวิจัยในระดับปริญญาเอก เรื่อง A royal temple in the thai urban landscape: Wat Pho and its changes กล่าวถึงวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในแง่การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสรุปได้ว่า

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามได้เก็บค่าธรรมเนียมเข้าชมวัดสำหรับชาวต่างชาติ ตั้งแต่ พ.ศ. 2515 เมื่อสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณฺณสิริ) เป็นเจ้าอาวาส เมื่อเปรียบเทียบรายได้ของวัดจากแหล่งต่าง ๆ รายได้จากธรรมเนียมค่าเข้าชมนี้จะมากที่สุด และจำนวนนักท่องเที่ยวมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉลี่ยวันละประมาณ 2,300 คน นักท่องเที่ยวชาวไทยที่มาเป็นกลุ่มมักเป็นนักเรียน นักศึกษา เฉลี่ยแล้วมีนักเรียนมาเที่ยวชมประมาณเดือนละ 2,000 - 3,000 คน (พ.ศ. 2542)

สถานที่ท่องเที่ยวและกิจกรรมการท่องเที่ยวในพุทธาวาส

อาคารและปูชนียสถานสำคัญ ๆ ตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาส โดยเฉพาะในพื้นที่ส่วนกลางและด้านตะวันตก อาคารและปูชนียสถานเหล่านี้ ได้แก่ พระอุโบสถ พระมหาเจดีย์สี่รัชกาล วิหารพระ

นอน และศาลาแม่ซื่อ ซึ่งเป็นศาลารายหน้าพระมหาเจดีย์ที่มีภาพสลักแสดงการนวดจุดต่าง ๆ ในร่างกายตามหลักการนวดแผนไทยแสดงไว้

การนวดแผนไทย

บริการนวดแผนไทยซึ่งมีต้นกำเนิดจากวัดโพธิ์มีชื่อเสียงไปทั่วโลก ปัจจุบันการนวดแผนไทยอยู่ภายใต้การดำเนินงานของสมาคมแพทย์แผนโบราณและอายุรเวทวัดพระเชตุพน เปิดบริการนวดและสอนนวดแผนไทย ผู้มาใช้บริการนวดและเรียนนวดมาจากทุกแห่งทั่วโลก สมาคมฯ ใช้ศาลาราย 2 หลัง ด้านตะวันออก (ริมถนนสนามไชย) ซึ่งมีได้อยู่บนเส้นทางเดินหลักของนักท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวที่จะใช้บริการคือผู้ที่ไม่ได้มากับกรุ๊ปทัวร์ แต่ตั้งใจจะไปใช้บริการโดยตรง สมาคมฯ มิได้ร่วมมือกับบริษัทนำเที่ยวในการหาลูกค้า การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเข้ามาช่วยปรับปรุงการตกแต่งภายในศาลาและการจัดคิวหมอนวด ในขณะที่กรมส่งเสริมการส่งออก กระทรวงพาณิชย์พยายามจะส่งเสริมนวดแผนไทยให้เป็นสินค้าบริการส่งออกจึงมีความพยายามจะยกระดับมาตรฐานให้เป็น “สากล” โดยวิธีหนึ่งคือ เพิ่มการเรียนภาคทฤษฎี ในขณะที่นายกสมาคมฯ เห็นว่าการนวดนั้นต้องศึกษาจากการปฏิบัติเป็นหลักและความใกล้ชิดระหว่างครูและศิษย์นั้นคือสิ่งที่ผู้มาเรียนมีความประทับใจ อีกทั้งผู้จบออกไปก็ได้รับการยอมรับในสังคมโลก หากปรับการเรียนการสอนให้เป็น “สากล” แล้ว ก็อาจสูญเสียเอกลักษณ์การนวดแผนไทยได้

การเป็นโบราณสถาน

กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนวัดโพธิ์เป็นโบราณสถานเมื่อ 22 พฤศจิกายน 2492 (กรมศิลปากร. 2535 ก : 1, 7) นับตั้งแต่ได้รับการจดทะเบียนเป็นโบราณสถาน กรมศิลปากรมีหน้าที่ดูแลควบคุมการซ่อมแซมภายในวัด แต่ก็ไม่สามารถทำได้เต็มที่ด้วยเหตุผลด้านวัฒนธรรมและการบริหารจัดการ เนื่องจากการอนุรักษ์วัดเกี่ยวข้องกับหลาย ๆ ฝ่าย แต่ละฝ่ายมีบทบาทที่เป็นผลกระทบต่องานอนุรักษ์ต่าง ๆ กัน เช่น พระสงฆ์มีความตั้งใจดีแต่ขาดความรู้ด้านอนุรักษ์ทั้งในแง่แนวคิดหลัก เทคนิควิธีและวัสดุ ขาดนโยบายและแผนแม่บทในการอนุรักษ์ การซ่อมแซมแต่ละครั้งเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า บางทีขึ้นกับผู้บริจาคและระยะเวลาที่ได้รับบริจาค เช่น ช่วงเข้าพรรษาจะได้เงินบริจาคจำนวนมาก ในแง่ของบริษัทผู้รับเหมาก็ต้องการกำไรสูงสุด จึงพยายามหลีกเลี่ยงเทคนิคและวัสดุที่เหมาะสม เนื่องจากต้องมีขั้นตอนมากขึ้นทำให้เสียค่าใช้จ่ายและเวลามากขึ้น ส่วนผู้บริจាកก็ต้องการเห็นผลงานการบูรณะให้เร็วที่สุด โดยไม่เข้าใจว่างานอนุรักษ์ต้องใช้เวลา

ในฐานะที่เป็นพระอารามหลวงอันดับ 1 ที่มีขนาดใหญ่ วัดโพธิ์ต้องจ่ายค่าใช้จ่ายในแต่ละเดือนถึง 2 ล้านบาท (เมื่อ พ.ศ. 2540) ช่วงเวลาที่ผ่านมาจากอดีตถึงปัจจุบัน แหล่งรายได้ของวัดโพธิ์ได้เปลี่ยนจากการสนับสนุนของพระมหากษัตริย์มาเป็นการสนับสนุนจากประชาชนเป็นหลัก ประชาชนในที่นี้หมายรวมถึงหน่วยงานราชการ พุทธศาสนิกชนทั่วไปและนักท่องเที่ยวต่างชาติ ซึ่งในสามกลุ่มนี้ นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติได้กลายเป็นกลุ่มที่ให้รายได้แก่วัดมากที่สุด ซึ่งมีผลทางอ้อมต่องานอนุรักษ์คือเกิดความขัดแย้งระหว่างพระสงฆ์และนักอนุรักษ์

จากการเป็นวัดประจำพระนครในสมัยรัชกาลที่ 1 มีความสำคัญในการสร้างบ้านแปลงเมือง เสริมบารมีพระมหากษัตริย์ เพื่อดึงดูดผู้คนมาสร้างราชธานี วัดโพธิ์ได้เพิ่มบทบาทด้านการศึกษาและศิลปะ สถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 รัชกาลที่ 4 ทรงให้ความสำคัญกับวัดโพธิ์โดยการนำอัฐิของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มาประดิษฐานไว้ใต้ฐานพระประธาน และเสด็จมานมัสการพระประธานระหว่างการเสด็จพระราชดำเนินเลียบบพระนคร การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ

สังคมและการเมืองในช่วงรัชกาลที่ 5 - 8 ลดบทบาทของวัดในแง่ต่าง ๆ ลง แต่ในปัจจุบันวัดโพธิ์มีความโดดเด่นอีกครั้งในฐานะโบราณสถานและแหล่งท่องเที่ยวสำคัญในเกาะรัตนโกสินทร์

กล่าวโดยสรุป วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามหรือวัดโพธิ์ได้วิวัฒนาการจากพระอารามหลวงที่ได้รับการสนับสนุนจากพระมหากษัตริย์ มีพระสงฆ์และชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้ดูแลจนกระทั่งเป็นโบราณสถานที่สำคัญของชาติ ได้รับการสนับสนุนจากประชาชนทั่วไปทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ โดยมีพระสงฆ์ในวัดเป็นผู้ดูแล ด้วยความช่วยเหลือและควบคุมจากหน่วยงานราชการ บทบาทของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามได้วิวัฒนาการจากการผสมผสานของปัจจัยด้านศาสนา สังคม วัฒนธรรม และการเมือง มาสู่การผสมผสานของปัจจัยท้องถิ่นและปัจจัยภายนอกด้วยอิทธิพลของกระแสทุนนิยมและการท่องเที่ยว สิ่งที่ได้จากปัจจัยภายนอกคือรายได้จากการท่องเที่ยว อย่างไรก็ตามก็ตีผลประโยชน์นี้ก็มีใช้สิ่งที่ได้มาโดยไม่มีข้อแลกเปลี่ยน

การประเมินสถานการณ์ด้านการท่องเที่ยว

1. ลักษณะตลาดด้านการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) (2552 : 30 - 40) กล่าวถึงนักท่องเที่ยวและตลาดการท่องเที่ยวสรุปได้ว่า บุคคลที่จะกลายมาเป็นนักท่องเที่ยวเพื่อพำนักระยะยาวนั้น โดยทั่วไปแล้วมักจะผ่านขั้นตอนต่อไปนี้ ขั้นที่ 1) เป็นนักท่องเที่ยวธรรมดา (Tourist) ใช้เวลาในการท่องเที่ยวระหว่าง 7 - 10 วัน ขั้นที่ 2) เป็นนักท่องเที่ยวธรรมดาที่ใช้เวลายาวนาน (Stay - Longer) ใช้เวลานาน 2 - 3 สัปดาห์ ขั้นที่ 3) เป็นนักท่องเที่ยวพำนักระยะยาว (Long Stay) อาจจะพำนักนาน 1 - 6 เดือน ขั้นที่ 4) เป็นผู้อยู่อาศัยถาวร (Permanent Stay) ใช้เวลาพำนักเป็นปี โดยระหว่างพำนักอยู่อาจเดินทางกลับประเทศตนบ้าง

ตลาดชาวตะวันตกไม่ว่าจะเป็นสแกนดิเนเวีย ยุโรปตะวันตก หรืออเมริกาเหนือ ส่วนใหญ่จะอยู่ขั้นที่ 3 ยังไม่ถึงขั้นที่ 4 ส่วนตลาดญี่ปุ่นมีโอกาสที่จะถึงขั้นที่ 4 คือเป็นผู้อยู่อาศัยถาวรได้มาก เนื่องจากค่าครองชีพในญี่ปุ่นสูงมาก รายได้จากเงินบำนาญไม่เพียงพอที่จะใช้ชีวิตได้อย่างสะดวกสบายในประเทศญี่ปุ่น ขณะที่เงินจำนวนเท่ากันนั้นสามารถใช้ชีวิตได้อย่างสะดวกสบายในประเทศไทย ดังนั้น โอกาสที่ผู้สูงอายุชาวญี่ปุ่นจะเข้ามาพำนักระยะยาวเป็นปีในประเทศไทย มีโอกาสเป็นไปได้สูงในอนาคต

1.1 ตลาดญี่ปุ่น

ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีอัตราส่วนของผู้สูงอายุสูงที่สุดในโลก ใน พ.ศ. 2543 ชาวญี่ปุ่นที่มีอายุ 65 ปีขึ้นไปมีจำนวนถึง 21.5 ล้านคน และประชากรที่มีอายุ 45 ปีขึ้นไปมีมากกว่า 45% ของจำนวนประชากรทั้งประเทศ นอกจากนี้ องค์กรและธุรกิจเอกชนเป็นจำนวนมากต่างมีนโยบายส่งเสริมการเกษียณอายุก่อนกำหนด ญี่ปุ่นจึงเป็นประเทศที่มีผู้เกษียณอายุเป็นจำนวนมาก จึงเป็นตลาดนักท่องเที่ยวพำนักระยะยาวที่น่าสนใจ

จากกระแสวัฒนธรรมตะวันตกที่หลั่งไหลเข้าไปในประเทศไทยในทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้ผู้สูงอายุชาวญี่ปุ่นต้องอยู่ตามลำพังและห่างเหินจากบุตรหลาน ขาดการดูแลเอาใจใส่ อีกทั้งญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีค่าครองชีพสูงมาก หากผู้สูงอายุเหล่านี้จะใช้ชีวิตในประเทศตนเอง รายได้ที่มีอาจจะใช้จ่ายไม่คุ้มเพียงพอ จึงมีผู้สูงอายุชาวญี่ปุ่นบางส่วนต้องการเดินทางไปใช้ชีวิตหลังเกษียณใน

ประเทศที่มีค่าครองชีพต่ำกว่า และเนื่องจากผู้สูงอายุส่วนใหญ่มีประสบการณ์การท่องเที่ยวต่างประเทศ การตัดสินใจเลือกสถานที่เพื่อไปท่องเที่ยวและพำนักระยะยาวของผู้สูงอายุจึงไม่ใช่เป็นการท่องเที่ยวแบบธรรมดา แต่ผู้สูงอายุชาวญี่ปุ่นจะมองหารูปแบบใหม่ ๆ เช่น การไปพักอยู่กับบ้านเรือนของคนท้องถิ่นที่เรียกว่า Home Stay หรือการท่องเที่ยวควบคู่กับการทำกิจกรรมบางอย่างที่ญี่ปุ่นเรียกว่า Outdoor Activity Tour เพื่อหาประสบการณ์จริงในการใช้ชีวิตในประเทศนั้น ๆ รวมทั้งการได้เรียนรู้วัฒนธรรมท้องถิ่นด้วย

1.2 ตลาดสหรัฐอเมริกา

สหรัฐอเมริกาเป็นประเทศใหญ่ มีประชากรสูงอายุกว่า 76 ล้านคน ปัจจุบันมีชาวอเมริกันอย่างน้อยสามแสนคนใช้ชีวิตหลังเกษียณในต่างประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นประเทศในยุโรป อาทิ อิตาลี เยอรมัน และสแกนดิเนเวีย แม้ว่าประเทศเหล่านี้จะมีค่าครองชีพสูง แต่ชาวอเมริกันที่เลือกไปใช้ชีวิตหลังเกษียณในประเทศเหล่านี้เพราะมีความผูกพันสืบเนื่องทางบรรพบุรุษหรือมีญาติพี่น้องอาศัยอยู่ในขณะเดียวกัน มีชาวอเมริกันไม่น้อยที่เข้าไปใช้ชีวิตหลังเกษียณในไอร์แลนด์ ซึ่งแม้ว่าจะเป็นประเทศที่หนาวเย็น แต่เนื่องจากเป็นประเทศที่มีมาตรฐานการดำรงชีวิตสูง มีระบบการรักษาพยาบาลที่ดี ใช้ภาษาอังกฤษเป็นหลักในการสื่อสาร และค่าครองชีพไม่สูงเกินไป นอกจากนี้คนไอร์แลนด์ยังมีความเป็นมิตรต่อชาวอเมริกันเป็นอย่างมาก

นอกจากไอร์แลนด์แล้ว ชาวอเมริกันบางส่วนยังเลือกที่จะท่องเที่ยวและพำนักระยะยาวทางตอนใต้ของประเทศโปรตุเกส กรีซ และเมืองริมชายฝั่งทะเลของสเปน เพราะสถานที่เหล่านี้มีภูมิทัศน์สวยงาม มีค่าครองชีพไม่สูงนัก และมีความปลอดภัยในการดำรงชีวิตค่อนข้างสูง อย่างไรก็ตาม ชาวอเมริกันบางส่วนเลือกที่จะอยู่ในประเทศที่มีความสะดวกสบายและค่าครองชีพไม่สูงนัก เพื่อให้พอเหมาะกับการใช้จ่ายที่มีอยู่ซึ่งส่วนใหญ่ก็คือเงินบำนาญและเงินที่เก็บออมไว้ในช่วงวัยทำงาน ดังนั้น จึงเลือกที่จะอยู่ในประเทศของตนโดยเลือกไปอยู่บริเวณที่มีอากาศดี เช่น แถบรัฐฟลอริดาและรัฐทางใต้ รวมทั้งประเทศใกล้เคียงคือ ประเทศเม็กซิโก ซึ่งผู้เกษียณอายุบางส่วนจะลงทุนซื้อบ้านริมชายฝั่งทะเลไว้พำนักระยะยาวเพราะมีค่าครองชีพต่ำกว่า

1.3 ตลาดยุโรปตะวันตก (อังกฤษ เยอรมัน ฯลฯ)

ในอดีต การตัดสินใจเลือกสถานที่ที่จะไปพำนักเป็นระยะยาวนานของชาวยุโรปนั้น จะพิจารณาจากความคุ้นเคยกับสถานที่ที่สำคัญ โดยส่วนใหญ่จะเลือกไปท่องเที่ยวพำนักระยะยาวในประเทศที่เคยไปแล้วและได้รับประสบการณ์ที่ดี แหล่งท่องเที่ยวพำนักระยะยาวที่เป็นที่รู้จักเป็นอย่างดีของนักท่องเที่ยวสูงอายุชาวยุโรปและเป็นที่ยอมรับไปใช้ชีวิตหลังเกษียณเป็นระยะเวลานาน ได้แก่ สเปน โปรตุเกส อิตาลี กรีซ และรัฐฟลอริดาในสหรัฐอเมริกา ซึ่งจะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่เป็นประเทศในยุโรป ทั้งนี้เพราะมีความสะดวกในการเดินทางระยะทางไม่ไกลมากนัก ใช้เวลาเดินทางไม่นานจนเกินไป มีวัฒนธรรมใกล้เคียงกัน มีระบบการรักษาพยาบาลที่ดี และมีมาตรฐานการดำรงชีวิตสูง อย่างไรก็ตาม พฤติกรรมการตัดสินใจเลือกสถานที่เพื่อการท่องเที่ยวพำนักระยะยาวเริ่มจะเปลี่ยนแปลงไป อันเนื่องมาจากกระแสโลกาภิวัตน์ ปัจจุบันผู้สูงอายุในยุโรปสุขภาพดี มีกำลังในการใช้จ่ายด้วยตนเองมากขึ้น และมีความต้องการที่จะทดลองไปใช้ชีวิตในสถานที่ที่มีวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีแตกต่างจากที่เป็นอยู่ นอกจากนี้บางส่วนเลือกเดินทางไปท่องเที่ยวและพำนักระยะยาวโดยพิจารณาจากประเทศที่มีค่าครองชีพต่ำ คู่ค้ำกับเงิน มีสภาพภูมิอากาศดี และมีวิถีชีวิตตรงกับที่ตนต้องการ

1.4 ตลาดสแกนดิเนเวีย

ตลาดสแกนดิเนเวียแม้จะมีจำนวนประชากรสูงอายุเพียง 8 ล้านคนเศษ แต่ก็เป็นที่ตลาดที่น่าสนใจมากเพราะเป็นตลาดที่มีอัตราการเพิ่มของนักท่องเที่ยวสูงอายุที่เข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทยสูงมาก ชาวสแกนดิเนเวียมีความผูกพันกับทะเลและภูเขาอย่างมาก ชอบการดำน้ำ และการเล่นเรือใบ ชอบแสงแดดเพราะประเทศของตนมีแสงแดดน้อย อากาศหนาวเกือบตลอดปี ผู้สูงอายุส่วนหนึ่งจึงเป็นโรคซึมเศร้าเพราะขาดแสงแดด การรักษาจะใช้วิธีการให้คนไข้นั่งดูแสงจากหลอดไฟฟ้า ดังนั้น ผู้สูงอายุชาวสแกนดิเนเวียจึงเป็นนักท่องเที่ยวพำนักระยะยาวที่สำคัญของสถานที่ท่องเที่ยวในยุโรปตอนใต้ เพราะมีทะเลและแสงแดด ถ้าได้เล่นเรือด้วยก็ยิ่งพอใจมากขึ้น

เนื่องจากชาวสแกนดิเนเวียมีรายได้สูง ให้ความสำคัญเรื่องสิ่งแวดล้อมมาก ผู้สูงอายุมีอายุยืนยาวอยู่ในอันดับต้น ๆ ของโลกรองจากญี่ปุ่น มีมาตรฐานการครองชีพสูง ดังนั้น นักท่องเที่ยวสูงอายุเหล่านี้จึงเป็นนักท่องเที่ยวที่ใช้จ่ายสูง พิถีพิถันเรื่องความสะดวกสบายของอาหารและที่พัก ห้องพักไม่ต้องมีขนาดใหญ่แต่มีรสนิยมนในการตกแต่ง ชอบธรรมชาติ ชอบทะเล แสงแดด แม่น้ำ ชอบอาหารทางตะวันออก สแกนดิเนเวียมีปลาหลากหลายแต่ทำอาหารปลาที่หลากหลายไม่เก่ง ดังนั้น ชาวสแกนดิเนเวียจึงชอบอาหารไทย โดยเฉพาะอาหารทะเลที่มีความหลากหลายในรูปแบบและรสชาติมาก พฤติกรรมการเดินทางท่องเที่ยวของผู้สูงอายุชาวสแกนดิเนเวียก็มีความคล้ายคลึงกับชาวยุโรป คือ เลือกเดินทางโดยอิสระและเริ่มสนใจมีบ้านหลังที่สองเป็นบ้านพักผ่อนในประเทศที่มีทะเล ภูเขา แสงแดด และอากาศดี ผลการศึกษา นักท่องเที่ยวสูงอายุที่เดินทางมาประเทศไทยจากรายงานการวิจัยเรื่องแนวทางการส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวพำนักระยะยาว โดยสถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ข้อสรุปที่สำคัญและข้อคิดเห็นต่าง ๆ ดังนี้คือ เหตุผลที่สนใจจะมาท่องเที่ยวพำนักระยะยาวในประเทศไทยมีเหตุผลสำคัญ 6 ลำดับแรก ได้แก่ คนไทยอัธยาศัยดี เป็นมิตรและสุภาพ อากาศดี อบอุ่น มีแสงแดด ประเทศไทยน่าอยู่ สวยงาม ค่าใช้จ่าย/ค่าครองชีพไม่สูงมาก อาหารและผลไม้อุดมสมบูรณ์ ประเทศไทยมีวัฒนธรรมที่ดี

อย่างไรก็ตาม การที่จะมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวนั้นจะต้องมีการประชาสัมพันธ์และการตลาดด้านการท่องเที่ยวในการชักชวนนักท่องเที่ยวให้เข้ามาท่องเที่ยว จึงต้องมีความพยายามที่จะทำให้นักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมายตามที่กล่าวข้างต้นเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทย เพื่อใช้สิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวและบริการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของไทย

2. แนวโน้มการท่องเที่ยวโลกในอนาคต

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมที่เติบโตเร็วที่สุดในโลกอุตสาหกรรมหนึ่งในช่วง 5 ทศวรรษก่อนวิกฤตการณ์ก่อการร้าย 9 - 11 ในสหรัฐอเมริกา การท่องเที่ยวของโลกเติบโตในอัตราร้อยละ 6.9 นับแต่ พ.ศ. 2545 หลังวิกฤตการณ์ 9 - 11 การท่องเที่ยวก็ต้องเผชิญกับปัจจัยภายนอกที่เป็นอุปสรรค เช่น SARS ไข้หวัดนก ราคาน้ำมันสูง ฯลฯ แต่การท่องเที่ยวโลกในช่วง พ.ศ. 2546 - 2549 ก็ยังขยายตัวในอัตราประมาณร้อยละ 4.55 และ WTO คาดว่าจะขยายตัวในอัตราร้อยละ 4.1 ใน พ.ศ. 2550 (ค.ศ. 2007) โดยมีผู้เดินทางทั่วโลกประมาณ 877 ล้านคน และจนกระทั่ง พ.ศ. 2563 การท่องเที่ยวโลกจะขยายตัวในอัตราไม่ต่ำกว่าร้อยละ 4 ต่อปี โดยใน พ.ศ. 2553 จะมีนักท่องเที่ยวไม่ต่ำกว่า 1,000 ล้านคน และเพิ่มเป็น 1,600 ล้านคน ใน พ.ศ. 2563

แนวโน้มการท่องเที่ยวโลกในอนาคต สรุปได้ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรในยุโรปที่มีผู้สูงอายุมากขึ้น ทำให้ตลาดยุโรปมีการขยายตัวในระดับปานกลาง การท่องเที่ยวจากทวีปอเมริกาที่มีแนวโน้มชะลอเนื่องจากปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ และความกังวลต่อการก่อการร้าย ตลาดที่มีโอกาสขยายตัวมากจะอยู่ในแถบเอเชียแปซิฟิก และแอฟริกา

2. ประเทศที่ส่งออกนักท่องเที่ยวมากที่สุดในโลกได้แก่ เยอรมนี ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา และฝรั่งเศส ส่วนตลาดที่เกิดใหม่ ได้แก่ จีน และรัสเซีย

3. ใน พ.ศ. 2563 จีนจะเป็นตลาดส่งออกและนำเข้านักท่องเที่ยวใหญ่ที่สุดในโลก โดยมีนักท่องเที่ยว 100 - 120 ล้านคน ซึ่งนักท่องเที่ยวจีนรวมทั้งการเดินทางภายในประเทศจะมีจำนวนทั้งสิ้น 1.6 พันล้านครั้ง หรือสองเท่าของการเดินทางทั้งโลก

4. แนวโน้มการแข่งขันด้านการท่องเที่ยวจะรุนแรงขึ้น นานาประเทศต่างก็ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ มาเป็นอาวุธสำคัญในการช่วงชิงตลาดในโลกของการพาณิชย์ผ่านระบบอิเล็กทรอนิกส์ ความรู้ สาระ และสารสนเทศ กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความแตกต่างและสร้างคุณค่าของสินค้า นักท่องเที่ยวรุ่นใหม่มีแนวโน้มที่จะใช้ข้อมูลท่องเที่ยวผ่านอินเทอร์เน็ตเพื่อทำการสืบค้นและเปรียบเทียบราคามากขึ้น

5. เทคโนโลยีด้านการบินและการขยายตัวของกิจการสายการบินต้นทุนต่ำทำให้แนวโน้มการท่องเที่ยวโลกจะขยายตัวต่อเนื่อง

6. รูปแบบของการท่องเที่ยวของประชาชนที่เกิดยุค Baby Boom ซึ่งได้เข้าสู่วัยใกล้เกษียณจะเปลี่ยนจากการทัศนจรแบบที่มีกิจกรรมเข้มข้นไปเป็นการพักผ่อนและซึมซับบรรยากาศ (Chill & Immerse) มากขึ้น นักท่องเที่ยวจะให้ความสนใจในสาระความรู้และวัฒนธรรมมากขึ้นและสาระความรู้ที่น่าติดตามจะเป็นที่มาของการตัดสินใจท่องเที่ยวที่สำคัญลำดับ 2 รองจากครอบครัวและเพื่อน

6.1 การท่องเที่ยวแบบครอบครัวจะมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น นักท่องเที่ยวกลุ่มนี้จะสนใจในสิ่งแวดล้อมที่ปลอดภัย สามารถควบคุมความเสี่ยง โดยกลุ่มนักท่องเที่ยวจากสแกนดิเนเวียและตะวันออกมีแนวโน้มที่จะพาครอบครัวและเด็กเล็กเดินทางมากขึ้น

6.2 นักท่องเที่ยวมีความสนใจการท่องเที่ยวเฉพาะทาง เช่น การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Spa & Wellness) การท่องเที่ยวแบบผจญภัย การท่องเที่ยวเชิงศาสนามากขึ้น ส่งผลให้การท่องเที่ยวเฉพาะทางมีแนวโน้มขยายตัว

6.3 นักท่องเที่ยวที่มีกำลังซื้อสูงนิยมโรงแรมที่สามารถนำเสนอวิถีชีวิตแนวใหม่ ๆ รวมทั้งที่เป็นเชิงนวัตกรรม เช่น Ice Hotel หรือ Underwater Hotel และนิยมการจ่ายเพียงครั้งเดียวแบบเบ็ดเสร็จ (All - Inclusive Price) ในขณะที่คนรุ่นใหม่ต้องการจินตนาการและความตื่นเต้นจากการผจญภัยมากขึ้น

6.4 แบบแผนการทำงานและการดำรงชีวิตในประเทศตะวันตก มีผลให้การท่องเที่ยวนานาชาติในอนาคตมีแนวโน้มที่จะเป็นการท่องเที่ยวบ่อยครั้งในหนึ่งปี แต่มีระยะเวลาสั้นลงในแต่ละครั้งของการเดินทาง กระแสเช่นนี้อาจทำให้ความพยายามที่จะเพิ่มจำนวนวันพักของนักท่องเที่ยวต่างชาติที่มาเยือนไทยเป็นไปได้ยากขึ้น และมูลค่ารายได้ต่อครั้งของการเดินทางลดลง

3. แนวโน้มการท่องเที่ยวของไทย

ประเทศไทยจัดว่าเป็นประเทศที่มีผู้มาเยือนมากที่สุดเป็นลำดับที่ 17 ของโลก ใน พ.ศ. 2548 และมีผู้มาเยือนมากที่สุดลำดับที่ 4 ในเอเชีย รองจากจีน มาเลเซีย และฮ่องกง

ใน พ.ศ. 2548 รายได้จากการท่องเที่ยวของประเทศไทยอยู่ในลำดับที่ 22 ของโลก และลำดับที่ 5 ของเอเชียและแปซิฟิก รองจากจีน ออสเตรเลีย ญี่ปุ่น และฮ่องกง

ประเทศไทยมีรายได้ต่อหัวเฉลี่ยที่ 874 เหรียญสหรัฐฯ ใน พ.ศ. 2548 ซึ่งต่ำกว่าค่าเฉลี่ยของเอเชีย (890 เหรียญสหรัฐฯ) แต่สูงกว่าค่าเฉลี่ยของโลก (840 เหรียญสหรัฐฯ) และค่าเฉลี่ยของค่าใช้จ่ายนักท่องเที่ยวในประเทศในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง (577 เหรียญสหรัฐฯ)

ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2544 - 2549 การท่องเที่ยวของไทยขยายตัวในอัตราร้อยละ 6.2 โดยทุกกลุ่มตลาดขยายตัวเกินกว่าร้อยละ 8 ยกเว้นเอเชียตะวันออก (ร้อยละ 4.5) และแอฟริกา (ร้อยละ 3.8)

รายได้จากการท่องเที่ยวจากนักท่องเที่ยวต่างชาติ เพิ่มจาก 220,754 ล้านบาท ใน พ.ศ. 2540 เป็น 470.3 พันล้านบาท ใน พ.ศ. 2549 ในรอบ 9 ปี ที่ผ่านมามีคิดเป็นอัตราการเจริญเติบโตเฉลี่ยร้อยละ 7.87 ต่อปี

ใน พ.ศ. 2549 มีการท่องเที่ยวในประเทศ 60.5 ล้านครั้ง สร้างรายได้ 365.3 พันล้านบาท เมื่อรวมรายได้จากนักท่องเที่ยวต่างชาติ และนักท่องเที่ยวไทยและรายได้จากการท่องเที่ยวใน พ.ศ. 2549 สูงถึง 836 พันล้านบาท

นอกจากแนวโน้มดังกล่าวแล้ว โครงสร้างประชากรไทยก็เปลี่ยนแปลงไปมากเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงภาวะเจริญพันธุ์ ภายใน พ.ศ. 2563 จะเป็นครั้งแรกที่ประเทศไทยมีจำนวนประชากรอายุ 60 ปี ขึ้นไป มากกว่าประชากรเด็กอายุต่ำกว่า 15 ปี การลงทุนเพื่อให้บริการการท่องเที่ยวใน 5 ปีข้างหน้าต้องคำนึงถึงโครงสร้างอายุประชากรที่จะเปลี่ยนแปลงไปในอนาคตด้วย

4. การประเมินยุทธศาสตร์การท่องเที่ยว

การประเมินยุทธศาสตร์การท่องเที่ยว พ.ศ. 2547 - 2551 โดยกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาในภาพรวมพบว่า เป้าหมายด้านปริมาณและรายได้ในภาพรวมไม่เป็นไปตามความคาดหมาย เนื่องจากปัญหาผลกระทบจากความไม่สงบด้านการเมืองและภัยธรรมชาติ แต่เป้าหมายทางด้านคุณภาพวัดจากรางวัลจากนานาประเทศ นับว่าเกินเป้าหมาย

การประเมินในระดับกลยุทธ์พบว่า ประสบความสำเร็จกับการตลาดและการให้ข้อมูลข่าวสารแก่นักท่องเที่ยวไทย สำหรับนักท่องเที่ยวต่างชาตินั้นพบว่าให้ความสำคัญกับกลยุทธ์การให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงมากกว่ากลยุทธ์การตลาดและการประชาสัมพันธ์

การประเมินเชิงคุณภาพ โดยกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิต่าง ๆ เห็นว่านโยบายและแผนที่ผ่านมาได้มีความเด่นชัดในเรื่องการให้ความสำคัญกับงบประมาณแก่การท่องเที่ยว โดยเฉพาะขบวนการตลาดหน่วยราชการต่าง ๆ และองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ก็มีความตื่นตัวในการรองรับการท่องเที่ยว

อย่างไรก็ดี การบริหารจัดการที่เน้นปริมาณมากกว่าคุณภาพส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม ขาดความเข้มงวดในการรักษากฎหมายเพื่อคุ้มครองนักท่องเที่ยว และการปฏิรูปโครงสร้างการบริหารไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้แต่กลับทำให้ขาดทิศทางในการพัฒนาที่ชัดเจน นอกจากนี้ นโยบายของรัฐยังเน้นด้านการโฆษณาสินค้าท่องเที่ยวมากกว่าการสนับสนุนลงทุนพัฒนาบุคลากร

การเปรียบเทียบความสามารถในการแข่งขัน

การเปรียบเทียบความสามารถทางการแข่งขันในตลาดต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก พบว่า ไทยมีความสามารถในการเจาะตลาดสูงกว่าระดับเฉลี่ยในทุกตลาด ยกเว้นในทวีปอเมริกา ประเทศอินโดนีเซีย และสิงคโปร์ ซึ่งความสามารถในการเจาะตลาดเริ่มลดลง เมื่อวิเคราะห์พลวัตหรือแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงความสามารถในการแข่งขัน พบว่าไทยเป็นดาวรุ่งพุ่งแรงในตลาดเอเชียได้ แต่ตกอยู่ในสภาพคว่ำโอกาสไว้ไม่ทันในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือในเอเชียอาคเนย์ และเป็นผู้เสียโอกาส คือ การขยายตัวของไทยลดลงในขณะที่คู่แข่งทั้งหมดเพิ่มขึ้นในตลาดเอเชียตะวันออกเฉียงเหนือและจีน

การเปรียบเทียบศักยภาพด้านการท่องเที่ยว 124 ประเทศ ของ World Economic Forum โดยใช้ The Travel & Competitiveness Index : TTCI ของ World Economic Forum, 2007 พบว่าประเทศไทยถูกจัดอยู่ในอันดับที่ 43 ของโลก โดยประเทศไทยเป็นที่นิยมรับเรื่องการท่องเที่ยวในระดับนานาชาติเพราะทำที่ที่เป็นมิตรต่อนักท่องเที่ยว และการเปิดรับนักท่องเที่ยว สภาพแวดล้อมทางธุรกิจท่องเที่ยว และโครงสร้างพื้นฐาน การที่รัฐบาลให้ความสำคัญต่อการท่องเที่ยว มีการทำการตลาดและการรณรงค์เพื่อสร้างภาพลักษณ์ในงานแสดงสินค้าด้านการท่องเที่ยว อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยยังคงมีจุดอ่อนอยู่ เช่น คุณภาพการขนส่ง โครงสร้างพื้นฐานด้านการท่องเที่ยวและถึงแม้ว่ารัฐบาลจะให้ความสำคัญ แต่กฎระเบียบสภาพแวดล้อม และกฎเกณฑ์ในการควบคุมการลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศยังคงไม่ได้รับการพัฒนาเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศอื่น ๆ ในอาเซียนหรือประเทศในกลุ่มอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงพบว่า ประเทศไทยเป็นรองประเทศสิงคโปร์ (อันดับ 6) และประเทศมาเลเซีย (อันดับ 31) แต่มีอันดับที่ดีกว่าประเทศกลุ่มอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง อาทิ จีน (อันดับ 71) เวียดนาม (อันดับ 87) และกัมพูชา (อันดับ 96)

ผลกระทบจากปัจจัยภายนอก

1. ผลกระทบจากการเพิ่มของราคาน้ำมัน ราคาน้ำมันในตลาดโลกได้ปรับตัวสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ไตรมาสที่สองของ พ.ศ. 2546 จากราคาเฉลี่ยต่อเดือนที่ 23.74 เหรียญสหรัฐฯ ต่อบาร์เรล มาอยู่ที่ 120-130 เหรียญสหรัฐฯ ต่อบาร์เรลใน พ.ศ. 2551 จะทำให้ภาคการท่องเที่ยวได้รับผลกระทบมากกว่าระบบเศรษฐกิจโดยรวมและมากกว่าภาคการท่องเที่ยว ทำให้การขยายตัวในภาคการท่องเที่ยวลดลงเนื่องจากราคาการใช้บริการท่องเที่ยวสูงขึ้น

2. อัตราแลกเปลี่ยนระหว่างประเทศ อัตราแลกเปลี่ยนระหว่างประเทศเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ราคาสินค้าท่องเที่ยวของประเทศต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไป นับแต่ปี พ.ศ. 2550 อัตราแลกเปลี่ยนของไทย หรือค่าของเงินบาทเทียบกับยูโรลดลงโดยตลอด ในปี พ.ศ. 2550 อัตราแลกเปลี่ยนของไทย หรือค่าของเงินบาทเทียบกับเหรียญสหรัฐฯ เพิ่มขึ้นกว่าร้อยละ 20 มากกว่าคู่แข่งสำคัญ เช่น เวียดนาม และจีน การผันผวนของอัตราแลกเปลี่ยนนี้เกิดจากปัจจัยที่รัฐบาลไทยควบคุมไม่ได้เป็นส่วนใหญ่ การผันผวนของอัตราแลกเปลี่ยนมีนัยสำคัญต่อการทำการตลาดท่องเที่ยวเฉพาะระหว่างตลาดสกุลเงิน ต่าง ๆ และระหว่างตลาดต่างประเทศและตลาดภายในประเทศ ส่วนราคาน้ำมันก็มีแนวโน้มที่สูงขึ้นอย่างรวดเร็วในเวลาที่ผ่านมา และคาดว่าจะคงอยู่ในระดับสูงต่อไปในอนาคต

3. การก่อการร้ายและความไม่สงบทางการเมือง การก่อการร้ายระหว่างประเทศเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเดินทางของนักท่องเที่ยวต่างประเทศ เช่น กรณี 9 - 11 ทำให้นักท่องเที่ยวลดลงเป็นระยะเวลา 2 เดือน คิดเป็นร้อยละ 7.95 ในขณะที่ความไม่สงบในประเทศก็มีผลกระทบต่อการ

ตัดสินใจเดินทางท่องเที่ยวในจังหวัดภายในประเทศ เช่น การชบเซาของตลาดนักท่องเที่ยวในประเทศที่ หาดใหญ่และจังหวัดภาคใต้

จากสถานการณ์และปัจจัยภายนอกดังที่กล่าวมาแล้ว สามารถสรุปได้ว่าแนวโน้ม การท่องเที่ยวในเอเชียแปซิฟิกรวมทั้งประเทศไทยค่อนข้างสดใส แต่ประเทศต้องเตรียมตัวรับความเสี่ยง ในด้านต่าง ๆ และภาวะการณ์แข่งขันที่จะรุนแรงมากขึ้น

4. การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศโลก นักวิทยาศาสตร์ได้มีความเห็นตรงกันว่าโลกกำลัง เข้าสู่ยุคที่ภูมิอากาศมีความแปรปรวนมากขึ้น เช่น อาจจะทำให้มีน้ำท่วมบ่อยขึ้น เกิดพายุที่รุนแรงขึ้น เกิดไฟป่า ปะการังซีดขาว การกัดเซาะชายฝั่ง ซึ่งอาจมีผลกระทบต่อการท่องเที่ยวและเป็นภัยคุกคามใน อนาคต การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ทำให้ต้องมีการเปลี่ยนแปลงจุดขาย เส้นทาง ตลอดจนฤดูกาลการ ท่องเที่ยวในระยะยาวและอาจจะต้องมีการวางแผนการลงทุนที่จะลดความเสี่ยงจากการแปรปรวนของ อากาศในอนาคต อีกทั้งจะต้องให้ความสำคัญกับระบบการจัดการวิกฤตการณ์และการบรรเทา สาธารณ ภัยมากขึ้น

นอกจากนี้ นานาชาติยังให้ความสนใจต่อการบรรเทาปัญหาโลกร้อนและเริ่มมีความ พยายามที่จะมีมาตรการลดก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์จากการเดินทาง โดยจะเก็บภาษีคาร์บอนจากสาย การบินในบางประเทศในทวีปยุโรปซึ่งอาจมีผลต่อการเดินทางในระยะยาว และต่อทัศนคติของผู้บริโภค ในระยะยาวด้วย

5. การแข่งขันระหว่างบุคลากรในอาเซียน การรับรองมาตรฐานอาชีพในธุรกิจ ท่องเที่ยวในกรอบความร่วมมือของอาเซียน การเปิดเสรีตลาดแรงงานอาจจะสร้างการแข่งขันใหม่ใน ระดับบุคลากร ซึ่งไทยอาจไม่ใช่ประเทศที่ได้เปรียบที่สุดเนื่องจากทักษะทางด้านภาษาต่างประเทศของ บุคลากรไทยค่อนข้างต่ำ แม้เมื่อเทียบกับประเทศในอาเซียน

6. การแข่งขันเพื่อเป็นศูนย์กลางการบินนานาชาติ เดิมประเทศไทยมีความได้เปรียบสิงคโปร์ และอินเดีย ในการเป็นศูนย์กลางการบินในเครือข่ายระหว่างยุโรป และเอเชียแปซิฟิก แต่ความก้าวหน้า ทางเทคโนโลยีของอากาศยานทำให้เครื่องบินรุ่นใหม่ ๆ สามารถเดินทางได้ไกลขึ้น ทำให้ความได้เปรียบ เชิงภูมิศาสตร์ของไทยลดลง ดูไบ กัวลาลัมเปอร์ สิงคโปร์ ฮองกง ต่างก็เริ่มเข้ามาแข่งขันเป็นศูนย์กลางการบิน นอกจากประเทศไทยที่จะต้องแข่งขันกับนานาชาติในด้านการเป็นศูนย์กลางการบิน

7. จีนเปิดโอกาสให้ประชาชนไปท่องเที่ยวต่างประเทศมากขึ้น จีนกำลังเป็นตลาด ส่งออกและนำเข้านักท่องเที่ยวที่สำคัญของโลกเพราะภายในสิ้นปี พ.ศ. 2550 นี้คาดว่า การขยายตัวด้าน รายได้ของจีนจะทำให้คนจีนมีรายได้มากขึ้นและเกิดความต้องการด้านการท่องเที่ยวมาก ระหว่าง ค.ศ. 2001 - 2005 การขยายตัวของนักท่องเที่ยวจีนที่ไปยังตลาดต่างประเทศสูงถึงร้อยละ 25 ต่อปี และ ตลาดที่ชาวจีนนิยมมากที่สุด คือ ยุโรป รองลงมาคือ ฮองกง และเอเชียอาคเนย์ ตามลำดับ มีการ ประมาณการว่า ปัจจุบันประชาชนจีนท่องเที่ยวถึง 1.24 พันล้านครั้งใน 1 ปี ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวใน ประเทศกว่าร้อยละ 90 เพราะรัฐบาลจีนจำกัดประเทศที่รัฐบาลยอมให้ประชาชนจีนสามารถออกไป ท่องเที่ยวได้ แต่ตั้งแต่ พ.ศ. 2550 เป็นต้นไปรัฐบาลได้อนุญาตให้คนจีนไปท่องเที่ยวได้ถึงกว่า 130 ประเทศ ทำให้อุตสาหกรรมท่องเที่ยวของไทยต้องแข่งขันในตลาดจีนมากขึ้น

จุดอ่อนและจุดแข็ง

จุดอ่อนและจุดแข็งของการจัดการการท่องเที่ยวประมวลมาจากการรับฟังความคิดเห็นจากผู้ประกอบการ ประชาชน และหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องใน 8 กลุ่ม จังหวัดท่องเที่ยวหลัก และการประเมินจากการศึกษาวิจัย สรุปได้ดังนี้

1. จุดแข็ง

1.1 ความมีอัยาศัยไมตรีของคนไทยเป็นจุดแข็งที่สำคัญที่สุดของประเทศ ทั้งนี้ การศึกษาของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวนานาชาติกว่า 5,000 คน พบว่านักท่องเที่ยวต่างชาติให้ไทยเป็นลำดับ 1 ในด้านนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศในกลุ่มแม่น้ำโขง มาเลเซีย และสิงคโปร์

1.2 การลงทุนบริการในภาคเอกชนของไทยอยู่ในระดับสูง มีความหลากหลายในสินค้าและบริการท่องเที่ยวรวมถึงสินค้าด้านของที่ระลึก ในการประเมินของนักท่องเที่ยวต่างชาติเปรียบเทียบกับอาเซียน พบว่าประเทศไทยเป็นรองเพียงสิงคโปร์เท่านั้น

1.3 ประเทศไทยมีประสบการณ์ด้านการตลาดต่างประเทศมากกว่าประเทศกำลังพัฒนาอื่น ๆ และได้รับรางวัลนานาชาติทั้งในด้านเมืองน่าเที่ยวและบริการของโรงแรมไทยหลายรางวัลติดต่อกันมานาน นับได้ว่า Brand ประเทศไทย ติดตลาดโลกแล้ว

1.4 ประเทศไทยเป็นประตูสู่ประเทศในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงคือ พม่า จีน (2 มณฑล คือ ยูนนานและกวางสี) ลาว กัมพูชา และเวียดนาม ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวใหม่ที่มีสิ่งดึงดูดใจ และทรัพยากรท่องเที่ยวยังบริสุทธิ์อยู่

1.5 จุดแข็งอีกจุดหนึ่งที่สำคัญของไทยก็คือ จุดดึงดูดใจที่เป็นเอกลักษณ์และนวัตกรรมด้านการบริการใหม่ ๆ เช่น มวยไทย สปา ซึ่งมีรูปแบบหลากหลาย การให้บริการด้านสุขภาพ ความงามอีกทั้งยังมีภูมิปัญญาดั้งเดิมซึ่งสามารถนำมาพัฒนาเป็นสินค้าท่องเที่ยวที่มีความโดดเด่นและน่าสนใจได้

2. จุดอ่อน

2.1 โครงสร้างการบริหารจัดการของรัฐเป็นจุดอ่อนของการจัดการการท่องเที่ยวไทย ตั้งแต่นโยบายที่ไม่ชัดเจน เช่น กรณีสนามบินซึ่งขาดความแน่นอนในการกำหนดยุทธศาสตร์ระยะยาว การจัดการด้านสาธารณูปโภคต่าง ๆ เช่น ไฟฟ้าตกรดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการด้านสิ่งแวดล้อม

ในการเปรียบเทียบสมรรถภาพของรัฐของไทยเทียบกับประเทศอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง สิงคโปร์ และมาเลเซียพบว่า การจัดการมลภาวะของไทยมีประสิทธิภาพต่ำกว่าทั้งมาเลเซีย และสิงคโปร์ ส่วนนโยบายสนามบินที่ยังไม่ชัดเจนและยังมีสนามบิน 2 แห่ง (ดอนเมืองและสุวรรณภูมิ) ซึ่งสร้างภาระการเดินทางและเคลื่อนย้ายสัมภาระเพิ่มเติมให้แก่นักท่องเที่ยวและสายการบิน อีกทั้งค่าธรรมเนียมเข้าจอดสนามบินของไทยก็แพงกว่าของสิงคโปร์และมาเลเซียด้วย

นอกจากนี้ กลไกของรัฐเพื่อจัดการท่องเที่ยวยังอ่อนแอ ขาดเอกภาพ ต่างองค์กรต่างทำ การเปลี่ยนผู้นำทางการเมืองบ่อยครั้งทำให้ขาดเสถียรภาพเชิงนโยบาย ขาดองค์กรกลางที่มีอำนาจในการบังคับให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกระทำตามแผนรวม และบังคับใช้กฎหมายอย่างมีประสิทธิภาพ การปรับโครงสร้างทำให้ต้องรับบุคลากรที่ไม่มีคุณสมบัติเหมาะสมและรวมถึงภาวะเปื่อยของรัฐบาลที่ตามไม่ทันการพัฒนาในภาคเอกชน การวางแผนที่ไม่นำไปสู่การปฏิบัติหรือการลงทุนใน Event

ที่ไม่มีการเตรียมพร้อมหรือให้เวลาเพียงพอในการประชาสัมพันธ์ ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน ภาคเอกชน และการปกครองส่วนท้องถิ่น

2.2 ในภาคเอกชนเองก็ขาดความสามัคคี มักใช้กลยุทธ์ตัดราคาแย่งลูกค้า มากกว่าการยกระดับคุณภาพ หรือสร้างนวัตกรรมของตนเอง มีการเอาไรต์เอาเปรียบและหลอกลวง นักท่องเที่ยวให้ซื้อสินค้าที่ไม่มีคุณภาพ หรือหลอกลวงนักท่องเที่ยวให้ไปใช้บริการอื่น ๆ แทนโปรแกรมที่จองไว้แล้ว ฯลฯ

2.3 การลงทุนด้านบุคลากรของไทย ตามไม่ทันการขยายตัวและการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความหลากหลายและความซับซ้อนของธุรกิจท่องเที่ยว รัฐให้ความสนใจต่อการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวมากกว่าการลงทุนด้านบุคลากร บุคลากรจำนวนมากยังไม่มีคุณภาพตามมาตรฐานสากล ขาดความหลากหลายด้านทักษะภาษา การพัฒนาบุคลากรของไทยไม่สอดคล้องกับความต้องการของภาคเอกชนทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ เช่น ภาคเอกชนมีการจ้างงานในลักษณะพีระมิด ซึ่งต้องการสายอาชีพมากกว่าบัณฑิตมหาวิทยาลัย แต่การผลิตในปัจจุบันกลับสวนทางความเป็นจริงในภาคเอกชน ประกอบกับผู้สอนก็ขาดประสบการณ์จากการปฏิบัติงานจริง อีกทั้งยังขาดสถาบันกลางที่จะกำกับมาตรฐานคุณภาพ นอกจากนี้ การผลิตบุคลากรเป็นไปทางด้านศิลปศาสตร์ มากกว่าวิทยาการจัดการ ขาดห้องปฏิบัติการและอุปกรณ์ที่ทันสมัย ขาดการพัฒนาทักษะด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ ซึ่งนับวันจะมีความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ ขาดหลักสูตรและการอบรมนอกเวลาปกติ เพื่อเปิดโอกาสให้บุคลากรสามารถต่อยอดทักษะได้อย่างต่อเนื่อง ขาดหลักสูตรใหม่ ๆ ที่ต้องตามให้ทันการพัฒนาในภาคเอกชน เช่น การจัดการพื้นที่สาธารณะ (Public Venue Management)

2.4 ความเสื่อมโทรมของแหล่งท่องเที่ยว การขยายตัวของการท่องเที่ยวโดยที่เน้นปริมาณนักท่องเที่ยวหรือการแสวงหารายได้จากการท่องเที่ยวในขณะที่การรองรับขยายไปไม่ทัน ทำให้แหล่งท่องเที่ยวเสื่อมโทรม เกิดขยะ มลพิษทางน้ำ ความแออัดจแออัดด้านการจราจรทำให้เกิดมลพิษทางอากาศ

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชนขาดความรู้ด้านการจัดการภูมิทัศน์ และการวางแผนพัฒนาท่องเที่ยวในระดับท้องถิ่น การลงทุนด้านการท่องเที่ยวเน้นการท่องเที่ยวมากกว่าการจัดการภูมิทัศน์และขาดการมีส่วนร่วมจากชุมชนในท้องถิ่นและหน่วยงานทุกระดับ ทำให้การพัฒนาการท่องเที่ยวขาดความเชื่อมโยงระหว่างท้องถิ่น จังหวัด กลุ่มจังหวัด และประเทศ และทำให้การพัฒนา การท่องเที่ยวให้ประโยชน์กับทุนภายนอกมากกว่าชุมชนในท้องถิ่น การขยายตัวของที่พักนักท่องเที่ยวอย่างไม่สมดุลกับกำลังรองรับทางธรรมชาติ ทำให้แหล่งท่องเที่ยวและที่พักขาดการดูแลที่ได้มาตรฐาน การแข่งขันตัดราคาทำให้มาตรฐานที่พักตกต่ำลงอย่างรวดเร็ว ทำให้การท่องเที่ยวในหลายพื้นที่ตกอยู่กับดักราคาต่ำคือ แหล่งท่องเที่ยวและที่พักเสื่อมโทรม ราคาต่ำ กำไรน้อย หรือขาดทุน ขาดการบูรณะดูแล ทำให้มีความเสื่อมโทรมและลดราคาอย่างต่อเนื่อง

2.5 จุดอ่อนที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ โครงสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวในจังหวัด ต่าง ๆ มีลักษณะกระจุกตัวอย่างมากในกรุงเทพมหานคร และกระจุกตัวมากขึ้นใน พ.ศ. 2548 ส่วนหนึ่งก็เพราะการเป็นประตูสู่อินโดจีน นอกจากนี้ การศึกษารายได้จากการท่องเที่ยวระดับหมู่บ้านยังพบว่า ชาวบ้านที่มีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวระดับหมู่บ้านมักจะอยู่ในกลุ่มผู้มีฐานะดี การศึกษาในระดับมหภาคพบว่าแม้การท่องเที่ยวจะทำให้การบริโภคและรายได้ของทุกกลุ่มดีขึ้นแต่ผลประโยชน์จะ

อยู่ในกลุ่มผู้มีรายได้สูงและกลุ่มนอกภาคเกษตร การพัฒนาด้านการท่องเที่ยวที่ผ่านมาจึงไม่สามารถช่วยจัดความยากจนและลดช่องว่างด้านการกระจายรายได้

2.6 ขาดข้อมูลการลงทุนและความรู้ด้านธุรกิจอุตสาหกรรม ทำให้มีการลงทุนเกินขนาดในบางอุตสาหกรรมย่อย และต่ำเกินไปในบางอุตสาหกรรม และผู้ประกอบการไทยก้าวไม่ทันกับความเปลี่ยนแปลงของตลาดทำให้โอกาสใหม่ ๆ ตกอยู่ในมือธุรกิจต่างชาติ

โอกาสสำหรับการท่องเที่ยวใน 5 ปีข้างหน้า

1. ความร่วมมือระหว่างประเทศที่ไทยเป็นสมาชิกในกรอบต่าง ๆ จะทำให้การไหลเวียนของนักท่องเที่ยวในอนาคตจะดีขึ้น เช่น การยกเว้นค่าธรรมเนียมวีซ่า ในกลุ่มประเทศอาเซียนทั้งหมดภายใน พ.ศ. 2555 การส่งเสริมการตลาดและประชาสัมพันธ์ในกรอบอาเซียน การขยายตัวของการค้าและการลงทุนเนื่องจากข้อตกลงการค้าเสรีอาเซียนและข้อตกลงการค้าพหุภาคีต่าง ๆ รวมถึงการขยายตัวของสายการบินต้นทุนต่ำ และกระแส Asian Trend ทำให้พอที่จะคาดหมายได้ว่าจะทำให้การท่องเที่ยวภายในภูมิภาคเอเชียขยายตัวอย่างต่อเนื่อง

2. การขยายตัวที่เกิดขึ้นข้างต้นเป็นโอกาสที่ไทยจะสามารถรองรับนักท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้น แล้วยังสามารถขยายบริการการจัดการสินค้าท่องเที่ยวในประเทศเพื่อนบ้าน การขายเฟรนไชร์ การจัดการธุรกิจอาหาร สปา ฯลฯ รวมถึงการจัดการสิ่งแวดล้อมและโรงแรมไปไม้เขียว

3. ตลาดท่องเที่ยวโลกที่จะขยายตัวสูงสุด ได้แก่ ตลาดท่องเที่ยวธรรมชาติ TOTEM Tourism Marketing พยากรณ์ว่าตลาดท่องเที่ยวที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม (Green Tourism) จะครอบครองตลาดได้ถึงร้อยละ 20 ภายใน พ.ศ. 2563 (ค.ศ. 2020) คิดเป็นปริมาณนักท่องเที่ยวถึง 170 ล้านคน

4. การขยายตัวของตลาดเฉพาะทางในแนวโน้มโลก เปิดโอกาสให้ประเทศไทยสร้างนวัตกรรมใหม่เพื่อรองรับแนวทางการท่องเที่ยวเฉพาะทางในอนาคต

5. การเปิดเส้นทางเชื่อมอนุภูมิภาคแม่น้ำโขงและการขยายตัวของสายการบินต้นทุนต่ำเปิดโอกาสใหม่ ๆ ให้เมืองท่องเที่ยวรองในเส้นทางดังกล่าวมากขึ้น

นโยบาย และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

1. ยุทธศาสตร์การวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

แนวความคิดทางยุทธศาสตร์ คือการวางแผนที่มีการกำหนดวิสัยทัศน์ เป้าหมายระยะยาวที่แน่ชัด มีการวิเคราะห์อนาคตและคิดเชิงการแข่งขัน มีระบบการทำงานที่มีความสามารถในการปรับตัวสูง สำหรับการทำงานในสิ่งแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเพื่อให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น มีระบบการทำงานที่คล่องตัว มีการดำเนินงานที่มีประสิทธิภาพสูงเพื่อนำสู่เป้าหมายในอนาคต สามารถเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงในอนาคตเพื่อความอยู่รอด (Survive) และความก้าวหน้า (Growth) ขององค์กรในอนาคต การวางกลยุทธ์องค์กรจึงเป็นแนวทางการดำเนินงานที่สอดคล้องกับศักยภาพภายในหน่วยงานและแนวโน้มของสถานการณ์ภายนอก และยังเป็นเอกสารข้อความที่ช่วยให้ฝ่ายต่าง ๆ ทำงานไปในทิศทางที่สอดคล้องกันตลอด

Kenichi (1982 : 85) กล่าวถึงกลยุทธ์ขององค์กรไว้ว่าเป็นความพยายามที่จะเปลี่ยนให้องค์กรมีความเข้มแข็งเหนือคู่แข่งอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีมาตรการสำหรับการวางยุทธศาสตร์ 5 ประการ คือ

1. ต้องคำนึงว่าหน่วยงานได้ยอมรับในเรื่องยุทธศาสตร์การบริหารจัดการที่ดีมาน้อยเพียงใด การยอมรับต้องมาก่อนและต้องให้มีการระบุไว้อย่างชัดเจนในพันธกิจของหน่วยงาน (Mission Statement) ในกฎเกณฑ์และจรรยาบรรณของหน่วยงาน
2. ต้องมีการกำหนดตำแหน่งหน้าที่ของพนักงานให้สอดคล้องกับบทบาทของหน่วยงานที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการที่ดี เพื่อให้มีความรับผิดชอบที่ชัดเจน รวมทั้งเป็นการกระตุ้นให้ตระหนักถึงการบริหารจัดการที่ดีด้วยเสมือนกับเป็นภารกิจหลักของหน่วยงาน
3. ต้องมีการปรับเครื่องมือการบริหาร เช่น การตรวจสอบภายใน กระบวนการจัดทำงบประมาณ เป็นต้น ให้สอดคล้องกับภารกิจ
4. มีโครงการกระตุ้นหรือฝึกอบรมพนักงานและผู้บริหารให้มีความตระหนักในเรื่องการบริหารจัดการที่ดี ประเด็นที่สำคัญคือ การสร้างแรงกระตุ้นให้เห็นความสำคัญในเรื่องนี้
5. ต้องมีการสร้างพันธมิตรทางยุทธศาสตร์ที่มีประสิทธิภาพ พันธมิตรเช่นนี้อาจหมายถึงกลุ่มบุคคลภายนอกหน่วยงาน การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับสังคมภายนอก จะทำให้งานด้านนี้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพตามแนวคิดของยุทธศาสตร์ ดังนี้

5.1 ยุทธศาสตร์การสร้างความแตกต่างเพื่อการแข่งขัน (Competitive Differentiation Strategy)

5.2 ยุทธศาสตร์การสร้างความเป็นผู้นำด้านต้นทุน (Cost Leadership Strategy/ Economics of Scale)

5.3 ยุทธศาสตร์การมุ่งเน้น (Focus Strategy) กลยุทธ์ความแตกต่าง (Differentiate Strategy) ในอดีตสินค้ามักมีการผลิตที่เป็นจำนวนมาก (Mass Production) ตามความต้องการของผู้ขาย แต่ปัจจุบันจะทำเช่นนั้นไม่ได้อีกแล้วเพราะกลุ่มลูกค้ามีความต้องการหลากหลาย ทำให้ต้องมีการสร้างความแตกต่างมากกว่ารายอื่น เช่น PDA ของ บริษัท Palm Inc. มีการพัฒนาเทคโนโลยีและสามารถสร้างความแตกต่างได้มากกว่าคอมพิวเตอร์รูปแบบเดิมที่มีขนาดใหญ่กว่าและไม่สะดวกในการพกพาได้

กลยุทธ์ต้นทุน (Cost Strategy) กิจกรรมต่าง ๆ พยายามลดต้นทุนจนทำให้สร้างความได้เปรียบกว่าคู่แข่งเช่น Wal - Mart ได้รับการยอมรับว่ามีประสิทธิภาพในการนำนวัตกรรมด้านการจัดการเกี่ยวกับการบริหารห่วงโซ่อุปทาน (Supply Chain Management : SCM) เพื่อลดต้นทุน ด้วยมีการนำเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้ามาประยุกต์ใช้ในการติดต่อระหว่าง Supplier และศูนย์การกระจายสินค้า (Distribution Center : DC) จนทำให้สามารถตั้งราคาได้ต่ำของสินค้าแต่ละชิ้น (Stock Keeping Unit : SKU) กว่าคู่แข่งได้

ในยุทธศาสตร์การวิจัยของชาติ (พ.ศ. 2551 - 2554) ให้ความสำคัญเกี่ยวกับการบริหารจัดการการท่องเที่ยว การวิจัยเพื่อการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยว การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และการมีส่วนร่วมของชุมชนกับการพัฒนาการท่องเที่ยว ผลที่คาดว่าจะได้รับคือ : เพิ่มรายได้ให้กับประเทศ และสร้างรายได้ให้กับชุมชน นำไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของประชาชน โดยประมาณการงบประมาณไว้ : ปีละประมาณ 800 ล้านบาท

2. นโยบายการท่องเที่ยว

นโยบายการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา พ.ศ. 2551 - 2554

นโยบายที่รัฐบาลเสนอต่อรัฐสภาประกอบด้วยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬานำนโยบายมาจัดทำแผนเพื่อสนองต่อนโยบายของรัฐบาลได้แก่ นโยบายปรับโครงสร้างเศรษฐกิจ ภาคการท่องเที่ยวและบริการ นโยบายโครงสร้างพื้นฐานและระบบบริหารจัดการขนส่งมวลชน สินค้าและบริการ นโยบายเทคโนโลยีสารสนเทศ ดังนี้

2.1. นโยบายปรับโครงสร้างเศรษฐกิจ ภาคการท่องเที่ยวและบริการ

2.1.1 เร่งสร้างรายได้จากการท่องเที่ยว โดยฟื้นฟู พัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการท่องเที่ยวให้ยั่งยืน และสร้างแหล่งท่องเที่ยวใหม่ในเชิงกลุ่มพื้นที่ที่มีศักยภาพ สามารถเชื่อมโยงธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชุมชน รวมถึงการเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้านควบคู่กับการส่งเสริมตลาดนักท่องเที่ยวคุณภาพ เช่น กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มดูแลรักษาสุขภาพ กลุ่มประชาชนและแสดงสินค้า และกลุ่มที่มีความสนใจด้านระบบนิเวศวัฒนธรรมท้องถิ่น แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณสถาน เป็นต้น และดูแลให้นักท่องเที่ยวปลอดภัยจากอาชญากรรม การฉ้อฉล และอุบัติเหตุที่เกิดจากความบกพร่องของผู้ประกอบการ

2.1.2 พัฒนาธุรกิจบริการที่มีศักยภาพ เพื่อสร้างโอกาสการขยายฐานการผลิตและการตลาดในระดับภูมิภาค เช่น ธุรกิจบริการสุขภาพ ธุรกิจการประชุมและแสดงสินค้านานาชาติ การก่อสร้าง ธุรกิจภาพยนตร์และธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับกีฬาและนันทนาการ เป็นต้น โดยให้ความสำคัญและการพัฒนาความเข้มแข็งของผู้ประกอบการ การเสริมสร้างบรรยากาศการลงทุน มาตรฐานธุรกิจและการพัฒนาบุคลากรให้พร้อมรับการขยายตัวของธุรกิจและการส่งเสริมด้านการตลาด

2.2 นโยบายโครงสร้างพื้นฐานและระบบบริหารจัดการขนส่งมวลชน สินค้า และบริการ

พัฒนาท่าอากาศยานสุวรรณภูมิ ท่าอากาศยานภูมิภาค และอุตสาหกรรมการบินของไทย เพื่อให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการบิน การท่องเที่ยว และการขนส่งสินค้าทางอากาศชั้นนำของเอเชียและโลก

2.3 นโยบายเทคโนโลยีสารสนเทศ

สนับสนุนการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในการพัฒนาระบบบริหารจัดการและบริการภาครัฐด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ การเชื่อมโยงข้อมูล การบริการจัดการขนส่งสินค้าและบริการ การเตือนภัยและความมั่นคงของรัฐ บริการการศึกษาและสาธารณสุข ตลอดจนการพัฒนาระบบภูมิสารสนเทศและเทคโนโลยีอวกาศ เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและเพิ่มศักยภาพในการแข่งขันของประเทศ

นโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวไทย มีเป้าหมายเพื่อสร้างรายได้ทางเศรษฐกิจให้แก่ประเทศเป็นหลัก ทำให้เกิดการเร่งรัดพัฒนาการท่องเที่ยว โดยแรงผลักดันจากทั้งภาครัฐและเอกชนเพื่อผลประโยชน์ตรงกัน คือ ตัวเลขรายได้จากธุรกิจการท่องเที่ยวที่แม้จะเติบโตเป็นที่น่าพอใจขึ้นทุกปี แต่เป็นการเติบโตบนฐานของความเสื่อมโทรมทางสิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว และการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรมต่อคนในแหล่งท่องเที่ยว ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างการท่องเที่ยว สิ่งแวดล้อม และการพัฒนาต้องถูกทบทวน เกิดการปรับตัวจัดสมดุลใหม่ เห็นได้จากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ซึ่ง

เป็นหน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบการส่งเสริมการท่องเที่ยว ได้มีการปรับตัวเรื่องนโยบายการท่องเที่ยวของประเทศ เช่น จัดทำแผนแม่บทการพัฒนาการท่องเที่ยวไทย โดยสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI) และทำให้สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วท.) จัดทำนโยบายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแห่งชาติ (Ecotourism) ขึ้น โดยเฉพาะการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนั้น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยมีการเคลื่อนไหวมากในช่วงปี 2539 ถึงปัจจุบัน

ยุทธศาสตร์กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา

กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาซึ่งได้จัดทำยุทธศาสตร์การท่องเที่ยว พ.ศ. 2547–2551 โดยได้กำหนดเป้าหมายให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลาง การท่องเที่ยวแห่งเอเชียภายในพ.ศ. 2551 โดยตั้งเป้าไว้ว่าจะมีนักท่องเที่ยวต่างประเทศเพิ่มขึ้นเป็น 20 ล้านคน มีรายได้จากการท่องเที่ยวไม่น้อยกว่า 700,000 ล้านบาท โดยได้กำหนดยุทธศาสตร์ไว้ 3 ยุทธศาสตร์ พร้อมทั้งกำหนดกลยุทธ์และแนวทาง ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 1 การเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันด้านการท่องเที่ยว

กลยุทธ์ที่ 1 ส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพในการแข่งขันตลาดเชิงรุกทั้งในและต่างประเทศ โดยมีแนวทางการดำเนินการ คือ จัดทำสื่อการขายที่มุ่งเน้นคุณภาพสินค้า และความหลากหลายให้ตรงกลุ่มเป้าหมายการตลาดท่องเที่ยวตามภารกิจยุทธศาสตร์ สร้างโอกาสในการท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ให้แก่กลุ่มเป้าหมายเฉพาะ การเพิ่มประสิทธิภาพสื่อส่งเสริมการตลาดและส่งเสริมการถ่ายทำภาพยนตร์ต่างประเทศในประเทศไทย

กลยุทธ์ที่ 2 ส่งเสริมให้ประเทศไทยเป็น Gateway ในภูมิภาคเอเชีย โดยมีแนวทางการดำเนินการ คือ นำเสนอสินค้าทางการท่องเที่ยวในลักษณะ Combined Destination ทั้งโดยภาคเอกชนและกรอบความร่วมมือของภาครัฐ (ทางบก ทางอากาศ) ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชื่อมโยงทางบกกับประเทศเพื่อนบ้าน และส่งเสริมความร่วมมือทางการท่องเที่ยวภายใต้กรอบความร่วมมือระหว่างประเทศ

กลยุทธ์ที่ 3 พัฒนาระบบสารสนเทศ โดยมีแนวทางการดำเนินการ คือ ระบบสารสนเทศด้านการตลาดและพัฒนา โดยปรับปรุง Website ให้เป็น Portal Site เพื่อเพิ่มช่องทางให้บริการ 2 ลักษณะ คือ E – Commerce และ B to B จัดระบบ Call Thailand ทาง Internet เพื่อพัฒนาระบบ Call Center ให้สามารถบริการได้ 24 ชั่วโมง จัดทำ Database ของกลุ่ม Highyield และ Expats เพื่อใช้ เสนอขาย Package/Promotion ทาง Direct Mail จัดทำฐานข้อมูลด้านการท่องเที่ยว จัดระบบสารสนเทศด้านการบริหาร จัดทำระบบ Excellent Center ที่เป็นศูนย์ข้อมูลด้านการท่องเที่ยวเพื่อการวางแผนอ้างอิงและบริการประชาชน จัดทำระบบฐานข้อมูลและสื่อประชาสัมพันธ์ด้านการท่องเที่ยวเผยแพร่ประชาชนและนักท่องเที่ยวทั่วโลก สร้างระบบเครือข่ายเพื่อเชื่อมโยงแลกเปลี่ยนข้อมูลกับหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอก พัฒนาระบบบูรณาการข้อมูลทางการท่องเที่ยวระหว่างภาคีที่เกี่ยวข้อง

กลยุทธ์ที่ 4 ส่งเสริม World Event Marketing โดยมีแนวทางการดำเนินการ คือ เสนอขายเทศกาลงานประเพณีและกิจกรรมให้เป็นสินค้าการท่องเที่ยวหลักทั้งกับ Trade และ Consumer ในตลาดที่มีศักยภาพและมีความสนใจอย่างครบวงจร สร้างความต่อเนื่องและความสม่ำเสมอในการจัด World Event Marketing เพื่อนักท่องเที่ยวจดจำและเกิดค่านิยมในการเดินทางท่องเที่ยว สร้างช่องทางการขายให้ครอบคลุมทุกภาคส่วน

ยุทธศาสตร์ที่ 2 การพัฒนาสินค้าและบริการด้านการท่องเที่ยว

กลยุทธ์ที่ 1 สร้างพัฒนา พื้นฟู และเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยว โดยมีแนวทางการดำเนินการ คือ สร้างแหล่งท่องเที่ยวใหม่ที่เป็น Magnet และเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวภายในจังหวัด กลุ่มจังหวัด ภูมิภาค และประเทศเพื่อนบ้าน พื้นฟู อนุรักษ์ และพัฒนาเพื่อยกระดับแหล่งท่องเที่ยวเดิมที่มีศักยภาพให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวหลักตามประเภทสินค้าการท่องเที่ยว ส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนของสังคมมีส่วนร่วมในการดูแล รักษา และบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ตามศักยภาพและโอกาส

กลยุทธ์ที่ 2 ยกระดับมาตรฐานสินค้าและบริการ โดยมีแนวทางการดำเนินการ คือ ส่งเสริมให้ชุมชนและประชาชนสามารถพัฒนาและบริหารธุรกิจท่องเที่ยวเพื่อขยายฐานเศรษฐกิจและวิสาหกิจชุมชน สร้างและบูรณาการระบบพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยวให้มีคุณภาพ มาตรฐานสากลเป็นศูนย์การเรียนรู้ในภูมิภาค เพิ่มปริมาณและคุณภาพของบุคลากรด้านการท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ฯ ทั้งในและต่างประเทศ สนับสนุน และสร้างมาตรฐานสินค้าและบริการด้านการท่องเที่ยวเพื่อให้สามารถแข่งขันในตลาดโลก

กลยุทธ์ที่ 3 เพิ่มมาตรฐานการอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว โดยมีแนวทางการดำเนินการ คือ เพิ่มประสิทธิภาพของภาครัฐในการให้บริการแก่นักท่องเที่ยวในการผ่านเข้าออกประเทศไทย ประสานความร่วมมือกับประเทศเพื่อนบ้านในการอำนวยความสะดวกการผ่านแดน จัดให้มีระบบบริการข้อมูลข่าวสารที่เข้าถึงได้ง่ายและสะดวกแก่นักท่องเที่ยว ปรับปรุงและพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานให้ได้มาตรฐานสากลในแหล่งท่องเที่ยว การปรับปรุงระบบการขนส่งและการเชื่อมโยงเส้นทาง การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวตามยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวระดับนานาชาติ ชาติ ภูมิภาค กลุ่มจังหวัด และจังหวัด

กลยุทธ์ที่ 4 พัฒนามาตรฐานการรักษาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว โดยมีแนวทางการดำเนินการคือ พัฒนาระบบอำนวยความสะดวกและเพิ่มขีดความสามารถในการให้บริการของภาครัฐเกี่ยวกับความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว ประสานความร่วมมือกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องทั้งในและต่างประเทศในการส่งเสริมบริการที่เป็นธรรมและแก้ไขปัญหาการเอาเปรียบนักท่องเที่ยว จัดทำมาตรฐานความปลอดภัยที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว และให้มีการบังคับใช้อย่างทั่วถึง

ยุทธศาสตร์ที่ 3 การพัฒนาระบบบริหารจัดการแบบบูรณาการ

กลยุทธ์ที่ 1 เพิ่มขีดความสามารถของกระทรวงฯ เพื่อให้เป็นแกนหลักในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การท่องเที่ยว โดยมีแนวทางการดำเนินการ คือ ปรับโครงสร้าง บทบาทภารกิจของหน่วยงานภายในกระทรวงฯ ให้สามารถปฏิบัติการกิจกรรมนโยบายรัฐบาลได้อย่างมีประสิทธิภาพและมาตรฐาน พัฒนาทักษะและขีดความสามารถของบุคลากรด้านการท่องเที่ยวให้สามารถปฏิบัติการกิจกรรมตามยุทธศาสตร์ฯ ได้อย่างมีประสิทธิภาพและมาตรฐาน พัฒนาระบบบริหารจัดการภายในของกระทรวงฯ ให้สอดคล้องกับแนวทางการบริหารจัดการตามพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. 2546 สร้างระบบการวางแผน จัดการงบประมาณ และติดตามประเมินผลของหน่วยงานตามยุทธศาสตร์การท่องเที่ยว

กลยุทธ์ที่ 2 ส่งเสริมประสิทธิภาพการบริหารจัดการท่องเที่ยวแบบบูรณาการในทุกๆระดับ ทั้งภาครัฐ เอกชน และชุมชน ในประเทศและต่างประเทศ โดยมีแนวทางการดำเนินการ คือ พัฒนาสมรรถนะและศักยภาพในการกำหนดนโยบาย ยุทธศาสตร์ กลยุทธ์ และแนวคิดริเริ่มด้านการ

ท่องเที่ยวในทุกระดับ จัดให้มีระบบรองรับ ป้องกัน และแก้ปัญหาวิกฤติที่มีผลกระทบต่อการท่องเที่ยว โดยมีกองทุน “Crisis Management Fund” เพื่อปกป้องอุตสาหกรรมท่องเที่ยวซึ่งจัดสรรจากรายได้ภาครัฐที่มาจากการท่องเที่ยว พัฒนาโลกเพื่อรองรับความร่วมมือการท่องเที่ยวในระดับพหุภาคีและทวิภาคีให้เกิดผลในเชิงปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมและต่อเนื่อง ให้กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาเป็นแกนกลางในการบูรณาการเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวในระดับกลุ่มจังหวัดให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์การท่องเที่ยว

กลยุทธ์ที่ 3 การปรับปรุงกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ ที่เกี่ยวข้องด้านการท่องเที่ยว โดยมีแนวทางการดำเนินการ คือ จัดให้มีการศึกษา ทบทวน กฎหมาย ระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยว ทั้งทางตรงและทางอ้อมในเชิงบูรณาการอย่างต่อเนื่อง ส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความสามารถในการออกข้อบังคับต่าง ๆ ที่ส่งเสริมสนับสนุนการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องด้านการท่องเที่ยวมีความรู้และเข้าใจในกฎหมาย ระเบียบ และข้อบังคับต่าง ๆ ด้านการท่องเที่ยว

ระเบียบ ข้อบังคับทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมที่มีรูปแบบการพัฒนาที่สืบเนื่องมายาวนาน และเป็นกิจกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับธุรกิจหลากหลายประเภท และเกี่ยวข้องกับบุคคลหลายฝ่าย ทั้งนักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการ และชาวบ้านผู้เป็นเจ้าของท้องถิ่นในแหล่งท่องเที่ยว การมีกฎหมาย ระเบียบหรือข้อบังคับเพื่อควบคุมพฤติกรรม และการปฏิบัติงานให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน จึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญยิ่ง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในฐานะเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบพื้นที่และการท่องเที่ยวจึงควรทราบถึงระเบียบข้อบังคับทางกฎหมายด้านการท่องเที่ยวที่อยู่ในความรับผิดชอบขององค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันหน่วยงานหลักที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวได้กำลังอยู่ในระหว่างการเปลี่ยนแปลงซึ่งอาจส่งผลให้ระเบียบข้อบังคับที่เกี่ยวข้องอาจมีการปรับเปลี่ยนไปในอนาคต ดังนั้น หากต้องการดำเนินงานที่มีความเกี่ยวข้องในเรื่องของกฎหมายควรตรวจสอบระเบียบที่ทันสมัยหรือปรึกษาผู้มีความรู้ เช่น นิติกร หรือเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

พระราชบัญญัติการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2522

พระราชบัญญัติการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2522 เป็นพระราชบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับการจัดตั้งองค์การที่เรียกว่า “การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย” และระเบียบข้อบังคับในการดำเนินงานขององค์การ รวมทั้งนิยามคำในพระราชบัญญัติที่สำคัญ เช่น อุตสาหกรรมท่องเที่ยว หมายความว่า อุตสาหกรรมที่จัดให้มีหรือให้บริการเกี่ยวกับการท่องเที่ยวทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักรโดยมีค่าตอบแทน และหมายความรวมถึง 1) ธุรกิจนำเที่ยว 2) ธุรกิจโรงแรมสำหรับนักท่องเที่ยว 3) ธุรกิจภัตตาคาร สถานบริการและสถานที่ตากอากาศสำหรับนักท่องเที่ยว 4) การบริการขายของที่ระลึกหรือสินค้าสำหรับนักท่องเที่ยว 5) ธุรกิจการกีฬาสำหรับนักท่องเที่ยว 6) การดำเนินงานนิทรรศการ งานแสดง งานออกร้าน การโฆษณาเผยแพร่ หรือการดำเนินการอื่นใดโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อชักนำหรือส่งเสริมให้มีการเดินทางท่องเที่ยว ผู้ประกอบอุตสาหกรรมท่องเที่ยว หมายความว่า ผู้ดำเนินธุรกิจอุตสาหกรรมท่องเที่ยว

นักท่องเที่ยว หมายความว่า บุคคลที่เดินทางจากท้องที่อันเป็นที่อยู่โดยปกติไปยังท้องที่อื่นเป็นการชั่วคราวด้วยความสมัครใจ และด้วยวัตถุประสงค์อันมิใช่เพื่อไปประกอบอาชีพหรือหารายได้

พระราชบัญญัติฉบับนี้กำหนดให้จัดตั้งองค์การขึ้นเรียกว่า “การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย” หรือเรียกโดยย่อว่า “ททท.” มีฐานะเป็นองค์กรนิติบุคคล มีหน้าที่ความรับผิดชอบตามมาตรา 9 ดังนี้

1. ให้คำปรึกษา แนะนำ ร่วมมือและประสานงานกับส่วนราชการ องค์กร สถาบันนิติบุคคล และเอกชน ทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักร
2. ส่งเสริม ร่วมมือ หรือดำเนินการในการฝึกอบรมและให้การศึกษาวิชาการต่าง ๆ เพื่อสร้างบุคลากรให้ได้มาตรฐานและเพียงพอในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
3. ส่งเสริมการทัศนศึกษา
4. สำรวจและรวบรวมหลักฐานต่าง ๆ จากส่วนราชการ องค์กร สถาบันนิติบุคคล และเอกชนผู้ประกอบอุตสาหกรรมท่องเที่ยว เพื่อประโยชน์ในการจัดทำสถิติเกี่ยวกับอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
5. สำรวจ กำหนดพื้นที่และสถานที่ที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวและทรัพยากรทางการท่องเที่ยวที่ต้องสงวนไว้เป็นของรัฐและให้อยู่ในความควบคุมดูแลของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย โดยให้จัดทำเป็นพระราชกฤษฎีกา
6. สำรวจ วางแผน และดำเนินการ จัดสร้าง ส่งเสริม อนุรักษ์ พัฒนา บูรณะ หรือพัฒนาสถานที่ท่องเที่ยว ตลอดจนทรัพยากรทางการท่องเที่ยวและคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ ภายใต้บังคับกฎหมายว่าด้วยการนั้น ๆ
7. ประกอบอุตสาหกรรมท่องเที่ยวเท่าที่จำเป็น รวมตลอดถึงการลงทุนหรือร่วมทุน เพื่อเป็นการริเริ่มให้มีการพัฒนาการท่องเที่ยว หรือพัฒนาปัจจัยพื้นฐาน และสิ่งอำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยว
8. กู้หรือยืมเงินภายในและภายนอกราชอาณาจักร
9. ให้กู้หรือให้ยืมเงินโดยมีหลักประกันด้วยบุคคลหรือทรัพย์สิน เพื่อส่งเสริมอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
10. ออกพันธบัตรหรือตราสารอื่นใด เพื่อการลงทุนหรือร่วมทุนในกิจการอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
11. ถือกรรมสิทธิ์ หรือมีสิทธิครอบครองหรือมีทรัพย์สินต่าง ๆ สร้าง ซื้อ จัดหา ขาย จำหน่าย เช่า ให้เช่า เช่าซื้อ ให้เช่าซื้อ ยืม ให้ยืม รับจำนำ รับจำนอง ทำการแลกเปลี่ยน โอน รับโอน หรือดำเนินการใด ๆ เกี่ยวกับทรัพย์สินทั้งในและนอกราชอาณาจักรตลอดจนรับทรัพย์สินที่มีผู้อุทิศให้
12. กระทำกิจการอย่างอื่นบรรดาที่เกี่ยวกับหรือเนื่องในการจัดให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

จากรายละเอียดจะเห็นว่า การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเป็นองค์กรที่มีบทบาทสำคัญในด้านการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวและอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของประเทศไทยในเชิงภาพรวม ตามพระราชบัญญัติการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย การกำกับดูแลของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยมีความเกี่ยวข้องกับธุรกิจการท่องเที่ยวที่หลากหลาย เช่น ธุรกิจนำเที่ยว ธุรกิจโรงแรม ธุรกิจภัตตาคาร ธุรกิจสินค้าที่ระลึก และธุรกิจงานนิทรรศการ เป็นต้น ซึ่งผู้ดำเนินธุรกิจเหล่านั้นจะต้องปฏิบัติตามพระราชบัญญัติการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย รวมทั้งพระราชกฤษฎีกาและกฎกระทรวงที่เกี่ยวข้อง

หากว่าผู้ประกอบการไม่ได้ดำเนินการใด ๆ ตามกฎหมาย หรือกฎระเบียบที่อยู่ในกำกับดูแลของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย โดยอำนาจหน้าที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยสามารถดำเนินการกับผู้ประกอบการนั้น ๆ ได้ เช่น สั่งเพิกถอนใบอนุญาตหากธุรกิจนั้นต้องขึ้นทะเบียนกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

3. พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถาน ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2535)

พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถาน ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2535) มีสาระสำคัญพอสรุปได้ ดังนี้

3.1 ยกเลิกบทนิยามคำว่า “โบราณสถาน” ในมาตรา 4 แห่งพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 โดยเปลี่ยนไปใช้ในความหมายว่า อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ทั้งนี้ให้รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์ด้วย (มาตรา 3)

3.2 ยกเลิกบทนิยามคำว่า “ศิลปวัตถุ” ในมาตรา 4 แห่งพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 โดยเปลี่ยนไปใช้ในความหมายว่า สิ่งที่ทำด้วยฝีมืออย่างประณีตและมีคุณค่าสูงในทางศิลปะ (มาตรา 4)

3.3 เพิ่มบทนิยามคำว่า “สิ่งเทียมโบราณวัตถุ” “สิ่งเทียมศิลปวัตถุ” และ “ทำเทียม” ระหว่างบทนิยามคำว่า “ศิลปวัตถุ” และคำว่า “พนักงานเจ้าหน้าที่” ในมาตรา 4 แห่งพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ดังต่อไปนี้

“สิ่งเทียมโบราณวัตถุ” หมายความว่า สิ่งที่ทำเทียมโบราณวัตถุหรือส่วนของโบราณวัตถุที่ได้ขึ้นทะเบียนไว้ตามพระราชบัญญัตินี้หรือที่อยู่ในความครอบครองของกรมศิลปากร

“สิ่งเทียมศิลปวัตถุ” หมายความว่า สิ่งที่ทำเทียมศิลปวัตถุหรือส่วนของศิลปวัตถุที่ได้ขึ้นทะเบียนไว้ตามพระราชบัญญัตินี้หรือที่อยู่ในความครอบครองของกรมศิลปากร

“ทำเทียม” หมายความว่า เลียนแบบ จำลอง หรือทำเอาอย่างด้วยวิธีการใด ๆ ให้เหมือนหรือคล้ายของจริง ทั้งนี้ไม่ว่าจะมีขนาด รูปลักษณะ และวัสดุอย่างเดิมหรือไม่ (มาตรา 5)

3.4 ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการรักษาการตามพระราชบัญญัตินี้ และมีอำนาจแต่งตั้งพนักงานเจ้าหน้าที่กับออกกฎกระทรวงกำหนดค่าธรรมเนียมไม่เกินอัตราในบัญชีท้ายพระราชบัญญัตินี้ ยกเว้นค่าธรรมเนียมและกำหนดกิจการอื่นเพื่อปฏิบัติการตามพระราชบัญญัตินี้ กฎกระทรวงนั้น เมื่อได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วให้ใช้บังคับได้ (มาตรา 6)

3.5 ยกเลิกความในมาตรา 10 แห่งพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 และใช้ข้อความต่อไปนี้แทนคือ ห้ามมิให้ผู้ใดซ่อมแซม แก้ไข เปลี่ยนแปลง รื้อถอน ต่อเติม ทำลาย เคลื่อนย้าย โบราณสถานหรือส่วนต่าง ๆ ของโบราณสถาน หรือขุดค้นสิ่งใด ๆ หรือปลูกสร้างอาคารภายในบริเวณโบราณสถาน เว้นแต่จะกระทำตามคำสั่งของอธิบดีหรือได้รับอนุญาตเป็นหนังสือจากอธิบดีและถ้าหนังสืออนุญาตนั้นกำหนดเงื่อนไขไว้ประการใดก็ต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขนั้นด้วย (มาตรา 8)

3.6 โบราณสถานตามมาตรา 9 ที่ได้จัดให้มีการเรียกเก็บค่าเข้าชมหรือค่าบริการอื่นเป็นปกติธุระ หรือจัดเก็บผลประโยชน์ใด ๆ อันเกิดจากโบราณสถานนั้น ให้เจ้าของหรือผู้ครอบครองโดย

ชอบด้วยกฎหมายเป็นผู้เสียค่าใช้จ่ายในการซ่อมแซมทั้งหมดหรือบางส่วนตามที่อธิบดีกำหนด การกำหนดค่าใช้จ่ายในการซ่อมแซมโบราณสถานตามวรรคหนึ่ง ให้อธิบดีแต่งตั้งกรรมการขึ้นคณะหนึ่งมีจำนวนไม่น้อยกว่าสามคน โดยให้เจ้าของหรือผู้ครอบครองร่วมเป็นกรรมการด้วย (มาตรา 9 ทวิ)

4. พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2535)

สาระสำคัญเกี่ยวกับพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2535)

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ต้องดำเนินกิจกรรมตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ในส่วนต่าง ๆ โดยสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

4.1 เรื่องการปกครองคณะสงฆ์ ในหมวด 3

4.1.1 คณะสงฆ์ต้องอยู่ภายใต้การปกครองของมหาเถรสมาคม การจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎหมายมหาเถรสมาคม (มาตรา 20)

4.1.2 การปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค ให้จัดแบ่งเขตปกครองดังนี้ คือ เขตการปกครองภาค จังหวัด อำเภอ และ ตำบล ซึ่งจำนวนและเขตปกครองดังกล่าวให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎหมายมหาเถรสมาคม (มาตรา 21)

4.1.3 การปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค ให้มีพระภิกษุเป็นผู้ปกครองตามชั้นตามลำดับดังนี้ คือ เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ และเจ้าคณะตำบล เมื่อมหาเถรสมาคมเห็นสมควรจะจัดให้มีรองเจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะอำเภอ และรองเจ้าคณะตำบล เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะนั้น ๆ ก็ได้ (มาตรา 22)

4.1.4 การแต่งตั้งถอดถอนพระอุปัชฌาย์ เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส พระภิกษุอันเกี่ยวกับตำแหน่งปกครองคณะสงฆ์ตำแหน่งอื่น ๆ และไวยาวัจกรให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎหมายมหาเถรสมาคม (มาตรา 23)

4.2 เรื่องวัด ในหมวด 5

4.2.1 วัดมีสองอย่าง ได้แก่ วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาและสำนักสงฆ์ ให้วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล เจ้าอาวาสเป็นผู้แทนของวัดในกิจการทั่วไป (มาตรา 31)

4.2.2 การสร้าง การตั้ง การรวม การย้าย การยุบเลิกวัด และการขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา ให้เป็นไปตามวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง ในกรณียุบเลิกวัด ทรัพย์สินของวัดที่ถูกยุบเลิกให้ตกเป็นศาสนสมบัติกลาง (มาตรา 32)

4.2.3 ที่วัดและที่ซึ่งขึ้นต่อวัด มีดังนี้

ที่วัด คือ ที่ซึ่งตั้งวัดตลอดจนเขตของวัดนั้น

ที่ธรณีสงฆ์ คือ ที่ซึ่งเป็นสมบัติของวัด

ที่กัลปนา คือ ที่ซึ่งมีผู้อุทิศแก่ผลประโยชน์ให้วัดหรือพระศาสนา (มาตรา 33)

4.2.4 ที่วัดและที่ธรณีสงฆ์ จะโอนกรรมสิทธิ์ได้ก็แต่โดยพระราชบัญญัติ และห้ามมิให้บุคคลโดยกายุคความขึ้นต่อสู้อกับวัดในเรื่องทรัพย์สินอันเป็นที่วัดและที่ธรณีสงฆ์ (มาตรา 34)

4.2.5 ที่วัดและที่ธรณีสงฆ์ เป็นทรัพย์สินซึ่งไม่อยู่ในความรับผิดชอบแห่งการบังคับคดี (มาตรา 35)

4.2.6 วัดหนึ่งให้มีเจ้าอาวาสรูปหนึ่ง และถ้าเป็นการสมควรจะให้มีรองเจ้าอาวาสหรือผู้ช่วยเจ้าอาวาสด้วยก็ได้ (มาตรา 36)

4.2.7 เจ้าอาวาสมีหน้าที่ ดังนี้

บำรุงรักษาวัด จัดกิจกรรมและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีอยู่ หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้น ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ หรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์

ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล (มาตรา 37)

4.2.8 เจ้าอาวาสมีอำนาจ ดังนี้

ห้ามบรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งมิได้รับอนุญาตจากเจ้าอาวาสเข้าไปอยู่อาศัยในวัด

สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งไม่อยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสออกไปเสียจากวัด สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยในวัด ทำงานภายในวัด หรือให้ทำทัณฑ์บน หรือให้ขอขมาโทษ ในเมื่อบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ในวัดนั้นประพฤติผิดคำสั่งเจ้าอาวาส ซึ่งได้สั่งโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ หรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม (มาตรา 38)

4.2.9 ในกรณีที่ไม่มีเจ้าอาวาสหรือเจ้าอาวาสไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้ ให้แต่งตั้งผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส ให้ผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสมีอำนาจและหน้าที่เช่นเดียวกับเจ้าอาวาส การแต่งตั้งผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎมหาเถรสมาคม (มาตรา 39)

4.3 เรื่องศาสนสมบัติ ในหมวด 6

4.3.1 ศาสนสมบัติแบ่งออกเป็นสองประเภท

ศาสนสมบัติกลาง ได้แก่ทรัพย์สินของพระศาสนาซึ่งมิใช่ของวัดใดวัดหนึ่ง ศาสนสมบัติของวัด ได้แก่ทรัพย์สินของวัดใดวัดหนึ่ง

การดูแลรักษาและการจัดการศาสนสมบัติกลาง ให้เป็นอำนาจหน้าที่ของกรมการศาสนา เพื่อการนี้ให้ถือว่ากรมการศาสนาเป็นเจ้าของศาสนสมบัติกลางนั้นด้วย นอกจากนี้การดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัด ให้เป็นไปตามวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง (มาตรา 40)

4.3.2 ให้กระทรวงศึกษาธิการจัดทำงบประมาณประจำปีของศาสนสมบัติกลางด้วยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคม และเมื่อได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วให้ใช้งบประมาณนั้นได้ (มาตรา 41)

ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับที่ 2 นี้ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ต้องดำเนินกิจกรรมตามในส่วนต่าง ๆ ทั้งเรื่องการปกครองคณะสงฆ์ภายใต้การปกครองของมหาเถรสมาคม โดยเจ้าอาวาสซึ่งเป็นผู้แทนของวัดอันมีฐานะเป็นนิติบุคคลมีอำนาจหน้าที่ในการบริหารกิจการทั่วไปของวัดตามมาตรา 31 และมีหน้าที่ปกครองดูแลรักษาศาสนสมบัติของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามด้วย

5. ระเบียบวัดพระเชตุพนว่าด้วยการบริหารวัดพระเชตุพน พ.ศ. 2545

ระเบียบวัดพระเชตุพนว่าด้วยการบริหารวัดพระเชตุพน พ.ศ. 2545 มีขึ้นเพื่อให้การบริหารวัดพระเชตุพนเป็นไปด้วยความเรียบร้อย และเพื่อให้การส่งเสริมการศาสนศึกษา การศึกษา สงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ดำเนินไปด้วยดี จึงได้วางระเบียบ

คณะกรรมการบริหารวัดตามโครงสร้างมี 6 ชุด ประกอบด้วยคณะกรรมการบริหารวัด พระเชตุพนวิมลมังคลาราม 1 ชุด มีท่านเจ้าอาวาสเป็นประธาน อีก 5 ชุด ได้แก่ คณะกรรมการบริหาร ฝ่ายทั้ง 5 ฝ่าย ได้แก่ คณะกรรมการฝ่ายงานกลาง คณะกรรมการฝ่ายปกครอง คณะกรรมการฝ่าย ศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์ คณะกรรมการฝ่ายเผยแผ่ และคณะกรรมการฝ่ายสาธารณูปการและ สาธารณสงเคราะห์ คณะกรรมการแต่ละชุดมีอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบ ดังนี้

1. กำหนดนโยบาย หลักการ และกำหนดวิธีการการบริหารงานวัดโดยความเห็นชอบของเจ้าอาวาส
 2. เป็นที่ปรึกษาเจ้าอาวาสในการบริหารวัดให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และในส่วนที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการเสนอแนะการดำเนินการบริหารเพื่อให้มีประสิทธิภาพ
 3. ให้การปรึกษาเพื่อแก้ไขข้อขัดข้องของฝ่ายต่าง ๆ เจ้าคณะและหัวหน้าบุคคลให้เป็นไปโดยชอบ
 4. สอดส่องดูแลให้พระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช และ คำสั่งของผู้บังคับบัญชา
 5. เสนอแนะเจ้าอาวาสในการออกกฎ ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง ประกาศ ข้อกำหนด หรือหลักเกณฑ์ และวิธีการปฏิบัติที่เกี่ยวกับความเรียบร้อยดีงาม และเสนอแนะวิธีการ ดำเนินการของฝ่ายต่าง ๆ เจ้าคณะ และหัวหน้าบุคคล
 6. ควบคุม ส่งเสริม แนะนำให้ทำงานในหน้าที่ของฝ่ายงานกลาง ฝ่ายปกครอง ฝ่าย ศาสน - ศึกษาและศึกษาสงเคราะห์ ฝ่ายเผยแผ่ ฝ่ายสาธารณูปการและสาธารณสงเคราะห์ รวมทั้ง พิจารณาการของงบประมาณของฝ่ายต่าง ๆ เจ้าคณะ และหัวหน้าบุคคล ให้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย
 7. ควบคุม บังคับบัญชาพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ และชี้แจง แนะนำการปฏิบัติ ตนให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎ ข้อบังคับ ระเบียบ และในส่วนที่เกี่ยวข้องเป็นไปด้วย ความเรียบร้อย
 8. ระงับอธิกรณ์ พิจารณาวินิจฉัยเพื่อระงับอธิกรณ์ วินิจฉัยกรณีที่มีการกล่าวหาว่า กระทำผิดที่มีโทษถึงครุโทษหรือโทษร้ายแรง วินิจฉัยข้ออุทธรณ์ คำสั่งหรือคำวินิจฉัยของฝ่ายต่าง ๆ เจ้า คณะ และหัวหน้าบุคคล
 9. ตรวจสอบ จัดให้มีการประชุมอบรม ชี้แจงพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ที่อาศัย อยู่ในวัดตามโอกาส
 10. ให้มีการประชุมสามัญ 4 เดือนต่อ 1 ครั้ง แต่ถ้ามีเหตุจำเป็นเร่งด่วนจะให้มีการ ประชุมวิสามัญก็ได้
 11. ปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่เจ้าอาวาสมอบหมาย
- คณะกรรมการบริหาร มีอำนาจเสนอเจ้าอาวาสแต่งตั้งคณะอนุกรรมการบริหารเพื่อ ปฏิบัติงานในหน้าที่เป็นการเฉพาะหรือเป็นการทั่วไป มีจำนวนตามความจำเป็นและเหมาะสม คณะกรรมการฝ่าย มีอำนาจแต่งตั้งคณะอนุกรรมการฝ่ายเพื่อปฏิบัติงานในหน้าที่ของคณะกรรมการฝ่าย เป็นการเฉพาะหรือเป็นการทั่วไป มีจำนวนตามความจำเป็นและความเหมาะสม
- คณะกรรมการฝ่ายงานกลาง
1. อำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการฝ่ายงานกลาง

1.1 กำหนดนโยบายส่งเสริม กำกับ ดูแลแผนกต่าง ๆ ภายในฝ่าย และงานทั่วไปของวัดซึ่งมีได้อยู่ในอำนาจหน้าที่ของแผนกหรือฝ่ายใด

1.2 ควบคุม กำกับ ดูแลผลประโยชน์ของวัด ตลอดทั้งการบัญชีรายรับรายจ่าย การเงินของวัดและรายงานเจ้าอาวาสตามระเบียบวัดพระเชตุพนว่าด้วยการเงินของวัดพระเชตุพนหรือตามที่เจ้าอาวาสกำหนด

1.3 จัดเก็บรวบรวมเอกสารและทำทะเบียนทรัพย์สินของวัด

1.4 ทำทะเบียนพระภิกษุสามเณร ศิษย์วัดและผู้อาศัย

1.5 ประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ

1.6 อำนวยความสะดวกและให้การสนับสนุนส่งเสริมแก่คณะกรรมการบริหาร และคณะกรรมการฝ่าย

1.7 ออกกฎ ระเบียบ คำสั่ง หรือหลักเกณฑ์และวิธีการปฏิบัติในฝ่ายงานกลาง

1.8 ปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่คณะกรรมการบริหารหรือเจ้าอาวาสมอบหมาย

1.9 รายงานผลการดำเนินการเสนอคณะกรรมการบริหาร 3 เดือนต่อ 1 ครั้ง เป็นอย่างน้อยและรายงานเจ้าอาวาสเพื่อทราบ

2. ฝ่ายงานกลางแบ่งเป็น 4 แผนก ได้แก่ แผนกเลขานุการและประชาสัมพันธ์ แผนกการเงิน การบัญชี และผลประโยชน์ แผนกรักษาความปลอดภัยและยานพาหนะ และแผนกเลขานุการเจ้าอาวาส

2.1 แผนกเลขานุการและประชาสัมพันธ์ มีอำนาจหน้าที่ คือ

1) รับ - ส่ง หนังสือของวัด และร่างหนังสือโต้ตอบ

2) ทำทะเบียนพระภิกษุสามเณร ศิษย์วัด และผู้อาศัย

3) จัดเก็บเอกสารข้อมูลต่าง ๆ และประเมินผลการบริหารงานของวัด

4) ติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ

5) ประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารแก่ผู้มาชมวัด

6) กำกับดูแลการจัดเก็บรายได้จากนักท่องเที่ยวและรายได้อื่น ๆ ของวัด

7) อำนวยความสะดวกแก่ผู้มาติดต่อประสานงานกับทางวัด

8) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ตามที่หัวหน้าฝ่ายหรือคณะกรรมการฝ่ายงานกลาง

มอบหมาย

9) รายงานผลการปฏิบัติงานให้หัวหน้าฝ่ายงานกลางทราบตามความ

เหมาะสม

10) สรุปรายงานผลการดำเนินการเสนอคณะกรรมการฝ่ายงานกลาง 2 เดือนต่อ 1 ครั้ง เป็นอย่างน้อย

2.2 แผนกการเงิน การบัญชี และผลประโยชน์ มีอำนาจหน้าที่ ดังนี้

1) รับ - จ่ายเงินของวัด

2) ทำบัญชีรายรับ - รายจ่าย การเงินของวัด

3) จัดการและรวบรวมผลประโยชน์อันเป็นรายได้ของวัด

4) ทำทะเบียนเกี่ยวกับที่ดินวัด ที่ธรณีสงฆ์ ที่กัลปนา อาคารสถานที่ ร้านค้า และดำเนินการในเรื่องสัญญาต่าง ๆ ในส่วนที่เกี่ยวข้อง

5) จัดซื้อจัดจ้างตามระเบียบวัดพระเชตุพนว่าด้วยการจัดซื้อจัดจ้าง ซึ่งไม่เกี่ยวกับอาคารสถานที่และหรือส่วนที่เกี่ยวข้องเนื่อง ตามข้อ 51 (1)

6) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ตามที่หัวหน้าฝ่ายหรือคณะกรรมการฝ่ายงานกลางมอบหมาย

7) รายงานผลการปฏิบัติงานให้หัวหน้าฝ่ายงานกลางทราบตามความเหมาะสม (ข้อ 24)

2.3 แผนกรักษาความปลอดภัยและยานพาหนะ มีอำนาจหน้าที่ ดังนี้

1) กำกับ ให้ความสะดวก ดูแลการรักษาความปลอดภัยแก่บุคคลนักท่องเที่ยว และทรัพย์สิน

2) ดูแลบำรุงรักษายานพาหนะของวัด

3) อำนวยความสะดวกแก่ผู้ขอใช้ยานพาหนะ

4) ควบคุม กำกับ ดูแลการปฏิบัติหน้าที่ของผู้ขับขี่

5) อำนวยความสะดวกแก่ยานพาหนะของผู้มาติดต่อและนักท่องเที่ยว

6) จัดเก็บค่าบำรุงที่จอดยานพาหนะตามกฎหมายของวัด

7) ปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่หัวหน้าฝ่ายหรือคณะกรรมการฝ่ายงานกลาง

มอบหมาย

8) รายงานผลการปฏิบัติงานให้หัวหน้าฝ่ายงานกลางทราบตามความเหมาะสม (ข้อ 25)

2.4 แผนกเลขานุการเจ้าอาวาส ให้อยู่ในกำกับของเลขานุการเจ้าอาวาส และมีอำนาจหน้าที่ ดังนี้

1) รวบรวมเรื่องเพื่อเสนอเจ้าอาวาส

2) ตรวจสอบก่อนนำเสนอบันทึกการสั่งการของเจ้าอาวาส

3) ติดตามและประสานงานกับส่วนงานต่าง ๆ ในหน้าที่ของเจ้าอาวาส

4) ทำทะเบียนบัญชีทรัพย์สินของผู้อุปสมบทใหม่

5) เฝ้าระวังการดำเนินการตามนโยบายของวัดและเจ้าอาวาส

6) จัดเก็บพัสดุ เอกสาร ในส่วนที่เป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาส

7) ทำทะเบียนหนังสือสุทธิ

8) จัดทำสารบรรณข้อมูลสถิติของวัดเพื่อเจ้าอาวาสทราบ

9) สนองงานของเจ้าอาวาสและปฏิบัติหน้าที่อื่น ตามที่หัวหน้าฝ่ายหรือ

คณะกรรมการฝ่ายงานกลางหรือเจ้าอาวาสมอบหมาย

คณะกรรมการฝ่ายปกครอง

1. คณะกรรมการฝ่ายปกครองแบ่งเป็น 3 คณะ ได้แก่ คณะเหนือ คณะกลาง และคณะใต้ มีอำนาจหน้าที่ ดังนี้

1.1 ปกครอง สอดส่อง ดูแล เพื่อให้พระภิกษุสามเณร ศิษย์วัด และผู้อาศัยปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ระเบียบหรือคำสั่งของวัด

1.2 กำหนดวิธีการเกี่ยวกับพระภิกษุสามเณร ศิษย์วัด และผู้อาศัยซึ่งมิได้รับอนุญาตจากเจ้าอาวาสเข้าไปอาศัยอยู่ในวัด

1.3 ควบคุม ส่งเสริม รักษาความเรียบร้อยดีงาม และแก้ไขข้อขัดข้องของคณะต่าง ๆ ได้เป็นไปโดยชอบ

1.4 พิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ ขี้ขาดผลการสอบสวนหรือลงโทษพระภิกษุสามเณร ศิษย์วัด และผู้อาศัย ผู้กระทำผิดพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ระเบียบ หรือคำสั่งเจ้าอาวาสกรณีที่ถูกกล่าวหาว่ากระทำผิดที่มีโทษถึงครุโทษหรือโทษร้ายแรง แต่ถ้าเห็นว่าเรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องสำคัญ ร้ายแรง หรือเป็นที่สนใจของประชาชนให้เสนอคณะกรรมการบริหารเพื่อพิจารณาวินิจฉัยชี้ขาดก็ได้

1.5. สอบพระปาติโมกข์หรือสวดมนต์พระภิกษุสามเณรผู้มาอยู่ใหม่

1.6 ตรวจการและส่งเสริมให้จัดประชุมอบรมพระภิกษุสามเณร ศิษย์วัด และผู้อาศัย

1.7 ออกกฎ ระเบียบ คำสั่ง หรือหลักเกณฑ์และวิธีการปฏิบัติภายในฝ่าย

1.8 ปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่คณะกรรมการบริหารหรือเจ้าอาวาสมอบหมาย

1.9 รายงานผลการดำเนินการเสนอคณะกรรมการบริหาร 3 เดือนต่อ 1 ครั้ง เป็นอย่างน้อยและรายงานเจ้าอาวาสเพื่อทราบ

2. เจ้าอาวาสแต่งตั้งผู้ช่วยเจ้าอาวาสเป็นหัวหน้าบุคคล 1 ท่าน และพระภิกษุ 1 ท่าน คฤหัสถ์ 1 ท่าน เป็นผู้ช่วยหัวหน้าบุคคลเพื่อช่วยเหลืองานหัวหน้าบุคคล

2.1 หัวหน้าบุคคล มีอำนาจหน้าที่ คือ

1) ปกครอง สอดส่อง ดูแล ให้พนักงานและลูกจ้าง ปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมายระเบียบ ข้อบังคับ หรือคำสั่งของวัดและกฎหมาย

2) ควบคุม ส่งเสริม รักษาความเรียบร้อยดีงามและแก้ไขข้อขัดข้องของพนักงานและลูกจ้าง ให้เป็นไปโดยชอบ

3) สอบสวน ตักเตือน ลงโทษ พนักงาน และลูกจ้างผู้กระทำผิดกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ หรือคำสั่งของวัด ตามระเบียบวัดพระเชตุพนว่าด้วยการบริหารงานบุคคล

4) สั่งให้พนักงานและลูกจ้าง ผู้กระทำผิดคำสั่งของหัวหน้าบุคคล หัวหน้าฝ่าย เจ้าคณะ หรือเจ้าอาวาส ทำงานภายในวัด ทำทัณฑ์บนเป็นหนังสือ หรือขอขมาโทษ

5) พิจารณารับพนักงานและลูกจ้าง ตามระเบียบวัดพระเชตุพน ว่าด้วยการบริหารงานบุคคล

6) ให้ความช่วยเหลือด้านสวัสดิการแก่พนักงานและลูกจ้าง ตามระเบียบวัดพระเชตุพนว่าด้วยการบริหารงานบุคคล

7) ตรวจการ จัดประชุมอบรมพนักงานและลูกจ้าง

8) ปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่คณะกรรมการบริหาร คณะกรรมการบริหารงานบุคคล หรือเจ้าอาวาสมอบหมาย

9) รายงานผลการดำเนินการเสนอคณะกรรมการบริหาร 3 เดือนต่อ 1 ครั้ง เป็นอย่างน้อยและรายงานเจ้าอาวาสเพื่อทราบ

คณะกรรมการฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์

1. คณะกรรมการฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์ มีอำนาจหน้าที่ ดังนี้

1.1 กำหนดนโยบายและดำเนินการเกี่ยวกับการศาสนศึกษา การอบรม รวมทั้งการจัดให้มีสถานศึกษาของพระภิกษุสามเณรและการศึกษาสงเคราะห์ของประชาชนทั่วไปตามความเหมาะสม

1.2 กำหนดแนวทางเสนอการออกระเบียบว่าด้วยการศึกษาของวัดพระเชตุพนและข้อปฏิบัติในการส่งเสริมการศึกษาและการศึกษาสงเคราะห์

1.3 ควบคุม ส่งเสริม และสนับสนุนการศาสนศึกษาและการศึกษาสงเคราะห์

1.4 กำกับดูแลพระภิกษุสามเณรที่ศึกษาในสถาบันต่าง ๆ ที่มีใช้

สถาบันการศึกษาของสงฆ์

1.5 พิจารณาเสนอของบประมาณประจำปีเพื่อการศึกษาและศึกษาสงเคราะห์ต่อคณะกรรมการบริหาร

1.6 ออกกฎ ระเบียบ คำสั่ง หรือหลักเกณฑ์ และวิธีการปฏิบัติของฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์และในส่วนที่เกี่ยวข้อง

1.7 ปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่คณะกรรมการบริหารหรือเจ้าอาวาสมอบหมาย

1.8 รายงานผลการดำเนินการเสนอคณะกรรมการบริหาร 3 เดือนต่อ 1 ครั้ง เป็นอย่างน้อยและรายงานเจ้าอาวาสเพื่อทราบ

2. ฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์แบ่งเป็น 4 แผนก คือ แผนกเลขานุการและประชาสัมพันธ์ แผนกพระปริยัติธรรม แผนกศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ และแผนกทุนศาสนศึกษาและทุนศึกษาสงเคราะห์

2.1 แผนกเลขานุการและประชาสัมพันธ์ มีอำนาจหน้าที่ คือ

1) ทำทะเบียนสถิติงานการศึกษา และทะเบียนพัสดุครุภัณฑ์

2) ทำปฏิทินการศึกษาประจำปี

3) จัดทำเอกสาร และประสานงานกับแผนกต่าง ๆ ในฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์

4) จัดเก็บรวบรวมเอกสารและทำหนังสือโต้ตอบ หรือติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ

5) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ตามที่หัวหน้าฝ่ายหรือคณะกรรมการฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์มอบหมาย

6) รายงานผลการปฏิบัติงานให้หัวหน้าฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์ทราบตามความเหมาะสม

7) สรุปรายงานผลการดำเนินการเสนอคณะกรรมการฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์ 2 เดือนต่อ 1 ครั้งเป็นอย่างน้อย (ข้อ 36)

2.2 แผนกพระปริยัติธรรม มีอำนาจหน้าที่ ดังนี้

1) พิจารณาแต่งตั้งและให้พ้นจากตำแหน่ง หรือสับเปลี่ยนชั้นการสอนของครู โดยความเห็นชอบของหัวหน้าฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์

2) กำหนดหลักเกณฑ์ ระเบียบ และข้อบังคับเกี่ยวกับการศึกษา

3) พิจารณาให้รางวัลแก่นักเรียนผู้สอบได้ประจำปี

4) จัดหาตำราและอุปกรณ์การศึกษาตามความจำเป็น

5) ส่งเสริมให้มีการแต่งตำรา พิมพ์ตำรา เพื่อใช้ในการศึกษาโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์

6) จัดสวัสดิการแก่ครูและนักเรียน

7) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ตามที่หัวหน้าฝ่ายหรือคณะกรรมการฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์มอบหมาย

8) รายงานผลการปฏิบัติงานให้หัวหน้าฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์ทราบตามความเหมาะสม (ข้อ 37)

2.3 แผนกศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ มีอำนาจหน้าที่ ดังนี้

1) กำหนดนโยบายการจัดการศึกษา

2) พิจารณาเสนอของบประมาณประจำปีต่อคณะกรรมการฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์

3) พิจารณาแต่งตั้งและให้พ้นจากตำแหน่ง หรือสับเปลี่ยนชั้นการสอนของครู โดยความเห็นชอบของหัวหน้าฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์

4) จัดการศึกษาให้ดำเนินไปตามวัตถุประสงค์

5) จัดหาตำราและส่งเสริมการแต่งตำราเพื่อใช้ในการศึกษา

6) ส่งเสริมการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการศึกษา

7) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ตามที่หัวหน้าฝ่าย หรือคณะกรรมการฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์มอบหมาย

8) รายงานผลการปฏิบัติงานให้หัวหน้าฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์ทราบตามความเหมาะสม

2.4 แผนกทุนศึกษาและทุนศึกษาสงเคราะห์ มีอำนาจหน้าที่ คือ

1) กำหนดนโยบายการจัดหาทุนการศึกษา

2) พิจารณาการให้ทุนการศึกษา และทุนศึกษาสงเคราะห์ประจำปี

3) พิจารณาอนุมัติให้ทุนการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรผู้มีความประสงค์จะศึกษาต่อทั้งในประเทศและต่างประเทศโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์

4) กำกับดูแลติดตามผลการศึกษาของผู้ได้รับทุนการศึกษา

5) จัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการศึกษา

6) ปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่หัวหน้าฝ่ายหรือคณะกรรมการฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์มอบหมาย

7) รายงานผลการปฏิบัติงานให้หัวหน้าฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์ทราบตามความเหมาะสม

คณะกรรมการฝ่ายเผยแผ่

1. คณะกรรมการฝ่ายเผยแผ่ มีอำนาจหน้าที่ ดังนี้

1.1 กำหนดแนวทางการเผยแผ่ธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา

1.2 ส่งเสริมและดำเนินการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

- 1.3. อำนวยความสะดวกในการบำเพ็ญการกุศลของวัดให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยดีงาม
- 1.4. ควบคุม ส่งเสริมการทัศนศึกษาของวัดให้ดำเนินไปด้วยดีมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น
- 1.5. จัดเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารของวัดและคำสั่งสอนพระพุทธศาสนาแก่สาธารณชนทั่วไป
- 1.6. ออกกฎ ระเบียบ คำสั่ง หรือหลักเกณฑ์และวิธีการปฏิบัติภายในฝ่ายเผยแผ่
- 1.7. ปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่คณะกรรมการบริหารหรือเจ้าอาวาสมอบหมาย
- 1.8. รายงานผลการดำเนินการเสนอคณะกรรมการบริหาร 3 เดือนต่อ 1 ครั้ง เป็นอย่างน้อยและรายงานเจ้าอาวาสเพื่อทราบ
2. ฝ่ายเผยแผ่แบ่งเป็น 5 แผนก คือแผนกเลขานุการและประชาสัมพันธ์ แผนกเผยแผ่พระพุทธศาสนา แผนกบำเพ็ญกุศลและวันเทศกาล แผนกวันธรรมสวนะและวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา แผนกทัศนศึกษา
- 2.1 แผนกเลขานุการและประชาสัมพันธ์ มีอำนาจหน้าที่ คือ
- 1) ทำทะเบียนสถิติงานการเผยแผ่ และพัสดุครุภัณฑ์
 - 2) ทำปฏิทินการเผยแผ่ประจำปี
 - 3) จัดทำเอกสารตามข้อแนะนำของคณะกรรมการฝ่ายเผยแผ่และประสานงานกับแผนกต่าง ๆ ในฝ่ายเผยแผ่
 - 4) บันทึกรายงานการประชุม
 - 5) กำกับ ดูแลการดำเนินงานอื่น ๆ
 - 6) จัดเก็บรวบรวมเอกสารและทำหนังสือโต้ตอบ หรือติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ
 - 7) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ตามที่หัวหน้าฝ่ายหรือคณะกรรมการฝ่ายเผยแผ่มอบหมาย
 - 8) รายงานผลการปฏิบัติงานให้หัวหน้าฝ่ายเผยแผ่ทราบตามความเหมาะสม
 - 9) สรุปรายงานผลการดำเนินการเสนอคณะกรรมการฝ่ายเผยแผ่ 2 เดือนต่อ 1 ครั้ง เป็นอย่างน้อย (ข้อ 42)
- 2.2 แผนกเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีอำนาจหน้าที่ดังนี้
- 1) จัดอบรม กำกับดูแลพระนักเทศน์ นักบรรยายธรรม และส่งไปแสดงธรรมตามหน่วยงานต่าง ๆ
 - 2) จัดให้มีการเรียนการสอนพระอภิธรรม และกำกับ ดูแลให้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยดีงาม
 - 3) จัดให้มีการฝึกอบรมสมณวิปัสสนากรรมฐาน และกำกับ ดูแลให้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยดีงาม
 - 4) กำกับ ดูแลห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์

- 5) จัดแสดงนิทรรศการทางวิชาการทั้งในและนอกสถานที่
- 6) ส่งครูสอนศิลปกรรมไปสอนตามสถานศึกษาต่าง ๆ
- 7) จัดเก็บรวบรวมเอกสาร และทำหนังสือโต้ตอบ หรือติดต่อ
ประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ
- 8) พิจารณาแต่งตั้งบุคลากร ครู อาจารย์ และเจ้าหน้าที่
- 9) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ตามที่หัวหน้าฝ่ายหรือคณะกรรมการฝ่ายเผยแพร่
มอบหมาย
- 10) รายงานผลการปฏิบัติงานให้หัวหน้าฝ่ายเผยแพร่ทราบตามความ
เหมาะสม

2.3 แผนกบำเพ็ญกุศลและวันเทศกาล มีอำนาจหน้าที่ ดังนี้

- 1) อำนวยความสะดวกแก่ผู้มาติดต่อบำเพ็ญกุศล
- 2) เสนอแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานเป็นการเฉพาะตามความจำเป็น
- 3) ทำบัญชีรายรับ - รายจ่าย
- 4) จัดทำ จัดทำทะเบียนพัสดุครุภัณฑ์
- 5) ประสานงานกับหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง
- 6) แต่งตั้งพระภิกษุเทศก์
- 7) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ตามที่หัวหน้าฝ่ายหรือคณะกรรมการฝ่ายเผยแพร่
มอบหมาย
- 8) รายงานผลการปฏิบัติงานให้หัวหน้าฝ่ายเผยแพร่ทราบตามความ
เหมาะสม

2.4 แผนกวันธรรมสวนะและวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา มีอำนาจหน้าที่ ดังนี้

- 1) อำนวยความสะดวกแก่ผู้มาปฏิบัติธรรม
- 2) เสนอแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานเป็นการเฉพาะตามความจำเป็น
- 3) ทำบัญชีรายรับ - รายจ่าย
- 4) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ตามที่หัวหน้าฝ่ายหรือคณะกรรมการฝ่ายเผยแพร่
มอบหมาย
- 5) รายงานผลการปฏิบัติงานให้หัวหน้าฝ่ายเผยแพร่ทราบ ตามความ
เหมาะสม

2.5 แผนกทัศนศึกษา มีอำนาจหน้าที่ดังนี้

- 1) อำนวยความสะดวกแก่ผู้มาเที่ยวชมวัด
- 2) เสนอแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานเป็นการเฉพาะตามความจำเป็น
- 3) จัดอบรมพระวิทยากรและมัคคุเทศก์ โดยความเห็นชอบของ
คณะกรรมการฝ่ายเผยแพร่
- 4) จัดพระวิทยากรบรรยายให้ความรู้แก่ผู้มาชมวัด
- 5) ทำทะเบียนสถิติผู้มาเที่ยวชมวัด
- 6) จัดทำทะเบียนพัสดุครุภัณฑ์

- 7) จัดพิมพ์เอกสารเกี่ยวกับการทัศนศึกษาเพื่อเผยแพร่
- 8) ทำบัญชีรายรับ - รายจ่าย
- 9) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ตามที่หัวหน้าฝ่ายหรือคณะกรรมการฝ่ายเผยแพร่

มอบหมาย

- 10) รายงานผลการปฏิบัติงานให้หัวหน้าฝ่ายเผยแพร่ทราบตามความ

เหมาะสม

คณะกรรมการฝ่ายสาธารณูปการและสาธารณสงเคราะห์

ดังนี้

1. คณะกรรมการฝ่ายสาธารณูปการและสาธารณสงเคราะห์ มีอำนาจหน้าที่

ดำเนินไปด้วยดี

- 1.1 ดำเนินการด้านสาธารณูปการและการอนุรักษ์โบราณสถานของวัดให้

ความเรียบร้อย

- 1.2 ควบคุม ส่งเสริม และสนับสนุนด้านสาธารณสงเคราะห์ให้เป็นไปด้วยดี

1.3 กำกับ ดูแล บูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะ สิ่งก่อสร้างให้อยู่ในสภาพใช้การได้ จัดแนวแผนผังอาคารสถานที่ภายในวัดให้อยู่ในลักษณะเดิมและเหมาะสมกับสถานะของวัด

1.4 กำหนดแนวทางและข้อปฏิบัติเกี่ยวกับงานสาธารณูปการและงานสาธารณสงเคราะห์ให้เป็นไปด้วยดี

1.5 ออกกฎ ระเบียบ คำสั่ง หรือหลักเกณฑ์และวิธีการปฏิบัติภายในฝ่ายสาธารณูปการและสาธารณสงเคราะห์ และในส่วนที่เกี่ยวข้อง

- 1.6 ปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่คณะกรรมการบริหารหรือเจ้าอาวาสมอบหมาย

1.7 รายงานผลการดำเนินการเสนอคณะกรรมการบริหาร 3 เดือนต่อ 1 ครั้ง เป็นอย่างน้อย และรายงานเจ้าอาวาสเพื่อทราบ (พระมหานพคุณ ไพโรจน์. 2550 : 32 - 39)

2. ฝ่ายสาธารณูปการและสาธารณสงเคราะห์แบ่งเป็น 4 แผนก คือ แผนกเลขานุการและประชาสัมพันธ์ แผนกก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ แผนกจัดซื้อจัดจ้างและพัสดุครุภัณฑ์ แผนกบำรุงรักษาอาคารสถานที่และงานสาธารณสงเคราะห์

- 2.1 แผนกเลขานุการและประชาสัมพันธ์ มีอำนาจหน้าที่ ดังนี้

สถิติพัสดุครุภัณฑ์

- 1) ทำทะเบียนสถิติการก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ และทำทะเบียน

- 2) จัดทำประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับการจัดซื้อจัดจ้าง

และ สาธารณสงเคราะห์

- 3) จัดทำเอกสารและประสานงานกับแผนกต่าง ๆ ในฝ่ายสาธารณูปการ

กับหน่วยงานต่าง ๆ

- 4) จัดเก็บรวบรวมเอกสารและทำหนังสือโต้ตอบ หรือติดต่อประสานงาน

5) ปฏิบัติหน้าที่อื่น/ตามที่หัวหน้าฝ่ายหรือคณะกรรมการฝ่ายสาธารณูปการและ สาธารณสงเคราะห์มอบหมาย

6) รายงานผลการปฏิบัติงานให้หัวหน้าฝ่ายสาธารณูปการและสาธารณสงเคราะห์ทราบตามความเหมาะสม

7) สรุปรายงานผลการดำเนินการ เสนอคณะกรรมการฝ่ายสาธารณูปการ และ สาธารณสงเคราะห์ 2 เดือนต่อ 1 ครั้งเป็นอย่างน้อย

2.2 แผนกก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ มีอำนาจหน้าที่ คือ

- 1) รับเรื่องการขอก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์
- 2) พิจารณาตรวจสอบนำเสนอเจ้าอาวาส
- 3) ประสานงานกับผู้มีหน้าที่ตามระเบียบวัดพระเชตุพนว่าด้วยการจัดซื้อจัดจ้าง
- 4) สนับสนุนและอำนวยความสะดวกในการก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์
- 5) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ตามที่หัวหน้าฝ่ายหรือคณะกรรมการฝ่าย

สาธารณูปการและ สาธารณสงเคราะห์มอบหมาย

6) รายงานผลการปฏิบัติงานให้หัวหน้าฝ่ายสาธารณูปการและสาธารณสงเคราะห์ทราบตามความเหมาะสม

2.3 แผนกจัดซื้อจัดจ้างและพัสดุครุภัณฑ์ มีอำนาจหน้าที่ ดังนี้

- 1) พิจารณาจัดซื้อจัดจ้าง ตามระเบียบวัดพระเชตุพนว่าด้วยการจัดซื้อจัดจ้าง ที่เกี่ยวกับอาคารสถานที่ และหรือส่วนที่เกี่ยวข้อง
- 2) ทำทะเบียนพัสดุครุภัณฑ์
- 3) จัดเก็บรักษาพัสดุครุภัณฑ์
- 4) บริการให้ยืมและรับส่งคืน
- 5) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ตามที่หัวหน้าฝ่ายหรือคณะกรรมการฝ่าย

สาธารณูปการและสาธารณสงเคราะห์มอบหมาย

6) รายงานผลการปฏิบัติงานให้หัวหน้าฝ่ายสาธารณูปการและสาธารณสงเคราะห์ทราบตามความเหมาะสม

2.4 แผนกบำรุงรักษาอาคารสถานที่และงานสาธารณสงเคราะห์ มีอำนาจหน้าที่ดังนี้

- 1) ดูแลรักษาความสะอาดเรียบร้อยอาคารสถานที่
- 2) กำจัดขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูล
- 3) ดูแลรักษาต้นไม้และสวนหย่อม
- 4) ดูแลรักษาสาธารณูปโภค
- 5) ช่วยเหลือผู้ประสบภัยตามโอกาส
- 6) บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ
- 7) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ตามที่หัวหน้าฝ่ายหรือคณะกรรมการฝ่าย

สาธารณูปการและสาธารณสงเคราะห์มอบหมาย

8) รายงานผลการปฏิบัติงาน ให้หัวหน้าฝ่ายสาธารณูปการและสาธารณสงเคราะห์ทราบตามความเหมาะสม

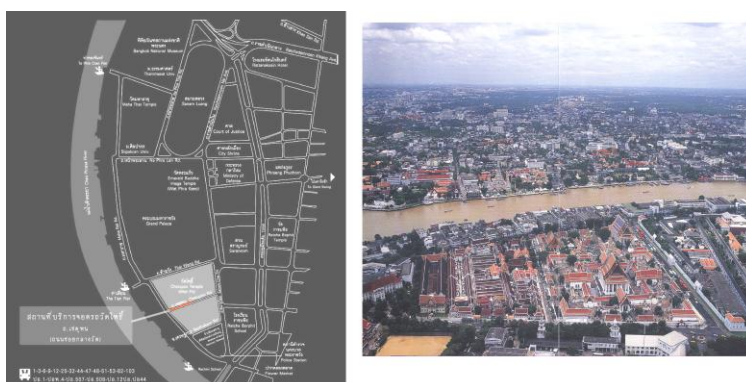
จากระเบียบวัดพระเชตุพนว่าด้วยการบริหารวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พ.ศ. 2545 ดังกล่าว จะเห็นได้ว่าวัดพระเชตุพนมีคณะกรรมการบริหารวัดซึ่งประกอบด้วยเจ้าอาวาสหรือผู้ที่ได้รับมอบหมายเป็นประธานกรรมการบริหารวัดให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย และส่งผลดีต่อการส่งเสริม

การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ให้ ดำเนินไปตามความในมาตรา 37 และมาตรา 38 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505

บริบทพื้นที่การวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพเก็บข้อมูลจากพื้นที่ด้านการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร และบุคคลที่เกี่ยวข้อง มีข้อมูลบริบทพื้นที่โดยสังเขป ดังนี้

ความเป็นมาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพประกอบ 4 ที่ตั้งวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

1. ประวัติวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหาร อยู่ในอันดับหมายเลข 1 ตามทำเนียบพระอารามหลวง เพราะถือว่าเป็นวัดที่ทรงสถาปนาขึ้นพร้อมกันกับในคราวสถาปนาพระบรมมหาราชวัง

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร ตั้งอยู่เลขที่ 2 ถนนสนามไชย แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร มีเนื้อที่ 51 ไร่ 2 งาน 98 ตารางวา

เขตติดต่อ

ทิศตะวันออก ติดกับถนนสนามไชย กรมการรักษาดินแดน

ทิศตะวันตก ติดกับถนนมหาราช ตลาดท่าเตียน

ทิศเหนือ ติดกับถนนท้ายวัง พระบรมมหาราชวัง

ทิศใต้ ติดกับถนนเศรษฐการ กระทรวงพาณิชย์

ภาพประกอบ 5 เขตติดต่อวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

วัดพระเชตุพนฯ เดิมเป็นวัดโบราณชื่อว่าวัดโพธาราม ตั้งอยู่ที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยา ตำบลบางกอก เมืองธนบุรี สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระเพทราชา ระหว่าง พ.ศ. 2231 – 2246 เป็นวัดที่ราษฎรสร้างขึ้นโดยไม่ปรากฏว่าผู้ใดเป็นผู้สร้าง ในสมัยนั้นคงเป็นวัดบ้านนอกห่างไกลจากเมืองหลวงและไม่ได้คาดคิดว่าจะเป็นพระอารามหลวง ชาวบ้านจึงเรียกติดปากกันว่า ‘วัดโพธิ์’ จนถึงทุกวันนี้

สมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. 2311 เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนาเมืองธนบุรีเป็นพระมหานคร ทรงกำหนดเขตเมืองหลวงอยู่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา วัดโพธารามซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตพระมหานครจึงได้เป็นอารามหลวงและมีพระราชาคณะปกครองตั้งแต่นั้นมา

สมัยกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2325 เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปราบดาภิเษกขึ้นเสวยราชสมบัติ ทรงย้ายพระมหานครมาตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกเพียง 2 วัด คือวัดสลัก (วัดมหาธาตุ) อยู่ทางทิศเหนือและวัดโพธารามอยู่ทางทิศใต้ โปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์วัดโพธารามเป็นการใหญ่ โดยใช้เวลาบูรณะถึง 12 ปี คือตั้งแต่ พ.ศ. 2332 - 2344 จึงเสร็จสมบูรณ์ และได้พระราชทานนามวัดใหม่ว่า “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาส” ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ทรงเปลี่ยนสร้อยนามของวัดมาเป็น “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร”

ภาพประกอบ 6 วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร

ใน พ.ศ. 2375 สมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ที่สุดใช้เวลาถึง 16 ปี 7 เดือน เสร็จสิ้นเมื่อ พ.ศ. 2391 และครั้งนี้เป็นจุดเริ่มต้นของความรุ่งเรืองในด้านศิลปวิทยาการอย่างแท้จริงของวัดโพธิ์ ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์พิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือ จะให้วัดโพธิ์เป็น “มหาวิทยาลัยสำหรับประชาชน” โปรดเกล้าฯ ให้นำความรู้ทั้งของเก่า และที่ให้ผู้รู้แต่งขึ้นใหม่ จารึกลงบนแผ่นศิลาประดับไว้ในบริเวณวัด

นอกจากนี้ ในปัจจุบันวัดพระเชตุพนฯ ยังมีโรงเรียนแพทย์แผนโบราณซึ่งเอกชนตั้งขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2500 เพื่อเผยแพร่วิชาแพทย์แผนโบราณของไทย และเมื่อสำเร็จการอบรมแล้วยังมีการสอบเพื่อรับใบประกอบโรคศิลป์ของกระทรวงสาธารณสุขด้วย

ในด้านโหราศาสตร์ มีภาพเขียนตำราดูดาวไว้ที่ผนังหอนิเวศน์ มีศิลาจารึกเกี่ยวกับวิชาการปกครองส่วนท้องถิ่น มีภาพเขียนนิทานย่ายกับตา มีภาพเขียนตำราดูช้าง ดูม้า ดูแมว และลักษณะเขาวัว นอกจากนี้ ยังมีภาพจำหลักศิลาฝีมือจีนแสดงการคมนาคมสมัยโบราณทั้งทางบกและทางเรือ

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นวัดประจำรัชกาลในรัชกาลที่ 1 ทั้งยังเปรียบเสมือนเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศด้วย เนื่องจากเป็นที่รวมจารึกสรรพวิชาหลายแขนงองค์การยูเนสโก ได้ขึ้นทะเบียนไว้เป็นมรดกความทรงจำโลกของภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (Regional Register) เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2551 แต่หลังจากดำเนินการสำรวจ จัดทำทะเบียนและถ่ายภาพแผ่นจารึกวัดโพธิ์ที่มีจำนวนถึง 1,440 ชิ้นแล้ว ในการประชุมคณะกรรมการที่ปรึกษานานาชาติว่าด้วยแผนงานความทรงจำแห่งโลกของยูเนสโก ครั้งที่ 10 (The tenth meeting of the international advisory committee for the memory of the world programme of UNESCO) เมื่อวันที่ 20 – 28 พฤษภาคม 2554 ณ มหาวิทยาลัยแมนเชสเตอร์ เมืองแมนเชสเตอร์ สหราชอาณาจักร ได้ประกาศรับรองจารึกวัดโพธิ์หรือวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกในทะเบียนนานาชาติ (International Register) และได้จัดแถลงข่าว ณ ศาลาธรรมปัญญาบดี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร (วัดโพธิ์) เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน 2554 และนอกจากนี้ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร ยังถือได้ว่าเป็นวัดที่มีพระเจดีย์มากที่สุดในประเทศไทย โดยมีจำนวนถึง 99 องค์ พระเจดีย์ที่สำคัญ คือ พระมหาเจดีย์สี่รัชกาลซึ่งเป็นพระมหาเจดีย์สำคัญประจำพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนในแง่ของการท่องเที่ยวนี้ วัดโพธิ์ได้รับความนิยมในการท่องเที่ยวเป็นลำดับที่ 24 ของโลก พ.ศ. 2549 มีนักท่องเที่ยวมาเยือนถึง 8,155,000 คน (Global Market Information Database, Tourist Attractions - World, 10 Apr 2008)

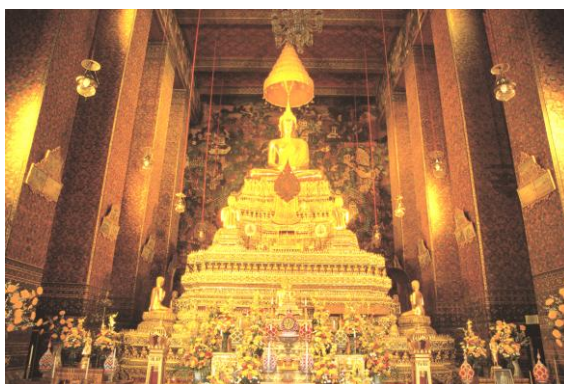
ในการจัดระเบียบพระอารามหลวงในกรุงเทพฯ และหัวเมืองเมื่อ พ.ศ. 2458 นั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้จัดระเบียบพระอารามเป็น 3 ชั้น คือ ชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ได้รับการจัดอันดับให้เป็นพระอารามหลวงชั้นสูงสุด คือ ชั้นเอก และในลำดับชั้นเอกซึ่งแบ่งระดับพระอารามเป็น วรมหาวิหาร ราชวรมหาวิหาร และราชวรมหาวิหารนั้น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ได้รับการจัดลำดับอยู่ในชั้นราชวรมหาวิหาร จึงนับว่าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นเอกซึ่งมีเกียรติสูงสุดของทางราชการ และเป็นวัดที่เปี่ยมด้วยคุณค่าสำหรับประชาชน

2. พระพุทธปฏิมากรและสถาปัตยกรรมสำคัญของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พระอุโบสถ

ตามคติความเชื่อของพุทธศาสนิกชน เขตวิสุงคามสีมาหรือพระอุโบสถเป็นพุทธศาสน - สถานที่สำคัญที่สุด ถ้าวัดใดไม่มีอุโบสถหรือมีอุโบสถแต่ยังไม่ได้ผูกพัทธสีมาจะเป็นวัดที่สำคัญยิ่งไม่ได้

พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร สร้างสมัยรัชกาลที่ 1 ตามแบบศิลปะอยุธยาตอนปลาย และขยายใหญ่ขึ้นเท่าที่เห็นในปัจจุบัน สมัยรัชกาลที่ 3 ส่วนซุ้มจระณะประจำประตูหน้าต่างสลักด้วยไม้แก่น ยอดเป็นทรงมงกุฎ ลงรักปิดทอง ประดับกระຈก บานประตูพระอุโบสถด้านนอกลายประดับมุกเป็นลายภาพเรื่องรามเกียรติ์ ด้านในเขียนลายรดน้ำรูปพัตยศ พระราชาคณะ พระครูสัญญาบัตร ฐานานุกรม เปรียญ ทั้งฝ่ายคามวาสี และอรัญวาสี ในกรุงและหัวเมือง

พระประธาน เป็นพระพุทธรูปปางสมาธินามว่า ‘พระพุทธเทวปฏิมากร’ แปลว่า พระพุทธรูปที่เทวดามาสร้างหรือเนรมิต ที่ฐานชุกชีก่อไว้ 3 ชั้น ชั้นที่ 1 บรรจุพระบรมอัฐิและพระราชสรีระการพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ชั้นที่ 2 ประดิษฐานรูปพระอัครสาวกทั้งสององค์ ส่วนฐานชุกชีชั้นล่างสุดนั้นประดิษฐานพระมหาสาวก 8 องค์ (พระอรหันต์ 8 ทิศ)

ภาพประกอบ 7 พระประธาน ‘พระพุทธเทวปฏิมากร’

ภาพจิตรกรรมฝาผนัง

จิตรกรรมประดับผนังพระอุโบสถเหนือหน้าต่างขึ้นไปเขียนเรื่องมหิสถบัณฑิต (มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร) คอสงในประธานทั้งสองข้างเขียนเรื่องเมืองสวรรค์ชั้นจาตุมาหาราช ผนังประตูหน้าต่างเขียนเรื่องพระสาวกเอตทัคคะ 41 องค์ บานหน้าต่างด้านในเขียนลายรดน้ำเป็นรูปตราประจำตำแหน่งเจ้าคณะสงฆ์ในกรุงและหัวเมือง ในสมัยรัชกาลที่ 3 ด้านนอกแกะสลักเป็นลายแก้วชิงดวง เชิงด้านล่างเป็นภาพลายรดน้ำนิทานพื้นบ้าน เช่น นิทานเรื่องยายกับตา

บานประตูประดับมุก

บานประตูประดับมุกนี้มีทั้งหมด 8 บานด้วยกัน บานที่หนึ่งอยู่ประตูด้านเหนือสุด (เริ่มบนขวา) บานที่แปดอยู่ประตูด้านเหนือสุดเหมือนกัน (นับเวียนขวา)

บานที่ 1 ศึกษินทรชิต เป็นภาพของอินทรชิตกับพลมารแปลงเป็นท้าวโกสีย์และ
เทวดา ยกทัพมา (ลวง) รบกับพระลักษมณ์

บานที่ 2 อินทรชิตตั้งพิธีกุมภินิยา อินทรชิตยกพลไปตั้งทำพิธีกุมภินิยา (พิธีที่ทำให้
ให้กายเป็นเพชรใครฆ่าไม่ตาย) ในป่าไผ่

บานที่ 3 ศึกษ้าวสหัสเดชะและมุลพลัม

บานที่ 4 ศึกษ้าวสัทธาสูรกับวิรุณจำบัง

บานที่ 5 นางมณฑิเทหุน้ำทิพย์ นำมาพรมซากยักษ์ที่ตายไปแล้วให้กลับฟื้นคืน

ขึ้นมา

บานที่ 6 ทศกัณฐ์ล้ม

บานที่ 7 พระรามปล่อยม้าอุปการ

บานที่ 8 พระบุตรฤๅกทรมาน

ศิลาจำหลักภาพเรื่องรามเกียรติ์

พื้นที่ระหว่างเสาเฉลียงพระอุโบสถด้านนอกประดับศิลาจำหลักภาพเรื่อง
รามเกียรติ์ 152 ภาพ มีโคลงจารึกบอกเนื้อเรื่องติดไว้ ภาพสลักศิลาเหล่านี้มาจากภาพหนังใหญ่ ฝีมือ
ลวดลายจำหลักเหล่านี้ละเอียดประณีตวิจิตรงดงามยิ่งนัก มีผู้สนใจงานศิลปะมาขอลอกภาพกันมาก
ภาพรามเกียรติ์เหล่านี้เคยเป็นสินค้าของที่ระลึกสัญลักษณ์ของวัดโพธิ์ ต่อมาแรงกดดันลวดลายภาพซ้ำ ๆ
นับแรมปีทำให้ลวดลายจางลงจึงมีประกาศห้ามลอกลายภาพอีก

ภาพประกอบ 8 ศิลาจำหลักภาพเรื่องรามเกียรติ์

กำแพงแก้ว

กำแพงที่ล้อมรอบพระอุโบสถนิยมเรียกกันว่า กำแพงแก้ว เพราะพระอุโบสถซึ่ง
ถือว่าภายในประกอบไปด้วยพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ครบทั้งสามอย่าง ซึ่งชาวพุทธเรียกว่าพระ
รัตนตรัย คือแก้ว 3 ประการ กำแพงแก้ววัดพระเชตุพนด้านนอกประดับศิลาลาย สลักเป็นรูปภูเขา
ต้นไม้ และรูปสัตว์ต่าง ๆ ชุ้มประตูทางเข้า 8 ชุ้ม เรียกว่า ประตูทรงมณฑล สร้างด้วยหินแกรนิตแกะสลัก
มีรูปหล่อปางแปลงเนื้อสาริตประตูละหนึ่งคู่ มีชุ้มพัทธสีมา 8 ชุ้ม ในแต่ละชุ้มพัทธสีมามีใบเสมาชุ้มละ 2
ใบ เรียกว่า ใบเสมาคู่ อันเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกว่าเป็นพระอารามหลวง

ภาพประกอบ 9 พระมหาสถูปหรือพระปรางค์

พระมหาสถูป

พระมหาสถูป หรือพระปรางค์ประดิษฐานอยู่มุมลานพระอุโบสถชั้นนอกทั้ง 4 ด้าน 4 องค์ พระปรางค์แบบนี้มีชื่อเรียกเฉพาะว่า ‘พระอัคคีย์เจดีย์’ บุด้วยหินอ่อน มีเทวรูปท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่ หล่อด้วยดีบุกลงรักปิดทองประดับกระจกประจำทั้งสี่ทิศขององค์พระปรางค์

องค์ที่ประดิษฐานด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ด้านหน้าพระอุโบสถนามว่า ‘พระพุทธร่มังคละกายพันธนามมหาสถูป’

ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้นามว่า ‘พระพุทธรธรรมจักปวัตตนะปะปาทุกามมหาสถูป’

ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้หลังพระอุโบสถนามว่า ‘พระพุทธรวิไณยปิฎกะสุจิฆรามมหาสถูป’

ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือนามว่า ‘พระพุทธรอภิธรรมระวาสีปริกขารมะมหาสถูป’

พระระเบียง

พระระเบียง สร้างรอบพระอุโบสถอยู่สองชั้น ทั้งสองชั้นเชื่อมต่อกันด้วยพระวิหารทิศอยู่รอบพระอุโบสถทั้งสี่ทิศ พระระเบียงชั้นในประดิษฐานพระพุทธรูป 150 องค์ พระระเบียงชั้นนอกประดิษฐานพระพุทธรูป 244 องค์ เป็นพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชรัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญมาจากหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งสิ้น เป็นพระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ มีทั้งแบบเชียงแสน สุโขทัย อุทอง ลพบุรี และอยุธยา

ภาพประกอบ 10 พระพุทธรูปรอบพระระเบียงพระอุโบสถและจารึกตามเสาพระระเบียง

ปัจจุบันทางวัดได้บูรณปฏิสังขรณ์ปิดทองพระพุทธรูปทุกองค์ซึ่งล้วนแต่เป็นเนื้อสำริดให้งดงามอร่ามตา และตามเส้าพระระเบียงนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้จารึกเพลงยาวกลบท กลอักษร และตำราฉันทต่าง ๆ อยู่ในกรอบศิลา รวม 100 แผ่น ผู้ที่สนใจพุทธศิลป์ อาจศึกษาพุทธลักษณะและศิลปะการสร้างสมัยต่าง ๆ เกี่ยวกับพระพุทธรูปที่พระระเบียงได้เช่นเดียวกับผู้ที่สนใจโคลง ฉันท กาพย์ กลอน ซึ่งอาจศึกษาได้ที่รอบพระระเบียงและย่อมจะได้รับความรู้ทั้งด้านพุทธศิลป์และภาษาไทยชั้นยอดเยี่ยมกว่าตำราใด ๆ

พระวิหาร

วิหาร คือที่อยู่หรือที่อาศัยของพระภิกษุสามเณร เป็นที่ประชุมสงฆ์ทำกิจตามปกติ เช่น ฟังโอวาทหรือฟังธรรมอันมิใช่สังฆกรรม วัดทางภาคเหนือของไทยมีวิหารใหญ่กว่าโบสถ์ และใช้เป็นศาลาการเปรียญหรือศาลาอเนกประสงค์ ถ้าเป็นวัดธรรมดาเรียกว่า ‘วิหาร’ สำหรับวัดหลวงเรียกว่า ‘พระวิหาร’ วิหาร มีชื่อต่าง ๆ กันตามลักษณะ ดังนี้

- วิหารกลบ วิหารเล็ก ก่ออิฐเป็นโครงถึงหลังคา
- วิหารขวาง วิหารที่ตั้งอยู่ท้ายและหัวของวิหารใหญ่
- วิหารโถง วิหารใหญ่ไม่มีผนัง
- วิหารทิศ วิหารที่อยู่ตามตำแหน่งทิศใหญ่ทั้ง 4 ทิศ
- วิหารน้อย วิหารเล็ก ๆ
- วิหารยอด วิหารที่มีหลังคายอดทรงมงกุฎ
- วิหารราย วิหารเล็ก ๆ รอบพระอุโบสถ
- วิหารหลวง วิหารที่อยู่หน้าพระปราสาท หรือ เจดีย์ใหญ่
- วิหารคด วิหารที่หักเป็นรูปมุมฉาก

วัดพระเชตุพน มีวิหารต่าง ๆ รวมทั้งหมด 12 หลังด้วยกัน คือ

1. วิหารทิศ 4 หลัง
2. วิหารคด 4 หลัง
3. วิหารน้อย 2 หลัง
4. วิหารพระนอน
5. วิหารขาว

พระวิหารทิศตะวันออก มีชื่อว่า วิหารทิศพระโลกนาถ เพราะมีพระพุทธรูปยืนหล่อด้วยโลหะขนาดใหญ่ที่สุด พระนามว่า พระโลกนาถศาสตราจารย์ ภายหลัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงถวายนามใหม่ว่า ‘พระพุทธรูปโลกนาถ ราชมหาสมมตวงศ์ องค์อนันตญาณสัพพัญญู สยัมภูพุทธบพิตร’ สูง 10 เมตร อัญเชิญมาจากวัดพระศรีสรรเพชญ์กรุงเก่าสมัยรัชกาลที่ 1 ประดิษฐานอยู่ในวิหารทิศตะวันออกมุขหลัง และยังมีแผ่นศิลาจารึกแผ่นใหญ่ที่ผนังด้านประตูขวามือจารึกเรื่องการสถาปนาวัดโพธิ์ ด้านนอกมีซุ้มประตูหิน (แบบจีน) หน้าพระวิหารพระพุทธรูปโลกนาถ บางท่านเรียกว่า ‘โขนทวาร’ (ประตูป่าหรือประตูสวรรค์) เข้าใจว่านำมาจากประเทศจีน

ภาพประกอบ 11 พระโลกนาถศาสตราจารย์และพระพุทธรูปปางเสด็จโปรดพระปัญญาวัคคีย์

ส่วนมุขหน้าประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย นามว่า ‘พระเจ้าตรัสในควงไม้พระมหาโพธิ์’ (พระพุทธรูปปางตรัสรู้ประทับใต้ต้นโพธิ์) ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ถวายพระนามใหม่ว่า ‘พระพุทธรูปปางมารวิชัย อภัยปรปักษ์อัครพฤกษ์โพธิภิรมย์ อภิสมพุทธบพิตร’ เป็นพระพุทธรูปที่หล่อด้วยนากสมัยสุโขทัย ปางตรัสรู้หรือมารวิชัย มีหน้าตักกว้าง 3 ศอก 1 คืบ เชิญมาจากวัดเขาอินทร์ เมืองสวรรคโลก ในสมัยรัชกาลที่ 1

พระวิหารทิศใต้ มีชื่อว่า วิหารทิศพระปัญญาวัคคีย์ เพราะมีพระพุทธรูปปางปฐมเทศนาประดิษฐานอยู่ทางมุขหน้าซึ่งได้อัญเชิญมาจากกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ถวายพระนามว่า ‘พระพุทธรูปชินราช วิโรชาวทธรรมจักร อัครปฐมเทศนา นราศกบพิตร’ หน้าตักกว้าง 5 ศอก 1 คืบ 1 นิ้ว เดิมเป็นปางมารวิชัย หล่อด้วยโลหะ เชิญมาจากอยุธยาในสมัยรัชกาลที่ 1 ภายหลังทรงให้สร้างพระอรหันต์สาวกหรือพระปัญญาวัคคีย์ นั่งฟังปฐมเทศนาธรรมจักรที่ปวัตตนสูตร จึงเรียกว่า ปางเสด็จโปรดพระปัญญาวัคคีย์

พระวิหารทิศตะวันตก มีชื่อว่า วิหารทิศพระนาคปรกเพราะมีพระพุทธรูปปางนาคปรกสมัยสุโขทัย ประดิษฐานอยู่ทางมุขหน้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ถวายพระนามว่า ‘พระพุทธรูปชินศรีมุนีนาค อรุคอาสนบัลลังก์ อุทังทิศภาคินาคปรก ดิลกภพพิตร’ หน้าตักกว้าง 5 ศอก 1 คืบ เดิมเป็นปางมารวิชัย หล่อด้วยโลหะ อัญเชิญมาจากอยุธยาในสมัยรัชกาลที่ 1 ภายหลัง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ทรงให้แกะสลักแก่นไม้สร้างรูป พญานาค 7 เศียรแผ่พังพานขดลำตัวเป็นพุทธบัลลังก์ ลงรักปิดทองประดับกระจก

ภาพประกอบ 12 พระพุทธรูปปางนาคปรกและพระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์

พระวิหารทิศเหนือ มีชื่อว่าวิหารทิศพระป่าเลไลยก์ เพราะมีพระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์ ประดิษฐานอยู่ทางมุขหน้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ถวายพระนามว่า ‘พระพุทธรูปาลีไลยก์ ภริตติไตรวิเวก เอกจาริกสมาจาร วิมุตติญาณบพิตร’ เป็นพระพุทธรูปที่หล่อด้วยโลหะ สูง 8 ศอก 1 คืบ 5 นิ้ว และเป็นพระพุทธรูปเพียงองค์เดียวเท่านั้นที่หล่อขึ้นใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1

พระวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์

พระวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ เป็นพระวิหารที่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นนุมิตรภักดี (พระองค์เจ้าลดาวลัย) ทรงกำกับช่างสิบหมู่สร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ขึ้นก่อนแล้วจึงสร้างพระวิหารภายหลังองค์พระพุทธรูปไสยาสน์ก่ออิฐถือปูนลงรักปิดทอง ด้านพระพักตร์สูง 15 เมตร ทอดพระองค์ยาว 46 เมตร ที่พระบาทสูง 3 เมตร ยาว 5 เมตร พระบาทประดับมุกภาพมงคล 108 ตรงกลางเป็นรูปกัจจกรตามตำรา มหาปุริสลักขณะ นับเป็นพระพุทธรูปไสยาสน์ที่งดงามที่สุดในประเทศไทย ลายประดับมุกที่พระบาทเป็นลายศิลปะไทยผสมจีน ผสมผสานกันอย่างประณีตศิลป์ หากพิเคราะห์ตามคติไทยเป็นมงคล 108 ที่รับคติมาจากชมพูทวีป ภูเขาต่าง ๆ ในป่าหิมพานต์ และตามคติจีนมีแนวความคิดเรื่อง ฮวงจุ้ยอยู่ด้วย สังเกตภาพนก หงส์ ภูเขา เมฆ เป็นแบบจีน ที่ผนังพระวิหารหลังนี้มีภาพเขียนสีและจารึกเรื่อง มหาวงศ์ (พงศาวดารลังกาทวีป) อยู่ด้านบนเหนือหน้าต่างขึ้นไป ผนังระหว่างช่องหน้าต่างเขียนเรื่อง พระสาวิกาเอตทัคคะ (ภิกษุณี) 13 องค์ อุบาสกเอตทัคคะ 10 ท่าน และอุบาสิกาเอตทัคคะ 10 ท่าน

วิหารคด

วิหารคด มีลักษณะเหมือนไม้ฉาก (บางท่านเรียกว่า วิหารราย) มี 4 หลัง ตั้งอยู่รอบนอกพระเจดีย์หมู่ใกล้กับกำแพงเขตพุทธาวาสอยู่ในมุขทิศเฉียงต่าง ๆ แต่ละวิหารมีพระพุทธรูปขนาดย่อมอยู่เป็นแถวเรียงรายทั้ง 2 แถบ วิหารคดสร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 เพื่อให้พระสงฆ์ใช้เป็นสถานที่เดินจงกรม

วิหารคดด้านตะวันออกเฉียงเหนือเดิมเรียกว่า วิหารคดพระฉาย ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 มีสามเณรรูปหนึ่งชื่อ ‘เต๋อ’ ขึ้นไปดูหนังสือบนภูเขามอหน้าวิหารคดหลังนี้ เผอิญนั่งหลับแล้วพลัดตกลงมาจากเขาถึงแก่มรณภาพจึงเรียกวิหารคดหลังนี้ว่า วิหารคดเณรเต๋อ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

วิหารคดด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ เรียกว่า วิหารคดนิพพาน เพราะมีพระพุทธรูปปางเสด็จเข้าสู่ปรินิพพานประดิษฐานอยู่ในวิหารคดหลังนี้

วิหารคดด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ เรียกว่า วิหารคดกรมหลวงชุมพร เพราะมีพระฉายาลักษณ์เขียนสีน้ำมันขนาดใหญ่ของกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ประดิษฐานอยู่ซึ่งแต่เดิมเรียกว่า วิหารคดสมอเพราะใกล้ ๆ มีต้นสมอปลูกอยู่

วิหารคดด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เรียกว่า วิหารคดหน้าแดง เพราะในสมัยหนึ่ง หน้าบันของวิหารคดนี้ทาด้วยสีแดง

วิหารน้อยและวิหารขาว

วิหารน้อย บางครั้งก็เรียกว่าวิหารกรู เพราะเป็นที่เก็บของเก่า เช่น พระพุทธรูปและคัมภีร์พระธรรม ที่ชำรุดมากจะใช้ต่อไปไม่ได้จึงต้องรวบรวมมาเก็บไว้ในวิหารน้อยนี้ วิหารน้อย มี 2 หลัง คือ วิหารน้อยที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือด้านหลังวิหารพระพุทธไสยาส และวิหารน้อยที่ตั้งอยู่ทางทิศใต้ด้านหลังศาลาการเปรียญ

วิหารขาว ตั้งอยู่ที่ช่วงต่อพระระเบียงพระมหาเจดีย์ 4 รัชกาล ซึ่งมีเขตติดต่อกับบริเวณพระมณฑปหรือหอไตร วิหารหลังนี้ทาสีขาวทั้งหลังจึงมีชื่อเรียกว่า วิหารขาว ภายในมีพระพุทธรูปสมัยอยุธยาอยู่ 1 องค์

เจดีย์

พระมหาเจดีย์สี่รัชกาล

พระมหาเจดีย์สี่รัชกาลทั้งสี่องค์อยู่ในบริเวณกำแพงสีขาว ชุ่มประตูทางเข้าเป็นสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์แบบจีนประดับด้วยกระเบื้องเคลือบ เครื่องถ้วยหลากสี มีตุ๊กตาหินจีนประดับคู่ พระมหาเจดีย์แต่ละองค์เป็นเจดีย์ย่อไม้สิบสองเพิ่มมุม สูง 42 เมตร ประดับกระเบื้องเคลือบและกระเบื้องเครื่องถ้วยลวดลายต่าง ๆ สังกะสีได้ง่าย

พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ คือองค์ที่ประกอบด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 เพื่อครอบพระศรีสรรเพชญ์ พระพุทธรูปยืนองค์ใหญ่สูง 16 เมตร ที่ชะลอมมาจากพระราชวังกรุงศรีอยุธยา ภายในบรรจุพระบรมธาตุนับเป็นพระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลที่ 1

พระมหาเจดีย์ดิลกธรรมกรนิทาน องค์ที่ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีขาว สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงพระราชอุทิศถวายแด่สมเด็จพระบรมราชชนก คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 นับเป็นพระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลที่ 2

พระมหาเจดีย์มุนีบัตรบริหาร องค์ที่ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเหลือง สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงพระราชอุทิศถวายเป็นพุทธบูชา นับเป็นพระมหาเจดีย์ประจำพระองค์

พระมหาเจดีย์ทรงพระศรีสุริโยทัย พระมหาเจดีย์องค์ที่ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบ สีขาวหรือน้ำเงินเข้ม เป็นพระมหาเจดีย์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงสร้างขึ้นตามแบบพระเจดีย์ศรีสุริโยทัย กรุงศรีอยุธยา เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างแต่ยังไม่แล้วเสร็จ ครั้นใกล้จะเสด็จสวรรคตได้มีพระราชดำริสเฉพาะกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ว่า “พระเจดีย์วัดพระเชตุพนฯ นั้นกลายเป็นใส่

คะแนนพระเจ้าแผ่นดินไป ถ้าจะใส่คะแนนอยู่เสมอจะไม่มีที่สร้าง ควรจะถือว่าพระเจ้าแผ่นดินทั้งสี่พระองค์นั้นท่านได้เคยเห็นกันทั้งสี่พระองค์จึงควรมีพระเจดีย์อยู่ด้วยกัน ต่อไปอย่าให้ต้องสร้างทุกแผ่นดินเลย” (พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เรื่อง จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี)

พระเจดีย์หมู่ห้าฐานเดียว

พระเจดีย์หมู่ห้าฐานเดียวประดิษฐานอยู่ตรงมุมพระวิหารคดทั้งสี่ด้าน ประกอบด้วยพระเจดีย์ใหญ่ตรงกลาง ล้อมรอบด้วยพระเจดีย์เล็กสี่องค์ รวมห้าองค์อยู่บนฐานเดียวกัน เป็นสถาปัตยกรรมเจดีย์ย่อไม้สิบสองและเจดีย์แบบไม้สิบสองเพิ่มมุม (มุมเจดีย์มีย่อสามมุมสี่ด้านโดยรอบ นับได้สิบสองเรียกย่อไม้สิบสอง ถ้ามากกว่าสิบสองก็เรียกว่าเจดีย์แบบไม้สิบสองเพิ่มมุม) ประดับกระเบื้องเครื่องถ้วยตัดประดิษฐ์ลวดลายดอกไม้งามวิจิตร ภายในพระเจดีย์ทุกองค์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระเจดีย์หมู่ห้าฐานเดียวนี้อสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1

พระเจดีย์ราย

พระเจดีย์รายประดิษฐานอยู่รายรอบพระระเบียงชั้นนอก เป็นสถาปัตยกรรมคล้ายเจดีย์หมู่ เจดีย์ย่อไม้สิบสองมีทั้งหมด 71 องค์ สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เดิมนั้นพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ให้เป็นที่บรรจุอัฐิของเจ้านายเชื้อพระวงศ์

ศาลา

ศาลาการเปรียญ

ศาลาการเปรียญเดิมเป็นอุโบสถวัดโพธารามสร้างสมัยกรุงศรีอยุธยา พระประธานที่ประดิษฐานในศาลานี้ คือ พระประธานองค์เดิมของอุโบสถวัดโพธาราม มีนามว่า ‘พระพุทธศาสดา’ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์ ที่คอสองมีภาพจิตรกรรมเรื่อง นรกขุมต่าง ๆ และเปรต 12 จำพวก ปัจจุบันใช้เป็นี่เรียนกรรณฐานและฝึกสมาธิ

ศาลาราย

ศาลารายล้อมลานวัดทั้งข้างใน (รอบพระอุโบสถ) และข้างนอก (ตั้งแต่กำแพงสกัดออกไป) ของเดิมไม่มีเฉลียงลด ก่อล้อมเป็นชองกฏ (ชองที่ทำเป็นเขาจำลอง) รื้อก่อใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โดยต่อเฉลียงออกไปรอบตัวลดพื้นที่เป็นสองชั้น แต่สามด้าน (คือด้านหน้าและด้านสกัดทั้งสองด้าน)

ภาพประกอบ 13 ศาลาราย

ศาลารายคู้หน้าพระมหาเจดีย์

ศาลาคู้นี้อยู่ระหว่างพระมหาเจดีย์และพระอุโบสถ ศาลารายหลังเหนือจารึกตำราขนาดแผนโบราณ มีจิตรกรรมลายเส้นบอกตำแหน่งนวดจารึกอยู่ที่คอสองเฉลี่ยงลด มีจำนวน 32 แผ่น ด้านหลังจารึกสุภาสิตพระร่วง (ปฐมสุภาสิตของไทย) กฤษณาสองน้องคำฉันท์ และภาพเขียนขบวนแห่กฐินพยุหยาตราสถลมารค

ศาลารายรอบวัด มีจำนวน 16 หลัง คอสองเฉลี่ยงและคอสองในประธาน มีจิตรกรรมฝาผนังเรื่องเอกนิบาตชาดก (พระเจ้าห้าร้อยห้าสิบชาติ) เขียนศาลาละ 36 เรื่องศาลาทศชาติอยู่ด้านทิศใต้ของศาลาการเปรียญ ในศาลารายแต่ละหลังนอกจากมีจิตรกรรมแล้วยังมีภาพสลักไม้ในวรรณคดี พระอภัยมณี และชีวิตพื้นบ้านทั่วไป ส่วนฤๅษีตัดตนนั้นอยู่ในช่องกุฎของศาลา และการจัดสวนหินแบบย่อคูที่ศาลาหมอนวดคู้หน้าวัดและที่โรงเรียนวัดพระเชตุพน ตามช่องกุฎเล็กท้ายศาลาและหัวศาลามีรูปปั้นคนต่างภาษา 32 รูป ปัจจุบันเหลือ 2 ภาษา คือ ญีปุ่นชาวโอกินาวาและชาวจีนซัวเถา นอกจากนี้ที่อยู่ตามศาลาแล้วยังมีจิตรกรรมหลังบานหน้าต่างพระวิหารทิศ เช่น ภาพเกี่ยวกับการแต่งกายของคน 12 ภาษา และรูปปั้นถันนักรบจีนหลังบานหน้าต่างพระวิหารทิศ สำหรับรูปภาพ 12 ภาษา มีขุนนางฝรั่งเศส สเปน อังกฤษ ญีปุ่น (ภาพนักรบลิ่วชีว) เป็นต้น

ศาลารายด้านทิศตะวันออก (ถนนสนามไชย) สองหลัง ปัจจุบันเป็นสถานที่เรียนฝึกสอนนวดแผนโบราณและนวดสมุนไพร จารึกที่รวมอยู่ในศาลารายนี้นับเป็นบันทึกที่รวบรวมสรรพวิชาทั้งการแพทย์ การเมือง การปกครอง (ฉันทพาลีสอนน้อง) ประวัติการสร้างวัด วรรณคดีสำหรับผู้รอบรู้ภาษาไทยแตกฉานจะสนุกกับการอ่านจารึกต่าง ๆ ที่เป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษไทยในสมัยรัตนโกสินทร์

เขามอ

เขามอหรือสวนหย่อม เป็นสวนหินปลูกไม้ประดับที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้รื้อขอนก่อนศิลาใหญ่และเล็กซึ่งก่อเป็นภูเขาในสวนขวาในพระบรมมหาราชวังแต่ครั้งรัชกาลที่ 2 มาก่อเป็นภูเขา เป็นสวนประดับรอบวัด ปลูกต้นไม้ไว้ตามเชิงเขาและบนเขา มีทั้งสกุลและเสาโคมแบบจีน รูปตุ๊กตาจีน และรูปสัตว์จัดบุพ (สัตว์สี่เท้า) ต่าง ๆ เรียงรายอยู่ทั่วไปทั้งบนเขาและเชิงเขา เขามอมีทั้งหมด 24 ลูก เช่น เขาประดู่ เขาสะเดา เขาโศก เขามอ เขาฤๅษีตัดตน เขาศิวิลิ่ง เป็นต้น พรรณไม้ที่ปลูกประดับส่วนใหญ่เมื่อตายลงทางวัดได้ปรับปรุงเป็นสวนหินประดับด้วยไม้ดอกไม้ใบเป็นมุมพักผ่อนที่เพลิดเพลินใจ

หอรขัง

หอรขัง สร้างไว้ประจำวัดเพื่อเป็นสัญญาณบอกเวลา และในความหมายพุทธปรัชญาหมายถึงการตื่นและรู้สัจธรรมตลอดทั้งให้ความรู้สึกแห่งสันติสุข วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามนี้ในเขตพุทธาวาสมีหอรขัง 2 หอ ด้านเหนือและใต้ขนาบพระมหาเจดีย์สี่รัชกาล ด้านใต้สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 ด้านเหนือสร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นสถาปัตยกรรมจตุรมุขยอดทรงเจดีย์ย่อไม้สิบสองประดับด้วยกระเบื้องเครื่องถ้วยลวดลายหลากสี ฐานสูงก่อทึบ มีบันไดและกำแพงล้อมรอบลานประทักษิณ

เขาฤๅษีตัดตน

เขาฤๅษีตัดตนคือสวนสุขภาพแห่งหนึ่งอยู่ใกล้กับพระวิหารทิศใต้ เป็นพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 1 ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมการแพทย์แผนโบราณและศิลป์

วิทยาการครั้ง กรุงศรีอยุธยาไว้ ทรงพระราชดำริเอาทำตัดตนอันเป็นการพักผ่อนอิริยาบถ แก้วปวดเมื่อยตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ประยุกต์รวมกับคติไทยที่ยกย่องฤๅษีเป็นครูผู้ประสิทธิ์ประสาทศิลปะ วิทยาการต่าง ๆ เป็นรูปปั้นฤๅษีตัดตนท่าต่าง ๆ สมัยแรกสร้างนั้นปั้นด้วยดิน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 หล่อเป็นเนื้อชิน อยู่จนถึงปัจจุบันเดิมมีทั้งหมด 80 ท่า แต่ปัจจุบันคงเหลืออยู่ 24 ท่า รูปปั้นฤๅษีตัดตนเป็นท่าตรงตามหลักโยคะของโยคีอินเดียเป็นการออกกำลังกายที่ใช้ศิลปะ เพื่อการมีสุขภาพที่แข็งแรง นอกจากนั้นยังมีโคลงสี่สุภาพ ซึ่งจารึกไว้ในแผ่นศิลาประดับอยู่ตามศาลาราย ปัจจุบันได้รวบรวมไว้ที่ศาลาราย เช่น ศาลาเปลื้องเครื่อง (โรงเรียนแพทย์แผนโบราณ) เป็นต้น โคลงภาพฤๅษีตัดตนเป็นตำรากายภาพบำบัดของแพทย์ไทยแผนโบราณอันเป็นพระราชประสงค์ของบูรพมหากษัตริย์ที่ทรงพระราชดำริให้วัดนี้เป็นแหล่งรวมวิชาการ

ภาพประกอบ 14 เขาฤๅษีตัดตน

สวนมิสกวัน

สวนมิสกวัน เป็นสวนไม้ต่อ (ไม้ประดับ) ปลูกพรรณไม้ประดับต่าง ๆ ปัจจุบันนี้ยังมีต้นโพธิ์พันธุ้พระศรีมหาโพธิ์ (ต้นอัสสัตถพฤกษ์) ได้มาแต่ลังกา ปลูกไว้ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นสวนมีเก๋งจีนอยู่ทางทิศตะวันออกที่ผนังเขียนภาพจิตรกรรมพงศาวดารจีน เรื่อง สามก๊ก เดิมเป็นสถานที่เรียนหนังสือของเจ้าฟ้าและเชื้อพระวงศ์รุ่นเล็ก ศาลาหลังเล็กคู่หน้าเคยมีจิตรกรรมฝาผนัง ตำราไม้ตัด สวนนี้อยู่ด้านทิศใต้ของพระวิหารพระพุทธไสยาส

สระจระเข้

สระจระเข้ ภายในมีสระน้ำก่ออิฐถือปูน ตรงกลางสระมีภูเขาและบันไดเวียนเดินขึ้นได้ บนยอดเขามีเจดีย์ขนาดเล็กประดิษฐานอยู่องค์หนึ่ง บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ด้านตะวันออกของสระมีตึกหลังหนึ่ง ในสมัยรัชกาลที่ 3 ชาวบ้านเรียกว่า ตึกฝรั่ง มีลักษณะคล้ายเก๋งจีน ปัจจุบันนี้โดยรอบขอบสระจระเข้ปรับปรุงเป็นสวนปลูกพรรณไม้หอมในวรรณคดีไทยดูร่มรื่น ตึกฝรั่งทรงจีน หลังคาเป็นแบบฝรั่งมีจิตรกรรมฝาผนังฝรั่งสิบสามห้าง เดิมเคยเป็นที่เรียนหนังสือของเจ้าฟ้าและเชื้อพระวงศ์รุ่นโต

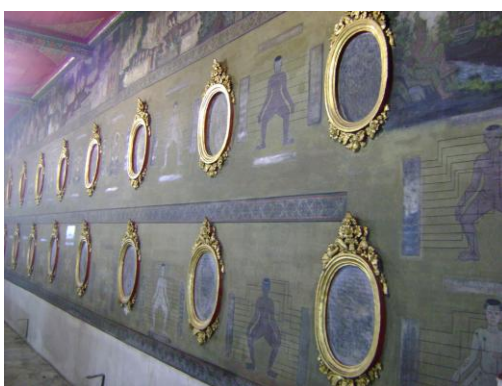
พระมณฑป

พระมณฑปหรือหอไตรจัตุรมุข รัชกาลที่ 3 โปรดฯ ให้สถาปนาเป็นสถาปัตยกรรมจัตุรมุขเครื่องยอดทรงมงกุฎประดับกระเบื้องเคลือบเครื่องถ้วยหลากสี ลวดลายงามวิจิตรภายในมีตู้เก็บพระไตรปิฎกมีศาลารายล้อมพระมณฑปสามด้าน ผนังภายในศาลารายมีภาพจิตรกรรม

เรื่องกำเนิดรามเกียรติ์ ประเพณีรามัญกวนข้าวทิพย์ เป็นต้น ผนังภายนอกมีศิลาจารึกโคลงสุภาสิต เรียกว่า โคลงโลกนิติ ที่ซุ้มประตูทางเข้ามณฑปทั้งสองข้างมีรูปยักษ์วัดโพธิ์ที่มีตำนานเล่าว่าไปรบกับยักษ์ วัดแจ้ง

การแพทย์แผนโบราณ

ในสังคมไทยสมัยโบราณมีแพทย์ 2 ประเภท คือ แพทย์ประจำราชสำนักหรือ แพทย์หลวง กับแพทย์พื้นบ้าน (หมอชาวบ้านหรือหมอชุมชน) สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาบำเรอราชแพทย์ ซึ่งเป็นแพทย์ประจำราชสำนัก เป็นแม่กองจัดทำจารึกตำราแพทย์แผนโบราณลงไว้บนหินชนวนใส่กรอบประดับไว้ที่ พระระเปียงรอบพระมหาเจดีย์และตามเสาศาลาราย

ภาพประกอบ 15 จารึกตำราแพทย์แผนโบราณ

ใน พ.ศ. 2399 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แพทย์หลวงตรวจชำระแปลตำราแพทย์จากภาษาบาลี สันสกฤต เป็นภาษาไทย จัดเป็นหมวดหมู่และทำรูปเล่มเรียกว่า ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ (ฉบับหลวง) ซึ่งมีภาควิชาหัตถศาสตร์ เรียกดาราแบบนวดฉบับหลวงไว้อีกฉบับหนึ่งด้วย และเมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ. 2505 ได้มีคณะแพทย์แผนโบราณของอนุมัติจากกระทรวงสาธารณสุขตั้งโรงเรียนสมาคมแพทย์แผนโบราณ วัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์) เปิดสอนการแพทย์แผนโบราณและการนวดแผนโบราณมาจนทุกวันนี้ โดยเปิดสอนอยู่ที่ศาลารายด้านทิศตะวันออกทั้ง 2 หลัง

ลั่นถัน

ลั่นถัน คือ ตุ๊กตาทินรูปต่าง ๆ เช่น ตุ๊กตาทินขุนนางฝ่ายบู๊ ตุ๊กตาทินแต่งกายแบบฝรั่ง ตุ๊กตาทินขุนนางฝ่ายพลเรือนหรือฝ่ายบุน ตุ๊กตาทินนักปราชญ์หรือชีวจำย ตุ๊กตาทินสามัญชน ตุ๊กตาสาวจีน ตุ๊กตารูปสิ่งโตคาบแก้ว รูปกลอง รูปสัตว์ ช้าง ม้า ควาย ไก่ ลิง หมู ตั้งประดับตามลานบริเวณเขตพุทธาวาส บางแห่งอยู่ข้างสวนหิน ตุ๊กตาทินขนาดใหญ่และขนาดเล็กทุกตัวนั้นไม่เพียงแต่เป็นตัวแทนแห่งศิลปกรรมจีนเท่านั้นแต่ยังบ่งบอกถึงฝีมือช่างสลักช่างปั้นว่ามีชั้นเชิงแฝงด้วยภูมิธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาไว้ด้วย

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามนี้ พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ทรงถือว่า เป็นพระอารามหลวงที่มีความสำคัญมาก และทรงถือเป็นพระราชประเพณีที่จะทรงบูรณะ

ซ่อมแซมวัดนี้ ทุกรัชกาล นอกจากนี้ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามยังเป็นเสมือนมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย เพราะเป็นแหล่งรวบรวมวิชาความรู้ด้านต่าง ๆ ทั้งประวัติศาสตร์ วรรณกรรม และการแพทย์ นามวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามปรากฏในประกาศสมัยรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2411 ว่า ‘วัดนี้แม้จะมีนามพระราชทานมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 แต่ชื่อพระราชทานมีผู้เรียกแต่อยู่ในพระราชวัง คนยังเรียกว่าวัดโพธิ์กันทั้งแผ่นดิน’ และมีพระราชดำริว่า ‘ชื่อพระราชทานเป็นชื่อตั้งไม่ปิดไม่แน่นจะคิดแปลงใหม่เห็นจะไม่ชนะ’

จะเห็นได้ว่าประเทศไทย 77 จังหวัด มีวัดจำนวนถึง 37,315 วัด กระจายอยู่ทั่วไปทุกชุมชน ทุกหมู่บ้าน และทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ เฉพาะในเขตการปกครองของกรุงเทพมหานคร 50 เขต มีวัดถึง 451 วัด และในเขตพระนครทั้ง 12 แขวง มีวัดสำคัญทั้งสิ้นจำนวน 23 วัด แต่วัดที่ได้รับการจัดอันดับให้เป็นวัดอันดับ 1 จากทุก ๆ แหล่งสำรวจก็คือ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามหรือวัดโพธิ์ พระอารามหลวงชั้นเอกพิเศษ ชนิดราชวรมหาวิหาร วัดสำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทยอันเป็นวัดประจำรัชกาลของพระมหากษัตริย์และเป็นแหล่งเรียนรู้หรือมหาวิทยาลัยแห่งแรกของประชาชน เนื่องจากเป็นที่รวมจารึกสรรพวิชาหลายแขนง แม้องค์การยูเนสโกก็ยังได้ประกาศรับรองจารึกวัดโพธิ์เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกในทะเบียนนานาชาติ (International Register) ส่วนในแง่ของการท่องเที่ยว วัดโพธิ์ได้รับความนิยมในการท่องเที่ยวสากลเป็นลำดับที่ 24 ของโลก แต่ละปีมีนักท่องเที่ยวจากชาติต่าง ๆ มาเยือนกว่าแปดล้านคน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามหรือวัดโพธิ์ จึงนอกจากจะเป็นพระอารามหลวงชั้นเอกซึ่งมีเกียรติสูงสุดของทางราชการแล้ว ยังเป็นวัดที่เปี่ยมด้วยคุณค่าสำหรับปวงชนชาวไทยและชาวโลกอีกด้วย

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

Swarbrooke (1999 : 306 – 308) ให้ความหมายว่าการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นการเดินทางเพื่อศึกษาและเรียนรู้ถึงวิถีทางการดำเนินชีวิต ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และเทศกาลงานประเพณีต่าง ๆ ทั้งที่มีมานานแล้วและที่จัดขึ้นเป็นการเฉพาะ

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมว่า หมายถึง “การท่องเที่ยวโดยเข้าไปสัมผัสกับธรรมชาติที่ต้องการได้ความรู้ทางนิเวศวิทยาจากผู้มีความรู้เรื่องนั้น ๆ อย่างแท้จริง เพื่อให้นักท่องเที่ยวที่เข้าไปมีความรู้เพิ่มขึ้น รวมถึงการสัมผัสธรรมชาติ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชากรในท้องถิ่นและความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่ต้องการรักษาไว้” นอกจากนี้ในต่างประเทศ ได้แก่ สมาคมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ธรรมชาติของประเทศสหรัฐอเมริกา ได้ให้ความหมายในลักษณะเดียวกันว่า การท่องเที่ยวที่มีจุดมุ่งหมายไปสู่แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติต่าง ๆ เพื่อความเข้าใจในวัฒนธรรมและธรรมชาติของสถานที่ โดยไม่รบกวนการเปลี่ยนแปลงสภาพทางชีววิทยาของพื้นที่และชาวบ้านโดยรวม คือการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ชูเกียรติ นพเกตุ (2542 : 29) ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาวัฒนธรรมว่า เป็นการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นต่าง ๆ และเป็นการศึกษา

ชีวิตความเป็นอยู่ทั้งในแง่มานุษยวิทยาและสังคมวิทยา เช่น ชมโบราณสถาน ศิลปะหรือการแสดงต่าง ๆ เป็นต้น นอกจากนี้ที่กล่าวมาแล้วนี้ ยังมีผู้ให้ความหมายไว้หลายทัศนะ เช่น เป็นการเข้าไปสัมผัสกับ ประเพณี ทัศนคติ และแบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของสังคมนั้น เป็นการเดินทางของนักท่องเที่ยวในสถาบันหรือสถานศึกษาที่มีชื่อเสียง จะท่องเที่ยวไปในประเทศที่มีวัฒนธรรมน่าสนใจ เพื่อศึกษาพิจารณาชีวิตความเป็นอยู่ในแง่มานุษยวิทยาและสังคม เพื่อชมโบราณสถานที่เกี่ยวข้องกับ ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ เพื่อติดตามความเจริญทางวัตถุและเทคโนโลยีปัจจุบัน เพื่อชมศิลปะนาฏา พรพจน์ในหอศิลป์ เช่น ดนตรีหรือละคร เพื่อนมัสการศาสนาที่สำคัญ ๆ (ตุ้ย ชุมสาย และ ญิบพัน พรหมโยธี. 2527 : 60) เป็นการท่องเที่ยวเพื่อมุ่งการให้ความรู้ และความภาคภูมิใจที่มุ่งเน้นเสนอลักษณะ วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และสถานที่ต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยเกี่ยวเนื่องกับความเป็นอยู่ ของสังคม (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา และคณะ. 2549 : 5) เป็นต้น วัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับอุตสาหกรรม การท่องเที่ยว ได้แก่ โบราณวัตถุ โบราณสถาน แหล่งประวัติศาสตร์ สถานที่สำคัญทางศาสนา และงาน ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม นาฏศิลป์ ดุริยางคศิลป์ งานเทศกาล ประเพณี งานศิลปหัตถกรรม และสินค้า ของที่ระลึกในรูปแบบต่าง ๆ รวมถึงวิถีชีวิตและอภิปรัชญาของประชาชนในท้องถิ่น และวัฒนธรรมที่ นำมาใช้ประโยชน์ในการท่องเที่ยวอันเป็นวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุหรือมีลักษณะเป็นรูปธรรมที่จะนำมา พัฒนาให้เป็นจุดสนใจของนักท่องเที่ยว ได้แก่ แหล่งท่องเที่ยวโบราณวัตถุสถาน แหล่งประวัติศาสตร์ ศาสนสถาน งานศิลปกรรม สถาปัตยกรรม นาฏศิลป์ และการละเล่นพื้นบ้าน เทศกาลงานประเพณี งาน ศิลปะหัตถกรรมสินค้าท้องถิ่น ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และอภิปรัชญาของคนไทย (สามพร มณีไมตรีจิต. 2539 : 14) การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมหรือการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม หมายถึง การท่องเที่ยวเพื่อศึกษาและเรียนรู้ถึงวิถีทางการดำเนินชีวิต ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และเทศกาลงาน ประเพณีต่าง ๆ ทั้งที่มีมานานแล้วและที่จัดขึ้นเป็นการเฉพาะหรือเป็นการท่องเที่ยวที่ใช้วัฒนธรรมเป็น วัตถุประสงค์หรือใช้วัฒนธรรมเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยว

Mcintosh และ Goeldner (1989) กล่าวว่า “การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมี วัตถุประสงค์ก็เพื่อที่จะสร้างความคุ้นเคยกับประชาชนในท้องถิ่นอื่น ๆ หรือประเทศ อื่น ๆ เพื่อที่จะ เข้าใจและซาบซึ้งต่อวัฒนธรรมของประชาชนเหล่านั้น ดังนั้น การท่องเที่ยวจึงเป็นการก่อให้เกิดความรู้ และการติดต่อสื่อสารซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างความเข้าใจของคนทั้งโลกเข้าด้วยกัน อันจะ นำไปสู่สันติสุขในการอยู่ร่วมกันทั้งปัจจุบันและอนาคต”

Philip Feifan Xie และ Geoffery Wall (2001) กล่าวว่า “การท่องเที่ยวทาง วัฒนธรรมเป็นการท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยม และนำพาผู้คนจากดินแดนและชาติพันธุ์แตกต่างกันมา พบปะซึ่งกันและกัน”

Smith (1989) กล่าวว่า “การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมทำให้นักท่องเที่ยวได้ซึมซับ และ มองเห็นถึงวิถีชีวิตของสังคมในอดีตผ่านสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏให้เห็น เช่น แบบบ้าน งานหัตถกรรม เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำมาหากินและการแต่งกาย เป็นต้น”

Pigram (1993) กล่าวว่า “สิ่งจูงใจสำคัญของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมคือ ความ เข้าใจอย่างถ่องแท้ในเรื่องของความแตกต่างในวิถีชีวิต การแลกเปลี่ยนความรู้และความคิดซึ่งกันและ กัน”

Greenwood (1982) กล่าวว่า “ทั้งการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวทางมนุษยชาติ (Ethnic Tourism) ล้วนแล้วแต่ทำให้นักท่องเที่ยวได้รับประสบการณ์ต่าง ๆ โดยมีโอกาสได้สัมผัสวัฒนธรรมที่แท้จริงของชาติต่าง ๆ อย่างใกล้ชิด”

Howell (1993) กล่าวว่า “ผู้คนเดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เพื่อที่จะเรียนรู้ หาประสบการณ์ และความบันเทิง นักท่องเที่ยวบางกลุ่มเห็นว่า คนท้องถิ่นที่มีวัฒนธรรมที่แปลกและโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ก็สามารถเป็นสิ่งดึงดูดทางการท่องเที่ยวได้เช่นกัน สิ่งที่ทำให้แหล่งท่องเที่ยวเหล่านี้โดดเด่นก็คือ การที่นักท่องเที่ยวสามารถเพิ่มพูนประสบการณ์ความรู้และมุมมองทางด้านวัฒนธรรมที่กว้างไกล”

กล่าวโดยสรุป การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมีลักษณะเป็นการท่องเที่ยวในเชิงศึกษาถึงวิถีการดำรงชีวิต ความเป็นอยู่ หรือศึกษาสิ่งๆหนึ่งด้วยวิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่ร่วมกันเป็นชุมชน ในพื้นที่นั้นๆ ซึ่งในแต่ละพื้นที่ก็จะมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ทั้งเป็นการท่องเที่ยวที่เน้นความสนใจพิเศษในการสืบค้นและแสวงหาประสบการณ์การมีส่วนร่วมในวัฒนธรรมใหม่ ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความงาม สติปัญญา อารมณ์หรือจิตใจ

แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2540 : 1 - 10) กล่าวถึงการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมว่าเป็นวิถีการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมผ่านการเดินทางท่องเที่ยว เป็นการท่องเที่ยวที่เน้นการพัฒนา ด้านภูมิปัญญาสร้างสรรค์ เคารพต่อสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ศักดิ์ศรีและวิถีชีวิตผู้คน หรือสามารถกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม คือ การท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ผู้อื่นและย้อนกลับมาองตนเองอย่างเข้าใจความเกี่ยวพันของสิ่งต่าง ๆ ในโลกที่มีความเกี่ยวโยงพึ่งพาไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ส่วนประกอบทางวัฒนธรรมที่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวในเชิงของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ประกอบไปด้วยเรื่องราวทางประวัติศาสตร์งานหัตถกรรม กิจกรรมทางประเพณี ภาษา อาหาร ศิลปะ ดนตรี ศาสนา สถาปัตยกรรม การศึกษา ลักษณะการแต่งกาย เทคโนโลยีของชุมชนท้องถิ่น และ กิจกรรมยามว่าง ส่วนเชนทร์ วิวัฒน์บวรวงศ์ (2543 : 19) ให้ทัศนะว่าการส่งเสริมชุมชนให้พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะต้องให้ความสำคัญในการให้ชุมชนเป็นแกนกลางในการพัฒนาหรือส่งเสริมในสิ่งที่เป็นของท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตและสิ่งที่เป็นรูปธรรมโดยดึงผู้ที่เป็นปราชญ์ชาวบ้านร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวด้วยเพื่อช่วยในการอนุรักษ์การท่องเที่ยวในเชิงวัฒนธรรมโดยมีหน่วยงานของรัฐช่วยสนับสนุน

จากแนวความคิดที่กล่าวมาข้างต้นอาจกล่าวได้ว่าการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นการเดินทางของผู้คนหรือกลุ่มคนออกจากสถานที่ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยประจำไปยังท้องถิ่นอื่น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการท่องเที่ยว การแสวงหาประสบการณ์ใหม่ ๆ ประกอบการเรียนรู้ การสัมผัส การชื่นชมกับเอกลักษณ์ความงดงามทางวัฒนธรรม คุณค่าทางประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของกลุ่มชนอื่น ความแตกต่างทางวัฒนธรรมของชนต่างสังคมไม่ว่าจะเป็นในด้านของศิลปะ สถาปัตยกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ เรื่องราวและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ รูปแบบวิถีชีวิต ภาษา การแต่งกาย การบริโภค ความเชื่อ ศาสนา จารีตประเพณี ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งดึงดูดใจที่สำคัญ กระตุ้นให้เกิดเป็นการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมขึ้น

องค์ประกอบที่เป็นสิ่งดึงดูดใจของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

The European Center for Traditional and Regional Cultures หรือ ECTARC ได้กล่าวถึงองค์ประกอบที่เป็นสิ่งดึงดูดใจของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมไว้ 8 ประการ ได้แก่

1. โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานต่าง ๆ
2. สถาปัตยกรรม สิ่งปลูกสร้าง ผังเมือง รวมถึงซากปรักหักพังของสิ่งปลูกสร้างในอดีต
3. ศิลปหัตถกรรม ประติมากรรม ประเพณี และเทศกาลต่าง ๆ
4. ความน่าสนใจในเรื่องของดนตรี ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของดนตรีคลาสสิก ดนตรีพื้นบ้านหรือดนตรีร่วมสมัย
5. การแสดง ละคร ภาพยนตร์ มหรสพต่าง ๆ
6. ภาษาและวรรณกรรม
7. ประเพณีและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับศาสนา
8. วัฒนธรรมเก่าแก่โบราณ วัฒนธรรมพื้นบ้าน หรือวัฒนธรรมย่อย

ประเภทของทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

โดยทั่วไปนิยมจัดแบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภท คือ วัฒนธรรมทางวัตถุหรือวัฒนธรรมที่จับต้องได้ กับวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุหรือวัฒนธรรมที่ไม่อาจจับต้องได้

1. วัฒนธรรมทางวัตถุที่เห็นได้ชัดก็คือ อุปกรณ์และสิ่งของเครื่องใช้ที่เกี่ยวกับปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค

1.1 อาหาร : คนไทยจะกินข้าวเป็นหลักผู้ที่อยู่ทางภาคเหนือและภาค

ตะวันออก ฉียงเหนือกินข้าวเหนียวเป็นของคาวและใช้ข้าวเหนียวและข้าวเจ้าทำขนมหวาน คนไทยภาคกลางและภาคใต้นิยมกินข้าวเจ้าเป็นของคาว และจะใช้ข้าวเหนียวทำขนมหวานชนิดต่าง ๆ มากพอ ๆ กับข้าวเจ้า การกินข้าวเจ้าส่วนใหญ่จะใช้วิธีหุงและวิธีนี้จะกินข้าวต้มก็แต่เฉพาะเวลาป่วยไข้ เชื่อเพลิงที่ใช้หุงต้มมีทั้งฟืนและถ่าน เวลาปิ้งหรือย่างอาหารจะใช้ถ่านมากกว่าฟืน ทั้งนี้เพื่อไม่ให้อาหารเหม็นคาวไหม้มากนัก อีกทั้งการใช้ถ่านยังสามารถควบคุมอุณหภูมิความร้อนได้ดีกว่าฟืน การหุงหาอาหารด้วยฟืนจะใช้เตาก่อนเส้าหรืออย่างที่เราเรียกว่าสามเส้า การใช้ฟืนกับเตาเชิงกรานก็เป็นที่แพร่หลายเช่นกัน ส่วนเชื้อเพลิงประเภทถ่านนั้นดูเหมือนว่าจะเป็นของที่มีมาภายหลังจากการใช้ฟืน กล่าวกันว่าชาวไทยได้แบบอย่างของเตาอั้งโล่เพื่อการหุงต้มด้วยถ่านมาจากชาวจีน เตาอั้งโล่ทำจากการใช้ดินปั้นผสมขี้เถ้าแกลบ ในระยะแรก ๆ เตาอั้งโล่จึงเป็นของที่มีใช้กันในชุมชนแถบลุ่มแม่น้ำมากกว่าหมู่บ้านตามป่าเขาในที่สูง ผู้คนโดยทั่วไปจะกินอาหาร 3 มื้อ มื้อเช้าเริ่มราว ๆ 7 นาฬิกา มื้อกลางวันอาจเริ่มตั้งแต่หลังเวลาเพล (11.00 น.) เป็นต้นไป ราว 5 – 6 โมงเย็นเป็นเวลาของอาหารค่ำ ในครอบครัวเล็ก ๆ ที่มีเพียงพ่อแม่และลูก ๆ จะกินอาหารพร้อมกัน แต่ถ้าเป็นครอบครัวใหญ่ก็จะจัดสำรับให้เด็ก ๆ กินก่อนจากนั้นจึงถึงคราวของผู้ใหญ่จะร่วมวงกัน บางครอบครัวก็ให้ตั้งวงอาหารของเด็กและวงของผู้ใหญ่พร้อมกันทีเดียว

1.2 บ้านเรือน : บ้านเรือนที่อยู่อาศัยนอกจากจะสร้างให้สัมพันธ์กับวิถี

ธรรมชาติ เช่น ให้ปลูกเรือนตามตะวัน โดยหันข้างเรือนไปทางทิศเหนือหรือทิศใต้ เพราะเหตุผลเรื่องแสง ความร้อนและการถ่ายเทของอากาศ ไม่หันหัวนอนไปทางทิศตะวันตกเพราะเชื่อว่าเป็นทิศแห่งความตกต่ำและความตาย ผู้คนบางท้องถิ่นจะไม่นอนขวางข้อเชื่อเชื่อว่าผีจะอา (เพราะผีจะโหนข้อห้อยหัวลงมารบกวนได้) จึงนอนตามยาวของตัวเรือน ปลูกบ้านยกใต้ถุนเพื่อป้องกันน้ำท่วม ใช้ประโยชน์จาก

พื้นที่ว่างใต้ถนนและให้อากาศบนตัวเรือนถ่ายเทได้สะดวก บ้านโตบ้านให้มีจำนวนชั้นเป็นเลขคู่ ถือว่าชั้นคู่เป็นบันไดของภูตผี จะมีพิธีกรรมอันใดต้องเช่นไหว้เทวดาทั้ง 4 ทิศ และวงสายสิญจน์รอบตัวบ้าน เพื่อความเป็นสิริมงคลของผู้อยู่อาศัย ขณะอยู่บนบ้านต้องไม่ส่งเสียงอึกทึก เพราะบ้านมีผีบ้านผีเรือน และผีปู่ตายายอยู่ด้วย การเดินลงบันไดถือว่าไม่เคารพผีบรรพบุรุษ เชื่อว่าเงินทองโชคลาภจะอันตรธานด้านหน้าบ้านและหลังบ้านปลูกไม้ที่มีชื่อเป็นมงคล เช่น มะยม คุน ขนุน ใบเงิน ใบทอง ใบนาค และใบหนาด เป็นต้น

1.3 เครื่องนุ่งห่ม : การนุ่งห่มด้วยอาภรณ์แพรรณที่ทำจากเส้นใยธรรมชาติ เช่น ฝ้ายและไหมซึ่งมีคุณสมบัติดูดซับดี น้ำหนักเบา และง่ายต่อการดูแลรักษานับเป็นการกระทำที่สอดคล้องกับเงื่อนไขอิทธิพลของมรสุมที่มีอากาศร้อนชื้นตลอดปี และการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลแต่ละฤดูไม่แตกต่างกันมากเหมือนประเทศที่อบอุ่น สตรีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ชื่อว่าเป็นผู้เข้าใจวิถีธรรมชาติที่สุด การปลูกฝ้ายและปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเพื่อนำเส้นใยมาใช้ประโยชน์เป็นงานที่ละเอียดอ่อนที่ต้องได้รับการฝึกฝนและมีความวิริยะอุตสาหะเป็นอย่างมาก นอกจากจะให้ความอบอุ่นแก่ร่างกายแล้ว เสื้อผ้ายังเป็นสิ่งที่บ่งบอกเอกลักษณ์ของเผ่าพันธุ์แต่ละกลุ่มสังคมมักมีรูปแบบลวดลาย สี สัน และการใช้สอยเครื่องนุ่งห่มแตกต่างกันออกไปในบริบทของสังคมและความแตกต่างของเพศและวัย สังเกตได้จากรูปแบบ ลวดลาย และสีสันของอาภรณ์ที่ประดับกาย ช่างทอผ้าบางพื้นที่อาจส่งสารสื่อสัญลักษณ์ผ่านลวดลายที่ปรากฏบนผืนผ้า เช่น ลายช้าง หมายถึงพลังกำลัง ลายพญานาค หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ และลายหงส์สะท้อนถึงความดีงาม เสื้อผ้าอาภรณ์มีความเกี่ยวข้องกับวัฏจักรของชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย เช่น จะไม่ใช้ผ้าขึ้นทำผ้าอ้อม ระหว่างตั้งครรภ์จะไม่เย็บหมอน ที่นอน ฟูก หากจะต้องเตรียมของใช้เหล่านี้ก็จะไหว้วานคนอื่นเป็นผู้เย็บตะเข็บปิดปากหมอน ที่นอน ฟูก หากผ้าผืนจะทำให้คลอดลูกยาก เช่นเดียวกับการเย็บผ้าขาวม้าจะไม่ปิดชายผ้าทั้งสองข้างแต่จะเว้นเย็บชายผ้าไว้เล็กน้อยเพื่อเป็นเคล็ดในการทำมาหากิน งานแต่งงานต้องมีผ้าสำหรับไหว้ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชาย เสื้อผ้าที่ใช้ในโอกาสนี้จะสะท้อนความเป็นแม่บ้านของฝ่ายหญิง ผ้าขึ้นใหม่ มัดหมี่ หรือผ้าขึ้นตีนจกเป็นสิ่งที่ทำได้ยากจะนุ่งห่มเฉพาะโอกาสสำคัญ ๆ เวลานุ่งจะมีผ้าผืนเก่าซ้อนอยู่เสมือนผ้าซับใน ใช้เสร็จก็พลิกกลับด้านในออกและนำผืนลมนานปีจึงจะนำมาซักทำความสะอาด ทั้งนี้เพื่อให้มีอายุใช้งานอยู่ได้นานและสวยงามอยู่เสมอ ขณะทำพิธีสะเดาะเคราะห์และสืบชะตา จะมีเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มของผู้ป่วยอยู่ด้วย วันพระและวันที่มีคนใกล้เคียงเสียชีวิต ห้ามทอผ้า เชื่อว่าจะเป็นกลางร้าย อย่างเช่นที่ชาวอีสานอธิบายผ่านนิทานพื้นบ้าน เรื่อง “ยากับปลิง” ผู้คนแถบลำนานาจะปักตุ้ง (ธง) สีแดงหาง 2 แฉก ตรงบริเวณที่ผู้ตายเสียชีวิตและที่เชิงตะกอน เชื่อกันว่าเพื่อให้วิญญาณจะได้เกาะชายตุ้งขึ้นสวรรค์ ผู้หญิงเข้าถึงพระพุทธศาสนาได้น้อยและยากกว่าผู้ชาย ตลอดชีวิตจึงเพียรพยายามทำบุญทำทานในโอกาสต่าง ๆ โดยเฉพาะการทำตุ้งรูปปราสาทในเทศกาลสงกรานต์ เชื่อว่าเกิดชาติหน้าจะได้สุขสบายเหมือนเช่นผู้ที่อยู่ปราสาทราชวัง

1.4 ยารักษาโรค : ความรู้เกี่ยวกับยารักษาโรคเป็นภูมิปัญญาที่บอกถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยกับความเข้าใจธรรมชาติแวดล้อมอย่างลึกลับ สมุนไพรมี 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ประเภทพืชวัตถุ สัตว์วัตถุ และธาตุวัตถุ พืชวัตถุแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ (1) ลำต้น (2) เถาหรือเครือ (3) หัวหรือเหง้า รวมทั้งผักและหญ้านานาชนิด ประเภทสัตว์วัตถุ อาจใช้ส่วนของเขา นอ เขี้ยว งา ฟัน กราม ดี หัว กีบ กระดูก เลือด เอ็น น้ำมัน เนื้อ ฯลฯ ส่วนประกอบของธาตุวัตถุ ได้แก่ ธาตุต่าง ๆ ที่นำมาปรุงยารักษาโรค เช่น กำมะถันแดง กำมะถันเหลือง ดินประสิว น้ำประสานทอง พรอท สารส้ม ดีเกลือ น้ำปูนใส น้ำส้มสายชู เกลือสินเธาว์ ทองคำ หินฟันม้า เป็นต้น เฉพาะพืชนั้นอาจกล่าวได้ว่า หมอ

กลางบ้านรู้จักพืชพรรณนักร้อยชนิดที่มีคุณสมบัติเป็นยารักษาความป่วยไข้ได้ ในบรรดาพืชพันธุ์เหล่านั้น ส่วนหนึ่งชาวบ้านจะกินเป็นอาหารเป็นปกติอยู่แล้วจึงมีภูมิต้านทานกับโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ได้ระดับหนึ่ง ความรู้เกี่ยวกับยารักษาโรคเป็นสิ่งที่เกิดจากการลองผิดลองถูก ใช้สมุนไพรอย่างนี้แล้วอาการป่วยไข้อย่างไม่หายก็เปลี่ยนไปใช้สมุนไพรอย่างอื่น นอกจากนี้การรักษาโรคแบบพื้นบ้านยังอยู่ในลักษณะของ “ลางเนื้อชอบลางยา” คือ โรคอย่างเดียวกันรักษาด้วยยาชนิดนั้นชนิดนี้กับคนหนึ่งหายแต่รักษาอีกคนหนึ่งไม่ได้ผลจึงต้องเลือกยาชนิดใหม่มารักษา โรคแต่ละชนิดจึงมียาที่จะรักษาอยู่หลายขนาน

2. วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ จากพัฒนาการของสังคมวัฒนธรรมไทยที่ผ่านมาอาจกล่าวได้ว่าโดยภาพรวมแล้วสังคมวัฒนธรรมไทยประกอบด้วย 2 ส่วน คือ

2.1 ส่วนที่เรียกว่าประเพณีหลวง ประเพณีหลวง คือ แบบแผนความเป็นอยู่ของชนชั้นผู้นำ เจ้านาย และขุนนาง ปัจจุบันประเพณีหลวงบางอย่างยังคงถือปฏิบัติอยู่ แต่ส่วนใหญ่ก็คลาไคลความเข้มข้นลง เนื่องจากทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญต่อการท่องเที่ยวเป็นเรื่องราวประเพณีของสามัญชน จึงละเว้นที่จะไม่กล่าวถึงรายละเอียดของประเพณีหลวงในที่นี้

2.2 ส่วนที่เป็นประเพณีราษฎร์ ลักษณะสังคมและวัฒนธรรมไทย เกิดจากการผสมผสานระหว่างอิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดีย จีน เขมร และลักษณะสังคมที่มีมาแต่ดั้งเดิม พิจารณาจากแง่มุมของการผลิตและรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมแล้วอาจกล่าวได้ว่า สังคมและวัฒนธรรมไทยในอดีตเป็นวิถีชีวิตแบบชาวนาชาวไร่ เมื่อครั้งที่ยังไม่ค่อยได้ติดต่อกับสังคมภายนอกมากนัก ผู้คนส่วนใหญ่ประกอบการเกษตรกรรมแบบพออยู่พอกิน ควบคู่กันไปกับการหาอาหารจากป่าด้วยการล่าจับสัตว์และสิ่งของอื่น ๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ คนไทยจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ที่ดิน น้ำ และแร่ธาตุ เป็นต้น เพียงเพื่อสนองความต้องการจำเป็นของชีวิตในด้านปัจจัย 4 คืออาหาร เครื่องนุ่งห่มที่อยู่อาศัยและยารักษาโรคที่กล่าวมาข้างต้น แต่ละชุมชนต่างก็พอสามารถสร้างสิ่งจำเป็นในชีวิตเหล่านั้นได้เอง การค้าขายแลกเปลี่ยนจึงอยู่ในขอบเขตอันจำกัด และมักเป็นการนำเอาสิ่งที่มีมากเกินความต้องการของสมาชิกในครอบครัวไปแลกเปลี่ยนกับของกินของใช้ที่ยังขาดแคลนจากคนอื่น ๆ

แม้ว่ารัฐจะโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย หรือหน่วยงานอื่นใดก็ตาม จะเห็นความสำคัญของทรัพยากรทางวัฒนธรรม แต่ที่ผ่านมามีการนำทรัพยากรทางวัฒนธรรมมาใช้เพื่อผลประโยชน์ของการพัฒนาประเทศก็เป็นไปอย่างไม่มีทิศทาง หลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องจึงพยายามแก้ปัญหาด้วยการเสนอทางเลือกใหม่เพื่อให้การท่องเที่ยวสามารถดำเนินไปพร้อมกับการอนุรักษ์ได้ แนวคิดดังกล่าวมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันไป เช่น การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนและการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การท่องเที่ยวที่ได้รับการพัฒนาอย่างเป็นนามธรรมพร้อมกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศก็คือ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ความน่าสนใจของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอยู่ที่การศึกษาข้อมูลและการตั้งจุดมุ่งหมายในการท่องเที่ยวแต่ละครั้ง จุดมุ่งหมายคือเพื่อแสวงหาประสบการณ์ใหม่ ๆ อันประกอบด้วยการเรียนรู้การสัมผัส การชื่นชมเอกลักษณ์ความงดงามทางวัฒนธรรม คุณค่าทางประวัติศาสตร์ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของกลุ่มชนอื่น ความแตกต่างทางวัฒนธรรมของชนต่างสังคม ไม่ว่าจะด้านของศิลปะ สถาปัตยกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ เรื่องราวและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ รูปแบบวิถีชีวิต การแต่งกาย การบริโภค ความเชื่อ ศาสนา จารีตประเพณี ล้วนแต่เป็นสิ่งดึงดูดใจที่สำคัญที่ช่วยกระตุ้นให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมากขึ้น ซึ่งจะทำให้เกิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนที่ต้องรับผิดชอบต่อปัจจัยพื้นฐานทางวัฒนธรรม 4 ประการ คือ

1. เพื่อมุ่งเน้นคุณค่าของวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น
2. เพื่อให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องต้องดูแลรักษาให้คงไว้ถึงคุณภาพสิ่งแวดล้อม และคุณค่าของวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน
3. เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้รับความพึงพอใจสูงสุด แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องเคารพในวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วย
4. เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นได้รับประโยชน์ตอบแทนเพียงพอ พร้อมทั้งให้ปรับปรุงคุณภาพชีวิตของชุมชนท้องถิ่นให้ดีขึ้น

จากแนวคิดดังกล่าวมานำไปสู่หลักการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม 4 ประการ คือ

1. เป็นการท่องเที่ยวที่มีการศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความสำคัญ คุณค่าทางประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของทรัพยากรวัฒนธรรมในแหล่งท่องเที่ยว นั้น เพื่อเป็นข้อมูลให้นักท่องเที่ยวในการเพิ่มคุณค่าของประสบการณ์ในการเข้าชม ในขณะเดียวกันก็จะก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น
2. เป็นการท่องเที่ยวที่มีการให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดความเข้าใจในวัฒนธรรมและได้รับความเพลิดเพลิน พร้อมทั้งสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม
3. เป็นการท่องเที่ยวที่ปลูกฝังสร้างจิตสำนึกของคนในชุมชนท้องถิ่นให้เกิดความรัก ความหวงแหน รักษา และดึงชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรของตนด้วย และได้รับประโยชน์ตอบแทนจากการท่องเที่ยวในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การจ้างงาน การบริการการนำเที่ยว การให้บริการขนส่ง การให้บริการที่พัก การกระจายสินค้าที่ระลึก เป็นต้น
4. เป็นการท่องเที่ยวที่มีการเคารพวัฒนธรรมของเพื่อนบ้านหรือของชุมชนอื่น รวมทั้งเคารพในวัฒนธรรม ศักดิ์ศรี และผู้คนของตนเองด้วย

ลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา และคณะ (2548 : 18) ได้แบ่งลักษณะการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็น 9 ประการคือ

1. การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ โบราณสถาน ศิลปวัฒนธรรมประเพณี โดยยึดหลักที่ว่าต้องอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมไว้ให้ดีที่สุด เพื่อให้สามารถสืบต่อถึงอนุชนรุ่นหลัง
2. การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่มีการจัดการอย่างยั่งยืนทั้งเชิงเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยยึดหลักที่ว่าด้วยไม่ให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมหรือให้กระทบน้อยที่สุด
3. การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้ความรู้แก่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ทั้งนักท่องเที่ยว ผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยว ผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว และประชาชนในท้องถิ่น โดยยึดหลักที่ว่าต้องให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้รับความรู้และประสบการณ์จากการท่องเที่ยว พร้อมทั้งมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม
4. การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่คงไว้ซึ่งวิถีชีวิตของท้องถิ่นในแง่ของสังคมและวัฒนธรรม โดยยึดหลักที่ว่าต้องให้เป็นจุดดึงดูดนักท่องเที่ยวที่ต้องการศึกษาความแตกต่างทางด้านสังคมและวัฒนธรรมอันหลากหลาย

5. การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมและได้รับผลประโยชน์ โดยยึดหลักว่าต้องให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวและได้รับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวอันเป็นการกระจายรายได้สู่ชุมชนท้องถิ่น

6. การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่มีการตลาดของบริการท่องเที่ยวครบตามเกณฑ์แห่งการอนุรักษ์อย่างแท้จริงโดยยึดหลักที่ว่าจะต้องให้ธุรกิจท่องเที่ยวเน้นในเรื่องอนุรักษ์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

7. การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้นักท่องเที่ยวเกิดความพึงพอใจ เพิ่มคุณค่าของประสบการณ์ที่ได้รับ ทำให้ต้องการกลับมาท่องเที่ยวซ้ำอีก โดยยึดหลักที่ว่าต้องมีกิจกรรมท่องเที่ยวตรงตามความคาดหวังของนักท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

8. การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่คำนึงถึงขีดความสามารถรองรับของพื้นที่และความสะอาดของพื้นที่ โดยยึดหลักที่ว่าต้องไม่เกินขีดความสามารถรองรับของพื้นที่ในทุก ๆ ด้านและต้องดูแลรักษาความสะอาดของแหล่งท่องเที่ยวอยู่เสมอ

9. การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่คำนึงถึงความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว โดยยึดหลักที่ว่าต้องป้องกันรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยวอย่างเข้มงวดเพื่อให้นักท่องเที่ยวอบอุ่นใจ

ดังนั้น แนวคิดด้านการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมจึงต้องมีการวางแผนและการจัดการในหัวข้อต่าง ๆ ดังนี้

1. การตัดสินใจวางแผนและพัฒนาด้านการท่องเที่ยว ต้องคำนึงถึงคุณค่าทางด้านกายภาพและวัฒนธรรมของพื้นที่

2. การกำหนดรูปแบบของการท่องเที่ยวภายในชุมชน ต้องคำนึงถึงศักยภาพการรองรับนักท่องเที่ยว ทั้งในแง่ของกายภาพ ระบบการบริการต่าง ๆ และความเปราะบางทางวัฒนธรรม

3. การพัฒนาการท่องเที่ยวต้องยึดความสมดุลทางวัฒนธรรมและวิถีชุมชนเป็นหลัก และต้องไม่ให้เกิดผลกระทบในเชิงลบต่อคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน

4. การท่องเที่ยวจะต้องเป็นการจัดการและพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development)

5. ชุมชนควรจะมีบทบาทในการวางแผนเพื่อการท่องเที่ยวและการอนุรักษ์ชุมชนตั้งแต่เริ่มต้น

6. ประชาชนในชุมชนควรได้รับประโยชน์จากการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวอย่างเท่าเทียมกับผลประโยชน์ที่ได้รับ อาจจะอยู่ในรูปแบบที่แตกต่างกัน

โคลท์แมน (Coltman. 1989) ได้สรุปแนวทางในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมไว้ 9 ประการ ดังนี้

1. ส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นเห็นความสำคัญของการท่องเที่ยวที่มีต่อเศรษฐกิจในสังคม

2. การพัฒนาการท่องเที่ยวจะต้องขึ้นอยู่กับจุดประสงค์ และความต้องการของชุมชนว่าจะต้องการให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในชุมชนมากน้อยเพียงใด

3. วิธีและความถี่ในการโฆษณาประชาสัมพันธ์ทางการท่องเที่ยว ควรได้รับความเห็นชอบจากประชาชนในท้องถิ่น เพราะจะเป็นเครื่องวัดว่าท้องถิ่นนั้น ๆ ต้องการนักท่องเที่ยวประเภทใด และจำนวนเท่าไร
4. ควรมีความร่วมมือกันระหว่างภาครัฐและเอกชน ในการพยายามที่จะทำให้ท้องถิ่นเป็นสถานที่พักผ่อนที่มีความสมบูรณ์และมีคุณภาพ
5. ในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว ไม่ควรให้มีผลกระทบต่อประชาชนในท้องถิ่น ผู้ที่เกี่ยวข้องในการวางแผนจึงต้องมีความระมัดระวังและต้องวางแผนรองรับในเรื่องนี้เอาไว้ด้วย เพื่อที่จะรักษาวัฒนธรรมและค่านิยมของท้องถิ่นให้คงอยู่
6. เงินทุน แรงงาน รวมทั้งนักบริหารการท่องเที่ยว ควรมาจากชุมชนเจ้าของท้องถิ่นเพื่อที่ท้องถิ่นจะสามารถควบคุมการพัฒนาการท่องเที่ยวให้เป็นไปในทิศทางที่ต้องการได้
7. ควรเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมและงานเทศกาลที่จัดขึ้นเพื่อนักท่องเที่ยว
8. เรื่องงานและงานเทศกาลที่จัดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยว จะต้องสะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ และสภาพทางภูมิศาสตร์ทางท้องถิ่น
9. ก่อนที่จะลงมือพัฒนาการท่องเที่ยว ควรพยายามขจัดปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนให้เรียบร้อย

จากการศึกษาแนวคิดในการท่องเที่ยว สรุปได้ว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมจะสำเร็จได้นอกจากจะต้องมีการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวดังที่กล่าวข้างต้นแล้ว ยังต้องคำนึงถึงการพัฒนาองค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยว 3 ประการด้วย ได้แก่ 1) สิ่งดึงดูดใจจากการท่องเที่ยว (Attractions) ซึ่งอาจจะเป็นสิ่งดึงดูดใจเกี่ยวกับสถานที่ (Site) หรือสิ่งดึงดูดใจจากเหตุการณ์ (Events) 2) ความสำคัญจากแหล่งท่องเที่ยว (Amenities) ทั้งปัจจัยพื้นฐาน อันได้แก่ การคมนาคม ยานพาหนะ สถานจอดรถ น้ำ ไฟฟ้า ระบบกำจัดน้ำเสีย ระบบการสื่อสาร และสิ่งอำนวยความสะดวกสบาย ได้แก่ ที่พักแรม ร้านอาหาร ภัตตาคาร ร้านขายของที่ระลึก สถานเริงรมย์ บริการรถเช่า บริการนำเที่ยว เป็นต้น 3) ความสามารถในการเข้าถึง (Accessibility) คือวิธีการเดินทางเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยว รวมถึง ยานพาหนะ ระยะทาง ระยะเวลา ค่าใช้จ่ายในการเดินทางซึ่งต้องคำนึงถึงองค์ประกอบเชิงปริมาณหรือความเพียงพอต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว เช่น ความจุและความถี่ของยานพาหนะ องค์ประกอบเชิงคุณภาพหรือความสะดวกสบายในการเดินทาง ความประหยัด และความปลอดภัย

2. ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionism)

งามพิศ สัตย์สงวน (2542 : 28 - 30) ได้กล่าวถึงทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionism) ว่าเป็นทฤษฎีหลักส่วนหนึ่ง ที่ทำให้เกิดการขยายแนวคิดเพิ่มเติมไปสู่ทฤษฎีวิวัฒนาการทางวัฒนธรรม (Cultural Evolution Theory) และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของมนุษย์โดยทฤษฎีวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมเน้นการศึกษาข้อมูลภาคสนามในเชิงโบราณคดีไม่ใช่เชิงชีววิทยา นักทฤษฎีคนสำคัญในสายทฤษฎีวิวัฒนาการวัฒนธรรม คือ เทเลอร์ (Edward B. Tylor) ซึ่งมีชีวิตอยู่ระหว่าง 1832 - 1917 เทเลอร์เป็นชาวอังกฤษ และเป็นนักมานุษยวิทยาคนแรกที่สนใจพัฒนาการของวัฒนธรรม ทั้งนี้คำว่า วิวัฒนาการ (Evolution) หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงของสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ในช่วงเวลาหนึ่ง ในตอนต้นศตวรรษที่ 19 เทเลอร์สนใจศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ เพื่อสังเกตว่ามนุษย์มีปฏิกิริยาตอบโต้กันอย่างไร พฤติกรรมส่วนบุคคลกลายเป็นพฤติกรรมกลุ่ม และเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในสังคมได้อย่างไร

นักมานุษยวิทยาโดยทั่ว ๆ ไปคิดว่าพฤติกรรมมนุษย์เกิดจากการคิดกลั่นกรองของมนุษย์เอง โดยมีธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความคิดนั้น เป็นพฤติกรรมที่นำมาตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์โดยเลือกสิ่งที่ต้องการและตัดสิ่งที่ไม่ต้องการออกไป เป็นการลองผิดลองถูกอยู่ตลอดเวลา จากพฤติกรรมขั้นพื้นฐานดังกล่าวนำไปสู่พฤติกรรมในปัจจุบัน โดยเทเลอร์ได้ศึกษาเรื่องนี้อย่างลึกซึ้งและคิดว่าพฤติกรรมของมนุษย์เป็นไปตามลำดับขั้นตอน เริ่มจากหยาบที่สุดไปจนถึงดีที่สุด จากต่ำที่สุดไปจนถึงสูงที่สุด เมื่อมนุษย์คิดพฤติกรรมใดขึ้นมาจะต้องผ่านลำดับขั้นตอนนี้เสมอ แบ่งได้เป็น 3 ขั้นตอน จากหยาบที่สุดไปปานกลางแล้วจึงพัฒนาไปถึงพฤติกรรมที่ดีงาม เทเลอร์ กล่าวว่า วัฒนธรรมใด ๆ จะมีวิวัฒนาการจากขั้นตอนที่ง่ายที่สุดไปจนถึงยุ่งยากที่สุด และพฤติกรรมของมนุษย์ทุก ๆ สังคมทั่วโลกจะต้องผ่านสามลำดับขั้นตอนที่ละขั้น ขั้นแรกเรียกว่า “Savagery” ซึ่งเป็นขั้นต่ำสุด ขั้นที่ 2 ซึ่งเป็นขั้นกลางที่ถือว่าเป็นพฤติกรรมห่วยเหว่ต่อระหว่างพฤติกรรมง่ายสุดและพฤติกรรมยากสุด หรือเป็นพฤติกรรมที่ไม่ดีงามนักกับพฤติกรรมที่ดีงามแล้ว ขั้นกลางนี้เรียกว่า “Barbarism” ขั้นที่ 3 เป็นขั้นเจริญงอกงามที่สุดแล้ว เรียกว่าขั้น “Civilization” เทเลอร์เชื่อว่าวิวัฒนาการของสังคมที่เป็นไปตามลำดับขั้นตอนนี้เหมือนกับวิวัฒนาการทางร่างกายของมนุษย์ ซึ่งเป็นไปตามลำดับขั้นตอน คือพัฒนาจากระดับต่ำสุดจนถึงสูงสุดในขั้นอารยะ (Civilized) นอกจากนี้ เทเลอร์ยังเชื่อว่าสังคมก็อาจเสื่อมสลายได้เหมือนกับร่างกายมนุษย์เช่นกัน สังคมปัจจุบันที่กำลังเป็นอยู่ขณะนี้กำลังอยู่ในขั้นศิวิไลซ์ คือขั้นเจริญสูงสุด แล้วจะต้องทำให้เกิดการอยู่รอด “Survivals” ได้ด้วยการปรับตัวโดยอาศัยความสามารถอยู่ตลอดเวลา สิ่งของทางวัฒนธรรมต่าง ๆ เช่น เครื่องปั้นดินเผาซึ่งเป็นวัสดุที่ทนทานทำจากวัตถุดิบต่าง ๆ อาทิ ดินเหนียว เหล็กสัมฤทธิ์ รวมทั้งภาชนะเครื่องใช้ที่ทำด้วยแก้ว พลาสติกเนื้อดีเนื้อแข็ง ล้วนเป็นผลิตผลของมนุษย์ ซึ่งมีลักษณะทนทานที่สามารถจะอยู่รอดและหลงเหลือได้นานเท่านาน แต่อย่างไรก็ตาม สิ่งของทางวัฒนธรรมเหล่านั้นต้องเสื่อมสลายไปในที่สุดด้วยระยะเวลาที่ยาวนานมากขึ้นตามความทนทานของสิ่งของนั่นเอง

เทเลอร์ได้เปรียบเทียบความทนทานของสิ่งของทางวัฒนธรรมกับแนวทางการดำเนินชีวิตในสังคมมนุษย์ไว้ว่า หากสังคมอยู่ในระบบระเบียบ เจริญงอกงามดี พัฒนาตัวเองดีและแข็งแกร่งก็จะเป็นสังคมที่อยู่รอดได้ แต่ถ้าปรับตัวได้ไม่ดี ในที่สุดสังคมนั้นก็เสื่อมสลายไปได้เช่นกัน ข้อนี้ไม่ผิดกับอินทรีย์ของมนุษย์หรือสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ในโลกนี้ตามแนวคิดของทฤษฎีวิวัฒนาการ นอกจากนี้ เทเลอร์ยังเห็นว่า มนุษย์ทุกคนมีโครงสร้างทางกายภาพเหมือนกัน และมีความต้องการทางพื้นฐานเหมือนกัน เพราะฉะนั้นมนุษย์จะมีพฤติกรรมที่เป็นพื้นฐานและตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของตนเองคล้ายกัน พฤติกรรมเหล่านั้นจะพัฒนาไปตามขั้นตอนของวิวัฒนาการดังกล่าวเหมือนกัน

เทเลอร์ได้สรุปว่ามนุษย์จะมีประวัติศาสตร์ทางวิวัฒนาการของพฤติกรรมเหมือนกันและผ่านขั้นตอนเดียวกันตามลำดับ เพราะว่ามีมนุษย์ในโลกนี้ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนส่วนใดของโลก ย่อมมีความต้องการเหมือนกันและคิดคล้ายกัน เมื่อเกิดปัญหาใด ๆ ขึ้นเฉพาะหน้า มนุษย์จะมีวิธีการแก้ไขตัดสินปัญหาเฉพาะหน้าแบบเดียวกัน กล่าวคือ ระบบความคิดพื้นฐานของมนุษย์นั้นเป็นระบบที่เหมือนกัน เพราะระบบความคิดเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งในร่างกายของมนุษย์ซึ่งเป็นระบบระเบียบของมันเอง เป็นสิ่งที่ธรรมชาติให้มา ถึงแม้จะอยู่สังคมต่างกันคนละที่กัน ความคิดอ่านในเรื่องของพื้นฐานนั้นจะต้องเหมือนกัน เพราะฉะนั้นพฤติกรรมพื้นฐานซึ่งกลายมาเป็นที่ยอมรับประเพณีปฏิบัติกันทั่วไปของมนุษย์ทุก ๆ สังคมย่อมเหมือนกันด้วย และพฤติกรรมพื้นฐานเหล่านี้ได้กลายมาเป็นสถาบันพื้นฐานของสังคมมนุษย์ เช่น สถาบันทางเศรษฐกิจเพื่อตอบสนองปากท้องของมนุษย์ สถาบันสุขภาพหรือสาธารณสุขถูก

สร้างขึ้นก็เพื่อตอบสนองความต้องการเยียวยารักษาโรคร้ายของมนุษย์ สถาบันก่อสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยก็เพื่อตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานทางด้านความต้องการ ป้องกันความร้อนหนาวจากภูมิอากาศ และภัยอันตรายให้แก่มนุษย์ เป็นต้น

นอกจากเทเลอร์แล้ว มาร์กซ์ (Karl Marx. 1818 - 1883) เชื่อว่าสังคมหรืออินทรีย์ทั้งหลายพัฒนาตามลำดับขั้นเช่นเดียวกับแนวคิดของเทเลอร์ แต่มาร์กซ์มีแนวคิดเพิ่มเติมว่า เมื่อถึงจุดสูงสุดซึ่งก้าวต่อไปไม่ได้แล้ว พฤติกรรมที่เกิดขึ้นนั้นจะไม่สูญหายไปไหนแต่จะย้อนกลับมา ณ จุดเดิมอีกครั้ง ตัวอย่างเช่น สังคมดั้งเดิม (Primitive) ที่เมื่อพัฒนาไปจนถึงขั้นอนารยะ (Barbarism) แล้วก็จะพัฒนาต่อไปจนถึงขั้นศิวิไลซ์ (Civilized) หรือคือขั้นสูงสุด จากนั้นก็จะวกกลับมา ณ จุดเดิมอีก นั่นคือคนจะกลับมามีพฤติกรรมขั้นพื้นฐานหรือ Primitive อีกครั้ง

3. ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ (Structural - Functionalism Theory)

ทิตยา สุวรรณะชญ (2544 : 71 - 76) ได้กล่าวถึง ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ (Structural - Functionalism Theory) โดยกล่าวถึงในภาพรวมว่า นักมานุษยวิทยารุ่นเก่า ๆ มักจะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์สืบย้อนเพื่อศึกษาโครงสร้างและหน้าที่ที่นำไปสู่การศึกษาวัฒนธรรมในสังคมหนึ่ง ๆ ต่อมาในช่วงกลางของศตวรรษที่ 20 การศึกษาวัฒนธรรมได้ขยายขอบข่ายไปมากเพราะเกิดแนวคิดใหม่ ๆ ขึ้นมากมาย วิชาการทางด้านสังคมศาสตร์ก็ได้แตกแขนงไปมากมายเช่นกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านมานุษยวิทยาวัฒนธรรมนั้นได้เกิดแนวคิดและวิธีการศึกษาใหม่ ๆ ขึ้นหลายแนวคิด นั่นคือ เน้นศึกษาพฤติกรรมของคนในสังคมในรูปแบบบูรณาการ (Intergration) ซึ่งจะต้องศึกษาหน้าที่ของโครงสร้างของสังคมทุก ๆ โครงสร้างให้สัมพันธ์กันจึงจะเข้าใจสังคมหนึ่ง ๆ ได้อย่างลึกซึ้งและถ่องแท้ เพราะสังคมหนึ่ง ๆ ประกอบขึ้นด้วยโครงสร้างต่าง ๆ โครงสร้างของสังคมก็คือส่วนประกอบของสังคมนั่นเอง แต่ละโครงสร้างจะทำหน้าที่ประสานสัมพันธ์กัน ถ้าขาดโครงสร้างใดโครงสร้างหนึ่งสังคมก็จะล่มสลาย หรือหากโครงสร้างใดโครงสร้างหนึ่งทรุดโทรมหรือเสื่อมสลายลง โครงสร้างนั้นก็ทำหน้าที่ไม่ได้ดี จะเป็นผลตกกระทบไปถึงโครงสร้างอื่น ๆ เป็นลูกโซ่ สุดท้ายจะทำให้สังคมนั้นเสื่อมทรามหรือล่มสลายลงไปอย่างไรก็ตาม Durkheim (1858 - 1917) มีความคิดเห็นที่แตกต่างว่าในความเป็นจริงแล้วสังคมจะไม่เคยล่มสลาย สังคมมีวิธีการปรับตัวของมันเองได้ กล่าวคือ เมื่อโครงสร้างใดโครงสร้างหนึ่งของสังคมเกิดเสื่อมทรามลงและทำงานล้มเหลวหรือบกพร่องไป สังคมจะหยุดชะงักระยะหนึ่ง และจะมีการเยียวยารักษาหรือปรับเปลี่ยนโครงสร้างนั้นให้ทำหน้าที่ได้ดีดั้งเดิม จากนั้นสังคมจึงจะก้าวเดินต่อไป สังคมจะมีการขยับปรับเปลี่ยนโครงสร้างที่บกพร่องเสมอ สังคมจึงไม่ตาย แต่อาจเกิดการชะงักงันไปชั่วระยะเวลาหนึ่งก่อนจะก้าวเดินต่อไป ลักษณะนี้เป็นการปรับสมดุลของตัวเอง คือ ลักษณะการเคลื่อนไหวและไม่หยุดนิ่ง (Dynamics) ของสังคม หรือที่เรียกว่า “การเคลื่อนไหวที่สมดุล (Moving Equilibrium)” Durkheim (1950 : 70 - 71)

นอกจากนี้ บราวน์ (Radcliffe - Brown) นักมานุษยวิทยาสังคมชาวอังกฤษ ได้เสนอแนวคิดไว้ในชื่อเขียนชื่อ “On Social Structure” และในหนังสือชื่อ Structure and Function in Primitive Society ว่าสังคมเปรียบเหมือนอินทรีย์ซึ่งมีชีวิตมีการเกิด เจริญเติบโต เจ็บป่วยได้ เยียวยารักษาได้ เมื่อหายแล้วก็จะก้าวเดินต่อไปได้ ร่างกายมนุษย์มีอวัยวะเป็นส่วนประกอบเพื่อการคงอยู่ สังคมก็มีโครงสร้างเพื่อการดำรงตน ทั้งอวัยวะของคนและโครงสร้างของสังคมต่างก็ทำหน้าที่ประสานสัมพันธ์กัน เพื่อผดุงร่างกายและสังคม หากสังคมเกิดความขัดแย้งกันในโครงสร้างอันเนื่องมาจากการขัดกันในการทำหน้าที่ที่ไม่สอดคล้องกันทำให้สังคมชะงักหรือพัฒนาไปได้ช้า สังคมก็จะหาทางแก้ไขหรือ

ปรับเปลี่ยนโครงสร้างของตนเองเพื่อดำรงอยู่หรือพัฒนาก้าวหน้าต่อไป ซึ่งในด้านของการพัฒนานั้น สังคมสามารถพัฒนาจากสังคมนรูปแบบหนึ่งเป็นอีกรูปแบบหนึ่งได้ เช่น สังคมโรมันได้เปลี่ยนมาเป็นสังคมอิตาเลียนสมัยใหม่ได้ Radcliffe - Brown (1964 : 181)

ทั้งนี้ จิตยา สุวรรณชะฎ (2544 : 33 - 34) ระบุว่า การศึกษาพฤติกรรมของคนในสังคมในเชิงความสัมพันธ์ของหน้าที่ตามโครงสร้างของสังคมของบราวน์นั้น ในทางวิชาการมานุษยวิทยา เรียกว่า “Holistics” ซึ่งเป็นการมองสังคมที่เดียวทุกโครงสร้างเพื่อความเข้าใจสังคมทั้งสังคม บราวน์ เชื่อว่า การศึกษาเฉพาะโครงสร้างใดโครงสร้างหนึ่งเพียงโครงสร้างเดียวไม่สามารถจะเข้าใจโครงสร้างนั้น ๆ ได้ เช่น ถ้าจะศึกษาโครงสร้างทางการปกครองของสังคมไทยก็ต้องศึกษาระบบค่านิยมเศรษฐกิจ ศาสนา การศึกษา ครอบครัว และเครือญาติของสังคมไทยด้วย เพราะทุก ๆ ระบบดังกล่าวมานั้น มีผลต่อโครงสร้างทางการปกครองทั้งสิ้น และเมื่อพูดถึงโครงสร้างก็ต้องพูดถึงหน้าที่ของโครงสร้างควบคู่กันไปด้วย เพราะโครงสร้างต้องทำหน้าที่เสมอ โครงสร้างก็คือสถาบันของสังคมตามแนวคิดของ มาลินอฟสกี (Malinowski) นักหน้าที่นิยมที่กล่าวว่าสถาบันของสังคมเกิดมาจากความจำเป็นพื้นฐานของมวลมนุษยชาติ จะเห็นได้จากสถาบันครอบครัวทำหน้าที่ตอบสนองความจำเป็นในการขยาย การดำรงชีวิต และความต้องการทางเพศ สถาบันเศรษฐกิจทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการอาหารเพื่อการเจริญเติบโตของร่างกายมนุษย์ เป็นต้น

ความแตกต่างระหว่างมาลินอฟสกี (Malinowski) กับบราวน์ (Brown) อยู่ที่ มาลินอฟสกี เน้นการทำหน้าที่ของแต่ละโครงสร้างของสังคมว่าตอบสนองความต้องการพื้นฐานของสมาชิกในสังคมอย่างไร มาลินอฟสกีสนใจในแง่ของพฤติกรรมของคนมากกว่าในแง่ของสังคม ส่วนบราวน์เน้นการมองที่โครงสร้าง และมองต่อไปถึงความสัมพันธ์ทุกส่วนของโครงสร้างในแง่บวก โดยสนใจในสถาบันสังคมมากกว่าพฤติกรรมส่วนบุคคล โดยสรุปแล้วมาลินอฟสกี มุ่งศึกษาวัฒนธรรม ส่วนบราวน์มุ่งศึกษาสังคม

4. ทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์ (Symbolic Interactionism Theory)

จิตยา สุวรรณชะฎ (2544 : 79 - 81) ได้กล่าวถึงทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์ว่า เป็นทฤษฎีที่ริเริ่มโดยมีด (George Herbert Mead) และบลูเมอร์ (Herbert Blumer) เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับความหมายและการแปลความของสัญลักษณ์ของแต่ละบุคคลซึ่งมีความลึกซึ้งมากกว่าเพียงการศึกษาปฏิกิริยาตอบสนองของมนุษย์ต่อสิ่งเร้าเท่านั้น แนวคิดนี้เน้นว่าบุคคลจะประพฤติปฏิบัติในเรื่องที่บุคคลนั้นตีความว่าสิ่งนั้นมีความหมาย คือ สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการปรับแต่งและตีความที่บุคคลใช้ในการจัดการกับสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาแล้วในอดีต และมีความสำคัญต่อบุคคลนั้นในระดับต่าง ๆ การตีความว่าสิ่งใดมีความหมายหรือมีความสำคัญย่อมเกิดจากการประสบการณ์ของบุคคลหนึ่ง ๆ ในการมีปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับบุคคลอื่น ๆ หรือสิ่งอื่น ๆ ซึ่งเป็นโลกแห่งความจริงของบุคคลนั้น ดังนั้นการศึกษาในแนวนี้จึงมุ่งศึกษาเพื่อทำความเข้าใจความรู้สึกนึกคิด และการตีความหมายต่าง ๆ ของบุคคลกับโลกของเขาเหล่านั้น โดยมุ่งตอบคำถามที่ว่า อะไรคือสัญลักษณ์พื้นฐานที่ทำให้มนุษย์เกิดความเข้าใจ มีความหมายและเกิดปฏิกิริยาได้ตอบ

แนวคิดหลักของทฤษฎีดังกล่าว มีดังนี้

การให้ความสำคัญกับโลกเชิงประสบการณ์ โดยเน้นว่า บุคคลนั้นมีประสบการณ์ในสิ่งที่ได้กระทำไปแล้วอย่างไร มีกระบวนการสร้างความหมายอย่างไร มีการตัดสินใจอย่างไร มีการแก้ไขปัญหาโดยใช้กลยุทธ์อย่างไร รวมทั้งผลกระทบต่าง ๆ มีต่อทัศนคติและพฤติกรรมอย่างไร ความสัมพันธ์

ทางสังคม วัฒนธรรมหลัก วัฒนธรรมย่อยเป็นอย่างไร ทักษะของบุคคลที่มีต่อประเด็นต่าง ๆ เป็นอย่างไร เป็นต้น

การมองความจริงเป็นเชิงซ้อน โดยมองสังคมว่ามีทั้งด้านกว้าง ความหลากหลาย ความลึก โดยมองว่าความจริงมีอยู่หลายชั้นที่ทับซ้อนกันอยู่ เมื่อค้นพบความจริงแต่ละชั้น การรับรู้ก็อาจจะเปลี่ยนแปลงไป

การสวมบทบาทผู้อื่น เกิดขึ้นเมื่อต้องการทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในประสบการณ์ที่ศึกษา พร้อมกับต้องพยายามรักษาความสมดุลระหว่างความเข้าใจแบบคนใน และการรักษาระยะห่างทางสังคมวิทยาเพื่อให้การวิเคราะห์สามารถดำเนินการได้อย่างน่าเชื่อถือ

การให้ความสำคัญกับวัฒนธรรม หมายถึง การเรียนรู้สัญลักษณ์ของกลุ่มที่ศึกษา เช่น ภาษา คำศัพท์ การกระทำเครื่องหมาย พฤติกรรมการแสดงออก เป็นต้น การเข้าใจบริบทของการปฏิสัมพันธ์ การมองปฏิสัมพันธ์เป็นกระบวนการ การเข้าใจถึงอัตตาของบุคคล เช่น อารมณ์ ความรู้สึก แรงกระตุ้น ความลุ่มหลง แรงแบบดลใจ เป็นต้น

การกระทำระหว่างกันและสัญลักษณ์ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทฤษฎีการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์ (Symbolic Interactionism) มีสมมุติฐานสำคัญว่ามนุษย์ติดต่อกัน หรือมีการกระทำระหว่างกันโดยอาศัยสัญลักษณ์เป็นสื่อที่ทำให้เกิดความเข้าใจ นักทฤษฎีสัญลักษณ์ทางสังคม นำเอาความรู้เหล่านี้มาใช้กับสังคมมนุษย์โดยสร้างเป็นทฤษฎีขึ้นมาว่า ตัวมนุษย์นั้นเป็นสัญลักษณ์ มีความหมายได้หลายอย่างในสายตาของผู้อื่น มนุษย์จึงพัฒนาตัวตนขึ้นมาจากรู้สึกหรือสายตาของผู้อื่น ทำตัวตามตามสายตาหรือมาตรฐานของสังคม ตัวตนจึงเป็นตัวตนทางสังคม (Social Self) คือ เป็นผลผลิตของสังคม (Social Product) หากจะเป็นตัวตนตามสายตาผู้อื่นได้ต้องอาศัยจิต (Mind) ช่วยคิด จิตจะรู้จักคิดได้ก็ต้องอาศัยสื่อคือสัญลักษณ์ สัญลักษณ์ที่สำคัญในที่นี้คือ ภาษา จึงกล่าวได้ว่า ภาษาทำให้เกิดจิต จิตทำให้เกิดตัวตน จากนั้นตัวตนจะอาศัยสัญลักษณ์อีกครั้ง จนนำไปสู่การสร้างสังคมขึ้น สังคมจะอยู่หรือจะไปแล้วแต่มนุษย์เหล่านี้ ทฤษฎีนี้จึงให้ความสำคัญแก่มนุษย์มาก

สัญลักษณ์ต่างกับสัญญาณ (Signal) โดยสัญลักษณ์แต่ละส่วน มีความหมายได้หลายอย่างแต่สัญญาณมีความหมายอย่างเดียว สัตว์มีความสามารถแค่ใช้สัญญาณ แต่มนุษย์มีความสามารถใช้ทั้งสัญญาณและสัญลักษณ์ สัญลักษณ์มีได้หลายแบบ เช่น ภาษา กิริยาท่าทางหรือการกระทำ ภาษาเป็นระบบสัญลักษณ์ที่มีความสลับซับซ้อนยากแก่การเข้าใจต้องอาศัยการฝึกฝนอบรมเรียนรู้เป็นเวลานาน มีความเข้าใจจึงจะใช้ได้ แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังมีผิดพลาดอยู่เสมอ เพราะต้องอาศัยการตีความตามสถานการณ์ (Context) ในขณะนั้น ๆ กิริยาท่าทางหรือการกระทำแต่ละอย่างก็มีความหมายได้หลายอย่างตามความคิดของมนุษย์ เช่น การร้องไห้ อาจแปลว่า ดีใจ เสียใจ หรือเจ็บแค้นใจก็ได้ หัวเราะก็ทำนองเดียวกัน มนุษย์รู้ความหมายได้โดยอาศัยการตีความในบริบทนั้น ๆ

จุดเด่นของทฤษฎีนี้คือ เป็นทฤษฎีที่เน้นหลักจิตวิสัย (Subjectivity) ได้แก่ การให้ความหมาย (Meaning) ของสิ่งต่าง ๆ ที่นักวิจัยศึกษาซึ่งแตกต่างจากทฤษฎีอื่น ๆ ที่เน้นหลักวัตถุวิสัย (Objectivity) ในการศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ส่งผลให้นักวิจัยเชิงคุณภาพที่มีความสามารถในการเข้าใจระบบสัญลักษณ์อย่างแท้จริง สามารถวิเคราะห์พฤติกรรมของมนุษย์ โดยผ่านสัญลักษณ์ได้อย่างหลากหลาย ทั้งนี้การปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์มี 2 ประการคือ มนุษย์สร้างตัวตนขึ้นมาและมนุษย์สะท้อนตัวเองจากผู้อื่น ทั้งปัจเจกบุคคลและสังคมจึงแยกกันไม่ได้ ถ้าปราศจากการสื่อสารด้วยสัญลักษณ์ที่มีการ

ตีความหมายร่วมกัน กระบวนการทางสังคมจะไม่เกิดขึ้น ดังนั้น มนุษย์จึงอยู่ในโลกแห่งสัญลักษณ์ที่มีความหมายและมีความสำคัญต่อชีวิตและพื้นฐานหลักของการมีปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์

5. แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Concept)

อาแว มะแส (2552 : 6 - 7) กล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยระบุว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นแนวทางการพัฒนาภายใต้แนวคิดการพัฒนาทางเลือก (Alternative Development Concepts) ที่นักวิชาการด้านการพัฒนาศึกษาค้นคว้าเพื่อแก้ปัญหาอันเกิดจากแนวทางการพัฒนากระแสหลักที่เน้นพัฒนาด้านเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว แนวคิดการพัฒนาทางเลือก ประกอบด้วย แนวทางการพัฒนา 6 แนวคิด ซึ่งได้แก่ แนวทางการเพิ่มการกระจายรายได้ (Redistributive Concept) แนวทางความจำเป็นพื้นฐาน (Basic Needs Concept) แนวทางพัฒนาด้วยการพัฒนาชนบท (Rural Development Approach) แนวทางการพัฒนาโดยคนเป็นศูนย์กลางและมีส่วนร่วม (People - Centered/Participatory Development Approach) การพัฒนาตามแนววัฒนธรรมชุมชน (Community Culture Approach) และแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Concept)

แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Concept) เป็นแนวคิดที่เริ่มมีการถกเถียงกันตั้งแต่ทศวรรษที่ 1970 แต่ในปัจจุบันมีหลายประเทศนำแนวคิดดังกล่าวมาใช้พัฒนาประเทศ แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน มีการเสนอและพัฒนาขึ้นมาหลังจากที่การพัฒนาตามแนวคิดกระแสหลัก มีผลกระทบทางลบหลายด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านสิ่งแวดล้อม และด้านสังคม แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนเน้นรูปแบบการใช้ทรัพยากรที่สามารถสนองความต้องการของคนในปัจจุบันควบคู่กับการถนอมรักษาเพื่อสนองความต้องการในอนาคต

แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนครอบคลุมการพัฒนา 3 ส่วน มีความเชื่อมโยงกัน ดังนี้

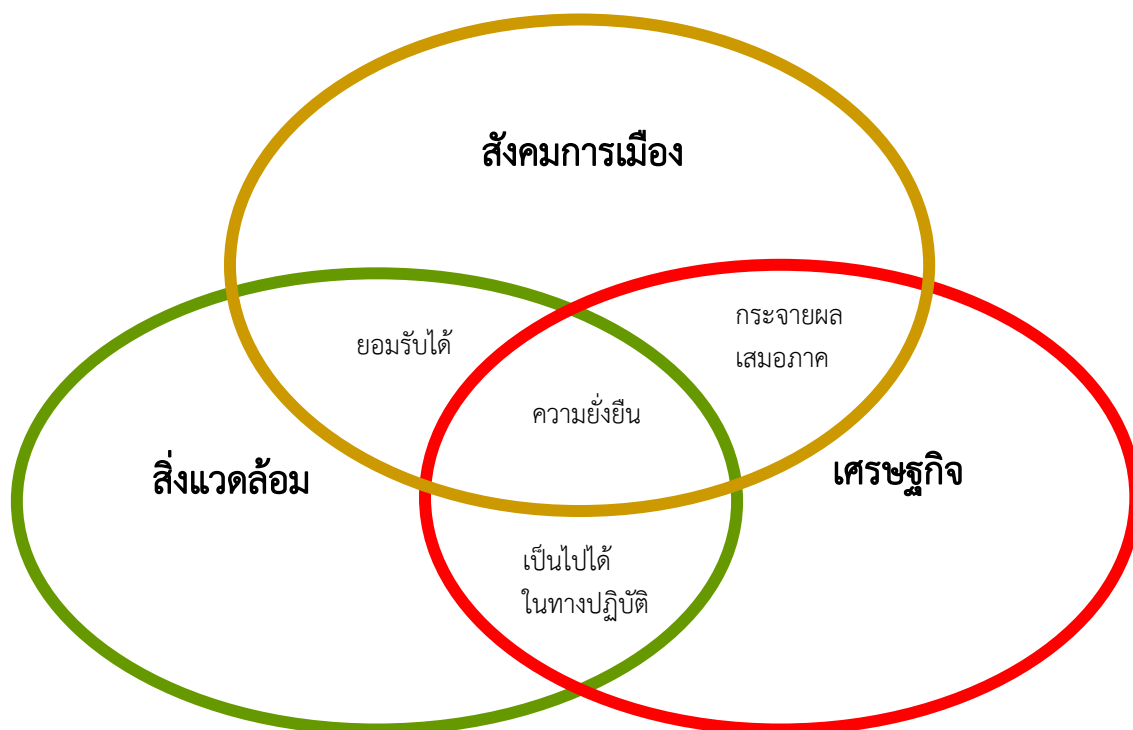
การพัฒนาด้านสังคมการเมือง (Sociopolitical Dimension)

การพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Dimension)

การพัฒนาด้านเศรษฐกิจ (Economic Dimension)

โดยการพัฒนาแต่ละด้านต้องดำเนินการควบคู่กัน และต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการยอมรับได้ในผลกระทบบางด้านที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติและกระจายผลการพัฒนาอย่างเสมอภาค ทั้งหมดนี้จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

อย่างไรก็ตาม การดำเนินการตามแนวคิดนี้ต้องอาศัยข้อมูลที่ชัดเจน การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน การบูรณาการมิติต่าง ๆ และการประสานระหว่างภาคต่าง ๆ ของการพัฒนา (Cross - Sectoral Co - Ordination) องค์ประกอบสำคัญของแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน ปรากฏในแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพประกอบ 16 องค์ประกอบสำคัญของแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน

การนำทฤษฎีมาประยุกต์ใช้

การวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยจะนำทฤษฎีการพัฒนาที่ยั่งยืน มาประยุกต์เพื่อวิเคราะห์ประเด็น
ดังนี้

“วัด” มีการดำเนินกิจกรรมเพื่อการพัฒนาครบทั้ง 3 ด้าน (เศรษฐกิจ สังคมและ
วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม) หรือไม่ อย่างไร

กิจกรรมข้างต้นมีผลต่อการเพิ่มรายได้ การเกิดกลุ่มสร้างประโยชน์ ความสามัคคี และ
การบำรุงรักษา รวมทั้งการสืบทอดวัฒนธรรมในชุมชนอย่างไร

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัยในประเทศ

กรณีการ์ สองเมือง (2553 : 89 - 93) วิจัยเรื่อง การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิง
วัฒนธรรม : กรณีศึกษา เทศบาลตำบลกุลาสิงห์ อำเภอกษัตริย์ จังหวัดร้อยเอ็ดโดยมีวัตถุประสงค์
เพื่อ 1) ศึกษาปัญหาในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเขตเทศบาลตำบลกุลาสิงห์ 2) ศึกษา
ศักยภาพความพร้อมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในเขตเทศบาลตำบลกุลาสิงห์ และ
3) เพื่อศึกษาหาแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในเขตเทศบาลตำบลกุลา
สิงห์ โดยใช้ระเบียบวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพที่หลากหลาย ได้แก่ การวิจัยเอกสาร การสังเกต
แบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม จากกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 25

ราย โดยมาจากแหล่งข้อมูลที่เกี่ยวข้อง จำนวน 5 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการ กลุ่มผู้นำชุมชนอย่างไม่เป็นทางการ กลุ่มเจ้าหน้าที่รัฐ กลุ่มที่สนใจการท่องเที่ยวเรียนรู้ (วัฒนธรรม) และกลุ่มตัวแทนภาคเอกชน

ผลการวิจัยพบว่า ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลตำบลกุฎกาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด คือ ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น ขาดแผนยุทธศาสตร์การท่องเที่ยว โครงสร้างพื้นฐานในการจัดการท่องเที่ยวไม่เพียงพอ และขาดแคลนงบประมาณในการสนับสนุนการท่องเที่ยว จากการศึกษาวิเคราะห์ศักยภาพการท่องเที่ยวของเทศบาล กุฎกาสิงห์ พบว่า จุดเด่นของเทศบาลกุฎกาสิงห์ คือ มีแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่หลากหลาย ส่วนจุดอ่อนอยู่ที่โครงสร้างพื้นฐานไม่เพียงพอต่อการอำนวยความสะดวกของนักท่องเที่ยว ส่งผลกระทบต่อความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่จะมาท่องเที่ยวที่เทศบาลตำบลกุฎกาสิงห์ ด้านโอกาสของเทศบาลตำบลกุฎกาสิงห์คือ จังหวัดร้อยเอ็ดมีนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยประกาศให้ปี 2551-2552 เป็นปีส่งเสริมการท่องเที่ยวร้อยเอ็ด และด้านอุปสรรคคือ เจตคติของประชาชนในพื้นที่โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่ไม่เข้ามามีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมยังอยู่ในระดับต่ำ นอกจากนี้การศึกษายังพบว่า แนวทางที่เหมาะสมในการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลตำบลกุฎกาสิงห์คือการเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยมีกลยุทธ์ดังนี้ คือ 1) สร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม 2) พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานให้เพียงพอกับความต้องการของนักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมาย 3) ระดมทรัพยากร ทั้งภายในและภายนอกชุมชนเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว และ 4) ปลุกจิตสำนึกแก่เยาวชนคนรุ่นใหม่ในเทศบาลตำบลกุฎกาสิงห์ ให้มีการศึกษาเรียนรู้ด้านวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของพื้นที่

เปรมจิต พรหมสาระเมธี (2553 : 308 - 312) ศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมสำหรับนักท่องเที่ยวนานาชาติในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ผลการวิจัยพบว่า ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลในภาพรวมศักยภาพทุกด้าน ได้แก่ ด้านความดึงดูดใจ ด้านการรองรับนักท่องเที่ยว และด้านการบริหารจัดการอยู่ในระดับดี ส่วนปัญหาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เป็นศาสนสถานและเป็นเป้าหมายการศึกษา (วัดอรุณ - ผู้วิจัย) ได้แก่ 1) มีสถานที่ชำรุด เสื่อมโทรมด้วยขาดการบำรุงและดูแลรักษาที่ดีให้คงไว้ คุณค่าทางวัฒนธรรม ภูมิทัศน์ที่งดงามถูกบดบัง ด้วยความแออัดของชุมชนโดยรอบและมลภาวะทางวัฒนธรรมทั้งจากใกล้และไกล 2) สถานที่คับแคบอากาศร้อนและมีมลภาวะโดยรอบเข้าถึงได้ยาก ไม่มีสถานที่ส่งเสริมทางวัฒนธรรมเป็นการเฉพาะ 3) การจัดการเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว ยังไม่ได้ดำเนินการเป็นการเฉพาะ ด้วยการท่องเที่ยวเป็นการกิจเสริมของทางวัด ส่วนความต้องการของนักท่องเที่ยวนานาชาติต้องการให้แหล่งท่องเที่ยวที่เป็นศาสนสถาน (วัดอรุณ - ผู้วิจัย) ได้รับการปรับปรุง ดังนี้ 1) รักษาความสะอาด ความเป็นระเบียบเรียบร้อย สิ่งแวดล้อม ทัศนียภาพ ให้คงสภาพทางศิลปวัฒนธรรมและความสง่างามของโบราณสถานโบราณวัตถุ 2) จัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมใน หรือโดยรอบแหล่งให้ที่น่าสนใจยิ่งขึ้น 3) มีปริมาณห้องน้ำและสิ่งอำนวยความสะดวกอื่น ๆ ตามสมควร 4) จัดระบบดูแลการขนส่งเพื่อป้องกันมิให้มีการเอารถเอาเปรียบผู้โดยสาร 5) จัดการประชาสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ มากขึ้น และมีมัคคุเทศก์ที่รอบรู้เรื่องศาสนาและวัฒนธรรมเป็นอย่างดี ส่วนแนวทางในการพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เช่น

1. เพิ่มสิ่งดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยวตามศักยภาพและภารกิจของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละประเภทโดยจัดกิจกรรมทางศาสนาให้นักท่องเที่ยวได้ร่วมกิจกรรมจริง จัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม

บูรณาการในกิจกรรมการท่องเที่ยว เช่น การละเล่น การแสดงศิลปะพื้นเมือง การจัดถนนวัฒนธรรม และการจำหน่ายสินค้าทางวัฒนธรรม

2. เพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวโดยเพิ่มสิ่งอำนวยความสะดวกในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว

3. ปรับภูมิทัศน์แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ให้คงความสง่างาม เพราะงดงามทางศิลปะและคุณค่าทางประวัติศาสตร์เพื่อดึงดูดใจนักท่องเที่ยว

4. เพิ่มศักยภาพการรองรับนักท่องเที่ยวโดยจัดระบบการขนส่งเฉพาะสู่แหล่งท่องเที่ยวที่เป็นธรรมชาติ เพิ่มสิ่งอำนวยความสะดวกและความปลอดภัยในสถานที่ให้เอื้อต่อการท่องเที่ยว

5. แสวงหาวิธีการในการยกระดับศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวด้วยการปรับปรุงพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

รูปแบบการพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

เป้าประสงค์ - มุ่งพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพสูงตามจุดขายทางวัฒนธรรมและดึงดูดใจของนักท่องเที่ยวนานาชาติ

กลยุทธ์

1. การเพิ่มสิ่งดึงดูดใจทางศาสนาและวัฒนธรรม

2. เพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารจัดการบริการนักท่องเที่ยว

3. การปรับภูมิทัศน์และเส้นทางการเดินทางการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวและ

ความสำเร็จ

ตัวชี้วัดความสำเร็จ

1. ระดับความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว

2. อัตราการเพิ่มของนักท่องเที่ยวที่ร่วมกิจกรรม

3. ระดับการมีส่วนร่วมของผู้รับผิดชอบและชุมชน

พระครูสุตวิสุทธิคุณ (พัต) (2552 : 200 - 219) ศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการที่เหมาะสมวัดโสธรวรารามวรวิหารในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม จังหวัดฉะเชิงเทรา จากความเชื่อ พิธีกรรมของประชาชนเกี่ยวกับหลวงพ่อบุญรอดโสธร โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมาและรูปแบบการบริหารจัดการของวัดโสธรวรารามวรวิหาร จังหวัดฉะเชิงเทราในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม จากความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระพุทธรูป การวิจัยเรื่องนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบง่าย โดยกลุ่มตัวอย่างประกอบด้วยพระสงฆ์ 13 รูป ผู้นำชุมชน 19 คน ผู้ประกอบการค้า 100 คน ผู้ปฏิบัติธรรม 56 คน และประชาชนทั่วไป 60 คน เครื่องมือวิจัยเพื่อการเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบด้วย การสำรวจ การสังเกต และการสนทนากลุ่ม

ผลการวิจัยพบว่า วัดโสธรวรารามวรวิหารเดิมชื่อวัดเสาชิงซึ่งต่อมาได้รับ

วิสุงคามสีมาเป็นวัดหลวงในระดับวรวิหาร นอกจากนี้ พระพุทธรูปโสธร ซึ่งเป็นพระประธานของวัดดังกล่าวเป็นที่รู้จักในพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป ซึ่งส่วนใหญ่เรียกว่า หลวงพ่อบุญรอด โดยมีความเชื่อว่า พระพุทธรูปเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิที่ลอยอยู่ในแม่น้ำพร้อมกับพระพุทธรูปอีก 2 องค์ จึงเรียกพระพุทธรูปทั้งหมดที่ลอยน้ำมาพร้อมกันว่า พระสามพี่น้อง ประกอบด้วย หลวงพ่อบ้านแหลม (พระพืงค์โต) หลวงพ่อบุญรอด (พระพืงค์กลาง) และหลวงพ่อบางพลี (พระพืงค์น้อย) การจัดตั้งองค์กรเพื่อการบริหารจัดการที่เหมาะสมในรูปของคณะกรรมการประกอบด้วย ตัวแทนจากสำนักงาน

พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมจังหวัด สาธารณสุขจังหวัด ผู้บังคับการตำรวจภูธรจังหวัด และคณะสงฆ์ที่เป็นกรรมการวัด โดยแบ่งเป็น 4 ชุด ประกอบด้วย กรรมการกลาง มีหน้าที่ควบคุมดูแลกิจการทุกภาคส่วนของวัด กรรมการการเงิน ดูแลด้านรายรับรายจ่ายทั้งหมดและทำรายงานสรุปรายประจำวัน กรรมการสถานที่ ดูแลรับผิดชอบการใช้ประโยชน์ตัวอาคารสถานที่ทั้งหมด ตั้งแต่ระบบจราจร ร้านค้า ร้านอาหาร ห้องน้ำห้องส้วม รวมทั้งด้านการรักษาความปลอดภัย กรรมการชุดสุดท้าย คือ กรรมการสาธารณสงเคราะห์ มีหน้าที่ดูแลจัดความช่วยเหลือให้กับองค์กรต่าง ๆ ด้านสาธารณประโยชน์ เช่น ทุนการศึกษา สนับสนุนโรงเรียน สถานพยาบาลของชุมชน รูปแบบการบริหารจัดการ ในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ของวัดโสธรวารามวรวิหาร คือ ใช้ความเชื่อหลักของประชาชนที่เดินทางมากราบไหว้หลวงพ่อโสธร เป็นแนวทางหลักในการออกแบบกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยความเชื่อหลักดังกล่าว คือ ประชาชนส่วนใหญ่เชื่อว่า หลวงพ่อโสธรจะปกปักรักษาและให้ความช่วยเหลือแก่บุคคลที่ประกอบกรรมดีและมีจิตใจที่ดี เมื่อทางวัดใช้ความเชื่อที่กล่าวถึงนี้มาสอดแทรกในการชวนเชิญให้ประชาชนร่วมทำกิจกรรม จึงมีผลทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทราด้วยเช่นกัน

วันสาต ศรีสุวรรณ (2552 : 292 - 300) ได้ศึกษาเรื่อง รูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนลุ่มน้ำตาปี ผลการวิจัยพบว่าชุมชนลุ่มน้ำตาปีจังหวัดสุราษฎร์ธานี หรือบริเวณอ่าวบ้านดอนเป็นเมืองการค้าทางทะเลระหว่างอาหรับกับจีนมาช้านาน ตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 7 เป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของอาณาจักรศรีวิชัย ประชาชนส่วนใหญ่มีเชื้อสายไทย จีน เขมร และมาลายัน ประกอบอาชีพทางการเกษตรและประมง เนื่องจากเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำตาปีทั้งแปด มีวัฒนธรรมที่เป็นอัตลักษณ์โดดเด่นที่เอื้อต่อการท่องเที่ยวทั้งภาษา วรรณกรรม การละเล่น พื้นบ้านและนาฏศิลป์ ศาสนา พิธีกรรม และความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม และภูมิปัญญา โบราณสถานและโบราณวัตถุ และสภาพนิเวศ วัฒนธรรมลุ่มน้ำที่เป็นอัตลักษณ์ ปัญหาการจัดการการท่องเที่ยวของชุมชนลุ่มน้ำตาปีที่สำคัญประกอบด้วยแหล่งท่องเที่ยวไม่ดึงดูดใจ กิจกรรมการท่องเที่ยวมีน้อย แหล่งท่องเที่ยวขาดการบุกเบิกฟื้นฟู ปรับปรุงและพัฒนา ขาดเจ้าภาพรับผิดชอบที่ชัดเจนจริงจังและต่อเนื่อง ขาดหน่วยงานกลางในการจัดการและสนับสนุนที่จริงจัง องค์การบริหารส่วนตำบลในพื้นที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาการท่องเที่ยวได้น้อย ขาดแผนงานโครงการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยว ขาดความร่วมมือและการมีส่วนร่วมจากประชาชนและหน่วยงานองค์กรอื่น ๆ ในพื้นที่ และขาดการสร้างความเข้าใจและการประชาสัมพันธ์ การอนุรักษ์พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและการพัฒนาการท่องเที่ยว แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนลุ่มน้ำตาปีที่สำคัญคือต้องจัดให้มีเจ้าภาพหลักในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว ต้องกำหนดให้มีแผนการจัดการการท่องเที่ยวของชุมชนที่เป็นแผนแบบมีส่วนร่วมและเป็นส่วนหนึ่งของแผนชุมชน ต้องพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทั้งการสร้างความดึงดูดใจ การรองรับนักท่องเที่ยวและการจัดการเร่งสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรมและการอนุรักษ์ พัฒนา และสร้างมูลค่าเพิ่มจากการท่องเที่ยว จัดกิจกรรมการท่องเที่ยวหลากหลายและเป็นการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จัดการในเชิงธุรกิจให้ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายมีส่วนร่วม ทั้งร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมประเมินผล และร่วมรับประโยชน์ รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนลุ่มน้ำตาปีเป็นรูปแบบวิธีการ เป็นภาพวิธีการในการจัดการ ประกอบด้วยวิสัยทัศน์ พันธกิจ ยุทธศาสตร์ กิจกรรม

การท่องเที่ยว เป้าประสงค์และเงื่อนไขความสำเร็จ เน้นให้เป็นการจัดการการท่องเที่ยวที่สนองความต้องการของนักท่องเที่ยวบนพื้นฐานของการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและการสืบทอดภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำตาปี โดยเร่งสร้างให้ประชาชนมีจิตสำนึกการอนุรักษ์และเห็นประโยชน์ของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ศึกษาความต้องการของนักท่องเที่ยว เร่งให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยว ให้ประชาชนวางแผนและได้รับประโยชน์จากวัฒนธรรมในชุมชน และให้มีการปรับปรุงพัฒนาการจัดการการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง จัดให้มีการจัดการครบวงจรทั้งการวางแผนการปฏิบัติ การประเมินผลและการปรับปรุงพัฒนา จัดกิจกรรมท่องเที่ยวหลากหลาย โดยจัดให้มีการกระจายเป็นกรอบแนวปฏิบัติในการจัดการร่วมกัน

สุพล ชัยทร (2552 : 331 - 335) ได้ศึกษาเรื่องการพัฒนา รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบโฮมสเตย์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวเวียงและลาวโซ่งในภาคกลางของประเทศไทย ผลการศึกษาพบว่า การจำแนกการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบโฮมสเตย์ เป็นสองรูปแบบตามกลุ่มชาติพันธุ์คือ ลาวเวียงบ้านดอนคา มีเป้าประสงค์เพื่อการบริการที่พักและนำเที่ยวสัมผัสวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นชาติพันธุ์ลาวเวียง โดยยึดหลักการอนุรักษ์และการสืบสานวัฒนธรรมท้องถิ่น ส่วนไทยทรงดำโคกสำโรงมีเป้าประสงค์เพื่อการบริการที่พักและนำเที่ยวสัมผัสวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นชาติพันธุ์ลาวโซ่ง โดยยึดหลักการสำคัญ 5 หลักการคือ 1) การอนุรักษ์และการสืบสานวัฒนธรรมท้องถิ่น 2) จัดการโดยชุมชนเพื่อชุมชน 3) บริการที่ยึดนักท่องเที่ยวเป็นสำคัญ 4) การสัมผัสวิถีชีวิตจริง และ 5) ความโปร่งใสและเป็นธรรม ลาวเวียงและลาวโซ่ง ทั้งสองรูปแบบมีองค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยวคล้ายคลึงกัน แต่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวแตกต่างกันตามอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ต้องอาศัยความร่วมมือของชุมชนและผู้นำท้องถิ่นเป็นเงื่อนไขความสำเร็จที่สำคัญ

สุรศักดิ์ พิมพ์เสน และศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ (2552 : 8) ได้ศึกษาเรื่อง “ศักยภาพด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนผู้ไท บ้านโพน” ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านผู้ไท บ้านโพน ยังมีขนบธรรมเนียมประเพณีที่เหนียวแน่น มีการนับถือพุทธศาสนาอย่างเข้มแข็ง มีการทำบุญตามจารีตประเพณี 12 เดือน สำหรับบุญประเพณีที่ชาวบ้านโพนให้ความสำคัญและจัดได้ยิ่งใหญ่ที่สุดคือบุญบั้งไฟ ซึ่งใช้เวลา 2 วัน จัดขึ้นในเดือนพฤษภาคมของทุกปี

ศุภิสรา ประเสริฐ (2551 : 211 - 213) ได้ศึกษาเรื่องแนวทางและรูปแบบการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการพัฒนาขนบธรรมเนียมประเพณีกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อเพื่อการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ผลการวิจัยพบว่าองค์ความรู้เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อที่สามารถนำมาพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของจังหวัดชัยภูมิ ได้แนวทางและรูปแบบการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และการพัฒนาขนบธรรมเนียมประเพณี ของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อเพื่อการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เหมาะสมของจังหวัดชัยภูมิว่า ควรมีการอนุรักษ์เรื่องของภาษา ฟื้นฟูประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของญ้อ และพัฒนาเรื่องการละเล่นตามประเพณีคือ การเล่นปี่เรเร เนื้อหาของเพลงให้คงความเป็นญ้อให้มากที่สุด และแปลเป็นภาษาไทยด้วย แนวทางและรูปแบบในการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในหมู่บ้านญ้อ จังหวัดชัยภูมิ คือการจำลองวิถีชีวิตชาวญ้อไว้ที่อุทยานแห่งชาติป่าหินงามอย่างถาวร สิ่งก่อสร้าง เครื่องมือการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพและอื่น ๆ จัดตารางของชุมชนที่เป็นเครือข่าย เข้าไปแสดงวิถีชีวิตในช่วงเทศกาลการท่องเที่ยว หรือตามที่กลุ่มนักท่องเที่ยวที่สนใจจะเข้าชม ให้ทุกชุมชนของเครือข่ายผลิตของที่ระลึกส่งไปที่ศูนย์จำหน่ายอย่างต่อเนื่อง จัดตั้งคณะกรรมการของชุมชนเครือข่ายเพื่อบริหารผลประโยชน์ (รายได้) ที่เกิดขึ้นเพื่อให้

กระจายเข้าสู่ชุมชนอย่างเป็นธรรม จัดงานชุมนุมของกลุ่มเครือข่ายเพื่อนำเสนอให้กลุ่มทัวร์ที่สนใจเข้ามา มีส่วนร่วม เช่น แสดงกิจกรรมทางวัฒนธรรม การรับประทานอาหารเย็นแบบพื้นบ้านร่วมกัน และการ พักค้างแรมในชุมชน ผลผลิตหนังสือคู่มือด้านการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมชาวญ้อกร รวมถึงตัวอย่างภาษา พร้อมคำแปลที่ใช้สนทนากันในชีวิตประจำวันจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยว พัฒนามัคคุเทศก์ชาวญ้อกรนำ นักท่องเที่ยวขึ้นชมธรรมชาติตามแบบวัฒนธรรมชาวญ้อกร และทำให้ทราบองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับ ขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อกร และทำให้ทราบองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับขนบธรรมเนียม ประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อกรจนกระทั่งได้องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับแนวทางและรูปแบบการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการพัฒนาขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อกร ซึ่งจะส่งผลต่อการท่องเที่ยว ทางวัฒนธรรมของจังหวัดชัยภูมิให้มีคุณค่าและยั่งยืนต่อไป

ส่องบุญ ปักปินเพชร (2551 : 157 - 159) ศึกษาศักยภาพด้านการท่องเที่ยวทาง วัฒนธรรมชนเผ่าเย้า (อิวเมี่ยน) บ้านห้วยชมภู ตำบลห้วยชมภู อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย รวมทั้งหา แนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมสำหรับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมชนเผ่าเย้า (อิวเมี่ยน) ประชากรที่ใช้ ในการศึกษาแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ ประชากรจากภายในชุมชนและนักท่องเที่ยวชาวไทยที่เดินทางไป ท่องเที่ยวภายในชุมชน ประชากรภายในชุมชนบ้านห้วยชมภูประกอบด้วย หัวหน้าครัวเรือนจำนวน 150 คน โดยสุ่มจากประชากรทั้งหมด 513 ครัวเรือน เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาคือแบบสอบถาม วิเคราะห์ ข้อมูลโดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป SPSS for Window สถิติที่ใช้ประกอบด้วยการแจกแจงความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ส่วนกลุ่มที่สองได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้นำชนเผ่าเย้า คณะกรรมการ ศูนย์วัฒนธรรมชนเผ่าเย้า (อิวเมี่ยน) ประธานและคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยชมภู โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่ม ประกอบการสังเกต ประชากรนักท่องเที่ยวชาวไทยที่เดินทางไป ท่องเที่ยวในชุมชนได้จากการสุ่มตัวอย่างแบบบังเอิญ จำนวน 150 คน จากนักท่องเที่ยวชาวไทยทั้งหมด ที่เดินทางเข้าไปในช่วงเดือนตุลาคมถึงธันวาคม พ.ศ. 2550 ที่ประมาณการจากนักท่องเที่ยวที่มาเยือน บ้านห้วยชมภู จำนวน 350 คน เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาคือแบบสอบถาม สถิติที่ใช้ประกอบด้วยการ แจกแจงความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการศึกษาพบว่า ภายในชุมชนมีองค์ประกอบที่เหมาะสมสำหรับการจัดการ ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมชุมชน 3 ด้าน ประกอบด้วย ด้านสิ่งดึงดูดใจ (Attraction) ด้านการเข้าถึง (Accessibility) และด้านสิ่งอำนวยความสะดวก (Amenity) ความเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนและ ประเพณีวัฒนธรรมชนเผ่าที่มีการสืบทอดมายาวนาน ชนเผ่าเย้าได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เป็นหนังสือแสดงสิทธิในการตั้งถิ่นฐานเป็นหลักฐานจากหนังสือเดินทางข้ามเขตภูเขา (Passport for Traveling in the Hills) ของชนเผ่าเย้า (อิวเมี่ยน) ที่เรียกว่า “เกีย เซ็ง ป็อง” เป็นหนังสือแสดงความ เป็นชนเผ่าสืบทอดวัฒนธรรมมายาวนาน ดำรงชีวิตเรียบง่าย โดยอาศัยทรัพยากรจากธรรมชาติ ประกอบอาชีพทำการเกษตรบนพื้นที่สูง มีวัฒนธรรมเอกลักษณ์สืบทอดภูมิปัญญาสู่ลูกหลาน ผลิต หัตถกรรมเครื่องจักสาน เครื่องดนตรี และประดิษฐ์คิดค้นลวดลายสีสันของเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่มที่เป็น เอกลักษณ์โดดเด่นเฉพาะชนเผ่าเย้า (อิวเมี่ยน)

แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมชนเผ่าเย้า (อิวเมี่ยน) จากการ วิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน โดยใช้ SWOT Analysis ในการวิเคราะห์หาจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และ อุปสรรคของหมู่บ้านห้วยชมภู จัดทำกลยุทธ์ทางเลือกโดยใช้ TOWS Matrix ในการกำหนดกลยุทธ์ ส่งเสริม สนับสนุน ได้แก่ กลยุทธ์ส่งเสริมการตลาด กลยุทธ์ประชาสัมพันธ์ กลยุทธ์การบริหารจัดการโดย

ชุมชนมีส่วนร่วม กลยุทธ์การจัดการภาพลักษณ์ กลยุทธ์การดำเนินงาน กลยุทธ์การสร้างเครือข่าย และ กลยุทธ์การสร้างคุณค่า และนำเสนอแนวทางการพัฒนาโดยใช้แนวคิด 4 P's ได้แก่ 1) การจัดการด้านทรัพยากรทางการท่องเที่ยว (Product) 2) การจัดการด้านสถานที่ (Place) 3) การจัดการด้านราคา (Price) 4) การจัดการด้านการส่งเสริมการตลาด (Promotion) รวมถึงการจัดการด้านบุคลากร (People) ตลอดจนทำการศึกษาผลกระทบทางบวกและผลกระทบทางลบ ที่มีผลต่อวัฒนธรรม ประเพณี สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมในการพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมชนเผ่าเข้า (อิวเมี่ยน)

สาธิต กฤตลักษณ์ (2551 : 296 - 303) ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษารูปแบบการอนุรักษ์ ฟื้นฟูและพัฒนาโบราณสถานในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน การวิจัยเรื่องนี้มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาสภาพทั่วไปและประวัติความเป็นมาของโบราณสถาน กระบวนการและเครือข่าย รูปแบบการอนุรักษ์ ฟื้นฟูและพัฒนาโบราณสถานโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ ตำบลเกษตรวิสัย ตำบลเมืองบัว และตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย ตำบลสระคู อำเภอสุวรรณภูมิ และตำบลยางคำอำเภอโพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ด การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อหาข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างที่ถูกเลือกแบบเจาะจง ได้แก่ กลุ่มผู้รู้ที่มีความเชี่ยวชาญด้านโบราณสถานเช่น นักวิชาการและช่างโยธาจากกรมศิลปากร หรือเอกชนที่มีความสนใจเกี่ยวกับโบราณสถานจำนวน 25 คน กลุ่มผู้ปฏิบัติ เช่น ครู พระสงฆ์ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำนวน 78 คน และกลุ่มผู้ใช้บริการ เช่น ประชาชนในพื้นที่ นักท่องเที่ยว จำนวน 260 คน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ 1) แบบสำรวจเพื่อค้นหาข้อมูลสภาพทั่วไป 2) แบบสังเกตเพื่อศึกษาข้อมูลด้านการใช้ชีวิตประจำวัน วัฒนธรรมประเพณี 3) แบบบันทึกการสนทนากลุ่มและการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน

ผลการวิจัยพบว่า ประชาชนในชุมชนมีความต้องการเข้าร่วมทำกิจกรรมการอนุรักษ์โบราณสถานด้วยความสมัครใจโดยมีกระบวนการเข้าร่วมกิจกรรมคือ การจัดประชุมทำความเข้าใจให้ชุมชนได้รับทราบถึงกิจกรรมที่จะทำ แสดงความคิดเห็นและหาแนวทางที่ชัดเจนเป็นมติที่ประชุม จัดทำคณะทำงาน หางบประมาณ ติดตามการทำงาน การเข้าร่วมทำกิจกรรมของชุมชนซึ่งมีขั้นตอน วิธีการรวมทั้งมีที่ปรึกษา เพราะในชุมชนมีผู้นำชุมชนที่มีความรู้ความสามารถ เช่นครู พระสงฆ์ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ตลอดจนผู้สูงอายุที่เป็นปราชญ์ชาวบ้านมาร่วมให้คำแนะนำ การมีส่วนร่วมเป็นการแสดงออกถึงความรับผิดชอบของคนในชุมชนที่มีต่อมรดกทางวัฒนธรรม เครือข่ายที่มีส่วนทำให้การอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนประสบความสำเร็จ คือ ประชาชนทั่วไปที่อาศัยอยู่ในชุมชน ครู นักเรียน พระสงฆ์ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หน่วยงานราชการในพื้นที่ องค์กรบริหารส่วนตำบล เทศบาล องค์กรเอกชนที่มีความสนใจทางด้านการอนุรักษ์โบราณสถาน กลุ่มอาชีพและนักท่องเที่ยว รูปแบบการอนุรักษ์โบราณสถาน คือ การบำรุงรักษาให้โบราณสถานคงสภาพเดิมให้มากที่สุดโดยคนในชุมชน ด้วยความสมัครใจ ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น สนใจสิ่งแวดล้อม ไม่ขัดต่อการดำรงชีวิต หาพันธมิตรช่วยทำกิจกรรม ด้วยวิธีการที่ไม่ยุ่งยาก ทำได้ทุกวัน เช่น การทำความสะอาด ฝักระวังรักษา และสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับโบราณสถานให้กับชุมชน

รูปแบบการฟื้นฟูโบราณสถาน มีจุดเน้น ดังนี้ 1) การใช้วัฒนธรรมพื้นบ้าน ด้วยการจัดงานประเพณีเพื่อสร้างความสำคัญให้แก่โบราณสถาน เพื่อให้โบราณสถานอยู่ในจิตใจของคนในชุมชน เช่น การจัดงานประเพณีการสงฆ์ 2) การพัฒนาสภาพแวดล้อมที่อยู่รอบโบราณสถานให้มีความสะอาด

สะดวก สบาย ต่อผู้มาใช้บริการ เพื่อทำให้เกิดความประทับใจและควมมีคุณค่าของโบราณสถาน เช่น จัดหาที่จอดรถ สร้างห้องน้ำ ศาลาพักผ่อนหรือป้ายแสดงประวัติของโบราณสถาน กล่าวโดยสรุป คือ รูปแบบการอนุรักษ์ ฟื้นฟูและพัฒนาโบราณสถานโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนเกิดขึ้นด้วยความสมัครใจ ทำด้วยความรักที่มีต่อมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ เพื่อให้ดำรงคงอยู่ตราบนานเท่านาน

มงคลรัตน์ ปิยะนันท์ (2551 : 154 - 158) ศึกษาวิจัยเรื่อง สถานภาพและบทบาทขององค์กรสาธารณประโยชน์ในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนอย่างยั่งยืน การวิจัยครั้งนี้มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาขององค์กรสาธารณประโยชน์ในภาคอีสาน สถานภาพและบทบาทขององค์กรสาธารณประโยชน์ผลกระทบขององค์กรสาธารณประโยชน์ที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม และรูปแบบการจัดองค์กรสาธารณประโยชน์อย่างยั่งยืนในภาคอีสาน กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย สโมสรไลออนส์ สกกลนคร อำเภอเมือง จังหวัดสกกลนคร สมาคมผู้ปกครอง - ครูโรงเรียนอนุกุลนารี อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ สมาคมชาวหนองสูง อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร สมาคมชาวไร่อ้อยอีสานเหนือ อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี สมาคมแพทย์แผนไทยอำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย และพุทธสมาคมนครพนม อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม จำนวน 90 คน ซึ่งได้มาโดยวิธีการเลือกแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลได้แก่ แบบสังเกตและแบบสัมภาษณ์ การวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

ผลการวิจัยพบว่า องค์กรสาธารณประโยชน์ที่ดำเนินการในอดีตมาเป็นเวลานานไม่เป็นที่รู้จักของสังคมเท่าใดนัก แต่ปัจจุบันเริ่มเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางมากยิ่งขึ้นและนับวันจำนวนองค์กรจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ สำหรับแหล่งทุนได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ การรณรงค์หาทุนด้วยตนเองและแหล่งทุนจากต่างประเทศ โดยมีรายละเอียดดังนี้ 1) ด้านสถานภาพและบทบาทในการดำเนินกิจกรรมขององค์กรสาธารณประโยชน์พบว่า มีหลากหลายรูปแบบมาก เช่น การประชุมสัมมนา การรณรงค์เพื่อรับการสนับสนุนในการระดมทุน การพิมพ์เอกสาร การประชุมชาวบ้าน การศึกษาดูงาน ฯลฯ ส่วนใหญ่รูปแบบของกิจกรรมมักเป็นไปในทางเดียวกันกับปรัชญา วิสัยทัศน์ และวัตถุประสงค์ขององค์กร 2) ด้านความร่วมมือระหว่างองค์กรสาธารณประโยชน์กับหน่วยงานราชการ พบว่า มีความร่วมมือกันมากขึ้น สังเกตจากอัตราการเพิ่มงบประมาณสนับสนุนจากภาครัฐมากขึ้น มีการปรับรูปแบบการทำงานให้สอดคล้องกัน รวมถึงการปรับวิธีการทำงานของภาคราชการ จากการกำกับควบคุม มาเป็นการให้ความร่วมมือสนับสนุนและทำงานร่วมกัน 3) ด้านความร่วมมือระหว่างองค์กรสาธารณประโยชน์ด้วยกัน พบว่า มีการสร้างเครือข่ายในการทำงานร่วมกันเป็นอย่างดีโดยแต่ละองค์กรปรับรูปแบบการทำกิจกรรมให้เอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน มีรูปแบบในการทำงานแบบประสานงานและประสานประโยชน์ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของทุกองค์กรและมีการช่วยเหลือกันมากขึ้น 4) ด้านการดำเนินงานขององค์กรสาธารณประโยชน์ที่มีผลกระทบต่อสังคมและวัฒนธรรม พบว่าสังคมเกิดการยอมรับองค์กรสาธารณประโยชน์มากขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมจากการเป็นผู้รับ เป็นผู้ให้ความร่วมมือกับองค์กรมากขึ้น การรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมของกลุ่มเป็นไปด้วยความสมัครใจ ความเป็นตัวของตัวเองและพึ่งพาตนเองมากขึ้น และ 5) ด้านความพึงพอใจในรูปแบบขององค์กรสาธารณประโยชน์ พบว่า ต้องการองค์กรที่มีความมั่นคง มีโครงสร้างและระบบจัดการที่ดี บุคลากรควรเป็นผู้มีความรู้ความสามารถและน่าองค์กรได้อย่างเข้มแข็ง มีสถานที่ตั้งองค์กรอย่างเหมาะสมกับการใช้เป็นที่ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้ ตลอดจนถึงรู้จักใช้เทคโนโลยีในการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ

โดยสรุป ผลจากการวิจัยครั้งนี้ทำให้ทราบถึงปรัชญาแนวทางการคิดในการรวมกลุ่มและเห็นคุณค่าความสำคัญขององค์กรสาธารณประโยชน์ในภาคอีสาน จนทำให้ได้องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับรูปแบบการจัดองค์กรสาธารณประโยชน์ในภาคอีสานให้เป็นไปอย่างยั่งยืนซึ่งจะเป็นพื้นฐานในการศึกษาค้นคว้าข้อมูลทำนองเดียวกันในพื้นที่อื่นและสามารถนำมาปรับปรุงบทบาทระหว่างภาครัฐและเอกชนในการทำงานร่วมกัน ซึ่งจะทำให้เกิดความสมานฉันท์และเกิดประโยชน์กับส่วนรวมตลอดจนเป็นผลดีต่อภาคเอกชนในการจัดรูปแบบขององค์กรสาธารณประโยชน์ให้เป็นไปอย่างยั่งยืนต่อไป

ทรงคุณ จันทจร (2549 : บทคัดย่อ) ได้วิจัยการศึกษาและการพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจองค์ความรู้ด้านศิลปะและวัฒนธรรมที่สามารถนำมาเป็นข้อมูลในการพัฒนาการท่องเที่ยวในภาคอีสาน โดยเน้นจังหวัดมหาสารคามเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยว ผลการวิจัยพบว่า การส่งเสริมการท่องเที่ยวทางศิลปะและวัฒนธรรมภาคอีสานทำได้โดยใช้ยุทธศาสตร์ MICE กระตุ้นให้เกิดกิจกรรมการท่องเที่ยว ใช้การประชุมสัมมนา การแสดงสิ่งประดิษฐ์ การประชุมใหญ่ระดับนานาชาติและการจัดแสดงนิทรรศการ ควรให้สถาบันอุดมศึกษาและส่วนราชการเป็นแกนนำเพราะจังหวัดมหาสารคามมีสถาบันอุดมศึกษาภาครัฐมากที่สุดในภาคอีสาน กิจกรรมจะต้องสามารถนำเสนอจุดขายที่เด่นของสถาบันหรือองค์กร เน้นการวางแผนร่วมกัน ทำอย่างต่อเนื่องตลอดปี และควรวางแผนจัดการท่องเที่ยวให้กระจายไปทุกอำเภอเพื่อให้ประชาชนในชุมชนได้รับประโยชน์และมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการจำหน่ายสินค้าแก่นักท่องเที่ยว ข้อเสนอแนะจากการวิจัยครั้งนี้ คือ การเน้นการท่องเที่ยวสำหรับกลุ่มนักวิชาการ ข้าราชการ นักศึกษาที่เป็นกลุ่มเป้าหมายรอง ควรจัดการท่องเที่ยวช่วงสั้น 1 - 2 วัน เน้นให้กลุ่มนักวิชาการ ข้าราชการ นักธุรกิจ ควรมี Package การท่องเที่ยวให้เลือกอย่างหลากหลาย เน้นการใช้จ่ายอย่างครบวงจรของนักท่องเที่ยว เริ่มตั้งแต่การเดินทาง การพักรวมแบบท้องถิ่น โรงแรมที่พัก สินค้าพื้นเมือง การแสดงวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น ควรให้สถาบันอุดมศึกษาและหน่วยราชการต่าง ๆ เป็นเจ้าภาพในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวของจังหวัดทุกเดือน และควรคำนึงถึงฤดูกาลที่เหมาะสมกับการท่องเที่ยวแต่ละประเภท นอกจากนี้ควรส่งเสริมการท่องเที่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านโดยเฉพาะประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

นิวัฒน์ อมาตยกุล (2549 : 1 - 2) ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษาปัจจัยทางสังคม ผลกระทบและการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ชุมชนเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ผลการศึกษาพบว่า

1. ปัจจัยทางสังคมที่มีส่วนช่วยในการรักษาวัฒนธรรมของชุมชนเกาะเกร็ด คือ เครือข่ายองค์กรทางสังคม กิจกรรมสำคัญทางศาสนา ความสามัคคี และความร่วมมือกันในชุมชน
2. ผลกระทบและความเปลี่ยนแปลงจากการที่ชุมชนเกาะเกร็ดถูกพัฒนาขึ้นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวในเชิงวัฒนธรรมคือ
 - 2.1 ด้านเศรษฐกิจ พบว่าการพัฒนาดังกล่าวแล้ว สร้างงาน สร้างรายได้ยกระดับคุณภาพชีวิตให้กับคนในชุมชน
 - 2.2 ด้านสังคม พบว่ามีการฟื้นฟูขนบธรรมเนียม ประเพณี และวิถีชีวิตของชาวมอญในอดีตให้กลับคืนมา คนในชุมชนเกาะเกร็ดเกิดความภาคภูมิใจในเอกลักษณ์ของตนเอง
 - 2.3 ด้านวัฒนธรรม พบว่าเกาะเกร็ดมีการรับวัฒนธรรมจากแหล่งอื่น เหตุผลประการสำคัญคือ ชุมชนเกาะเกร็ดอยู่ใกล้กรุงเทพฯ จึงมีการคมนาคมติดต่อได้อย่างสะดวก

2.4 ด้านสภาพแวดล้อม พบว่าสิ่งสาธารณูปโภค เช่น ถนน ประปา ไฟฟ้า โทรศัพท์ ได้รับการพัฒนาให้ดียิ่งขึ้น ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่และช่วยกันดูแลสภาพแวดล้อมให้ดียิ่งขึ้น

3. ในด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ประเพณี วัฒนธรรมของชาวมุขมณฑลเกเร็ดพบว่า ยังมีการสืบทอด เช่น ภาษา การแต่งกาย อาหาร การประกอบพิธีกรรมยังคงทำในรูปแบบดั้งเดิม การผลิตเครื่องปั้นดินเผา วิธีการแบบดั้งเดิมได้มีการอนุรักษ์ไว้ให้คนทั่วไปได้เห็น อย่างไรก็ตาม ได้มีการประยุกต์วัฒนธรรม ประเพณีบางด้านให้เข้ากับรูปแบบใหม่ ๆ ทั้งนี้ หน่วยงานภาครัฐควรปรับบทบาทในการสร้างความยอมรับจากคนในพื้นที่ด้วยการพัฒนาชุมชนอย่างเต็มที่ และมีการรณรงค์ให้คนในชุมชนรักษามรดกวัฒนธรรมนิยมวัฒนธรรมของชาวมุขมณฑลเกเร็ดอย่างต่อเนื่อง

ระพีพรรณ ทองหล่อ และคณะ (2548 : 81 - 101) ได้ศึกษาเรื่องการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวแบบครบวงจร (The potential development of integrated thai tourism) วัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อศึกษาสถานการณ์ ศักยภาพการท่องเที่ยวไทย และแนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวไทยแบบครบวงจร พื้นที่ในการวิจัยได้แก่ กลุ่มเมืองท่องเที่ยวหลักซึ่งมีความพร้อมในการรองรับ และการบริการนักท่องเที่ยวชาวไทย และชาวต่างชาติตามแผนการท่องเที่ยวในปี พ.ศ. 2544 จำนวน 7 จังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ กรุงเทพมหานครและปริมณฑล ชลบุรี นครราชสีมา กาญจนบุรี สุราษฎร์ธานี และภูเก็ต เครื่องมือการวิจัยได้แก่ แบบสัมภาษณ์ และแบบสอบถาม

ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวจำเป็นต้องอาศัยการบูรณาการทั้งองค์ความรู้ ภูมิปัญญา ทรัพยากรบุคคล และทุนทางธรรมชาติที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่นมาประสานและเกื้อกูลกัน ทั้งนี้ หน่วยงานทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรส่วนท้องถิ่น องค์กรชาวบ้านและชุมชน ควรร่วมมือและประสานงานกันอย่างใกล้ชิด เพื่อนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวได้อย่างครบวงจรและยั่งยืนตลอดไป

นุชศินี ยศปภรณ์ (2547 : 124 - 126) ได้ศึกษาเรื่องการบริหารจัดการท่องเที่ยวที่มีผลต่อความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว : กรณีศึกษาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลการศึกษาพบว่าความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวมีผลต่อการบริหารจัดการด้านกลยุทธ์ทางการตลาดของการท่องเที่ยว ลูกค้ำหรือผู้รับบริการให้ความสำคัญกับกิจกรรม หรือกระบวนการบริหาร หรือพฤติกรรมของผู้ให้บริการมากกว่าสิ่งอื่น ๆ และรับรู้ด้วยความรู้สึกทางใจมากกว่า ดังนั้น คำว่า “ความประทับใจ” จึงมีความสำคัญเหนือสิ่งอื่นใดต่อผู้รับบริการ และมีข้อเสนอแนะสำหรับการนำผลวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. ผู้บริหารควรมีการกำหนดแนวทางมาตรการและแผนปฏิบัติการที่ดีในการจัดการการท่องเที่ยว มิฉะนั้น การบริหารจัดการการท่องเที่ยวจะดำเนินไปอย่างไม่มีจุดหมายและประสบความสำเร็จ

2. บริษัทท่องเที่ยวควรจัดทำแบบสอบถามเพื่อสอบถามความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวเพื่อการปรับปรุงและพัฒนากระบวนการท่องเที่ยว

3. บุคลากรที่ปฏิบัติงานเกี่ยวกับการท่องเที่ยวทุกหน่วยงานควรจะต้องปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายอย่างเต็มที่ และมีคุณภาพเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ

4. ควรมีการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการพัฒนาศักยภาพในการทำงาน ตลอดจนปลูกฝังให้มีจิตสำนึกในการรักษารักษาบริการของบุคลากรในองค์กร

5. ควรมีการปรับปรุงพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวไม่ให้เสื่อมโทรม รวมทั้งมีการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกด้านสาธารณูปโภค สาธารณูปการ ตลอดจนสิ่งอำนวยความสะดวกด้านความปลอดภัยทั้งทางร่างกาย ทรัพย์สิน และการเดินทางแก่นักท่องเที่ยว เช่น การโจรกรรม ปล้นชิงทรัพย์ หลอกหลวงนักท่องเที่ยว เป็นต้น

6. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการเลือกใช้บริการของบริษัทท่องเที่ยวในการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาระบบการท่องเที่ยวของบริษัทท่องเที่ยว

7. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดในการปรับปรุงและพัฒนาการตลาดการท่องเที่ยวของบริษัทท่องเที่ยว

8. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับแนวโน้มตลาดการท่องเที่ยวของประเทศไทยในอนาคต จากการศึกษา แสดงให้เห็นว่าค่าดัชนีความได้เปรียบโดยเปรียบเทียบของไทยถึงจะยังคงมีค่าสูงกว่าประเทศคู่แข่ง แต่อย่างไรก็ตามมีแนวโน้มลดลงในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากรายได้ประชาชาติในภูมิภาคเอเชียลดลง จึงไม่สามารถชี้วัดได้ว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวของไทยขาดประสิทธิภาพหรือไม่ จึงไม่ควรที่จะเปลี่ยนแปลงหรือยกเลิกแนวทางหรือนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในช่วงที่ผ่านมา แต่ควรที่จะทำการศึกษาต่อไปในระยะยาวเพราะจะทำให้สามารถปรับปรุงกลยุทธ์การส่งเสริมและการลงทุนในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวได้ทันท่วงที ซึ่งหากมีการวางแผนการส่งเสริมที่ผิดพลาด อาจทำให้ความสามารถในการแข่งขันลดลงได้ในช่วงที่เศรษฐกิจกลับคืนสู่ภาวะปกติ

ในส่วนของอุปสงค์ของจำนวนนักท่องเที่ยวสามารถนำมาใช้ในการวางแผนการลงทุนเพื่อตอบสนองนักท่องเที่ยวในแต่ละเชื้อชาติ ที่มีความต้องการที่แตกต่างกันให้เหมาะสมกับจำนวนนักท่องเที่ยวที่เปลี่ยนแปลงในแต่ละปี เช่นการส่งเสริมแนะนำร้านอาหารอิสลามในช่วงที่นักท่องเที่ยวชาวมลายูเข้าสู่อุตสาหกรรมมากขึ้น นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยที่สามารถกำหนดได้จากภายในประเทศคือ อัตราค่าโดยสารเครื่องบินจากแบบจำลอง 3 ใน 5 ประเทศ คือ มาเลเซีย ญี่ปุ่น และจีน แสดงให้เห็นว่าอัตราค่าโดยสารเครื่องบินที่มีความยืดหยุ่นต่ำเมื่อลดอัตราค่าเครื่องบินลงจะทำให้ได้จำนวนนักท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้นไม่มาก ส่วนปัจจัยอื่น ๆ เป็นปัจจัยภายนอกของแต่ละประเทศซึ่งไม่สามารถกำหนดได้ และอัตราการแลกเปลี่ยนในปัจจุบันใช้ระบบอัตราแลกเปลี่ยนลอยตัวแบบควบคุม (เมื่อมีความผันผวน) จึงไม่ควรพิจารณาควบคุมอัตราแลกเปลี่ยนเพื่อการท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว

พระมหารัตนพล ก้านเพชร (2547 : 170 - 190) ได้ศึกษาวิจัยหัวข้อบทบาทพระสงฆ์ต่อการสร้างชุมชนเข้มแข็ง ศึกษาเฉพาะกรณีพระสงฆ์กลุ่มสหธรรมเพื่อการพัฒนาในจังหวัดสุรินทร์ โดยงานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดและบทบาทของพระสงฆ์กลุ่มสหธรรมเพื่อการพัฒนาในจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งศึกษาพระสงฆ์ที่มีบทบาทเด่น 2 รูป คือ พระครูวิบูลธรรมโฆสิต และพระครูโสภณบุญญกิจ ผลการวิจัยได้พบแนวคิดในการพัฒนาของพระสงฆ์ทั้ง 2 รูป แบ่งเป็น 3 ด้าน คือ 1) ด้านการพัฒนาวัตถุ (เศรษฐกิจ) ได้แก่ การส่งเสริมอาชีพ ส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน การอยู่ดีกินดี และความปลอดภัยในชีวิตของประชาชน 2) ด้านการพัฒนาจิตใจ ได้แก่ การพัฒนาคุณภาพชีวิตให้มีจิตใจดี มีจิตสำนึก และมีชีวิตที่ดำรงตามกรอบของคุณธรรมและวัฒนธรรม 3) ด้านการพัฒนาเพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเอง ได้แก่ การพัฒนาความรู้ความสามารถ จนนำไปสู่การคิดเป็น พูดเป็น ทำเป็น อันเป็นเหตุให้พึ่งตนเองได้

สำหรับบทบาทในการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนของพระครูวิบูลธรรมโมสิตและพระครูโสภณบุญญกิจนั้น พบว่าทั้ง 2 รูปมีบทบาทการพัฒนาตามภารกิจคณะสงฆ์ 6 ด้าน ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง กล่าวคือ 1) ด้านการปกครอง ด้วยการให้หลักธรรมชี้แนะแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ดีงามแก่ภิกษุสามเณรและชาวบ้าน มีการตรวจเยี่ยม การประชุม การสั่งการ การแนะนำ และการชำระอธิกรณ์ เป็นต้น 2) ด้านการศาสนศึกษา ด้วยการจัดการศึกษานักธรรมบาลีแก่ภิกษุสามเณร และธรรมศึกษาแก่เยาวชน 3) ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้วยการมอบทุนและสนับสนุนอุปกรณ์การศึกษาแก่เยาวชนในชุมชน จัดตั้งศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จัดตั้งศูนย์พระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ และจัดแหล่งเรียนรู้ตามอัครยาชัย 4) ด้านการเผยแผ่ ด้วยการจัดกิจกรรมที่หลากหลาย เช่น การเทศน์ การบรรยายธรรม โครงการอบรมพระธรรมทูตสัญจร โครงการอบรมเยาวชน เป็นต้น 5) ด้านสาธารณูปการ ด้วยการก่อสร้างศาสนสถานให้เหมาะสมแก่การบำเพ็ญศาสนกิจ เช่น การสร้างอุโบสถ ศาลาการเปรียญ ศาลาอเนกประสงค์ และด้วยการนำชาวบ้านพัฒนาดนในชุมชน สร้างสะพานคอนกรีต และประสานงานกับทางราชการให้มีไฟฟ้าใช้หลายหมู่บ้าน และ 6) ด้านสาธารณสงเคราะห์ ด้วยการเอื้อเพื่ออาคารสถานที่ในวัด เพื่อจัดกิจกรรมของชุมชนด้านพิธีกรรมและวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม การสงเคราะห์ชุมชนด้านอาชีพ เช่น จัดตั้งศูนย์สาธิตการตลาด กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ และสร้างธนาคารข้าว การสงเคราะห์ชุมชนด้านสวัสดิการ เช่น จัดตั้งชมรมผู้สูงอายุ ชมรมสมุนไพรมอพื้นบ้าน และการสงเคราะห์ชุมชนด้านวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น

โดยสรุป พระสงฆ์ทั้ง 2 รูป มีบทบาทสำคัญที่ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งได้ใน 4 มิติ คือ 1) มิติทางด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ การกระตุ้นให้มีกระแสเงินหมุนเวียนในชุมชนเพื่อทำกิจกรรมเพิ่มแหล่งรายได้ เช่น จัดตั้งสหกรณ์ร้านค้าสาธิต ศูนย์สาธิตการตลาด โครงการธนาคารข้าวชุมชน เป็นต้น 2) มิติทางด้านสังคม ได้แก่ การเป็นผู้นำด้านจิตวิญญาณที่ไม่แยกเรื่องศาสนากับสังคมออกจากกัน ด้วยการพัฒนาศีลธรรมคุณธรรมและจริยธรรมแก่ประชาชนและเยาวชนตามโครงการอบรมเยาวชนภาคฤดูร้อน การบวชชีพราหมณ์ หรือการปฏิบัติธรรม เป็นต้น 3) มิติทางด้านวัฒนธรรม ได้แก่ การสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมให้กับชุมชน โดยอาศัยภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของชุมชน เช่น การจัดโครงการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น การอบรมดนตรีไทยแก่เยาวชนหรือการจัดตั้งชมรมสมุนไพรมอพื้นบ้าน เป็นต้น 4) มิติทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การนำชาวบ้านร่วมกันปลูกป่าชุมชน โครงการบวชป่าชุมชน โครงการทำนาข้าวปลอดสารพิษ โครงการเกษตรผสมผสานด้วยการใช้ปุ๋ยอินทรีย์

ศุภศักดิ์ ชื่นศิริ (2547 : 1 - 2) ได้ศึกษาเรื่องการพัฒนาตลาดนัดธนบุรี สนามหลวง 2 เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้ 1) ลักษณะทางกายภาพของตลาดนัดธนบุรี ตั้งอยู่ถนนพุทธมณฑลสาย 3 มีพื้นที่ 110 ไร่ มีแผงขายสินค้าประมาณ 4,000 แผงค้า สินค้าที่ขาย แยกเป็น 3 ประเภท คือ สินค้าที่ค้าขายประจำทุกวัน สินค้าที่ค้าขายประจำเสาร์ - อาทิตย์ และสินค้าที่ค้าขายแบบหมุนเวียน 2) ศักยภาพของตลาดนัดธนบุรีพบว่าการเข้าถึงตลาดนัดธนบุรีได้ง่าย มี 2 ทางคือทางรถยนต์และทางเรือ สิ่งที่อำนวยความสะดวก สถานที่จอดรถสะดวกสบาย การรักษาความปลอดภัย มีป้ายบอกเส้นทางที่ชัดเจน มีการจัดกิจกรรมให้แก่ประชาชนทั่วไป ได้แก่ การประมูลของหลุดจำนำ การสอนตัดผม เป็นต้น สินค้าอื่น ๆ มีสินค้าการเกษตรจากภูมิภาคต่าง ๆ และสินค้า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาจำหน่าย 3) แนวทางการพัฒนาบริเวณตลาดนัดธนบุรีและบริเวณใกล้เคียง พบว่าต้องการให้จัดกิจกรรมที่แสดงถึงวัฒนธรรม ควรมีการพัฒนาแม่น้ำลำคลองให้สวยงาม และส่งเสริมให้ผู้ชายพัฒนาสินค้าให้มีคุณภาพมาตรฐาน แนวทางการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

ต้องการส่งเสริมพัฒนาสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา จัดทำรายการแหล่งท่องเที่ยวบริเวณใกล้เคียงและจัดงานประเพณีต่าง ๆ 4) ลักษณะทางกายภาพของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมบริเวณใกล้เคียงพบว่าตลาดนัดธนบุรี ตั้งอยู่ระหว่างกรุงเทพมหานครกับนครปฐม เมื่อนักท่องเที่ยวมาแวะชมตลาดนัดธนบุรีแล้ว สามารถไปเที่ยวชมแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของจังหวัดนครปฐมได้สะดวกรวดเร็ว นโยบายการพัฒนาของตลาดนัดธนบุรีให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีการจัดโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ด้วยการจัดล่องเรือ ชมสวนจากบริเวณหน้าตลาดนัดธนบุรีเชื่อมโยงกับคลองมหาสวัสดิ์และพื้นที่ใกล้เคียง ปัจจุบันตลาดนัดธนบุรี มีกิจกรรมการส่งเสริมวัฒนธรรมอยู่แล้ว เป็นต้นว่า การจัดล่องเรือชมสวนกล้วยไม้ แสดงสินค้า OTOP เป็นต้น 5) ความคิดเห็นเกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในตลาดนัดธนบุรี กลุ่มผู้ซื้อสินค้าพบว่าลักษณะและพฤติกรรมของผู้ซื้อสินค้ามาเพื่อซื้ออาหารสดและอาหารสำเร็จ วิธีการเดินทางมาที่ตลาดนัดธนบุรี คือมาด้วยรถยนต์ส่วนตัว ความบ่อยครั้งที่เดินทางมาตลาดนัดธนบุรี คือมาทุกวัน การรู้จักตลาดนัดธนบุรี คือญาติแนะนำ เหตุผลที่เลือกมาคือมีของให้เลือกหลากหลาย กิจกรรมที่เคยร่วมคือการเล่นกีฬา ปัญหาที่พบในตลาดนัดธนบุรีคือไม่มีที่นั่งพัก และเห็นว่าควรมีการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม สิ่งที่ต้องการให้ปรับปรุงคือ ถนน เส้นทางคมนาคม และกลุ่มผู้ขาย พบว่าลักษณะพฤติกรรมการขายสินค้าคือมีร้านค้าอยู่ในตลาดนัดธนบุรีเพราะญาติแนะนำมา ระยะเวลาขายสินค้าในตลาดนัดธนบุรีคือ มากกว่า 2 ปี ความคาดหวังในตลาดนัดธนบุรีคือ ต้องการขายต่อไป กิจกรรมที่เคยร่วมในตลาดนัดธนบุรีเป็นกิจกรรมศาสนา เช่น การตักบาตร ปัญหาที่พบในตลาดนัดธนบุรีคือห้องน้ำไม่สะดวก และเห็นว่าควรมีการพัฒนาคลองสวนในบริเวณใกล้เคียงให้เป็นแหล่งพักผ่อน การปรับปรุงพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว ต้องการให้ปรับปรุงถนน เส้นทางคมนาคม ข้อเสนอแนะในการพัฒนาตลาดนัดธนบุรี สนามหลวง 2 ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม คือ ควรมีการจัดตั้งคณะกรรมการดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยว ควรมีการจัดตั้งประเภทกลุ่มผู้ค้าเพิ่มขึ้น ควรมีการประชาสัมพันธ์และให้ความรู้ในเรื่องการท่องเที่ยวต่อชุมชน หน่วยงานของรัฐ ควรมีการจัดวางแผนการตลาด และวิเคราะห์แผนเพื่อให้เกิดความชัดเจนในการส่งเสริมการท่องเที่ยวต่อตลาดกลุ่มเป้าหมาย และควรมีการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ใกล้เคียงทั้งการท่องเที่ยวแบบเต็มวันและแบบครึ่งวัน

สาคริน บุญพิทักษ์ (2546 : 1 - 2) ได้วิจัยกิจกรรมการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบยั่งยืนกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของแม่บ้านแม่กำปอง ตำบลห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ ได้กล่าวถึงความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับบ้านแม่กำปอง สรุปสาระว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศคือ การเดินทางไปยังสถานที่ท่องเที่ยวแห่งใดแห่งหนึ่งเพื่อชื่นชมความงามของธรรมชาติสภาพทางสังคมวัฒนธรรม วิถีชีวิตคนในท้องถิ่นซึ่งเป็นการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักท่องเที่ยวและประชาชนในท้องถิ่นชุมชนเองซึ่งเป็นเจ้าของทรัพยากรการท่องเที่ยวนั้น ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติหรือทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งจะก่อให้เกิดผลประโยชน์ทั้งนักท่องเที่ยวเองและชุมชนที่จะได้รับความเพลิดเพลินและเป็นการสร้างโดยการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น ส่งผลให้คนในท้องถิ่นเห็นคุณค่าของสังคมชุมชนตนเอง คำว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หรือ เชิงอนุรักษ์นี้ อาจหมายถึงการเดินทางไปเยือนแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นและแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในพื้นที่ด้วยความระมัดระวังไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง หรือทำลายคุณค่าของระบบนิเวศ

นภัก วัฒนคุณ (2545 : 11) ศึกษาความต้องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาการท่องเที่ยว : กรณีเวียงท่ากาน ตำบลบ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ได้กล่าวถึงเรื่อง ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่เวียงท่ากาน สรุปสาระว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นทางการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนเป็นการเปิดโอกาสให้แก่สมาชิกของชุมชนท้องถิ่นอย่างเท่าเทียมกัน ในการเข้าร่วมรับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนโดยถือเป็นการบูรณาการเรียนรู้ที่กระตุ้นให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามาร่วมในฐานะเจ้าหน้าที่หรือนักวางแผนมีการเรียนรู้ร่วมกัน และเข้าร่วมประชุมตัดสินใจในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว

เบญญา จันทร (2545 : 14 - 17) ศึกษาแนวทางการพัฒนาตลาดดอนหวาย อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ได้กล่าวถึง ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับเรื่องแหล่งท่องเที่ยวบ้านดอนหวาย สรุปสาระว่าแหล่งท่องเที่ยวประเภทศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และกิจกรรม หมายถึงแหล่งท่องเที่ยวหรือทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีคุณค่าทางศิลปะและขนบธรรมเนียมประเพณีที่บรรพบุรุษได้สร้างสมและถ่ายทอดเป็นมรดกสืบทอดกันมา ทรัพยากรการท่องเที่ยวประเภทนี้ประกอบด้วย งานประเพณีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน การแสดง วัฒนธรรม สินค้าพื้นเมือง การแต่งกาย ภาษา ชนเผ่า สวนสนุก สวนสัตว์ แหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น แหล่งท่องเที่ยวควรมีสิ่งดึงดูดใจ (Attraction) ให้นักท่องเที่ยวเข้าไปเยี่ยมชม ได้แก่ สถานที่ที่มีความสำคัญทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์เทศกาลต่าง ๆ มีสิ่งอำนวยความสะดวก (Amenity & Facilities) ให้นักท่องเที่ยว ได้แก่ ที่พัก ร้านอาหาร ที่จอดรถ ร้านค้า ถนน และสวนสาธารณะ และมีการเข้าถึง (Accessibility) แหล่งท่องเที่ยวโดยไม่ลำบาก ถ้าสามารถเดินทางเข้าไปได้หลายเส้นทางยิ่งดี ถ้าระยะทางไกลจะทำให้เสียเวลาและค่าใช้จ่ายสูง วัตถุประสงค์ในการจัดงานเพื่อเป็นการอนุรักษ์ พื้นฟู ส่งเสริม และเผยแพร่ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมของชาวสกลนคร และเป็นการส่งเสริมสนับสนุนการเผยแพร่ผลิตภัณฑ์

ประกอบศิริ ภักดีพิณีจ (2545 : 23) ศึกษาศักยภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนริมกว๊านพะเยา : กรณีศึกษาชุมชน บ้านร่องไฮ ตำบลแม่ใส อำเภอเมือง จังหวัดพะเยาได้กล่าวถึงเรื่องความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับบ้านร่องไฮ สรุปสาระว่าการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมีวัตถุประสงค์ก็เพื่อสร้างความคุ้นเคยกับประชาชนในท้องถิ่นอื่น ๆ หรือประเทศอื่น ๆ เพื่อให้เข้าใจและซาบซึ้งต่อวัฒนธรรมของประชาชนเหล่านั้น ดังนั้น การท่องเที่ยวจึงเป็นการก่อให้เกิดความรู้ และการติดต่อสื่อสาร ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างความเข้าใจของคนทั้งโลกเข้าด้วยกัน อันจะนำไปสู่สันติสุขในการอยู่ร่วมกันทั้งปัจจุบันและอนาคต วิถีชีวิตของสังคมในอดีตที่ผ่านมา ๆ มาที่ปรากฏให้เห็น เช่น แบบบ้าน งานหัตถกรรม เครื่องมือ เครื่องใช้ในการทำมาหากิน และการแต่งกาย เป็นต้น สิ่งที่ทำให้แหล่งท่องเที่ยวเหล่านี้โดดเด่นก็คือ การที่นักท่องเที่ยวสามารถเพิ่มพูนประสบการณ์ ความรู้ และมุมมองทางด้านวัฒนธรรมที่กว้างไกล ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความงาม สติปัญญา อารมณ์ และจิตใจ

ปิยาภรณ์ ณ เชียงใหม่ (2545 : 27) ศึกษาการเปิดรับข่าวสารเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้กล่าวถึงเรื่องความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สรุปสาระว่า Eco-Tourism หรือ Ecotourism เป็นคำที่ใช้เรียกทางการท่องเที่ยวธรรมชาติเป็นหลัก (Nature-Tourism) แต่ยังไม่มีการใช้ภาษาไทย มีแต่เพียงการเรียกขานต่าง ๆ เช่นการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การท่องเที่ยวเพื่อการระบนิเวศ นิเวศสัญจร เป็นต้น โดยมีการให้ความรู้แก่ผู้เกี่ยวข้องและให้ชุมชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการ เพื่อก่อให้เกิดผลประโยชน์แก่ชุมชนท้องถิ่น และสร้างจิตสำนึก

ให้ทุกฝ่ายร่วมกันรับผิดชอบต่อระบบนิเวศอย่างยั่งยืน ภายใต้การจัดการอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่นเพื่อมุ่งให้เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน

พุทธรักษ์ พิจิตร (2545 : 2) วิจัยศักยภาพการท่องเที่ยวในด้านการแข่งขันและการเป็นตลาดท่องเที่ยวแห่งใหม่ของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ได้กล่าวถึงความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการท่องเที่ยว สรุปสาระว่า บทบาทของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวต่อความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจซึ่งจะใช้แบบจำลองเศรษฐมิติ (Econometric Model) มาใช้ในการวิเคราะห์ซึ่งงานศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อจะคำนวณรายได้และรายจ่ายจากการท่องเที่ยว ที่มีต่อรายได้ประชาชาติ โดยจะใช้แบบจำลองเศรษฐกิจมหภาค โดยการประมาณสมการโครงสร้าง และสมการลดรูปด้วยวิธีกำลังสองน้อยที่สุดแบบธรรมดา สิ่งอำนวยความสะดวกและบริการทางการท่องเที่ยว ตลอดจนโอกาสการพัฒนาการท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังได้รับการสัมภาษณ์จากนักวิชาการของรัฐบาลที่ทำงานในองค์การท่องเที่ยวนานาชาติและสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวบางส่วนและสัมภาษณ์ผู้ประกอบการธุรกิจที่สนใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวและที่สำคัญผู้วิจัยได้เข้าไปสัมผัสและสังเกตด้วยตนเอง

รุ่งรัตน์ หัตถกรรม (2545 : 65 - 67) วิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวใหม่ ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม พบว่า ศักยภาพด้านสิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยวของชุมชน มีศักยภาพปานกลาง ศักยภาพด้านการเข้าถึงชุมชน ศักยภาพปานกลาง ด้านศักยภาพสิ่งอำนวยความสะดวกของชุมชน มีศักยภาพปานกลาง และยังต้องมีการปรับปรุงและเพิ่มศักยภาพในเรื่องของห้องสุขาสาธารณะสำหรับนักท่องเที่ยวและจัดสร้างศูนย์บริการข้อมูลทางการท่องเที่ยวของหมู่บ้านสำหรับแนวทางการพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวใหม่เพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม กลุ่มผู้ให้ข้อมูลได้ให้แนวทางการพัฒนาอยู่ 4 แนวทาง คือ 1) แนวทางการพัฒนาด้านสิ่งอำนวยความสะดวก 2) แนวทางการจัดองค์กรด้านการท่องเที่ยวของชุมชน 3) แนวทางการพัฒนาความพร้อมด้านบุคลากรและ 4) แนวทางการจัดรายการนำเที่ยวของชุมชน

ศมา ณ ระนอง (2545 : 1 - 9) ได้ศึกษาเรื่อง การจัดการด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชนท้องถิ่น : ศึกษาเฉพาะกรณี ชุมชนคีรีวง ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ผลการศึกษาพบว่า การจัดการด้านการท่องเที่ยวของชุมชนคีรีวงมี 3 ลักษณะ คือ

1. กลุ่มทุน มีหน้าที่ในการจัดหาและระดมทุนเพื่อให้เกิดมีทุนหมุนเวียนในชุมชนมากที่สุด นอกจากนั้นยังเปิดให้สมาชิกกู้ยืมเงินนำไปใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ รวมไปถึงการจัดสวัสดิการในส่วนของ การรักษาพยาบาล การศึกษา และการพัฒนาชุมชนด้วย
2. กลุ่มอาชีพ มีหน้าที่ในการส่งเสริมอาชีพให้สมาชิกภายในชุมชนมีอาชีพเสริม นอกจากทำการเกษตรเพียงอย่างเดียว เป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวและชุมชนกลุ่มอาชีพเอง เป็นเสมือนแหล่งท่องเที่ยวหนึ่งภายในชุมชนด้วย
3. กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ มีหน้าที่หลักในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนให้มีความอุดมสมบูรณ์และควบคุมการใช้ทรัพยากรของชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุด รวมไปถึงการปลูกจิตสำนึกให้คนภายในชุมชนรู้คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ เป็นกลุ่มดูแลและเส้นทางท่องเที่ยวของชุมชนคีรีวงด้วย และกลุ่มตัวอย่างความคาดหวังผลประโยชน์ที่จะได้รับการจัดการด้านการท่องเที่ยว ในเรื่องการทำให้เกิดผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน การทำงานเป็นทีม การอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม ความรู้สึกนี้รักชุมชนเพิ่มขึ้น เกิดความภาคภูมิใจในชุมชนของตนเอง ส่วนเรื่องการมีส่วนร่วมในการจัดการด้านการท่องเที่ยวพบว่า กลุ่มตัวอย่างมีส่วนร่วมในเรื่องต่าง ๆ ตามลำดับ ดังนี้ การมีส่วนร่วมใน

การประชุม มีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ มีส่วนร่วมในการปฏิบัติ และมีส่วนร่วมในการประเมินผล

ขวัญฤทัย บุญยะเสนา (2544 : 1 - 2) ศึกษาการวิเคราะห์อุปสงค์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศในอำเภอ อุ่มผาง จังหวัดตาก ได้กล่าวถึงเรื่อง ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สรุปสาระว่าทัศนคติของนักท่องเที่ยวต่างชาติต่อโครงการปีรณรังค์ท่องเที่ยวไทย ปี 2541 - 2542 ในจังหวัดเชียงใหม่ โดยแบ่งกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยออกเป็น 2 กลุ่ม คือนักท่องเที่ยวต่างชาติที่ได้เดินทางมาจังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 200 คน และบุคลากรปฏิบัติตามนโยบายการรณรงค์ส่งเสริมการท่องเที่ยวไทยระดับเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน จำนวน 120 คน และในระดับผู้บริหารของหน่วยงาน จำนวน 30 คน นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่ได้เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทยและจังหวัดเชียงใหม่ไม่ได้เดินทางมาเนื่องจากการประกาศเป็นปีรณรังค์ส่งเสริมการท่องเที่ยวไทยปี 2541 - 2542 ขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมประเพณีชนพื้นเมือง ชาวไทยภูเขา สิ่งอุปโภคบริโภคตลอดจนอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราของไทยในขณะที่มาท่องเที่ยวอยู่ในระดับพึงพอใจอย่างมาก การพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของไทยจึงจำเป็นต้องมีการสำรวจแนวคิด ทัศนคติของนักท่องเที่ยวเป็นประจำและอย่างต่อเนื่อง เพื่อนำมาใช้ในการปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของไทยให้สอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงโดยทั่วไปของนักท่องเที่ยว และมีความจำเป็นจะต้องปรับปรุงพัฒนาการท่องเที่ยว

นริศรา นงนุช (2544 : 3 - 5) ศึกษาเรื่องรูปแบบการสื่อสารในการจัดการการท่องเที่ยวชุมชนมอญ เกาะเกร็ด ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการสื่อสารปรากฏขึ้นในการจัดการการท่องเที่ยวชุมชนมอญ เกาะเกร็ด ประกอบด้วย 4 รูปแบบ คือ 1) การสื่อสารสองทางที่ไม่เป็นทางการ 2) การสื่อสารสองทางที่เป็นทางการและมีปฏิริยาโต้ตอบมาก 3) การสื่อสารสองทางที่เป็นทางการแต่มีปฏิริยาโต้ตอบน้อย และ 4) การสื่อสารทางเดียวที่ไม่เป็นทางการ

ในส่วนของผู้นำชุมชนที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการการท่องเที่ยวของชุมชนมอญ เกาะเกร็ดนั้น ประกอบด้วย ผู้นำที่เป็นทางการ ได้แก่ นายอำเภอ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. หน่วยงานภายนอกและผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ เจ้าอาวาส ผู้อาวุโส เจ้าของกิจการเรือข้ามฟาก โดยกลุ่มผู้นำเหล่านี้ต่างมีบทบาทร่วมกันในการจัดการการท่องเที่ยวของชุมชนมอญ เกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี นับตั้งแต่การก่อตั้ง การดำเนินการประสานงานเพื่อการจัดการการท่องเที่ยวรวมถึงการกำหนดแผนการจัดการ และกฎระเบียบ การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร การดูแลและบริการนักท่องเที่ยว รวมทั้งการแก้ไขปัญหา

เนตรชนก นันท์ (2544 : 1) ศึกษาการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมกรณีศึกษาชุมชนวัดพระบาทห้วยต้ม อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน ได้พบว่า แนวทางการจัดการที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมนั้น มี 4 ด้าน คือ การจัดการด้านโครงสร้าง องค์กรทางการท่องเที่ยว การจัดการด้านบุคลากร การจัดระบบดำเนินการ และการจัดรายการนำเที่ยว

บุปผา วงษ์พันธุ์ทา (2544 : 21) วิจัยการประเมินศักยภาพการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ได้กล่าวถึงเรื่องความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สรุปสาระว่าการท่องเที่ยววันนี้เป็นอุตสาหกรรมที่สำคัญของหลาย ๆ ประเทศและมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ โดยการพัฒนาและสร้างความสำเร็จให้กับเศรษฐกิจได้รวดเร็วกว่าอุตสาหกรรมประเภทอื่น ๆ อันเป็นผลจากความก้าวหน้าทางวิทยาการเทคโนโลยีด้านการคมนาคมและโทรคมนาคม ซึ่งรวมถึงการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารของสถานที่ท่องเที่ยวต่าง ๆ ความ

สะดวกและรวดเร็วในการเดินทาง การเดินทางท่องเที่ยวภายในประเทศเป็นค่าที่พัก ค่าอาหาร ซื้อสินค้าที่ระลึก ใช้บริการต่าง ๆ มากมาย ซึ่งเป็นผลให้เศรษฐกิจของท้องถิ่นและประเทศโดยรวมมีความเจริญก้าวหน้าขึ้นอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม เมื่อมนุษย์มีการเดินทางจากที่หนึ่งที่เป็นที่อยู่อาศัยไปยังอีกที่หนึ่งก็คือเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อเปลี่ยนบรรยากาศ แม้ว่าจะไม่ใช่สิ่งจำเป็นพื้นฐานหรือปัจจัยสี่ของมนุษย์ นอกจากนั้นการเดินทางท่องเที่ยวไปในถิ่นที่ไม่เคยรู้จัก ไม่เคยเห็น ความประทับใจในสิ่งต่าง ๆ จะสะท้อนให้เกิดความรักและหวงแหนทรัพยากรและมรดกทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตน จำเป็นที่จะต้องมีแนวคิดที่เหมาะสมและสอดคล้องกันกับสภาพการณ์ของการท่องเที่ยวในปัจจุบันและอนาคตด้วย จากการใช้แนวคิดด้านการตลาดมาใช้ในการศึกษานั้นจำเป็นที่จะต้องให้ได้ข้อมูลและรายละเอียดต่าง ๆ ให้สามารถสอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เป็นไปของตลาดการท่องเที่ยวและสนองความต้องการของกลุ่มลูกค้าตามเป้าหมายที่ตั้งไว้

บ็องศักดิ์ ทองเนื้อแข็ง (2544 : 33) ได้ศึกษาเรื่อง ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวต่อการเที่ยวชมบ้านควายไทย ผลการศึกษาพบว่า นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศมีความพึงพอใจต่อการเที่ยวชมบ้านควายไทยในภาพรวมของทุกปัจจัยหลักอยู่ในระดับพึงพอใจมาก เมื่อพิจารณาแต่ละปัจจัยพบว่าความพึงพอใจมากเป็นอันดับ 1 ได้แก่ การบริการด้านสถานที่ของบ้านควายไทย อันดับ 2 ได้แก่ รายการแสดงในแต่ละรายการ อันดับ 3 ได้แก่ รูปแบบการแสดงของบ้านควายไทย นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศมีความพึงพอใจน้อยต่ออัตราค่าบริการต่าง ๆ ของบ้านควายไทย และมีความพึงพอใจน้อยที่สุดต่อกิจกรรมส่งเสริมการขายของบ้านควายไทย

พิมพ์พรรณ ขอดเผื่อ (2544 : 21) ศึกษาการจัดการสถานพักแรมราคาประหยัด : กรณีศึกษาศูนย์ฝึกอบรมและปฏิบัติการสาขาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ได้กล่าวถึงเรื่องความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สรุปสาระว่าการพัฒนาสถานบริการที่พักแรมแบบประหยัดในพื้นที่ที่มีศักยภาพของการท่องเที่ยวสูงขึ้นเป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญอย่างมาก ทั้งนี้เพื่อให้พื้นที่นั้น ๆ เพิ่มขีดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยวได้หลาย ๆ รูปแบบและสามารถสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว การตอบสนองความต้องการของลูกค้า

รัฐทิติยา หิรัญยหาต (2544 : 13) ศึกษาแนวทางการพัฒนาเพื่อเพิ่มศักยภาพหมู่บ้านวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว : กรณีศึกษาบ้านหนองขาว อำเภอกาญจนบุรี ได้กล่าวถึงเรื่องความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการท่องเที่ยวบ้านหนองขาว สรุปสาระว่า วัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับการท่องเที่ยว ได้แก่ โบราณวัตถุสถาน สถานที่สำคัญทางศาสนา งานเทศกาลประเพณี สินค้าของที่ระลึกในรูปแบบต่าง ๆ ประเทศไทยเป็นหนึ่งในหลายประเทศที่มีความสวยงามทางธรรมชาติ วัฒนธรรมอันเก่าแก่ที่ถูกถ่ายทอดและสั่งสมกันมา กิจกรรมการจัดการท่องเที่ยวจึงเป็นกิจกรรมหนึ่งที่มีความนิยมและได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐภาคเอกชนจำนวนมาก เพราะเป็นกิจกรรมที่สร้างประโยชน์เชิงเศรษฐกิจและสังคม ไม่ว่าจะเป็นการสร้างงานและกระจายรายได้ การพัฒนาคุณภาพชีวิต การพัฒนาระบบสาธารณูปโภค ฯลฯ ทำให้กิจกรรมการท่องเที่ยวถูกใช้เป็นกลยุทธ์หนึ่งของรัฐในการสร้างรายได้เพื่อเข้าประเทศ การพัฒนาประเทศ ด้วยทำเลที่ตั้งวัฒนธรรมในความหมายที่เป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ชุมชนต้องการและคิดว่าจะส่งผลทำให้สามารถเป็นหมู่บ้านวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนได้ นั้นชุมชนต้องการที่จะบริหารจัดการท่องเที่ยวด้วยตนเอง

ส่วนบทบาทวัฒนธรรมไทยในการท่องเที่ยว ได้แบ่งทรัพยากรการท่องเที่ยว ออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ คือ ประเภทธรรมชาติ ประเภทสถานที่ทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ ศาสนสถาน โบราณสถาน และประเภทศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และกิจกรรมทรัพยากรการท่องเที่ยวเหล่านี้จัดอยู่ในกลุ่มของวัฒนธรรมทั้งสิ้น โดยพิจารณาจากความหมายและลักษณะของวัฒนธรรม ประเภทที่ 2 เป็นผลผลิตของวัฒนธรรมที่มีตัวตนเป็นรูปธรรมที่เห็นได้ชัดเจน ประเภทที่ 3 มาจากแนวความคิด ความเชื่อ วิถีประชา ซึ่งเป็นนามธรรม แต่ได้มีการพัฒนาจนมีองค์ประกอบมาเสริมขึ้น และมีลักษณะทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปแบบมากขึ้น ทำให้นักท่องเที่ยวสามารถสัมผัสการท่องเที่ยวประเภทนี้ได้โดยตรง สำหรับประเทศไทย วัฒนธรรมที่นำมาใช้ประโยชน์ในการท่องเที่ยว ได้แก่ แหล่งท่องเที่ยวทาง โบราณสถาน แหล่งประวัติศาสตร์ ศาสนสถาน เทศกาลงานประเพณี วัฒนธรรม ตลอดจนวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ และอศยาศัยไมตรีของคนไทย ทรัพยากรประเภทศิลปวัฒนธรรมเหล่านี้ เมื่อรวมกันแล้วจึง กลายเป็นความสอดคล้อง ผสมผสาน และกลมกลืนเป็นวัฒนธรรมไทยได้อย่างสมบูรณ์

วรรณอุบล อภิชัย (2544 : 8 - 9) ได้วิจัยการบูรณาการภาษาอังกฤษและเนื้อหาวิชา ในการสอนวิชาการจัดการท่องเที่ยวในเชิงอนุรักษ์สำหรับนักศึกษาในระดับอุดมศึกษาได้กล่าวถึงเรื่อง ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกลวิธีที่ศึกษาใช้ในการอ่าน สรุปสาระว่าการสอนภาษาอังกฤษและเนื้อหาวิชานั้น การประสานสื่อทางด้านเนื้อหาเข้ากับภาษาอังกฤษ รวมทั้งการปรับระดับภาษาและสื่อในการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียนที่มีความสามารถทางด้านภาษาอังกฤษค่อนข้างจำกัดได้รับตัวป้อนที่เข้าใจได้ การใช้ แนวการสอนแบบบูรณาการนี้ จะทำให้ผู้เรียนเข้าใจในเนื้อหาวิชาวิชามากขึ้น และทำให้ผู้เรียนเพิ่มระดับ ความสามารถทางภาษาอังกฤษ ซึ่งจะเป็นการช่วยให้ผู้เรียนบรรลุผลสำเร็จทางการเรียนได้ง่ายขึ้น ผ่าน การใช้สื่ออันหลากหลายทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ แผนภูมิหรือแผนผัง การสาธิตรวมถึงการสอนกลวิธีก่อนการอ่าน และหลังการอ่าน

อรพิน บุญแย้ม (2544 : 1 - 5) ได้ศึกษาเรื่อง การเข้ามาเที่ยวในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ผลการศึกษาสรุปได้ว่า

ตอนที่ 1 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลส่วนบุคคลของนักท่องเที่ยวชาวไทยใหญ่ส่วนใหญ่สรุปได้ว่าเพศชายอยู่ในช่วงอายุ 24 ปี ขึ้นไป มีสถานภาพส่วนใหญ่โสด มีระดับการศึกษาส่วนใหญ่อยู่ในระดับปริญญาตรี อาชีพส่วนใหญ่เป็นนักเรียน นักศึกษา รายได้ปัจจัยส่วนใหญ่อยู่ในช่วงไม่เกิน 3,000. - บาท ผลการวิเคราะห์ข้อมูลส่วนบุคคลของนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศส่วนใหญ่สรุปได้ว่า เพศหญิงอยู่ในช่วงอายุ 24 ปี ขึ้นไป มีสถานภาพส่วนใหญ่โสด มีระดับการศึกษาส่วนใหญ่อยู่ในระดับปริญญาตรี อาชีพส่วนใหญ่เป็นนักเรียน นักศึกษา รายได้ปัจจัยส่วนใหญ่อยู่ในช่วง 9,000. - 12,000. - บาท

ตอนที่ 2 ผลการศึกษาความคิดเห็นเกี่ยวกับการมาเที่ยว ด้านบุคคลชาวไทยและชาวต่างประเทศ สรุปได้ว่า สาเหตุที่เดินทางมาเที่ยวส่วนใหญ่สนใจประวัติศาสตร์ของวัดพระศรีสรรเพชญ์ เดินทางมาเที่ยวชมวัดพระศรีสรรเพชญ์โดยรถยนต์ส่วนตัว เดินทางมาเที่ยวชมครั้งแรก ส่วนใหญ่รู้จักวัดพระศรีสรรเพชญ์จากเพื่อนแนะนำ การเดินทางมายังวัดพระศรีสรรเพชญ์สะดวกสบาย การเดินทางมาท่องเที่ยวครั้งนี้ใช้จ่ายงบประมาณไม่เกิน 500. - บาท การใช้จ่ายในการท่องเที่ยวครั้งนี้ได้ มุ่งเน้นใช้จ่ายค่าใช้จ่ายเบ็ดเตล็ด สถานที่ท่องเที่ยวควรได้รับการปรับปรุงแก้ไข บุรณะซ่อมแซม ประทับใจความรู้ทางประวัติศาสตร์ ทางโบราณคดี และความสวยงามทางด้านสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม มากที่สุด

ตอนที่ 3 ความคิดเห็นของผู้มาเที่ยวที่มีต่อวัดพระศรีสรรเพชญ์ สถานที่ท่องเที่ยว เป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญเห็นด้วยมากที่สุดในส่วนของคุณภาพประชาสัมพันธ์ มีความเห็นค่อนข้างมาก การประชาสัมพันธ์และการสร้างความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยวจัดอยู่ในระดับเห็นด้วยค่อนข้างมาก ในส่วนของราคาบัตรเข้าชมก็จะอยู่ในราคาที่เหมาะสม ไม่แพงเกินไปสำหรับนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ รวมถึงพนักงานขายบัตร และพนักงานรักษาความปลอดภัยก็มีมนุษยสัมพันธ์ในการรับความคิดเห็นค่อนข้างมาก พร้อมทั้งจะต้อนรับและบริการนักท่องเที่ยวด้วยความเต็มใจ ร้านขายของที่ระลึกและร้านอาหารประจำท้องถิ่น จัดอยู่ในชั้นความคิดเห็นที่ค่อนข้างมาก การเดินทางในการมาท่องเที่ยวถือว่ามีความสะดวกค่อนข้างมากเพราะอยู่ใกล้กับกรุงเทพฯ สามารถเดินทางได้ทั้งทางรถยนต์และทางรถไฟ ซึ่งจัดอยู่ในระดับความคิดเห็นค่อนข้างดีมาก ในส่วนของบรรยากาศภายในวัดพระศรีสรรเพชญ์ก็ถือว่าร่มรื่นและสวยงาม สร้างความประทับใจและความพึงพอใจให้กับนักท่องเที่ยวมากพอสมควรและมีเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยและเจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวมากเพียงพอกับจำนวนนักท่องเที่ยวที่เข้ามาท่องเที่ยว ซึ่งตรงจุดนี้ถือว่าเป็นตัวแปรสำคัญ ในการสร้างความสบายใจเกี่ยวกับชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดีตามธรรมชาติของนักท่องเที่ยวให้กลับมาใช้บริการอีกครั้งในอนาคต และเป็นข้อรับประกันว่าจะจะเป็นผลในทางบวกในการบอกกล่าวต่อแก่ครอบครัวและเพื่อนของพวกเขา

ศิริพันธุ์ ไพโรจน์รัตน์ (2543 : 32) ศึกษาความพร้อมของผู้นำองค์การบริหารส่วนตำบลในการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดเชียงราย ได้กล่าวถึงเรื่องความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สรุปสาระว่า ปัจจุบันมีผู้ให้คำจำกัดความว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศหรือการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ (Ecotourism) ไร้หลายความหมาย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้ให้ความหมายว่า คือการท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติและวัฒนธรรมโดยนักท่องเที่ยวจะต้องได้รับความรู้จากการท่องเที่ยวอย่างแท้จริง และไม่เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม ทั้งทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ มีส่วนร่วมและได้รับประโยชน์โดยพิจารณาทั้งในเรื่องทุนธรรมชาติ และทุนทางสังคม ทางธรรมชาติเป็นวิถีทางที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ในทางเศรษฐกิจด้วยการอนุรักษ์ทรัพยากรเหล่านี้

ปวีณา โทณแก้ว (2542 : 1) วิจัยปัจจัยที่กำหนดรูปแบบการใช้จ่ายในการท่องเที่ยวภายในประเทศของคนไทย ได้กล่าวถึงเรื่องความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการท่องเที่ยวภายในประเทศ สรุปสาระว่า โดยทั่วไปถึงแม้การท่องเที่ยวจะไม่ใช่อะไรที่เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ แต่การท่องเที่ยวในยุคนี้ก็ถือว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญมากที่สุดเนื่องจากการพักผ่อนหย่อนใจนั้นเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนาเพื่อการพัฒนาการดำเนินชีวิตของตนให้ดีขึ้น เพราะในช่วงเวลาทำงานนั้นเราก็กเกิดความเครียดตลอดเวลา เราจะต้องใช้ทั้งกำลังกายและกำลังใจกำลังความคิดเป็นส่วนใหญ่ ด้วยเหตุนี้ร่างกายเราควรพักผ่อน เพื่อร่างกายจะสามารถปรับตัวได้ทัน

วีรชัย มงคลพันธ์ (2542 : 8) ศึกษาความต้องการและความพร้อมของประชาชนท้องถิ่นในการเข้าร่วมพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในเขตอุทยานแห่งชาติแม่ปิง อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน ได้กล่าวถึงเรื่อง ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ สรุปสาระว่าการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ หมายถึงการเดินทางไปยังสถานที่ท่องเที่ยวแห่งใดแห่งหนึ่ง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาชื่นชมและเพลิดเพลินไปกับทัศนียภาพ สภาพธรรมชาติ สภาพสังคมวัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นบนพื้นฐานของความรู้ และความรับผิดชอบต่อระบบนิเวศยังได้เสริมแนวคิดและความหมายเพิ่มเติมไปอีก

ว่าการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ (Ecotourism) เป็นรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน หมายถึง การท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดผลทางเศรษฐกิจโดยการใช้ทรัพยากรการท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้การท่องเที่ยวมีความมั่นคงยั่งยืนอยู่คู่สังคมมนุษย์ และก่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ฉะนั้นแนวคิดของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จึงไม่ใช่เพียงการท่องเที่ยวเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่มุ่งเสนอขายสินค้า หรือบริการทางการท่องเที่ยวให้แก่นักท่องเที่ยวอย่างเดียว หากยังมุ่งประสานผลประโยชน์ทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

เพียงจันทร์ ลิขิตเอกราช (2535 : 24 - 32) ได้วิจัยการกระจายรายได้จากการท่องเที่ยว : กรณีศึกษางานมหรหรรพ์ไม้ดอกไม้ประดับในจังหวัดเชียงใหม่ได้กล่าวถึงเรื่องความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการท่องเที่ยวสรุปสาระว่า รายการจ่ายของนักท่องเที่ยว ในธุรกิจนำเที่ยวเพื่อเสนอต่อการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย การใช้จ่ายเงินของนักท่องเที่ยวระหว่างประเทศที่จ่ายของนักท่องเที่ยวระหว่างประเทศ ซึ่งพบว่านักท่องเที่ยวที่เดินทางมาจากจังหวัดเชียงใหม่ 55.7 % เป็นการเดินทางของบริษัทนำเที่ยวต่างประเทศคิดเป็น 30.7 % ซึ่งเป็นบริษัทนำเที่ยว 11.4 % ที่เหลือ 2.1 % เป็นบริษัทนำเที่ยวในจังหวัด จากการสำรวจพบว่านักท่องเที่ยวที่เดินทางมาเที่ยวส่วนใหญ่จะเป็นนักท่องเที่ยวชาวไทยมากกว่า โดยนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศส่วนมากจะพักในโรงแรมประมาณร้อยละ 47.94 % ส่วนเกสต์เฮาส์มีผู้พักรองลงมา ส่วนร้านอาหารจะใช้คอฟฟี่ชอปปามากที่สุด ส่วนภัตตาคารจะรองลงมา ประเภทแหล่งท่องเที่ยวบันเทิงส่วนใหญ่จะมีอยู่ในตัวเมือง นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศมีความสนใจเท่ากับชาวไทยทุกคนที่มาเที่ยวต่างภูมิภาคในการท่องเที่ยวครั้งนี้

2. งานวิจัยต่างประเทศ

Aspinall (2007 : 131) ได้ศึกษาชุมชนในการเปลี่ยนแปลง : ความยั่งยืนทางสังคมและการพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อกำหนดความเป็นไปได้ของการใช้การประเมินคุณภาพชีวิตเป็นเครื่องมือตัดสินใจที่มีศักยภาพในการประเมินความยั่งยืนทางสังคมของการพัฒนาการท่องเที่ยว ผลการศึกษาพบว่า การประเมินคุณภาพชีวิตสามารถให้การสนับสนุนที่มีมูลค่าเพิ่มแก่ด้านการประเมินทางสังคมและความยั่งยืนทางสังคมได้

Diedrich (2007 : 295) ได้ศึกษาผลกระทบของการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนชายฝั่งทะเลเมืองเบลีเซ สหรัฐอเมริกา พบว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวในเมืองเบลีเซกำลังมีอิทธิพลทางบวกต่อจิตสำนึกทางการอนุรักษ์แนวหินปะการังและการสนับสนุนของคนในท้องถิ่น มีสหสัมพันธ์ทางบวกระหว่างระดับการพัฒนาการท่องเที่ยว กับผลกระทบทางสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจทั้งทางบวกและทางลบ นักท่องเที่ยวชมทางเรือและนักท่องเที่ยวที่ค้างคืนบนเรือส่งผลกระทบต่อทั้งทางบวกและทางลบ บทบาทสำคัญของอุตสาหกรรมการพักผ่อนทางทะเลจึงอยู่ที่การลดผลกระทบจากการท่องเที่ยวที่มีต่อแนวหินปะการังเมโสอเมริกาให้เหลือน้อยที่สุด วิธีแก้ปัญหานาคตของเมืองเบลีเซในฐานะแหล่งท่องเที่ยว คือ จะต้องตระหนักถึงตำแหน่งที่มีประโยชน์ของเมืองนี้ซึ่งยังมีพลังพอที่จะปรับอนาคตของตัวเองได้

Mitz (2007 : 72) ได้ศึกษามุมมองของชุมชนที่มีต่อการพัฒนาการท่องเที่ยว พบว่า มีมุมมองที่ทับซ้อนในหลายด้าน จำเป็นต้องมีมุมมองที่เป็นระบบมากกว่านี้เพื่อร่วมมือกันภายในอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยวผู้มีส่วนได้เสียต้องมองภายในชุมชนและสำรวจคุณค่าและวิสัยทัศน์ที่จะบอกพื้นฐานที่เข้มแข็งเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวในอนาคต ต้องสร้างผู้นำภายในชุมชนเพื่อรักษา

สมรรถภาพทางการผลิตและการทำงานที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างสม่ำเสมอ และขอแนะนำให้ผู้มีส่วนได้เสียควรเริ่มใช้เครื่องมือประเมินเพื่อเริ่มสร้างสำนึกในขั้นตอนต่อไปสำหรับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

Liu (2006 : 2934 - A) ได้ศึกษาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และการวางแผนการท่องเที่ยว : กรณีศึกษาจากสาธารณรัฐประชาชนจีนและประเทศมาเลเซีย พบว่า เมื่อกำหนดให้มีพลวัตการท่องเที่ยว ควรบรรจุการจ้างงานการท่องเที่ยวในบริบทที่กว้างขึ้นให้ครอบคลุมประเด็นวัฒนธรรม ศาสนา ชชาติพันธุ์ และอุดมคติวิทยา ต้องเอาใจใส่เรื่องทรัพยากรมนุษย์ด้านการท่องเที่ยวมากกว่านี้ ทั้งนโยบายและแผน มีข้อจำกัดเกี่ยวกับผลประโยชน์ของท้องถิ่นจากการท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้น เพราะขาดแคลนทรัพยากรมนุษย์ ขาดทักษะการท่องเที่ยวทั้ง ๆ ที่บูรณาการการท่องเที่ยวไว้ในแผนเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติแล้ว และขาดการปลูกฝังโมตรจิตในบุคลากรรวมทั้งกลยุทธ์อีกหลายประการ

Lu (2006 : 203) ได้ศึกษาอำนาจการควบคุมการพัฒนาการท่องเที่ยวและการอนุรักษ์ : การวางแผนของเกาะแห่งหนึ่งที่มีวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมในประเทศไต้หวัน พบว่าเกาะลันหยูซึ่งมีประชากรดั้งเดิมคือชาวยามิใช้วัฒนธรรมดั้งเดิมแต่เผชิญกับความกดดันจากนโยบายการอนุรักษ์ธรรมชาติ การกลมกลืนทางวัฒนธรรมกระแสหลักและอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เมื่อประเมินผลกระทบจากด้านต่าง ๆ 3 ด้าน สรุปได้ว่า ให้มีข้อเสนอแนะเป็นกลยุทธ์ในการวางแผนและพัฒนาเกาะลันหยูเพื่อให้วัฒนธรรมดั้งเดิมของคนพื้นเมืองดั้งเดิมชาวลันหยูสามารถอยู่ได้ต่อไป

Neal (2005 : เว็บไซท์) ได้ศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่แสดงออกมาและสิ่งที่ใช้เป็นเครื่องมือจะเป็นตัวกำหนดความพึงพอใจ และความไม่พึงพอใจโดยทั่ว ๆ ไป ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ลักษณะเด่นพิเศษบางส่วนอาจมีความเกี่ยวข้องปานกลางกับความสำคัญของปัจจัยที่ใช้เป็นเครื่องมือและปัจจัยที่แสดงออกมา จากการศึกษาอาจช่วยกำหนดจุดหมายของนักการตลาดและนักวางแผนให้เข้าใจความสลับซับซ้อนของความพึงพอใจซึ่งเป็นขั้นพื้นฐานของพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่มีอยู่จริงและสิ่งที่อาจเกิดขึ้นในการศึกษาครั้งนี้ ปัจจัยที่ใช้เป็นเครื่องมือปรากฏว่ามีความสำคัญมากกว่าขั้นพื้นฐานสำหรับนักท่องเที่ยว การปฏิบัติอย่างไม่ดีพอของปัจจัยที่ใช้เป็นเครื่องมือมีผลในทางลบของความพึงพอใจ ในขณะที่สิ่งที่แสดงออกมาของความคาดหวังมีผลในทางบวก แต่ส่วนที่แสดงออกมาของความคาดหวังจะต้องได้รับการตอบสนองของความพึงพอใจทั้งหมด

Casellas (2003 : 2282 - A) ได้ศึกษารูปแบบของบาร์เซโลน่านั้นหรือ? ตัวแทนนโยบายและการวางแผนพลวัตในการพัฒนาการท่องเที่ยว พบว่า “รูปแบบของบาร์เซโลนา” ในการพัฒนาการท่องเที่ยวจากทศวรรษที่ 1980 จนถึง 1990 ตามแนวคิดแบบเขตเมืองแล้วมาพัฒนาที่ดินการปฏิรูปเขตเมืองในบาร์เซโลนา ต้องใช้ลักษณะการประกอบการอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวตามลักษณะนโยบายในเมืองใหญ่ในยุโรปและสหรัฐ โดยหุ้นส่วนของรัฐและเอกชนขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน จึงต้องสร้างศูนย์วัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวในเมืองขึ้นและควบคุมแรงงานและอุตสาหกรรมโรงแรมตามกฎหมายท้องถิ่นและกฎหมายแห่งชาติจึงสามารถดำเนินไปได้ด้วยดี

Hurbert (2003 : 407) ได้ศึกษาการเรียนรู้จากผู้ที่ไปก่อน : สามกรณีศึกษาการวางแผน กลยุทธ์เพื่อจัดการท่องเที่ยวซึ่งเป็นการพัฒนาในสหรัฐตะวันตก จำนวน 3 รัฐ พบว่า วิธีการที่เปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมนั้นนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงตามลำดับความสำคัญของชุมชนซึ่งสะท้อนให้เห็นในนโยบายและกลยุทธ์ที่รับเอามาระบุภาระหน้าที่ที่มองเห็นเมื่อเข้าสู่ขั้นตอนใหม่ของการพัฒนา โดยต้องเตรียมพร้อมสำหรับต้นทุนและผลประโยชน์เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเมื่อมีการพัฒนาเศรษฐกิจ

Mark D. Regnerus (2002 : 186 - 187) แห่งมหาวิทยาลัยเบย์เลอร์ สหรัฐอเมริกา ทำวิจัยหัวข้อ อิทธิพลของศาสนาที่มีต่อผลการเรียนของเยาวชนในชุมชนด้อยโอกาส (Religious influences affecting youths' educational performance in disadvantaged communities) โดยศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างใน 80 ชุมชน จำนวน 9,771 คน ทั้งกลุ่มคนที่มีรายได้น้อยและกลุ่มรายได้สูงทั่วสหรัฐอเมริกา ผลการวิจัยพบว่า สถาบันศาสนามีบทบาทต่อสังคมอย่างน้อยที่สุดก็เป็นสถานที่ที่จัดสวัสดิการให้แก่กลุ่มคนยากจนชุมชนที่ใกล้เคียงกับสถาบันศาสนาเหล่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากชุมชนดังกล่าวแทบจะไม่ได้รับผลประโยชน์ทางสังคมจากการค้าที่จดทะเบียนตามกฎหมาย รวมทั้งไม่ได้รับการจ้างงานในตำแหน่งดี ๆ จากนายจ้าง หรือแม้แต่ไม่มีโรงเรียนดี ๆ สำหรับเด็กในชุมชนด้อยโอกาส อย่างไรก็ตาม ชุมชนด้อยโอกาสนั้นกลับได้รับสวัสดิการจากสถาบันศาสนาในบริเวณใกล้เคียง โดยเฉพาะ “โบสถ์” ที่แม้ว่าจะเป็นสถาบันศาสนาที่กำลังตั้งอยู่บนความเสี่ยงมากขึ้นเรื่อย ๆ แต่ก็ยังสามารถสร้างความมั่นคงให้แก่ชุมชนใกล้เคียง ส่วนบทบาทของโบสถ์ที่มีต่อการเรียนของเด็กในชุมชนด้อยโอกาสนั้น การวิจัยนี้พบว่าโบสถ์มีส่วนช่วยให้เด็กเหล่านั้นยอมอยู่ในโรงเรียนมากกว่าสถานที่อื่น นอกจากนี้ การเข้าโบสถ์และร่วมกิจกรรมทางศาสนาของโบสถ์มีผลในทางบวกต่อความก้าวหน้าทางการศึกษาของเด็กในชุมชนรายได้น้อยเมื่อเทียบกับเด็กในชุมชนรายได้สูง

Stem (2002 : 3009 - B) ได้ศึกษาบทบาทการพัฒนาท้องถิ่นในการจัดการพื้นที่คุ้มครอง : การศึกษากรณีเปรียบเทียบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในประเทศคออสตาริกา พบว่าประสิทธิผลของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศซึ่งเป็นการอนุรักษ์และกลยุทธ์การพัฒนาในที่ศึกษาคั้งนี้ผสมปะปนกันที่ใด การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเสนอให้ทางเลือกด้านเศรษฐกิจได้ที่นั่น โอกาสการท่องเที่ยวและการจ้างงานดูเหมือนจะทำให้คนละทิ้งที่ดินการเกษตรกรรมและที่ดินที่สงบสุขไป โดยปล่อยให้ป่าแห่งที่สองเกิดขึ้นมาแทน ปรากฏว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีอิทธิพลต่อค่านิยมในการอนุรักษ์และเจตคติน้อยมาก ปัจจัยอื่นที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมอนุรักษ์และมุมมอง ได้แก่ ความเข้มงวดของกฎหมาย ระดับการศึกษาและผลประโยชน์ทางอ้อมของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การท่องเที่ยวได้เข้าครอบงำเศรษฐกิจที่นั่น ผลประโยชน์จะขยายกว้างออกไป แต่จะมีผลกระทบเพิ่มขึ้นด้วย จึงเป็นโอกาสของเจ้าของที่พักและโรงแรมจะต้องปรับปรุงการดำเนินงานการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเพื่อเพิ่มผลประโยชน์สำหรับชุมชนท้องถิ่น

Byron Johnson (2000 : 192 - 193) แห่งมหาวิทยาลัยเบย์เลอร์ (Baylor University) สหรัฐอเมริกา ได้ทำการวิจัยหัวข้อ บทบาทของวัด "Sri Venkateswara Temple" ในอินเดีย (Role of Sri Venkateswara temple in India) ผลการวิจัยพบว่า วัดเก่าแก่แห่งนี้มีบทบาทหน้าที่ 2 ประการคือ เป็นทั้งวัดฮินดูและเป็นทั้งศูนย์กลางวัฒนธรรมสำหรับชาวฮินดูในพื้นที่ใกล้เคียง วัดแห่งนี้เกิดขึ้นจากความต้องการของชาวฮินดูตั้งแต่อดีตเมื่อทศวรรษ 1980 โดยเฉพาะความต้องการที่เกิดขึ้นจากการเพิ่มจำนวนของชาวฮินดูที่เป็นประชากรอินเดีย ที่นำไปสู่ความต้องการสถานที่เพื่อการแสดงความเคารพบูชาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเพื่อเป็นศูนย์กลางการเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมที่หลากหลายซึ่งผู้คนเหล่านั้นถูกจ้างงานจากธุรกิจมีอาชีพ รวมทั้งเพื่อเป็นแหล่งปลูกฝังจิตสำนึกอันดีงามและรากเหง้าแห่งวัฒนธรรมแก่ลูกหลาน ด้วยเหตุนี้จึงมีการระดมทุนเพื่อสร้างวัดแห่งนี้

Alisara Menakanit (1999 : 201 - 203) นักศึกษาระดับปริญญาเอก มหาวิทยาลัยเท็กซัส สหรัฐอเมริกา ได้ดำเนินการวิจัยในหัวข้อ A royal temple in the Thai urban landscape: Wat Pho and its changes ผลการวิจัยพบว่า วัดโพธิ์ มีคุณค่าทั้งในเชิงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และสถาปัตยกรรมที่ทำให้วัดแห่งนี้เป็นวัดสำคัญของไทย รวมทั้งยังเป็นสถานที่จำพรรษาของพระสงฆ์และ

เป็นแหล่งชุมชนที่เรียกว่าชุมชนวัด นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 และได้กลายเป็น “วัดในเมือง” (City Temple) นับตั้งแต่ยุคต้นของกรุงเทพมหานคร งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการของบทบาทของวัดโพธิ์ ท่ามกลางบริบทของกรุงเทพมหานคร เพื่อศึกษาอำนาจหน้าที่ที่อยู่เบื้องหลังการบริหารงานของวัด เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงทั้งทางลบและทางบวก และนำเสนอข้อเสนอแนะเพื่อแก้ปัญหาจากความเปลี่ยนแปลงเชิงลบ

งานวิจัยมุ่งศึกษาทั้งมิติทางกายภาพ ประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง และความเชื่อเพื่อศึกษากระบวนการของการเปลี่ยนแปลงของวัด ข้อมูลปฐมภูมิเก็บรวบรวมได้จากการสังเกตภาคสนามและการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ส่วนข้อมูลทุติยภูมิเก็บรวบรวมได้จากเอกสาร แผนที่ ภาพถ่าย และรายการทางโทรทัศน์ ผลการวิจัยพบว่า วัดโพธิ์พัฒนาจากการอุปถัมภ์โดยสถาบันกษัตริย์และธำรงรักษาต่อมาโดยพระสงฆ์และคนในชุมชน นอกจากนี้ วัดโพธิ์กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และได้รับการสนับสนุนจากคนไทยและชาวต่างชาติ อันเนื่องมาจากวัดแห่งนี้ถือว่าเป็นมรดกของไทย ในปัจจุบันพระสงฆ์ยังคงเป็นผู้ดูแลรักษาโดยมีหน่วยงานรัฐบาลให้ความสนับสนุน ปัญหาที่พบจากการวิจัย มี 3 ประการ คือ ประการที่ 1 ระบบทุนนิยมและการท่องเที่ยวทำให้วัดและพระสงฆ์ต้องดำเนินบทบาทในลักษณะผู้ประกอบการที่ผสมผสานระหว่างศาสนาตามประเพณีนิยมกับบทบาททางสังคมและวัฒนธรรม ประการที่ 2 ความเปลี่ยนแปลงของผู้ให้การสนับสนุนจากสถาบันกษัตริย์เปลี่ยนเป็นนักท่องเที่ยวต่างชาติทำให้เกิดผลในทางลบต่อการอนุรักษ์วัด เนื่องจากพระสงฆ์พยายามจัดการสิ่งต่างๆ ของวัดให้อยู่ในที่ที่สร้างความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวโดยไม่มีความรู้เรื่องการอนุรักษ์ ประการที่ 3 สถานภาพอันสง่างามของพระสงฆ์ภายในสังคมไทยนั้นทำให้หน่วยงานราชการไม่สามารถใช้อำนาจหน้าที่ในการจัดการวัดได้อย่างเต็มที่ ทั้งนี้ ผู้วิจัยเสนอว่าการแก้ปัญหาเพื่อการอนุรักษ์และจัดการวางแผนด้านการท่องเที่ยวที่ขึ้นอยู่กับการมองของชาวไทยพุทธว่าวัดควรเป็นเช่นไร และควรนำข้อมูลเกี่ยวกับข้อจำกัดและความเป็นไปได้ต่าง ๆ มาพิจารณาภายใต้บริบทสังคมเมืองของไทย

Janett Philp และDavid Merser (1999 : 221 - 222) นักวิจัยของมหาวิทยาลัย Latrobe University ประเทศออสเตรเลีย ได้ศึกษาวิจัยหัวข้อ บทบาทของพุทธศาสนาในประเทศพม่า ในยุคร่วมสมัย (Commodification of buddhism in contemporary Burma) พบว่า พุทธศาสนาในประเทศพม่า เป็นปัจจัยที่สร้างพลังของชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศ ผู้บริหารประเทศมองเห็นความสำคัญของพุทธศาสนาที่มีผลต่อพลังชีวิตของประชาชนและพยายามใช้อิทธิพลของพุทธศาสนาดังกล่าวนี้เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความชอบธรรมในอำนาจการปกครองของตน ตัวอย่างของผู้ปกครองประเทศที่เห็นได้ชัด คือ การส่งเสริมให้พุทธศาสนาเป็นเอกลักษณ์ของชาติที่สัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้นกับมรดกทางพุทธศาสนาของประเทศ การสร้างเอกลักษณ์และอิทธิพลของพุทธศาสนาที่วันนี้ได้ประสานกลมกลืนกับโลกยุคไร้พรมแดนโดยเฉพาะในภาคเศรษฐกิจของประเทศที่สามารถใช้เป็นปัจจัยดึงดูดการลงทุนจากต่างชาติและใช้เป็นสิ่งดึงดูดในฐานะแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ ทั้งนี้ผลการวิจัยระบุว่าประเทศพม่าในปัจจุบัน พุทธศาสนากับการท่องเที่ยวนับวันจะมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้นมากขึ้น ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญของการสร้างความมั่นคงและเสถียรภาพทางการเมืองและเศรษฐกิจของพม่า

Angsana Boonyobhas (1996 : 2701 - A) ได้ศึกษาแนวความคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเกาะสมุย ประเทศไทย : วิธีการพัฒนาสภาพแวดล้อมแบบยั่งยืนพบว่า มีวิธีดำเนินการที่ง่ายที่สุดในวิธีการพัฒนาสภาพแวดล้อมอย่างยั่งยืนในการวางแผนการท่องเที่ยว ได้เสนอแนะผลกระทบที่มี

ศักยภาพ 4 ประการ คือ ศักยภาพการพึ่งทะเลายของดิน การไหลหนีของดิน การปนเปื้อนของน้ำบาดาล และการปลูกผักใหม่แล้วประยุกต์ใช้วิธีการพัฒนาสภาพแวดล้อมอย่างยั่งยืนกับเกาะสมุย เมื่อวิเคราะห์ได้แนวทางพัฒนาแล้ว สรุปแนวความคิดการวางแผนการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

Cork (1996 : 101 - 109) ได้ศึกษาเรื่อง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่บริหารจัดการโดยชุมชน การสำรวจความเป็นไปได้ที่พนมบาเสท ประเทศกัมพูชา ผลการศึกษาพบว่า เขมรได้ผ่านประสบการณ์ที่เลวร้ายและกำลังอยู่ในระหว่างการเปลี่ยนผ่านในปัจจุบัน ซึ่งไม่สามารถคาดการณ์ได้ว่าในอนาคตจะเป็นเช่นใด แต่อย่างไรก็ตามรัฐบาลเขมรก็ได้พยายามพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ และเศรษฐกิจโดยใช้การท่องเที่ยวเป็นนโยบายหลัก และมีข้อเสนอแนะ ดังนี้ 1) ต้องให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมโดยคำนึงถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อม การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และการให้อำนาจแก่ท้องถิ่น 2) ต้องให้ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมแก่นักท่องเที่ยวด้วยการศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมโดยใช้กิจกรรมที่เหมาะสม และมีโครงสร้างพื้นฐานที่เหมาะสม 3) มีการวางแผนและการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างระมัดระวังทั้งในแง่สภาพแวดล้อมและในแง่ความรู้สึทางสังคม 4) แสดงให้เห็นถึงประโยชน์ที่จะได้รับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เป็นจริง และ 5) หน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐจะต้องร่วมมือกันในการวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในอนาคต

Pamela (1996 : 100 - 104) ได้ศึกษาเรื่อง North America ecotourisms : Market profile and trip characteristics โดยทำการเก็บข้อมูลเพื่อศึกษาเปรียบเทียบระหว่างนักท่องเที่ยวทั่วไปและนักท่องเที่ยวที่มีประสบการณ์ในกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จำนวน 1,400 และ 1,200 ตัวอย่างตามลำดับ ด้วยวิธีสัมภาษณ์และส่งแบบสอบถามทางไปรษณีย์ ผลการศึกษาพบว่า นักท่องเที่ยวเชิงนิเวศทั้งหมดแม้ว่าจะมีความแตกต่างกันเล็กน้อยในเรื่องเพศต่อกิจกรรมเฉพาะอย่าง ระดับการศึกษาของนักท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะสูงกว่านักท่องเที่ยวทั่วไปและสูงกว่าอย่างชัดเจนในกรณีที่มีประสบการณ์ ส่วนใหญ่เป็นผู้จบการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย อย่างไรก็ตาม การท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้แผ่ขยายสู่ผู้มีการศึกษาต่ำด้วย สำหรับค่าใช้จ่ายพบว่า มีความแปรผันตามลักษณะการเดินทาง ระยะเวลาและจุดหมายปลายทางโดยแปรผันตามระยะเวลามากที่สุด สรุปได้โดยรวมว่า คุณลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้แผ่ขยายสู่ประชากรกลุ่มต่าง ๆ มากมาย

SchreyÖgg (1996 : 199) ได้ศึกษาเรื่อง การบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางเลือกสำหรับ เอจิดอ เบนิตอ จัวเรซ (The Ejido Benito Juarez) ประเทศเม็กซิโก : ศึกษาภูมิหลังและข้อเสนอแนะสำหรับการพัฒนา ผลการศึกษาพบว่า การบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเหมาะสำหรับการอนุรักษ์วัฒนธรรมในพื้นที่ มีข้อเสนอแนะในการพัฒนาการบริหารจัดการ คือ จัดตั้งกรรมการตั้งเป้าหมายและวัตถุประสงค์ เขียนเอกสารแนะนำเชิญชวน ประเมินผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมให้ครบถ้วนสมบูรณ์ ซึ่งข้อเสนอแนะนี้ควรปรับใช้ตามความจำเป็นของแต่ละชุมชน

Scott (1993 : 2) ได้ศึกษาเรื่อง การท่องเที่ยวที่ยูคาตัน เพนินินซูลา (The Yucatan Peninsula) ความเป็นไปได้ของการท่องเที่ยวในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ริโอ ลา การ์โตส ประเทศเม็กซิโก ผลการวิจัยพบว่า การท่องเที่ยวเป็นโอกาสที่จะปกป้องธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นจากผลกระทบจากการพัฒนา ผลการศึกษาเสนอแนะแนวทางไว้ ดังนี้

1. การรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ที่มีความจำเป็นอย่างมาก
2. ทรัพยากรธรรมชาติจะต้องได้รับการป้องกันและจัดการอย่างรอบคอบเพื่อดึงดูด

นักท่องเที่ยว

3. ควรจูงใจให้ประชาชนปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและศึกษาแนวทางการพัฒนาสิ่งแวดล้อมที่เปราะบาง

4. การพัฒนาการท่องเที่ยวจะต้องทำตามความประสงค์ของทุกฝ่ายที่ได้รับผลกระทบ

Mcintosh และGoelder (1989 : 124 - 125) ได้ศึกษาเรื่อง การท่องเที่ยวเกี่ยวกับประชาชนมีความหมายให้ทั้งด้านการเป็นศาสตร์ เป็นศิลป์ และเป็นธุรกิจในการสร้างความพึงพอใจให้กับนักท่องเที่ยว ผลการศึกษาสรุปได้ว่าปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเดินทางท่องเที่ยวมี 4 ประการ คือ

- 1) ตัวกระตุ้นทางกายภาพ (Physical Motivation) 2) ตัวกระตุ้นทางวัฒนธรรม (Culture Motivation) 3) ตัวกระตุ้นทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (Interpersonal Motivation) 4) ตัวกระตุ้นทางด้านฐานของตนเองให้สูงขึ้นเพื่อเกียรติยศและชื่อเสียง

ผลจากงานวิจัยในประเทศและต่างประเทศดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่าศาสนารวมทั้งสถาบันศาสนา มีบทบาทในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนซึ่งรวมทั้งสำคัญต่อการพัฒนาสังคม วัฒนธรรม และเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมด้วย ทั้งนี้เนื่องจากวัดได้ดำเนินกิจกรรมหลักเพื่อพัฒนาชุมชนทั้ง 3 ด้าน กลยุทธ์ของวัดใช้วิธีการสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานให้เพียงพอกับความต้องการของนักท่องเที่ยว และปลูกจิตสำนึกแก่เยาวชนคนรุ่นใหม่ให้มีการศึกษาเรียนรู้ด้านวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ นอกจากนี้ สิ่งที่ทำให้แหล่งท่องเที่ยวเหล่านี้โดดเด่นก็คือ การที่นักท่องเที่ยวสามารถเพิ่มพูนประสบการณ์ ความรู้และมุมมองทางด้านวัฒนธรรมที่กว้างไกล ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความงาม สติปัญญา อารมณ์ และจิตใจ กอปรกับวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้น ผู้วิจัยสามารถนำแนวคิดเรื่องบทบาทของสถาบันศาสนา และแนวคิดการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมจากงานวิจัยข้างต้นมาประยุกต์ใช้ในการจัดทำข้อเสนอแนะของการวิจัย และจากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมด มีความสำคัญยิ่งในการเป็นแนวทางสำหรับศึกษาการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยจะนำไปใช้เป็นกรอบศึกษาประวัติ ความเป็นมา สภาพปัจจุบัน และปัญหา รวมทั้งศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามต่อไป

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่อง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมา สภาพปัจจุบัน และปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และรูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัย วิธีดำเนินการวิจัย และขั้นตอนการดำเนินการวิจัยตามลำดับ ดังนี้

1. ขอบเขตของการวิจัย
 - 1.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา
 - 1.2 วิธีการวิจัย
 - 1.3 ระยะเวลาการวิจัย
 - 1.4 พื้นที่การศึกษาวิจัย
 - 1.5 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
2. วิธีดำเนินการวิจัย
 - 2.1 เครื่องมือวิจัย
 - 2.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล
 - 2.3 การจัดกระทำและการวิเคราะห์ข้อมูล
 - 2.4 การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตของการวิจัยเรื่อง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ดังนี้

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา
เนื้อหาที่ผู้วิจัยศึกษาค้นคว้าเป็นไปตามความมุ่งหมายที่ตั้งไว้คือ
 - 1.1 ศึกษาความเป็นมา สภาพปัจจุบัน และปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
 - 1.2 ศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยแยกเป็นประเด็นศึกษาไว้ 4 ด้าน
 - 1) ด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว
 - 2) ด้านการรองรับการท่องเที่ยว
 - 3) ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว
 - 4) ด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

1.3 เพื่อนำเสนอรูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล
ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

2. วิธีการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยกำหนด
ขั้นตอนของการวิจัย ดังนี้

2.1 ศึกษาประวัติความเป็นมาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จากเอกสาร
งานวิจัย และการสัมภาษณ์

2.2 ศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
โดยแยกเป็นประเด็นศึกษาไว้ 4 ด้าน คือ ด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว ด้านการรองรับการท่องเที่ยว
ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว และด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว ด้วยวิธีการศึกษา
เอกสาร งานวิจัย การสังเกต การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม

2.3 ศึกษารูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัด
พระ เชตุพนวิมลมังคลารามด้วยวิธีการสนทนากลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ สรุปผล และอภิปราย
ผลโดยใช้รูปแบบการพรรณนา

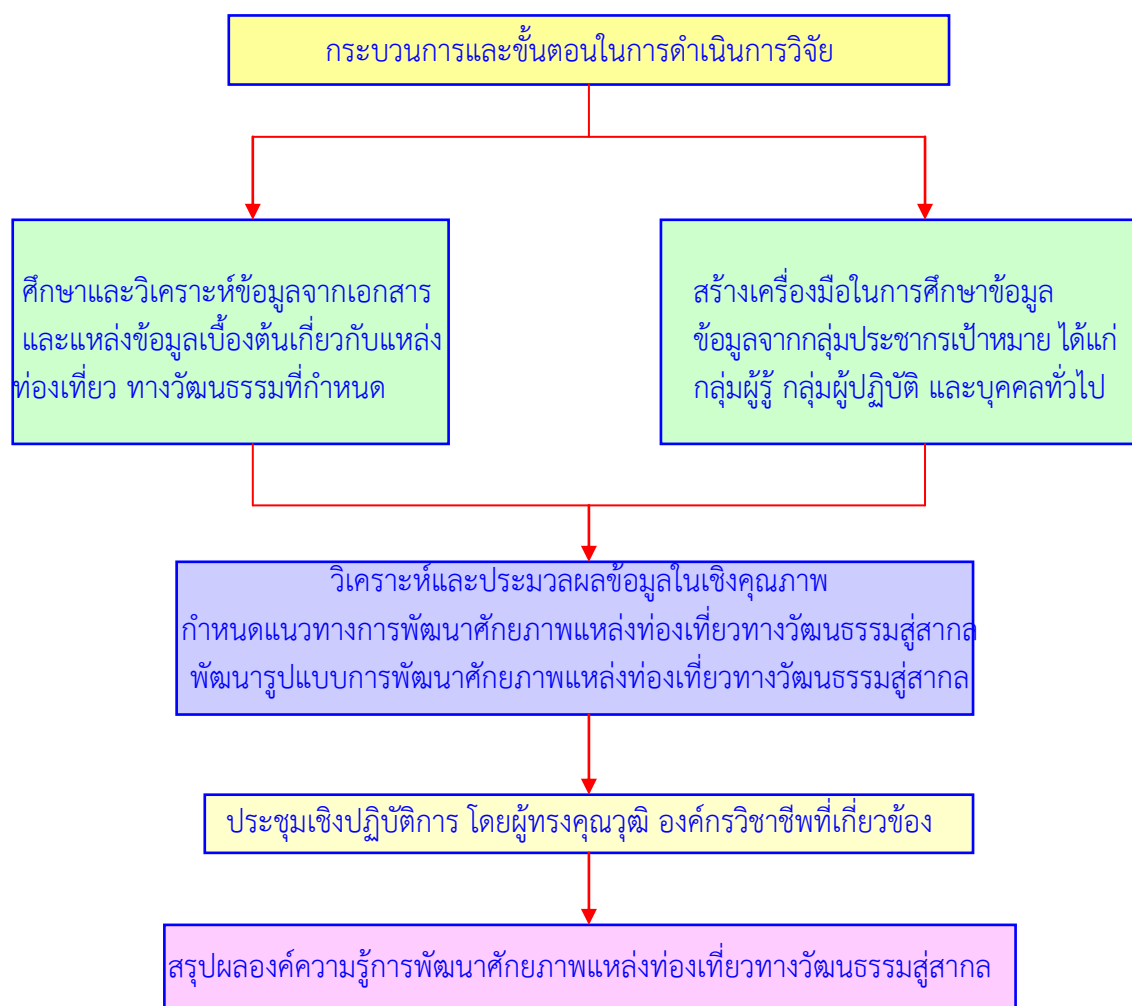
3. ระยะเวลาการวิจัย

ผู้วิจัยได้วางแผนศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การสำรวจ
ข้อมูลเบื้องต้น การสร้างเครื่องมือ การเก็บข้อมูลภาคสนาม การรวบรวมข้อมูล การจัดกระทำข้อมูล
การวิเคราะห์ข้อมูล สรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะโดยกำหนดระยะเวลาการดำเนินการวิจัยเป็น
เวลา 1 ปี ในช่วงเดือนสิงหาคม 2554 - พฤษภาคม 2555

4. พื้นที่การศึกษาวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพทางวัฒนธรรม (Cultural
Qualitative Research) โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เก็บรวบรวม
ข้อมูลจากภาคสนาม (Field Study) โดยการสำรวจ สัมภาษณ์ สังเกต การสนทนากลุ่ม และนำข้อมูลมา
วิเคราะห์โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล จำแนกตามวิธีการศึกษา ในการศึกษา
เชิงคุณภาพเป็นการสำรวจโดยใช้แบบสอบถามและสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ศึกษาเรื่อง
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล โดยพิจารณา
จากสภาพภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี คุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และสังคม เพื่อ
ศึกษาบทบาทการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
ในด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว ด้านการรองรับการท่องเที่ยว ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว
และด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

กระบวนการ ขั้นตอนในการดำเนินการศึกษา

ภาพประกอบ 17 กระบวนการในการศึกษา

5. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

5.1 ประชากรของการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ เจ้าหน้าที่ในหน่วยงานทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคชุมชน พระสงฆ์ และฆราวาสผู้บริหารงานฝ่ายต่าง ๆ ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ประชาชน ผู้ประกอบการค้าบริเวณวัด และศิษย์ผู้เคยบวชเรียนกับวัด รวมทั้งนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติที่มาท่องเที่ยววัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

5.2 กลุ่มตัวอย่างของการวิจัย ผู้วิจัยใช้วิธีคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ในกลุ่มผู้รู้และกลุ่มผู้ปฏิบัติ ส่วนกลุ่มตัวอย่างประชาชนที่มาท่องเที่ยวที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ผู้วิจัยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบบังเอิญ (Accidental Sampling) มีรายละเอียด ดังนี้

5.2.1 กลุ่มผู้รู้ (Key Informants) คือ กลุ่มบุคคลที่ให้ข้อมูลในเชิงลึกและสำคัญเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา และการดำเนินกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ได้แก่ พระสงฆ์ผู้มีความอาวุโสและดำรงตำแหน่งทางการปกครองคณะสงฆ์ คณะกรรมการวัด ครู นักวิชาการ บุคลากรทั้งภาครัฐและเอกชน จำนวน 22 รูป/คน โดยคัดเลือกดังนี้

5.2.1.1 เจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จำนวน 10 รูป ได้แก่

- 1) พระธรรมปัญญาบดี เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน เจ้าสำนักเรียน
- 2) พระธรรมวิมลมนี ผู้ช่วยเจ้าอาวาส และเจ้าคณะเหนือ
- 3) พระราชวชิราภรณ์ ผู้ช่วยเจ้าอาวาส
- 4) พระราชเวที ผู้ช่วยเจ้าอาวาส
- 5) พระอมรสุธี ผู้ช่วยเจ้าอาวาส
- 6) พระครูอุดมสังวร ผู้ช่วยเจ้าอาวาส
- 7) พระวิเชียรธรรมคุณาธาร ผู้ช่วยเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าสำนักเรียนแผนกบาลี
- 8) พระมหาชนะ เขมจิตโต ผู้ช่วยเจ้าอาวาส
- 9) พระปลัดสุวัฒน์ศิลคุณ ผู้ช่วยเจ้าอาวาส
- 10) พระมหาสำเร็จ อาภสฺสโร ผู้ช่วยเจ้าอาวาส

5.2.1.2 กลุ่มเจ้าหน้าที่ในภาครัฐและภาคเอกชน จำนวน 6 รูป/คน ได้แก่

- 1) พระอุตรคณารักษ์ ผู้ช่วยเจ้าอาวาส
ผู้อำนวยการโรงเรียนบาลีสาธิต
- 2) พระครูโรจน์สังฆาราม ผู้ช่วยเจ้าอาวาส
ผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธศาสนาวินอาทิตย
- 3) พระมหากิตติศักดิ์ ฐานจาโร ผู้อำนวยการโรงเรียนพระอภิธรรม
- 4) ดร.วิภาพรรณ ชูทรัพย์ ผู้อำนวยการโรงเรียนตั้งตรงจิตรพณิชยการ
- 5) คุณกิ้งแก้ว วานิชกุล ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดพระเชตุพน
- 6) คุณปริดา ตั้งตรงจิตร ผู้อำนวยการโรงเรียนนวดแผนโบราณ
วัดพระเชตุพน เจ้าของห้างขายยาตราไปโพธิ์

5.2.1.3 กลุ่มผู้นำชุมชน และผู้ที่เคยบวชเรียนกับวัด จำนวน 6 คน ได้แก่

- 1) คุณเกรียงไกร โอฬารพันธ์สกุล ประธานชุมชนท่าเตียน
- 2) คุณมนตรี ศิลสุกตล ศิษย์เก่าวัดโพธิ์ ชมรมข้าวก้นบาตร
กรรมการบริหารวัดฝ้ายเหรียญก
- 3) คุณสมบัติ ศิลสาร ศิษย์เก่าวัดโพธิ์ ชมรมข้าวก้นบาตร
อดีตพระครูปลัดวัดพระเชตุพน
- 4) พ.จ.อ. สุวรรณ คำแหงวงศ์ เลขานุการชมรมศิษย์เก่าวัดโพธิ์
- 5) คุณสุรินทร์ ใจบุญ ศิษย์เก่าวัดโพธิ์ ชมรมข้าวก้นบาตร
กรรมการบริหารวัดฝ้ายบุคคล
อดีตเลขานุการเจ้าคณะภาค 4
- 6) คุณสมบุญณ์ ไอยรางกูร ชมรมข้าวก้นบาตร

5.2.2 กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) คือ กลุ่มบุคคลผู้ปฏิบัติหน้าที่อันเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จำนวน 33 รูป/คน

10 รูป ได้แก่

โรงเรียนบาลีสาธิต

5.2.2.1 กลุ่มพระสงฆ์และเจ้าหน้าที่ผู้บริหารวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จำนวน

- 1) พระมหาอุดม ปณฺญาโณ รองผู้อำนวยการฝ่ายธุรการโรงเรียนบาลีสาธิต
- 2) พระมหามนตรี วิสุทฺธิมนฺตี รองผู้อำนวยการฝ่ายปกครอง
- 3) พระสมณีก ฐิตาจาโร รองผู้อำนวยการฝ่ายวางแผนฯ
โรงเรียนบาลีสาธิต
- 4) พระครูสังฆรักษ์เพชรกำแพง ผู้ช่วยเลขานุการเจ้าคณะเหนือ
- 5) พระมหาวรุฒิ ชิตธมฺโม ครูผู้สอน
- 6) พระมหาวิเชียร พระเจ้าหน้าที่สำนักงานกลาง
- 7) พระมหาวิจิตร นวตฺตมโน ที่ปรึกษาผู้อำนวยการโรงเรียนบาลีสาธิต
- 8) พระมหาธิตี พิมพ์เสน ครูผู้สอน
- 9) พระมหานพรัตน์ อภิขชโว พระมัคคุเทศก์
- 10) พระศรายุ วชิรญาโณ เลขานุการโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์

5.2.2.2 กลุ่มเจ้าหน้าที่ของวัด จำนวน 16 รูป/คน ได้แก่

- 1) พระครูปลัดวิมลสิทธิวัฒน์ เลขานุการเจ้าคณะเหนือ
- 2) พระครูวินัยธรรักษ์พร เลขานุการเจ้าคณะกลาง
- 3) พระมหาประเชิญ ปณฺญวฺโธ ครูสอนบาลี
- 4) พระมหาลักษณ์ อารทฺธิวิโร เลขานุการสำนักเรียนบาลี
- 5) พระมหาธีรานุวรรตน์ ธนธิตี ผู้ช่วยผู้อำนวยการ
โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์
- 6) พระมหาประจวบ ยุตฺตโยโค คณะกรรมการบริหารวัด
- 7) พระมหานรินทร์ พระเจ้าหน้าที่ดูแลพระอุโบสถ
- 8) คุณระวีพรรณ คำแหงวงศ์ จำหน่ายบัตรผ่านประตู
- 9) คุณอุทัย ทองจีบ จำหน่ายบัตรผ่านประตู
- 10) คุณโสภิตา ณ นคร บัญชี/ตักบาตรสตางค์
- 11) คุณบุญเรือง นาคทรัพย์ จำหน่ายดอกไม้ - รูป - เทียนทอง
- 12) คุณสามารถ กุญแจทอง ทำความสะอาด/พิธีกรรม
- 13) คุณสุกัลยานุรักษ์ ธิเลิศ พนักงานมูลนิธิทุนพระพุทธรูปอดฟ้า
- 14) คุณธนกร ปานไย พชร.วัดพระเชตุพน
- 15) คุณยศ จரியานันท์วิโรกุล มัคคุเทศก์นำเที่ยวภายในวัด
- 16) คุณธีรชาติ วิสุทฺธิเนตรสกุล พนักงานรักษาความปลอดภัย

5.2.2.3 กลุ่มผู้ประกอบการค้าบริเวณวัด จำนวน 7 คน

- 1) คุณไพฑูรย์ ทองศรี ร้านค้าในวัด
- 2) คุณพรชัย พุกขสุนทรชัย ร้านค้าในวัด
- 3) คุณวิมลรัตน์ รัตนประกาย ร้านค้าในวัด
- 4) คุณอนุสรณ์ ใหญ่ถ้อยอง ร้านค้าในวัด

- 5) คุณสุวรรณ ถนนอมรูป ร้านค้าในวัด
- 6) คุณฉันทนา พึ่งสาย ร้านค้าในวัด
- 7) คุณวราเทพ ดำรงปัญจวงศ์ ร้านค้าในวัด

5.2.3 กลุ่มผู้เกี่ยวข้อง (General Informants) ประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จำนวน 50 คน ได้แก่ กลุ่มประชาชนในพื้นที่ จำนวน 8 คน กลุ่มนักท่องเที่ยวชาวไทยที่เข้ามาเที่ยวที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จำนวน 21 คน และกลุ่มนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่เข้ามาเที่ยวที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จำนวน 21 คน

5.2.3.1 กลุ่มประชาชนในพื้นที่ จำนวน 8 คน

- 1) คุณผุสดี ตั้งตรงจิตร ผู้จัดการโรงเรียนนวดแผนโบราณ วัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์)
- 2) คุณกษมา ทรงจิตรรัตน์ ค้าขาย ร้านท่าเตียนโภชนา
- 3) คุณมะลิวัลย์ ทรงจิตรรัตน์ ค้าขาย ร้านท่าเตียนโภชนา
- 4) คุณอัจฉรา แก้วกรประดิษฐ์ ค้าขาย ร้านขายไข่ ตลาดท่าเตียน
- 5) คุณจิตาภา พุฒิเดชะวัฒน์ ธุรกิจส่วนตัว ตลาดท่าเตียน
- 6) คุณประทีป แสงอุไร เจ้าหน้าที่ธนาคารกรุงเทพ ตลาดท่าเตียน
- 7) คุณชมพู่ แสงอุไร ช่างแอร์ ตลาดท่าเตียน
- 8) คุณสุทธพงษ์ แสงอุไร ค้าขาย ตลาดท่าเตียน

5.2.3.2 กลุ่มนักท่องเที่ยวชาวไทยที่เข้ามาเที่ยวที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

จำนวน 21 คน

5.2.3.3 กลุ่มนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ ที่เข้ามาเที่ยวที่วัดพระเชตุพนวิมล

มังคลาราม จำนวน 21 คน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยศึกษาและใช้ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง และการสังเกต นำมาสร้างเครื่องมือที่ใช้ในงานวิจัย

1. เครื่องมือวิจัย

1.1 แบบสำรวจสภาพแวดล้อมทางกายภาพของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (Area Survey Form)

1.2 แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview)

1.3 แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non - Structured Interview)

1.4 แบบสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม (Participant and Non - Participant Observation) เป็นการสังเกตสภาพโดยทั่วไป และกิจกรรมที่แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งของภาครัฐและเอกชน จัดขึ้นเนื่องในโอกาสหรือวันสำคัญต่าง ๆ

1.5 แนวทางสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion Guide) เพื่อหาข้อสรุปและความชัดเจน ใช้กับกลุ่มผู้รู้ นักวิชาการ บุคลากรภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนารูปแบบศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมสู่สากล

1.6 การประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) เป็นการจัดกิจกรรมเพื่อนำประเด็นปัญหาแนวทาง ร่วมหารือ เพื่อหาข้อสรุปเกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม สู่สากล

2. การเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1 เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.2 เก็บข้อมูลภาคสนาม โดยการสำรวจ การสัมภาษณ์ การสังเกต การสนทนากลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ

2.2.1 ใช้แบบสำรวจสภาพแวดล้อมทางกายภาพของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (Area Survey Form) เพื่อบันทึกผลการศึกษาสภาพทางกายภาพ กุฏิพระ สถาปัตยกรรม และศิลปกรรมของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

2.2.2 ใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) มี 3 ชุด

2.2.2.1 เพื่อสัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ในเชิงลึก (In - Depth Interview) เกี่ยวกับประวัติความเป็นมา สภาพปัจจุบัน ศักยภาพและรูปแบบการดำเนินกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามทางด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว ด้านการรองรับการท่องเที่ยว ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว และด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

2.2.2.2 เพื่อสัมภาษณ์กลุ่มผู้ปฏิบัติในเชิงลึก (In - Depth Interview) เกี่ยวกับสภาพปัจจุบันศักยภาพและรูปแบบการดำเนินกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามทางด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว ด้านการรองรับการท่องเที่ยว ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว และด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

2.2.2.3 เพื่อสัมภาษณ์กลุ่มผู้เกี่ยวข้อง เกี่ยวกับศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามทางด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว ด้านการรองรับการท่องเที่ยว ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว และด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

2.2.3 ใช้แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non - Structured Interview) เพื่อศึกษาในเรื่องทั่วไป

2.2.4 ใช้แบบสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม (Participant and Non - Participant Observation) เพื่อสังเกตพฤติกรรมของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องอันประกอบด้วย นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศที่เข้ามาทำกิจกรรมในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในช่วงที่ทำกรวิจัย นอกจากนี้ ยังใช้แบบสังเกตดังกล่าวเพื่อบันทึกข้อมูลสภาพทั่วไปและวิถีชีวิตของคนที่ทำกิจกรรมในวัดด้วย อาทิ พ่อค้า แม่ค้า คนงานของวัดฯ เป็นต้น

2.2.5 การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion Guide) เป็นการจัดเพื่อหาข้อสรุปและความชัดเจน ในการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่มประกอบด้วยกลุ่มผู้รู้และกลุ่มผู้ปฏิบัติ นักวิชาการ บุคลากรทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง

2.2.6 การประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) เป็นการจัดเพื่อนำประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมาประชุมปฏิบัติการหาข้อสรุปเกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

3. การจัดกระทำและการวิเคราะห์ข้อมูล

การจัดกระทำและการวิเคราะห์ข้อมูล ใช้วิธีจัดหมวดหมู่ จัดลำดับความสำคัญของข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล สรุปและเขียนรายงาน

3.1 จัดกระทำข้อมูล ใช้แบบสัมภาษณ์ แบบสังเกต แบบบันทึกการประชุมเชิงปฏิบัติการ บันทึกข้อมูลลงในสมุดบันทึกหรือแถบบันทึกเสียง บันทึกภาพและวีดิทัศน์

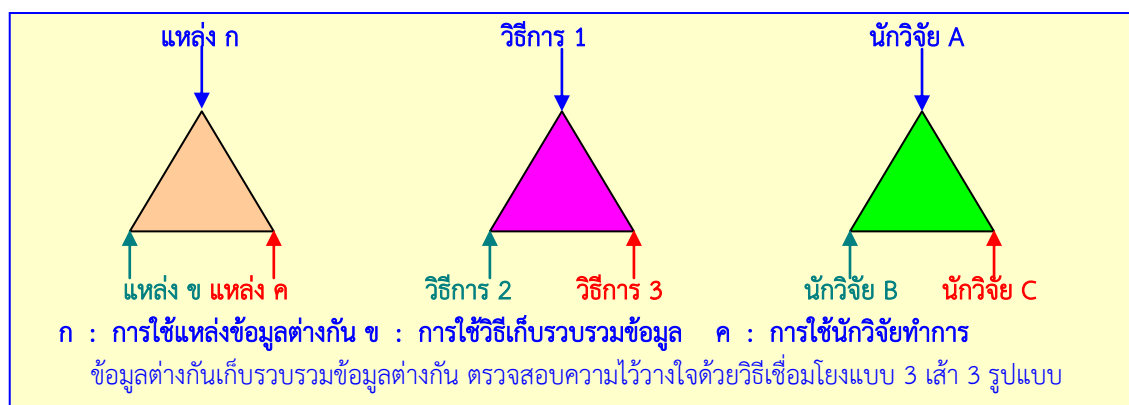
3.2 สรุปข้อมูลในแต่ละครั้ง จัดหมวดหมู่ และหาคำตอบตามเนื้อหาของการวิจัย

3.3 ตรวจสอบข้อมูลขณะเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ตรวจสอบความแม่นยำ (Validity) และความเชื่อถือได้ (Reliability) ทุกครั้งที่เก็บข้อมูล และเพื่อให้ข้อมูลมีความแม่นยำและครอบคลุมเนื้อหา จะใช้วิธีตรวจสอบสามเส้าในด้านต่าง ๆ ดังนี้

3.3.1 ตรวจสอบข้อมูลโดยบุคคลที่เกี่ยวข้อง (Member Checks) หรือสมาชิกในกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักฐานต่าง ๆ ในภาคสนามวิจัย ตรวจสอบความถูกต้องและครบถ้วนของข้อมูลพื้นฐานตลอดจนกระบวนการแสวงหาความรู้ ความจริงที่กระทำอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

3.3.2 ตรวจสอบโดยกลุ่มเพื่อนนักวิจัย (Peer Group Examination) โดยขอให้เพื่อนนักวิจัยให้รายละเอียด แสดงความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ หรือตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับข้อมูลหลักฐานและแบบแผนอันเป็นแก่นสาระที่วิเคราะห์ได้จากข้อมูลหลักฐานที่เก็บรวบรวมได้จากสนามวิจัย

3.3.3 เชื่อมโยงข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) เพื่อสื่อให้เห็นว่าข้อมูลหลักฐานและผลการวิจัยที่อาศัยการตีความหมายของข้อมูลหลักฐานที่เก็บรวบรวมได้ มีความไว้วางใจได้ ว่ามีความถูกต้อง ตรงตามความเป็นจริงที่นำเสนอในทางปฏิบัติ จะกระทำโดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากหลากหลายแหล่ง (Data Triangulation) หลากหลายวิธี (Methodological Triangulation) และโดยนักวิจัยหลายคน (Investigator Triangulation) เพื่อเป็นการตรวจสอบความไว้วางใจ และสามารถเข้าถึงข้อเท็จจริง (Fact) หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยที่ผู้วิจัยต้องการสืบค้นหาคำตอบได้อย่างละเอียด ถี่ถ้วน และลุ่มลึกมากยิ่งขึ้น ตามปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ดังรายละเอียดในภาพประกอบ 23 (ทรงคุณ จันทจร. 2549 : 78)

ภาพประกอบ 18 แสดงการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation)

การวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลที่ได้จากการสังเกตและสัมภาษณ์ด้วยวิธีจดบันทึกไว้มาวิเคราะห์ให้เห็นกระบวนการทัศน์ โดยวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) คือสร้างข้อสรุปจากข้อมูลหรือปรากฏการณ์ที่ประสบ และวิเคราะห์โดยการจำแนกชนิดข้อมูล (Typological Analysis)

4. การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล

นำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพในการศึกษาเปรียบเทียบผลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลควบคู่กับองค์ความรู้ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปสู่การตอบคำถามการวิจัยและตอบสนองความมุ่งหมายของการวิจัย

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาเรื่อง “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล” เป็นการศึกษาเกี่ยวกับความเป็นมา สภาพปัจจุบัน และปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่ความเป็นสากล 4 ด้าน คือ 1) ด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว 2) ด้านการรองรับการท่องเที่ยว 3) ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว 4) ด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว และเสนอรูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) วิเคราะห์ข้อมูลจากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ด้วยวิธีการสังเกต สัมภาษณ์ สนทนากลุ่ม และเพื่อให้ได้รูปแบบที่พึงประสงค์ คือ การจัดประชุมเชิงปฏิบัติการ ผลการวิจัยแบ่งเป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 : ความเป็นมา สภาพปัจจุบัน และปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

- 1.1 ความเป็นมาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
- 1.2 สภาพปัจจุบันของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
 - 1.2.1 9 สิ่งมหัศจรรย์วัดโพธิ์
 - 1.2.2 สถาปัตยกรรมสำคัญของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
- 1.3 ปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
 - 1.3.1 ด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว
 - 1.3.2 ด้านการรองรับการท่องเที่ยว
 - 1.3.3 ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว
 - 1.3.4 ด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

ตอนที่ 2 : ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม 4 ด้าน

- 2.1 ด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว
- 2.2 ด้านการรองรับการท่องเที่ยว
- 2.3 ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว
- 2.4 ด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

ตอนที่ 3 : การนำเสนอรูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

- 3.1 ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการดึงดูดใจการท่องเที่ยว
- 3.2 ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการรองรับการท่องเที่ยว
- 3.3 ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการการท่องเที่ยว
- 3.4 ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

ตอนที่ 1 : ความเป็นมา สภาพปัจจุบัน และปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์ การสังเกต และการสนทนากลุ่ม เกี่ยวกับความเป็นมา สภาพปัจจุบัน และปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ดังนี้

1.1 ความเป็นมาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร เดิมเป็นวัดโบราณ สันนิษฐานว่าเป็นวัดที่ราษฎรสร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา ราชรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. 2231 - 2246) เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปมาแต่เดิมว่าวัดโพธิ์ ตามหลักฐานแผนที่ป้อมเมืองธนบุรี ของฮอลันด์ เดสเออร์เกนส์ ทหารช่างประจำกองทหารฝรั่งเศส รักษาป้อมวิชาวินทร์เมืองธนบุรี มีวัดปรากฏอยู่สองวัดเท่านั้นคือวัดเสียบ (วัดราชบุรณ) ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา กับวัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) ทางฝั่งตะวันตกยังไม่ปรากฏวัดโพธิ์อยู่ตรงข้ามวัดแจ้งในขณะนั้น ชาวบ้านคงสร้างในสมัยอยุธยาตอนปลาย สองชุมชนนี้คงขยายตัวหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นแหล่งการค้าและยุทธศาสตร์ในสมัยต่อมา

ตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศสได้ส่งทหารฝรั่งเศสจำนวนกว่า 2,000 คน เข้ามารับราชการทหารในกรุงสยาม เพื่อต่อสู้กับอังกฤษและฮอลันดา สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงโปรดให้มาอยู่รักษาป้อมเมืองธนบุรีแต่เกิดโรคภัยตายเสียกว่า 1,000 คน จึงฝังศพทหารฝรั่งเศสเหล่านั้นไว้ที่ป่าช้าวัดโพธาราม ครั้นสมเด็จพระเพทราชาได้ราชสมบัติก็ยกทัพมาล้อมป้อมเมืองธนบุรีไว้ ทหารฝรั่งเศสเหลืออยู่น้อยคนสู้ไม่ได้จึงขอหย่าทัพกลับไป ป่าช้าวัดโพธารามนี้ปรากฏว่าในเวลาต่อมาเป็นที่ประหารชีวิตพระยานครสวรรค์และพวกอีก 12 คน เนื่องจากได้รับรับสั่งจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกให้เกณฑ์กองทัพเขมรไปรบกับญวน แต่กลับไปเข้าข้างญวน และยังใช้เป็นที่พักพระยาปังกลิมาเจ้าเมืองกัมปอดที่กบฏแข็งเมืองในรัชสมัยเดียวกันนี้ด้วย ต่อมาเมื่อมีการสถาปนาราชธานีอยู่ที่กรุงธนบุรีศรีมหาสมุทรแล้ว อาณาเขตของพระราชวังคร่อมทั้งสองฝั่งของแม่น้ำ วัดโพธารามซึ่งเป็นแหลมอยู่ในเขตพระนครฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ก็ได้รับการยกฐานะเป็นพระอารามหลวงโดยมีพระพิมลธรรม (แก้ว) เป็นเจ้าอาวาส

ในปลายสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี สมเด็จพระสังฆราชวัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) สมเด็จพระพุฒาจารย์ (วัดบางหว้าน้อย) และพระพิมลธรรม (แก้ว) ได้ถวายพระพรพระเจ้ากรุงธนบุรีว่า “... ถึงแม้ว่าคฤหัสถ์จะเป็นพระโสดาบันก็ดี แต่ก็เป็นหินเพศต่ำ แม้พระสงฆ์จะเป็นปุถุชน แต่ก็ตั้งอยู่ในอุดมเพศอันสูง เหตุด้วยทรงผ้ากาสาวพัสตร์และมีพระจตุปาริสุทธิศีลอันประเสริฐ ซึ่งจะไหว้นบคฤหัสถ์ซึ่งเป็นพระโสดาบันนั้นก็มิบังควร ...” และไมยอมไหว้พระเจ้ากรุงธนบุรีที่ทรงเชื่อว่าพระองค์บรรลู่เป็นพระโสดาบัน สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงดำรัสสั่งให้นำตัวสมเด็จพระสังฆราช (วัดบางหว้าใหญ่) สมเด็จพระพุฒาจารย์ (วัดบางหว้าน้อย) และพระพิมลธรรม (แก้ว) วัดพระเชตุพน ไปลงทัณฑ์ - กรรมที่วัดหงส์ ให้เขียนหลังพระราชาคณะทั้งสามรูปละร้อยทีและให้ถอดจากที่พระราชาคณะ

ในปลายสมัยกรุงธนบุรีนั้น ศาลาทำน้ำวัดโพธิ์เคยเป็นสถานที่ที่พระยาสุริยอภัย (ทองอิน) ปลุกเป็นพลับพลาเพื่อรอรับเสด็จสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก (รัชกาลที่ 1) ซึ่งเคลื่อนทัพมาจากวัดสะแก (วัดสระเกศ) แห่งมาทางถนนระหว่างวัดโพธาราม (ปัจจุบันคือถนนเชตุพน) เสด็จประทับ ณ พลับพลาทำน้ำหน้าวัดโพธารามก่อนเสด็จพระราชดำเนินข้ามไปกรุงธนบุรี และเมื่อปราบดาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ใน พ.ศ. 2325 นั้น ทรงใช้วัดโพธาราม ซึ่งตั้งอยู่บริเวณท้ายพระบรมมหาราชวังที่สร้างขึ้นใหม่ เป็นวัดที่จัดพระราชพิธีถือน้ำ

พระพิพัฒน์สัตยา และได้ทรงสรรเสริญสมเด็จพระสังฆราช (วัดบางหัวใหญ่) สมเด็จพระพุฒาจารย์ (วัดบางหัวน้อย) และพระพิมลธรรม (แก้ว) วัดพระเชตุพน ซึ่งถูกลงทัณฑ์ในปลายสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีว่า “...พระผู้เป็นเจ้าของข้ามีสันดานสัตย์ซื่อมั่นคง ดำรงรักษาพระพุทธศาสนาโดยแท้ มิได้อาลัยแก่กายและชีวิต ควรเป็นที่นับถือไว้วางนบสักการบูชา...” จึงโปรดให้คืนสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีให้ถอดจากพระราชอาณัติเดิมและให้พระพิมลธรรม (แก้ว) กลับไปครองพระอารามวัดโพธาราม โปรดให้พระสงฆ์วัดบางหัวใหญ่ และวัดโพธารามเข้ามาบิณฑบาตในพระบรมมหาราชวัง ครั้นเมื่อสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระพนรัตน์ว่าลงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดให้เลื่อนสมณศักดิ์พระพิมลธรรม (แก้ว) ขึ้นเป็นสมเด็จพระพนรัตน์ เมื่อ พ.ศ. 2337 และท่านยังได้เป็นผู้ถวายเทศน์นครกถว้ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นประจำตลอดมาจนสิ้นรัชกาลที่ 1 (พระธรรมปัญญาบดี. 2555 : สัมภาษณ์)

สาเหตุในการบูรณปฏิสังขรณ์วัดโพธารามเป็นการใหญ่ในจุลศักราช 1151 ซึ่งเป็นปีที่ 8 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้นเพราะพระองค์ทอดพระเนตรเห็นว่าวัดโพธารามเก่าชำรุดทรุดโทรมมาก จึงมีพระราชศรัทธาจะทรงปฏิสังขรณ์ให้บริบูรณ์งดงามขึ้นกว่าเก่า โดยมีพระราชประสงค์ 2 ประการคือ ให้เป็นวัดฝ่ายคามวาสีและอุทิศพระราชกุศลแต่เหล่าเทวดาในอนันตจักรวาลกับเหล่ามนุษย์ในชมพูทวีปเพื่อถึงพระนิพพานในกาลข้างหน้า การปฏิสังขรณ์ในครั้งนั้นถือได้ว่าเป็นการสร้างใหม่เกือบหมด ใช้เวลาในการเตรียมงาน ถมดินปรับพื้นที่ถึง 2 ปี พอถึงวันพฤหัสบดี เดือน 12 แรม 11 ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จุลศักราช 1155 ทรงให้เริ่มจัดการปฏิสังขรณ์สร้างพระอุโบสถ พระระเบียง พระวิหารทิศ พอใกล้ตมาก็เสด็จทรงบรรจุพระพุทธรูปปฏิมากรศรีสรรเพชญ์ที่ชำรุดซึ่งนำมาจากกรุงเก่าเอาไว้บนฐานรากของพระมหาเจดีย์ พร้อมกันนั้นทรงบรรจุฉลองพระเขี้ยวแก้ว พระเขี้ยวทอง และพระเขี้ยว นากสิ่งละองค์ไว้ในห้องพระมหาเจดีย์ด้วย ส่วนอุโบสถวัดโพธารามเดิมก็ถูกเปลี่ยนประโยชน์ใช้สอยให้เป็นศาลาการเปรียญสำหรับพระอารามที่ทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ซึ่งมีการออกแบบไว้ให้เขตพุทธาวาสแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ดังนั้น โบราณสถานของวัดโพธารามสมัยกรุงธนบุรีที่คงเหลือมาจนปัจจุบันจึงได้แก่พระอุโบสถซึ่งได้ปฏิสังขรณ์แปลงเป็นศาลาการเปรียญ รวมใช้เวลาสถาปนาพระอาราม 7 ปี 5 เดือน 28 วัน จึงสำเร็จ และโปรดให้ตั้งการฉลองพระอาราม เมื่อวันศุกร์ เดือน 5 แรม 12 ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. 1163 ตรงกับวันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2344 ทั้งยังทรงพระราชทานนามให้ใหม่ว่า “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาศ” โปรดเกล้าฯ ให้จารึกเรื่องที่ทรงสร้างวัดพระเชตุพนไว้ในวิหารทิศพระโลกนาถมุขหลังอย่างละเอียด มีตัวอย่างข้อความ เช่น

“...แลการสถาปนาพระอารามเจ็ดปี ห้าเดือน ยี่สิบแปดวันจึงสำเร็จ สิ้นพระราชทรัพย์แต่ที่จำได้คิดค่าดินถมอิฐปูนไม้ทงสักขอน สักไม้แก่น เหล็ก กระเบื้อง ฟิน ไม้จากทำโรงงาน ไร่ร้าง เรือนข้าพระ เสากระดานกุฎี น้ำอ้อยน้ำมันยางชัน ดีบุก ทองเหลือง ทองแดง สีผึ้งหล่อ ถ่าน กระจก น้ำรัก ทองคำ กระดาษ ซาดเสน เครื่องเขียนรงดินแดง พระราชทานช่าง แลเลี้ยงพระสงฆ์ เลี้ยงช่างแล้วช่วยคนชายสกันหกลีบหกคนสมโนคร้วสองร้อยยี่สิบสี่คน เป็นเงินเก้าสิบห้าชั่งสิบแปดตำลึง สักแขนขวาถวายเป็นข้าถวายข้าพระขาดไว้ในพระอาราม ตั้งหลวงพิทักษ์ชินศรีเจ้ากรม ขุนภักดีศรีธรรม ปลัดกรมควบคุมข้าพระรักษาพระอาราม เข้ากันสิ้นพระราชทรัพย์สร้างและช่วยคนเป็นเงินสามพันเจ็ดร้อยแปดสิบห้าชั่งหกตำลึง แล้วทรงพระกรุณาให้เอาแพรหลายย้อมครั้งทรงพระพุทธรูปในพระวิหารทิศ พระระเบียงคดการบุเรียน พระมหาธาตุเจดีย์ใหญ่่น้อย สิ้นแพรร้อยพับ แต่พระพุทธรูปเทวะปฏิมากรในพระอุโบสถทรงผ้า

ศรีทัฒิมชั้นในตาดชั้นนอก ครั้น ณ วันศุกร์ เดือนห้า แรมสิบสองค่ำ ปีระกาตรีนิศก ให้ตั้งการฉลอง อาราธนาพระราชอาณาณานุกรมอธิการ อันดับฝ่ายคันธะธระวิปัสสนาธระพันรูปพร้อมกัน ณ พระ อุโบสถเพลาบ่ายแล้ว สีมองห้าบาท สมเด็จพระบรมนาถบรมบพิตรพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิน พร้อมด้วยสมเด็จพระอนุชาธิราชพระราชพงษาวงษ์ เสนาพฤตมาตย์ราชบพิธิตาจารย์มายังพระ อุโบสถ ทรงสมทานพระอุโบสถศีลแล้วหลั่งน้ำอุทิโสทกลงเหนือพระหัตถ์พระพุทธรูปปฏิมากร ถวายพระ อารามตามพระบาฬีแก่พระสงฆ์ มีองค์พระพุทธรูปปฏิมากรเป็นประธาน มีนามปรากฏชื่อวัดพระเชตุพน วิมลมังคลาวาศ มออบถวายพระวันรัตน์ พิพัฒนญาณอดุล สุนทรวรรณายก ปญฺญกธารา มหาคณิศร บวร ทักขินา คณะสังฆรามคามวาสีสถิตในวัดพระเชตุพน...”

(จารึกในพระวิหารทิศพระโลกนาถมุขหลัง)

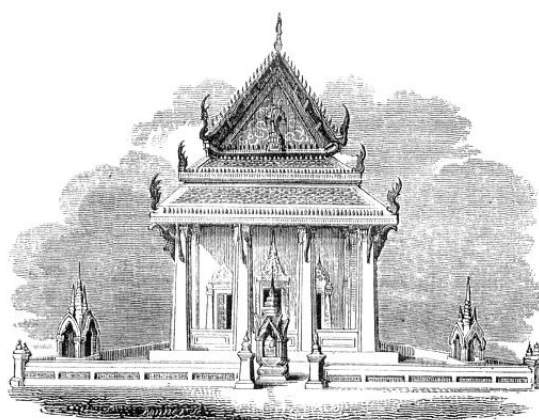

ภาพประกอบ 19 วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาศ

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาศ เป็นวัดสำคัญยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระ พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานผ้าพระกฐินโดยทางสถลมารคอยู่เป็นประจำ เคย โปรดเกล้าฯ ให้ใช้วัดนี้เป็นที่จัดพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาซึ่งเป็นพระราชพิธีสำคัญตามกฎ มณฑลเทศาภิบาลด้วย ซึ่งตามปรกติดั้งเดิม วัดในพระบรมมหาราชวัง เช่น วัดพระศรีสรรเพชญ์ ในสมัย กรุงศรีอยุธยาแต่ในเวลานั้นวัดพระศรีรัตนศาสดารามยังสร้างไม่แล้วเสร็จจึงได้จัดที่วัดพระเชตุพน นอกเหนือจากการที่เสด็จ ณ วัดพระเชตุพนเพื่อพระราชทานพระกฐินทางสถลมารคตลอดมา (พระครูวินัยธรนพคุณ ไพโรจน์. 2555 : สัมภาษณ์)

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแม้ไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการ สร้างหรือบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามดังเช่นในรัชกาลที่ 1 แต่ในรัชกาลนี้มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นคือ สมเด็จพระพนรัตน์ (แก้ว) เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ซึ่งเป็นพระอาจารย์ของพระองค์เจ้าवासกรี (สมเด็จพระ ประมวญชิตชินอรส) ถึงมรณภาพในพรรษาเมื่อราว พ.ศ. 2358 ครั้นออกพรรษา พระบาทสมเด็จพระ พุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จไปพระราชทานพระกฐิน จึงทรงตั้งพระองค์เจ้าवासกรี (ทรงพระผนวชเมื่อ ราวปีมะแม พ.ศ. 2354) เป็นพระราชอาณาให้ครองพระกฐิน และโปรดเกล้าฯ ให้ครองวัดพระเชตุพนใน วันนั้น ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสถาปนาพระองค์เจ้าवासกรีเป็น กรมหมื่นนุ ชิตชินอรส ศรีสุคตขัตติวงศ์ เมื่อ พ.ศ. 2359 แต่สมณศักดิ์ยังเสมอด้วยพระราชอาณาสามัญ

ในรัชกาลที่ 2 นี้ ราว พ.ศ. 2365 นายจอห์น ครอฟอร์ด ชาวอังกฤษผู้เข้ามาทำหน้าที่ทูตเพื่อทำสัญญาทางการค้ากับไทยแต่ไม่สำเร็จ ได้บันทึกถึงการเที่ยวชมวัดพระเชตุพนของเขาไว้ ความในบันทึกกล่าวถึงความใหญ่โตของวัดที่เปิดให้ผู้คนเข้าไปนมัสการพระพุทธรูปตลอดจนองค์ประกอบต่าง ๆ ของวัดในเวลานั้น อันได้แก่ พระอุโบสถ พระวิหาร พระระเบียง พระเจดีย์ พระปราสาท พระวิหารคด ศาลาการเปรียญ ศาลาราย สระน้ำที่มีจระเข้ ทำให้ทราบถึงลักษณะความงดงามของงานประดับตกแต่งภายในและภายนอกของหอไตร ลักษณะความมิดทิบของพระวิหารคด ตลอดจนพระพุทธรูปต่าง ๆ ที่ประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถและพระวิหารต่าง ๆ และที่สำคัญของบันทึกนั้นทำให้ทราบว่าพระอุโบสถในขณะนั้นมีลักษณะและขนาดเช่นเดียวกันกับพระอุโบสถที่วัดสระเกศ (พระราชาเวที. 2554 : สัมภาษณ์)

Siamese Temple.

ที่มา : ภาพจากแฟ้มวัดโพธิ์ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอุโบสถวัดพระเชตุพนที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1

ภาพประกอบ 20 ภาพลายเส้นจากบันทึกของ จอห์น ครอฟอร์ด สมัยรัชกาลที่ 2

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนับจากที่ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนเสร็จสิ้นลงในครั้งรัชกาลที่ 1 พ.ศ. 2341 ถึงรัชกาลที่ 3 ระยะเวลาเวลาผ่านไป 33 ปี ถาวรวัตถุต่าง ๆ ทรวดทรงลงมากเนื่องจากดินฟ้าอากาศและกาลเวลา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานผ้าพระกฐินทอดพระเนตรเห็นวัดพระเชตุพนชำรุดทรุดโทรม จึงโปรดให้บูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งพระอาราม ใน พ.ศ. 2374 ขณะเมื่อบูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ ในวันจันทร์ เดือน 4 แรม 4 ค่ำปรากฏว่า ฝนงทลายพังทับคนตายถึง 50 คน บาดเจ็บอีกหลายคน เพราะพระอุโบสถใหญ่แต่เสาภายในเล็กไม่มีเสาแกน จึงโปรดให้ทำใหม่ใส่เสาแกนจนมั่นคงดีแล้วทรงพระราชดำริว่าแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนาพระเจดีย์ในวัดพระเชตุพนองค์หนึ่งสูง 20 วา 2 คอก บรรจุพระศรีสรรเพชญ์ที่ได้มาแต่กรุงเก่าที่พม่าเอาเพลิงสุ่มเอาทองคำหุ้มไป เหลืออยู่แต่ทองเหลืองชำรุดปรุไปทั้งพระองค์ จะแก้ไขก็ไม่ได้จึงเชิญเข้าบรรจุไว้ และพระราชทานชื่อว่ามหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ หุ้มด้วยดีบุก พระองค์จึงทรงคิดจะก่อสร้างพระมหาเจดีย์ขึ้นอุทิศถวายพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิราชเจ้าองค์หนึ่ง และเป็นส่วนพระองค์อีกองค์หนึ่งให้เรียงกันเป็นแถวไป จึงโปรดให้ช่างทำต่อจากองค์กลางข้างทิศเหนือขึ้นองค์หนึ่ง ประดับกระเบื้องขาว อุทิศถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชทานชื่อว่า พระมหาเจดีย์ดิลกธรรมกรนิทาน ส่วน

องค์กลางเป็นของพระบาทสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช ให้ประดับด้วยกระเบื้องเขียว และองค์ข้างทิศใต้ ให้ประดับด้วยกระเบื้องเหลืองอุทิศเป็นส่วนในพระองค์พระราชทานชื่อว่าพระมหาเจดีย์มณีปิตะปริกขาร ซึ่งการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในครั้งนั้นยังคงรักษาองค์ประกอบหลักของงาน สถาปัตยกรรมไว้พร้อมกันนั้นก็ได้เพิ่มเติมองค์ประกอบเสริมขึ้นอีกหลายสิ่ง ได้แก่ พระวิหารทิศมุขหลัง พระมหาเจดีย์ เจดีย์ราย วิหารพระนอน สวนมิสกวัน สวนหินฯ ทำให้วัดพระเชตุพนวิจิตรพิสดารขึ้น กว่าเดิมเป็นอันมาก (พระครูอุดมสังวร. 2555 : สัมภาษณ์)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนในครั้งนั้น นอกจากทรงบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามแล้ว ยังทรงสร้างเพิ่มเติมหลายอย่าง คือ ขยายเขตพระอาราม ออกไปทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ตลอดที่ซึ่งเคยเป็นวังของกรมหลวงนรินทรเทวีอยู่ก่อน แล้วสร้าง วิหารพระนอนขึ้นในที่นั้น วังของกรมหลวงนรินทรเทวีหรือวังริมวัดโพธิ์ซึ่งเป็นบริเวณวิหารพระไสยาสน์ในปัจจุบันนี้ เดิมเป็นที่ประทับของกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ พระสามีของพระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้ากุ (ซึ่งทรงสถาปนาพระอัฐิเป็นกรมหลวงนรินทรเทวี เมื่อในรัชกาลที่ 4 อยู่ติดเขตวัดโพธิ์ (เชตุพน) ทางด้าน ทิศเหนือ เพราะฉะนั้น คนทั้งหลายจึงได้ขานพระนามพระเจ้าน้องนางเธอพระองค์เจ้ากุ ว่า “เจ้าครอก วัดโพธิ์” กล่าวกันว่าวังอยู่ตรงที่สร้างวิหารพระนอนวัดพระเชตุพน ด้วยในสมัยเมื่อแรกสร้างพระนครนั้น เขตพระราชวังหลวงด้านใต้ ยังอยู่เพียงแนวแถวตั้งตรงป้อมอนันตคีรีทางด้านตะวันออก มาหาป้อม สัตบรรพทางด้านตะวันตก (ขยายเขตพระราชวังออกไปเท่าทุกวันนี้สมัยรัชกาลที่ 2) เขตวัดพระเชตุพน ทางด้านตะวันตกก็เพิ่งขยายขึ้นมาทางพระราชวัง ในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่ตั้งแต่เขตพระราชวังลงไปจนถึง วัดโพธิ์ เมื่อขึ้นแรกสร้างกรุงเทพฯ นั้น เป็นบ้านเสนาบดีคือบ้านเจ้าพระยารัตนาพิพิธที่สมุหนายก แล้ว ถึงบ้านเจ้าพระยามหาเสนาขุนนาคร แล้วจึงถึงวังกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ ล้วนหันหน้าออกถนนริมกำแพง เมือง ซึ่งเรียกกันว่าถนนท้ายสนาม ที่วังนี้บางทีจะเป็นที่พระนิเวศน์เดิมของกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ ด้วย ทำราชการเป็นตำแหน่งนายกวอดหุ้มแพรมหาดเล็กครั้งกรุงธนบุรี และเป็นบุตรเจ้าพระยามหาสมบัติแต่ ก่อน กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์สิ้นชีพิตักษัยในรัชกาลที่ 2 แต่พระองค์เจ้ากุยังเสด็จอยู่มาจนในรัชกาลที่ 3 ครั้นเมื่อพระองค์เจ้ากุสิ้นพระชนม์แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงขยายเขตวัด พระเชตุพน จึงโปรดให้กรมหมื่นนรินทรเทพกับกรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์พระโอรสของกรมหลวงนรินทร เทวี ย้ายไปอยู่วังที่สร้างพระราชทานใหม่ใกล้ประตูสะพานหิน (เดี๋ยวนี้รวมอยู่ในเขตวังบูรพาภิรมย์ทั้ง สองวัง) (พระมหาวชิเชียร. 2555 : สัมภาษณ์)

ในเขตสังฆาวาสนั้น กุฎิพระสงฆ์เดิมเป็นเครื่องไม้หรือสร้างเป็นกุฎิตึกทั้งพระอารามและ บูรณปฏิสังขรณ์สิ่งอื่น ๆ อีกมาก การบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนครั้งใหญ่ในรัชกาลที่ 3 นี้ ปรากฏ หลักฐานในจดหมายเหตุสมัยรัชกาลที่ 3 หลายรายการด้วยกัน โดยเฉพาะจดหมายเหตุเกี่ยวกับหมาย รับสั่งและบัญชีให้ขุนนางหัวเมือง จัดเกณฑ์และส่งวัสดุก่อสร้างต่าง ๆ เช่น ไม้ยาง แผ่นศิลา ฯลฯ เข้ามา ถวายเพื่อใช้ในการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ตัวอย่างหมายรับสั่งเรื่องพระยาเพชรบูรณ์ส่งไม้ยางสำหรับ ทำวัดพระเชตุพน (หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1197. เลขที่ 4) “...ด้วยพระยามหาอำมาตย์ฯ รับพระ ราชโองการไล่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า พระยาเพชรบูรณ์กรมการ แต่งให้หลวงคลังคุม เอาไม้ยางจำนวนเกณฑ์ลงมาส่ง ยาว 11 วา ใหญ่รอบ 8 กำ ดันนั้น ให้เจ้าพนักงานทำวัดพระเชตุพน ตรวจนับรับไว้ตามธรรมเนียม แล้วให้มีฎีกาบอกมาให้แจ้งตามรับสั่ง หมายมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้น 11 ค่ำปีมะแม สัปดาห์ศก...” (พระธรรมวิมลมณี. 2554 : สัมภาษณ์)

นอกจากการเกณฑ์วัสดุสิ่งของสำหรับการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนแล้วยังมีการเกณฑ์ เล็ก หรือไพร่ประจำหมวดกรมกองต่าง ๆ มาเป็นแรงงานในการปฏิสังขรณ์ รวมทั้งในกิจการงานต่าง ๆ ที่ เกี่ยวข้องกับวัดพระเชตุพนด้วย เช่น การเกณฑ์เล็ก (ไพร่) สานกระจาด เกณฑ์เล็กประจำกรมในการยก หมูสำหรับถวายพระสงฆ์ เกณฑ์เจ้ากรม ปลัดกรม ขุนหมื่นพันทนายแยกกองในกองด้านดับเพลิง ให้ออกไปตั้งกองรายทางรับเสด็จฯ เป็นต้น มีตัวอย่างในหมายรับสั่งเรื่องเกณฑ์ทำซุ้มเสมากำแพงแก้ว วัดพระเชตุพน ว่า "...วัน เดือนยี่ แรม 10 ค่ำ ปีกุน เอกศก ด้วยพระยาราชาสุภาวดี รับพระราชโองการ ใ้เสเกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ให้ทำซุ้มเสมากำแพงแก้ว วัดพระเชตุพนหาผู้มีคนจะไม่ ให้ ชักเฉื่อยเอาเลกนายด่าน, นายกอง วัดสุทัศน์เทพวรารามให้ได้ 20 คน นั้นเกณฑ์ และให้ผู้ซึ่งต้องเกณฑ์ ทั้งนี้เอาเลกส่งให้แก่หลวงนายเดช แต่ ณ วันเดือนยี่ แรม 10 ค่ำ ให้ครบตามเกณฑ์หมายรับสั่ง..." (สำนักรเลขาธิการนายกรัชมุนตรี. 2536 : 244)

จากหลักฐานที่เป็นจดหมายเหตุและหมายรับสั่งดังกล่าว จึงอาจกล่าวได้ว่า การ ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นงานสถาปัตยกรรมที่ยิ่งใหญ่ของกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่ง ต้องระดมทรัพยากรต่าง ๆ จำนวนมากมายมหาศาลมาใช้ในการก่อสร้างทั้งทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ไม้ แผ่นศิลา ฯลฯ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีหมายรับสั่งให้ขุนนางระดับต่าง ๆ ทั้งใน พระนครและหัวเมืองจัดหาถวายเพื่อใช้ในการปฏิสังขรณ์พระอารามเป็นการใหญ่

นอกจากนี้ สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่มีการระดมอย่างมากคือแรงงานและช่างฝีมือ จำนวนมาก ที่ระดมกันมาสร้างวัดพระเชตุพนในรัชกาลนี้ แรงงานสำคัญที่ใช้ในการก่อสร้างส่วนใหญ่เป็น ไพร่หลวง (เลก) ตามกรมกองต่าง ๆ ซึ่งแต่ละกรมกองต้องจัดเกณฑ์มาตามหมายรับสั่ง เพื่อเป็นแรงงาน ในการก่อสร้าง รวมทั้งยังมีนายช่างเงินที่มีหน้าที่หล่อตีบุก หรือแกะสลักตุ๊กตาศิลาเงินต่าง ๆ ซึ่งปรากฏ หลักฐานว่า น่าจะสร้างขึ้นในประเทศไทย ไม่ได้สั่งเข้ามาจากเงินทั้งหมด เนื่องจากศิลาที่นำมาใช้ในการ แกะสลักส่วนใหญ่เป็นศิลาจากแหล่งหินในประเทศไทย เช่น ศิลาจากเมือง ชลบุรี เพชรบุรี ราชบุรี และ ลพบุรี เป็นต้น (พระราชวชิราภรณ์. 2554 : สัมภาษณ์)

ทั้งนี้ ในการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนส่วนต่าง ๆ จะมีการแบ่งงานการปฏิสังขรณ์แต่ละ ด้านให้กับกรมกองต่าง ๆ โดยมีแม่กองซึ่งเป็นขุนนางชั้นสูงของแต่ละกรมกองนั้น กำกับ ควบคุมการ ก่อสร้าง แล้วจึงมีแรงงานซึ่งเป็นไพร่สังกัดกรมกองเหล่านั้นเป็นแรงงาน เช่น การปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ เป็นงานรับผิดชอบของหลวงชาญภูเบศ หลวงชิตภูบาล ดังความตอนหนึ่งในจารึกที่ผนังด้านหน้าพระ อุโบสถว่า

หลวงชาญภูเบศได้	กำกับ เขียนเอย
อีกชิตภูบาลสรพ์	เสรจรู้
รายงานทุกด้านจับ	แล้วและ ยังฤ
เบตเสรจจ่ายผู้	หนึ่งได้ตรวจตราฯ
ตำหรวจในใหญ่ถ้วน	สีกรม
จ่ายแจกแยกกันรตม	ด่วนสร้าง
อุโบสถจรจรสม	ประสงคราช
การยใหม่ใดหอนค่าง	เร่งแล้วฤหลอ ฯ

(ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. 2554 : 372)

การก่อสร้างบางแห่งมีผู้รับผิดชอบทั้งขุนนางและเกณฑ์ช่างพระสงฆ์จากวัดต่าง ๆ ร่วมด้วย เช่น ศาลารายหน้าพระมหาเจดีย์ 2 หลัง เป็นงานรับผิดชอบของจมนัชโยธาภรณ์ปลัดกรมพระตำรวจใหญ่ขวาเป็นผู้รับผิดชอบ มีช่างพระสงฆ์จากวัดสามแห่งคือ วัดสามพระยา วัดระฆังโฆสิตาราม และวัดปทุมคงคา โดยมีนายด้วงและพระสมุห์จั่นเป็นผู้ควบคุม ดังความในโคลงที่ศาลารายหน้าพระมหาเจดีย์ ว่า

แกลงผู้รังสฤษฎีสร้าง	ศาลา นี้ฤ
ตำหรวจกรมใหญ่ขวา	ท่านใช้
จะหมื่นชื้อไชยา	ภรณ์ปลัด กรมแย
โดยราชบรรหารให้	แจกด้านการเกน ฯ
สามพระยาระฆังอีกทั้ง	ปทุมคง คาแย
สามวัดจัดช่างสงฆ์	ส่งให้
นายด้วงสมุห์จั่นองค์	หนึ่งควบ คุณนา
การวาดอาจเสร็จได้	ถ้วนด้วยดั่งถวิล ฯ

(ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. 2554 : 376)

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นกระบวนการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนว่า ในการปฏิสังขรณ์มีการจัดแบ่งงานให้แก่ละกรมกองรับผิดชอบเกณฑ์ไพร่ (เลิก) มาสร้าง มีการเกณฑ์วัสดุต่าง ๆ จากขุนนางที่ต้องจัดมาถวายตามหมายรับสั่ง วัดหลายแห่งมีส่วนร่วมโดยการจัดส่งช่างพระสงฆ์และผู้คุมมาช่วย

นอกจากนี้ การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะจารึกสรรพวิทยาการของไทยในเวลานั้นลงบนแผ่นศิลาเผยแพร่ให้ประชาชนสามารถหาความรู้ได้ก็จำเป็นต้องอาศัยกวีราชบัณฑิตนักปราชญ์ในด้านต่าง ๆ และหมอลวงที่ได้บอกวิชาความรู้ต่าง ๆ โดยเฉพาะการแพทย์ แล้วจารึกเพื่อเผยแพร่สู่ประชาชน ดังปรากฏความตอนหนึ่งในหมายรับสั่งเมื่อ พ.ศ. 2386 ว่า “อนึ่งเพลาที่เที่ยง นายมี ตำรวจจวังมาสั่งว่า ด้วยลวงนายชานผู้เบต รับพระราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ทรงพระราชศรัทธาให้จารึกตำรายา แลสรรพอักษรต่าง ๆ ลงแผ่นศิลาดัดวัดพระเชตุพน ได้เกณฑ์แม่พระราชากุศล ให้เจ้าต่างกรม เจ้าหากรมมิได้ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหาร ฝ่ายพลเรือน จารึกศิลามาติดผนังไว้เสร็จแล้วเปนอันมาก”

การบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน จึงเป็นงานมหกรรมการกุศลครั้งใหญ่ที่สุดครั้งหนึ่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และทำให้วัดพระเชตุพนมีฐานะเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของสยาม เพราะสามารถรวบรวมสรรพวิทยาการทุกอย่างของสยามประเทศในเวลานั้น มารวบรวมไว้ ณ ที่นี้ ครบคลุมทั้งด้านอักษรศาสตร์ สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม งานช่างทุกแขนง จิตรกรรม แพทยศาสตร์ รัฐศาสตร์ มานุษยวิทยา ฯลฯ

พระอุโบสถวัดพระเชตุพนที่สร้างใหม่นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ผูกพัทธสีมาใหม่ เมื่อวันศุกร์ที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2382 ดังความในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (2547 : 84) ว่า “...ทรง

พระราชดำริว่าพระอุโบสถวัดพระเชตุพนทำขึ้นแล้ว พระอุโบสถใหญ่กว่าของเดิมต้องผูกพัทธสีมาใหม่ ได้ฤกษ์ ณ เดือนยี่ ขึ้น 13 ค่ำ ตั้งการสวดพระพุทธรูปตั้งแต่นั้น วันเดือนยี่ ขึ้น 11 ค่ำ 12 ค่ำ พระสงฆ์ 100 รูป ทั้งสวดทั้งฉัน ณ วันเดือนยี่ ขึ้น 13 ค่ำ ได้เติมพระเข้าอีก 200 รูป รวมพระสงฆ์ 300 รูป เวลาบ่ายได้สวดพระพุทธรูปตั้งแล้วให้ผูกพัทธสีมาในเวลาค่ำวันนั้น ...” รายละเอียดเกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์ วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ 3 นี้ มีหลักฐานว่าแต่เดิมจะจารึกลงในแผ่นศิลาภายในพระวิหารพระพุทธไสยาส (เช่นเดียวกับจารึกเรื่องการปฏิสังขรณ์ครั้งรัชกาลที่ 1 ในวิหารพระโลกนาถ) แต่ยังไม่ได้กระทำให้สำเร็จลุล่วง แผ่นศิลาดังกล่าวจึงว่างอยู่จนปัจจุบัน

หลังจากการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนเสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ตั้งการฉลองวัดพระเชตุพนเป็นการมหึมาอย่างยิ่งใหญ่ เมื่อวันเดือน 6 ขึ้น 10 ค่ำ ปีมอก สัมฤทธิศก ตรงกับวันศุกร์ที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2391 แต่หลังจากการฉลองวัดพระเชตุพนได้เพียง 3 ปี ก็สิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2394 (พระมหาอุดม ปญญาโก. 2555 : สัมภาษณ์)

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงเปลี่ยนสร้อยนาม “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาส” ซึ่งเป็นชื่อพระราชทานเมื่อบูรณะพระอารามครั้งรัชกาลที่ 1 มาเป็น “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม” ดังปรากฏหลักฐานในสำเนาประกาศ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระราชพิธีมหาสมณุตมาภิเษกที่วัดพระเชตุพน ทรงเลื่อนกรมหมื่นนุชิตชิโนรส เป็นกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส ศรีสุคตชัตติยวงศ์ เมื่อ ณ วันศุกร์ เดือน 9 ขึ้น 4 ค่ำ ปีกุน พ.ศ. 2394 (ซึ่งเป็นปีขึ้นครองราชย์) พร้อมกับเลื่อนสมณศักดิ์พระราชคณะอีก 10 รูป มีข้อความตอนหนึ่งว่า “...ให้สถาปนาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส เปนกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส ศรีสุคตชัตติยวงศ์... เสด็จสถิต ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง...” น่าสังเกตว่าในพระราชพิธีคราวเดียวกันนี้ก็มี การเลื่อนสมณศักดิ์พระพรหมมุนี (ถึก) เป็นพระธรรมอุดมด้วย แต่กลับปรากฏว่าในสำเนาที่ทรงตั้งพระธรรมอุฒมนั้น ปรากฏสร้อยนามของวัดพระเชตุพนว่า “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาสวิหารพระอารามหลวง” ดังความในสำเนา “...ให้เลื่อนพระพรหมมุนีขึ้นเป็นพระธรรมอุดม บรมญาณอดุลย์สุนทรนายก ตรีปิฎกคุณาลังการภูษิต ทักขิณทิตศณฤศร บวรสังฆารามคามวาสี สถิตในพระเชตุพนวิมลมังคลาวาสวิหารพระอารามหลวง...” (สุรินทร์ ใจบุญ. 2555 : สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ ยังปรากฏพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมวตวรรณคดี ซึ่งจัดพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2472 มีความตอนหนึ่งกล่าวถึงชื่อวัดพระเชตุพนว่า “ที่ท้ายพระบรมมหาราชวังข้างใต้ มีวัดเดิมเป็นวัดใหญ่ชื่อวัดโพธาราม ชาวบ้านชาวเมืองแต่โบราณมา เรียกวัดโพธิ์ แผ่นดินที่ 1 ได้สร้างลงพระราชทานนามว่าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ชื่อพระราชทานมีผู้เรียกอยู่แต่ในพระราชวังและคำเพ็ดทูลบัตรหมาย นอกนั้นแล้ววัดนั้นเป็นวัดเคราะห์ร้าย ยังเรียกว่าวัดโพธิ์อยู่ทั้งแผ่นดิน ควรเห็นว่าชื่อพระราชทานเป็นชื่อตั้งใหม่ปิดไม่แน่นจะคิดแปลงใหม่เห็นไม่ชนะ” (กรมศิลปากร. 2548 : 21 – 22)

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมาบรรจุไว้ที่พระพุทธรูปพระพุทธรูปปฏิมากรพระประธานในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามด้วย ซึ่งน่าจะเป็นที่มาของการกำหนดให้วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นวัดประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ดัง

ข้อความในเรื่องสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างว่า “...ที่ในพระอุโบสถนั้น โปรดให้เชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไปบรรจุไว้ที่พระพุทธรูปใหม่หาชนได้กระทำสักการบูชา...” นอกจากนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้โปรดเกล้าฯ ให้ก่อพระเจดีย์ในวัดพระเชตุพนตามอย่างพระเจดีย์วัดสวนหลวงสวรค์ที่กรุงเก่า เมื่อ พ.ศ. 2496 เป็นพระเจดีย์ประจำรัชกาลที่ 4 องค์หนึ่ง ประดับกระเบื้องสีขาบทั้งองค์ และโปรดให้ต่อพระระเบียงที่ล้อมพระเจดีย์ 3 องค์ ของเดิมขยายออกไปทางทิศตะวันตกล้อมพระเจดีย์ที่ทรงสร้างใหม่ไว้ในบริเวณเดียวกันด้วย (พระอมรสุธี. 2555 : สัมภาษณ์)

ที่มา : ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนพระมหาเจดีย์รัชกาลที่ 4 กำลังก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จและศาลารายริมห้างด้านทิศเหนือยังอยู่ครบต่อมาถูกรื้อทิ้งในรัชกาลที่ 5

ภาพประกอบ 21 ภาพวัดพระเชตุพนถ่ายจากพระบรมมหาราชวัง พ.ศ. 2407 ในภาพนี้มองเห็น

เมื่อทรงสร้างพระเจดีย์นั้นได้มีรับสั่งไว้ว่า ต่อไปในรัชกาลหลังอย่าให้เอาเป็นแบบอย่างที่จะต้องสร้างพระเจดีย์ประจำรัชกาลในวัดพระเชตุพนต่อไปเลย เพราะสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 4 รัชกาลแต่แรกนั้นได้เคยทรงเห็นกันทั้ง 4 พระองค์ ผิดกับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่น ด้วยเหตุนี้จึงมิได้ทรงสร้างเพิ่มเติมในเวลาต่อมา จากนั้น ได้ถวายพระนามพระพุทธรูปวิหารทิศทั้งสี่ และพระประธานเก้าซึ่งเชิญเข้ามาประดิษฐานไว้ในศาลาการเปรียญ และโปรดเกล้าฯ ให้ต่อพระรัศมีพระพุทธรูปไสยาสน์อีกด้วย ดังความในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ว่า “... แลพระพุทธรูปไสยาสน์ใหญ่ในพระวิหาร แต่ก่อนพระรัศมีลอยตัวอยู่ ครั้นกาลนานมาพระรัศมีถ่วงหนักลง คัดเอาอิฐปูนที่พระพุทธรูปหักทำลายลงมา โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ปฏิสังขรณ์ใหม่ ต่อพระรัศมีให้ยาวออกไปจนถึงผนัง พระรัศมีได้อาศัยผนังอยู่ได้ก็มั่นคงดีอยู่ แต่พระนามนั้นทรงไว้แล้ว ยังมีได้ถวายค้างอยู่” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ มหาโกษาธิบตี. 2547 : 95)

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ยังเป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทานพระกฐิน มาทรงจุดเทียนพรรษา มาทรงปิดทองพระพุทธรูปและโปรดให้จัดการพระราชกุศลหลายครั้ง จึงอาจกล่าวได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเป็นวัดที่ประทับของสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก สมเด็จพระสังฆราช เป็นวัดที่โปรดให้สร้างและสถาปนาพระเจดีย์ เป็นวัดที่เสด็จพระราชดำเนินมาประกอบพระราชกุศลต่าง ๆ อยู่เสมอ เช่น เสด็จพระราช

ดำเนินพระราชทานพระกฐิน เสด็จพระราชดำเนินเปิดทองพระพุทธรูป ฯลฯ ด้วยเหตุนี้วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามจึงเป็นวัดสำคัญในรัชกาลที่ 4 ด้วย

ที่มา : ภาพจากแฟ้มวัดโพธิ์ถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพน โดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค

ภาพประกอบ 22 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เสด็จพระราชดำเนิน

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ถวายวัดต่าง ๆ ในวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งได้รับการสถาปนามาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวชำระอุดโทรมลงมาก มีพระราชดำริที่จะทรงปฏิสังขรณ์ให้คงคืนดีดั่งเก่า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์เป็นแม่กองในการบูรณะ ในเวลานั้นซ่อมฟ้า ใบระกา และหลังคาพระอุโบสถ พระวิหารทิศทั้งสี่ และพระระเบียงชำระอุดโทรมมากจึงได้ปลดซ่อมฟ้าใบระกาลงหมด ไม้ตัวใดที่ผุก็ทำขึ้นใหม่ ไม้ตัวใดควรจะใช้ต่อไปได้ก็เกะเทาะกระจกออกหมด แล้วลงรักประดับกระจกใหม่ และมีการรื้อศาลารายรอบวัดจำนวน 8 หลัง เนื่องจากมีทุนทรัพย์ไม่เพียงพอที่จะปฏิสังขรณ์ทั้งพระอาราม

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขบันไดทางขึ้นพระอุโบสถด้านหน้าเพื่อให้เสด็จพระราชดำเนินได้สะดวก กล่าวคือบันไดขึ้นจากลานพระอุโบสถสู่เฉลียงแต่เดิมมี 4 ชั้น เพิ่มเป็น 6 ชั้น บันไดขึ้นจากเฉลียงสู่ตัวพระอุโบสถจากเดิม 6 ชั้น เป็น 10 ชั้น และรื้อศาลาริมกำแพงเขตคณะกุฏิทั้ง 2 ด้านที่ชำระอุดโทรมอยู่เสียทั้งสิ้น

สมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 มีการปฏิสังขรณ์พระวิหารน้อยทั้ง 2 หลัง ศาลารายรอบวัด ศาลาด้านหน้าพระมหาเจดีย์ 2 หลัง ประตูล้อมในระหว่างศาลาทั้ง 4 ประตู กำแพงในระหว่างศาลา เปลี่ยนเสาเม็ดเดิมยอดคิลารูปจีนเป็นเสาเม็ดยอดประดับกระเบื้องถ้วย รวมถึงการปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุต่าง ๆ ภายในวัด ได้แก่ พระระเบียงล้อมพระเจดีย์ พระวิหารด้านทิศตะวันตก บริเวณหอไตรและศาลาทิศ ประตูล้อมยอดทรงมงกุฎ พระวิหารพระพุทธไสยาส และซ่อมเก๋งจีนบริเวณสระน้ำ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 มีการบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะถาวรวัตถุปูชนียสถานภายในวัดทั้งเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส โดยมีบันทึกว่าเมื่อวันที่ 14 มกราคม พ.ศ. 2486 เวลาประมาณ 19.00 น. เศษ ฝนตกหนักเกิดพายุคะนอง อสุนีบาตได้ตกลงถูกพระมหาเจดีย์ศรีสรรเพ็ชดาญาณ บัวชั้น 1 - 3 - 4 - 5 - 8 - 10 ถัดจากคอรชังลงมาด้านตะวันตก

กระเบื้องประดับกะเทาะหลุด บางชั้นก็มากบางชั้นก็น้อยเพราะสายล่อฟ้าเดิมถูกสกัดไปเสีย ระหว่างวันที่ 27 ถึงเวลาประมาณ 14.00 น. ของวันที่ 28 มกราคม 2486 พระกรรมเบื้องขวาของพระพุทธไสยาสหลุดหล่นลงมา ยาวประมาณ 50 ซม. และเม็ดพระศก 2 - 3 องค์ คงได้รับความกระทบกระเทือนจากถูกระเบิดที่ทิ้งพัสดุหรือกรมอุทการเรือ ประกอบกับเหล็กและไม้แกนเก่า ปูนที่ปั้นไว้เดิมเสื่อมคุณภาพ ได้จ้างนายพูน ภู่งศ์ ปั่นต่อใหม่ แต่ไม่ไวใจเกรงของเดิมจะหลุดอีก จึงใช้ปูนพลาสติกปั้นแทน แล้วลกรักปิดทองสีเงิน 650 บาท เบิกจากเงินผลประโยชน์ที่กรมการศาสนา พ.ศ. 2489 ช่อมกุฎิกณะ ก. 20 (หอกลอง) และจัดการเปลี่ยนแปลงบูรณปฏิสังขรณ์สระน้ำบริเวณนี้ด้วย คือ รื้อกำแพงและศาลาสร่งน้ำออก (พระราชเวที. 2554 : สัมภาษณ์)

ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (ปุณ ปุณฺณสิริ) ทรงเป็นเจ้าของอาวาส ได้ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามอย่างต่อเนื่อง โดยทรงดำริและจัดตั้งมูลนิธิขึ้นเพื่อหาผลประโยชน์บำรุงพระอาราม ซึ่งได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามว่ามูลนิธิ “ทุนพระพุทธยอดฟ้า” ในพระบรมราชูปถัมภ์ การบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามได้ดำเนินต่อมาจนถึงสมัยพระอุบาลีคุณูปมาจารย์(กมล) เป็นเจ้าอาวาสคือระหว่างปีพุทธศักราช 2517 - 2520 การบูรณปฏิสังขรณ์ดำเนินไปตามความจำเป็นเร่งด่วนเท่าที่มีงบประมาณให้ในขณะนั้น

จะเห็นได้ว่า เอกสารจดหมายเหตุที่เกี่ยวข้องกับวัดพระเชตุพน มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติของวัดพระเชตุพน นับเป็นประวัติศาสตร์ส่วนหนึ่งที่สำคัญของหน้าประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ หลักฐานที่เป็นจดหมายเหตุ หมายรับสั่ง และพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของวัดพระเชตุพนตั้งแต่แรกบูรณะ ในสมัยรัชกาลที่ 1 รวมทั้งรายละเอียดของการบูรณะครั้งใหญ่ ในสมัยรัชกาลที่ 3 อันถือได้ว่าเป็นยุคสมัยที่รุ่งเรืองที่สุดของวัดพระเชตุพนสืบเนื่องมาจนถึงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนในสมัยต่อมา

วัดพระเชตุพน เป็นพระอารามหลวงสำคัญที่พระมหากษัตริย์ทุกรัชกาลถือเป็นพระราชประเพณีที่จะทรงบูรณปฏิสังขรณ์ให้อยู่ในสภาพที่ดี ถาวรวัตถุต่าง ๆ ในวัดจึงมีส่วนสัมพันธ์กับพระราชวงศ์และประวัติศาสตร์ของชาติ สำหรับประชาชน วัดพระเชตุพนเปรียบเสมือนมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย เป็นที่รวมสรรพวิชาความรู้ด้านต่าง ๆ และเป็นที่รวมโบราณวัตถุที่ทรงคุณค่า ทั้งทางประวัติศาสตร์และศิลปกรรมจนได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติมาตั้งแต่ พ.ศ. 2492

1.2 สภาพปัจจุบันของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

1.2.1 ‘9 สิ่งมหัศจรรย์วัดโพธิ์’

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) ศาสนสถานสำคัญของราชอาณาจักรไทย ซึ่งทำหน้าที่เป็นแหล่งบันทึกเรื่องราวความรู้อย่างหลากหลาย ตั้งแต่จักรวาลวิทยา ภูมิศาสตร์ ชาติพันธุ์ สรรพวิทยาการทั้งโหราศาสตร์ การแพทย์ ตำรายา นอกเหนือจากความรู้ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นเรื่องหลัก ความรู้ทั้งหมดได้รับการบันทึกผ่านจารึก ภาพเขียน รูปสลัก ลายปูนปั้น รวมถึงจิตรกรรมฝาผนังที่ติดไว้ตามศาลาราย กำแพงแก้ว วิหาร และพระอุโบสถ ความรู้เหล่านี้เป็นมรดกอันทรงคุณค่า ทั้งในด้านศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และภูมิปัญญา ทำให้วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) มีฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงแพร่หลายในระดับสากล.

สรรพศิลป์สรรพศาสตร์ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งสมเด็จพระบรมมหาจักรีแห่งราชวงศ์จักรีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์รวมกาลสมัยของทั้งสองพระองค์ นานถึง 25 ปี ล่วงผ่านกาลเวลามาจวบจนปัจจุบันเป็นเวลากว่า 200 ปี ก็ยังทรงคงคุณค่าและความงามผ่านยุคสมัยมาอย่างไม่เสื่อมคลาย วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีสิ่งนามหัตถ์ศรย์มากมายที่สร้างความประทับใจและความพึงพอใจให้แก่นักท่องเที่ยว ดังจะได้กล่าวถึง ‘9 สิ่งมหัศจรรย์ของวัดโพธิ์’ ดังต่อไปนี้

1.2.1.1 มหัตถ์ศรย์พระพุทธรูปไสยาส

“...ศาสนาในสยามมิใช่เป็นเพียงคำพูดที่ไร้ความหมาย ... วัดแทบทุกวัดของสยามอาจกล่าวได้ว่าเป็นหอน้ำใจของพิภพ และพระพุทธรูปใหญ่หรือองค์พระประธาน คือจุดศูนย์กลาง...เฉพาะศิลปที่มีจิตเลื่อมใสประจักษ์แจ้งในพุทธศาสนาเท่านั้น ที่สามารถสร้างวัดเช่นนี้ได้...” (คาร์ล เดอริงก์. 2520 : 86 - 97)

คาร์ล เดอริงก์ เป็นสถาปนิกและวิศวกรชาวเยอรมันผู้ก่อสร้างพระราชวังบ้านปืนถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่จังหวัดเพชรบุรี ได้แสดงทัศนคติที่มีต่องานออกแบบพุทธสถาปัตยกรรมและพุทธศิลป์ของไทยไว้ในความข้างต้นว่าพุทธสถาปัตยกรรมและพระพุทธรูปปฏิมากรของไทยเป็นสิ่งที่สร้างสรรค์ขึ้นอย่างยิ่งใหญ่และงดงามจากพลังศรัทธาในศาสนาของผู้สร้าง พระพุทธรูปปฏิมากรและสถาปัตยกรรมในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามจึงเป็นที่กล่าวขวัญถึงของคนชาติต่าง ๆ ที่เข้ามาเยี่ยมชมแล้วตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์

พระพุทธรูปไสยาส หรือเรียกกันเป็นสามัญว่า พระนอนวัดโพธิ์ เป็นพระพุทธรูปปางไสยาสที่งดงามสง่าที่สุดในประเทศไทย เป็นที่รู้จักกันดีของนักท่องเที่ยวจากทั่วโลก ในนามว่า Reclining Buddha คนจีนนิยมเรียกว่า คันฮุดซิมป้อ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 1 ใน 3 ของไทย (อีก 2 คือเง็กฮุดหรือพระแก้วมรกต และกิมฮุดหรือพระทองคำวัดไตรมิตร) สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นนิมิตแห่งความสงบสุข เพราะในรัชกาลที่ 3 นี้ไม่มีภัยสงครามจากการรุกรานของข้าศึกจึงมีเวลาฟื้นฟูสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมได้อย่างเต็มที่ ลักษณะการสร้างก่ออิฐถือปูนลงรักปิดทองทั้งองค์ ยาว 1 เส้น 3 วา สูง 8 วา หันพระพักตร์ไปทางทิศเหนือด้านพระบรมมหาราชวัง กรมหมื่นภูมินทรภักดี (พระองค์เจ้าลดาวัลย์) เป็นผู้กำกับการสร้าง เป็นศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ ฝีมือช่างสิบหมู่ของหลวง รอยฝ่าพระบาทสลักภาพมงคล 108 ประดับมุก

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่นณสิริมหาเถระ) เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระวันรัต ทรงกล่าวถึงความมีชื่อเสียงเลื่องลือไปไกลในต่างประเทศของพระพุทธรูปไสยาสว่า ชาวต่างประเทศที่เข้ามาในเมืองไทยรู้จักวัดพระเชตุพนเพราะอาศัยพระพุทธรูปไสยาส คนต่างชาติรู้จักประเทศไทยเพราะอิทธิพลของหลวงพ่พระนอนก็มี ไม่ได้รู้จักประเทศไทยและพระพุทธศาสนาด้วยวัตถุอย่างอื่น เมื่อคราวสงครามโลกครั้งที่ 2 สงบลงใหม่ ๆ มีคนต่างชาตินานมีสการพระนอนที่วัดพระเชตุพน มาเวลากลางคืน บังเอิญวันนั้นเรากำลังมีงานกัน เขาดีใจที่ได้มาเมืองไทยและได้พบพระนอนองค์ใหญ่ เขาบอกว่าเขามาโดยเครื่องบินถึงเมืองไทยเย็นวันนี้ พรุ่งนี้จะเดินทางต่อไปกับเครื่องบิน มีเวลาพักในกรุงเทพฯ เพียงคืนเดียวเท่านั้น ถ้าไม่ได้มาเห็นพระนอนคืนนี้ก็จะเสียใจอย่างมาก เมื่อหนังสือพิมพ์ลงข่าวว่าพระนอนชำรุดเพราะความกระเทือนของรถ ร.ส.พ. ขาวนี้พุ่งไปถึงประเทศอเมริกาว่าพระนอนวัดพระเชตุพนชำรุดมาก พุทธสมาคมในประเทศอเมริกามีหนังสือมาถึงเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนว่า ถ้าหากข่าวหนังสือพิมพ์นั้นเป็นความจริง ถ้าทางวัดจะจัดการซ่อม ขอแจ้งให้เขาทราบด้วย เขาจะหาทางช่วยเหลือบ้างตามสมควร ทางวัดได้ตอบสารไปพร้อมด้วยความขอบคุณในอภัยภัยอันดีงามของสมาคม

นั้น และแจ้งให้ทราบว่า ถ้ามีความจำเป็นจริง ๆ ก็จะขอความเห็นใจจากสมาคมนี้ นี่แสดงให้เห็นว่า พระนอนที่ใหญ่โตมีผู้สนใจเพียงไร คนต่างชาติที่ผ่านเข้ามาวันหนึ่ง ๆ ก็นับร้อยคนขึ้นไป ทางวัดยังไม่เก็บค่าชมเหมือนต่างประเทศ ตามสถิติชาวต่างประเทศที่ผ่านเข้ามาในเมืองไทยเป็นจำนวนล้านคน ถ้าเก็บคนละ 1 บาท จะต้องได้เงินถึงล้านบาท ดูก็น่าจะเหมือนกัน แต่วัดก็ยังไม่สะดวกใจจะเก็บ พระพุทธรูปที่ใหญ่ ๆ เช่นนี้มีความสำคัญแก่ชาติและศาสนาเป็นอย่างมาก ผู้คิดไม่ถึงก็เห็นว่าไร้ประโยชน์ (พระครูอุดมสังวร. 2555 : สัมภาษณ์)

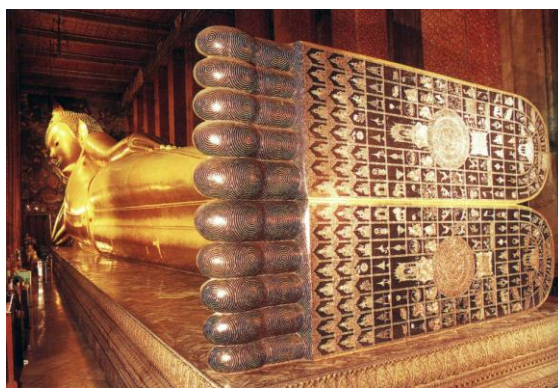
ตอนปลายสงครามราว พ.ศ. 2488 เริ่มแต่ยุคสมเด็จพระวันรัต (ติสสทตฺตมหาเถระ) ทางวัดเริ่มปฏิสังขรณ์โดยจัดการซ่อมใหญ่ครั้งหนึ่งแต่ทำได้เพียงเล็กน้อย ครั้นในสมัยสมเด็จพระวันรัต (บุญณสิริ) ได้ดำเนินการซ่อมติดต่อกันโดยมีพระธรรมเสนานีเป็นผู้ดำเนินการซ่อม ฐานชุกชีของเดิมชำรุด ซ่อมตลอดทั้งองค์ เป็นราคา 600,000 บาท (หกแสนบาทเศษ) ปิดทองประดับกระจกตลอดทั้งองค์พระและฐานชุกชี เสารอบนอกและบัวผนังพระวิหารปูนของเก่าผู้พังจัดซ่อมหล่อคอนกรีตถือปูน ทำการซ่อมอยู่หลายปีจึงเสร็จ พอซ่อมเสร็จ 1 - 2 ปี ถูกฟ้าผ่า องค์พระไม่เป็นอันตราย เพียงแต่สายฟ้ากินทองคำทำให้องค์พระดำไปบ้างบางส่วน ลายพริ้วไปแทบทั่วองค์ สายฟ้ากินที่ขอบแผ่นทองติดต่อกันจึงทำให้เส้นคำสีเหลี่ยมทั่วองค์ ดูเหมือนพระพุทธรูปไสยาสทรงจีวรแพรโล่ ที่ถูกสายฟ้าดำมากก็ปิดทองใหม่ ที่ถูกน้อยก็ทิ้งไว้อย่างนั้น จะซ่อมทั่วองค์ไม่ได้เพราะต้องใช้ทุนมาก ซ่อฟ้าใบระกา หน้าบันด้านทิศตะวันตกต้องซ่อมลงรักปิดทองใหม่ การซ่อมครั้งนี้นายประยงค์ ตั้งตรงจิตร เป็นหัวหน้าใหญ่ งานจึงสำเร็จได้ง่าย รั้วไม้สักรอบองค์พระนอน นายประยงค์ ตั้งตรงจิตรสร้างด้วยทุนส่วนตัว (พระมหาประเชิญ ภูณญฺโธ. 2555 : สัมภาษณ์)

“คำว่า ‘พระพุทธรูปไสยาส’ วัดโพธิ์ไม่ใช่ ‘พระพุทธรูปไสยาสน์’ เนื่องจากแต่เดิมที่ปรากฏในหนังสืองานนักขัตฤกษ์วัดพระเชตุพนฯ ประจำปี พ.ศ. 2491 ใช้ว่า ‘พระพุทธรูปไสยาส’ ต่อมา พ.ศ. 2496 จึงเขียนเป็น ‘พระพุทธรูปไสยาส’ ดังปรากฏในหนังสืองานนักขัตฤกษ์ วัดพระเชตุพนฯ ประจำปี พ.ศ. 2496 และสมเด็จพระวันรัต (เผื่อน ติสสทตฺโต) เปรียญ 9 ประโยค อดีตอธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนฯ องค์ที่ 10 และองค์ปฐมสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง ท่านเขียน ‘พระพุทธรูปไสยาส’ วัดโพธิ์จึงใช้ดังนั้นสืบต่อมา” (พระครูอุดมสังวร. 2555 : สัมภาษณ์) และพระธรรมราชานุวัตร หรือ หลวงเตี้ย (มรณภาพแล้ว) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน เจ้าคณะภาค 14 และหัวหน้าสงฆ์วัดไทย ลอสแอนเจลิส สหรัฐอเมริกา เคยกล่าวไว้ว่า พระพุทธรูปไสยาสหรือพระนอนวัดโพธิ์ นับว่าเป็นพระนอนที่งามยิ่งกว่าองค์อื่นใดที่มีขนาดพระองค์ใกล้เคียงกัน บางองค์ใหญ่โตแต่พระวิหารไม่สมส่วน เพราะพระนอนวัดโพธิ์นั้นมีมือข้างที่จัดว่าเป็นชั้นเอก ทั้งพระวิหารก็วิจิตรงดงามสมกับองค์พระ และพระพุทธรูปปางยังประดับมุก จำหลักเป็นภาพมงคล 108 ประการอีกด้วย จึงเป็นการทวีค่าแห่งความงามยิ่งขึ้นอีก พระพุทธรูปปางไสยาสนี้ หมายเอาตอนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน บรรทมตะแคงขวา พระบาทขวา เหลื่อมพระบาทซ้าย แต่พระนอนวัดโพธิ์นี้พระบาททั้งสองข้างซ้อนเสมอกัน ทั้งนี้เข้าใจว่านักปฎิภากรประสงค์จะแสดงลายลักษณะมงคล 108 ประการบนพื้นพระบาท ตามตำราลักษณะมหาบุรุษ ซึ่งจำหลักด้วยมุก พระบาทจึงเสมอกันตามพระลักษณะมหาบุรุษ ซึ่งมีลักษณะประการหนึ่งคือพื้นฝ่าพระบาทเสมอกันดุจพื้นฉลอมพระบาททอง ขณะเมื่อเหยียบลงก็ถูกต้องพื้นดินพร้อมกัน ขณะเมื่อยกขึ้นก็พ้นจากพื้นพร้อมกัน (พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์. 2553 : สัมภาษณ์)

แต่จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์ผู้รู้หลายท่านได้ให้ความเห็นต่างไปคือ โดยทั่วไปมักจะเข้าใจกันว่าการสร้างพระนอนนั้นจะหมายถึงตอนเสด็จดับขันธปรินิพพาน แต่ตาม

ตำนานกล่าวไว้ว่า ขณะที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับบนอรรพปรินิพพานใต้ต้นสาละ และโปรดสุภทัชจะจนเป็นปัจฉิมสาวกแล้ว หลังจากทรงแสดงโอวาทแก่พระภิกษุแล้วก็ได้ตรัสอะไร ทรงเข้าฌานต่าง ๆ จนสู่สัญญาเวทิตนินิโรธ ซึ่งพระอนุรุธติดตามกระแสจิตอยู่ตลอด ได้เห็นการถอนมาน จากสัญญาเวทิตนินิโรธถอยกลับมาสู่ปฐมฌาน แล้วเดินฌานใหม่ไปจนถึงจตุตถฌาน พ้อออกจากจตุตถฌานแล้ว ก็เสด็จปรินิพพาน ขณะนั้นก็เกิดแผ่นดินไหว เกิดกึกก้องสนั่นหวั่นไหวในอากาศเป็นสัญญาณให้รู้

ลักษณะพระพุทธรูปปางปรินิพพานนี้ อยู่ในพระอิริยาบถนอนตะแคงข้างขวา หัวพระเนตร พระเศียรหนุนพระเขนย พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระกาย ส่วนพระหัตถ์ขวาอยู่ที่พื้นข้างพระเขนย พระบาททั้งสองวางซ้อนกัน

ภาพประกอบ 23 พระพุทธไสยาส

นอกจากนี้ยังปรากฏในตำนานพระพุทธรูปปางโปรดอสุรินทราหูว่า สมัยหนึ่งเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันวิหารในนครสาวัตถี ครั้นนั้นอสุรินทราหูอุปราชของท้าวเวทิตตอสุรบดินทร์แห่งอสุรพิภพ ได้สดับตรับฟังถึงพระเกียรติคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงมีความประสงค์จะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่คิดได้ว่าพระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์เล็ก ถ้าไปเฝ้าก็จะก้มลงมองลำบาก และตนเองก็ไม่เคยก้มเศียรให้ใคร แต่ครั้นเห็นทวยเทพดาและพรหมทั้งหลายพากันไปเข้าเฝ้ากันคราวละมาก ๆ ดังนั้นในราตรีหนึ่งก็ไปเฝ้าจนได้ เมื่อไปถึงปรากฏว่าพระบรมศาสดาทรงแสดงปาฏิหาริย์ให้ใหญ่กว่าอสุรินทราหู โดยนอนบนพระแท่นบรรทม จนอสุรินทราหูก็สูงไม่ถึงพระบาททั้งสองข้างที่ซ้อนกันเสียอีก พระพุทธองค์ทรงนำอสุรินทราหูไปชมพรหม ซึ่งแต่ละองค์ใหญ่กว่าอสุรินทราหูหลายพันเท่า แต่พระบรมศาสดากลับใหญ่กว่าพรหมเหล่านั้นเสียอีก อสุรินทราหูจึงคลายพยศลดทิฐิมานะ กลับมีใจเลื่อมใสพระศาสนาและถือพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นสรณะ

พระพุทธรูปปางนี้อยู่ในอิริยาบถนอนตะแคงข้างขวา พระบาทซ้ายทับพระบาทขวาเสมอกัน พระหัตถ์ซ้ายทาบทอดไปตามพระกาย พระกัจฉะ (รักแร้) ทับบนพระเขนย พระหัตถ์ขวาประคองพระเศียรให้ตั้งขึ้น สมเด็จพระนเรศวรมหาราชวัดตองปุระ ทรงวินิจฉัยเกี่ยวกับคติการสร้างพระนอน และเหตุแห่งการสร้างเป็นองค์ใหญ่ ๆ ไว้ในบันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ ภายพระหัตถ์ที่ทรงมีไปถึงพระยาอนุমানราชชน ลงวันที่ 21 ธันวาคม 2483 ว่า “มีคนออกความเห็นเห็นว่า ที่ทำพระนอนกันมาแต่ก่อนนั้น เขาตั้งใจทำพระพุทธเจ้าปางเข้านิพพาน เห็นด้วยกับเขาเต็มตัว แต่มาเกิดสงสัยขึ้นว่าทำไมพระนอนแล้วจึงต้องแข่งทำกันองค์ใหญ่ ๆ แต่แรกคิดไม่เห็นเหตุ ที่หลังไปช่วยงานทำบุญศุภตามบ้าน ถ้า

ผู้ตายเล่นพระปางประจำวัน เจ้าภาพเขาก็เชิญพระของผู้ตายออกตั้ง พระนอนเป็นพระประจำวันอังคาร เมื่อเชิญออกตั้งที่บูชา ก็เกือบไม่เห็นเพราะองค์พระดำราบฟูอยู่มาก จึงได้ความเข้าใจว่าที่ทำพระนอนกันองค์ใหญ่ ๆ นั้นเพื่อจะให้เห็นองค์พระเด่นเท่านั้นเองแต่ก่อนนี้วันอังคารจัดเป็นพระนอน แล้วมาเปลี่ยนเสียเมื่อทำพระประจำวันของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระห้ามแก่นจันทร์ (อภัยหัตถ์ เบื้องซ้าย) ฟังเหตุกล่าวกันเป็นว่าพระนอนนั้นดูขี้เกียจหนัก แต่ที่แท้จริงจะเป็นด้วยทำองค์เล็ก ๆ ดูฟูไปนั่นเองเป็นหลักอันพึงระวัง

เมื่อพิจารณาจากลักษณะพระพุทธรูปปางปรีนิพพาน และปางโปรดอสุรินทรานุสติกล่าวข้างต้น พระพุทธรูปไสยาสวัดพระเชตุพน น่าจะหมายความถึงปางโปรดอสุรินทรานุสติ ดังปรากฏคำสันนิษฐานในข้อเขียนเรื่องตำนานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ของพระธรรมโกศาจารย์ (อนุจารีเถระ) ว่า “พระนอนใหญ่ ๆ มักสร้างกันแบบปางโปรดอสุรินทรานุสติ พระนอนของวัดพระเชตุพน เป็นตัวอย่างของพระนอนปางนี้” (พระมหาชนะ เขมจิตโต. 2555 : สัมภาษณ์)

พระพุทธรูปไสยาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามหรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าพระนอน เป็นพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ ก่ออิฐถือปูนลงรักปิดทอง ขนาดองค์พระยาว 1 เส้น 3 วา (46 เมตร) สูงจากพื้นถึงยอดพระโมลี 15 เมตร เฉพาะพระพักตร์จากไรพระศก (ไรผม) ถึงพระหนุ (คาง) ยาว 10 ศอก (5 เมตร) กว้าง 5 ศอก (2.50 เมตร) พระพุทธรูปยาว 5 เมตร สูง 3 เมตร ลักษณะองค์พระอยู่ในอิริยาบถไสยา คือ นอนตะแคงขวา พระหัตถ์ซ้ายทาบทอดไปตามพระวรกาย พระกัจฉะ (รักแร้) หนุนพระเขนย พระหัตถ์ขวายกประคองพระเศียรให้ตั้งขึ้น พระบาทซ้ายทับพระบาทขวาเสมอกัน ที่พื้นผ้าพระบาทจำลองกลดลายประดับมุก เป็นภาพมงคล 108 ประการ อันเป็นลักษณะหนึ่งของพระมหาบุรุษ ตามตำรามหาบุรุษลักษณะ มีกล่าวไว้ในปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ว่า พื้นผ้าพระบาททั้งสอง ประกอบด้วยลักษณะกัจฉะข้างละอัน ในท่ามกลางผ้าพระบาทแลจักรนั้นมีค่า 1,000 ประกอบด้วยกมลคุณบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง แลภายนอกกรอบกัจฉะนั้นประดับไปด้วยมีรอยรูปอัฐสุตรสมมงคล 108 ประการคือรูปหอก 1 (A Spear) รูปแว่นส่องพระพักตร์ 1 รูปดอกพุดซ้อน 1 รูปสายสร้อย 1 รูปสังวาล 1 (An Ear Ornament) รูปถาดทอง 1 (A Receptacle or Cup for Food) รูปตั้ง 1 (a Seat or Table) รูปมัจฉาทิ้งคู้ 1 (a Goad) รูปปราสาท 1 (A Palace) รูปขอ 1 (an Archway) รูปเส้าใต้ 1 รูปเศวตฉัตร 1 (a White Umbrella) รูปพระขรรค์ 1 (A Sword) รูปพัดใบตาล 1 รูปพัดหางนกยูง 1 (Fan Made of Peacock's Feathers) รูปพัดวาลวิชนี 1 รูปมงกุฎ 1 รูปบาตร 1 รูปพวงดอกมะลิ 1 รูปดอกนิลอุบล 1 รูปดอกอุบลขาว 1 รูปดอกอุบลแดง 1 รูปดอกบัวแดง 1 รูปดอกบัวขาว 1 (Five Finds of Lotus) รูปหม้อเต็มด้วยน้ำ 1 (A Full Vase) รูปถาดเต็มด้วยน้ำ 1 (A Full Cup) รูปมหาสมุทรทั้งสี่ 1 (An Ocean) รูปเขาจักรวาล 1 (The Universe) รูปป่าหิมพานต์ 1 (The Himalayas) รูปเขาพระสิเนรุ 1 (Mt. Meru) รูปพระจันทร์ 1 (The Moon) รูปพระอาทิตย์ 1 (The Sun) รูปหมู่ดาวนักษัตรฤกษ์ 1 (Constellations) รูปทวีปใหญ่ทั้งสี่ 1 รูปทวีปน้อยทั้งพัน 1 (The Four Great Continents Surrounded with Smaller Ones) รูปบรมจักรพรรดิกับทั้งราชบริวาร 1 (Chakravartin with Attendants) รูปสังข์ทักษิณาวรรต 1 (Right Voluted Conch) รูปสุวรรณมัจฉา 1 (A Pair of Golden Fishes) รูปจักรทิ้งคู้ 1 (A Wheel or Discus) รูปคงคาทั้งเจ็ด 1 (Seven Great Rivers) รูปสระใหญ่ทั้งเจ็ด 1 (Seven Great Lakes) รูปเขาปรีภณท์ทั้งเจ็ด 1 (Seven Great Mt.) รูปพระยาครุฑ 1 (Garuda King) รูปพระเข้ 1 (A Crocodile) รูปธงชายธงผ้าทั้งผืน 1 (Flags) รูปรัตนบัลลังก์ 1 (Golden Litter or Jeweled Litter) รูปเก้าอี้ 1 รูปเขาไกรลาส 1

(Mt. Kailasa) รูปพระยาราชสีห์ 1 (Lion King) รูปพยัคฆราช 1 (Tiger King) รูปช้างเอราวัณ 1 (Erāvāna, the Elephant King) รูปพญาม้าพลาก 1 (Valāhaka, King of Horses) รูปพญาพาสุกรีนาคราช 1 (Vāsuki or Bāsuki, King of Serpents) รูปพญาหงส์ 1 รูปไก่อ่เถื่อน 1 รูปอุสุภราช 1 (Bull King) รูปพญาช้างอุโบสถ 1 รูปพญาช้างฉัททันต์ 1 (Uposatha Chaddanta, King of Elephants.//Omits Chaddanta) รูปมังกรทอง 1 (Golden Makara) รูปมหาพรหม 4 หน้า 1 รูปเรือทอง 1 (Golden Boat with Four Baws) รูปเต่าทอง 1 รูปแม่โคกับทั้งบุตร 1 (A Cow with a Calf) รูปกนิษฐ 1 (A Kinnara) รูปนางกนิษฐ 1 (A Kinnari) รูปนกการเวก 1 (An Indian Cuckoo) รูปนกกระเรียน 1 รูปนกยูง 1 (Peacock King) รูปนกจากพราว 1 (Ruddy Goose King) รูปนกพริก 1 รูปฉกามาพร เทวโลกทั้ง 6 ชั้น 1 (Six Devalokas, or Heavens) รูปโสฬสมหาพรหมทั้ง 16 ชั้น 1 (Sixteen Brahmālokas) สิริเป็นรอยรูปมงคล 108 ประการ เป็นบริวารล้อมมงจักรใหญ่ในท่ามกลางฝ่าพระบาททั้งสองข้างขวาตักกัน สำหรับฝีมือจำหลักมุกนั้นต้องนับว่าเป็นฝีมือเอก เพราะเพียงแต่เขียนภาพก็ต้องใช้ผู้มีฝีมือมากอยู่แล้ว แต่มีการนำหอยมุกมาประดิษฐ์จำหลักเป็นภาพ ย่อมเป็นการแสดงถึงพระบรมพุทธานุภาพอันน่าอัศจรรย์ยิ่ง (พระครูอุดมสังวร. 2555 : สัมภาษณ์)

ตามคติโบราณ การสร้างพระนอนมักจะหันพระเศียรไปทางทิศใต้ (ทิศหัวนอน) พระพักตร์สู่ทิศตะวันออก และพระบาทสู่ทิศเหนือ (ทิศปลายตีน) แต่พระพุทธไสยาส วัดพระเชตุพนหันพระเศียรไปทางทิศตะวันออก พระพักตร์สู่ทิศเหนือและพระบาทสู่ทิศตะวันตกเป็นคติใหม่เลียนแบบมาจากพระนอนวัดสามวิหาร ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาซึ่งเป็นพระนอนสมัยอยุธยายุคกลาง

1.2.1.2 มหัตศจรรย์ตำราเวชเชตุพน

การแพทย์แผนโบราณนั้น อาจกล่าวได้ว่ามีบุคคลผู้รอบรู้ประจำอยู่ทุกชุมชนที่รู้จักการนำเอาพืชสมุนไพรมาผสมผสานกับของผสมบางอย่างรวมกันแล้วเป็นยาบรรเทาอาการเจ็บป่วย ยาแก้โรคระบาดให้หายขาดได้ ในสังคมไทยสมัยโบราณนั้นมีแพทย์ 2 ประเภท คือ แพทย์ประจำราชสำนักหรือแพทย์หลวง กับแพทย์พื้นบ้านที่รักษาชาวบ้าน (หมอชาวบ้านหรือหมอชุมชน) สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงรับราชการเป็นแพทย์หลวงจำนวนถึง 4 พระองค์ คือ สมเด็จเจ้าฟ้าชายทัตพงศ์ (พระพงศ์อำมรินทร์ หรือพระพงศ์นรินทร์) พระองค์เจ้าชายหนูแดง (พระยาบำเรอราชแพทย์) พระองค์เจ้าชายละมั่ง (พระยาสัมบัติธิบาล) และพระอินทรภัย จะเห็นได้ว่าการแพทย์แผนไทยมีการสืบต่อกันมาโดยไม่ขาดสาย แม้ในคราวเสียกรุงก็สูญเสียเฉพาะในพระนครหลวงเท่านั้น แต่เอกสารตำราแพทย์แผนไทยจริง ๆ ได้กระจายไปทั่วราชอาณาจักร มีหมอพื้นบ้านทั้งฆราวาสและพระสงฆ์ เป็นเจ้าเอกสารตำรายา ดังปรากฏในรัชสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ที่มีการตั้งเอกสารตำรายา และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็โปรดให้รวบรวมขึ้นเพิ่มเติมอีก โดยได้เชิญหมอหลวง หมอพระ และหมอเคลยศักดิ์ (หมอพื้นบ้าน) มาชำระเอกสารตำรายาขึ้นใหม่ เป็นการฟื้นฟูการแพทย์แผนไทยทั่วราชอาณาจักร นำเข้ามารวบรวมไว้เป็นหลักฐานซึ่งถือได้ว่าเป็นการชำระตำราการแพทย์แผนไทยอย่างเป็นทางการครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้ความรู้ทางการแพทย์เกิดผสมผสานกันอย่างกว้างขวาง ใน พ.ศ. 2375 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาบำเรอราชแพทย์ ซึ่งเป็นแพทย์ประจำราชสำนักเป็นแม่กองจัดทำจารึกตำราแพทย์แผนโบราณลงไว้บนหินชนวนใส่กรอบประดับไว้ที่พระระเบียงรอบพระมหาเจดีย์และตามเสาศาลารายวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ใน พ.ศ. 2399

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แพทย์หลวงตรวจชำระแปลตำราแพทย์ จากภาษาบาลี สันสกฤตเป็นภาษาไทย จัดเป็นหมวดหมู่และทำรูปเล่ม เรียกว่า ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ (ฉบับหลวง) ซึ่งมีภาควิชาที่ตติยศาสตร์ เรียกตำราแบบหมวดฉบับหลวงไว้อีกฉบับหนึ่งด้วย และเมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ. 2505 ได้มีคณะแพทย์แผนโบราณขออนุมัติจากกระทรวงสาธารณสุขตั้งโรงเรียนสมาคมแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์) เปิดสอนการแพทย์แผนโบราณและการนวดแผนโบราณมาจนถึงปัจจุบัน โดยสอนอยู่ที่ศาลารายด้านทิศตะวันออก 2 หลัง และในปีเดียวกันนี้ สมเด็จพระวันรัต (ปุ่น ปุณฺณสิริ) ได้ขอให้โรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์) จัดพิมพ์จารึกตำราแพทย์แผนโบราณไว้เพื่อรักษาต้นฉบับเดิมมิให้สูญหายด้วย ตัวอย่างยาแก้โรคต่าง ๆ ที่ได้จารึกไว้ในสมัยรัชกาลที่ 3 บริเวณพระมหาเจดีย์

...ยาหอมตำราวัดโพธิ์ : โกฎสูอ โกฎเขมา โกฎหัวบัว โกฎเชียง โกฎกระดูก โกฎพุงปลา กฤษณา กานพลู เปลือกสมุลแว้ง ดอกพิกุล ดอกบุนนาค ดอกสารภี เกสรบัวหลวง ทั้งหมดนี้ เอาสิ่งละ 2 บาท อบเชยเทศ 6 บาท พิมเสนเกล็ด 6 บาท เมนทอน 12 บาท น้ำประสานทองสด 2 บาท สงฆ์หนามเผา 6 บาท ชะมดขีดแทรกพอควรบดเป็นผงละเอียด รับประทานได้ตลอดเวลาครั้งละ 1 - 2 ช้อนกาแฟ ผสมน้ำสุกเป็นกระสายแก้ลมวิงเวียน แก้คลื่นเหียน อาเจียน มีหน้าตาตาย อ่อนเพลีย บำรุงหัวใจ บำรุงครรภ์รักษา รับประทานทั้งหญิง ชาย คนชรา... ยาเชื่อมหากำลังสิงห์รัตนโชติ : เอาผลสลอด สุทธิ มหาหิงคุ์ เทียนดำ ชิงแห้ง เปลือกสนเหาวัว สิ่งละส่วน วานน้ำ เจตมูลเพลิง รากข้าวหลอ ฟริกไทย สิ่งละ 10 ส่วน ผลพิลังกาสา 2 ส่วน สมอไทย 6 ส่วน แก่นพรม 8 ส่วน ดีปลี 9 ส่วน ทำเป็นจุ่ม บดละลาย น้ำผึ้งแล้วจึงเอาใส่ขวดหนึ่งให้สุก เอาอย่างสลัดโตสดเคล้าเข้ากับยาพอบั่นได้ ทำเม็ดเท่าเม็ดถั่วเขียวให้กิน ตามกำลัง กิน 1 เม็ด ลง 2 ครั้ง จะให้กี่ครั้งก็ทวียาขึ้นไปตามสมควรแก้โรค แก้วริดสีดวง ทืด ไอ และสรรพผลทั้งปวงตั้งกินได้ 2 เดือน มีกำลังมาก ถ้ากินได้ 3 เดือน มีปัญญามาก ถ้ากินได้ 4 เดือน รูปงาม ถ้ากินได้ 5 - 6 เดือน เสียงเพราะ ถ้ากินได้ 7 - 8 - 9 เดือน มีอายุยืนได้ 200 ปี เป็นมหาวิเศษนัก ท่านตีค่าไว้ 100 ชั่งทอง ตามอาจารย์กล่าวมาแพทย์ทั้งหลายพึงรู้...

จารึกที่เสาพระระเบียงตันที่ 4 บริเวณพระมหาเจดีย์

ส่วนองค์ความรู้สาขาเภสัชศาสตร์ ที่ปรากฏในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จะปรากฏใน พันธุ์ไม้สมุนไพร และศิลาจารึกตำรายาแพทย์แบบโบราณระดับไว้ทั่วบริเวณวัด ซึ่งเป็นผลมาจากพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้จารึกไว้เป็นทานแก่ประชาชน นอกจากตำรายาแล้วก็มีต้นไม้ที่ใช้ประโยชน์ในทางบำบัดโรคภัยไข้เจ็บได้ เรียกกันว่าสมุนไพร ปลูกไว้ตามภูเขาจำลองหรือภูเขาโม (ขนาดเล็ก) เป็นภูเขาที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ในบริเวณพระบรมมหาราชวังมาก่อน เมื่อรัชกาลที่ 2 เสด็จสวรรคตแล้ว รัชกาลที่ 3 จึงโปรดฯ ให้รื้อสวนขวานนั้นออกแล้วนำมาสร้างเป็นภูเขาจำลองปลูกพันธุ์ไม้ต่าง ๆ ประดับพระอารามให้ร่มรื่นเป็นพุทธบูชา ฉะนั้น วัดโพธิ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงดารดาษไปด้วยแมกไม้นานาพรรณทั่วบริเวณพุทธาวาส ต้นไม้เหล่านี้ มีทั้งไม้บ้านและไม้ป่า ไม้ยืนต้นและไม้ล้มลุก ล้วนแต่ใช้ส่วนต่าง ๆ เข้าเครื่องยาได้ทั้งนั้น เช่น ราก เปลือก แก่น ใบ ดอก ผล ดิกว่าไปหาซื้อที่ร้านขายยาเพราะมีแต่ของแห้ง หาเครื่องยาสด ๆ ไม่ค่อยได้ หากต้องการสดก็เสียเวลาไปหาในป่า ซึ่งไม่คุ้มค่า แล้วอาจจะไม่ทันเวลาที่จะระงับความเจ็บปวดได้ทันทั่วทั้ง พันธุ์พฤกษาสมุนไพรที่เราได้

เห็นกันอยู่บ่อยในบริเวณวัดโพธิ์นั้น มีประโยชน์เป็นอเนกประการ เช่น ใช้เป็นเครื่องยากลางบ้านสำหรับชาวบ้านได้เป็นอย่างดี สมควรที่วัดโพธิ์จะได้สมญานามว่า อุทยานเภสัชหรือสวนพฤกษชาติสมุนไพรซึ่งตั้งอยู่ใจกลางกรุงเทพฯ นี้เอง

ต้นไม้ต่าง ๆ เหล่านั้น คือ

ต้นรางจืด ใช้เถาโขลกให้สุมขี้ที่ถูกยาเบื่อกินจะอาเจียนออกมา

ต้นสมอติ่ง ใช้สมอทั้ง 5 ผสมกับโกฐทั้ง 5 ดีเกลือ เทียนทั้ง 5 เกลือ

สินเธาว์ แก่นขี้เหล็ก ต้มกินแก้เหน็บชา

ต้นขี้เหล็ก ใบขี้เหล็กมีฤทธิ์ระงับประสาท ผู้เป็นโรคเหน็บชาควรลองรับประทานแกงขี้เหล็กดู แก่นใช้ต้มกับกำลังวังเถลิงและเกลือเป็นยาแก้ไอเป็นโลหิต แก่นขี้เหล็ก 1 บาท ผักเสี้ยนผี 1 บาท ต้นแมงลัก 1 บาท น้ำ 3 ส่วน ต้มให้เหลือ 1 ส่วน รับประทานวันละ 4 - 5 ครั้ง จะหายปวดหัว

ขี้เหล็ก ใบใช้ถ่ายแก้พิษ พิษไข้ เสมหะ ถ่ายพรรตึก (อุจจาระผูกตึงม้ามย่อย)

ต้นมะยม ใบใช้ดับพิษไข้

ต้นสะเดา สมัยก่อนใครเป็นไข้จับสั่นไม่มียาแก้ ลองไปนอนพักใต้ต้นสะเดาตลอดคืน อาการไข้จะทุเลา เพราะสะเดามีรสขมจึงแก้กันได้

ต้นมะตูม ผลแก่ แก้เสมหะและลม บำรุงธาตุให้ย่อยอาหาร ลูกมะตูมอ่อน 1 บอระเพ็ด 1 พริกไทยร้อน 1 ขมิ้นอ้อย 1 ตำยาทั้ง 4 หนักอย่างละ 1 บาท เท่ากัน นำมาต้มให้ละเอียด ผสมกับน้ำผึ้งแท้กินแก้โรคนอนไม่หลับ

ต้นมะพร้าว ผลมะพร้าวแก่ผสมกับใบช่อยอ่อน ๆ พริกไทยร้อน เกลือทะเล ทำให้ละเอียดผสมน้ำ (หากมีน้ำผึ้งผสมด้วยยิ่งดี) บำรุงกามคุณได้ดี น้ำมะพร้าวบำรุงหัวใจ บำรุงกุมารในครรภ์ รากแก้ตัวร้อน ท้องเสีย (ใช้รากสด)

มะกอก เม็ดมะกอกปาสุมไฟเป็นเถาถ่าน แชน้ำแก้ร้อนใน แก้หอบ แก้สะอึก คั้นใบเอาหยอดหูแก้ปวดหู รุหูกเสม เป็นผี

มะรุม เปลือกแก้ลม คุมธาตุ ขับลมในลำไส้

มะละกอ รากใช้ขับปัสสาวะ รากอ่อนบำรุงน้ำนม ยางกัดแผลหาหัวหูด

ฆ่าพยาธิผิวหนัง

พิกุล ใบพิกุลกับกำมะถันนำมาตำให้ละเอียด ห่อด้วยผ้าขาวบาง ๆ จุ่มน้ำเหล้าโรง ใช้ทาบริเวณที่เกิดเกลื้อน ทาทุกวันเกลื้อนจะหาย

ประดู่ ปุ่มประดู่เสน ต้มเอาควั่นรมทวารแก้ริดสีดวงทวาร เปลือกไม้ประดู่ลายต้มน้ำอมแก้ปากเปื่อย ปากแตก

ไทร รากไทรย่อยขับปัสสาวะแก้กระษัยไตพิการ บำรุงน้ำนม แก้ปัสสาวะเป็นสีต่าง ๆ

ตะโกนา เปลือกปิ้งไฟให้เกรียม แชน้ำรับประทานแก้กามตายดั้น

ปีบ รากบำรุงปอด แก้วัณโรคและปอดพิการ อาการไอ หอบเหนื่อย ดอกตากแห้งผสมบุหรี่ยสูบ ผสมยาสูบแก้ริดสีดวงจมูก

ตำลึง ใช้น้ำในเถาตำลึงหยอดตา แก้วตาฝ้า ตาขี้ ตาแฉะ แก้วพิษอักเสบ จากลูกตา ใบดับพิษร้อนถอนพิษไข้ แก้วตัวร้อน แก้วพิษฝี ถอนพิษขนใบไม้ต่าง ๆ

ใบสระระแห่ม นำมาตำให้ละเอียดผสมกับเหล้า กรองเอาเฉพาะน้ำยาใช้ กินแก้ท้องขึ้นท้องเฟ้อ

มะนาว (สารพัดโอสด) น้ำมะนาวผสมกับดินสอพองละลายให้เข้ากัน ที่ที่ รอยหัวโนจะหายโดยเร็ว ใช้มะนาวผ่าซีกโรยเกลือปนปล่อยให้ละลายบางส่วน แห้งนคออ้าปากบิบน้ำ มะนาวไหลลงคอ แก้ไอ ผ่าซีกมะนาวสดให้หยดลงบริเวณที่เป็นแผลน้ำกัดเท้าเพียง 2 - 3 ครั้งเท่านั้น ก็ จะหาย น้ำมะนาวนำมาชโลมที่บริเวณแผลถูกน้ำร้อนลวกจะค่อยๆเลา ผ่านมะนาวผ่าซีกบาง ๆ เอาปูน กินกับหมากทะเลงบนด้านหน้า (ของมะนาวที่ฝาน) บาง ๆ กัดไว้ที่ขมข้างที่ปวด ปล่อยให้ทิ้งไว้จนหาย ปวด หรือมะนาวแห้งจะหลุดเอง ยังไม่หายทาซ้ำจะแก้ปวดหัวได้ (พระครูอุดมสังวร. 2555 : สัมภาษณ์)

1.2.1.3 มหัทศจรยพระมหาเจดีย์สี่รัชกาล

พระมหาเจดีย์ทั้งสององค์อยู่ในบริเวณกำแพงแก้วสี่ขาว ชุ่มประตู่ทางเข้าเป็น สถาปัตยกรรมไทยประยุกต์แบบจีน ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบเครื่องถ้วยหลากหลาย มีตุ๊กตาหินจีนประตู่ ละคู่ พระมหาเจดีย์แต่ละองค์เป็นเจดีย์ย่อไม้สิบสองเพิ่มมุม สูง 42 เมตร ประดับกระเบื้องเคลือบและ กระเบื้องเครื่องถ้วยลวดลายสีต่าง ๆ สังกะสีต่าง ๆ องค์ที่ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียวมีนามว่า พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณสร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 เพื่อครอบพระศรีสรรเพชญ์ซึ่งเป็นพระพุทธรูป ยืนองค์ใหญ่สูง 16 เมตร ได้ชะลอมมาจากพระราชวังที่กรุงศรีอยุธยา ภายในบรรจุพระบรมธาตุ นับเป็น พระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลที่ 1

พระมหาเจดีย์องค์ที่ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีขาว นามว่า พระมหา เจดีย์ดิลกธรรมกรนิทาน สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงพระราชอุทิศถวายแด่พระบรมราชชนก คือ รัชกาลที่ 2 นับเป็นพระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลที่ 2 พระมหาเจดีย์องค์ที่ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสี เหลือง นามว่า พระมหาเจดีย์มณีบัตบริหาร สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงพระราชถวายอุทิศถวายเป็น พุทธบูชา นับเป็นพระมหาเจดีย์ประจำพระองค์ พระมหาเจดีย์องค์ที่ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีขาว หรือน้ำเงินเข้ม เป็นพระมหาเจดีย์ที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างขึ้นตามแบบพระเจดีย์ศรีสุริโยทัยกรุงศรีอยุธยา นามว่า พระมหาเจดีย์ทรงพระศรีสุริโยทัย เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาแต่ยังไม่แล้วเสร็จ ครั้นใกล้จะเสด็จ สวรรคตได้มีพระราชดำรัสเฉพาะกับรัชกาลที่ ๕ ว่า “พระเจดีย์วัดพระเชตุพนฯ นั้นกลายเป็นใส่คะแนน พระเจ้าแผ่นดินไป ถ้าจะใส่คะแนนอยู่เสมอจะไม่มีที่สร้าง ควรจะถือว่าพระเจ้าแผ่นดินทั้งสี่พระองค์นั้น ท่านได้เคยเห็นกันทั้งสี่พระองค์ จึงควรมีพระเจดีย์อยู่ด้วยกัน ต่อไปอย่าให้ต้องสร้างทุกแผ่นดินเลย” (พระราชเวที. 2555 : สัมภาษณ์)

ปัจจุบันมีห้องจัดแสดงโบราณวัตถุจากพระมหาเจดีย์สี่รัชกาล เป็นพิพิธภัณฑ์ฯ ซึ่งวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามร่วมกับกรมศิลปากรจัดสร้างขึ้นน้อมเกล้าฯ ถวายตามพระบรมราช วินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตั้งอยู่ในพระวิหารทิศตะวันตกมุขหลัง (ทิศพระนาคนคร) ใกล้ ๆ พระมหาเจดีย์สี่รัชกาล ด้านหน้ามีเขามอเรียกว่าเขาคิวลิ่งค์ เพราะคติในการสร้างพระเจดีย์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา นั้น นิยมบรรจุวัตถุมงคลที่แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้สำหรับเคารพบูชาด้วย “พระ มหาเจดีย์สี่รัชกาลสร้างตามคติธรรมเจดีย์อันหมายถึงที่ประดิษฐานพระธรรมซึ่งเปรียบประดุจเป็นหัวใจ ของพระพุทธศาสนา การสร้างพระมหาเจดีย์แต่ละองค์นั้น พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์โปรดเกล้าฯ ให้

สร้างเครื่องบูชาต่าง ๆ บรรจุไว้ ประกอบด้วยพระกรัณฑ์ทองคำบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ แผ่นทองคำจารึกพระไตรปิฎก พระพุทธรูปบูชาทอง-บุเงิน พระพิมพ์ ผอบทอง พานเงินชูปทอง เป็นต้น

เมื่อ พ.ศ. 2531 รัฐบาลได้มอบหมายให้กรมศิลปากรดำเนินการ

บูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม น้อมเกล้าฯ ถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในมหามงคลพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ ซึ่งการบูรณปฏิสังขรณ์พระมหาเจดีย์ประจำสี่รัชกาลดังกล่าวได้พบโบราณวัตถุอันล้ำค่าที่บรรจุอยู่ภายใน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชวินิจฉัยให้กรมศิลปากรจำลองโบราณวัตถุเดิมบรรจุไว้ในพระมหาเจดีย์แต่ละองค์แทนของเดิม และโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมโบราณวัตถุที่พบจัดทำเป็นหมวดหมู่เพื่อจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ประจำวัด เครื่องบูชาต่าง ๆ เหล่านี้ช่างในราชสำนักสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้ประดิษฐ์จากแรงศรัทธาเพื่อร่วมถวายเป็นพุทธบูชาด้วยทุกชิ้นมีความวิจิตรอลังการยิ่ง

1.2.1.4 มหัทศจรยัตันตำนานสงกรานต์ไทย

คำว่า “สงกรานต์” มาจากภาษาสันสกฤตแปลว่า “ก้าวขึ้น” หรือ “ผ่าน” หรือ “เคลื่อนย้าย” หมายถึงการเคลื่อนย้ายของพระอาทิตย์จากราศีหนึ่งเข้าไปอีกราศีหนึ่ง เช่น เคลื่อนจากราศีพฤษภไปสู่ราศีเมถุนอันเป็นเหตุการณ์ปกติที่เกิดขึ้นทุกเดือน เรียกว่า “สงกรานต์เดือน” ยกเว้นว่าเมื่อพระอาทิตย์เคลื่อนเข้าสู่ราศีเมษเมื่อใดก็ตามก็จะเรียกชื่อเป็นพิเศษว่า “มหาสงกรานต์” อันหมายถึงการก้าวขึ้นครั้งใหญ่ซึ่งนับเป็นครั้งสำคัญเพราะถือว่าวันนี้เป็นวันขึ้นปีใหม่ตามคติพราหมณ์โดยเป็นการนับทางสุริยคติ ตรงกับวันที่ 13 – 15 เมษายน ซึ่งแต่ละวันจะมีชื่อเรียกเฉพาะ ดังนี้

วันที่ 13 เมษายน เรียกว่า “วันมหาสงกรานต์” หมายถึงวันที่พระอาทิตย์เคลื่อนเข้าสู่ราศีเมษอีกครั้งหลังจากผ่านเข้าสู่ราศีอื่น ๆ จนครบ 12 เดือน

วันที่ 14 เมษายน เรียกว่า “วันเนา” หมายถึงวันที่ดวงอาทิตย์เคลื่อนเข้าสู่ราศีเมษอันเป็นราศีตั้งต้นปี

วันที่ 15 เมษายน เรียกว่า “วันเถลิงศก” ถือเป็นวันเปลี่ยนจุลศักราชใหม่ การกำหนดให้อยู่ในวันนี้ก็เพื่อให้แน่ใจว่าดวงอาทิตย์โคจรจากราศีมีนเข้าสู่ราศีเมษแล้วอย่างน้อย 1 องศา

นางสงกรานต์ เป็นคติความเชื่ออยู่ในตำนานสงกรานต์ซึ่งรัชกาลที่ 3 ให้จารึกลงในแผ่นศิลาติดไว้ที่คอสองเฉลียงศาลาทิศพระมณฑป หลังเหนือ เป็นเรื่องเล่าถึงความเป็นมาของประเพณีดังกล่าวโดยสมมุติผ่านเรื่องราวธรรมบาลกุมารและนางสงกรานต์ทั้งเจ็ดเทียบกับแต่ละวันในสัปดาห์ ปีไหนตรงกับวันใดนางสงกรานต์ที่มีชื่อสมมุติเข้ากับวันนั้น ๆ ก็จะเป็นผู้อัญเชิญพระเศียรท้าวกบิลพรหมออกแห่ไปสรงน้ำซึ่งนางสงกรานต์ทั้งเจ็ดนี้เป็นเทพธิดาลูกสาวท้าวกบิลพรหมและเป็นบาทบริจาริกาของพระอินทร์ เช่น ในปี 2555 วันมหาสงกรานต์ ตรงกับวันศุกร์ที่ 13 เมษายน ปีมะโรงหรือปีงูใหญ่ นางสงกรานต์มีนามว่ากิมิทาเทวี ทรงพาหุรัดทัดดอกจงกลนี เครื่องประดับบุษราคัม ภักษาหารกล้วยน้ำ หัตถ์ซ้ายทรงขรรค์ หัตถ์ซ้ายทรงพิณเสด็จไสยาสน์ลิ้มเนตร (นอนลิ้มตา) มาเหนือหลังพาหนะมหิงส์ (ควาย)

เรื่องตำนานสงกรานต์มีว่าเศรษฐีคนหนึ่งไม่มีบุตรได้ไปบวงสรวงบูชาพระไทรในวันนักษัตรฤกษ์สงกรานต์ ครั้นมีบุตรจึงให้ชื่อว่า ธรรมบาลกุมาร ธรรมบาลกุมารนั้นเรียนจบไตรเพทและรู้ภาษาคน อายุเพียงเจ็ดขวบก็ได้เป็นอาจารย์บอกมงคลแก่มนุषย์ทั้งหลาย ซึ่งในขณะนั้นชาวโลกนับถือกบิลพรหมว่าเป็นผู้แสดงมงคลแก่มนุषย์ทั้งปวง กบิลพรหมจึงลงมาถามปัญหาธรรมบาลกุมาร 3 ข้อ

คือ เช้าเราคืออยู่แห่งใด เทียงเราคืออยู่แห่งใด และค่ำเราคืออยู่แห่งใด โดยสัญญาว่าถ้าแก้ปัญหาก็จะตัดศีระชะบูชา ถ้าแก้ไม่ได้จะตัดศีระชะธรรมบาลกุมารเสีย ธรรมบาลกุมารขอผลัด 7 วัน ครั้นล่วงไปได้หกวันธรรมบาลกุมารก็ยังแก้ไม่ได้คิดจะหนีไปซุกซ่อนตายเสียจึงลงจากปราสาทไปนอนอยู่ใต้ต้นตาลที่มีนกอินทรี 2 แม่ลูกอยู่ในรัง ลูกนกอินทรีร้องให้หิวอาหาร นางนกอินทรีจึงปลอบลูกว่าพรุ่งนี้จะได้กินศพธรรมบาลกุมารซึ่งทำวกลิปพรหมจะฆ่าเสียเพราะทนายปัญหาไม่ได้ ลูกนกจึงถามปัญหาและวิธีแก้ แม่บอกปัญหาและแก้ว่าเช้าเราคืออยู่ที่หน้า มนุษย์จึงเอาน้ำล้างหน้า เวลาเที่ยงเราคืออยู่ที่อกมนุษย์ทั้งหลายจึงเอาเครื่องหอมประพรมที่อก เวลาค่ำเราคืออยู่ที่เท้า มนุษย์ทั้งหลายจึงเอาน้ำล้างเท้า ธรรมบาลกุมารก็กลับไปปราสาทและแก้ปัญหามาตามที่ได้ยินมา ทำวกลิปพรหมจึงตรัสเรียกธิดาทั้งเจ็ด ได้แก่ นางทงษะ นางโคราค นางรากษส นางมณฑา นางกิริณี นางกิมิทา และนางมโหทร อันเป็นบาทบริจาริกาพระอินทร์ให้มาคอยรับศีระชะที่จะตัดบูชาธรรมบาลกุมาร แล้วก็ตัดศีระชะส่งให้ธิดาองค์ใหญ่ นางจึงเอามามารับพระเศียรบิดาไว้แทนทำประทักษิณรอบเขาพระสุเมรุ 60 นาที ครั้นถึงครบกำหนด 365 วันโลกสมมุติว่าปีหนึ่งเป็นสงกรานต์ นางเทพธิดาทั้งเจ็ดต้องค้ำผลัดเวรกันมาเชิญพระเศียรทำวกลิปพรหมออกแห่ประทักษิณทุกปี

นางสงกรานต์ทั้งเจ็ดนาง จะมีนาม อาหาร อาวุธ และสัตว์ที่เป็นพาหนะต่างกันตามแต่ละวันในสัปดาห์ วันอาทิตย์ นางทงษะทัดดอกทับทิม เครื่องประดับปัทมราคหรือปัทมราช (พลอยสีแดง) ภัทษาหารมะเดื่อ หัตถ์ขวาทือจักรหัตถ์ซ้ายถือสังข์ มีครุฑเป็นพาหนะ

วันจันทร์ นางโคราคะทัดดอกปีป เครื่องประดับมุกดา ภัทษาหารน้ำมัน หัตถ์ขวาทือพระขรรค์หัตถ์ซ้ายถือไม้เท้า มีเสือเป็นพาหนะ

วันอังคาร นางรากษส (ราก - สด) ทัดดอกบัวหลวง เครื่องประดับโมรา ภัทษาหารโลหิต หัตถ์ขวาทือตรีศูลหัตถ์ซ้ายถือธนู มีสุกรเป็นพาหนะ

วันพุธ นางมณฑาทัดดอกจำปา เครื่องประดับไพฑูริย์ ภัทษาหารนมเนย หัตถ์ขวาทือเหล็กแหลมหัตถ์ซ้ายถือไม้เท้า มีคัสพะ (ลา) เป็นพาหนะ

วันพฤหัสบดี นางกิริณีทัดดอกมณฑา เครื่องประดับมรกต ภัทษาหารถั่ว งา หัตถ์ขวาทือขอช้างหัตถ์ซ้ายถือปิ่น มีช้างเป็นพาหนะ

วันศุกร์ นางกิมิทาทัดดอกจกกลณี เครื่องประดับบุษราคัม ภัทษาหารกล้วยน้ำ หัตถ์ขวาทือพระขรรค์หัตถ์ซ้ายถือพิณ มีมเหสี (ควาย) เป็นพาหนะ

วันเสาร์ นางมโหทรทัดดอกสามหาว (ผักตบ) เครื่องประดับนิลรัตน์ ภัทษาหารเนื้อทราย หัตถ์ขวาทือจักรหัตถ์ซ้ายถือตรีศูล มีนกกยุงเป็นพาหนะ (พระครูวินัยธรอัฐพร. 2555 : สัมภาษณ์)

1.2.1.5 มหัตศจรรย์มรดกโลกวัดโพธิ์

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำองค์ความรู้จากปราชญ์ของไทย เช่น ตำราการแพทย์ โบราณคดี วรรณกรรม โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ฯลฯ จารึกลงบนแผ่นหินอ่อนประดับไว้ตามบริเวณผนังภายในวัดซึ่งความรู้ที่จารึกไว้บนแผ่นศิลาในปัจจุบันรวมเรียกว่าประชุมจารึกวัดพระเชตุพน โดยองค์การยูเนสโกมีมติรับรองขึ้นทะเบียนศิลาจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเป็นเอกสารมรดกความทรงจำโลก

การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะจารึกสรรพวิทยาการของไทยในเวลานั้นลงบนแผ่นศิลาเผยแพร่ให้ประชาชนสามารถหาความรู้ได้ จำเป็นต้องอาศัยกวี นักปราชญ์ราชบัณฑิตในด้านต่าง ๆ และหมอล่อง ที่ได้บอกวิชาความรู้ต่าง ๆ

โดยเฉพาะการแพทย์ แล้วจารึกเพื่อเผยแพร่สู่ประชาชน การบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน จึงเป็นงานมหกรรมการกุศลครั้งใหญ่ที่สุดครั้งหนึ่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และทำให้วัดพระเชตุพนมีฐานะเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของสยาม เพราะสามารถรวบรวมสรรพวิทยาการทุกอย่างของสยามประเทศในเวลานั้นมารวบรวมไว้ที่วัดพระเชตุพนนี้ ครอบคลุมทั้งด้านอักษรศาสตร์ สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม งานช่างทุกแขนง จิตรกรรม แพทยศาสตร์ รัฐศาสตร์ มานุษยวิทยา ฯลฯ จารึกที่ประดับไว้ที่พระอารามนั้นมีนับพันแผ่น ซึ่งจากการสำรวจเพื่อนำเสนอองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) เพื่อประกาศขึ้นทะเบียนเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกในทะเบียนนานาชาตินั้น พบจารึกจำนวน 1,440 รายการ ความจริงแล้วต้องมีมากกว่า 2,000 รายการ เพราะจากการสำรวจตรวจสอบ พบจารึกที่ชำรุดสูญหายจากการรื้อถอนศาลาทิศตะวันตกของพระมณฑปไป 1 หลัง เพื่อสร้างพระมหาเจดีย์รัชกาลที่ 4 ซึ่งมีจารึกโคลงโลกนิติและในรัชกาลที่ 5 มีการรื้อศาลารายรอบวัดไป 8 หลัง เพราะชำรุดมากไม่มีงบประมาณที่จะปฏิสังขรณ์ ดังนั้นจารึกตำรายาและชาดกในศาลานั้น ๆ จึงสูญหายไปด้วย (พระราชเวที. 2555 : สัมภาษณ์)

จารึกสรรพวิทยาการวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นมรดกภูมิปัญญาไทยที่มีความสำคัญในระดับสากล มีคุณสมบัติสำคัญตามหลักเกณฑ์ที่ยูเนสโกกำหนด คือ เป็นของแท้ เป็นของที่ยาก เป็นของที่มีคุณค่าแก่มวลมนุษยชาติไม่เฉพาะคนไทยเท่านั้น ยูเนสโกได้ขึ้นทะเบียนจารึกวัดโพธิ์เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลก ในระดับนานาชาติ โดยเห็นว่าวิชาความรู้ทั้งหมดในจารึกวัดโพธิ์จำนวน 1,440 ชิ้น มีลักษณะเป็นสากล มีคุณค่าในด้านความเป็นหนึ่งเดียวที่ไม่อาจทดแทนได้ หากสูญหายหรือเสื่อมสภาพนับเป็นอันตรายใหญ่หลวงต่อมนุษยชาติหาเอกสารอื่นใดมาเปรียบเทียบกับไม่ได้ ด้านความเป็นของแท้ ไม่ใช่สำเนาลอกเลียนหรือของปลอม และด้านความเป็นสากล คือ เป็นเอกสารที่ผลิตขึ้นในช่วงเวลาสำคัญในอดีต และมีความสำคัญต่อเนื่อง ยั่งยืน ตลอดไป ไม่ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งมีการแบ่งเนื้อหาเป็นหมวด ที่มีสรรพวิชาหลากหลาย ไม่ใช่ความรู้เฉพาะในประเทศไทย เช่น เรื่องพระพุทธศาสนา เรื่องวรรณกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลาจารึกเรื่องฤๅษีตัดตนเป็นสากลมาก วงการแพทย์หลายประเทศขณะนี้กำลังมองย้อนไปว่า ความรู้ที่บรรพบุรุษให้ไว้ น่าจะมีประโยชน์มาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งอาจจะนำกลับไปปรับปรุงบางสิ่งบางอย่าง และตำราฤๅษีตัดตนมีมาตั้งแต่ก่อนตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมความรู้ที่มีตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาंनाมาจารึกไว้เพราะเกรงว่าจะสูญหาย และในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ที่โปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมองค์ความรู้และสรรพวิทยาการต่าง ๆ ของไทยนำมาจารึกไว้ในศิลาจารึกและประดิษฐานไว้ที่วัดโพธิ์ซึ่งเป็นศูนย์กลางการศึกษาของไทยในสมัยนั้น ถือเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทยและเป็นที่ยอมรับของนักปราชญ์แลกเปลี่ยนความรู้จนถึงทุกวันนี้

จารึกวัดโพธิ์มีความสำคัญตรงตามหลักเกณฑ์และมาตรฐานของแผนมรดกความทรงจำแห่งโลก (Memory of the World) โดยมีหลักเกณฑ์ที่สำคัญ ได้แก่

1) มีความโดดเด่นด้านรูปแบบการรวบรวมข้อมูลและนำเสนอต่อประชาชน มีความรู้หลากหลายสรรพวิชา เช่น พุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ ภาษา วรรณกรรม ภูมิศาสตร์ วิทยาศาสตร์ การปกครอง จารึกจำนวนมากเกี่ยวข้องกับการแพทย์ สุขภาพอนามัย รวมทั้งการนวดวัดโพธิ์ซึ่งเป็นที่ยอมรับและปฏิบัติกันทั่วโลก

2) มีรูปหล่อบุคคลต่างภาษา 32 รูป และคำอธิบายแสดงโลกทัศน์กว้างไกลของคนไทยในเวลานั้น

3) มีจารึกเกี่ยวกับรามเกียรติ์ หรือรามายณะ และเรื่องนิทานสิบสอง เหลี่ยมหรือชาห์นามห์ วรรณกรรมคำสอนระดับโลก

4) ความรู้ที่ปรากฏบนจารึกวัดโพธิ์คือองค์ความรู้ของโลกตะวันออกใน เวลาที่มีภัยคุกคามจากโลกตะวันตก

5) วัดโพธิ์ คือมหาวิทยาลัยและหอสมุดเปิดแห่งแรกในโลกตะวันออก มีความสำคัญมากต่อการพัฒนาสังคมไทย

6) รูปแบบการเขียนมีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง

7) สถานที่แห่งนี้ คือพระอารามหลวงที่กว้างขวางใหญ่โตที่สุดในประเทศไทย พรั่งพร้อมด้วยรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม มีนักท่องเที่ยวและพุทธศาสนิกชนจากทั่วโลกจำนวนมากมาเยี่ยมชมและกราบไหว้บูชา

8) มีความหายากเป็นสิ่งเดียวในโลก มีความครบถ้วนสมบูรณ์ ฯลฯ

ศิลาจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามหรือจารึกวัดโพธิ์ รวบรวมวิชาความรู้เอาไว้หลายแขนง โดยเปิดโอกาสให้ผู้สนใจเข้าไปศึกษาหาความรู้ได้ตลอดเวลาอย่างเสรี จึงถือได้ว่าวัด พระเชตุพนวิมลมังคลารามเป็นมหาวิทยาลัยเปิดหรือตลาดวิชาแห่งแรกของประเทศไทย ด้วยพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ซึ่งตลอดระยะเวลาที่ทรงดำรงสิริราชสมบัติเป็นเวลา 26 ปี 8 เดือน 11 วัน (21 ก.ค. 2367 - 2 เม.ย. 2394) ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อประเทศชาติไว้เนืองนิตย์ ได้มีผู้ศึกษาจัดแบ่งหมวดหมู่วิชาต่าง ๆ ของศิลาจารึก ภาพเขียนบนผนัง ตลอดจนศิลปกรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยเทียบกับการจัดเลขหมู่หนังสือในระบบทศนิยมของดิวอี้ จัดแยกออกได้เป็น 8 หมวด คือ หมวดประวัติ หมวด พระพุทธศาสนา หมวดตำรายา หมวดวรรณกรรม หมวดสุภาษิต หมวดทำเนียบ หมวดประเพณี และ หมวดอนามัย ตามลำดับ (พระมหากิตติศักดิ์ ฐานจาโร. 2555 : สัมภาษณ์)

วัดโพธิ์หรือวัดพระเชตุพน เป็นสถานศึกษาหรือแหล่งค้นคว้าหาความรู้ที่ สมบูรณ์แบบที่สุดจนได้รับสมญานามว่าวัดมหาวิทยาลัยแห่งแรกของเมืองไทย องค์ความรู้ที่ปรากฏใน จารึกพอสรุปได้ดังนี้

1) หมวดประวัติ จารึกประวัติการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนใน สมัยรัชกาลที่ 1 รวมรายการสมโภชด้วย ติดไว้ที่ผนังมุมหลังของวิหารทิศตะวันออก มีจารึกจำนวน 21 แผ่น ประกอบด้วยเรื่อง 2 เรื่อง ได้แก่ เรื่องประวัติการปฏิสังขรณ์วัดและชื่อเฉพาะเช่นชื่อพระมหาเจดีย์ ชื่อสถูป ชื่อพระวิหารทิศ เป็นต้น

2) หมวดพุทธศาสนา จารึกเป็นร้อยแก้ว มีจำนวน 310 แผ่น ประกอบด้วยเรื่องต่าง ๆ 12 เรื่อง ได้แก่ เรื่องมหาวงษ์ ประวัติพระพุทธรูปสาวกเอตทัคคะ เช่น พระอัญญา โภจนทัต พระสารีบุตร พระมหากัสสป รวม 40 เรื่อง จารึกตีพิมพ์พระอุโบสถ ได้ภาพเขียนเป็นคำบรรยายเรื่องสั้น ๆ และพุทธสาวกเอตทัคคะมีภิกษุณีอรหันต์เอตทัคคะ อุบาสกเอตทัคคะ อุบาสิกาเอตทัคคะ เป็นจารึกบรรยายภาพฝาผนังระหว่างช่องหน้าต่างและประตูวิหารพระพุทธไสยาสน์ มีพานิทาน ทศชาติชาดก เวสสันดรชาดก อรรถกถาชาดก ญาณ 10 รวมจารึกเรื่องเปตกถาและนiryกถา คือ เรื่องเปรตและสัตว์นรกติดที่คอสองด้านนอกของศาลาการเปรียญ (ที่ตั้งพระอุโบสถเก่าสมัยยังเป็นวัดโพธิ์อาราม)

3) หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี จารึกบรรยายภาพรามัญกวนข้าวทิพย์ มหาสงกรานต์ ตีตโง้วที่ผนังศาลาทิศรอบหอไตร และจารึกบรรยายภาพวีระบวณแห่งกฐินพยุหยาตรา ทางสถลมารคตีตโง้วที่ผนังด้านหลังศาลาคู่หน้าพระมหาเจดีย์ มีจารึกจำนวน 36 แผ่น

4) หมวดทำเนียบต่าง ๆ มีทำเนียบสมณศักดิ์ จารึกบอกชื่อตำแหน่งสมณศักดิ์สมัยรัชกาลที่ 3 อยู่กลางดวงตราประจำตำแหน่ง เขียนเป็นลายรดน้ำ ที่บานหน้าต่างด้านในของพระอุโบสถ จารึกทำเนียบหัวเมืองขึ้นกรุงสยามฯ และผู้ครองเมืองสมัยรัชกาลที่ 3 นอกจากนี้ยังมีภาพคนต่างภาษาซึ่งเป็นชนชาติต่าง ๆ แต่งกายตามธรรมเนียมของชนชาตินั้น ๆ มีโคลงจารึกจำนวน 128 แผ่น อธิบายภาพตีตโง้วที่ผนังศาลาราย

5) หมวดอนามัย มีจารึกอธิบายวิธีแก้ปวดเมื่อยตามร่างกายโดยวิธีนวดและบริหารร่างกาย และโคลงอธิบายรูปฤๅษีตัดตนทำต่าง ๆ แก้วโรค แก้วเมื่อย แก้วขมมีครบทุกท่า เดิมตีตโง้วที่ผนังศาลาราย ปัจจุบันประดับไว้ที่ภูเขาจำลองด้านใต้เหลืออยู่ไม่ถึง 20 ท่า (ของเดิม 80 ท่า) ตัวอย่างโคลงฤๅษีตัดตน

แก้ปวดท้องแก้ข้อเท้า	๑ ฤๅษีสี่ชื่อให้	นามนคร รามเอย
	อัญนะควาวิอักษร	อะตั้ง
	พับขงฆ์เทอดถวัตร	สองไปล่ หลังนา
	แก้คอขัดเท้าทั้ง	ป่วยท้องบรรเทา
แก้เสมหะในลำคอ	๑ พระยุดุทธอักขะไขว้	นามยุดุ
	สี่อักษรตราบสุต	สี่สิ้น
	นั่งสมาธิหัตถ์สัประหยุด	เศียรอีก แคนงา
	เสมหะปะทะต้นลิ้น	ล่งล้าล้าสอ”

(กรมหมื่นนุชิตชิโนรส)

6) หมวดตำรา จารึกตำรายาแพทย์แผนโบราณทั้งฉบับหลวงและฉบับเขลยศักดิ์ เริ่มตั้งแต่ให้ทราบสมุฏฐานของโรค ยารักษาโรค วิธีตรวจและเยียวยาโรคติดอยู่ที่ศาลารายหัวบริเวณวัด

7) หมวดสุภาษิต จารึกปฐมสุภาษิตหรือสุภาษิตพระร่วงเป็นสุภาษิตที่รวบรวมคำสอนต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วเข้าด้วยกัน ฉันท์พาลีสอนน้อง กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ตีตโง้วที่ผนังด้านในศาลาคู่หน้าพระมหาเจดีย์ โคลงโลกนิติจารึกตีตโง้วที่ผนังด้านนอกศาลาทิศรอบหอไตร

8) หมวดวรรณคดี จารึกหมวดวรรณคดีนี้มีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ที่เป็นร้อยแก้วก็มีเรื่องนารายณ์สิบปาง เรื่องเบ็องตันรามเกียรติ์ จารึกนิทานสิบสองเหลี่ยม (มาจากนิทานอิหร่านราชธรรมสมัยโบราณ) ตีตโง้วด้านในศาลาทิศรอบหอไตรทรงมณฑป ที่เป็นร้อยกรองก็มีโคลงจารึกบรรยายภาพจำหลักศิลาเรื่องรามเกียรติ์บางตอน 154 แผ่น ตีตโง้วที่ด้านนอกผนังพระอุโบสถ นอกจากนี้ก็มีตำราแต่งฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และตำราเพลงยาวกลบท กลอักษร เป็นพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 3 รวมอยู่ด้วยกับผลงานที่กวีซึ่งมีชื่อเสียงในสมัยนั้นช่วยกันแต่งขึ้น

จาริกวัดโพธิ์เป็นเอกสารโบราณที่สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาของบรรพชนคนไทยที่ส่งประกายคุณค่าวิชาความรู้ด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะแต่คนไทยในประเทศไทยเท่านั้นที่รู้ แม้นคนต่างชาติก็รู้จักและคุ้นเคย นับได้ว่าวิชาความรู้ที่มีอยู่ในจาริกวัดโพธิ์มีลักษณะเป็นสากล

คณะกรรมการของยูเนสโกแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกว่าด้วยแผนงานความทรงจำแห่งโลก (UNESCO Memory of the World Committee for the Asia Pacific Regional – MOWCAP) ประกาศขึ้นทะเบียนจาริกวัดโพธิ์เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกระดับภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2551 ณ กรุงแคนเบอร์รา ประเทศออสเตรเลีย และจากการประชุมของคณะกรรมการที่ปรึกษานานาชาติว่าด้วยแผนงานความทรงจำแห่งโลกของยูเนสโก ครั้งที่ 10 (The tenth meeting of the international advisory committee for the memory of the world programme of UNESCO) ได้ประกาศรับรองให้จาริกวัดโพธิ์ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลก ระดับนานาชาติ เมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม 2554 ณ เมืองแมนเชสเตอร์ สหราชอาณาจักร (พระราชเวที. 2555 : สัมภาษณ์)

การที่จาริกวัดโพธิ์ มรดกภูมิปัญญาไทยได้รับยกย่องจากองค์การยูเนสโก เพราะมีคุณสมบัติครบถ้วนตามหลักเกณฑ์โดยเป็นการรวบรวมหลักฐานลายลักษณ์อักษรที่มีคุณค่าต่อมนุษยชาติ คงความเป็นของแท้ (Authenticity) เป็นหนึ่งเดียวและมีอาจทดแทนได้ (Unique and Irreplaceable) มีความโดดเด่นสำคัญในโลกทั้งในด้านเวลา (Time) เนื้อหาสาระและแนวคิด (Subject and Theme) สถานที่ (Place) บุคคล (People) รวมทั้งรูปแบบ (Form and Style) และความสำคัญทางสังคมด้านจิตวิญญาณในชีวิตชุมชน (Social Spiritual Community Significance) นอกจากนี้ยังมีความหายาก (Rarity) และความสมบูรณ์ (Integrity) ฯลฯ ซึ่งล้วนเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษไทยที่ได้สร้างสรรค์สรรพวิชาความรู้ต่าง ๆ ไว้เพื่อเป็นมรดกความทรงจำอันล้ำค่าของลูกหลานไทยและมนุษยชาติ.

1.2.1.6 มหัทศจรยต์ำนานยักษ์วัดโพธิ์

ยักษ์วัดโพธิ์นั้นอยู่ที่ซุ้มประตูทางเข้าพระมณฑป ลักษณะคล้ายยักษ์ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ นอกจากนี้ ยังมีตำนานเกี่ยวกับยักษ์วัดโพธิ์และยักษ์วัดแจ้งซึ่งทำให้เกิดท่าเตียนในปัจจุบันด้วย ตำนานกำเนิดท่าเตียนนั้นเล่ากันว่า พื้นที่โล่งเตียนบริเวณท่าเตียนเป็นผลมาจากการต่อสู้ของยักษ์วัดโพธิ์กับยักษ์วัดแจ้ง (วัดอรุณฯ) ที่อยู่ฝั่งตรงข้ามวัดโพธิ์ เดิมยักษ์ทั้ง 2 ตนเป็นเพื่อนรักกัน วันหนึ่งยักษ์วัดโพธิ์ไม่มีเงินได้เหาะข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาไปขอยืมเงินจากยักษ์วัดแจ้ง แต่เมื่อถึงกำหนดส่งคืนยักษ์วัดโพธิ์กลับไม่ยอมคืนเงินให้ ยักษ์วัดแจ้งจึงเหาะข้ามแม่น้ำเจ้าพระยามาทวงจนเกิดการต่อสู้กันทำให้ต้นไม้ในบริเวณที่ถูกยักษ์ทั้งสองเหยียบย่ำล้มตายจนราบเรียบกลายเป็นที่โล่งเตียนไปหมด ครั้นเมื่อพระอิศวรทราบเรื่องจึงลงโทษโดยการสาปให้ยักษ์ทั้ง 2 กลายเป็นหิน แล้วให้ยักษ์วัดโพธิ์ทำหน้าที่ยืนเฝ้าประตูพระมณฑป ให้ยักษ์วัดแจ้งยืนเฝ้าพระวิหารวัดแจ้ง และจากการสู้รบของยักษ์ทั้งคู่ที่ทำให้ชุมชนละแวกนั้นโล่งเตียน ชาวบ้านจึงพากันเรียกว่า “ท่าเตียน” เรื่อยมาจนทุกวันนี้

การสร้างรูป “ยักษ์” รักษาประตูวัดพระเชตุพนนั้นมีมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 ซึ่งต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงให้ร้อยยักษ์เฝ้าประจำประตูทั้ง 4 ประตูออกแล้วนำลั่นถันหรือรูปตุ๊กตาศิลาดินมาตั้งแทน โปรดเกล้าฯ ให้หล่อรูปยักษ์ขนาดเล็กสูงประมาณ 175 เซนติเมตร จำนวน 8 ตน ตั้งไว้ที่

ทางเข้าหอไตร (พระมณฑป) ตรงซุ้มประตูทั้ง 4 ด้าน ด้านละ 1 คู่ เพื่อให้ทำหน้าที่พิทักษ์รักษาหอพระไตรปิฎกอันได้แก่

ทศกัณฐ์และสหัสเดชะ อยู่ที่ประตูทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
อินทราชิตและสุริยาภพ อยู่ที่ประตูทิศตะวันออกเฉียงใต้
พญาขรและสัทธาสูรอยู่ที่ประตูทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
ไมยราพและแสงอาทิตย์อยู่ที่ประตูทิศตะวันตกเฉียงใต้

ภาพประกอบ 24 ยักษ์วัดโพธิ์

ยักษ์ประจำซุ้มประตูหอพระไตรปิฎกที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้หล่อขึ้นแล้วตั้งไว้ตรงซุ้มประตูทางเข้าทั้ง 4 ด้าน ด้านละ 1 คู่ เพื่อทำหน้าที่พิทักษ์รักษาหอพระไตรปิฎกนั้นในปัจจุบันเหลืออยู่เพียง 2 คู่ คือพญาขรและสัทธาสูร ด้านซุ้มประตูทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และไมยราพกับแสงอาทิตย์ ด้านซุ้มประตูทิศตะวันตกเฉียงใต้

1.2.1.7 มหัทศจรีย์ผ่านภพรัตนโกสินทร์ (Unseen)

ศาลาการเปรียญวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เดิมเป็นพระอุโบสถของวัดโพธารามสร้างตั้งแต่สมัยอยุธยาแต่ภายหลังการสถาปนาพระอุโบสถหลังใหม่ของวัดพระเชตุพนแล้วจึงได้ลดฐานะเป็นศาลาการเปรียญ ศาลาการเปรียญเป็นพุทธสถานที่ปฏิบัติธรรมแทนพระวิหาร พระประธานที่ประดิษฐานคือพระประธานปางสมาธิองค์เดิมของอุโบสถวัดโพธาราม มีนามว่า “พระพุทธศาสดา” รัชกาลที่ 3 โปรดให้บูรณปฏิสังขรณ์ประทับบนฐานชุกชิ่งดงาม ตามเสาและเหนือกรอบประตูหน้าต่างภายในมีกรอบกระจกไม้สักแกะสลักลวดลายดอกพุดตานงดงามมาก ที่คอสองมุขโถงทั้งด้านหน้าและด้านหลัง มีภาพจิตรกรรมเรื่องนรกขุมต่าง ๆ และเปรต 12 จำพวก

ภาพประกอบ 25 ศาลาการเปรียญ

ใน พ.ศ. 2547 มีการบูรณะศาลาการเปรียญเพิ่มอีก ที่ผนังด้านหน้าทิศ ตะวันออกสร้างซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืนปางเปิดโลก (ตามคติในวันที่พระพุทธรองค์เสด็จลง จากดาวดึงส์หลังจากแสดงธรรมโปรดพระพุทธรมาตาเป็นเวลา 3 เดือน จึงเสด็จกลับถึงโลกมนุษย์ในวัน แรม 1 ค่ำ เดือน 11 ทรงแสดงปาฏิหาริย์บันดาลให้ภูมิทั้งสามมองเห็นซึ่งกันและกัน คือ มนุษย์มองเห็น เมืองสวรรค์และนรก ชาวสวรรค์มองเห็นโลกมนุษย์และนรก สัตว์นรกได้เห็นสวรรค์และโลกมนุษย์) ซึ่ง สอดคล้องกับภาพจิตรกรรมฝาผนัง ภายในศาลาการเปรียญจัดให้เป็นที่ประกอบศาสนกิจและฝึกสมาธิ ไกล่ประตุกลางตรงหน้าพระประธานตั้งธรรมาสันบุษบกไม้แกะสลักฝีมือสกุลช่างอยุธยาตอนปลาย ประณีตงดงาม หากไปยืนด้านหน้าซุ้มประตูศาลาการเปรียญมองเข้ามาภายในศาลาการเปรียญจะเห็น องค์พระประธานประทับบนบุษบกพอดี ถ้ามองออกนอกศาลาการเปรียญทางตะวันตกจะเห็นองค์พระ ปรางค์วัดอรุณราชวราราม ซึ่งประดิษฐานบนฝั่งแม่น้ำตรงข้ามอย่างชัดเจนงดงาม นับเป็นมุมมองใหม่ที่ หลายท่านยังไม่เคยเห็นหรือ Unseen at Wat Pho อีกภาพหนึ่ง (เปิดให้เข้าชมในช่วงเทศกาลปีใหม่ และสงกรานต์)

1.2.1.8 มหัตศจรรย์วิจิตรพระพุทธเทวปฏิมากร

ห้าศอกคืบสั้นิ้ว	มีประมาณ
หน้าตักพระประธาน	ท่านไว้
อุโบสถซึ่งสิ่งสถาน	สถิตที่ นี้นา
สิบลูปลาวกไหว้	แห่ห้อมแห่นองค์
ถวายชื้อรปือเกียรติก้อง	กำจร
โดยอดีตสังทร	เหตุอ้าง
พุทธเทวปฏิมากร	ปรากฏ นามเอย
องค์อมรมาสร้าง	ศฤษฏ์ไว้แต่เพรง

(จารึกที่ผนังด้านหน้าพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม)

พระพุทธรูปเทวปฏิมากร แปลว่าพระพุทธรูปที่เทวดามาสร้างหรือเนรมิต หน้าตักกว้าง 5 ศอก 1 คืบ 4 นิ้ว สูงตลอดพระรัศมี 7 ศอก คืบ เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ประทับนั่งบนบัลลังก์ภายใต้พระเศวตฉัตรประดิษฐานเป็นประธานอยู่ภายในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สันนิษฐานว่าเป็นพระพุทธรูปสมัยอยุธยา ซึ่งรัชกาลที่ 1 ทรงอัญเชิญมาจากวัดศาลาสีหน้า (ปัจจุบันคือวัดคูหาสวรรค์ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร) แทนพระประธานองค์เดิมที่โปรดฯ ให้ประดิษฐานไว้ที่ศาลาการเปรียญ ด้วยมีพระประสงค์ตั้งมั่นอย่างแน่วแน่ว่าจะเป็นพระนครอย่างถาวร

พระพุทธรูปเทวปฏิมากรนี้ มีพุทธลักษณะงดงามได้สัดส่วนเป็นพิเศษ และปางสมาธิเป็นสัญลักษณ์ของความมั่นคงแห่งราชวงศ์จักรีจึงเป็นที่ต้องพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 1 ในแผ่นดินรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้อัญเชิญพระบรมอัฐิและพระราชสรีระคารของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 จากเจ้านายในราชวงศ์จักรีมาบรรจุไว้ในพุทธอาสน์ (ฐานชุกชี) พระพุทธรูปเทวปฏิมากรชั้นที่ 1 ตรงบริเวณผ้าทิพย์เพื่อให้มหาชนสักการบูชาและบำเพ็ญกุศล ส่วนชั้นที่ 2 ยังคงประดิษฐานรูปพระอัครสาวกทั้งสององค์ และชั้นล่างสุดเป็นที่ประดิษฐานพระมหาสาวก 8 องค์ (พระอรหันต์ 8 ทิศ)

การใช้พระเศวตฉัตรอันเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นพระเจ้าแผ่นดินกับประติมากรรมพระพุทธรูปและการใช้ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องทรมานท้าวมหาชมพู รวมทั้งการแต่งองค์พระพุทธรูปเทวปฏิมากรด้วยผ้าทรงสีทับทิมชั้นใน ตาดชั้นนอก กับทั้งในวันที่ทรงสมานพระอุโบสถแล้วหลั่งน้ำอุทิสาทกลเหนือพระหัตถ์พระพุทธรูปปฏิมากรถวายพระอารามแก่พระสงฆ์ตามพระบาลีนั้น แสดงนัยยะสำคัญของพุทธสัญลักษณ์ อุปมาดั่งพระพุทธเจ้าซึ่งเนรมิตพระบวรกายเป็นพระเจ้าราชาธิราช พระเจ้าจักรพรรดิแห่งชมพูทวีป ด้วยทรงมีพระญาณหยั่งรู้ความต้องการของท้าวมหาชมพูที่ต้องการจะสำแดงอิทธิฤทธิ์ให้มิชียชนะเหนือพระเจ้าราชาธิราช แต่ก็ต้องยอมพ่ายแพ้ถวายบังคมบรมบาทพระพุทธรูปองค์ในที่สุด ซึ่งสัมพันธ์กับอุดมการณ์ทางการเมืองในขณะนั้น ที่ได้ทรงสถาปนาราชธานีแห่งใหม่ ให้เป็นศูนย์กลางของโลกและของพระพุทธศาสนาด้วยพร้อม ๆ กัน อันเป็นโลกทัศน์ของสังคมยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งมาขยายความชัดเจนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ด้วยการโปรดฯ ให้เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังระหว่างหน้าต่างพระอุโบสถที่ทรงสร้างใหม่ด้วยเรื่องสาวกเอตทัคคะ 41 เรื่อง ผนังเหนือหน้าต่างเขียนเรื่องอัมมกชาดก บานประตูพระอุโบสถด้านใน เขียนรูปพัทธราชาคณะ ถานานุกรมเปรียญทั้งฝ่ายคามวาสีและอรัญวาสี ในกรุงและหัวเมือง บานหน้าต่างด้านในเขียนตราเจ้าคณะสงฆ์ นอกจากนี้ที่คอสองทักษิณพระระเบียงชั้นในเขียนหัวเมืองขึ้นกรุงสยาม 374 หัวเมือง (พระมหาชนะ เขมจิตโต. 2555 : สัมภาษณ์)

1.2.1.9 มหัตศรีย์ต้นตำรับนวดแผนไทย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมการแพทย์แผนโบราณและศิลปวิทยาการครั้งกรุงศรีอยุธยาไว้ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทรงพระราชดำรินำเอาท่าดัดตนอันเป็นการพักผ่อนอิริยาบถแก้ปวดเมื่อยตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ประยุกต์กับคัมภีร์ไทยที่ยกย่องฤษีเป็นครูผู้ประสิทธิ์ประสาทวิทยาการต่าง ๆ ทำเป็นรูปฤษีดัดตนแสดงท่าต่าง ๆ ไว้ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเพื่อให้ราษฎรทั่วไปได้ศึกษาเล่าเรียนและรักษาโรคได้อย่างกว้างขวาง สมัยแรกสร้างนั้นปั้นด้วยดิน ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ครั้งใหญ่ ใน พ.ศ. 2375 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นณรงค์หริรักษ์ (พระองค์เจ้าดวงจักร) ซึ่งกำกับกรมช่างหล่อ เกณฑ์ช่างหล่อรูปฤษีขึ้นใหม่แทนของเดิมซึ่งมีมาอยู่ก่อน

แล้วแต่ครั้งรัชกาลที่ 1 ตั้งไว้ตามแท่นที่ก่อขึ้นตรงเฉลียงด้านในของศาลารายแต่ละหลังรอบวัดหลังละ 4 - 5 รูป และมีโคลงเขียนกำกับติดไว้ที่ผนังศาลาราย โคลงเหล่านี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ นักปราชญ์ และพระภิกษุ ช่วยกัน แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพกำกับรูปฤๅษีเหล่านั้นท่าละ 1 บท ทั้งหมดมี 85 บท เป็นโคลงนำ 5 บท และ พระองค์เองรวมทั้งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ก็ได้ทรงพระราชนิพนธ์โคลง พระราชทานไว้ด้วย

๑ เปนประโยชน์นรชาติสิ้น สบสถาน
 เฉกเช่นโอสถทาน ท่านให้
 ภูลพ่อมพุทธสมภาร สมโพธิ พระนา
 ประกาศพระเกียรติยศไว้ ตราบฟ้าดินสูญฯ

(วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. 2554 : 703 - 715)

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ช่างเขียน ชื่อขุนรจนามาศ (ช่างเขียนซ้าย) และหมื่นชำนาญจรณา (ช่างเขียนขวา) เขียนรูปฤๅษีตัดตนนี้ลงสมุด เป็นสมุดตำราภาพไว้ และโปรดเกล้าฯ ให้อาลักษณ์ชื่อขุนวิสุทธวิอักษรคัดโคลงกำกับไว้แต่ละภาพนอกจากรูปฤๅษีตัดตนแล้ว ยังมีรายละเอียดประกอบภาพอื่น ๆ ด้วย เช่น สัตว์ ต้นไม้ หรือตัวละครที่เกี่ยวข้องกับฤๅษีตนนั้น ๆ ต่างจากรูปปั้นที่ทำเป็นรูปฤๅษีตัดตนซึ่งไม่มีองค์ประกอบอื่น และฤๅษีทั้ง 82 ตนนี้ยังมีชื่อไม่ซ้ำกันทุกตน ทั้งไม่ใช่ชื่อสมมติที่ตั้งขึ้นเอง แต่เป็นฤๅษีที่มีตัวตนจากวรรณคดี คัมภีร์ทางศาสนา และตำนานต่าง ๆ อันแสดงถึงความรู้ทางอักษรศาสตร์และพุทธศาสนา ชื่อฤๅษีที่นำมาจากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์มีมากที่สุด เช่น ฤๅษีผู้ชุนนางมณฑโต ได้แก่ วตันทะ วิสุทธ วชิระ โรมสิงค์ ฤๅษีผู้ทำพิธีหุงข้าวทิพย์ ได้แก่ สวามิตร วสิษฐ กระไลโกฏี วัชรอัคนิ (วัชอัคคี) ภารทวาท ฤๅษีที่พระรามพบเมื่อเดินป่า ได้แก่ สรภังค์ อคตะ สุทัศน์ ฤๅษีที่หนุมานพบเมื่อไปถวายแหวน ได้แก่ ชฎิล นารท ฤๅษีที่อยู่ในป่าหิมพานต์ ได้แก่ สุขเมธ อมรมศต ปรมศต นอกจากนี้ยังมี โคตม ผู้ชุนนางกาลอัจนา โคบุตร ผู้ถอดดวงใจทศกัณฐ์ โควินท์ ผู้แนะนำให้พระรามใช้กัมพลอุดรราช ทิศภัย อยู่เชิงเขามรกต สุธามันต์ อยู่เมืองมิลิลา อังคต อยู่เมืองขีดขิน วัชมฤค ผู้เลี้ยงพระมงกุฎพระลอบอยู่ป่ากาลวาด คาวิน อยู่เชิงเขาไกลาส อีสี่สิงค์ (หนามนุษย์) บิดาฤๅษีกระไลโกฏี เป็นต้น

ภาพประกอบ 26 ฤๅษีตัดตน

ชื่อฤๅษีที่มาจากเรื่องอิเหนา เช่น สังปะติเหงะ (สังปะติเหงะ) และอายัน ชื่อฤๅษีที่มาจากเรื่องพระรถ (สำนวนร้อยกรอง) ได้แก่ วรเชษฐ ชื่อฤๅษีที่มาจากเรื่องอุณรุท เช่น สุธาวาคนารอท ชื่อฤๅษีที่มาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนา เช่น ยามหนุ โสมยาคะ มาฆะ ภรัต มโนช จากอรรถกถาเนมิราชชาดก โสณ จากอรรถกถาโสณนันทชาดก อีสี่สิงค์ (หน้าเนื้อ) จากอรรถกถาลัมพูชาชาดก มิกาชินทร์ จากอรรถกถามหาชนกชาดก เวฐฐทีปกะและอัลกัปกะ จากอรรถกถาธรรมบท เป็นต้น ชื่อฤๅษีที่มาจากตำนาน เช่น สัจพันธ์ จากตำนานพระพทุทบาท วาสูเทพ สุพรหม พุทธชฎิล สุกพันธ์ จากตำนานมูลศาสนา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีฤๅษีต่างภาษา 2 คน ชื่อ โยฮันและหลิวเจ้งนำเสียดยที่โคลงจารึกฤๅษีตัดตนที่ติดอยู่ตามผนังเหลืออยู่ไม่กี่บท และรูปปั้นฤๅษีตัดตนซึ่งเดิมเคยมี 80 ท่า เป็นฤๅษีทั้งหมด 82 คน เพราะมีอยู่ 2 ท่าที่ทำเป็นฤๅษี 2 คน ช่วยกันตัดกาย ปัจจุบันเหลืออยู่เพียง 24 ท่า 26 คน เท่านั้น (พระครูอุดมสังวร. 2555 : สัมภาษณ์)

การตัดตนของฤๅษี ไม่ใช่เพียงทำบริหารเฉพาะร่างกายเท่านั้น แต่ยังต้องใช้การควบคุมลมหายใจด้วย เช่นเดียวกับหลักการฝึกโยคะของอินเดีย ที่ถือว่าพลังชีวิต 2 พลัง คือพลังร้อนกับพลังเย็น พลังบวกกับพลังลบต้องสมดุลกันจึงจะเกิดพลังที่จะควบคุมร่างกายและจิตใจให้เป็นปกติได้ เรียกว่าเป็นการฝึกทั้งร่างกายและจิตใจ การตัดตนยังเป็นกายภาพบำบัดที่เชื่อกันว่าช่วยรักษาโรคได้โดยไม่ต้องใช้ยา หากปฏิบัติอย่างถูกวิธีทำให้ร่างกายแข็งแรงไม่เจ็บป่วยง่าย เป็นการต่อต้านโรคร้ายไข้เจ็บ บำรุงรักษาสุขภาพ

การนวดแผนโบราณในวัดโพธิ์ก็มีที่มาจากท่าฤๅษีตัดตนนี้เองร่วมกับสรรพวิชาต่าง ๆ ทางการแพทย์แผนโบราณที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จารึกลงบนแผ่นศิลาไว้เป็นวิทยาทานตามศาลารายและพระระเบียงรอบพระอุโบสถ หรือวาดไว้ตามผนัง เช่น ตำราหมอนวดที่ศาลาหน้าพระมหาเจดีย์ด้านเหนือ จำนวน 60 ภาพ ซึ่งเขียนเป็นเส้นรูปร่างคน บอกตำแหน่งเส้น และจุดสำคัญ สำหรับรักษาโรคแต่ละชนิด นอกจากนี้ ยังมีจารึกตำรายาสมุนไพรสำหรับรักษาโรคต่าง ๆ ซึ่งครั้งหนึ่งวัดโพธิ์เคยเป็นแหล่งผลิตยาสมุนไพรไทยหลายชนิด แต่ปัจจุบันไม่ได้ผลิตเอง เป็นการนำสูตรยาจากตำรับเดิมไปให้ที่อื่นผลิตให้ แล้วส่งกลับมาบรรจุภายในวัด เช่น ยาหอม ยาลูกกลอนแก้โรคต่าง ๆ หรือน้ำมันนวดกล้ามเนื้อที่มีขายตามกัญชีหลายหลัง

ฤๅษีตัดตน ตำราหมอนวด และตำรายาเหล่านี้ คือภูมิปัญญาทางการแพทย์ของไทยแต่โบราณอันมีค่าที่รวบรวมอยู่ในวัดโพธิ์ (ปริดา ตั้งตรงจิตร. 2555 : สัมภาษณ์)

1.2.2 สถาปัตยกรรมสำคัญของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์)

สถาปัตยกรรม (Architecture) หมายถึง อาคารหรือสิ่งก่อสร้าง รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกสิ่งปลูกสร้างนั้น ที่มาจากการออกแบบของมนุษย์ด้วยศาสตร์ทางด้านศิลปะ การจัดวางที่ว่าง ทัศนศิลป์ และวิศวกรรมการก่อสร้างเพื่อประโยชน์ใช้สอย และสถาปัตยกรรมยังเป็นสื่อความคิด สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสังคมในยุคนั้น ๆ ด้วย

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของ

พระบรมมหาราชวังแบ่งบริเวณวัดออกเป็น 2 เขต คือเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส มีถนนเชตุพนคั่นกลาง เขตสังฆาวาสเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ ส่วนเขตพุทธาวาสเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

เขตพุทธาวาสมีกำแพงที่บุงสูงระดับเหนือศีรษะล้อมรอบทั้งสี่ด้าน ที่มุมกำแพงทำเป็นย่อมุมไม้สิบสอง มีประตูทางเข้า - ออกด้านหน้าทางทิศตะวันออก 3 ประตู ด้านหลังทางทิศตะวันตก 4 ประตู ด้านข้างทางทิศเหนือที่ติดถนนท้ายวัง 5 ประตู และทางทิศใต้ติดกับถนนคั่นเขต

สังฆาวาสอีก 4 ประตู รวม 16 ประตู ซุ้มประตูปัจจุบันเป็นทรงมงกุฎติดกระเบื้องถ้วย สองข้างซุ้มประตู ด้านในตั้งรูปศิลาจีนขนาดใหญ่ประตูละคู่ ภายในเขตพุทธาวาส แบ่งด้วยกำแพงกลางวัดออกเป็น 2 ส่วน คือ ด้านทิศตะวันออกและด้านทิศตะวันตก มีรายละเอียดดังนี้

ด้านทิศตะวันออกประกอบด้วย พระอุโบสถอยู่ตรงกลาง มีกำแพงแก้วล้อมรอบ คั่นด้วยเสมาทั้ง 8 ทิศ เขตชั้นในด้านทิศตะวันออกมีพื้นที่ 2 ใน 3 ของอาณาบริเวณ ประกอบด้วยพระอุโบสถ พระวิหารทิศ พระระเบียง พระมหาสถูป พระเจดีย์หมู่ พระเจดีย์ราย และพระวิหารคด ส่วนเขตชั้นนอกประกอบด้วยพระมหาเจดีย์ วิหารพระนอน พระมณฑป ศาลาการเปรียญพระวิหารน้อย หอระฆัง สวนมิสกวัน และสระจระเข้ ทั้งสองเขตล้อมรอบด้วยศาลาราย เมื่อรัชกาลที่ 4 สร้างพระมหาเจดีย์ประจำพระองค์ขึ้นอีก 1 องค์ ทางทิศตะวันตกของพระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชดาญาณ จึงได้ดัดแปลงพระระเบียงล้อมพระมหาเจดีย์ขยายออกไปอีก (พระราชเวที. 2554 : สัมภาษณ์)

1.2.2.1. พระอุโบสถ

พระอุโบสถเป็นอาคารที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ในศาสนกิจ เป็นที่สำหรับสงฆ์ใช้ประชุม ก้นกล่าวธรรม ฟังธรรม รวมทั้งเป็นที่สมาทานอุโบสถของคฤหัสถ์ ลักษณะภายในพระอุโบสถ ชั้นล่าง เป็นเฉลียงทั้งด้านหน้าและด้านหลัง มีระเบียงรอบพระอุโบสถยกฐานสูงจากพื้นลานระหว่างกำแพงแก้ว ทำหน้าที่เป็นฐานรองรับห้องพระอุโบสถ รับเสาดเฉลียงรอบนอกพระอุโบสถ และเป็นมุขระเบียงทางขึ้น - ลงพระอุโบสถ มีแท่นศิลาติดกับกำแพงผนังระหว่างเสาดเฉลียงมุข ด้านหน้าและด้านหลัง ด้านละ 4 แท่น ภายในห้องพระอุโบสถยกพื้นสูง 2.00 เมตร จากชั้นล่าง เป็นที่ประดิษฐานพระประธาน “พระพุทธปฏิมากร” ปางสมาธิประทับนั่งบนรัตนบัลลังก์ภายใต้เศวตฉัตรหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก เชิงเสาดในประธาน 8 คู่ บุด้วยแผ่นศิลาสูงเท่าระดับหน้าต่าง เหนือขึ้นไปเขียนภาพสีน้ำมันลายดอกไม้ก้านแย่ง สลับนก และติดภาพในกรอบรูป

ภาพประกอบ 27 พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ผนังในพระอุโบสถ เขียนผนังบุด้วยแผ่นศิลาสูงถึงระดับหน้าต่างผนังระหว่างหน้าต่างเขียนเรื่องสาวกเอตทัคคะ 41 เรื่อง ผนังเหนือหน้าต่างขึ้นไปเขียนเรื่องอุมังคชาตก (มโหสถ) คอสองในประธานทั้ง 2 ข้าง เขียนเรื่องเมืองสวรรค์คือชั้นจาตุมาหาราชและสวรรค์ชั้นอื่น ๆ (ในรัชกาลที่ 1 ผนังพระอุโบสถ เขียนเรื่องทศชาติทรมานท้าวมหาชมพูและเทพชุมนุม) ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ได้รับการยกย่องในฝีมือช่างยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นว่ามีฝีมือ

ยอดเยี่ยม สะท้อนถึงลักษณะและเทคนิคจิตรกรรมไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 - 4 เป็นที่น่าสังเกตว่ามีภาพวิถีชีวิตของคนและสังคมในยุคนั้นผ่านตัวละคร ซึ่งนอกจากจะเป็นภาพวิถีชีวิตประจำวันของคนไทยแล้วยังมีภาพคนหลายชาติพันธุ์ที่มีการติดต่อค้าขาย มีทั้งชาวยุโรป อินเดีย และจีน ช่างหลวงที่วาดเป็นพระสงฆ์ที่คัดมาจากวัดต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานคร ส่วนการวาดภาพจิตรกรรมนั้น ใช้เทคนิคสีฝุ่นผสมกาวเขียนลงบนพื้นปูนที่ฉาบแห้งดีแล้ว สีฝุ่นที่ใช้หาได้จากธรรมชาติ เช่น สีดินแดง สีเขม่าดำ สีขาว สีดินเหลืองที่หาได้ง่ายจากเมืองไทย ส่วนสีที่สั่งจากเมืองจีน เช่น สีคราม สีแดง สีเสน สีเขียวสด หรือเขียวอ่อน ส่วนสีทองเป็นการใช้ทองคำเปลวปิดโดยช่างจะลงสีพื้นก่อน แล้วปิดทองซ้ำ (พระมหาสำเริง อภาสสุโร. 2555 : สัมภาษณ์)

ที่มา : จากแฟ้มภาพวัดพระเชตุพน

ภาพประกอบ 28 ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ

ภาพเขียนเรื่องมโหสถบัณฑิตในพระอุโบสถนั้น แต่งแต้มสีสนไว้อย่างวิจิตรตระการตา มีชีวิตชีวา สีสภาพเขียนเป็นเลิศในเชิงวิจิตรศิลป์พร้อมสอดแทรกคติชีวิตแบบไทยไว้ในฉากจิตรกรรมอย่างครบถ้วน เช่น ประเพณี วัฒนธรรม การแต่งกายทั้งชายและหญิง ฉากชีวิตในราชสำนักในบ้านเรือนพสกนิกร วัดวาอาราม แหล่งชุมชน การละเล่นต่าง ๆ ในสมัยโบราณ ฉากชนบทธรรมชาติ ป่าเขาลำเนาไพร ห้วยหนองคลองบึง สำนัสน้อยใหญ่ทั้งปศุสัตว์และสัตว์พาหนะ ตลอดจนสัตว์ที่ใช้เป็นราชพาหนะพร้อมด้วยเครื่องตกแต่งช้าง ม้า ฉากกระบวนการพยุหยาตราทั้งทางบกและทางเรือ การแต่งกายของเหล่าเสนามาตย์ข้าราชการที่ตามเสด็จ ภาพการหมอบกราบของเหล่าข้าราชการสำนักและข้าราชการบริพารและฉากการประลองยุทธ์ เป็นต้น

เนื้อที่บริเวณฝาผนังของพระอุโบสถบรรจุภาพจิตรกรรมเต็มทั้งสี่ด้าน ตั้งแต่เหนือบนประตูหน้าขึ้นไปจรดบนสุดของฝาผนังใต้หลังคา ภาพเขียนดังกล่าวเป็นฝีมือของช่างชั้นครู มีทั้งพระภิกษุและคฤหัสถ์ที่ฝากผลงานไว้เป็นพุทธบูชาโดยไม่คำนึงถึงสินจ้างรางวัล ภาพเหล่านี้หากอนุรักษ์ให้ถูกหลักวิชาแล้วจะคงทนไปอีกนับเป็นร้อยปี ภาพเรื่องมโหสถบัณฑิตนี้เป็นตัวความรู้ สื่อการถ่ายทอดความรู้และแหล่งความรู้ หรือสถานที่ที่จะหาความรู้เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี มโหสถชาดกเป็นพระโพธิสัตว์ลำดับที่ 5 ในทศชาติชาดก เสวยพระชาติเป็นมโหสถกุมารบุตรเศรษฐีเมืองมิลิถานคร บำเพ็ญปัญญาบารมี คือบำเพ็ญความรู้ทั่วถึงสิ่งที่ควรรู้ช่วยสังคมจนได้รับยกย่องว่ามหาบัณฑิตแห่งมิลิถา

นคร มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดปราดเปรื่องสามารถแก้ปัญหาของมนุษย์และเทวดาได้ เมื่อคลอดมีแห่งโอสถอยู่ในมือ ได้ใช้แห่งโอสถทาหน้าผากบิดาที่เป็นโรคปวดศีรษะมา 7 ปี จนหาย พออายุ 7 ขวบ ได้เรียไรเงินจากเพื่อน ให้ช่างทำสถานสงเคราะห์หญิงอนาถา ที่พักสมณพราหมณ์ ห้องพักคนเดินทาง ห้องเก็บสินค้าพ่อค้าตักแต่งสวยงาม มีโรงวินิจฉัยคดีที่มิโสดทำหน้าที่ตัดสินคดีต่าง ๆ ต่อมา พระเจ้า วิเทหราชรับมิโสดเข้ารับราชการ โดยได้ทดลองปัญญาของมิโสดหลายครั้ง มิโสดได้ใช้สติปัญญาแก้ไขสถานการณ์บ้านเมืองไว้ได้ตลอดมา ช่องประตูด้านหน้าและด้านหลังเปิดตรงบันไดลงไปยังชั้นฐานไพทีที่ด้านสกัดด้านละ 2 ประตู (พระครูอุดมสังวร. 2555 : สัมภาษณ์)

ลักษณะภายนอกอาคารชั้นล่าง ระเบียงเชิงฐานจรดพื้นปั้นปูนเป็นบัวฐานสิงห์โดยรอบ เสาเฉลียงเป็นเสาสี่เหลี่ยมแต่งมุมเป็นรูปเล็บมือตั้งอยู่บนขอบระเบียง ปลายสอบเล็กน้อยไม่มีบัวตีนเสาและบัวหัวเสา พนักระหว่างเสาเฉลียงก่อกำแพงประดับศิลา ด้านนอกสลักภาพเล่าเรื่องราวเกียรติ มีโคลงจารึกบอกเรื่องติดไว้ข้างล่าง เริ่มเรื่องตั้งแต่ทศกัณฐ์ลักนางสีดาไปจบลงที่สุครีพพาพระรามและหนุมานไปกรุงลงกาหยุดพักทัพ ณ เจริงเขามรกต ช่องบันไดสำหรับเป็นทางขึ้นลงทั้งมุขหน้าและมุขหลังมุขละ 2 ช่อง ทำเป็นเสามาตศิลาเยื้องมุมไม้สิบสอง มีพนักสองข้างที่ตีนบันไดมีเสาศิลา ยอดสลักเป็นรูปสิงโตจันบันไดละ 1 คู่ ชั้นบน ฐานที่เชิงกำแพงจากระดับพื้นพระอุโบสถจรดพื้นเฉลียงระเบียงรอบพระอุโบสถทำปูนปั้นบัวฐานสิงห์ ชุ่มประตูชุ่มหน้าต่างทำเป็นชุ่มทรงมงกุฎ ฝาเพดานเขียนสีน้ำมันลายดอก หลังคาทรงจั่วเปิด 4 ตับ ซ้อน 3 เครื่องบนหน้าจั่วเป็นเครื่องลายยอง มีไชราหน้าจั่ว (ส่วนของหลังคาที่ยื่นจากฝาหรือจั่วออกไป ถ้ายื่นออกไปคลุมจั่วเรียกไชราหน้าจั่ว) ต่อด้วยปีกนก (ส่วนของหลังคาที่อยู่ใต้จั่ว) และกันสาดซ้อน 2 ชั้นไปบรรจบกับหลังคาตบที่ 3 และ 4

รอบพระอุโบสถมีกำแพงแก้วประดับศิลาลายสลัก มีชุ่มประตูทางเข้า 8 ชุ่ม ลักษณะแตกต่างจากวัดอื่น ๆ คือเป็นชุ่มทรงมงกุฎมีหมอน้ำมนต์ตั้งอยู่บนหลังคาและยอดชุ่ม รวม 9 ใบ หน้าชุ่มด้านนอกมีรูปหล่อสาธแปลงเนื้อสำริด (คล้ายสิงห์กับกิเลน) ประตูละหนึ่งคู่ มีชุ่มพัทธสีมา 8 ชุ่ม สลักด้วยหินอ่อนเป็นรูปนาคราช 3 เศียร หันทางขึ้นบรรจบกันเป็นยอด ตรงกลางมีลวดลายสลักด้วยฝีมืออันละเอียดประณีต การที่พัทธสีมา 2 ใบ สันนิษฐานว่าในราวพุทธศักราช 1800 พระภิกษุไทยได้ไปศึกษาพระธรรมวินัยที่เมืองลังกาแล้วนำลัทธิลังกาวงศ์เข้ามาเผยแพร่ในสยามประเทศ พระภิกษุในลัทธิของสำนักลังกาวงศ์ได้ตั้งข้อรังเกียจที่สงฆ์ไทยผูกพัทธสีมาไม่ถูกวิธี จึงไม่ยอมให้อุปสมบทแก่ผู้ที่เลื่อมใสในลัทธินี้ และไม่ยอมทำสังฆกรรม พระเจ้าแผ่นดินในสมัยนั้นทรงเห็นความยุ่งยากลำบากจึงได้ทรงอาราธนาพระภิกษุฝ่ายลังกาวงศ์ทำพิธีถอนและผูกพัทธสีมาใหม่ และได้สร้างใบสีมา 2 ใบขึ้นเพื่อให้เป็นที่สังเกตว่าพัทธสีมานั้นได้ผูกถูกต้องตามลัทธิลังกาวงศ์แล้ว เหตุนี้พระอารามหลวงส่วนมากจึงมีสีมา 2 ใบ (พระครูอุดมสังวร. 2555 : สัมภาษณ์)

1.2.2.2 พระวิหารทิศ

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีพระวิหารต่าง ๆ มากที่สุดรวมทั้งหมด 12 หลัง นับว่าเป็นวัดที่มีวิหารมากที่สุดในประเทศไทย คือ พระวิหารทิศ 4 หลังแบ่งออกเป็น 2 ตอน พระวิหารคด 4 หลัง พระวิหารน้อย 2 หลัง พระวิหารพระนอน 1 หลัง และพระวิหารขาวอีก 1 หลัง

พระวิหารทิศเป็นพระวิหารที่อยู่ตามตำแหน่งทิศใหญ่ทั้ง 4 ทิศ ออกแบบให้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำหรับกระทำบูชา ในการสร้างครั้งแรกนั้นพระวิหารทิศทั้ง 4 มิได้มีขนาดเท่ากันทั้ง 4 พระวิหารเช่นปัจจุบัน มีพระวิหารทิศตะวันออกเท่านั้นที่มีทั้งมุขหน้าและมุขหลัง ส่วนพระวิหารทิศใต้ ทิศตะวันตก และทิศเหนือ มีเพียงมุขหน้ามุขเดียวซึ่งน่าจะมีประตูเข้าออกระหว่างพระวิหาร

ทิศกับพระระเบียงได้เช่นในพระวิหารทิศตะวันออกมุขหลัง ต่อมาในการปฏิสังขรณ์ครั้งที่ 2 ในรัชกาลที่ 3 ได้ต่อมุขหลังพระวิหารทิศทั้งสามให้มีลักษณะเช่นพระวิหารทิศตะวันออกแล้วได้ประดิษฐานพระพุทธรูปประธานปางต่าง ๆ กันถือตามครั้งรัชกาลที่ 1 เป็นสำคัญ (พระวิเชียรธรรมคุณาธาร. 2555 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 29 พระวิหารทิศ

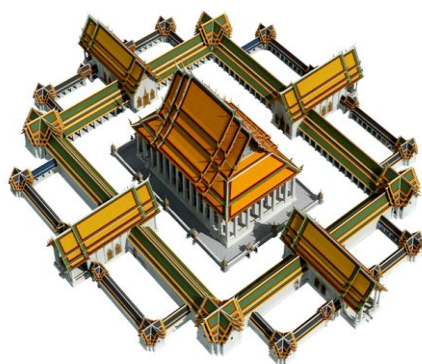
พื้นในพระวิหารทิศยกกระด้างสูงจากลานภายนอก แผ่นผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มุขหน้ายาวกว่ามุขหลังใช้ผนังหลังร่วมกัน ผนังประดับศิลาลายที่เชิงผนังเหมือนในพระอุโบสถ ผนังด้านหลังเขียนภาพจิตรกรรมเรื่องต่าง ๆ ไม่ซ้ำกันทั้ง 4 หลัง คือ ผนังในพระวิหารทิศตะวันออก มุขหน้าเขียนภาพปฐมสมโพธิกถาตั้งแต่มหาภิเนษกรรมจนถึงมารวิชัย มุขหลังเขียนนาค 10 ญาณ 10 ผนังในพระวิหารทิศใต้มุขหน้าเขียนเทศนาธรรมจักรถึงธาตุอันตราย มุขหลังเขียนเรื่องสุกขาพาหุง 8 บท ผนังในพระวิหารทิศตะวันตกมุขหน้า เขียนเรื่องพระเกศธาตุ มุขหลังเขียนเรื่องพระพุทธรบาท 5 รอบ ผนังในพระวิหารทิศเหนือมุขหน้าเขียนเรื่องจตุรภูมิ มุขหลังเขียนเรื่องรุดงค์ 13 เพดานตีผ้าสูงจากพื้นขึ้นไปจรดแนวซุ้มที่พาดบนหลังกำแพงอาคารในวิหารพระโลกนาถสูงกว่าในวิหารอื่น ๆ เนื่องจากพระพุทธรูปยืนองค์สูงใหญ่กว่าพระพุทธรูปในวิหารอื่น ๆ ที่ผนังข้างอาคารมุขหน้าเจาะช่องหน้าต่างคู้ มองจากซาลาด้านนอกอยู่กลางระหว่างพระระเบียงคด ส่วนที่มุขหลังเจาะขนานประตูทางเข้า ประตูทางเข้ามุขหน้าทำเป็นช่องประตู 3 ช่อง ช่องกลางสูงกว่า 2 ช่องที่ชันข้าง ทางเข้ามุขหลังทำเป็นประตูกลางอยู่ระหว่างหน้าต่าง 2 ช่อง ผนังระหว่างมุขหน้าและมุขหลังมีช่องประตู 2 ช่อง ประตูทางขึ้นมุขหลังที่วิหารพระโลกนาถใหญ่เป็นพิเศษ กว้างและสูงประมาณ 2.50 X 5.50 เมตร ไม่มีช่องหน้าต่างขนานเหมือนมุขหลังพระวิหารทิศอื่น ๆ ที่มุขหลังเจาะประตูเชื่อมพระวิหารทิศกับพระระเบียง

ลักษณะอาคารภายนอก ฐานเชิงผนังรอบอาคารปั้นปูนเป็นบัวฐานสิงห์ โถงทางเข้า ด้านหน้าทำเป็นมุข มีช่องบันไดทางขึ้นมุขเพียงช่องเดียว มีเสาบันได 2 ข้าง (เสาอัมรินทร์) เป็นทรงเม็ดฝรั่ง ซุ้มหน้าต่างทำเป็นซุ้มทรงบันแถลง ซุ้มประตูทางเข้าในพระวิหารทิศด้านหน้าทำเป็นซุ้มทรงมงกุฎ เสารับหลังคามุขหน้าทำเป็นเสาสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ปลายสอบและลิ่ม มีบัวจกปลายเสาเชิงเสาไม่มีบัว ระหว่างเสามีกำแพงพนักปรุกกระเบื้องเคลือบ เสาแนวอาคารปั้นปูนเป็นเสาย่อมุมไม้สิบ

สองแนบอยู่กับผนัง มีบัวจกกลปลายเสาประดับกระจก มีคันทวยรับชายคาตบที่ 2 ประดับกระจก หน้าบันเป็นภาพแกะสลักไม้ลงรักปิดทองประดับกระจกภาพนารายณ์ทรงครุฑยุคนาคที่พระวิหารทิศเหนือ และพระวิหารทิศใต้ ภาพพระรามทรงหนุมานที่พระวิหารทิศตะวันออกและทิศตะวันตก พื้นลายหน้าบันเป็นลายกนกเปลวกำนดเทพพนม บนลายกระจกมีรวงผึ้งและสาหร่าย หน้าบันมุขหลังเป็นแบบจั่วเปิด 3 ตับ ซ้อน 3 ปั้นลมทำเป็นเครื่องลายอง มีไชราหน้าจั่ว

1.2.2.3 พระระเบียงรอบพระอุโบสถ

พระระเบียง ณ วัดพระเชตุพนนี้สมเด็จพระนารายณ์ทรงมีพระดำรัสยกย่องว่าการคิดวางพระระเบียงเล็กซ้อนพระระเบียงใหญ่แต่ไม่วกอ้อมไปโดยรอบ เป็นความคิดอย่างวิเศษไม่มีที่ไหนทำได้เหมือน เป็นความคิดอันดีสมควรจะสรรเสริญยิ่งนัก ลักษณะภายในอาคารเป็นอาคารยาวรูปเหมือนกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้าซ้อนกัน 2 ชั้น ทำหน้าที่ปิดล้อมและเป็นทางเข้าออกพระอุโบสถ พระระเบียงชั้นในมีขนาดใหญ่กว่าพระระเบียงชั้นนอกปิดล้อมลานพระอุโบสถ ผนังด้านนอกปิดทึบตั้งพระพุทธรูปตลอดแนวอาคาร ด้านในเป็นแนวเสารับโครงสร้างหลังคาตลอดแนว ทำให้ไม่มีผนังเปิดโล่งสู่ลานรอบพระระเบียง ที่มุมของแนวอาคารยาวรูปกรอบสี่เหลี่ยมออกแบบให้ผนังที่พบกันเป็นมุมฉากนั้นมีมุมเพิ่มตามแบบย่อมุมไม้สิบสองของไทยเสมือนเป็นอาคารที่มุมพระระเบียงอีกอาคารหนึ่ง พระระเบียงชั้นในสามารถสัญจรได้โดยรอบ เริ่มต้นที่พระวิหารทิศตะวันออก เวียนไปโดยรอบกลับมา ณ ที่เดิม พระระเบียงนี้มาเปลี่ยนแปลงคราวปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ 3 โดยการสร้างพระวิหารทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ คร่อมพระระเบียงอย่างพระวิหารทิศตะวันออก ทางสัญจรจึงขาดเป็นตอน ๆ แต่มีประตูเข้าสู่ภายในพระวิหารทิศใต้

ภาพประกอบ 30 พระระเบียงรอบพระอุโบสถ

พระระเบียงชั้นนอก มีขนาดเล็กกว่าพระระเบียงชั้นในวางซ้อนอยู่ด้านนอก โดยรอบแต่ตัดมุมฉากที่แนวอาคารมาพบกันให้วกกลับมาตั้งฉากกับอาคารพระระเบียงชั้นใน แล้วเพิ่มมุมให้กับอาคารวิธีเดียวกับพระระเบียงชั้นใน ทำนองเดียวกับย่อมุมไม้สิบสอง แต่เส้นทางสัญจรในพระระเบียงชั้นนอกนี้ไม่สามารถติดต่อถึงกันได้โดยตลอด เนื่องจากถูกแบ่งกันไว้ด้วยอาคารพระวิหารทิศทั้ง 4 ต้องย้อนกลับไปตามทางสัญจรเดิม

ระหว่างพระระเบียงทั้งสองที่ซ้อนกันอยู่ทำให้เกิดที่ว่างซึ่งเรียกว่า “ซาลา” เป็นที่ว่างไม่มีหลังคาคลุม ตั้งละหินที่ฐานมีแจ็กแบกและปลุกพันธูปไม้ ลานนี้ใช้เป็นทางเดินผ่านจากพระ

ระเบียงชั้นในออกพระระเบียงชั้นนอก ช่องทางเข้าออกทำเป็นเสาประดับกรอบประตูปั้นปูนปิดทองประดับกระจก (เดี๋ยวนี้ซุ้มพระระเบียงชั้นในไม่มีแล้ว เหลือรอยอยู่ทางด้านเหนือ) ผนังด้านในเป็นผนังที่ปั้นฐานชุกชีตลอดแนวอาคารโดยรอบ ตั้งพระพุทธรูปจากหัวเมืองต่าง ๆ ที่ซำรุดนำมาปฏิสังขรณ์ใหม่ 872 องค์ ผนังด้านหลังพระในสมัยรัชกาลที่ 3 เขียนเป็นเรือนแก้ว มีชวดปักดอกไม้ระหว่างเรือนแก้วเหนือเรือนแก้วขึ้นไปเขียนเป็นลายแบ่งขาว ผนังเขียนเป็นริ้วดอกไม้ขาว ผนังที่บุทุกมุข มุมพระระเบียงเขียนเรื่องนันทกปรกณัม เสาระเบียงมีเสาเอกรับโครงหลังคาอยู่ชั้นในเสารายด้านนอกรับหลังคาปีกนกหน้าตัดเสาเป็นสี่เหลี่ยมปลายสอบเข้า จารึกเพลงยาวกลบท 50 ฉันทวรรณพฤติ 50

รูปลักษณะฐานรอบผนังด้านนอกและด้านใน ทั้งพระระเบียงชั้นนอกและพระระเบียงชั้นในทำเป็นปั้นปูนบัวฐานสิงห์ ซุ้มทางเข้าทำปูนปั้นเป็นเสาประดับกรอบประตูเพิ่มมุมรับซุ้มหลังคาที่ยกขึ้นเป็นตรีมุข คดพระระเบียงออกแบบเป็นมุขเพิ่มมุม (Additive Form) ซ้อนด้วยย่อมุมไม้สิบสอง หลังคาพระระเบียงเป็นหลังคาทรงจั่ว 2 ตับ ด้านในเพิ่มพาไล (เพิงโถงต่อจากเรือนเดิมหรืออยู่ในบริเวณของเรือนเดิมใช้เป็นที่นั่งเล่นหรือประโยชน์อื่น ๆ) อีก 1 ตับ ซุ้มทางเข้าทำเป็นหลังคาทรงตรีมุขซ้อนคร่อมหลังคาพระระเบียง 3 ตับ ซ้อน 2 หน้าบันเป็นลายเทพนมบนพื้นหลังกนกเปลวลายก้านชด คดพระระเบียงทำเป็นหลังคาทรงจัตุรมุขยกขึ้นซ้อนหลังคาทรงจั่ว มี 3 ตับ ซ้อน 2 (พระราชเวที. 2554 : สัมภาษณ์)

1.2.2.4 พระเจดีย์

“เรื่องเรื่องไตรรัตน์พัน	พันแสง
รินรสพระธรรมแสดง	ค่าเช่า
เจดีย์ระตะแขง	เสียดยอด
ยลยิ่งแสงแก้วแก้ว	แก่นหล้าหลากสวรรค์”

(นรินทร์ธิเบศร์ (อิน). 2552 : 1)

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร เป็นพระอารามที่มีเจดีย์ที่งดงามมากดั่งคำประพันธ์ที่พรรณนาไว้ข้างต้น โดยมีจำนวนพระเจดีย์ทั้งหมด 99 องค์ ประกอบไปด้วยเจดีย์ 4 ประเภท คือ พระเจดีย์รายรอบพระอุโบสถ 71 องค์ พระเจดีย์ฐานเดี่ยวหมู่ 5 รวม 4 หมู่ 20 องค์ พระมหาสถูปหรือพระปรางค์ จำนวน 4 องค์ และพระมหาเจดีย์ใหญ่ 4 องค์ แต่ละประเภทมีลักษณะต่าง ๆ กันดังนี้คือ

1) พระเจดีย์ราย

พระเจดีย์รายบรรจุพระอัฐิพระราชวงศ์ มีทั้งหมด 71 องค์ สูง 3 วา 2 ศอก เป็นเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองแบบประเพณีนิยมประดับกระเบื้องถ้วยเคลือบสีและศิลาเขียวเหมือนกันหมดทุกองค์ สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ออกแบบจัดวางอย่างเป็นระเบียบให้รายล้อมอยู่นอกวงพระระเบียงชั้นนอก เจดีย์รายของวัดพระเชตุพนได้รับยกย่องว่าเป็นเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองที่งามที่สุดของยุครัตนโกสินทร์ ต่อมาในสมัยสมเด็จพระวันรัต (เพือนติสสทตฺต มหาเถระ) ได้ปฏิสังขรณ์ยอดพระเจดีย์ซึ่งชำรุดร่วงหล่น โดยหล่อเป็นปูนถอดแบบจากของเก่าต่างแต่มีได้ประดับกระเบื้องเคลือบ ชักชวนให้ผู้มีศรัทธาช่วยเป็นเจ้าของและอนุญาตให้บรรจุอัฐิได้ที่ฐานชั้นต่ำ พระเจดีย์รายเป็นพระเจดีย์ขนาดเล็กที่สุดในพระเจดีย์ 4 ประเภทที่วัดโพธิ์ ลักษณะสำคัญจากฐานไปจนถึงยอดมีลักษณะ คือ ส่วนฐานประกอบด้วยฐานเขียงย่อมุมไม้สิบสองแบบย่อ 90 ฐานสิงห์

ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองแบบย่อรัศมี 3 ชั้น และบัวปากระฆังทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองแบบย่อรัศมี ส่วนองค์ระฆังและส่วนยอด ประกอบด้วยบัลลังก์ บัวกลุ่ม 9 ชั้น ปลี ลูกแก้ว ปลียอด และเม็ดน้ำค้าง (พระราชพงศาวดาร. 2554 : สัมภาษณ์)

2) พระเจดีย์หมู่

พระเจดีย์ฐานเดียวหมู่ห้า บรรจุพระบรมธาตุ หมู่ละ 5 องค์ ประดิษฐานอยู่ตรงมุมพระวิหารคดทั้งสี่ด้าน รวม 20 องค์ ส่วนฐานประกอบด้วยฐานทักษิณ ฐานเขียง ฐานสิงห์ 2 ชั้น บัวกลา บัวลูกแก้วอกไก่ และบัวปากระฆัง ส่วนองค์ระฆังประกอบด้วยองค์ระฆังและบัลลังก์ ส่วนยอดประกอบด้วยคอฐานยอด บัวกลา บัวกลุ่ม 9 ชั้น ปลี ลูกแก้ว ปลียอด และเม็ดน้ำค้าง

3) พระมหาสุป

พระมหาสุปหรือพระปรารค์ประดิษฐานอยู่มุมลานพระอุโบสถชั้นนอกทั้ง 4 ด้าน 4 องค์ ประกอบด้วยส่วนฐาน ได้แก่ ฐานเขียงสี่เหลี่ยมตัดมุม ฐานสิงห์ 3 ชั้น และฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ส่วนเรือนธาตุประกอบด้วยฐานบัวลูกแก้วอกไก่ มีรูปปั้นเทวดายืนถือพระขรรค์ในซุ้มคูหาทั้งสี่ และบัวหางย ส่วนยอดประกอบด้วยฐานยอดทำเป็นรูปปั้นมารแบก ปรารค์ และยอดนภศูล

4) พระมหาเจดีย์ประจำรัชกาล

พระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลหรือพระมหาเจดีย์สี่รัชกาล ตั้งอยู่เป็นกลุ่มสามองค์วางเรียงกันในแนวทิศเหนือ - ใต้ องค์กลางเป็นต้นแบบให้แก่สององค์ที่ขนาบข้าง พระมหาเจดีย์องค์กลางพระนามพระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชดาญาณ ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว ฐานกว้าง 8 วา สูง 82 คอก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนาขึ้นสำหรับบรรจุพระศรีสรรเพชญ์ พระพุทธรูปยืนองค์ใหญ่มีมา สูงแต่พระบาทถึงยอดรัศมี 8 วา (16 เมตร) พระพักตร์ยาว 4 คอก (2 เมตร) กว้าง 3 คอก (1 เมตรครึ่ง) พระอุระกว้าง 11 คอก (5 เมตรครึ่ง) ใช้ทองหล่อเป็นแกนหนัก 53,000 ชั่ง ทองคำที่หุ้มองค์พระหนักถึง 286 ชั่ง พระพุทธรูปองค์นี้เมื่อครั้งเสียดูศรีอยุธยาถูกข้าศึกเอาไฟสุมลอกทองไปหมดเหลือแต่ทอง (สัมฤทธิ์) ที่เป็นแกน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้อัญเชิญลงมาวัดพระเชตุพน ทรงเห็นว่าชำรุดมากเหลือกำลังที่จะซ่อมให้กลับคืนดีได้จึงทรงพระราชดำริใครจะหล่อเสียใหม่ ได้มีพระราชบัญชาถามพระราชาคณะผู้น้อยผู้ใหญ่ พระราชาคณะมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานถวายพระพรว่า ไม่เป็นการสมควรที่จะเอารูปปฏิมาของพระพุทธเจ้าเข้าหลอมหล่อในไฟอีกต่อไป จึงโปรดฯ ให้สร้างพระมหาเจดีย์ใหญ่บรรจุไว้ และเมื่อรัชกาลที่ 3 ทรงบรรจุพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไว้ในพระมหาเจดีย์ จึงถือกันว่าเป็นพระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลที่ 1

พระมหาเจดีย์สององค์ขนาบข้าง องค์ที่ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีขาว ตั้งอยู่ทางเหนือพระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชดาญาณ พระนามพระมหาเจดีย์ติลภธรรมกรนิทาน และอีก 1 องค์ ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเหลืองตั้งอยู่ทางใต้ พระนามพระมหาเจดีย์มุนีภัทรบริหาร พระมหาเจดีย์ทั้งสององค์ขนาดเท่ากับพระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชดาญาณ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงนิพนธ์ถึงพระมหาเจดีย์ทั้งสามองค์นี้ไว้ว่า

สามเสมอพิสุทธีสัน	สูงสลอน แลพ้อ
สามแผ่นดินปันเป็น	ปันหล้า
พระปู่บิดระองค์	องค์หนึ่ง องค์เอย
ไว้พระเกียรติฟ้าฟุ้ง	เฟื่องไผทา

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานุชาติชิโนรส. 2547 : 61)

ลักษณะสำคัญของพระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 2 และ รัชกาลที่ 3 คือ เป็นเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้ยี่สิบหรือไม้สิบสองเพิ่มมุม ส่วนฐานประกอบด้วยฐานเชิงรูปสี่เหลี่ยมตัดมุมทำในรูปฐานสิงห์ 3 ชั้น และฐานบัวปากกระชัง ฐานบัวปากกระชังนี้เป็นพิเศษเพิ่มขึ้นจากแบบประเพณีทั่วไป ประกอบด้วยบัวคว่ำลูกแก้วอกไก่ บัวปากกระชัง และบัวเชิงบาตร ส่วนองค์ระฆัง ส่วนบัลลังก์ คอฐานยอดมีเส้าหารรอบบัวถลาหรือบัวผละมี และส่วนยอดประกอบด้วยบัวกลุ่ม 11 ชั้น ปลีลูกแก้ว ปลียอดและเม็ดน้ำค้าง ส่วนลักษณะสำคัญของพระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลที่ 4 นั้น ส่วนฐานสูงประกอบด้วยฐานเชิงสูงทำเป็นฐานทักษิณ บัวฐานเป็นบัวฐานสิงห์ ย่อมุมไม้สิบสองและย่อเก็จเพิ่มย่อแบบ 45 ฐานบัวลูกแก้วกลมย่อมุมไม้สิบสองตามฐานสิงห์ มีย่อเก็จเพิ่มแบบ 45 เช่นกัน ส่วนเรือนธาตุประกอบด้วยฐานบัวลูกแก้วกลมย่อมุม 45 ไม้สิบสอง ส่วนที่เป็นย่อเก็จเพิ่มนั้นทำเป็นซุ้มคูหาทั้ง 4 ทิศ เฉพาะทิศเหนือและทิศใต้มีเจดีย์กลมตั้งอยู่บนหลังคาซุ้มส่วนองค์เจดีย์ประกอบด้วยฐานบัวลูกแก้วกลม 3 ชั้น เป็นทรงเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองแบบยอร์คมี ส่วนองค์ระฆังและส่วนบัลลังก์ทรงเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองแบบยอร์คมี ส่วนคอฐานยอดมีเส้าหาร และส่วนยอดประกอบไปด้วยปล้องไฉนหรือมัลลยเถา 21 ปล้อง ปลียอดและเม็ดน้ำค้าง

ภาพประกอบ 31 พระมหาเจดีย์ประจำรัชกาล

พระมหาเจดีย์องค์เดียว พระนามพระมหาเจดีย์ทรงพระศรีสุริโยทัย ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก ประดับกระเบื้องเคลือบสีขาบหรือสีม่วงแก่ถึงน้ำเงินเข้ม โปรดให้ถ่ายแบบมาจากเจดีย์วัดสวนหลวงสบสวรรค์ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาตามแบบพระเจดีย์ศรีสุริโยทัย (พระราชเวที. 2555 : สัมภาษณ์)

5) พระเจดีย์แบบจีน หรือเถะ

เถะ คำนี้ออกเสียงตามสำเนียงจีนแต้จิ๋วซึ่งมีอยู่แพร่หลายที่สุดในประเทศไทย หากออกเสียงตามสำเนียงจีนกลางว่าเถา และสำเนียงจีนกวางตุ้งว่าเถาหรือถับ เถะ ถ่า ถับ ส่วนพุทธเจดีย์แบบจีน จะเรียกว่า ฟู่เถา หรือฟู่ถ่า (จีนกลาง) ฮุดเถะ หรือหุดเถะ (จีนแต้จิ๋ว) ผัดถับ หรือผัดเถา (จีนกวางตุ้ง) คำว่า ฮุดหรือหุกแปลว่าพระพุทธ

ละ เป็นสถาปัตยกรรมที่มีโครงสร้างเป็นปูน ได้แบบอย่างมาจาก โบราณสถานทางพุทธศาสนาที่พอจะมีให้เห็นกันอยู่ทั่วไปในเมืองจีนที่ยังคงสภาพอยู่ทุกวันนี้เป็นของ ราชวงศ์หมิงหรือหมิง (ราวพ.ศ. 1911 - 2387) และราชวงศ์ชิงหรือชิง (ราว พ.ศ. 2387 - 2450) ความ สวยงามของสถาปัตยกรรมจีนชั้นสูงนั้นขึ้นอยู่กับเส้นอันอ่อนละม้าย ส่วนสัดส่วนประสานกลมกลืน การ จำหลักอันงดงาม และสีอันเหมาะสม เช่น กระเบื้องสีเหลืองสำหรับกษัตริย์ เป็นต้น สถาปนิก พยายามใช้ธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ ผสมผสานกับโครงสร้างของสถาปัตยกรรม การประกอบตัวอาคาร มีความสัมพันธ์กับน้ำและลม (ดินและไฟ คือที่ตั้งและแสงสว่างเป็นพื้นฐาน) ถือเป็นวิทยาการอย่างหนึ่ง เรียกว่า เฟงสุยหรือเฟิงสุย หากออกเสียงตามสำเนียงจีนแต่จิวก็ว่า ฮวงจุ้ย แม้การสร้างฮวงจุ้ยหรือสุสาน จีนก็นิยมสร้างให้ได้สถานที่และบรรยากาศอันสง่างามและร่มรื่นจึงจะเป็นมงคลแก่ลูกหลานต่อไป โดยทั่วไปสถาปัตยกรรมจีนมีชั้นเดียว หากมีหลายชั้นแต่ละชั้นก็มีหลังคา พระเจดีย์จีนจึงมีหลังคาลาย เเชิงชาย (ยกกลีบตรมมุม) ทุกชั้น ยอดสุดเป็นรูปลูกน้ำเต้าแห้ง มีช่องหน้าต่าง (สำหรับเจดีย์ทิบ) มีรูปมาร แบกอยู่ชั้นล่าง ชั้นบนเหนือรูปมารมีรูปสิงโตยืนอยู่รอบ ๆ (ที่ว่ามีรูปมารและสิงโตนี้เท่าที่เห็นในวัด พระเชตุพน) (พระครูอุดมสังวร. 2555 : สัมภาษณ์)

1.2.2.5 พระระเบียงล้อมพระมหาเจดีย์

เมื่อรัชกาลที่ 1 โปรดให้สร้างพระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชดาญาณ ก็ได้โปรดให้ สร้างพระระเบียงล้อมองค์พระมหาเจดีย์ไว้ด้วย ครั้นรัชกาลที่ 3 โปรดให้สร้างพระมหาเจดีย์อีก 2 องค์ก็ ต้องรื้อขยายพระระเบียงออกไปทั้ง 3 ด้าน โอบพระมหาเจดีย์ไว้ทั้ง 3 องค์ เมื่อโปรดให้สร้างพระมหา เจดีย์ในรัชกาลที่ 4 อีก ก็โปรดให้ต่อพระระเบียงที่ล้อมพระมหาเจดีย์ 3 องค์ของเดิม หักมุมออกไปทาง ทิศตะวันตกถึงแนวศาลา 4 ทิศ ของพระมณฑปด้านทิศตะวันออก รื้อศาลาทิศพระมณฑปหลังหนึ่งสร้าง เป็นพระวิหารน้อยต่อเชื่อมกับพระระเบียงที่ต่อใหม่ ภายในพระระเบียงประดิษฐานพระพุทธรูปยืนฐาน ละ 3 องค์ รวม 135 องค์ เวลานี้บางองค์ก็ชำรุด และเคยถูกผู้ร้ายมาลอบตัดพระเศียรไปหลายองค์ มีผู้มี ศรัทธามาซ่อมบ้างแล้ว ทำฐานบัวกลุ่มประกอบลายปูนปั้นปิดทองคำฐานชุกชีประดับดินรืองฐาน ตลอดไป

พระระเบียงมี 3 ด้าน ด้านทิศตะวันออกทำเป็นกำแพงแก้วมีประตูทางเข้าออก 2 ประตู ชุ้มประตูเป็นทรงฝรั่งประดับกระเบื้องถ้วยปูนปั้นลายไม้ดอกคาบเครือ ของเดิมบานประตูเขียน ลายสีน้ำมัน ด้านนอกเป็นลายเกราะลายดอกไม้ซ้อน ด้านในเป็นลายฉัตร มีกระถางปักดอกไม้ เตี้ยวนี่ เปลี่ยนแปลงหมดแล้ว บานประตูทาสีแดงหมด นอกประตูตั้งรูปขุนนางจีนหินเขียวสูง 4 คอก เท่ากัน ยืนบนฐานหินประตูละคู่ หลังคาเป็นทรงจั่ว 2 ตับ ด้านในวงพระระเบียงต่อพาไล เป็น 3 ตับ ด้านทิศ ตะวันตกทำเป็นพระวิหารน้อยหลังคาทรงจั่วยกขึ้นซ้อน 2 ชั้น หลังคาพระระเบียง 2 ตับ (พระครูวินัยธร อัฐพร. 2555 : สัมภาษณ์)

1.2.2.6 พระวิหารคด

พระวิหารคด เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดย่อมอยู่เป็นแถวเรียงรายทั้ง 2 แถบ เป็นอาคารโถงด้านสกัดหักเข้ามุมตั้งขนานกับแนวกำแพงอยู่มุมพระเจดีย์กลุ่มฐานเดียว 5 องค์ ลักษณะภายใน แผ่นผนังเป็นรูปตัว L สองข้างผนังทำแทนรองฐานชุกชีตลอดความยาวอาคาร พื้นยกสูง จากลานวัด 0.62 เมตร ที่ปลายอาคารด้านสกัดทำเป็นระเบียงมุขหน้าและมุขหลัง ผนังก่อทึบไม่มีช่อง หน้าต่าง เจาะช่องประตูทางเข้าทางด้านหน้ามุขลดทั้งสองด้านสกัด ด้านละ 1 ช่อง เจาะช่องประตู ทางเข้าทางด้านหักมุมด้านละ 2 ประตู รวมเป็นประตูทั้งหมด 6 ประตู ตั้งรูปสิงโตหินที่ประตูด้านเข้ามุม

ประตูละ 2 รูป รวมทั้ง 4 พระวิหาร 32 รูป ลักษณะภายนอก ฐานทำเป็นบัวฐานสิงห์รอบอาคาร โถงทางเข้าทำเป็นมุขทั้งสองด้าน ซุ้มประตูทำเป็นซุ้มทรงมงกุฎที่ด้านหน้ามุข ที่ด้านข้างเป็นทรงบันแถลง เสาติดผนังปั้นปูนทำเป็นเสาย่อมุมไม้สิบสองแบบผนังเป็นช่วง ๆ คันทวยไม้ค้ำปีกชายคาประดับกระจกลี หน้าบันทำเป็นภาพแกะสลักไม้ปูนดำเป็นภาพเล่าเรื่องในนิยายรามเกียรติ์ จักรภาพตอนต่อสู้ที่สำคัญเป็น ภาพจับของตัวละครเป็นภาพเด่น พื้นหลังภาพแทรกกลายกนกเปลวเครือเถาเป็นส่วนใหญ่ ภาพแกะสลัก อ่านเป็นตอน ๆ ตามตำแหน่งพระวิหารคดต่าง ๆ ไม่เรียงลำดับตอนตามท้องเรื่อง

ภาพประกอบ 32 พระวิหารคด

1.2.2.7 ศาลาการเปรียญ

ศาลาการเปรียญเป็นอาคารสำหรับฆราวาสทำศาสนกิจ ลักษณะภายในอาคาร ผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แบ่งออกเป็น 2 ชั้น ชั้นบนเป็นโถง ใช้สำหรับประกอบกิจกรรมทางพุทธศาสนา ประดิษฐานพระพุทธรูปประธานหน้าตักสี่ศอก ประทับนั่งบนบัลลังก์ภายใต้พระเศวตฉัตร หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก เสาในประธานเป็นเสาก่ออิฐ โอบรอบเสาไม้เดิม ทำเป็นทรงสี่เหลี่ยมปลายสอบ ผนังแต่เดิมนั้นภายในทั้ง 2 ด้าน ยกพื้นเป็นอาสนสงฆ์ (แต่ปัจจุบันนี้ไม่มีแล้ว) หน้าต่างทรงสอบเจาะเป็นระยะระหว่างเสา ประตูทางเข้า-ออกด้านทิศตะวันออกและด้านทิศตะวันตก ด้านละ 2 ประตู ฝาเพดาน ติไม้ตามแนวจันทันและตามแนวซื่อ มุขตะวันออกมีเสาคู่รับโครงสร้างหลังคามีจารึกปรตถา มุขตะวันตกที่คอสองเขียนภาพปรตถา ตอนพระเจ้าเปิดโลก ที่เสาในประธานมีจารึกบรรยายเรื่องติดไว้ กำแพงแก้วระหว่างแนวเสามุขจรุกระเบื้องเคลือบสีอ่อน บันได (อัมจันทร์) ทางขึ้นทั้งสองมุข เสาเม็ดอัมจันทร์ทั้งสองข้างตั้งสิ่งโตหิน ด้านหน้าอัมจันทร์ทั้งสองด้านตั้งเกี่ยวประทีปหิน 3 ชั้น (ซุ้มไฟหิน) ตั้งมุขละ 2 เกี่ยวขนาบซ้ายขวา ส่วนชั้นล่างด้านนอกมีเสาเฉลียงรับพาไลรอบอาคาร ลักษณะภายนอก อาคาร ฐานทำปูนปั้นบัวฐานสิงห์ สูงจากระดับพื้นบนจรดพื้นล่าง โถงทางเข้าทำเป็นมุขทั้งด้าน ตะวันออกและด้านตะวันตก ซุ้มประตู ซุ้มหน้าต่างทรงบันแถลง หน้าบันเป็นกนกกลายก้านชด มีเทพพนมเป็นพื้นหลัง ตัวภาพกลางทำเป็นวิมานมีเทวดาอยู่ข้างใน เครื่องบนเป็นเครื่องลำยอง หลังคาทรงจั่วเปิด 4 ตับ ซ้อน 3 มีปีกนก พาไล เสาเฉลียงรอบอาคารรับปีกพาไลเป็นเสาเหลี่ยม

1.2.2.8 ศาลาคู่หน้าพระมหาเจดีย์

หลังเหนือเรียกว่าศาลาหมอนวด เขียนแผนนวดไว้ที่คอสอง ทางเฉียงผนังใหญ่ เขียนแผนใช้ทรพิษ มีศิลาจารึกยาปรอทแก้วัณโรคกับจารึกเรื่องต่าง ๆ ด้านหลังศาลาเขียนแท่งกระบวน กฐิน กระบวนช่าง กระบวนม้าต่อกันทั้งสองหลัง ตอนล่างมีศิลาจารึกฉันทกฤษณาสอนน้อง หลังใต้ เรียกว่าศาลาแม่ซื้อ ผนังใหญ่เขียนแผนแม่ซื้อประจำกุมาร คอสองเขียนเป็นคนแปลกเพศคือ ปฤษณากานรแปด กลอนพาลีสอนน้อง คำทนายโทธิบาทว์ และสุภาชิตพระร่วง

1.2.2.9 พระมณฑป

พระมณฑป (หอไตรจตุรมุข) อยู่ทางทิศตะวันตกของเขตพุทธาวาส พระมณฑปนี้สร้างไว้เป็นหอพระธรรมสำหรับประดิษฐานพระไตรปิฎก ปัจจุบันมีตู้พระไตรปิฎกปรากฏอยู่ กลุ่มอาคารประกอบด้วยตัวมณฑปและกำแพงศาลาทิศพระมณฑปเชื่อมติดกับพระระเบียงล้อมพระมหาเจดีย์ไปทางทิศตะวันตก ลักษณะภายในพระมณฑป ผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมตัดมุมซ้อน 2 ชั้น ผนังชั้นนอกทำผนังย่อมุมไม้สิบสองเพิ่มมุม (ไม้สิบหก) ขนานกับผนังชั้นในที่เป็นผนังสี่เหลี่ยมตัดมุมอยู่ส่วนกลาง มีมุขยื่นทั้งสี่ทิศ ตัวอาคารตั้งอยู่บนฐานไพทีที่ลือไปกับผนังย่อมุมไม้สิบสองเพิ่มมุม ประตูทางเข้าเจาะ 4 ทิศที่มุมทแยงสลับระหว่างระหว่างประตูผนังนั้น เเชิงผนังบุแผ่นศิลาเขียนจิตรกรรมฝาผนังเรื่องสังคายนา 9 ครั้ง เพดานเป็นไม้ทาสีแดงเขียนลายทองตัดตรง ลักษณะภายนอกพระมณฑป มีกำแพงเหลี่ยมย่อไม้สิบสองเพิ่มมุม (ไม้สิบหก) ซ้อนกำแพงด้านในติดกระเบื้องเคลือบ เสาหน้ามุขทั้งสี่ทิศมีพนักกรูกระเบื้อง ประตู หน้าต่างทรงบันแถลงต่อยอดมงกุฎ หลังคาทรงปราสาทไม่ใช่เครื่องมุงหลังคา ก่อด้วยอิฐฉาบปูนติดกระเบื้องเคลือบเป็นลายดอกไม้มิมีไชรา จั่วซ้อนสองมีมุขลด เครื่องบนติดกระเบื้องเคลือบทำเป็นยอดกลางทรงมงกุฎครอบอยู่บนสันหลังคาจตุรมุข กำแพงแก้วล้อมลานพระมณฑปกรูกระเบื้องสีขาบ เสากำแพงแก้วตั้งสิงโตหินทุกเสา พื้นปูศิลาตั้งอ่างมังกรหินเขียว

ภาพประกอบ 33 พระมณฑป (หอไตรจตุรมุข)

ลักษณะศาลาทิศพระมณฑปเป็นศาลามีพาไลรอบตัวทั้งสี่ทิศ หลังคาทรงจั่ว เครื่องไม้มุงกระเบื้อง หน้าบันประดับกระเบื้องลายดอกไม้อาศัยผนังศาลาทิศด้านนอกเป็นกำแพงไปในตัว ส่วนที่เป็นพาไลอยู่ด้านนอกกำแพงแก้วกระเบื้องประระหว่างเสาพาไล มีบันไดทางขึ้นพาไลได้จาก

ด้านนอก กำแพงล้อมพระมณฑประหว่างศาลาทิศที่ด้านสกัดมีซุ้มประตูทางเข้าทรงมงกุฏ มีรูปปั้นยักษ์ถือกระบองยืนเฝ้าประตูอยู่ทั้ง 2 ข้าง

ศาลาทิศล้อมพระมณฑปนี้เดิมมีอยู่ 4 หลัง สร้างขึ้นประจำทิศทั้ง 4 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งโปรดฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ เมื่อปีพุทธศักราช 2378 พร้อมกับพระมณฑปซึ่งใช้เป็นที่พักพระธรรม สำหรับตัวศาลาทิศพระมณฑปทั้ง 4 หลัง สร้างเป็นศาลาเครื่องก่ออิฐถือปูนมีเฉลียงรอบตัว หลังคามุงกระเบื้องเคลือบ เพดานและตะพานฉลุลายทองลายก้านแย่ง ฝาผนังและคอสองศาลาแต่ละหลังเขียนภาพเรื่องต่าง ๆ กันคือ ศาลาทิศตะวันออก เขียนภาพเรื่องพระนารายณ์อวตาร 10 ปาง แต่ศาลาหลังนี้ได้ถูกรื้อเพื่อเอาที่สร้างพระวิหารน้อยเชื่อมกับพระระเบียงซึ่งล้อมพระมหาเจดีย์เสีย เมื่อสมัยรัชกาลที่ 4 ศาลาหลังทิศใต้ เขียนเรื่องกุลสตรี 15 เรื่อง (ภายหลังถูกยอดมณฑปพังลงทับศาลาและภาพเสียหาย ทางวัดซ่อมศาลาแล้วเลยทาสีน้ำปูนขาวทับภาพเขียนนั้น) ศาลาหลังตะวันตกและหลังทิศเหนือ นั้น ฝาผนังเขียนภาพเรื่องรามเกียรติ์หรือรามาวตาร ตอนต้นเรื่องต่อเนื่องกันไป เริ่มแต่ศาลาหลังตะวันตก ส่วนที่คอสองนั้นเขียนเรื่อง 12 เหลี่ยม และเรื่องสงกรานต์แทรกไว้ทั้งสองหลัง

ศาลาทิศประจำพระมณฑปทั้งสองหลังนี้ มีภาพจิตรกรรมฝาผนังเขียนเรื่องรามเกียรติ์ซึ่งทรงคุณค่าทางศิลปะและเป็นแบบอย่างฝีมือเก่าแก่ดั้งเดิมที่มีได้ถูกซ่อมหรือพัฒนาจัดว่าเป็นภาพที่มีอายุเก่าซึ่งเหลือตกค้างอยู่พอประจักษ์พยานแก่แบบอย่างการเขียนภาพเรื่องรามเกียรติ์เมื่อสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ภาพจิตรกรรมฝาผนังในศาลาทิศทั้งสองหลังนี้ เขียนขึ้นโดยภิกษุช่างจากพระอาราม อันเป็นสำนักช่างมีชื่อในสมัยรัชกาลที่ 3 ปรากฏในจดหมายเหตุการปฏิสังขรณ์คราวนั้นว่า “ศาลาทิศตะวันตกพระอภัยสุนทรกำกับการซ่อมอีกแห่งหนึ่ง การเขียนช่างพระสงฆ์วัดจักรวรรดิ วัดท้ายตลาด วัดราชสิทธิ” และ “ศาลาทิศเหนือหลวงราชโยธากำกับการซ่อมอีกศาลาหนึ่ง การเขียนช่างพระสงฆ์วัดพระเชตุพน” (พระครูอุดมสังวร. 2555 : สัมภาษณ์)

ศาลาหลังทิศตะวันตก เป็นภาพตอนต้น ๆ ของเรื่องรามเกียรติ์ ภาพเขียนส่วนใหญ่อยู่ในสภาพชำรุดเลือนราง และกะเทาะหลุดจากฝาผนังแต่ยังคงมีบางส่วนที่คงรูปเรื่องแสดงให้เห็นคุณค่าและรูปแบบอันน่าชมยิ่ง ภาพในห้องแรกยังปรากฏเรื่องในจารึกข้างใต้ภาพว่า “เมื่อทศกรรฐ์ยกเขาได้แล้ว จึงทูลขอพระอุมาพระอิศวรก็ประทานให้ ทศกรรฐ์แบกพระอุมาภาเดินไป เทวดาจึงไปเชิญพระนารายณ์ยังกระเชียรสมุท พระนารายณ์แปลงเป็นยักษ์แก่ปลุกต้นไม้เอาปลายลงเอารากขึ้น ทศกรรฐ์จึงว่าท่านนี้โง่หาควรกระทำการนี้ไม่ พระนารายณ์ตอบว่าท่านอีกโง่ไปภาหึงงังไรมา หาต้องการไม่ จงกลับไปเปลี่ยนนางมณฑิเถิดจึงจะเจริญในราชสมบัติ ทศกรรฐ์จึงคิดว่านางนี้เป็นกาลกนิจริง กายจึงร้อนแล้วก็พาพระอุมาถวายคืน ขอเปลี่ยนนางมณฑิเถิด พาอุ้มเหาะข้ามเมืองชิตจินมา” ภาพที่หน้าชมในตอนนี้เป็นภาพทศกัณฐ์เขียนขยายส่วนขนาดใหญ่ท่าชะลอเขาพระสุเมรุให้คืนตั้งขึ้น จิตรกรเขียนด้วยฝีมือประณีตเป็นฝีมืออย่างเอกในการเขียนภาพยักษ์ ภาพทศกัณฐ์แบกพระอุมาเขียนเคียงกันกับภาพชะลอเขาท่าวังท่าของการเคลื่อนไหวกระซิบรับน้ำหนักเมื่อแบกนางไว้เป็นท่าอย่างพอเหมาะพอดี

ถัดห้องแรกไปเป็นภาพกลุ่มใหญ่ เขียนเมืองชิตจินมีภาพพญาพาลีขึ้นรบแย่งนางมณฑิเถิดไปจากทศกัณฐ์ ไปจนกระทั่งโคบุตรฤๅษีผ่าท้องนางมณฑิเถิดย้ายองค์เข้าไปในท้องแพะ ภาพตอนนี้อยู่ในสภาพชำรุดเลือนรางแต่ยังคงเค้ารูปปราสาท 3 จั่วอย่างเก่า เปลี่ยนไปแต่ลวดลายละเอียดเท่านั้น ภาพในศาลานอกกว่านี้ลบเลือนทั่วไปดูไม่ใคร่ชัดเจนพอที่จะปะติดปะต่อเรื่องกันได้

ปรีศร์หลังข้างซ้ายสมมติเป็นที่เสด็จออกให้ขอเฝ้าฝ่ายโน ส่วนพระปรีศร์หลังข้างขวาสมมติว่าเป็นที่ประทับของอัครมเหสี เขียนภาพนางมณฑาทิศกำลังประสูตินางสีดาในหลังนี้ ข้างหน้ามหาปราสาทออกมาเป็นซาลากว้าง แบ่งเป็นสองส่วน เขียนฉากทับกันเป็นฝ่ายในข้างหนึ่งและฝ่ายหน้าข้างหนึ่ง ภาพสิ่งก่อสร้างที่ผูกเขียนเป็นบ้านเมืองในตอนนี้เป็นส่วนใหญ่จะเป็นรูปแบบที่คิดสร้างสรรค์ขึ้นด้วยความนึกเห็นของช่างเขียนเองแต่ก็มีภาพบางส่วนที่ช่างเขียนลอกเลียนสิ่งก่อสร้างสำคัญอันเป็นสิ่งแรกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้นหลายอย่างด้วยกัน ที่ปรากฏภาพสำคัญ คือภาพหอกลอง เขียนเป็นภาพตึกแก่งซ้อนกัน 3 ชั้น ชั้นบนสุด หลังคาเขียนยอดเกี้ยวตรงกันกับบันทึกดำนานเรื่องวัดสุทัศน์ต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาว่า “หอกลองอยู่ที่ตรงหน้าวัดพระเชตุพนแต่เดิมสร้างด้วยไม้ โปรตฯ ใหรือทำใหม่ ชั้นล่างก่ออิฐ ชั้นกลางและชั้นบนก่ออิฐถือปูน ยอดของเดิมเป็นยอดมณฑปแก้เป็นยอดเกี้ยว” (หอกลองที่กล่าวถึงนี้รื้อทิ้งนานมาแล้ว) ภาพเขียนรูปหอกลอง ณ ศาลาแห่งนี้จึงเป็นประจักษ์พยานทางโบราณคดีอย่างเอกชิ้นหนึ่ง นอกเหนือจากภาพซุ้มประตูเมืองลงกาอีกภาพหนึ่งที่เขียนอย่างซุ้มประตูฝรั่งต่างไปกว่าในภาพตอนอื่น ๆ ภาพประตูนี้ถ้าดูผิวเผิน ๆ ก็จะไม่เห็นความสำคัญ แต่ถ้าพิจารณาให้ถี่ถ้วนจะเห็นได้ว่าซุ้มประตูภาพนี้เขียนลอกแบบประตูพระบรมมหาราชวัง ซึ่งทำอย่างทรงฝรั่งในสมัยรัชกาลที่ 3 ปัจจุบันยังคงเหลืออยู่ประตูหนึ่งตรงมุมกำแพงพระบรมมหาราชวังข้างเหนือเอื้องวังท่าพระ (บริเวณท่าช้างวังหลวง) ชื่อประตูสุนทรทิสรา รูปทรงทั้งในภาพเขียนและแบบประตูสุนทรทิสรานี้เป็นแบบตรงกันทั้งหมด สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าช่างเขียนแต่ละยุคแต่ละสมัยมักจะได้รับแรงบันดาลใจจากสภาพสิ่งแวดล้อมในสมัยของตนเป็นเครื่องประกอบการสร้างสรรค์งานศิลปะ โดยเฉพาะสิ่งแปลกใหม่ในสมัยนั้น ๆ นับว่าเป็นผลพลอยได้ทางอ้อมแก่การศึกษาของคนปัจจุบันต่อผลงานที่ช่างเขียนรุ่นเก่า ๆ ได้บันทึกเอาไว้

ภาพจิตรกรรมฝาผนังเขียนเรื่องรามเกียรติ์ ในศาลาทิศที่วัดพระเชตุพนฯ นี้ มีอายุนับแต่เมื่อแรกสร้างมาจนเวลานี้นานกว่า 200 ปี ภาพแต่ละภาพเขียนขึ้นด้วยความคิดและมีมืออันประณีต เพียงพร้อมด้วยคุณค่าทางศิลปกรรมแบบประจำชาติ สมควรเป็นแบบอย่างการศึกษางานจิตรกรรมที่สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อีกแห่งหนึ่ง ถึงแม้จะมีช่างจิตรกรรมเทียบขึ้นเอกร่วมสมัยเดียวกันในสถานที่อื่น แต่ภาพจิตรกรรมแห่งนี้น่าสนใจชมและศึกษาในฐานะงานศิลปกรรมแบบประจำชาติ อันเป็นผลผลิตแห่งปัญญาและมีมือช่างคนไทย (พระราชเวที. 2554 : สัมภาษณ์)

1.2.2.10 สวนมิสกวันและแก่งจัน

สวนมิสกวันและแก่งจัน สร้างขึ้นเมื่อมีการบูรณะพระอารามครั้งรัชกาลที่ 3 ดังปรากฏในโคลงดั้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนว่า

๑ เหนือหอดรียท่านสร้าง	สวนควร ชมเฮย
ใหม่อีกฟางภอินทร์	อำฟ้า
มิตกะวันสวน	ศุขสนุกนี้ นาพ่อ
ปลูกแมกแปลกไม้หล้า	แหล่งแสดง
๑ เฌอหนึ่งหลายเช่นย้าย	ยลผล ต่างแฮ
สองและสามพรรณแปลง	เปลี่ยนเพี้ยน
ตึกจันหนึ่งถกสถาน	สถิตทิศ ออกเอย
แดงพิดานล้วนเที่ยว	ถิ่นสลิล

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. 2547 : 88)

สวนมิสกวันเป็นชื่อสวนในดาวดึงส์สวรรค์ ปัจจุบันยังมีต้นโพธิ์พันธุ์พระศรีมหาโพธิ์ (ต้นอัสสัตถพฤกษ์) ที่ปลูกไว้ในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งรัฐบาลอังกฤษได้ถวายเมล็ดพันธุ์ และโปรดให้ปลูกยังพระอารามหลวงหลายแห่ง เมื่อมีต้นโพธิ์จากลังกามาปลูกจึงได้นำมาว่าศาลาโพธิ์ลังกา ปัจจุบันยังคงงามสะพรั่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ทรงผนวช ก็เคยประทับอยู่ที่พระตำหนักซึ่งปลูกสร้างอยู่ในบริเวณต้นโพธิ์นี้ทางด้านตะวันออก ปัจจุบันมีพระวิหารน้อยซึ่งสร้างไว้เป็นอนุสรณ์แทนที่พระตำหนักรัชกาลที่ 4 เหลืออยู่เป็นที่สังเกต ทางทิศตะวันออกมีเก๋งจีน ที่ผนังเขียนจิตรกรรมพงศาวดารจีนเรื่องสามก๊ก ปรากฏในพระราชนิพนธ์โคลงต้นว่าในเก๋งจีนแห่งนี้ได้จ้างช่างชาวจีนมาวาดเรื่องสามก๊ก อันแปลกแตกต่างไปจากภาพจิตรกรรมอื่น ๆ ภายในวัดนี้ ดังความในบทโคลงว่า

๑ เครื่องเงินจ้างแจ็กแต้ม	ติตรจิต อุไรฤ
ผนังวาดสามกักรบิน	บายย้าย
เรื่องจีนรูปจีนพิศ	แพกแยก เยี่ยงพ้อ
แปลกฝรั่งหอนคล้ายเยื้อง	หย่างปาง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. 2547 : 88)

แม้ว่าโคลงดังกล่าวได้ระบุอย่างชัดเจนว่าภาพที่เขียนไว้ในเก๋งจีน ณ สวนมิสกวันเป็นภาพสามก๊ก แต่เนื่องจากภาพจิตรกรรมฝาผนังดังกล่าวชำรุดทรุดโทรมมาก อาจเนื่องจากความชื้นและน้ำฝนที่ไหลลงมาเพราะหลังคารั่ว จึงทำให้ภาพจิตรกรรมลบเลือนไปและน่าจะสูญเสียไปในเร็ววัน เพราะสีเริ่มกะเทาะหลุดร่วงอีก จึงทำให้ตีความและอธิบายความได้ยาก ส่วนศาลาหลังเล็กคู่หน้าสวน มิสกวันเคยมีจิตรกรรมฝาผนังตำราไม้ดัดด้วย (พระปลัดสุวัฒน์ศิลคุณ. 2555 : สัมภาษณ์)

1.2.2.11 พระวิหารพระพุทธไสยาสหรือวิหารพระนอน

(กลโตะเล่นทาง)

ทิศเหนือขยายย่านด้าน	แดนใหม่ เพอมนา
นเรศเริ่มก่อกระแพงแสดง	ดับนั้น
พุทธไสยาศใหญ่ใส	สมที่ ลายเฮย
ก่ออิฐปูนปั้นหัน	แห่งสถานฯ
วัดยาวเส้นได้ใส	เสศสาม วาเฮ
ก่อพระมหาวิหารมาน	มุขสร้าง
สวมพระกะงามตาม	แต่ที่ นั้นนา
หย่างโบสถ์โปรดสร้างอ้าง	อาจทันฯ
มุงกระเบื้องบงชรอำคล้า	เคลือบศรี ขาบเฮย
ลดมุขสามชั้นสรรค์	เสรจ้ไสร้
ดาษพื้นทั่วที่มี	หมदनอก ในนา
หินชาติแดงให้ใช้	ช่วงลานฯ
สิลาเขาเขตรแวนแคว้น	แขวงราช บุรีฤ
อีกเพ็ชบุรีสถานปาน	ไปเพี้ยน

ชาลารดับดาชาลาด
เต็มตระหลอดเทียรเทียร

หลายหมื่น แผ่นพ่อ
เทพย์ผจงฯ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. 2547 : 89 - 90)

พระวิหารพระพุทธไสยาสหรือวิหารพระนอน สร้างเพื่อประดิษฐานองค์พระใหญ่ขนาดยาว 1 เส้น 3 วา (86 เมตร) พระวิหารหลังคาทรงกลมมุข 3 ชั้นอย่างพระอุโบสถหลังคามุงกระเบื้องสีขาบ ลักษณะอาคารเช่นเดียวกับอาคารศาลาการเปรียญแต่มีความยาวมากกว่า การบูรณปฏิสังขรณ์พระวิหารและพระพุทธไสยาสนั้นเท่าที่ปรากฏหลักฐานคือ ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีความปรากฏในจดหมายเหตุและตำนานพระอารามซึ่งกรมธรรมการพิมพ์ขึ้นว่า ในปีพ.ศ. 2394 พระรัศมีพระพุทธไสยาสยาว 5 ศอก ตกลงที่ดิน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์พระพุทธไสยาสเฉพาะแต่พระรัศมีเท่านั้นมิได้ปฏิสังขรณ์ตลอดทั้งองค์พระ สมัยรัชกาลที่ 5 ราว พ.ศ. 2422 - 2432 โปรดให้บูรณะสิ่งชำรุดทรุดโทรมภายในวัดพระเชตุพน เนื่องจากถาวรวัตถุต่าง ๆ ในวัดซึ่งได้รับการบูรณะและสถาปนามาตั้งแต่ พ.ศ. 2375 ในรัชกาลที่ 3 ชำรุดตามกาลเวลา โปรดให้บูรณปฏิสังขรณ์ให้คงคืนดีดังเก่า พระวิหารพระพุทธไสยาสได้เริ่มปฏิสังขรณ์ในครั้งนี้ด้วย พ.ศ. 2488 บูรณปฏิสังขรณ์พระวิหารพระพุทธไสยาสโดยเปลี่ยนตัวไม้เครื่องบนที่เสีย ส่วนข้อฟ้าใบระกาของเก่าที่ยังใช้ได้กะเทาะออกหมด ลงรักประดับกระจกใหม่ ที่เสียใช้ไม่ได้ก็ทำขึ้นใหม่ หลังคาสลักกระเบื้องหมดทั้งหลัง มุงกระเบื้องเคลือบเก่า ผนังและเสารายรอบนอกถือนูนใหม่ ชุ่มประตุน้ำต่างที่ชำรุดซ่อมใหม่และอาบรักไว้ ข้อฟ้าใบระกายังไม่ได้ยก พ.ศ. 2452 ยกข้อฟ้าใบระกาซึ่งค้างไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2448 และทาสีเพดานชั้นนอกสะพานทับหัวเสาเชิงชายของพระวิหารพระพุทธไสยาส สมัยรัชกาลที่ 7 บูรณะพระวิหารพระพุทธไสยาส โดยรื้อฟื้นของเก่าซึ่งปู้ด้วยศิลาจีนออกแล้วปูศิลาใหม่ หลังคามุงกระเบื้องเคลือบใหม่ เต็ยประตุน้ำต่างทรุดเปิดปิดไม่สะดวก ถอดออกใส่ครกเหล็กกรองเต็ยและกรุตาข่ายประตุน้ำต่างด้วย ในสมัยนั้นภาวะเศรษฐกิจของประเทศตกต่ำ รัฐบาลจึงตัดทอนงบประมาณต่าง ๆ ลงรวมทั้งงบประมาณในการบำรุงวัดซึ่งได้ปีละ 40,000. - บาท (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5) การปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุต่าง ๆ ในวัดพระเชตุพนฯ จึงต้องอาศัยเงินผลประโยชน์ของวัดตามแต่จะมี สมัยรัชกาลที่ 8 การบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน อาศัยเงินบำรุงวัดที่ได้จากการบริจาคตามกำลังศรัทธาของพุทธศาสนิกชน พ.ศ. 2484 ซ่อมปูนทับหลัง ใบระกา พระวิหารพระพุทธไสยาส พ.ศ. 2486 พระกรรมเบื้องขวาของพระพุทธไสยาสหลุดหล่นลงมายาวประมาณ 50 เซนติเมตรและเม็ดพระศก 2 - 3 องค์ สันนิษฐานว่าคงได้รับความกระทบกระเทือนจากลูกระเบิดที่ทิ้งพัสดุหรือกรมอุทการเรือ ประกอบกับเหล็กและไม้แกนเก่า ปูนที่ป็นไว้เดิมเสื่อมคุณภาพ ได้บูรณปฏิสังขรณ์ซ่อมพระกรรมใหม่โดยใช้ปูนปลาสเตอร์ป็น แล้วลงรักปิดทองสิ้นเงิน 650 บาท เบิกจากเงินผลประโยชน์ที่กรมการศาสนา พ.ศ. 2488 สถาปองค์พระพุทธไสยาสซึ่งสร้างมาเป็นเวลา 100 ปีเศษ ทอง - รัก ของเก่าหลุดกะเทาะลอกออกเป็นส่วนใหญ่ พระวิหารก็เสื่อมโทรมจึงให้บูรณะซ่อมพระพักตร์พระพุทธไสยาสก่อน เพราะพระกรรมที่ทำไว้ใหม่สีไม่เข้ากับพระพักตร์ลอกทองพระออกและปิดทองเฉพาะพระพักตร์ก่อนแล้วจึงซ่อมองค์พระต่อไป

สมัยรัชกาลปัจจุบัน พ.ศ. 2489 พระพักตร์พระพุทธไสยาสซึ่งลงรักปิดทองไว้เกิดประทุพองขึ้นจึงต้องลอกออกและทำใหม่อีก ทำพระกรรมใหม่โดยใช้ปูนซีเมนต์ป็นแทนปูนปลาสเตอร์ของเก่าพระเขนยที่ชำรุดรื้อออกแล้วจัดการซ่อมใหม่การปฏิสังขรณ์องค์พระพุทธไสยาสได้เริ่ม

ดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2488 ในสมัยสมเด็จพระวันรัต (เฟื่อน) เป็นเจ้าอาวาส การซ่อมได้ดำเนินการต่อเนื่องมาจนถึงสมัยสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) เป็นเจ้าอาวาส ใช้เวลาในการปฏิสังขรณ์ประมาณ 4 - 5 ปี ปิดทององค์พระทั้งองค์ประดับกระจกพระเขนยและฐานชุกชี หลังจากซ่อมได้ประมาณ 1 - 2 ปี พระวิหารถูกฟ้าผ่า องค์พระไม่เป็นอันตราย เพียงแต่ทำให้แผ่นทองที่องค์พระเป็นเส้นดำสีเหลืองทั่วทั้งองค์เหมือนพระพุทธรูปไสยาสทรงจีวรแพรจึงได้ซ่อมปิดทองใหม่ เฉพาะส่วนที่ถูกสายฟ้าดำมากซ่อมฟ้าใบระกาด้านตะวันตกของพระวิหารถูกฟ้าผ่าชำรุดรื้อลงทำใหม่ หน้าบันทิศตะวันตกของพระวิหารลงรักปิดทอง เสารอบนอกและบัวผนังวิหาร ปูนของเดิมผุพัง ซ่อมหล่อคอนกรีตถือปูนใหม่ และซ่อมหอรบขังด้านพระเศียรพระพุทธรูปไสยาส ทั้งยังสร้างรั้วไม้สักครอบองค์พระพุทธรูปไสยาสอีกด้วย

ภาพประกอบ 34 พระวิหารพระพุทธรูปไสยาส

พ.ศ. 2514 องค์พระพุทธรูปไสยาสชำรุดและมีรอยร้าวบริเวณพระเศียรจึงเริ่มโครงการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปไสยาสโดยตกลงในหลักการขั้นต้นให้ซ่อมจากข้างนอกเข้ามาข้างใน

พ.ศ. 2518 - 2519 ซ่อมพระเศียรพระพุทธรูปไสยาสซึ่งมีรอยแตกร้าวมาก เสริมความมั่นคงพระเศียร ตัดเหล็กแกนค้ำผนัง ฉีดน้ำยาตามรอยร้าวต่าง ๆ เม็ดพระเศียรบางส่วนที่ชำรุดและหายไปซ่อมทำขึ้นใหม่ ฉาบปูนในส่วนที่เสียหายและปิดทององค์พระใหม่ทั้งองค์

พ.ศ. 2521 - 2534 ในสมัยที่พระวิสุทธาธิปัตติ (สง่า ปภัสสรมหาเถร) ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส ท่านได้รับการกิจดำเนินการต่อมา ระยะเวลาดังกล่าวตรงกับวโรกาสสำคัญถึง 2 วาระ คืองานฉลองสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ในปีพุทธศักราช 2525 และพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ และพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ในปีพุทธศักราช 2530 และ 2531 จึงได้รับความร่วมมือและสนับสนุนจากทั้งภาครัฐบาลและเอกชน ตลอดจนประชาชนผู้มีจิตศรัทธาสมาทบทุนในการบูรณปฏิสังขรณ์ให้ปูชนียสถานในพระอารามคงสภาพเรียบร้อยสมบูรณ์ โดย พ.ศ. 2521 กรมศิลปากรได้ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์พระวิหารพระพุทธรูปไสยาสในส่วนหลังคา โครงหลังคาและส่วนประกอบโครงหลังคา และเสริมความมั่นคงแข็งแรง กล่าวคือ เปลี่ยนกระเบื้องหลังคาโดยรื้อของเดิมออกแล้วมุงด้วยกระเบื้องใหม่ทั้งหมด เปลี่ยนไม้สะพานหนู ส่วนกลอนและระแนงใช้ของเดิมในส่วนที่ไม่ผุกร่อนและจัดทำใหม่เสริมให้ได้ลักษณะและขนาดเดียวกันกับของเดิม เสริมเหล็กที่ปูนทับหลังอกไก่และปูนทับหลังสะพานหนู และเสริมเหล็กตาข่ายที่ปูนทับหลังข้างกระเบื้องเพื่อป้องกันการแตกร้าว เปลี่ยน

โครงหลังคา เช่น ช่อ จันทน์ ออกไก่ แปะ ฯลฯ ส่วนประกอบโครงหลังคาเช่นเชิงชาย ฯลฯ และเพดาน เฉพาะส่วนที่ชำรุดหรือเสื่อมคุณภาพ เปลี่ยนฝ้าไขราใหม่ทั้งหมดซึ่งมีลวดลายฝ้าไขราลายเพดาน ลายช่อ และลวดลายส่วนอื่น ๆ ที่ชำรุด ทำการเสริมความมั่นคงแข็งแรงโดยทำคานคอนกรีตเสริมเหล็กพันตาม แนวเสาภายในและผนังคานรับช่อประธาน ยาวจากศูนย์กลางช่อไปตามผนังข้างละ 1 เมตรทุกตัวช่อ คานรัดรอบใต้ช่อพาไลตามแนวผนังโดยรอบ เปลี่ยนคานทับหลัง เสาซึ่งเดิมเป็นไม้ให้เปลี่ยนเป็น คอนกรีตเสริมเหล็กเฉพาะส่วนที่ผุกร่อน ถือบุนผนังภายในส่วนที่ฉาบปูนหลุดและรอยร้าวบริเวณกรอบ หน้าต่าง การปฏิสังขรณ์แล้วเสร็จเมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน 2523

พ.ศ. 2522 ได้มีการบูรณะพระพุทธรูปไสยาสน์ในส่วนช่อฟ้า ใบระกา ลายอง และ หางหงส์ซึ่งมีสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก รวมทั้งไม้ปิดคิรีตะเข้ใหม่ทั้งหมด ลงรักปิดทอง ประดับกระจก ติดตั้งสายล่อฟ้า การปฏิสังขรณ์แล้วเสร็จเมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2524

พ.ศ. 2530 – 2531 ในมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญ พระชนมพรรษาครบ 5 รอบ ใน พ.ศ. 2530 และพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกที่ทรงครองราชสมบัติ ยาวนานยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดในประวัติศาสตร์ชาติไทย ใน พ.ศ. 2531 รัฐบาลได้มีโครงการ บูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระอารามที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรง สถาปนาและทำนุบำรุงควบคุมกับวัดพระศรีรัตนศาสดารามให้มีความมั่นคงแข็งแรงงดงามเป็นศรีสง่า แก่กรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวในวโรกาสดังกล่าว พระวิหารและองค์พระพุทธรูปไสยาสน์มีสภาพชำรุดเสียหาย เนื่องจากหินอ่อน ที่ประดับพื้นผนังและดินเสาเป็นแผ่นที่บิ่นทำให้ความชื้นขึ้นสูง ทำลายภาพจิตรกรรมฝาผนัง ผนังแผ่น ธรณีและเพดาน ประตูหน้าต่างชำรุดเสียหาย หลังคารั่ว กรอบผนังและลวดลายลบบเลือน พื้นทักษิณ ภายใน เสารายรอบนอกกระเบื้องดินเผาปูพื้นหลุดกร่อน พบการทรุดตัวของพระวิหารและองค์พระซึ่ง ก่อสร้างอยู่บนชั้นดินอ่อน และกระทบกระเทือนจากสภาพการจราจรโดยรอบ ฐานรากขององค์พระผุ กร่อนและเสื่อมสภาพ น้ำหนักองค์พระด้านพระเศียรมีมากกว่าบริเวณด้านพระบาท ท้องที่ปิดองค์พระ หลุดกร่อนเป็นส่วนใหญ่ ผิวปูนฉาบบางส่วนมีรอยแตกร้าว ผุ ปูนเสื่อมสภาพ ฐานชุกชีและหมอนซึ่งปิด ท้องประดับกระจกหลุดร่วงเป็นส่วนใหญ่ ได้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์โดยปูพื้นทักษิณภายใน เสารายรอบ นอกใหม่ เจาะใส่แผงระบายความชื้นที่ดินเสาและดินผนัง ซ่อมผนังแผ่นและกรอบประตูหน้าต่าง ซ่อม รอยร้าวที่หลังคา ซ่อมฝ้าเพดาน เดินสายไฟและติดตั้งดวงโคมภายในใหม่ องค์พระพุทธรูปไสยาสน์ ขุดลอก ท้องออก ซ่อมผิวปูนฉาบองค์พระ ทำพื้นเพื่อปิดทองและปิดทององค์พระ ทำความสะอาดลายมุกที่พื้น ฝ้าพระบาท กระจกหมอน และฐานชุกชี กระจกในส่วนที่หลุดหายไปติดใหม่ให้มีลักษณะและสี เหมือนเดิมก่อนที่จะปิดทององค์พระ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัว ได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินทรงปิดทององค์พระ พุทธรูปไสยาสน์เป็นปฐม ณ บริเวณพระอุระขององค์พระพุทธรูปไสยาสน์ เมื่อวันที่ 4 เมษายน 2531 เพื่อเป็น มหามงคลแก่การดำเนินงานบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งเป็นงานสำคัญงานหนึ่ง ของชาติและเพิ่มความเชื่อมั่นศรัทธาแก่ประชาชน การดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์ตามโครงการได้แล้ว เสร็จในปี 2531

พ.ศ. 2534 – ปัจจุบัน (2555) สมัยของ พระธรรมปัญญาบดี (ถาวร ตีสานุก โร) เป็นเจ้าอาวาส ใน พ.ศ. 2550 ได้มีโครงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เพื่อเฉลิม พระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5

ธันวาคม พ.ศ. 2550 ประกอบด้วยงานบูรณะซ่อมแซมพระอุโบสถ พระวิหารทิศ พระวิหารคด และพระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลที่ 4 ระยะเวลาดำเนินการวันที่ 9 มกราคม ถึง 4 พฤศจิกายน 2550 และดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์อย่างต่อเนื่องมาโดยตลอดกว่า 20 ปี

ปัจจุบัน กำลังดำเนินโครงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ภายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554 โดยบูรณะพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ ประมาณ 35 ล้านบาท บูรณะพระวิหารน้อย 2 หลัง งบประมาณ 10 ล้านบาท รวม 45 ล้านบาท ได้รับทุนสนับสนุนจากวัดพระเชตุพน 15 ล้านบาท มูลนิธิ “ทุนพระพุทธยอดฟ้า” ในพระบรมราชูปถัมภ์ 15 ล้านบาท และมูลนิธิสิริวัฒนภักดีโดย คุณเจริญ และคุณหญิงวรรณ สิริวัฒนภักดี 15 ล้านบาท (พระราชเวที. 2555 : สัมภาษณ์)

ลักษณะรูปแบบของสถาปัตยกรรมวัดโพธิ์ แม้จะเป็นการปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ 3 เป็นส่วนใหญ่แต่ก็ยังคงเคารพในรูปแบบประเพณีอยุธยาตอนปลายอยู่มาก เช่น เสากระเบื้องรับปีกชายคา พระอุโบสถและพระวิหารต่าง ๆ ที่ตัดทอนลายประดับกระจกหัวเสาออกซึ่งเป็นลักษณะพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 เป็นพัฒนาการทางการช่างแห่งยุคสมัยที่คลี่คลายจากความซับซ้อนของลวดลายประดับในอดีตให้เรียบง่ายขึ้นแต่ลักษณะสำคัญที่เป็นระเบียบของงานที่พิถีพิถัน คือเรื่องระเบียบการย่อมุม เริ่มตั้งแต่เจดีย์ย่อมุมเป็นสำคัญ เสาอาคารย่อมุม เสาประดับกรอบประตูย่อมุม และแม้กระทั่งกำแพงวัดก็มีได้ละเลยทำเป็นกำแพงย่อมุมให้พบกันที่เสาเม็ดมุมกำแพง

1.3. ปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

จากการที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูล ด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการสังเกต การสัมภาษณ์นักท่องเที่ยว นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ และผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่ รวมทั้งจัดประชุมกลุ่ม หน หอสมุดสมเด็จพระ ว.ผ.ต. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2555 เวลา 13.00 – 16.00 น. มีผู้เข้าร่วมประชุมจำนวน 16 คน และผู้สังเกตการณ์จำนวน 7 คน

ภาพประกอบ 35 การประชุมกลุ่ม หน หอสมุดสมเด็จพระ ว.ผ.ต. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2555

สรุปเป็นปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม 4 ด้าน คือ ด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว ด้านการรองรับการท่องเที่ยว ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว และด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวซึ่งจะได้กล่าวถึงไปตามลำดับ ดังนี้

1.3.1 ด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว

1.3.1.1 ปัญหาการบำรุงรักษา

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร มีเนื้อที่ 51 ไร่ 2 งาน 98 ตารางวา สถาปัตยกรรมของวัดพระเชตุพนหรือวัดโพธิ์ มีเอกลักษณ์เฉพาะตน คือยิ่งใหญ่และงดงาม พื้นที่สมบูรณ์แบบและอัตลักษณ์ของวัดโพธิ์เป็นที่ดึงดูดใจของนักท่องเที่ยวเป็นอันมาก ตลอดระยะเวลา กว่า 200 ปีที่ผ่านมา สถาปัตยกรรมของวัดโพธิ์มีทั้งเจริญสูงสุดและเสื่อมถอยเกือบสิ้นสภาพ เช่น ใน สมัยรัชกาลที่ 5 วัดโพธิ์ชำรุดทรุดโทรมมาก เมื่อทอดพระเนตรเห็นก็ทรงเสด็จฯ พระทัยจึงได้พระราชทาน พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ถึง 4 หมื่นบาทเพื่อบำรุงพระอาราม ทรงให้รื้อศาลาออกเสียบ้างด้วยไม่มี งบประมาณเพียงพอที่จะบำรุงรักษา ครั้นรื้อศาลาได้เพียง 2 หลัง ก็สวรรคต

ปัญหาในการซ่อมและบำรุงรักษาวัดนั้นสืบเนื่องกันมาไม่ขาดสาย เช่น ใน ปัจจุบันพระวิหารน้อยกำลังดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์ เฉพาะหลังคาพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ ในรอบ 30 ปี ที่ผ่านมา บูรณะมาแล้วถึง 3 ครั้ง ใช้งบประมาณครั้งละ 30 - 40 ล้านบาท ครั้งนี้ (พ.ศ. 2555) ใช้งบประมาณในการซ่อม 35 ล้านบาท แต่ยังไม่แล้วเสร็จ นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติหลายคนให้สัมภาษณ์ เกี่ยวกับการต้องการเร่งด่วนในการพัฒนาคือต้องการให้ซ่อมหลังคาพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ให้เสร็จ โดยเร็ว นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปจำนวนมากถึง 1007 องค์ ที่ผลัดเปลี่ยนเวียนกันซ่อมแซมต่อเนื่อง อย่างไม่ขาดสาย เพราะวัดโพธิ์เป็นวัดใหญ่ต้องใช้งบประมาณมากในการซ่อมสร้างและบำรุงรักษา ด้วย “วัดโพธิ์เป็นวัดกษัตริย์สร้าง” เมื่อแรกซ่อมสร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 ต้องใช้คนเป็นจำนวนมากถึง 2 หมื่น คน สร้างต่อเนื่องกันมาถึง 4 รัชกาล จึงสำเร็จงดงามอย่างที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน ใช้เวลาในการสร้าง 7 ปี 5 เดือน 28 วัน บูรณปฏิสังขรณ์ครั้งแรกยาวนานถึง 16 ปี 7 เดือน วัดโพธิ์จึงงดงามรุ่งเรืองดังเมืองสวรรค์ มาแต่อดีต

ปัจจุบันภาระการบูรณปฏิสังขรณ์เป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสผู้ปกครองดูแลวัด ตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถาน ฉบับ 2 (พ.ศ. 2535) ที่ว่า “โบราณสถานตามมาตรา 9 ที่ได้จัดให้มีการเรียกเก็บค่าเข้าชมหรือค่าบริการอื่นเป็นปกติธุระหรือจัดเก็บ ผลประโยชน์ใด ๆ อันเกิดจากโบราณสถานนั้น ให้เจ้าของหรือผู้ครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมายเป็นผู้ เสียค่าใช้จ่ายในการซ่อมแซมทั้งหมด หรือบางส่วนตามที่อธิบดีกำหนด ...” จึงเป็นภาระหน้าที่ของ เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ที่ต้องหางบประมาณจำนวนมากเพื่อบูรณปฏิสังขรณ์ จนมีค่าเล่า ขานสืบต่อกันมาว่า สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณฺณสิริ) สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 17 ของกรุง รัตนโกสินทร์ เจ้าอาวาสรูปที่ 11 ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ได้เคยทรงปรารภว่า “วัดโพธิ์เจ้า สร้าง แต่ยากซ่อม” เพราะค่าซ่อมและบำรุงรักษาวัดโพธิ์เพื่อให้งดงามดั่งเดิมนั้น มีค่าใช้จ่ายเฉลี่ยถึงปี ละกว่า 25 ล้านบาท และการเก็บค่าเข้าชมจากนักท่องเที่ยวต่างชาติครั้งแรกนั้นเก็บเพียง 3 บาท ย่อม ไม่เพียงพอสำหรับการบูรณปฏิสังขรณ์จึงต้องหาวิธีอื่น ๆ เช่น ทอดผ้าป่า จัดงานวันสงกรานต์ ก่อตั้ง มูลนิธิฯ เป็นต้น (สุรินทร์ ใจบุญ. 2555 : สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตาม เจ้าอาวาสทุกรูปของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในฐานะ ผู้บริหารสูงสุดของวัดก็ได้ดำเนินการซ่อมแซมบูรณปฏิสังขรณ์มาด้วยดีจนถึงปัจจุบัน โดยเริ่มจากสมเด็จพระ อริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณฺณสิริ) ที่เมื่อครั้งเป็นสมเด็จพระวันรัตได้เคยเดินทางรอบโลกและได้เห็น ศาสน - สถานสำคัญต่าง ๆ เปิดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อนำรายได้มาใช้ในการบูรณปฏิสังขรณ์ จึงคิด หาทางนำเงินของนักท่องเที่ยวต่างชาติมาใช้ทะนุบำรุงซ่อมแซมพระอาราม จึงเปิดวัดโพธิ์ให้เป็นวัด

ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเป็นแห่งแรกในประเทศไทย เพื่อนำรายได้มาใช้ประโยชน์ดังกล่าว ซึ่งปัจจุบัน ประสบผลสำเร็จอย่างดีเยี่ยมนักท่องเที่ยวต่างชาติเข้ามาท่องเที่ยววันละมาก ๆ การเก็บค่าผ่านประตู นั้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2516 เก็บค่าเข้าชมจากชาวต่างชาติเพียงคนละ 3 บาทแต่เก็บได้ไม่นานเกิดปัญหา เรื่องหาเงินทอนยากจึงเปลี่ยนราคาเป็น 5 บาท 20 บาท และ 30 บาท ตามลำดับ ซึ่งก็ยังไม่เพียงพอต่อการบำรุงรักษา ต่อมาจึงได้ปรับเปลี่ยนราคาเป็น 50 บาท จึงสามารถบูรณปฏิสังขรณ์ได้อย่างต่อเนื่อง และเมื่อวันที่ 1 มกราคม 2555 ที่ผ่านมา ได้ปรับราคาเป็น 100 บาท ซึ่งการเก็บค่าเข้าชมวัดโพธิ์จาก ชาวต่างชาติในปัจจุบันสามารถช่วยแก้ปัญหาการขาดงบประมาณในการบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน วิมลมังคลาราม ที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลาได้ ซึ่งในปีที่ผ่านมา (2554) เก็บค่าเข้าชม จากชาวต่างชาติคนละ 50 บาท ทำให้มีรายได้ไปบูรณปฏิสังขรณ์วัดกว่า 70 ล้านบาท เนื่องจากมี ชาวต่างชาติเข้ามาเที่ยวชมเฉลี่ยวันละ 5,000 คน แต่เมื่อมีนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก การให้บริการ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวก็ต้องเพิ่มคุณภาพมากขึ้นตามราคาด้วย (พระมหาประเชิญ ปญฺญฺโธ. 2555 : สัมภาษณ์)

1.3.1.2 ปัญหาการทำลายศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และวัฒนธรรมของวัด

1) ปัญหาการทำลายศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของวัดด้วยความตั้งใจ ทำให้ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของวัดเสียหายอย่างร้ายแรง เช่น นักท่องเที่ยวจับต้องรูปถ่าย จิตรกรรมฝาผนัง ล้างแคะแคะหรือหยิบเอาชิ้นส่วนใด ๆ ไปโดยเจตนา เช่น หยิบลูกแก้วในปากสิงโตพระ วิหารทิศไปเล่น ชัดภาพศิลปะสลัก เด็ดดอกสาละไปบูชา ปีนขึ้นไปนั่งบนพระเจดีย์ ฤๅษีดัดตน เขามอ เป็นต้น ซึ่งการกระทำดังกล่าวนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ได้ทรงตราคำประกาศ พระราชกฤษฎีกาการขานุสาสน์ เป็นบทลงโทษไว้โดยให้จารึกลงบนแผ่นศิลาดิตที่เสาศิวลาวัดพระเชตุพน วิมล มังคลาวาส เมื่อ พ.ศ. 2382 มีใจความว่า บุคคลใดไม่ว่าจะเป็นพระภิกษุหรือสามเณร ปะชาวา ปรีพาชก ชีพราหมณ์ ฆราวาสทั้งชายและหญิง ทั้งผู้ใหญ่และผู้น้อย มีบรรดาศักดิ์หรือไม่มีบรรดาศักดิ์ก็ตาม หากเข้ามาในบริเวณวัดพระเชตุพนทั้งภายนอก ภายใน และรอบพระอาราม เพื่อจะเที่ยวดูเที่ยวชม หรือเข้ามาด้วยธุระสิ่งหนึ่งประการใด อย่าบ้วนน้ำหมากขากเสลดถ่มน้ำลายถ่ายปัสสาวะลงที่ขาลาถาน พระเจดีย์ พระวิหาร ฯลฯ เป็นอันขาด ด้วยเป็นสถานที่ที่สะอาดทั้งภายนอกและภายใน อย่าขูดรากถาก เปลือกเด็ดใบไม้ หักกิ่งไม้ทั้งดอกและผล อย่าทำอันตรายรูปจำหลักรูปปั้น อย่าแคะแคะคัดศิลากะเบื้อง เครื่องประดับ จับต้องรูปวาด เขียนให้ลบเลือนรวมทั้งสรรพสิ่งทีจรณาตกแต่งไว้โดยรอบบริเวณพระอาราม ไปจนถึงฉนวนท่อน้ำ อย่าเป็นอันขาด ถ้าผู้ใดบังอาจไม่ฟังพระราชกฤษฎีกา ผ่าฝืนขึ้นกระทำลามก ทำ อันตรายและทำลายของต่าง ๆ ดังกล่าวจะปรับสินไหมพินหนึ่งเป็นโทษทัณฑ์ตาเห็นและเมื่อตายไปจะไปเกิด ในอบายภูมิทั้งสี่ พันอบายภูมิแล้วเกิดเป็นมนุษย์ให้ต่ำชาติต่ำตระกูลขนมูลมูตรคูด เป็นคนจัญทาลคนขน ขยะไปทุกชาติด้วยอำนาจแห่งความไม่เคารพของคนผู้กระทำความชั่วนั้น แต่ถ้าผู้ใดเข้ามาในบริเวณพระ อารามนี้ด้วยความเคารพมีจิตเลื่อมใสในการปฏิสังขรณ์อันวิจิตรนี้ ไม่ได้ทำสิ่งเลวร้ายต่าง ๆ ดังกล่าวและ ไม่ได้ทำให้สรรพสิ่งทั้งปวงแตกหักทำลายเป็นอันตราย ผู้นั้นจะเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละในปัจจุบัน ทัณฑ์ตาเห็น ตายแล้วจะไปเกิดในสวรรค์ชั้นฉกามาพจรเทวโลก ด้วยมีจิตที่เคารพพระรัตนตรัย เลื่อมใส พระมหากษัตริย์จะประสบสุขขมั่งมีตลอดกาล (พระราชเวที. 2555 : สัมภาษณ์)

2) ปัญหาการทำลายสถาปัตยกรรมของวัดด้วยความไม่ตั้งใจ เช่น ข้างวิหาร พระนอนเป็นที่ชุมนุมรถประจำทางเป็นจำนวนมากและหลากหลายสาย ทั้งมีผู้นำรถสิบล้อเข้ามาวิ่งรอบ วัด น้ำหนักและความกระเทือนของรถก่อให้เกิดความเสียหายต่อปูชนียสถานของวัดเป็นอันมาก ในแต่

ละปี วัดต้องเสียค่าซ่อมแซมไม่ต่ำกว่าปีละ 25 ล้านบาท ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช อดีตนายกรัฐมนตรี ได้เคยเขียนบทความเกี่ยวกับความชำรุดทรุดโทรมของพระพุทธไสยาสไว้ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ประจำวันที่ 27 มกราคม 2513 ไว้ว่า

“พระนอนวัดโพธิ์กำลังจะดับขันธ พระพักตร์แยกเป็นรอยร้าวลงมาแล้ว อีกไม่นานก็จะแตกแยก พระเศียรหัก พระองค์แตกสลายเป็นเศษอิฐ ท่านผู้สร้างพระนอนและวัดพระเชตุพน ทั้งหมดท่านได้คำนวณแล้วว่าการก่อสร้างของท่านจะคงทนไปชั่วกัลปาวสานแต่ท่านมิได้เอาน้ำหนักและความกระเทือนของรถราในปัจจุบันคำนวณเข้าไปด้วย เพราะท่านไม่มีทางจะรู้ว่าใครจะเอารถสิบล้อเข้ามาวิ่งรอบวัดของท่านทั้งกลางวันกลางคืน และท่านนึกไม่ถึงว่าช่างวิหารพระนอนจะเป็นที่ชุมนุมรถประจำทาง

ไม่ช้าแต่พระนอน ไม่ช้าแต่วัดพระเชตุพนเท่านั้น วันและเวลาของปูชนียสถานทั้งหลายทั้งปวง ที่บรรพบุรุษของเราได้บรรจงสร้างขึ้นไว้ด้วยความศรัทธาและด้วยความประณีตในกรุงเทพฯ นี้ ก็มีอายุนับวันได้แล้วทั้งสิ้น วิหารพระศรีศากยมุนี โบสถ์วัดสุทัศน์ วัดสระเกศ วัดราชบพิธ วัดบวรนิเวศ เสาชิงช้า โบสถ์พราหมณ์ แม้แต่พระบรมมหาราชวังเอง ถ้าหากเราไม่สามารถควบคุมความสะเทือนของจราจรที่คับคั่งขึ้นทุกวันได้ ถ้าหากว่าเราไม่สามารถที่จะเบนทางเดินของเราให้ไปจากสถานที่ต่าง ๆ เหล่านี้ได้ สร้อยราชทินนามของกรุงรัตนโกสินทร์ที่ว่า “ราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศ มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต” ก็จะไม่มีความหมาย (พระครูอุดมสังวร. 2555 : สัมภาษณ์)

3) ปัญหาการทำลายวัฒนธรรมอันดีงามของแหล่งท่องเที่ยว ได้แก่ นักท่องเที่ยวแต่งกายไม่เหมาะสม ไม่เคารพศาสนสถานที่เขาไปเยี่ยมชม

1.3.1.3 ปัญหาด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน หน่วยงานรักษาความปลอดภัยมีน้อยทำให้ดูแลนักท่องเที่ยวไม่ทั่วถึง มีบุคคลภายนอกเข้ามาลักขโมยทรัพย์สินของวัด เคยขโมยแม้แต่สายล่อฟ้าพระวิหารพระพุทธไสยาส ลักขโมยทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว หลอกหลวงนักท่องเที่ยว ด้วยวิธีนานาประการ เช่น ในวันสงกรานต์ที่ผ่านมา (13 เมษายน 2555) เจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยของวัดจับมิจฉาชีพชาวเวียดนาม 3 คน ที่เข้ามาล้วงกระเป๋านักท่องเที่ยวชาวต่างชาติในวัดโพธิ์ เพราะในช่วงเทศกาลคนจะแน่นมาก แม้พื้นที่ท่องเที่ยวในเขตพุทธาวาสจะมีถึง 30 ไร่ แต่ก็ยังดูแลไม่ดีเมื่อมีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เนื่องจากนักท่องเที่ยวและประชาชนต่างมาเข้าร่วมกิจกรรมเป็นจำนวนมากทุก ๆ พื้นที่

1.3.1.4 ปัญหาเรื่องการนวดแผนโบราณของโรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของวัดโพธิ์กำลังเกิดปัญหา ดังนี้

1) ปัญหาทัศนคติของคนในสังคมที่มีต่อผู้ประกอบการอาชีพนวดแผนโบราณ และสถานบริการนวดแผนโบราณ โดยมักถูกมองรวมไปกับสถานบริการอบ อบ นวด ที่แฝงการให้บริการทางเพศ ส่งผลให้ภาพลักษณ์การนวดแผนโบราณด้อยคุณค่าลง

2) ปัญหาการลอกเลียนแบบประกาศนียบัตรและตำราเรียนของโรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ (วัดโพธิ์) และมีการแอบอ้างว่าเป็นสาขาของโรงเรียนด้วย

3) ปัญหาหลักสูตรที่กำลังดำเนินการพัฒนาให้เข้มข้นยิ่งขึ้นอีก

4) ปัญหาด้านการสื่อสารกับผู้เรียนและผู้ใช้บริการนวดแผนโบราณ

นอกเหนือจากภาษาอังกฤษ และภาษาญี่ปุ่นซึ่งโรงเรียนสอนภาษาเหล่านั้นแล้ว แต่ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกมีหลากหลายภาษา และผู้ที่เข้ามาเรียนและใช้บริการในปัจจุบันมีจำนวนถึง 140 ชาตินี้แล้ว บางครั้งจึงเกิดความไม่เข้าใจกันในการสื่อสาร

1.3.2 ด้านการรองรับนักท่องเที่ยว

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เก็บค่าเข้าชมจากนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติคนละ 100 บาท มีชาวต่างชาติมาเที่ยวชมวัดเฉลี่ยวันละประมาณ 5,000 คน ซึ่งการที่นักท่องเที่ยวมาเที่ยวชมเป็นจำนวนมากนั้น วัดต้องพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานให้เพียงพอเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวให้เกิดความพึงพอใจ ทั้งในเรื่องสาธารณูปการ และสิ่งอำนวยความสะดวกอื่น ๆ

1.3.2.1 ปัญหาด้านสาธารณูปการ อาทิ การกำจัดขยะไม่เพียงพอ น้ำดื่มไม่เพียงพอ สุขาไม่สะอาด การปฐมพยาบาลยังไม่ดีพอ ตู้โทรศัพท์สาธารณะและตู้บริการเงินอัตโนมัติ (ATM) มีน้อย ไม่มีที่นั่งพักเหนื่อย ฯลฯ

1.3.2.2 ปัญหาพื้นที่จอดรถ ปัญหาด้านพื้นที่การจอดรถไม่เพียงพอ ทำให้การจราจรแออัด ปัญหาบุคคลภายนอกเข้ามาหาผลประโยชน์จากวัด โดยการให้สถานที่จอดรถกับกลุ่มทัวร์ทั้งวันเพื่อให้นักท่องเที่ยวไปเที่ยวยังที่อื่น ๆ ทำให้การจราจรในบริเวณวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามไม่สโลว์ ไหล ที่จอดรถสำหรับนักท่องเที่ยวอื่น ๆ ไม่เพียงพอ

1.3.3 ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีพระธรรมปัญญาบดี อายุ 97 ปี เป็นเจ้าอาวาสแบ่งการปกครองเป็น 3 คณะ คือคณะเหนือ คณะกลาง และคณะใต้ มีพระภิกษุสามเณร 184 รูป ศิษย์วัดทั้ง 3 คณะ รวม 39 คน พนักงานของวัด 81 คน จากการสังเกต สัมภาษณ์ และสนทนากลุ่มพบว่า ปัญหาส่วนใหญ่ของวัดอยู่ที่ระบบการบริหารเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว อันเป็นรายได้หลักของวัด ซึ่งพอจะประมวลได้ดังนี้

1.3.3.1 คณะกรรมการบริหารแบบเบ็ดเสร็จภายในวัด โดยไม่มีคณะกรรมการจากบุคคลภายนอก หน่วยงานภาครัฐ ชุมชน หรือโรงเรียนเข้ามามีส่วนร่วมบริหารจัดการวัด บุคลากรของวัดยังไม่ได้พัฒนาอย่างเต็มที่ ไม่มีการประเมินการบริหารจัดการวัดอย่างเป็นระบบ

1.3.3.2 ปัญหาด้านผลประโยชน์และความขัดแย้ง โดยเฉพาะการบริหารการเงิน เงินที่ได้จากการขายตั๋ว เงินบริจาค และเงินรายได้อื่น ๆ ที่ได้จากการท่องเที่ยว วัดยังไม่มีระบบบริหารการเงินที่ชัดเจนว่าจะบริหารจัดการอย่างไรจึงจะได้เงินเต็มศักยภาพ ไม่มีระบบการตรวจสอบการเงิน ทำให้มีการโกงเงินวัด

1.3.3.3 ปัญหาด้านบุคลากร ได้แก่

1) ปัญหาด้านการบริการของบุคลากร เช่น บุคลากรของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามบางคนไม่รักองค์กร ไม่รักงานที่ทำ มุ่งทำงานไปวัน ๆ อย่างไม่เต็มกำลังพอให้หมดเวลา ไม่มีจิตให้บริการนักท่องเที่ยว บุคลากรบางคนขาดจิตสำนึกในการเอื้อเฟื้อและให้บริการ

2) ปัญหาด้านบริหารทรัพยากร ได้แก่ บุคลากร ทรัพย์สิน ฯลฯ ต้นไม้เสื่อมโทรม ธรรมาสน์จำนวนมากที่ไม่ได้ใช้แล้ว ไม่มีการเก็บอย่างเป็นระเบียบ ดูเป็นขยะทั้ง ๆ ที่ยังอยู่ในสภาพใช้งานได้

3) ปัญหาด้านการจัดการสัตว์เลี้ยงและสัตว์เร่ร่อนในเขตท่องเที่ยวของวัด ชาวบ้านเอาสุนัขและแมวมาปล่อยให้เป็นปัญหาของวัด ทั้งในเขตพุทธาวาส บริเวณพระนอน มีพระและคนคลุกข้าวมาให้กินเพราะเชื่อว่าเลี้ยงแมวจะได้ขึ้นสวรรค์ ทำให้มีเศษอาหารและมูลแมวและสุนัขเต็มไปหมด ขาดความสะอาด และส่งกลิ่นเหม็น

1.3.4 ด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลนั้น ต้องให้ความสำคัญในเรื่องของภาษาที่นักท่องเที่ยวสามารถทำความเข้าใจได้ รวมทั้งให้ความสำคัญในเรื่องการประชาสัมพันธ์โดยใช้เทคโนโลยีจัดการสารสนเทศและการสื่อสาร นอกเหนือจากการบริหารจัดการที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้น จึงพอจะสรุปปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์ได้ ดังนี้

1.3.4.1 ปัญหาความเป็นสากลของการโฆษณาประชาสัมพันธ์ เพราะวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามมีจุดประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวน้อยไม่เพียงพอต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว และเจ้าหน้าที่ที่มีหน้าที่ประชาสัมพันธ์ยังไม่สามารถพูดได้หลากหลายภาษา ทั้งแผนพับก็มีเพียงภาษาอังกฤษและภาษาไทยเท่านั้น ซึ่งนักท่องเที่ยวอีกหลาย ๆ ประเทศไม่อาจจะเข้าใจได้ นอกจากนี้ป้ายบอกทางยังมีน้อยเกินไปอาจทำให้นักท่องเที่ยวหลงทางได้

1.3.4.2 ปัญหาด้านข้อมูล ปัจจุบันยังไม่มีมีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่จะใช้เพื่อการทัศน - ศึกษา นำชมไว้อย่างเป็นระบบ และยังขาดผู้ที่จะมาชำระตรวจสอบข้อมูลที่มียูทูปให้ถูกต้อง

1.3.4.3 ปัญหาด้านบุคลากร กล่าวคือ ขาดความสืบทอดของพระวิทยากรที่จะทำหน้าที่นำชม เนื่องจากมีพระวิทยากรจำนวนไม่เพียงพอ และในจำนวนที่มีอยู่นั้น มีเพียง 1 - 2 รูปเท่านั้นที่สามารถนำชมเป็นภาษาต่างประเทศได้อย่างเป็นระบบ

ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บข้อมูลด้านสภาพปัญหาและความคิดเห็นต่อศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยการสัมภาษณ์ การสังเกต และการสนทนากลุ่มจากผู้เกี่ยวข้องในทุกภาคส่วน และนำข้อมูลที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน มาวิเคราะห์โดยใช้วิธีการ SWOT Analysis โดยการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการประเมินสถานการณ์และกำหนดจุดแข็ง จุดอ่อนจากสภาพแวดล้อมภายใน โอกาสและอุปสรรคจากสภาพแวดล้อมภายนอก ตลอดจนผลกระทบที่มีศักยภาพจากปัจจัยเหล่านี้ต่อการทำงานของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เพื่อนำข้อมูลไปใช้ในการศึกษารูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

จุดแข็ง (Strengths) ที่พบคือ

1. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร เป็นแหล่งรวมสรรพศิลป์ สรรพศาสตร์ จึงเปรียบเสมือนมหาวิทยาลัยแห่งสรรพวิชาไทย (มหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรก) ที่รวมเอาภูมิปัญญาไทยไว้เป็นมรดกที่มีความโดดเด่นในระดับโลกให้ได้เรียนรู้อย่างไม่จบสิ้น
2. เป็นแหล่งวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงระดับโลก โดยได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก มีการอนุรักษ์ รักษาศิลปวัฒนธรรมทุกด้านได้อย่างครบถ้วน สมบูรณ์ พบเห็นร่องรอยของประวัติศาสตร์ และสามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจได้จริง
3. เป็นแหล่งรวมสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมตามจารีตประเพณีของไทย มี '9 สิ่งมหัศจรรย์วัดโพธิ์' ที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานและสามารถสืบค้นได้
4. เป็นการกระจายรายได้สู่ชุมชน ทำให้ชุมชนเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจ

จุดอ่อน (Weakness) ที่พบคือ

1. ด้านการบริหาร ชุมชน หน่วยงานภาครัฐและเอกชนไม่มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว ไม่มีการประเมินการบริหารจัดการวัดอย่างเป็นระบบ

2. ด้านพื้นที่ พื้นที่ในการบริหารจัดการมีอยู่อย่างจำกัด จึงเป็นอุปสรรคสำคัญในการดำเนินกิจกรรมหรือการขยายกิจกรรมให้มีความเหมาะสมมากยิ่งขึ้น เมื่อมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้าไปมาก ทำให้พื้นที่คับแคบส่งผลให้เกิดความแออัด

3. ด้านสาธารณูปโภค ที่ทิ้งขยะมีน้อยทำให้ขยะเคลื่อนกลาดส่งกลิ่นเหม็นและดูไม่สวยงาม น้ำดื่มไม่เพียงพอ สุขาไม่สะอาด การปฐมพยาบาลยังไม่ดีพอ ตู้โทรศัพท์สาธารณะและตู้บริการเงินอัตโนมัติ (ATM) มีน้อย ไม่มีที่นั่งพักผ่อนน้อย ฯลฯ

4. ด้านการเงิน วัดยังไม่มีระบบบริหารการเงินที่ชัดเจนว่าจะบริหารจัดการอย่างไรจะได้เงินเต็มศักยภาพ ไม่มีระบบการตรวจสอบการเงิน

5. ด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน อาทิ การหลอกลวง การขโมยทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว เจ้าหน้าที่มีน้อยทำให้ดูแลไม่ทั่วถึง

6. ด้านการประชาสัมพันธ์เพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมสู่สากลมีน้อยและไม่หลากหลาย

7. ด้านการจัดการสัตว์เลื้อยและสัตว์เร่ร่อนในเขตท่องเที่ยวของวัดยังขาดประสิทธิภาพ ทำให้สกปรก และส่งกลิ่นเหม็น

โอกาส (Opportunity) ที่พบคือ

1. เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่อยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร การเดินทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวสะดวกสบาย มีเส้นทางที่เข้ามาท่องเที่ยวได้หลายรูปแบบ ทั้งการเดินทางโดยรถยนต์ส่วนตัว ทางรถประจำทางและการเดินทางจากเรือ ทำให้นักท่องเที่ยวสามารถเลือกเส้นทางที่เหมาะสมกับตนเองได้

2. เป็นจุดศูนย์กลางในการท่องเที่ยวสามารถเชื่อมโยงไปยังสถานที่ท่องเที่ยวอื่น ๆ ได้สะดวก

3. เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เปิดบริการนักท่องเที่ยวทุกวัน

4. มีงบประมาณมาก สามารถนำมาบริหารจัดการการท่องเที่ยวในระดับสากล

ได้

5. ด้านวิชาการ มีนักวิชาการและนักวิจัยจากหลายสถาบันให้ความสนใจเข้ามามีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ข้อมูลด้านการจัดการและด้านปัญหาต่าง ๆ อย่างเป็นระบบมากขึ้น การวิเคราะห์ข้อมูลและการจัดทำงานวิจัยในประเด็นปัญหาต่าง ๆ เป็นส่วนช่วยให้ผู้บริหาร ได้รับทราบข้อมูลในเชิงลึก ที่จะสามารถติดตาม แก้ไข ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในวัดและชุมชนรอบวัด และเป็นส่วนในการส่งเสริมให้เกิดการจัดการที่ถูกต้องตามระบบมากยิ่งขึ้น

อุปสรรค (Treat) ที่พบคือ

1. ด้านประชากรแฝงและมิจฉาชีพ ช่วงวันเสาร์ – อาทิตย์ และวันหยุดนักขัตฤกษ์ ที่มีนักท่องเที่ยวหลังไหลเข้าไปมากขึ้น จะก่อให้เกิดความไม่ปลอดภัยต่อนักท่องเที่ยว เช่น ด้านทรัพย์สิน ฯลฯ จากประชากรแฝงที่เป็นมิจฉาชีพ ที่อาศัยช่องทางในการก่อเหตุร้ายได้

2. ด้านมาตรฐานสินค้าที่ขายรอบวัด ไม่มีมาตรฐานเท่าที่ควรทั้งคุณภาพและราคา ส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของการท่องเที่ยวได้

3. ด้านความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ของคนในพื้นที่ การจัดการรายได้ของวัดที่ได้รับจากการท่องเที่ยว

4. ด้านจิตสำนึก นักท่องเที่ยวไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบของวัด ไม่อนุรักษ์โบราณสถานและศาสนสถานของวัด ส่งผลให้วัดต้องเสียค่าใช้จ่ายในการบูรณะและซ่อมแซมเป็นเงินจำนวนมากทุกปี

ตาราง 1 การวิเคราะห์สถานการณ์ภายในและภายนอกของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

SWOT Analysis	
จุดแข็ง (Strengths)	จุดอ่อน (Weakness)
<p>1. เป็นแหล่งรวมสรรพศิลป์ สรรพศาสตร์ จึงเปรียบเสมือนมหาวิทยาลัยแห่งสรรพวิชาไทย (มหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรก) ที่รวมเอาภูมิปัญญาไทยไว้เป็นมรดกให้ได้เรียนรู้อย่างไม่จบสิ้น</p> <p>2. เป็นแหล่งวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงระดับโลก โดยได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก มีการอนุรักษ์ รักษาศิลปวัฒนธรรม ทุกด้านได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ พบเห็นร่องรอยของประวัติศาสตร์ และสามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจได้จริง</p> <p>3. เป็นแหล่งรวมสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และ ‘9 สิ่งมหัศจรรย์วัดโพธิ์’ ที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานสามารถสืบค้นได้</p> <p>4. เป็นการกระจายรายได้สู่ชุมชน ทำให้ชุมชนเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจ</p>	<p>1. ด้านการบริหาร ชุมชน หน่วยงานภาครัฐและเอกชนไม่มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว ไม่มีการประเมินการบริหารจัดการวัดอย่างเป็นระบบ</p> <p>2. ด้านพื้นที่ พื้นที่ในการบริหารจัดการมีอยู่อย่างจำกัด จึงเป็นอุปสรรคสำคัญในการดำเนินกิจกรรมหรือการขยายกิจกรรมให้มีความเหมาะสมมากยิ่งขึ้น เมื่อมีนักท่องเที่ยวเดินทาง เข้าไปมาก ทำให้พื้นที่คับแคบส่งผลให้เกิดความแออัด</p> <p>3. ด้านสาธารณูปโภค ที่ตั้งขยะมีน้อยทำให้ขยะเคลื่อนกลาดส่งกลิ่นเหม็นและดูไม่สวยงาม น้ำดื่มไม่เพียงพอ สุขาไม่สะอาด การปฐมพยาบาลยังไม่ดี ตู้โทรศัพท์สาธารณะและตู้บริการเงินอัตโนมัติ (ATM) มีน้อย ไม่มีที่นั่งพักเหนื่อย ฯลฯ</p> <p>4. ด้านการเงิน วัดยังไม่มีระบบบริหารการเงินที่ชัดเจนว่าจะบริหารจัดการอย่างไรจะได้เงินเต็มศักยภาพ ไม่มีระบบการตรวจสอบการเงิน</p> <p>5. ด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน อาทิ การลอบลวง การขโมยทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว เจ้าหน้าที่มีน้อยทำให้ดูแลไม่ทั่วถึง</p> <p>6. ด้านการประชาสัมพันธ์เพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมสู่สากลมีน้อยและไม่หลากหลาย</p> <p>7. ด้านการจัดการสัตว์เลื้อยและสัตว์เร่ร่อนในเขตท่องเที่ยวของวัดยังขาดประสิทธิภาพ ทำให้สกปรกและส่งกลิ่นเหม็น</p>

ตาราง 1 (ต่อ)

โอกาส (Opportunity)	อุปสรรค (Treat)
<ol style="list-style-type: none"> 1. เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่อยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร การเดินทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวสะดวกสบาย มีเส้นทางที่เข้ามาท่องเที่ยวได้หลายรูปแบบ ทั้งการเดินทางโดยรถยนต์ส่วนตัว ทางรถประจำทาง และการเดินทางจากเรือ ทำให้นักท่องเที่ยวสามารถเลือกเส้นทางที่เหมาะสมกับตนเองได้ 2. เป็นจุดศูนย์กลางในการท่องเที่ยวสามารถเชื่อมโยงไปยังสถานที่ท่องเที่ยวอื่น ๆ ได้สะดวก 3. เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เปิดบริการนักท่องเที่ยวทุกวัน 4. มีงบประมาณมาก สามารถนำมาบริหารจัดการการท่องเที่ยวในระดับสากลได้ 5. ด้านวิชาการ มีนักวิชาการและนักวิจัยจากหลายสถาบันให้ความสนใจเข้ามามีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ข้อมูลด้านการจัดการ และด้านปัญหาต่าง ๆ อย่างเป็นระบบมากขึ้น การวิเคราะห์ข้อมูลและมีการจัดทำงานวิจัยในประเด็นปัญหาต่างๆ เป็นส่วนช่วยให้ผู้บริหาร ได้รับทราบข้อมูลในเชิงลึก ที่จะสามารถติดตาม แก้ไข ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในวัดและชุมชนรอบวัด และเป็นส่วนในการส่งเสริมให้เกิดการจัดการที่ถูกต้องตามระบบมากยิ่งขึ้น 	<ol style="list-style-type: none"> 1. ด้านประชากรแฝงและมิจฉาชีพ ช่วงวันเสาร์ - อาทิตย์และวันหยุดนักขัตฤกษ์ ที่มีนักท่องเที่ยวหลังไหลเข้าไปมากขึ้น จะก่อให้เกิดความไม่ปลอดภัยต่อนักท่องเที่ยว เช่น ด้านทรัพย์สิน ฯลฯ จากประชากรแฝงที่เป็นมิจฉาชีพ ที่อาศัยช่องทางในการก่อเหตุร้ายได้ 2. ด้านมาตรฐานสินค้าที่ขายรอบวัด ไม่มีมาตรฐานเท่าที่ควรทั้งคุณภาพและราคา ส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของการท่องเที่ยวได้ 3. ด้านความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ของคนในพื้นที่ การจัดการรายได้ของวัดที่ได้รับจากการท่องเที่ยว 4. ด้านจิตสำนึก นักท่องเที่ยวไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบของวัด ไม่นุรักษ์โบราณสถานและศาสนสถานของวัด ส่งผลให้วัดต้องเสียค่าใช้จ่ายในการบูรณะและซ่อมแซมเป็นเงินจำนวนมากทุกปี

ตอนที่ 2 ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม 4 ด้าน

ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) คือ ความพร้อม ชีตความสามารถของวัดในด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยวสู่สากลอย่างยิ่งใหญ่ เป็นที่ประทับใจในระดับทั่วโลก การรองรับนักท่องเที่ยว การบริหารจัดการการท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพและการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว รวมทั้งรูปแบบที่เหมาะสมจะนำไปสู่สากลอย่างองอาจและยิ่งใหญ่

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม 4 ด้าน คือด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว ด้านการรองรับการท่องเที่ยว

ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว และด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว ด้วยเอกสาร งานวิจัย การสังเกต การสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ สามารถสรุปได้ ดังนี้

2.1 ด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว

2.1.1 คุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม

วัดโพธิ์เป็นมรดกโลก มีองค์ความรู้ที่เป็นสากล สมบูรณ์ดีเด่นทุกด้าน เช่นองค์ความรู้ทางด้านการแพทย์ วิทยาศาสตร์ การนวด สถาปัตยกรรม พุทธศิลป์ ปรัชญา ฯลฯ วัดโพธิ์มีสถาปัตยกรรมที่สมบูรณ์แบบ สวยทุกมุม ฮวงจุ้ยดีไม่มีสถานที่ใดสู้ได้ มุมหักมุมเฉียง การวางตำแหน่งสมบูรณ์แบบ แม้แต่การวางแผ่นจารึก แผ่นใดตีมีประโยชน์สำหรับประชาชนจะวางไว้ล่างสุดเห็นชัดเจนไล่ขึ้นไปจนถึงจุดสูงสุด พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงจัดวัดพระเชตุพนนี้เป็นวัดลำดับที่ 1 ของพระอารามหลวงทั้งปวงทั่วพระราชอาณาจักร ในประเภทราชวรมหาวิหาร แม้จนกระทั่งทุกวันนี้ วัดนี้ก็ยังคงรักษาระดับอันสูงส่งไว้ สิ่งดึงดูดใจการท่องเที่ยวได้แก่ พระนอน ทะเบียนจารึกวัดโพธิ์จำนวน 1,440 ชิ้น มรดกความทรงจำแห่งโลกในระดับนานาชาติ การแพทย์แผนไทย การนวดแผนไทย ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม ดังจะได้นำเสนอคุณค่าทางด้านศิลปวัฒนธรรมของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ดังนี้

2.1.1.1 พระนอน หรือพระพุทธรูปไสยาสน์

งานวิจัยเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อความพึงพอใจโดยรวมจากการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวต่างชาติที่มาเที่ยวในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) ของวันเพ็ญ เบอร์เนทท์ (2549 : 89) พบว่านักท่องเที่ยวต่างชาติมาเที่ยวชมวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเพราะความสนใจของพระนอนเป็นอันดับ 1 รองลงมาคือความสวยงามของสิ่งก่อสร้างภายในวัดโพธิ์ นอกจากนี้วัดโพธิ์ยังเป็นแหล่งความรู้และศิลปวัฒนธรรมสำหรับนักท่องเที่ยวต่างชาติมากกว่าสถานที่อื่น ๆ ทั้งนักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจมากและคิดจะมาอีกในโอกาสต่อไป

ในบรรดาพระอารามหลวงที่มีอยู่ในกรุงเทพมหานครและเป็นพระอารามใหญ่โตคู่กับพระบรมมหาราชวัง มีความวิจิตรงดงามเพียบพร้อมไปด้วยวิจิตรศิลป์และสถาปัตยกรรมยากที่จะมีพระอารามหลวงประเภทเดียวกันเปรียบเทียบได้ สมกับคำที่ท่านกวีได้กล่าวไว้ว่า “วัดโพธิ์ โสภาสถาพร สง่างอนงามพริ้งทุกสิ่งอัน” ปัจจุบันนี้กำลังเป็นที่สนใจของนักทัศนาจรทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ นั่นก็คือวัดพระเชตุพนหรือที่ชาวบ้านเรียกกันมาจนติดปากว่า “วัดโพธิ์ท่าเตียน” นั่นเอง (พระธรรมวิมลมนี. 2554 : สัมภาษณ์)

2.1.1.2 จารึกวัดโพธิ์มรดกความทรงจำแห่งโลก

เมื่อพ.ศ. 2535 องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - UNESCO) ได้จัดตั้งแผนงานมรดกความทรงจำแห่งโลก (Memory of the World: MOW) เพื่อส่งเสริมอนุรักษ์และเผยแพร่มรดกภูมิปัญญาของโลกที่เป็นเอกสาร วัตถุที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลาย ทั้งด้านวัฒนธรรมและความคิดริเริ่มของมนุษย์หรือข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ทั้งในระดับชาติ ระดับภูมิภาค และระดับนานาชาติ

ในพ.ศ. 2539 กระทรวงศึกษาธิการ ในฐานะเลขาธิการจึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณาเอกสาร วัตถุ หรือข้อมูลข่าวสารที่จัดเป็นมรดกภูมิปัญญาของโลก และเมื่อวันที่ 26 ก.พ. 2550 คณะกรรมการจัดสัมมนาเครือข่ายระดับนานาชาติ จึงพบว่าจารึกวัดโพธิ์เป็นมรดกภูมิ

ปัญญาไทยที่มีความสำคัญยิ่งในระดับสากล โดยมีคุณสมบัติสำคัญตามหลักเกณฑ์ที่ยูเนสโกกำหนดทุกประการ คือ เป็นของแท้ เป็นของที่หายาก เป็นของที่มีคุณค่าแก่มวลมนุษยชาติ โดยเฉพาะแต่คนไทยเท่านั้น

ในวันที่ 31 มีนาคม 2551 คณะกรรมการแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก จึงได้ถวายประกาศนียบัตรลงทะเบียนมรดกความทรงจำแห่งโลกแก่พระธรรมปัญญาบดี เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ด้วยเห็นว่าจาริกวัดโพธิ์มีความสำคัญ และมีผลกระทบต่อประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย

วันที่ 27 พ.ค. 2554 UNESCO หรือองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ก็ได้รับรองจาริกวัดโพธิ์ขึ้นทะเบียนเป็นเอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลกในระดับนานาชาติ โดยพิจารณาเห็นว่าจาริกวัดโพธิ์ มีความสำคัญตรงตามหลักเกณฑ์และมาตรฐานของแผนงานมรดกความทรงจำแห่งโลกของยูเนสโก คือ 1) มีความโดดเด่นระดับโลก ด้วยการรวบรวมข้อมูลเนื้อหา ความรู้ และการนำเสนอต่อประชาชนโดยการจาริกลงบนแผ่นหิน 1,440 แผ่น ทั้งยังมีความรู้เกี่ยวกับไทยและเอเชียหลากหลายสรรพวิชา เช่น พระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ ภาษา วรรณกรรม ภูมิศาสตร์ วิทยาศาสตร์ การบริหารการปกครอง ขนบธรรมเนียมประเพณี การแพทย์ และการสาธารณสุข 2) มีความพิเศษจำเพาะ เช่น มีตำราแพทย์ ตำรายา ฤกษ์ดีดต่น รวมทั้งการนวดแผนโบราณ วัดโพธิ์ซึ่งเป็นที่ยอมรับ ศึกษา และปฏิบัติกันอย่างกว้างขวางในโลกสมัยใหม่ 3) มีความหายากอย่างยิ่ง เพราะเป็นของแท้ไม่อาจหาทดแทนได้หากสูญหาย เช่น หลักฐานทางประวัติศาสตร์และวิวัฒนาการของสังคมไทย อาทิ ตำราวิชาต่าง ๆ รูปหล่อคนต่างภาษา 32 รูป และคำอธิบายแสดงโลกทัศน์กว้างไกลของคนไทยในเวลานั้น 4) ความเป็นสากล เช่น จาริกเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเถรวาท จาริกเกี่ยวกับรามเกียรติ์หรือรามายณะ และเรื่องนิทานสิบสองเหลี่ยม หรือชาห์นามห์ วรรณกรรมคำสอนระดับโลก รวมทั้งการจาริกความรู้ไว้ตามผนังอาคาร เป็นการให้การศึกษาแก่ประชาชนอย่างกว้างขวางล้ำสมัย 5) มีความสำคัญด้านเวลา เช่น ความรู้ที่ปรากฏบนจาริกวัดโพธิ์คือองค์ความรู้ของโลกตะวันออกที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จาริกไว้ในเวลาที่มีภัยคุกคามทุกด้านจากโลกตะวันตก เริ่มกระตุ้นให้คนไทยใฝ่รู้ใฝ่ศึกษาเพื่อให้ทันโลก 6) มีความสำคัญด้านสถานที่ เพราะวัดโพธิ์คือมหาวิทยาลัยของชาวไทยและชาวโลกในยุคปัจจุบัน

คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยแผนงานความทรงจำแห่งโลก ได้เคยเสนอเอกสารมรดกของชาติ ขึ้นเป็นมรดกความทรงจำของโลกในระดับภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก และในระดับนานาชาติแล้ว จำนวน 2 รายการ คือ ศิลาจาริกของพ่อขุนรามคำแหงหลักที่ 1 ขึ้นทะเบียนในทะเบียนนานาชาติเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกเมื่อวันที่ 16 ตุลาคม 2546 และเอกสารพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิรูปการบริหารการปกครองประเทศสยาม พ.ศ. 2411 - 2453 ขึ้นทะเบียนในทะเบียนนานาชาติเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกเมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม 2552 ส่วนจาริกวัดโพธิ์ ขึ้นทะเบียนมรดกความทรงจำแห่งโลกในระดับภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกเป็นลำดับที่ 3 เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2553 และขึ้นทะเบียนในทะเบียนนานาชาติเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลก เมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม 2554

2.1.1.3 เส้นทางเสนอจาริกวัดโพธิ์ขึ้นทะเบียนมรดกความทรงจำแห่งโลก

ในวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2550 คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยแผนงานความทรงจำแห่งโลก ได้จัดสัมมนาเครือข่ายระดับชาติด้านการอนุรักษ์และเผยแพร่มรดกภูมิปัญญาไทยครั้งที่

2 เรื่อง “การเสนอจารีกวัตพระเชตุพนฯ เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลก” เพื่อระดมสมองความรู้ และ นำประสบการณ์ที่ได้จากการสัมมนามาพิจารณาคุณสมบัติ ความหมายและและคุณค่าความโดดเด่นของ จารีกวัตโพธิ์ โดยการสนับสนุนของกระทรวงศึกษาธิการ และกระทรวงวัฒนธรรม จากการสัมมนา ดังกล่าวพบว่าจารีกวัตโพธิ์ถือเป็นมรดกภูมิปัญญาไทยที่มีความสำคัญเทียบเท่าระดับสากล มีความล้ำค่า ประวัติความเป็นมาและเนื้อหาในจารีกวัตโพธิ์ บอกเล่าวิชาความรู้หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นจารีกสรรพ วิชาบนแผ่นศิลาเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพนฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาล ที่ 1 จารีกสุภาชิตพระร่วง รวมถึงรูปปูนปั้นฤๅษีตัดตนแสดงท่าทางการนวดแผนโบราณที่รัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดทำขึ้น คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยแผนงานความทรงจำแห่ง โลกได้ศึกษา ประมวลความสำคัญว่าศิลาจารีกวัตโพธิ์มีคุณสมบัติที่สำคัญตามหลักเกณฑ์ที่ยูเนสโก กำหนดคือเป็นของแท้เป็นของจริง เป็นของที่หายาก เป็นของที่มีคุณค่าแก่มวลมนุษยชาติ ไม่เฉพาะคน ไทยเท่านั้น จึงได้เสนอจารีกวัตโพธิ์ขึ้นทะเบียนมรดกความทรงจำแห่งโลกในระดับภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก และเนื่องจากยูเนสโกวิเคราะห์แล้วเห็นว่าศิลาจารีกวัตโพธิ์ไม่ได้ให้ผลกระทบต่อหลายประเทศในโลกแต่ มีความสำคัญควรได้รับการขึ้นทะเบียนระดับภูมิภาคจึงมีมติรับรองจารีกวัตพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชมหาวิหาร (วัตโพธิ์) ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกความทรงจำของโลกในระดับภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก ตามที่ประเทศไทยโดยคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยแผนงานความทรงจำแห่งโลกเสนอในการประชุม คณะกรรมการแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกว่าด้วยแผนงานความทรงจำแห่งโลกของยูเนสโก (UNESCO Memory of the World Regional Committee for Asia/ Pacific - MOWCAP) ณ กรุงแคนเบอร์ รา ประเทศออสเตรเลีย เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2551 หลังจากนั้นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม จึงได้ร่วมกันถวายประกาศนียบัตรมรดกความทรงจำแห่งโลกให้ แต่พระธรรมปัญญาบดี เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนฯ เมื่อวันที่ 31 มีนาคม 2551 ซึ่งวันที่ 31 มีนาคม ตรง กับวันคล้ายวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3

คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยแผนงานความทรงจำโลกได้ดำเนินงาน นำเสนอขึ้นทะเบียนจารีกวัตโพธิ์เป็นมรดกความทรงจำโลกในระดับนานาชาติ และเพื่อให้การจัดทำ ทะเบียนการอนุรักษ์และเผยแพร่จารีกวัตโพธิ์ให้ได้มาตรฐานสากลที่ยูเนสโกกำหนดในปี 2552 กระทรวงศึกษาธิการ จึงแต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำแผนการอนุรักษ์และเผยแพร่จารีกวัตโพธิ์ โดยมี ม.ร.ว. รุจยา อาภากร เป็นประธาน ซึ่งได้จัดประชุมเป็นประจำทุกเดือน เพื่อระดมความคิดเห็นและ จัดทำแผนการอนุรักษ์จารีกวัตโพธิ์ โดยกำหนดหัวข้อหลัก 4 หัวข้อ คือ การจัดทำทะเบียน การบันทึก ข้อมูลในรูปแบบดิจิทัล การอนุรักษ์จารีก และการเผยแพร่ข้อมูล คุณค่า ความสำคัญของจารีกฯ ทั้งนี้ นักภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ นำโดย นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ อดีตผู้เชี่ยวชาญภาษา โบราณ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ได้สำรวจ จัดทำตำแหน่งจารีก และถ่ายภาพ เพื่อจัดทำ ทะเบียนใหม่แล้วพบว่ามีจารีกในเขตสังฆาวาสของวัดจำนวน 1,440 แผ่น และได้ดำเนินการกรอก แบบฟอร์มทะเบียนตามที่ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติจัดทำแบบฟอร์ม ทะเบียนตามมาตรฐานสากล และคณะกรรมการได้จัดทำแผนการอนุรักษ์จารีกวัตโพธิ์ เพิ่มเติมและ เสนอเป็นส่วนประกอบกรขึ้นทะเบียนเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกระดับนานาชาติต่อองค์การ ยูเนสโกด้วย และในที่สุดเมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม 2554 องค์การยูเนสโก ได้มีมติรับรองให้จารีกวัตโพธิ์ ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกแห่งความทรงจำแห่งโลกในระดับนานาชาติ ในวาระการประชุมคณะกรรมการที่ ปรักษานานาชาติว่าด้วยแผนงานความทรงจำแห่งโลกของยูเนสโก ครั้งที่ 10 (The tenth meeting of

the international advisory committee for the memory of the world programme of UNESCO) ณ มหาวิทยาลัยแมนเชสเตอร์ เมืองแมนเชสเตอร์ สหราชอาณาจักร

2.1.1.4 จารึกวัดโพธิ์มีความเป็นสากล

ยูเนสโกได้ขึ้นทะเบียนจารึกวัดโพธิ์เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกในระดับนานาชาติ โดยเห็นว่าวิชาความรู้ทั้งหมดในจารึกวัดโพธิ์ จำนวน 1,440 ชิ้น มีลักษณะเป็นสากล มีคุณค่าในด้านความเป็นหนึ่งเดียวที่ไม่อาจทดแทนได้หากสูญหายหรือเสื่อมสภาพนับเป็นอันตรายใหญ่หลวงต่อมนุษยชาติ หากเอกสารอื่นใดมาเปรียบเทียบกับไม่ได้ ด้านความเป็นของแท้ ไม่ใช่สำเนาลอกเลียนหรือของปลอม และด้านความเป็นสากลคือ เป็นเอกสารที่ผลิตขึ้นในช่วงเวลาสำคัญในอดีต และมีความสำคัญต่อเนื่องยั่งยืนตลอดไป ไม่ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งมีการแบ่งเนื้อหาเป็นหมวดที่มีสรรพวิชาหลากหลาย ไม่ใช่ความรู้เฉพาะในประเทศไทย เช่น เรื่องพระพุทธศาสนา เรื่องวรรณกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลาจารึกเรื่องฤๅษีตัดตนเป็นสากลมมาก วงการแพทย์หลายประเทศขณะนี้กำลังมองย้อนไปว่า ความรู้ที่บรรพบุรุษให้ไว้น่าจะมีประโยชน์มาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งอาจจะนำกลับไปปรับปรุงบางสิ่งบางอย่าง และตำราฤๅษีตัดตนมีมาตั้งแต่ก่อนตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมความรู้ที่มีตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา จารึกไว้เพราะเกรงว่าจะสูญหาย และในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ที่โปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมองค์ความรู้และสรรพวิทยาการต่าง ๆ ของไทยนำมาจารึกไว้ในศิลาจารึกและประดิษฐานไว้ที่วัดโพธิ์ ซึ่งเป็นศูนย์กลางการศึกษาของไทยในสมัยนั้น ถือเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทยและเป็นที่ยอมรับและปฏิบัติกันทั่วโลก

จารึกวัดโพธิ์มีความสำคัญตรงตามหลักเกณฑ์และมาตรฐานของแผนมรดกความทรงจำแห่งโลก (Memory of the World) โดยมีหลักเกณฑ์ที่สำคัญคือ

- 1) มีความโดดเด่นด้านรูปแบบการรวบรวมข้อมูลและนำเสนอต่อประชาชน มีความรู้หลากหลายสรรพวิชา เช่น พุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ ภาษา วรรณกรรม ภูมิศาสตร์ วิทยาศาสตร์ การปกครอง จารึกจำนวนมากเกี่ยวข้องกับแพทย์ สุขภาพอนามัย รวมทั้งการนวดวัดโพธิ์ ซึ่งเป็นที่ยอมรับและปฏิบัติกันทั่วโลก
- 2) มีรูปหล่อบุคคลต่างภาษา 32 รูปและคำอธิบาย แสดงโลกทัศน์กว้างไกลของคนไทยในเวลานั้น
- 3) มีจารึกเกี่ยวกับรามเกียรติ์หรือรามายณะ และเรื่องนิทานสิบสองเหลี่ยมหรือชาห์นามห์ ซึ่งเป็นวรรณกรรมคำสอนระดับโลก
- 4) ความรู้ที่ปรากฏบนจารึกวัดโพธิ์ คือองค์ความรู้ของโลกตะวันออกในเวลาที่มิภัยคุกคามจากโลกตะวันตก
- 5) วัดโพธิ์คือมหาวิทยาลัยและหอสมุดเปิดแห่งแรกในโลกตะวันออก มีความสำคัญมากต่อการพัฒนาสังคมไทย
- 6) รูปแบบการเขียนมีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง
- 7) สถานที่แห่งนี้คืออารามหลวงที่กว้างขวางใหญ่โตที่สุดในประเทศไทย พร้อมด้วยรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม มีนักท่องเที่ยวและพุทธศาสนิกชนจากทั่วโลกจำนวนมากมาเยี่ยมชมและกราบไหว้บูชา
- 8) มีความหายากเป็นสิ่งเดียวในโลก มีความครบถ้วนสมบูรณ์ ฯลฯ

2.1.1.5 การแพทย์ไทย (แผนโบราณ)

วัดโพธิ์เป็นศูนย์รวมวิชาการแพทย์แผนไทย พระครูอุดมสังวร (2555 : สัมภาษณ์) กล่าวถึงคำนำหนังสือประชุมจารึกวัดพระเชตุพนที่สมเด็จพระยามหาจักรงราชานุภาพทรงนิพนธ์ไว้ว่า “สมัยรัชกาลที่ 3 ถึงสมัยที่จะบำรุงความเจริญส่วนจรรยาและวิชาความรู้ อันอาศัยวัดเป็นสถานศึกษา จึงทรงสถาปนาพระอารามนี้ให้เจริญธรรมานุธรรมปฏิบัติ และการศึกษาของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน อันนี้เป็นข้อสำคัญในพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือทรงมีพระราชประสงค์พิเศษนอกจากเพื่อจารึกฝีมือการช่างไทย ฉะนั้นการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในรัชกาลที่ 3 นี้ก็คือทรงมุ่งหวังให้พระอารามนี้เป็นมหาวิทยาลัยแห่งการศึกษาไปในตัว ซึ่งจะเป็แหล่งเล่าเรียนวิชาความรู้ของมหาชนไม่เลือกชั้นบรรดาศักดิ์ เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีกรพิมพ์หนังสือไทย การเล่าเรียนสามัญมีเรียนอยู่ตามวัดทั่วไป แต่ส่วนวิสามัญศึกษาอันจะเป็นวิชาอาชีพของคนทั้งหลาย ยังศึกษาได้แต่ในสกุล ผู้อยู่นอกสกุลโดยเฉพาะที่เป็นพลเมืองสามัญไม่มีโอกาสที่จะได้เรียน

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมเลือกสรรตำรับตำราต่าง ๆ ซึ่งสมควรจะเล่าเรียนเป็นชั้นวิสามัญศึกษามาตรวจตราแก้ไขใช้ของเดิมบ้างหรือประชุมผู้รู้หลักในวิชานั้น ๆ ให้แต่งขึ้นใหม่บ้าง แล้วโปรดให้จารึกแผ่นศิลาประดับไว้บริเวณวัดพระเชตุพน มีรูปเขียนกับรูปปั้นประกอบกับตำรานั้น ๆ โดยมาก เพื่อคนทั้งหลายไม่เลือกกว่าตระกูลชั้นใด ๆ ใครมีใจรักวิชาอย่างใดก็ให้สามารถเล่าเรียนได้จากศิลาจารึกที่วัดพระเชตุพนนี้ เรื่องที่จารึกไว้ในวัดพระเชตุพนนี้จึงหลายอย่าง ทั้งเป็นความรู้ส่วนวรรณคดี โบราณคดี และศรัทธากรรมต่าง ๆ เป็นอันมาก และได้เป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาดังพระราชประสงค์มาแต่ในรัชกาลที่ 3”

โดยเฉพาะหมวดตำรายานี้ มีจารึกเกี่ยวกับแพทย์ไทยสมัยรัชกาลที่ 3 (หรือแผนโบราณ) เริ่มตั้งแต่จารึกสมุฏฐานของโรคต่าง ๆ เวชศาสตร์ การตรวจวินิจฉัยและเยียวยารักษาโรคต่าง ๆ และเภสัชศาสตร์ การปรุงยาตามตำรายาไทยแผนโบราณ มีตั้งแต่ยาตำราเด็กบอกลักษณะโรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับเด็ก ๆ และวิธีดูแลรักษาเด็ก (ตามแบบกุมารเวชโบราณ) ยาสตรี ยาบำรุงครรภ์ ยาบุรุษ และตำรายาแบบต่าง ๆ ทุกประเภท ตำรายาหอมมีชื่อต่าง ๆ กันมากมายปรากฏตามเสาพระระเบียงพระมหาเจดีย์และศาลารายรอบเขตพุทธาวาส และรัชกาลที่ 3 ยังโปรดฯ ให้ปลูกพันธุ์ไม้ที่เป็นยานานาชนิด หรือสมุนไพรพันธุ์ต่าง ๆ ไว้ทั่วบริเวณวัด ควรได้ชื่อว่าเป็นสวนสมุนไพรและสวนสุขภาพแห่งแรกของไทย ปัจจุบันก็ยังมีพันธุ์ไม้ต่าง ๆ ทั้งขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็กปรากฏอยู่ทั่วบริเวณเขตพุทธาวาส ตามเชิงเขาจำลองหรือเขามอมมากกว่า 20 แห่ง อาจจะถือได้ว่าเป็นศูนย์รวมพันธุ์ไม้ต่าง ๆ ที่เป็นสมุนไพรไทยแห่งแรกของโลกก็ได้ นอกจากนี้ยังมีรูปหล่อฤๅษีดัดตนท่าต่าง ๆ พร้อมด้วยคำโคลงจารึกอธิบายท่าฤๅษีนั้น ๆ ไว้เป็นพลาณามัยศึกษาคู่กับตำราหมอนวดแผนโบราณ จารึกเป็นรูปแผนนวดพร้อมชื่อเส้นต่าง ๆ ศิลาจารึกหมวดนี้อยู่ที่ศาลาคู่หน้าพระมหาเจดีย์ 4 รัชกาล

ในระหว่างที่รัชกาลที่ 3 ทรงครองราชย์ เป็นระยะเวลาที่อารยธรรมแผนใหม่แบบยุโรปกำลังหลั่งไหลเข้ามาสู่ดินแดนสยาม หากไม่มีกลุ่มอนุรักษ์นิยมเช่น รัชกาลที่ 3 และกรมหมื่นนุชิตชิโนรส คอยปะทะกระแสวัฒนธรรมตะวันตกไว้บ้าง ของดีมีค่าควรหวงแหนและควรอนุรักษ์ไว้ เช่น ตำรับตำรายาไทยแผนโบราณ ตำราหมอนวด ตำราฤๅษีดัดตน เป็นต้น ก็คงจะไม่มีโอกาสได้รับการจารึกไว้บนแผ่นศิลาเป็นลายลักษณ์อักษรเช่นที่เราเห็นกันแม้ในปัจจุบัน หากถ่วงวัฒนธรรมตะวันตกกรุกรานมาก เราคงจะไม่มีโอกาสได้เห็นประจักษ์ในภูมิปัญญาของบรรพบุรุษเราเป็นแน่ อีกประการหนึ่ง รัชกาล

ที่ 3 ทรงมีพระราชประสงค์จะให้พระภิกษุสงฆ์แห่งพระราชอาณาจักรไทยในสมัยนั้น ได้มีบทบาททางการเป็นผู้นำชาวบ้านในเรื่องการศึกษาทั้งทางธรรมและทางโลก

สำหรับในด้านศิลาจารึกและจารึกใบลานในตู้พระธรรมนั้น พระองค์ทรงต้องการที่จะทำให้เป็นสถานศึกษาของพระสงฆ์ไทย (อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นวิทยาลัยสงฆ์แห่งแรกของไทยด้วย) ซึ่งนอกจากจะให้พระสงฆ์มีความรู้ทั้งทางธรรมแล้วก็ให้มีความรู้ทางโลกด้วย เพื่อที่จะให้พระสงฆ์เป็นผู้นำในสังคมขณะนั้นได้ด้วย จึงให้ความสำคัญต่อดารยาแพทย์ซึ่งพระสงฆ์จะต้องสั่งสอนประชาชนให้มีจิตใจสะอาดผ่องใส ขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่รักษาร่างกายของประชาชนให้ปราศจากโรคภัยด้วย รวมทั้งช่วยให้ประชาชนมีกำลังแข็งแรงและสุขภาพพลานามัยสมบูรณ์ ดังนั้น ศิลาจารึกหมวดตำรายาในวัดโพธิ์จึงมีจำนวนมากกว่าศิลาจารึกหมวดอื่น ๆ อีก 7 หมวด รวมตำรายามีมากถึงร้อยละ 27 เป็น 8 หมวดเท่ากับเป็นคณะต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย (เริ่มในสมัย รัชกาลที่ 3)

รายการตำรายาไทยแผนโบราณจากจารึกวัดโพธิ์ แต่ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

1. ยาครรภ์รักษา	2. ยากุมารรักษา (อภิบาลทารก)
3. ยาแก้โรคคอหิวน้ำ	4. ยาแก้กาฬโรค
5. ยาแก้ไข้สันนิบาต	6. ยาแก้ธาตุพิการ
7. ยาแก้โลหิตสตรีไม่ปกติ	8. ยาแก้โรคสตรี
9. ยาแก้โรคบุรุษ	10. ยาแก้โรคสันทฆาต
11. ยาแก้โรคภายในสตรี	12. ยาแก้โรคฝี
13. ยาแก้วิณโรค	14. ยาแก้โรคเรื้อน
15. ยาแก้โรคมะเร็ง	16. ยาแก้โรคกลาก
17. ยาแก้โรคเกลื้อน	8. ยาแก้โรคหูต
19. ยารักษาแผล (สด - เน่า)	20. ยาแก้โรคริดสีดวง
21. ยารักษาโรคตา	22. ยาแก้โรคลม (ยาหอม)
23. ยาแก้โรคทางเดินปัสสาวะไม่ปกติ	24. ยาแก้โรคบิด
25. ยาแก้โรคกระษัย	26. ยาแก้โรคท้องมาน
27. ยาแก้ไข้	28. ยาแก้โรคปวง
29. ยาแก้วิทราธิโรค	30. ยารักษาตา
31. ยาแก้โรคหืด	32. ยาแก้เสียงแหบแห้ง
33. ยารักษาโรคกระดูก	34. พิษพรรณที่เป็นยา

ศิลาจารึกสาขาเภสัชศาสตร์ แสดงพันธุ์ไม้และสรรพคุณยาต่าง ๆ เป็นพันธุ์ไม้สมุนไพรปลูกทั่ว ๆ ไปตามภูเขาลองหรือภูเขาเมอ ใกล้ประตูและกำแพงวัดและกำแพงแก้วพระอุโบสถ ตำยาและส่วนผสมสำหรับรักษาโรคต่าง ๆ จารึกไว้ที่เสาศพระระเบียง พระเจดีย์ 4 รัชกาล อากาศไข้และตำยาในการรักษา จารึกไว้ที่เสาศพระระเบียงศาลารายรอบเขตพุทธาวาส ติดกับกำแพงวัด จารึกตำรายาอยู่ในกรอบรูปไข่ มีขอบนูนข้างบนและข้างล่างเป็นลายดอกไม้งดงาม ศิลาจารึกตำรายานั้นเขียนด้วยลายมือบรรจง ประณีต สวยงามเป็นระเบียบเรียบร้อยชวนอ่านชวนจำ ปัจจุบันนี้ จารึกเหล่านั้นลบลiebenไปเป็นส่วนใหญ่ บางแห่งก็ลiebenไปตามกาลเวลา แต่บางแห่งก็ลiebenไปเพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ การอบรมสั่งสอนเยาวชนให้รู้เห็นคุณค่าจารึกทุกประเภทสาขาในวัดพระเชตุพนนี้

เป็นตัวอย่งที่ดีที่สุดและชัดที่สุดของการเห็นคุณค่ามรดกไทย ให้รู้จักอนุรักษ์ศิลปะโบราณสถาน ให้ถนอมสมบัติของชาติ

2.1.1.6 ฤๅษีดัดตน - ท่ากายบริหารแบบไทย

พระครูอุดมสังวร (2555 : สัมภาษณ์) เล่าว่า ฤๅษีดัดตน ท่ากายบริหารแบบไทยเป็นที่รู้จักกันดีมาตั้งแต่โบราณ เป็นท่าที่ฤๅษีผู้บำเพ็ญพรตคิดค้นขึ้นมาเพื่อเป็นการออกกำลังกาย ช่วยให้ร่างกายแข็งแรงสุขภาพสมบูรณ์ ลดความตึงของเส้นเอ็นประสาทและกล้ามเนื้อ ช่วยทำให้ร่างกายเคลื่อนไหวคล่องแคล่วตามธรรมชาติ รูปร่างได้สัดส่วน เป็นการรักษาร่างกายให้มีอายุยืนยาว การดัดตนยังอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างท่าทางการเคลื่อนไหวกับการหายใจเป็นหลักสำคัญจึงต้องมีการนั่งสมาธิร่วมด้วยจะช่วยทำให้จิตใจสบายคลายความตึงเครียด เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม ใน พ.ศ. 2331 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมตำรายาและปั้นท่าฤๅษีดัดตนไว้เป็นทาน รูปท่าฤๅษีดัดตนที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 นั้น ไม่ทราบจำนวนแน่ชัดแต่ปั้นด้วยดินจึงชำรุดเสื่อมสภาพได้ง่าย ครั้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน 2379 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้กรมหมื่นนรงค์หริรักษ์ (พระราชโอรสรัชกาลที่ 1 พระนามเดิมพระองค์เจ้าชายดวงจักร) เป็นผู้ทรงกำกับช่างหล่อรูปฤๅษีดัดตนท่าต่าง ๆ รวม 80 ท่า โดยหล่อด้วยสังกะสีผสมดีบุกเรียกว่า “ชิน” ปั้นแล้วตั้งไว้ตามศาลารายและจารึกบรรยายสรรพคุณไว้เป็นโคลงสี่สุภาพแต่งโดยกวีมีชื่อในสมัยรัชกาลที่ 3 แม้แต่องค์พระมหากษัตริย์ก็ได้ทรงโคลงเองถึง 6 บท นอกจากนี้ยังมีพระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ ขุนนาง พระภิกษุ ตลอดจนสามัญชนรวม 35 ท่าน ร่วมกันนิพนธ์แล้วจารึกไว้ในบานแผนกกว่า “จึงสมเด็จจันทรบาล ๘ ก็บรรหารเสาวพจน์ ให้ลิขิตบทโคลงทรงลงจารึกเสลา ตราติดผนังกำกับ สำหรับรูปหล่อหลาย แล้วให้พนายจิตกรรม สฤๅษีรังสรรค์เสาวเลข รจเรชชฎิล ดัดกายอินถ้วนองค์ ลงในสมุดดุจหล่อ ส่อท่าตราแผนไว้ ๘ ก็ให้เลขกามาตย์ จำลองศาสตร์เส้นรงค์ แสดงโคลงทรงสืบสร้าง เป็นตำรับฉบับอ้างอิง คู่เหล่าแหล่งเฉลิม” จะเห็นว่าหลังปั้นและแต่งโคลงเสร็จ ได้มีการวาดภาพลงสมุดไทยและมีโคลงกำกับไว้ ผู้วาดภาพคือขุนรจนา ขุนอลักษณ์ วิสุทธอักษรเป็นคนตรวจทานเขียนโคลงลงในสมุดไทย มีผู้กล่าวว่าคนไทยเลียนแบบโยคะของอินเดีย แต่เมื่อดูตามตำราท่าต่าง ๆ ของโยคะแล้วไม่เหมือนกัน และท่าดัดตนของไทยไม่ใช่ท่า ผาดโผนหรือฝืนตนจนเกินไป ส่วนใหญ่เป็นท่าดัดตามอิริยาบถของไทยที่มีความสุขภาพ และสามารถปฏิบัติได้โดยคนทั่ว ๆ ไป

อย่างไรก็ตาม ในจำนวนท่าฤๅษีดัดตน 80 ท่า มีแบบจีน 1 ท่า แบบแขก 1 ท่า แบบดัดคู่ 2 ท่า แสดงถึงการแลกเปลี่ยนความรู้กัน และมีการระบุไว้ชัดเจนว่าเป็นของต่างชาติ ความจริงแล้วไม่ว่ามนุษย์ที่ใดในโลกต่างก็แสวงหาหนทางในการช่วยเหลือตนเองเบื้องต้น และการทำให้ร่างกายแข็งแรงอายุยืนยาว เช่น อินเดียได้แกโยคะ จีนมีการรำมวยจีน (ไท้เก๊ก) ไทยมีฤๅษีดัดตนซึ่งนอกจากมีสรรพคุณในการรักษาโรคแล้ว ยังเป็นการบริหารร่างกาย ทำให้ร่างกายตื่นตัวแข็งแรงและเป็นการพักผ่อน ประโยชน์ของการฝึกท่าฤๅษีดัดตน คือ

1. ช่วยให้เกิดความเคลื่อนไหวตามธรรมชาติของแขนขาหรือข้อต่าง ๆ

ให้เป็นไปอย่างคล่องแคล่ว

2. ทำให้โลหิตหมุนเวียนเลือดลมเดินสะดวก
3. เป็นการต่อต้านโรคภัย บำรุงรักษาสุขภาพให้มีอายุยืนยาว
4. ช่วยยกระดับจิตใจให้พ้นอารมณ์ขุ่นมัว หงุดหงิด ความง่วง ความ

ท้อแท้ ความเครียด เป็นต้น

การฝึกท่าฤๅษีตัดตนในตำราได้มีกระบวนชัดเจนเกี่ยวกับการหายใจ
อย่างไรก็ตามในศาสนาพุทธมีการนั่งสมาธิโดยการฝึกการบริหารลมหายใจเช่นกัน ดังนั้น ท่าฤๅษีตัดตน
จึงน่าจะให้ความสำคัญเกี่ยวกับการกำหนดลมหายใจด้วย การรวบรวมท่าฤๅษีตัดตนมีการคัดลอกกันต่อ
ๆ มาแตกต่างกันบ้างทั้งท่าตัดและสรรพคุณและมีการเพิ่มเติมท่าใหม่ บางครั้งอาจเกิดความสับสน ตำรา
สมุดไทยเดิมมี 80 ท่า ปัจจุบันมีท่าต่าง ๆ ถึง 127 ท่า และมีการแต่งโคลงใหม่เพิ่มเติมด้วย จะเห็นได้ว่า
การบริหารแบบไทย ท่าฤๅษีตัดตนเป็นภูมิปัญญาไทยที่ทรงคุณค่าควรแก่การนำมาศึกษาอย่างจริงจังเพื่อ
การประยุกต์ใช้ต่อไป

ตัวอย่างการตัดตนแก้แขนขัด (Arm Discomfort)

ระป้อนามโคบุตรก้อง	กฤษ์สร สฤๅษีเฮย
ถอดหทัยทศกัณฐ์	เก็บไว้
ท่าตัดพับเพียบผัน	ภักตร์น้อย ณ แย
แขนใดขัดเท่าให้	หัตถ์ไข่นวดแขน

(พระอริยวงศ์มุนี)

แก้แขนขัด เป็นท่านั่งพับเพียบตามถนัด ใช้แขนข้างที่เจ็บหรือขัดมาเท้าแขน
หรือยันกับพื้นข้างลำตัว ส่วนมือข้างที่แขนไม่เจ็บหรือขัดนั้นให้บีบนิ้วบริเวณแขนข้างที่เจ็บขัด (พระครู
อุดมสังวร. 2555 : สัมภาษณ์)

2.1.1.7 ลานเกสซ์ในเมืองหลวง

พระครูสังฆรักษ์เพชรกำแพง (2555 : สัมภาษณ์) กล่าวถึงลานเกสซ์ใน
เมืองหลวง ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามว่าในลานพระอุโบสถทั่ว ๆ ไป ตามวัดจะปลูกไม้ดอกเป็น
ส่วนใหญ่และอาจมีผลไม้ไว้สำหรับประดับวัด แต่ลานพระอุโบสถของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราช
วรมหาวิหาร จะเห็นไม้ประดับในลานพระอุโบสถนั้นผิดกับที่อื่น มีทั้งต้นไม้ประดับและต้นไม้ที่มี
ประโยชน์ทางยา สันนิษฐานว่า เป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยจะ
ให้วัดนี้เป็นมหาวิทยาลัยที่มีศาสตร์ต่าง ๆ หลายแขนง เช่นอักษรศาสตร์และแพทย์ศาสตร์ ได้โปรดเกล้า
ฯ ให้จารึกตำราวิชาความรู้ต่าง ๆ ลงในแผ่นศิลาแล้วปิดไว้ตามศาลารายและเสาหินทั่วไป ผู้ที่มาดู
นอกจากจะได้ตำรายาไปใช้เป็นประโยชน์แล้วยังจะได้ตัวยากที่หายากในบริเวณลานพระอุโบสถไปใช้ได้
เลย การไปหาซื้อตามท้องตลาดอาจได้ของไม่สดและไม่สะอาด ไม่เหมือนได้จากต้นเพราะสมุนไพรบาง
ชนิด เช่น สมอ เป็นของหายากในเมืองและการลำเลียงมาจากป่าในสมัยนั้นก็กินเวลานานมาก แต่ก่อน
ดั้งเดิมคงไม่มีต้นสมอในบริเวณนี้เพราะสมอเป็นต้นไม้ป่า และบริเวณนี้เป็นปากแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งต่อมา
แผ่นดินได้งอกขึ้นเขินขึ้นมา เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงย้ายราชธานีจากฝั่ง
ตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยามาอยู่ฝั่งตะวันออก

วัดพระเชตุพนฯ ในสมัยนั้นเป็นเพียงวัดเล็ก ๆ เรียกกันว่าวัดโพธิ์

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเห็นว่าวัดนี้อยู่ใกล้พระบรมมหาราชวัง จึงทรงให้ปฏิสังขรณ์
วัดนี้เป็นการใหญ่ ในการปฏิสังขรณ์ครั้งนั้นเท่ากับสร้างวัดใหม่หมดทั้งวัด ได้ขยายอาณาเขตวัดออกไป
กว้างขวาง ตามความปรากฏในศิลาจารึก ในพระวิหารพระโลกนาถด้านทิศตะวันออกของพระอุโบสถว่า
ต้องถมดินซ้ำ ๆ กันอยู่ 2 ปี ทั้งนี้เป็นเพราะที่ลุ่มมาก แล้วจึงได้เริ่มสร้างพระอุโบสถเมื่อวันพฤหัสบดี
แรม 11 ค่ำ เดือน 12 ปีฉลู เบญจศก พุทธศักราช 2336 การก่อสร้างกระทำติดต่อกันมาจนถึงวันศุกร์

เดือน 5 แรม 12 ค่ำ ปีระกา ตรีศก พุทธศักราช 2344 จึงแล้วเสร็จ และทำการฉลองวัด ใช้เวลาสร้างอยู่นานถึง 8 ปี ได้มีการซ่อมใหญ่อีกครั้งหนึ่งในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พุทธศักราช 2374 การปฏิสังขรณ์ครั้งหลังนี้ได้ขยายวัดออกไปอีกโดยสร้างพระวิหารพระพุทธไสยาส และบรรจุกุศลจารึกประดับตามผนังศาลาราย เสร็จการปฏิสังขรณ์เมื่อพุทธศักราช 2378 ต้นสมอในลานพระอุโบสถวัดโพธิ์คงจะนำมาปลูกครั้งปฏิสังขรณ์ครั้งที่สองนี้เอง ตามคำบอกเล่าของพระผู้ใหญ่และผู้ทรงความรู้ว่า มีสมอทั้งเก้าปลูกอยู่ทั่ว ๆ ไปในกำแพงแก้ว คงจะเป็นเพราะดินฟ้าอากาศหรือสถานที่ไม่อำนวยหรือเพราะเหตุใดก็ตาม ในปัจจุบันนี้เหลือให้เห็นอยู่ 5 ต้น เป็นต้นโต อายุกว่า 100 ปี มีลูกผลหล่นในลานพระอุโบสถพอเก็บไปทำยาได้เพียงพอ

ต้นสมอ 5 ต้นที่เหลืออยู่เป็นสมอไทย 3 ต้น ซึ่งมีรสต่างกันเป็น 3 รส รูปร่างและลักษณะของผลก็แตกต่างกัน จะพบอยู่ในลานพระอุโบสถทิศตะวันตกเฉียงใต้ ปลูกระหว่างกำแพงแก้วของพระอุโบสถกับพระวิหารคดสมอ ปัจจุบันเป็นที่ประดิษฐานพระรูปของกรมหลวงชุมพรฯ สมอไทยทั้ง 3 ต้น ปลูกเรียงกันอ้อมรอบพระวิหารคดหลังนี้ อีก 2 ต้น อยู่หน้าพระวิหารคด “พระเจ้าเข้านิพพาน” ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ในเขตกำแพงแก้ว ทั้งสองต้นปลูกอยู่หน้าประตูพระวิหารทางตะวันตก ต้นใกล้ประตูเป็นสมอเทศ ถัดออกไปเป็นต้นสมอด้ง เมื่อถึงฤดูกาลจะให้ผลหล่นเกลื่อนเต็มลานนำดูมาก

สมอพิเภก สมอททะเล และสมอชนิดอื่น ๆ นั้นไม่ปรากฏมีอยู่ในวัดในปัจจุบัน แต่ก็ยังนับว่าเป็นโชคดีของประชาชนในสมัยนั้น ด้วยพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ไม่แต่จะพระราชทานตำรายาให้แก่ประชาชนชาวไทยเท่านั้น ยังทรงห่วงใยเรื่องการรักษาแคลนตัวยาคือจะใช้ตัวย

จากผลการศึกษาดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าสถาปัตยกรรม ศิลปศาสตร์ และองค์ความรู้ต่าง ๆ ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามนั้นมีความโดดเด่นในทุก ๆ ด้าน จนได้รับการรับรองจากองค์การยูเนสโกให้เป็นมรดกโลก จึงเป็นแรงดึงดูดใจนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศให้มาเที่ยวในแต่ละปีเป็นจำนวนมาก

2.1.2 ศักยภาพในการจัดกิจกรรมของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

2.1.2.1 การวางแผนโบราณ

การวางแผนโบราณนอกจากจะเป็นที่นิยมของคนไทยแล้ว ชาวต่างประเทศก็ชื่นชอบเช่นเดียวกัน นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติส่วนใหญ่ให้ความสนใจทดลองใช้บริการวางแผนโบราณมาก มีชาวต่างประเทศจำนวนไม่น้อย ที่เดินทางเข้ามาเรียนการนวดโดยตรงที่วัดโพธิ์ การวางแผนโบราณจึงมีส่วนในการสร้างงานและสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนและประเทศเป็นจำนวนมาก เนื่องจากการวางแผนโบราณเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม (Culture Product) และสินค้าเชิงบริการ (Service Product) เป็นที่ยอมรับทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ

มีหลักฐานจากจดหมายเหตุของราชทูตลาอูแบร์ ประเทศฝรั่งเศสเกี่ยวกับการวางแผนโบราณว่า “ในกรุงสยามนั้นถ้าใครป่วยไข้ลงก็จะเริ่มให้ยัดเส้นยัดสาย โดยให้ผู้มีความรู้ความชำนาญทางด้านนี้ขึ้นไปแล้วใช้เท้าเหยียบ” และ “ถ้ามีใครป่วยไข้ในกรุงสยาม ก็ใช้หมอนวดบีบขยำไปทั่วเนื้อตัว บางทีก็ขึ้นเดินเอาเท้าเหยียบ ๆ บนกายคนไข้ แม้สตรีมีครรภ์ก็พอใจให้เด็กเหยียบที่หลังเพื่อจะให้คลอดบุตรง่ายไม่พังกเจ็บปวดมาก” และในรัชสมัยพระบรมไตรโลกนาถ ปรากฏหลักฐานจากกฎหมายตราสามดวงในนาพลเรือน กล่าวถึงการแบ่งส่วนราชการด้านการแพทย์ให้กรมหมอนวด

(สำคัญเทียบเท่ากรมหมอยา) ซ้ายและขวา จำแนกเป็นหลวง ขุน หมื่น พัน และมีศักดิ์นาเช่นเดียวกับข้าราชการสมัยนั้น ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าให้ปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม รวบรวมผู้รู้จารึกตำรายาสมุนไพรไว้รอบพระอุโบสถ อีกทั้งยังสร้างภาพฤกษ์ติดตลับไว้ให้ประชาชนศึกษาและนำไปปฏิบัติเพื่อให้ร่างกายสมบูรณ์ ต่อมารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ให้วัดโพธิ์เป็นมหาวิทยาลัยของปวงชน ทรงให้เลือกสรรและปรับปรุงตำรายาสมุนไพรรอบพระอาราม และโปรดให้ปั้นรูปฤกษ์ติดตลับซึ่งเป็นรูปหล่อด้วยสังกะสีผสมดีบุกเพิ่มเติมจนครบ 80 ท่า และจารึกสรรพวิชาการนวดไทยลงบนแผ่นหินอ่อน 60 แผ่น อธิบายถึงแนวเส้นประธาน แนวนวด และจุดนวดบนร่างกายอย่างละเอียดระดับผนังศาลารายและบนเสากายในวัดโพธิ์ พร้อมทั้งจารึกวิธีการตรวจรักษาโรคและตำรายากว่า 1,100 ขนาน รัชสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลักฐานการแบ่งส่วนราชการยังคงมีกรมหมอนวดเช่นเดียวกับสมัยอยุธยาและพระองค์ทรงให้หมอยาหมอนวดถวายการรักษายามทรงพระประชวร ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์โปรดการนวดมาก เมื่อเสด็จประพาสแห่งใดจะต้องมีหมอนวดถวายงานนวดทุกครั้ง โปรดให้มีการชำระพระคัมภีร์แพทย์ทั้งหมดให้ถูกต้อง พ.ศ. 2449 กรมหมื่นภูบดีราชหฤทัย กรมหมื่นอักษรสาส์นโสภณ และหลวงสารประเสริฐชำระตำราการนวดไทยเรียกว่า “ตำราแผนนวดฉบับหลวง” ใช้เรียนในหมู่แพทย์หลวง หรือแพทย์ในพระราชสำนัก นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาดำรง ราชานุภาพ ตั้งโรงเรียนแพทยากรขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2433 เพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนแพทย์โดยเรียนวิชาแพทย์แผนตะวันตกและแพทย์แผนโบราณซึ่งมีวิชาการนวดรวมอยู่ด้วย แต่ได้ถูกยกเลิกการเรียนวิชาการแพทย์แผนโบราณและการนวดแผนโบราณในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ด้วยเหตุผลว่าการแพทย์แผนไทยไม่เข้ากับการแพทย์แผนตะวันตก ต่อมาได้มีการยุบกรมแพทย์หลวงส่งผลให้การแพทย์แผนไทย การนวดแผนโบราณ ตลอดจนหมอนวดแผนโบราณหมดบทบาทในราชสำนัก แต่หมอนวดแบบชาวบ้านยังคงใช้การนวดแบบดั้งเดิมที่ถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ใน พ.ศ. 2475 มีการก่อตั้งสมาคมแพทย์แผนโบราณแห่งประเทศไทย จนถึงรัชกาลปัจจุบัน ได้มีการฟื้นฟูการนวดแผนโบราณโดยการจัดตั้งโรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์) เปิดสอนการนวดแผนโบราณและให้บริการนวดแผนโบราณ ตั้งแต่ พ.ศ. 2505 สืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน เป็นเวลา 50 ปีแล้ว ชาวต่างชาติที่เข้ามาเรียนนวดแผนโบราณที่วัดโพธิ์นี้ มีจำนวนกว่าแสนคน นอกจากนี้ตำราแพทย์แผนโบราณวัดโพธิ์หลายเล่มยังได้รับยกย่อง ประกาศให้เป็นตำราหลักของกระทรวงสาธารณสุขอีกด้วย จากชื่อเสียงของวัดโพธิ์ที่มีความเก่าแก่ในด้านการแพทย์แผนไทยโดยเฉพาะการนวดแผนโบราณ มีการพัฒนาตำรา บุคลากร และด้านบริการอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งค่าบริการที่มีราคาพอสมควรจึงทำให้โรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ เป็นที่รู้จักและได้รับความนิยมมากที่สุดทั้งจากชาวไทยและชาวต่างประเทศอัตราค่าบริการการนวดแผนโบราณทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศในปัจจุบัน ได้แก่

นวดตัว อัตราค่านวด (1 ช.ม.) คนไทย 260 บาท

ชาวต่างประเทศ (1/2 ช.ม.) 260 บาท (1 ช.ม.) 420 บาท

นวดฝ่าเท้า อัตราค่านวด (1 ช.ม.) คนไทยและชาวต่างประเทศ 420

บาท

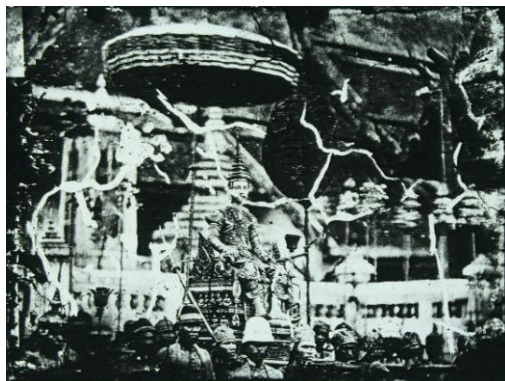
นวดประคบสมุนไพร อัตราค่านวด (1 ช.ม.) คนไทย 360 บาท

ชาวต่างประเทศ (1 ช.ม.) 520 บาท

ในการบริหารงานโรงเรียนวัดพระเชตุพนนั้น คุณปรีดา ตั้งตรงจิตร ผู้อำนวยการโรงเรียนนวดแผนโบราณ (วัดโพธิ์) ซึ่งสำเร็จการศึกษาด้านเภสัชศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ ได้นำเอาความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ การวิจัยและการตลาดมาปรับปรุงพัฒนาการนวดให้มีมาตรฐานเป็นที่ยอมรับของชาวต่างชาติทั้งด้านวิชาการและการให้บริการโดยปรับปรุงบริการด้านสุขอนามัย เน้นเรื่องมารยาทและฝึกภาษาอังกฤษ ภาษาญี่ปุ่นแก่บุคลากรให้สามารถสื่อสารกับผู้มาใช้บริการชาวต่างประเทศ โดยมีอาจารย์สอนนวดแผนโบราณของโรงเรียน 39 คน เป็นอาจารย์สอนนวดตัว 27 คน อาจารย์สอนนวดฝ่าเท้า 12 คน ทางโรงเรียนจัดให้มีอาจารย์ผลัดเปลี่ยนกันมาประจำที่ศาลารายวันละ 2 คน เพื่อเป็นที่ปรึกษาในกรณีที่หมอนวดเกิดปัญหาขณะปฏิบัติหน้าที่ หมอนวดที่ทำหน้าที่ปฏิบัติการนวดมีจำนวนประมาณ 170 คน คัดเลือกมาจากผู้ที่เรียนนวดแผนโบราณจากโรงเรียนที่มีบุคลิกภาพดี มีมารยาทดี และมีความรู้ความสามารถในการนวด ฯลฯ (ปรีดา ตั้งตรงจิตร. 2555 : สัมภาษณ์) การบริการด้านการนวดนั้นเปิดบริการทุกวันไม่เว้นวันหยุด ตั้งแต่เวลา 08.30 น. – 19.00 น. และมีบริการนวดนอกสถานที่ด้วย (สุลาวัลย์ แสบัว. 2555 : สัมภาษณ์)

2.1.2.2 กฐินหลวงหรือกฐินพระราชทาน

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นเอกซึ่งสถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 กษัตริย์ทุกพระองค์ในราชวงศ์จักรีได้เสด็จพระราชดำเนินมาถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มาโดยตลอดทุกรัชสมัย

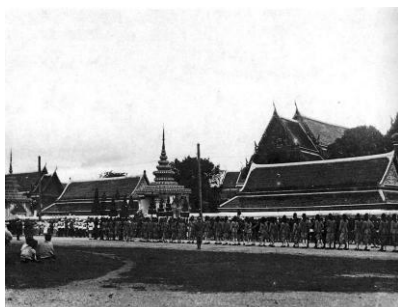
ที่มา : จากแฟ้มวัดพระเชตุพน

ภาพประกอบ 36 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค

ที่มา : จากแฟ้มวัดพระเชตุพน

ภาพประกอบ 37 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค

ที่มา : จากแฟ้มวัดพระเชตุพน

ภาพประกอบ 38 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 เสด็จถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค

ภาพประกอบ 39 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ ถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพน

ภาพประกอบ 40 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ แทนพระองค์ ถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

2.1.2.3 งานฉลองจาริกวัดโพธิ์ มรดกความทรงจำแห่งโลก

องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ได้ประกาศขึ้นทะเบียนจาริกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร (วัดโพธิ์) กรุงเทพมหานคร เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกในระดับนานาชาติ เมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม 2554 เพื่อเป็นการเผยแพร่และสร้างความเข้าใจแก่สาธารณชนถึงคุณค่าและความสำคัญของมรดกภูมิปัญญาไทย รวมถึงกระตุ้นจิตสำนึกให้ร่วมกันอนุรักษ์และเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับจาริกวัดโพธิ์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงวัฒนธรรม และคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยแผนงานความทรงจำแห่งโลกจึงร่วมกันจัดงานฉลองจาริกวัดโพธิ์ ตั้งแต่วันที่ 24 ธันวาคม 2554 – 2 มกราคม 2555 โดยมีการแสดงต่าง ๆ อาทิ การแสดงละครในเรื่องรามเกียรติ์ ตอนรามสูรบรรจบอรุณ การแสดงโขน ตอน สำมะนักราชหึง - พระรามตามกวาง นางลอย ศึกกุมภกรรณ ศึกพรหมาศ ฯลฯ ละครนอก เรื่อง สุวรรณหงส์ แก้วหน้าม้า ละครชาตรีเรื่องรถเสน ละครวังหน้าเรื่องพระลอนรลักษณ์ ละครเสภาเรื่องไกรทอง ละครพื้นทางเรื่องราชาธิราช ตอนสมิงพระรามรบกามณี ระบายแม่ซื้อ ระบายชน 12 ภาษา ฤกษ์ดีดัตน ไต้ลวดลำแพน ญวนหก ลอดบ่วงไฟ นอนหอกนอนดาบ สิงโต มังกรล่อแก้ว ฯลฯ

ภาพประกอบ 41 ถวายประกาศนียบัตรมรดกความทรงจำแห่งโลกระดับภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก

2.1.2.4 งานเทศกาลส่งท้ายปีเก่าต้อนรับปีใหม่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เทศกาลส่งท้ายปีเก่าต้อนรับปีใหม่ ประชาชนและนักท่องเที่ยวนิยมมาสักการะพระพุทธรูปปฏิมาและศาสนสถานในวัดพระเชตุพนเป็นจำนวนมาก ซึ่งวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามก็ได้จัดกิจกรรมทางศาสนาเพื่อพุทธศาสนิกชนด้วย อาทิ การทำบุญตักบาตร ถือน้ำพระพุทธมนต์ ร่วมกันสวดมนต์ และการเจริญชัยมงคลคาถาวันส่งท้ายปีเก่าต้อนรับปีใหม่ (31 ธันวาคม – 1 มกราคม)

ภาพประกอบ 42 พุทธศาสนิกชนร่วมกิจกรรมในเทศกาลส่งท้ายปีเก่าต้อนรับปีใหม่ ณ พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

2.1.2.5 งานสงกรานต์วัดโพธิ์

งานสงกรานต์วัดพระเชตุพนเป็นเทศกาลที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า “งานประจำปีวัดโพธิ์” เป็นงานกุศลที่รื่นเริงสนุกสนานงานหนึ่งในรอบปี เป็นโอกาสให้สาธุชนทั้งหลาย โดยเฉพาะหนุ่มสาวได้มาพบปะสังสรรค์ร่วมบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ เช่น ทำบุญตักบาตร สรงน้ำพระ ปลอยนกปล่อยปลา ก่อพระเจดีย์ทราย เสร็จแล้วก็สรงน้ำหรือสาดน้ำกันเองถือเป็นการให้ความร่มเย็นเป็นสุขเป็นพรที่พึงปรารถนาอย่างหนึ่ง การสาดน้ำให้กันเป็นสัญลักษณ์แห่งการให้พรแก่กัน แต่ประเพณีรดน้ำดำหัว บิดา มารดา ผู้เฒ่าผู้แก่ หรือท่านที่เคารพนับถือ นั้น เป็นการขอขมาและขอพรจากท่านเหล่านั้นให้ผู้รดมีความอยู่เย็นเป็นสุขเจริญรุ่งเรือง นอกจากนี้ยังมีพิธีทำบุญรวมญาติ คือ นำอัฐิของบรรพชนมารวมกันที่วัด (บางท่านมีอัฐิบรรจุไว้ที่วัด) แล้วบังสุกุลอุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ล่วงลับไปแล้วจะเรียกงานสงกรานต์ว่า “เทศกาลแห่งความกตัญญูทุกเวทีก็ได้” (พระมหาอุดม ปญญาโก. 2555 : สัมภาษณ์)

เวลากลางคืน คณะกรรมการวัดซึ่งประกอบด้วยบรรพชิตและคฤหัสถ์ ได้จัดมหรสพและการละเล่นต่าง ๆ ไว้ให้ความบันเทิงแก่ผู้มาเที่ยวงานตั้งแต่หัวค่ำจนถึงเที่ยงคืน ความจริงงานสงกรานต์นี้เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีเก่าซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 และในสมัยรัชกาลที่ 5 ยังโปรดให้เก็บเงินผู้ติดตามเสด็จสำหรับพระอารามอีกด้วย การจัดงานสงกรานต์วัดโพธิ์นั้นจัดมานานหลายสิบปี (พล.ต.อ.หลวงแผ้วพาลชน เป็นประธานกรรมการจัดงานตั้งแต่ปี 2492 - 2507 พล.อ.กฤษณ์ สีวะรา เป็นประธานฯ ต่อมาจนถึงปี 2516) และได้งดการจัดเมื่อ พ.ศ. 2517 เป็นต้นมา เพราะคณะสงฆ์ฝ่าย

บริหารได้ขอให้วัดต่าง ๆ ระวังการจัดงานเป็นการชั่วคราวเพื่อสนองนโยบายของรัฐบาลที่ขอให้ประชาชนประหยัดน้ำมันเชื้อเพลิงที่เกิดภาวะการขาดแคลนขึ้นในระยนั้น ประกอบกับอยู่ในระหว่างบำเพ็ญกุศลพระศพของเจ้าประคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (บุณณสิริมหาเถระ หรือสมเด็จพระปา วัดโพธิ์) ด้วย แต่การจัดงานสงกรานต์วัดโพธิ์ก็ได้เริ่มดำเนินการต่อมาใน พ.ศ. 2525 โดยการปรารภของพระเดชพระคุณพระธรรมคุณาภรณ์ (สง่า ป.ธ.8) เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีมติให้จัดงานสงกรานต์วัดโพธิ์ เป็นกิจกรรมการกุศลต่าง ๆ เช่นเปิดให้นมัสการพระพุทธรูปสำคัญในวิหารทิศต่าง ๆ และมีการสงฆ์น้ำพระ ก่อเจดีย์ทราย ปล่อยนก ปล่อยปลา ทอดผ้าป่าตามธรรมเนียม ส่วนภาคกลางคืนยังไม่มีมหรสพเพื่อความบันเทิงแก่ประชาชน มีแต่การบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายเป็นพระบรมราชาทิศแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช องค์ปฐมบรมราชวงศ์จักรี ผู้ทรงสถาปนาวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

การจัดงานสงกรานต์วัดโพธิ์ก็เพื่อเป็นการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอันเป็นวัฒนธรรมประจำชาติ ซึ่งจะทำให้อนุชนรุ่นหลังมีความรู้สึกรักและหวงแหนในศิลปสมบัติของชาติ ทั้งจะได้ความใกล้ชิดกับพระศาสนาแล้วแต่เป็นคุณประโยชน์โดยประการทั้งปวงยิ่งไปกว่านั้นคือเพื่อหารายได้ไว้ทะนุบำรุงพระอารามอีกด้วย เพราะวัดพระเชตุพนมีความสำคัญและใหญ่โตกว้างขวาง บริบูรณ์ด้วยศิลปะอันสูงส่งล้ำค่า สร้างมากกว่า 200 ปี จำเป็นต้องบูรณปฏิสังขรณ์อยู่เสมอซึ่งเป็นภาระหนักแก่เจ้าอาวาสมาทุกยุคทุกสมัย ดังความที่ ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล ได้กล่าวไว้ในข้อเขียนเรื่อง ไปได้วัดโพธิ์ว่า “ข้าพเจ้ารู้จักวัดโพธิ์มาตั้งแต่ยังเด็ก ชอบไปเที่ยววัดโพธิ์เสมอเมื่อมีงาน เพราะงานวัดโพธิ์ในเดือนเมษายนทุก ๆ ปีนั้นสนุกนัก เขตวัดก็กว้างขวาง ลานที่ก่อพระทรายก็กว้างกว่าวัดอื่น ๆ ขนทรายไปก่อพระเจดีย์กันสนุก ของเล่นก็มีขายมาก ละครลิ่งก็มีดู แล้วยังได้ไปไหว้พระนอนองค์ใหญ่ที่น่าสนใจอีกด้วย เพราะรู้สึกยิ่งใหญ่เหลือเกิน ... สิ่งที่ควรชมอย่างยิ่งในวัดโพธิ์ นอกเหนือไปจากที่ได้พรรณนามาก็คือความอุตสาหะของคณะภิกษุสงฆ์ในวัดนี้ ในการบูรณปฏิสังขรณ์วัดนี้อยู่ตลอดเวลา ข้าพเจ้าไปวัดโพธิ์เห็นวัดโพธิ์ค่อนข้างจะทรุดโทรม ได้เห็นวัดโพธิ์ที่โทรมมากจนน่าสลดใจ และได้เห็นวัดโพธิ์ที่สดใสขึ้นในระยะนี้ รู้สึกปลื้มปิติในการบูรณปฏิสังขรณ์ให้เข้าสู่สภาพเดิมเป็นอย่างยิ่ง...” (วัดพระเชตุพน. 2525 : 116)

ภาพประกอบ 43 การจัดงานสงกรานต์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

2.1.2.6 งานบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร จัดกิจกรรมบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อนเป็นประจำทุกปี คราวละกว่า 100 รูป มีเยาวชนและผู้ปกครองให้ความสนใจเข้าร่วมกิจกรรมกันเป็นจำนวนมาก

ภาพประกอบ 44 บวชสามเณรภาคฤดูร้อน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

2.1.2.7 งานเทศน์มหาชาติ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามจัดกิจกรรมเทศน์มหาชาติเป็นประจำทุกปี ปีละไม่ต่ำกว่า 2 ครั้ง ครั้งแรกในช่วงออกพรรษา ครั้งที่สองในช่วงการจัดงานที่ระลึกสมเด็จพะมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กวีเอกของโลก ในวันที่ 9 - 11 ธันวาคม นอกเหนือจากนั้นยังมีงานเทศกาลหรืองานฉลองอื่น ๆ ก็มีการจัดงานเทศน์มหาชาติด้วย อย่างในคราวฉลองจารึกวัดโพธิ์เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลก ก็มีการจัดเทศน์มหาชาติภายในงานฉลองนั้นด้วย

ภาพประกอบ 45 งานเทศน์มหาชาติ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

2.1.2.8 งานฉลองจารีกวัตโพธิ์เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกในระดับนานาชาติ

ในโอกาสที่จารีกวัตโพธิ์ ได้ขึ้นทะเบียนนานาชาติเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลก วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ร่วมกับกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงวัฒนธรรม มูลนิธิ “ทุนพระพุทธยอดฟ้า” ในพระบรมราชูปถัมภ์ และมูลนิธิสิริวัฒนภักดี รวมทั้งหน่วยงานภาครัฐและเอกชนทุกภาคส่วนได้จัดงานฉลองเนื่องในโอกาสที่จารีกวัตโพธิ์ขึ้นเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกในระดับนานาชาติระหว่างวันที่ 24 ธันวาคม 2554 – 2 มกราคม 2555 โดยสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเสด็จบำเพ็ญพระราชกุศล และพระธรรมปัญญาบดี เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ได้ถวายประกาศนียบัตรมรดกความทรงจำแห่งโลก เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2554

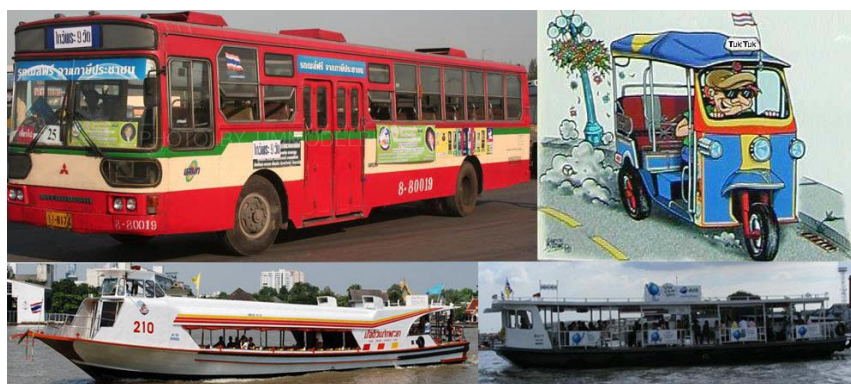
งานฉลองครั้งนั้นเป็นงานย้อนยุคในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เน้นการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับจารีกวัตโพธิ์ ภูมิปัญญา และสรรพศาสตร์ของไทย รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โดยกิจกรรมประกอบด้วยพิธีกรรมทางศาสนา การประชุมสัมมนาวิชาการเกี่ยวกับการอนุรักษ์จารีกวัตโพธิ์ การจัดนิทรรศการทางวิชาการ มหรสพและการละเล่นตามจารีกงานฉลองวัดครั้งรัชกาลที่ 1 และการแสดงในสมัยโบราณ การสาธิตการนวดของวัดโพธิ์ และตลาดโบราณย้อนยุคสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นต้น

2.2 ด้านการรองรับการท่องเที่ยว

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) สามารถรองรับนักท่องเที่ยวจากทั่วโลกได้มากถึงวันละ 5,000 – 10,000 คน งานวิจัยของวันเพ็ญ เบอร์เนทท์ (2549 : 89) เรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อความพึงพอใจโดยรวมจากการท่องเที่ยว ของนักท่องเที่ยวต่างชาติที่มาเที่ยวในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พบว่านักท่องเที่ยวชาวต่างชาติส่วนใหญ่มีสัญชาติโซนยุโรป ได้แก่ ออสเตรเลีย เนเธอร์แลนด์ สาธารณรัฐเชก เดนมาร์ก ตุรกี นอร์เวย์ ฝรั่งเศส เยอรมัน เวเนซุเอลาร์ สเปน อังกฤษ และอิตาลี คิดเป็นร้อยละ 54.3 รองลงมาคือสัญชาติโซนเอเชียและออสเตรเลีย ได้แก่ เกาหลีใต้ ญี่ปุ่น ไต้หวัน สิงคโปร์ อินเดีย และนิวซีแลนด์ คิดเป็นร้อยละ 30.9 โดยส่วนใหญ่มีอาชีพนักเรียนและนักศึกษา

นักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยวที่วัด มีทั้งชาวไทย และชาวต่างประเทศ มีทั้งในรูปแบบกลุ่มทัวร์และรูปแบบส่วนตัว ศักยภาพด้านการรองรับการท่องเที่ยวของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีดังนี้

2.2.1 ด้านการคมนาคม

ภาพประกอบ 46 การคมนาคม

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีการคมนาคมสะดวกสบายทั้งทางน้ำและทางบก ทางน้ำมีเรือข้ามฟากระหว่างท่าเตียน - วัดอรุณราชวราราม เรือด่วนเจ้าพระยาสามารถขึ้นเรือได้ที่ท่าช้าง ท่าเตียน และปากคลองตลาด ทางบกมีรถประจำทางผ่านวัดพระเชตุพนด้านต่าง ๆ ได้แก่ ด้านหลัง ด้านหน้า และมุมต่าง ๆ เช่น รถประจำทางสาย 1, 3, 6, 9, 12, 25, 32, 43, 44, 47, 48, 51, 53, 82 และ 103 รถประจำทางปรับอากาศ ปอ.1, ปอ.6, ปอ.7, ปอ.8, ปอ.12, ปอ. 44 และ ปอ.524 ที่ยังมีที่จอดรถประจำทาง รถบัส รถยนต์ส่วนบุคคล รถสามล้อ และแท็กซี่บริเวณรอบ ๆ วัด

2.2.2 ด้านแหล่งการเรียนรู้ทางด้านประติมากรรม และศิลปกรรม

วัดพระเชตุพนนั้นเป็นพระอารามหลวงที่สถาปนาขึ้น เนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนาอย่างยิ่ง วัดมีบริเวณกว้างขวาง และเต็มไปด้วยสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ มากมาย เป็นต้นว่า พระอุโบสถ พระวิหารทิศ พระมณฑป พระมหาสถูป พระเจดีย์ ศาลาราย ตำหนักवासูกกรี พระปราสาท นั้นล้วนแต่มีความสำคัญทั้งด้านศิลปะ โบราณคดี ความสัมพันธ์กับนานาประเทศ ลัทธิศาสนาต่าง ๆ ฯลฯ รวมเนื้อที่ทั้งหมด 51 ไร่ 2 งาน 98 ตารางวา ภายในบริเวณวัดมีแต่ความสงบร่มรื่น และอุปกรณ์อำนวยความสะดวกทั้งปวง เป็นต้นว่า เขาจำลอง พืชพันธุ์ต้นไม้ สนามหญ้า สระเต่า สระจระเข้ บ่อ สระ หอระฆัง หอสมุด ฯลฯ ยากที่จะหาวัดใดเสมอเหมือน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงจัดเป็นวัดลำดับที่ 1 ของพระอารามหลวงทั้งปวงทั่วพระราชอาณาจักร ในประเภทราชวรมหาวิหาร แม้จนกระทั่งทุกวันนี้ วัดนี้ก็ยังคงรักษาระดับอันสูงส่งไว้ เจ้านายพระองค์แรก (พระองค์เจ้าवासูกกรี) ที่ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ประทับอยู่ที่นี่ สมเด็จฯ พระองค์นี้คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นทั้งมหาสังฆปริณายกและรัตนกวีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ องค์การยูเนสโกยังได้ประกาศยกย่องให้พระองค์เป็นรัตนกวีของโลก ทรงเป็นที่รักและเคารพอย่างสูงแม้ในบรรดาพระบรมราชจักรีวงศ์ เป็นโบราณราชประเพณีสืบต่อมาว่าเมื่อพระเจ้าแผ่นดินในพระบรมราชจักรีวงศ์ทรงเข้าพระราชพิธีราชาภิเษก ขบวนพยุหยาตราทางสถลมารคจะหยุดที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เพื่อให้พระมหากษัตริย์พระองค์นั้นเสด็จเข้าไปนมัสการองค์พระประธานคือ พระพุทธท้าวปฐมมาร วัดพระเชตุพนอุดมด้วยสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญและไม่เหมือนที่ใด และมีปูชนียวัตถุต่าง ๆ มากกว่าวัดใด ๆ พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่ไปเผยแผ่พระธรรม ส่วนใหญ่ไปจากวัดพระเชตุพน ยกตัวอย่างเช่น พระเทพโสมถ (หลวงเตี้ย) ซึ่งสอนในโรงเรียน 8 - 9 แห่ง และเคยได้รับนิมนต์ไปแสดงธรรมแก่ประชาชนและนักศึกษาตามโรงเรียนและสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ดร.พระครูวินัยธรรมานพ กนต์สีโล (ปาละพันธ์) ปริญญาดุขฎิบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยมหาสารคาม สาขาวัฒนธรรมศาสตร์ และปริญญาดุขฎิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาไทยศึกษาจากมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี ได้รับนิมนต์ไปให้ความรู้และแสดงพระธรรมเทศนามหาชาติในองค์กรและสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ปีละกว่า 200 ครั้ง เป็นต้น วัดนี้เป็นที่นิยมเก็บอัฐิมากที่สุดเพราะมีพระพุทธรูปหลายพันองค์ ฐานพระพุทธรูปเหล่านี้ใช้เป็นที่เก็บอัฐิได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นพระเจดีย์รายและพระเจดีย์หมู่ก็ใช้เก็บอัฐิได้ เช่น เก็บอัฐินักเขียนอมตะของไทย เป็นต้นว่า พระยาอนุমানราชธน (เสถียรโกเศศ) ม.ล.บุปผา (กุญชร) นิมมานเหมินทร์ (ดอกไม้สด) สอ เศรษฐบุตร ผู้แต่งพจนานุกรมไทย-อังกฤษ ฯลฯ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามมีพระพุทธรูปหลายยุคหลายสมัยมากที่สุด รัชกาลที่ 1 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูป รวม 1,248 องค์มาจากมณฑลต่าง ๆ เป็นต้นว่า สวรรคโลก พิษณุโลก สุโขทัย ลพบุรี อยุธยา แล้วนำมาประดิษฐานไว้ในพระอารามนี้ นอกจากนี้ยังมีประติมากรรม และศิลปกรรมอีกมากมาย อาทิ

พระเจดีย์และพระปราสาท ลักษณะและขนาดต่าง ๆ จะหาได้ในวัดนี้ พระเจดีย์ 99 องค์ ประกอบด้วยพระเจดีย์ราย 71 องค์ พระเจดีย์หมู่ห้าฐานเดียว 20 องค์ พระปราสาทที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ 4 องค์ พระมหาเจดีย์สำหรับรัชกาลที่ 1, 2, 3, และ 4 รวม 4 องค์

พระพุทธรูปยืนที่หล่อด้วยโลหะในวัดพระเชตุพน คือ พระพุทธรูปโลกนาถ ในพระวิหารทิศตะวันออกสูงถึง 10 เมตร เป็นฝีมือประติมากรรมที่ยอดเยี่ยมชิ้นหนึ่ง

พระพุทธรูปไสยาสมิขนาดใหญ่มากและงดงามที่สุดในประเทศไทย ยาว 46 เมตร โดยเฉพาะพระบาททั้งคู่แสดงฝีมือการช่างประดับมุกวิจิตรยิ่ง เป็นที่สนใจและรู้จักดีในหมู่นักทัศนศาสตร์ชาวต่างประเทศ ถึงกับวัดพระเชตุพนฯ มีชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า “Temple of the Reclining Buddha” คือวัดพระพุทธรูปไสยาสน์นั่นเอง

แผ่นหินอ่อน 154 แผ่นในวัดพระเชตุพน จำหลักภาพรามเกียรติ์ติดไว้ที่ผนังรอบพระอุโบสถ ภาพจำหลักเหล่านี้งดงามด้วยศิลปะของจิตรกรโบราณเป็นที่นิยมอย่างยิ่งมาจนกระทั่งปัจจุบัน ปรากฏว่าเคยมีประชาชนทั้งเด็กและผู้ใหญ่นำกระดาษสา (ว่าว) ไปตัดลอกลายจำหลักเหล่านี้ออกมาจำหน่ายแก่นักทัศนศาสตร์และผู้สั่งสินค้าเข้าในต่างประเทศ ทำรายได้ให้แก่ผู้เกี่ยวข้องเป็นอันมาก แต่ปัจจุบันนี้การถูกลอกภาพดังกล่าวถูกห้ามแล้ว

วัดพระเชตุพนเป็น “มหาวิทยาลัยเปิด” มีคำสอนจารึกบนแผ่นหินแห่งแรกในประเทศไทย นอกจากนี้ ยังมีแผ่นหินชนิดต่าง ๆ ปูเป็นทางเดิน หรือจารึกข้อความต่าง ๆ ผู้ที่สนใจทรัพยากรธรรมชาติประเภทหินจะหาดูตัวอย่างได้ที่นี้

หากจะเจริญรอยตามหลักศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงก็อาจกล่าวได้ว่า “วัดโพธิ์นี้ดี ใครใคร่เรียนเรียน” เพราะมีสรรพวิชาการให้ศึกษา เป็นต้นว่า การบริหารร่างกาย (ฤๅษีดัดตน) ตำราหมอนวดแผนโบราณ ตำราดูลักษณะสัตว์ เช่น แมว ศิลปะ หัตถกรรม วรรณคดี ฯลฯ

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเป็นศูนย์รวมแห่งงานศิลปะของกรุงเทพฯ หรือกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ว่าจะแขนงดูเบื้องบนหรือเลียบแลลงเบื้องล่าง มองไปทั้งหน้าหรือหลังจะต้องมีงานศิลป์หรือศิลปวัตถุปรากฏแก่สายตา พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ไม่เคยทรงปล่อยปละละเลยพระอารามหลวงแห่งนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัชกาลที่ 3 คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ที่ได้จากการที่ทรงประกอบการค้าขายทางทะเลก่อนเสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติในการปฏิสังขรณ์และสถาปนาพระอารามต่าง ๆ รวมทั้งวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามด้วย ในหมู่วัดทางพระพุทธศาสนาทั้งหลาย วัดพระเชตุพน เเด่นที่สุดในด้านศิลปะและวัฒนธรรมประจำชาติ นอกจากนั้น ยังมีความสำคัญทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์มากที่สุดวัดหนึ่ง

2.3 ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว

การบริหารจัดการการท่องเที่ยวของวัดนั้นวัดมีคณะดำเนินการเฉพาะกลุ่ม ไม่มีหน่วยงานภาครัฐ หน่วยงานเอกชนเข้ามาเกี่ยวข้อง ชุมชนรอบวัดเป็นเพียงส่วนเข้ามาช่วยดำเนินการและให้การสนับสนุน หน่วยต่าง ๆ ภายในวัด ดังจะได้กล่าวถึงการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนในด้านต่าง ๆ ดังนี้

2.3.1 ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน

ชุมชนรอบวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของวัดดีมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนท่าเตียน ให้ความร่วมมือทุกอย่าง คนในชุมชนคุ้นเคยกันดีกับกิจกรรมต่าง ๆ ของวัดโพธิ์ เช่น กิจกรรมวันสำคัญทางศาสนา งานสงกรานต์ งานเทศน์มหาชาติ วันวันขึ้นปีใหม่

บวชสามเณรภาคฤดูร้อน ไหว้ครูนวดแผนโบราณ บวชชีพราหมณ์ งานวันเกิดเจ้าอาวาส และงานวันเข้ากัณฑ์บวช ฯลฯ ชุมชนทำเตียนนั้นอยู่มาแล้วเป็นร้อย ๆ ปี ทุกครอบครัวต่างก็ปลูกฝังกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และจะต่อ ๆ ไปในอนาคตต่อเนื่องกันไป วัดกับชุมชนจะมีข่าวสารข้อมูลถึงกันตลอดเวลา ดร. พระครูวินัยธรมานพ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเคยกล่าวว่าชุมชนทำเตียนเลี้ยงพระวัดโพธิ์ ถ้าไม่มีชุมชน พระวัดโพธิ์จะบิณฑบาตที่ใด ในด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อนักท่องเที่ยว ชุมชนทำเตียนจัดประชุมไต่ถามเพื่อป้องกันโรคภัยที่ลอบกลวงนักท่องเที่ยว ช่วยดูแลเรื่องการรักษาพยาบาลขั้นต้นแก่นักท่องเที่ยว เนื่องจากประเทศไทยมีอากาศร้อน ในชุมชนก็จะมีที่พักให้นักท่องเที่ยว เป็นห้องพัก เตียงพัก และยาแอมโมเนีย ในนามของชุมชน

นอกจากชุมชนทำเตียน โรงเรียนวัดโพธิ์ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณวัดก็ร่วมด้วยช่วยกันดูแลในเรื่องความสะอาด ช่วยการต้อนรับแบบไม่เป็นทางการ เมื่อนักท่องเที่ยวต่างชาติมาถามหาห้องน้ำกับเด็กนักเรียนตัวเล็ก ๆ หากนักเรียนพูดโต้ตอบไม่ได้ก็จะจูงมือพาไป นักท่องเที่ยวต่างพอใจในอัธยาศัยไมตรีของเด็กไทย เมื่อนักท่องเที่ยวชะโงกหน้าเข้าไปถ่ายรูปถึงในห้องเรียนก็ถือว่าโรงเรียนและนักเรียนได้มีส่วนร่วมในการส่งเสริมการท่องเที่ยวของวัดโพธิ์ เพราะบริบทของโรงเรียนคือวัดโพธิ์ จึงร่วมกันอนุรักษ์ทุกสิ่งที่มีในวัดโพธิ์ ทดแทนบุญคุณวัดโพธิ์โดยช่วยกันดูแลรักษา เด็กนักเรียนเป็นเด็กในชุมชนทั้งสิ้น นอกจากนี้โรงเรียนยังช่วยดูแลระบบห้องน้ำและการทิ้งขยะของนักท่องเที่ยวด้วย

อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมของชุมชนรอบวัดนั้นเป็นเพียงการให้ความร่วมมือและให้การสนับสนุนหน่วยงานต่าง ๆ ภายในวัด ที่มีการปลูกฝังกันมาแต่อดีตต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันเท่านั้น แต่ชุมชนไม่ได้มีโอกาสเข้าร่วมในการวางแผนบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลกับวัดแต่อย่างใด

2.3.2 การบริหารจัดการทางด้านระบบการจราจร

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีเจ้าหน้าที่ดูแลเรื่องการจราจรภายในวัด แต่เนื่องจากนักท่องเที่ยวมีเป็นจำนวนมากจึงทำให้การจราจรแออัด ที่จอดรถไม่เพียงพอ

2.3.3 การบริหารจัดการทางด้านระบบสาธารณสุข

มีระบบสาธารณสุขทุกด้าน แต่เนื่องจากมีนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก การให้บริการจึงไม่เพียงพอแก่ความต้องการของนักท่องเที่ยว อาทิ น้ำดื่มไม่เพียงพอ และไม่มีที่จำหน่ายอาหารไว้บริการ ห้องน้ำสกปรกและไม่เพียงพอ นอกจากนั้นความสกปรกส่วนใหญ่ที่เกิดขึ้น เกิดจากการทิ้งขยะไม่เป็นที่ของนักท่องเที่ยว

2.3.4 การบริหารจัดการทางด้านระบบความปลอดภัยและทรัพย์สิน

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีพนักงานรักษาความปลอดภัยประจำอยู่หลายจุด แต่ถึงกระนั้นการดูแลความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวก็ยังไม่ทั่วถึง และไม่มีหน่วยปฐมพยาบาลสำหรับดูแลสุขภาพหรืออุบัติเหตุของนักท่องเที่ยว

2.3.5 การบริหารจัดการทางด้านระบบการเงิน

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีรายได้จากนักท่องเที่ยวแต่ละวันเป็นจำนวนมาก ทั้งยังมีการวางแผนเรื่องระบบการเงินเป็นอย่างดี แต่ก็ยังมีช่องทางการรั่วไหลสำหรับผู้ปฏิบัติอยู่เสมอ

การบริหารจัดการทางด้านทรัพยากร มีการพัฒนาบุคลากรแต่ยังไม่ทั่วถึง ทำให้บุคลากรบางคนขาดประสิทธิภาพ

2.4 ด้านการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามมีรูปแบบการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว หลายรูปแบบ อาทิ

2.4.1 ประชาสัมพันธ์ผ่านพับภาษาไทย ภาษาอังกฤษ

2.4.2 ประชาสัมพันธ์ทางเว็บไซต์ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

2.4.3 ประชาสัมพันธ์ทางสื่อ สิ่งพิมพ์

2.4.4 บุคลากรที่มีอยู่มีความสามารถในการประชาสัมพันธ์ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว

2.4.5 มีป้ายบอกทางนักท่องเที่ยวเป็นระยะ

การประชาสัมพันธ์ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีหลายรูปแบบ แต่ยังคงขาดความทันสมัย ควรมีนวัตกรรมและเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้ามาช่วยเสริม และควรมีการประชาสัมพันธ์โดยใช้ภาษาที่หลากหลายยิ่งขึ้น

จากผลการศึกษาพบว่า การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามทั้ง 4 ด้าน คือด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว ด้านการรองรับการท่องเที่ยว ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว และด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว ยังมีข้อจำกัดอยู่มาก จำเป็นต้องมีการพัฒนารูปแบบให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน

ตอนที่ 3 รูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ผู้วิจัยได้ใช้องค์ความรู้ ตลอดจนการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลในทุกด้าน และได้ให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวของวัด พระภิกษุในวัด ผู้นำชุมชน นักวิชาการ ตลอดจนเจ้าหน้าที่ของวัด ได้เสนอแนะแนวทางในการพัฒนารูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล โดยจัดประชุมปฏิบัติการเมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2555 ณ ห้องประชุมยลนที โรงเรียนสตรีวัดระฆัง กรุงเทพมหานคร มีผู้เชี่ยวชาญในด้านต่าง ๆ ร่วมกันตรวจสอบข้อมูลและนำเสนอแนวทางในการสร้างรูปแบบการจัดการ ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

การจัดประชุมเชิงปฏิบัติการ

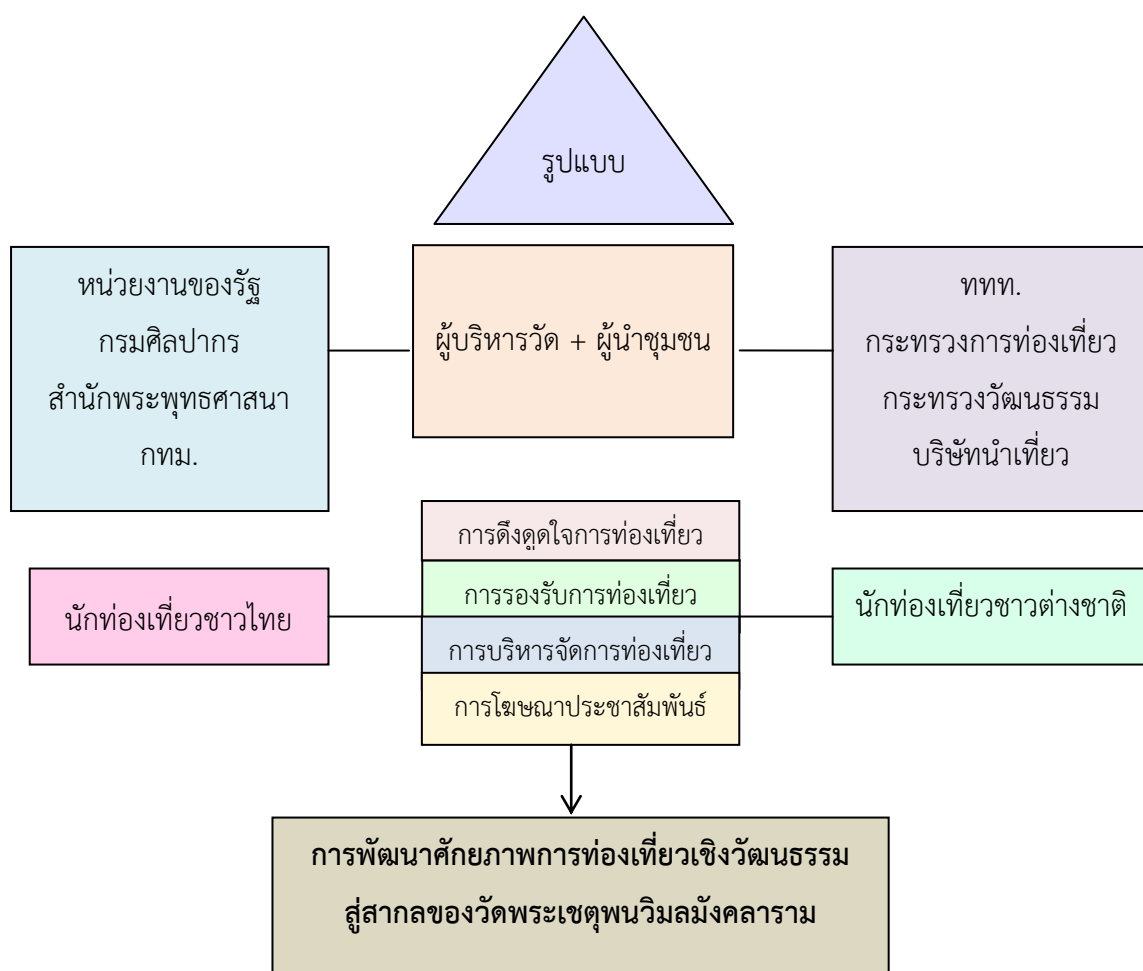

ภาพประกอบ 47 ขั้นตอนการลงทะเบียน / ดร.มาริสสา โกเศยะโยธิน กล่าวเปิดประชุม

ภาพประกอบ 48 แบ่งกลุ่มปฏิบัติการ / หลังการนำเสนอผลการประชุมปฏิบัติการ

การประชุมปฏิบัติการ เรื่อง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ณ ห้องประชุมยลนที โรงเรียนสตรีวัดระฆังได้รูปแบบการพัฒนาศักยภาพที่นำเสนอ ดังนี้

ภาพประกอบ 49 แผนภูมิรูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล
ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

รูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นรูปแบบวิธีการ (Semantic Model) ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ เป้าประสงค์ พันธกิจ ยุทธศาสตร์ และกลยุทธ์ ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ด้วยเอกสารงานวิจัย การสังเกต การสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ ผู้วิจัยจึงได้เสนอแผนการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเชิงวัฒนธรรมสู่สากล โดยมีเป้าประสงค์ พันธกิจ ยุทธศาสตร์ และกลยุทธ์ ดังนี้

เป้าประสงค์

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในระดับสากล

พันธกิจ

เพื่อให้บังเกิดผลตามเป้าประสงค์ การพัฒนาศักยภาพวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ต้องดำเนินการกิจ 4 ประการ 1) ดึงดูดใจนักท่องเที่ยว 2) เพิ่มขีดความสามารถใน

การรองรับนักท่องเที่ยว 3) พัฒนาการบริหารจัดการการท่องเที่ยว 4) โฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

ยุทธศาสตร์

ผู้วิจัยเสนอยุทธศาสตร์ในด้านการพัฒนาที่จะก่อให้เกิดความสำเร็จ ประกอบด้วย 4 ยุทธศาสตร์ที่สำคัญ ดังนี้

1. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการดึงดูดใจนักท่องเที่ยว
2. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการรองรับนักท่องเที่ยว
3. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการการท่องเที่ยว
4. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

1. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการดึงดูดใจนักท่องเที่ยว
กลยุทธ์ 1) พัฒนาองค์ความรู้ และปรับปรุงรูปแบบกิจกรรมต่าง ๆ สำหรับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และให้มีความน่าสนใจต่อความต้องการของนักท่องเที่ยวทุกช่วงวัย 2) สร้างศักยภาพและมาตรฐานด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวให้เป็นที่ยอมรับในระดับสากล

แนวทางการจัดการ 1) สำรวจองค์ความรู้ทั้งหมด มาตรฐานด้านการท่องเที่ยว และรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวภายในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม 2) วางแผนและกำหนดรูปแบบกิจกรรมให้สอดคล้องต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว 3) ปรับปรุงรูปแบบด้านกิจกรรมให้มีศักยภาพต่อความต้องการของนักท่องเที่ยวทุกช่วงวัย

การดำเนินการ

- 1) ศึกษาดูงานเกี่ยวกับรูปแบบกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในระดับสากล เพื่อนำองค์ความรู้มาใช้พัฒนารูปแบบกิจกรรมที่เหมาะสม
- 2) ประสานไปยังผู้เกี่ยวข้องข้อด้านการพัฒนากิจกรรมการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในระดับสากล เพื่อนำแนวทางมาใช้ในการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวของวัด
- 3) ขยายองค์ความรู้ที่ปรากฏอยู่ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามให้ปรากฏโดดเด่นทุกสาขา ทั้งเอกสาร เสียงบรรยาย มัลติมีเดีย บรรยายตามจุดต่าง ๆ ที่สำคัญ ๆ มีปุ่มกดฟังความรู้ได้หลาย ภาษา เพื่อความเป็นสากล
- 4) จัดการความรู้ที่ปรากฏอยู่ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในลักษณะ knowledge marketing
- 5) องค์ความรู้ด้านการแพทย์ โรงเรียนสอนนวดแผนโบราณ ควรเป็นไปตามจารีกโบราณ การออกใบประกาศนียบัตรควรมีกระทรวงสาธารณสุขเป็นผู้รับรอง
- 6) สำรวจและเก็บข้อมูลจากนักท่องเที่ยวต่างชาติว่าเป็นชาติใดบ้างที่มาท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก เพื่ออำนวยความสะดวกเรื่องการใช้ภาษาในการสื่อสาร
- 7) พัฒนาคอนซุมชมนเป็นมัลติมีเดียของวัด ให้มีความรู้ในเรื่องที่เกี่ยวกับวัด และความสามารถในการสื่อสารได้หลายภาษา
- 8) พัฒนาเทคโนโลยีเครื่องมือสื่อสารเพื่อรับฟังข้อมูลความดึงดูดใจของวัดพระเชตุพน (หูฟังแต่ละภาษา)

ตัวชี้วัดความสำเร็จ 1) นักท่องเที่ยวให้ความสนใจต่อการจัดการด้านองค์ความรู้ รูปแบบกิจกรรมของวัดมากขึ้น 2) องค์ความรู้และกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมต้องสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาท่องเที่ยวอย่างสม่ำเสมอ

เงื่อนไขความสำเร็จ 1) วัดและชุมชนต้องมีความสุขในการจัดการท่องเที่ยวและมีการพัฒนากิจกรรมอย่างต่อเนื่อง 2) นักท่องเที่ยวต้องได้รับความพึงพอใจและเกิดความคุ้มค่าในการเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวและกลับมาเยี่ยมเยือนอีก

2. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการรองรับนักท่องเที่ยว

กลยุทธ์ เพิ่มขีดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยว

แนวทางการจัดการ วางแผนการรองรับนักท่องเที่ยวทุกด้านทั้งระยะสั้นและระยะยาว

การดำเนินการ

1) จัดระบบหมุนเวียนนักท่องเที่ยวโดยแบ่งกลุ่มนักท่องเที่ยวไปตามจุดต่าง ๆ ที่น่าสนใจให้เป็นระบบ เพื่อลดความแออัดของนักท่องเที่ยว

2) สร้างห้องโสตถยวิทยิตทัศน์ประวัติและจุดเด่นของวัดโพธิ์ประมาณ 15 - 20 นาที แยกเป็นห้อง ๆ ห้องละภาษา หรือใช้หูฟังเพื่อเลือกภาษาที่นักท่องเที่ยวต้องการ

3) เพิ่มและพัฒนาพนักงานต้อนรับให้สามารถสื่อสารได้ทั้งภาษาอังกฤษ ภาษาจีน และภาษาญี่ปุ่น และมีจิตให้บริการ

4) ใช้เทคโนโลยีเพื่อการสื่อสารเข้ามาช่วยพัฒนา เช่น ทำ chip ใส่เครื่องโทรศัพท์มือถือแจกให้นักท่องเที่ยวใช้เสียบเข้าหูฟังได้ นักท่องเที่ยวฟังไปเดินเที่ยวชมไปทำให้สามารถเดินท่องเที่ยวได้ตามสบาย วัดโพธิ์มีสถานที่ท่องเที่ยวมากใช้เวลาท่องเที่ยว 3 วันก็ยังไม่เพียงพอ แต่นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีเวลาไม่ถึง 1 ชั่วโมงจึงต้องใช้เทคโนโลยีการสื่อสารเข้าช่วย

5) ประสานงานกับ ททท. และบริษัททัวร์ในการวางแผนการรองรับนักท่องเที่ยว และการบริการด้านอื่น ๆ

6) ปรับปรุงห้องน้ำให้ทันสมัย จัดระบบในเรื่องการทำความสะดวก

7) จัดระบบการเก็บขยะ

8) จัดเจ้าหน้าที่ดูแลความปลอดภัยอย่างทั่วถึงทั้งภายในแหล่งท่องเที่ยวและรอบบริเวณโดยอาจร่วมมือกับชุมชนหรือตำรวจท่องเที่ยว

9) ให้บริการด้านการปฐมพยาบาลอย่างรวดเร็ว ในกรณีฉุกเฉินมีวิธีการจัดการให้ผู้ป่วยได้รับการปฐมพยาบาลอย่างทันท่วงที เพื่อให้เกิดความมั่นใจแก่นักท่องเที่ยว

10) จัดจุดบริการน้ำดื่มที่สะอาดอย่างเพียงพอแก่ความต้องการของนักท่องเที่ยว

11) ประสานกับธนาคารต่าง ๆ ให้บริการตู้กดเงินอัตโนมัติ (ตู้ ATM) ในบริเวณวัดพระเชตุพน

12) สร้างสัญลักษณ์เฉพาะเจ้าหน้าที่ของวัด ให้มีเครื่องแบบหรือเครื่องหมายเป็นสัญลักษณ์เฉพาะ เพื่อป้องกันพวกมิจฉาชีพที่สวมรอยเป็นเจ้าหน้าที่ของวัดหลอกลวงนักท่องเที่ยว และควรมีบัตรประจำตัวติดหน้าอกเสื้อหรือคล้องคอเพื่อสร้างความอุ่นใจและให้ความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว

13) จัดบริการร้านอาหารโดยทำซุ้มอาหารต่าง ๆ โดยเฉพาะประตูที่ติดกับถนนท่าเตียน เพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว และป้องกันความสกปรกต่าง ๆ ที่เกิดจากรถเข็นขายเครื่องดื่ม อาหาร ผลไม้ และอื่น ๆ มาจอดภายนอกบริเวณกำแพงวัด

14) จัดจุดพักเป็นระยะ ๆ ให้แก่นักท่องเที่ยวบ้าง เพื่อผ่อนคลายความเมื่อยล้าจากการเดินทางในเนื้อที่กว่า 30 ไร่ของเขตพุทธาวาส ควรมีเจ้าหน้าที่ปฐมพยาบาลที่มีความรู้ครอบคลุมทุกอย่าง เช่น ทำคลอดเป็น มีตู้ปฐมพยาบาลตามจุดต่าง ๆ ภายในวัด

15) จัดกิจกรรมยุวมัคคุเทศก์ โครงการความร่วมมือร่วมกับหน่วยงานสถานศึกษา โดยจัดนักศึกษา นักเรียน มาเป็นมัคคุเทศก์ที่มีความรู้ถูกต้องและเป็นจริง อยู่ประจำตามจุดต่าง ๆ อย่างทั่วถึง โดยร่วมมือกับสถาบันใกล้เคียงผลิตยุวมัคคุเทศก์ มีชั่วโมงฝึกงาน มีค่าตอบแทนให้ อาจเพิ่มค่าเข้าชมเป็นค่าใช้จ่าย เพื่อลดปัญหาการขาดมัคคุเทศก์ให้บริการการท่องเที่ยว

16) มีการประเมินความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว และคณะกรรมการบริหารจัดการการท่องเที่ยว และชุมชน เพื่อได้ข้อมูลในการปรับปรุงการบริหารจัดการ

17) จัดจำหน่ายของที่ระลึกที่เป็นเอกลักษณ์ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เช่น หนังสือ แผ่นพับ '9 สิ่งมหัศจรรย์วัดโพธิ์' เสื้อยืด กระเป๋าผ้า แก้วน้ำ ฯลฯ

ตัวชี้วัดความสำเร็จ อัตราการเพิ่มของนักท่องเที่ยวนานาชาติเพิ่มขึ้น มีการกระจายรายได้ในชุมชน ทำให้เศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้น

เงื่อนไขความสำเร็จ นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและนานาชาติรู้จักและพึงพอใจมากขึ้น (ระดับความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวชาวไทยและนานาชาติ)

ภาพประกอบ 50 ตัวอย่างของที่ระลึกเอกลักษณ์วัดโพธิ์

3. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการการท่องเที่ยว

กลยุทธ์ ส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพกลุ่มผู้บริหารและกลุ่มผู้นำชุมชนให้มีความรู้ความเข้าใจในหลักการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในระดับสากลอย่างถ่องแท้

แนวทางการจัดการ 1) สร้างเครือข่ายและประสานความร่วมมือกับหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่มีบทบาทและศักยภาพด้านการจัดการ เพื่อมาเสริมสร้างแนวทางทางด้านการพัฒนาให้กลุ่มผู้บริหารและกลุ่มผู้นำชุมชนได้เรียนรู้ด้านการพัฒนาการจัดการให้ดีขึ้น 2) จัดอบรมด้านการพัฒนาศักยภาพความเป็นผู้นำอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ

การดำเนินการ

1) ร่วมมือกับหน่วยงานต่าง ๆ หลายภาคส่วนทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชนที่เกี่ยวข้องในการบริหารจัดการวัด โดยจัดในรูปแบบของคณะกรรมการ โดยเฉพาะการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ เตรียมวัดและชุมชนรองรับความเป็นสากล

2) กลุ่มผู้บริหารและกลุ่มผู้นำชุมชนเข้ารับการอบรมด้านศักยภาพการเป็นผู้นำกับหน่วยงานหรือองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่อง

3) มีการจัดการศึกษาและดูงานในด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เป็นสากลทั้งในประเทศและต่างประเทศอย่างต่อเนื่อง

4) ขยายผลการนำองค์ความรู้มาต่อยอดให้กับบุคคลหรือกลุ่มผู้มีความรู้ความสามารถภายในชุมชนอย่างถูกต้อง

5) มีการวางแผนและดำเนินการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบในด้านสาธารณูปการ การประชาสัมพันธ์ การประสานงาน การบริการ ทรัพยากร ได้แก่ บุคลากร ทรัพย์สิน และการเงิน ฯลฯ

6) มีคณะกรรมการจากภายนอกเข้ามาตรวจสอบการบริหารงานของหน่วยงานต่าง ๆ ภายในวัด

7) ควรมีการตรวจสอบเพื่อตรวจสอบความสมดุลของการบริหารจัดการ

8) กำหนดกฎระเบียบของวัดให้ชัดเจน อาทิ กำหนดกฎระเบียบการเข้าชมศาสนสถาน การแต่งกายของนักท่องเที่ยว ฯลฯ เป็นต้น

ตัวชี้วัดความสำเร็จ ผู้บริหารและผู้นำชุมชน มีความรู้ความสามารถในการนำองค์ความรู้มาพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้น

เงื่อนไขความสำเร็จ 1) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่มีมาตรฐาน มีระบบการจัดการอย่างเป็นรูปธรรม มีระบบการตรวจสอบที่ชัดเจน 2) วัดพระเชตุพนวิมล มังคลารามมีความเข้มแข็งและชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารการท่องเที่ยวมากขึ้น (ระดับความพึงพอใจและการมีส่วนร่วมของผู้รับผิดชอบและชุมชน)

4. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

กลยุทธ์ 1) พัฒนาสื่อประชาสัมพันธ์ให้ได้มาตรฐานสากล 2) ส่งเสริมการเผยแพร่และการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวหลากหลายรูปแบบ 3) สร้างเครือข่ายในการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว 4) กระตุ้นการประชาสัมพันธ์ให้ตรงกลุ่มเป้าหมาย

แนวทางการจัดการ 1) สํารวจการใช้สื่อในปัจจุบันของนักท่องเที่ยวทุกกลุ่มเป้าหมาย 2) ออกแบบและจัดทำสื่อโดยให้สอดคล้องต่อความสนใจของนักท่องเที่ยว 3) กระตุ้นการประชาสัมพันธ์ด้วยการใช้สื่อให้สอดคล้องต่อสถานการณ์ในปัจจุบัน

การดำเนินการ

1) จัดสร้างสื่อประชาสัมพันธ์ให้มีความน่าสนใจ ทันสมัย และตรงกลุ่มเป้าหมาย เนื้อหาของสื่อควรนำเสนอคุณค่าสิ่งต่าง ๆ ในวัดโพธิ์ในโอกาสที่องค์การยูเนสโกรับรองว่า จารึกวัดโพธิ์เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกนั้น คนควรได้ธรรมะไปจากวัดด้วย ควรมีความรู้ทางพระพุทธศาสนาด้วยโดยเขียนแปลหลาย ๆ ภาษา ทั้งภาษาอังกฤษ ภาษาจีน ฯลฯ อาจเป็นพุทธภาษิตหรือสุภาษิตต่าง ๆ เขียนป้ายประกาศไว้ในที่ที่เห็นได้ชัดเจน เพื่อคนจะนำธรรมะไปปฏิบัติได้

2) กำหนดแผนการใช้สื่อให้ได้ประสิทธิภาพ

3) ดูแลและปรับปรุงสื่อให้มีข้อมูลถูกต้องชัดเจน โดยคำนึงถึงการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพ

4) จัดทำแผ่นพับประชาสัมพันธ์อย่างน้อย 3 ภาษา คือ ภาษาไทย ภาษาจีน และภาษาอังกฤษ นำแผ่นพับไว้ทุก ททท. ของจังหวัดทุกจังหวัด ทุกสนามบิน รถทัวร์ สถานีขนส่ง สถานีรถไฟ โรงแรม

5) นำข้อมูลข่าวสารประชาสัมพันธ์ตามสถานทูตต่าง ๆ โดยมีเอกสารแจกตามสถานทูตในประเทศไทย

6) เสนอข้อมูลของวัดพระเชตุพนฯ โดยทำเว็บไซต์ของวัดโพธิ์เผยแพร่ไปทั่วโลกเป็นภาษาต่างประเทศหลายภาษา

7) ประชาสัมพันธ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยการจัดไรด์โชว์ (Road show) ในต่างประเทศ

8) ประเมินความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวเพื่อการพัฒนา

ตัวชี้วัดความสำเร็จ 1) นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและนานาชาติตื่นตัวและให้ความสนใจในการเดินทางมาท่องเที่ยววัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามมากขึ้น 2) นักท่องเที่ยวทุกกลุ่มได้รับประโยชน์จากการใช้สื่อประชาสัมพันธ์ 3) วัดและชุมชนได้รับผลประโยชน์จากสื่อโฆษณาประชาสัมพันธ์

เงื่อนไขความสำเร็จ วัดและชุมชนต้องได้รับประโยชน์จากการโฆษณาประชาสัมพันธ์ทำให้นักท่องเที่ยวตื่นตัวมากขึ้น

ตาราง 2 การพัฒนาศักยภาพวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเชิงวัฒนธรรมสู่สากล

เป้าประสงค์	ยุทธศาสตร์/ กลยุทธ์	แนวทาง การจัดการ	การดำเนินการ/ รูปแบบการพัฒนา	ตัวชี้วัด ความสำเร็จ	เงื่อนไข ความสำเร็จ
วัดพระเชตุพน วิมลมังคลาราม เป็นแหล่ง ท่องเที่ยวทาง วัฒนธรรมใน ระดับสากล	1. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการดึงดูดใจนักท่องเที่ยว กลยุทธ์ 1) พัฒนาองค์ความรู้และปรับปรุงรูปแบบกิจกรรมต่าง ๆ 2) สร้างศักยภาพให้เป็นที่ยอมรับในระดับสากล	1) สสำรวจองค์ความรู้ทั้งหมดภายในวัด 2) กำหนดรูปแบบกิจกรรมให้สอดคล้องต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว 3) ปรับปรุงรูปแบบกิจกรรม	1) ศึกษาดูงานเกี่ยวกับรูปแบบกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในระดับสากล 2) ประสานกับผู้เกี่ยวข้องด้านการจัดการท่องเที่ยวเพื่อนำแนวทางมาใช้ในการพัฒนา 3) ขยายองค์ความรู้ปรากฏโดดเด่นทุกสาขา 4) จัดการความรู้ในลักษณะ Knowledge Marketing 5) ควรมีกระทรวงสาธารณสุขรับรองการออกใบประกาศนียบัตรด้านการแพทย์และการวางแผนโบราณ 6) สสำรวจความต้องการจากนักท่องเที่ยวเพื่ออำนวยความสะดวกเรื่องภาษา 7) พัฒนาคอนเสิร์ตในชุมชนเป็นมรดกเทศก์ของวัด 8) พัฒนาเทคโนโลยีและเครื่องมือสื่อสาร	1) นักท่องเที่ยวให้ความสนใจมากขึ้น 2) องค์ความรู้และกิจกรรมสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้	1) วัดและชุมชนพัฒนากิจกรรมอย่างต่อเนื่อง 2) นักท่องเที่ยวพึงพอใจและรู้สึกคุ้มค่าในการท่องเที่ยว

ตาราง 2 (ต่อ)

เป้าประสงค์	ยุทธศาสตร์/ กลยุทธ์	แนวทางการจัดการ	การดำเนินการ/ รูปแบบการพัฒนา	ตัวชี้วัด ความสำเร็จ	เงื่อนไข ความสำเร็จ
	<p>2. ยุทธศาสตร์การพัฒนา ศักยภาพการรองรับนักท่องเที่ยว กลยุทธ์</p> <p>เพิ่มขีดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยววางแผนการรองรับนักท่องเที่ยวทุกด้านทั้งระยะสั้นและระยะยาว</p>	<p>วางแผนการรองรับนักท่องเที่ยวทั้งระยะสั้นและระยะยาว</p>	<p>1) แบ่ง กลุ่มนักท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบตามความสนใจ</p> <p>2) ฉายาวิดิทัศน์ประวัติและจุดเด่นของวัดโพธิ์โดยใช้หูฟังเลือกภาษา</p> <p>3) พัฒนาพนักงานต้อนรับให้สามารถสื่อสารได้หลายภาษาและมีจิตให้บริการ</p> <p>4) ใช้เทคโนโลยีการสื่อสารช่วยพัฒนา</p> <p>5) ประสานงานกับ ททท. บริษัททัวร์วางแผนรองรับนักท่องเที่ยว</p> <p>6) ปรับปรุงระบบสาธารณูปโภค และดูแลเรื่องความสะดวก</p> <p>7) จัดเจ้าหน้าที่ดูแลความปลอดภัยให้บริการด้านการปฐมพยาบาลร้านอาหารจุดพักของนักท่องเที่ยว ตู้กดเงินอัตโนมัติ (ATM)</p> <p>8) จัดกิจกรรมยูวมัคคุเทศก์ ร่วมกับสถานศึกษา</p> <p>9) ประเมินความพึงพอใจเพื่อได้ข้อมูลสำหรับปรับปรุง</p>	<p>นักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นและมีการกระจายรายได้ในชุมชน</p>	<p>นักท่องเที่ยวพึงพอใจมากขึ้น</p>

ตาราง 2 (ต่อ)

เป้าประสงค์	ยุทธศาสตร์/ กลยุทธ์	แนวทาง การจัดการ	การดำเนินการ/ รูปแบบการพัฒนา	ตัวชี้วัด ความสำเร็จ	เงื่อนไข ความสำเร็จ
	<p>3. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการการท่องเที่ยว</p> <p>กลยุทธ์</p> <p>ส่งเสริมและพัฒนา ศักยภาพกลุ่ม ผู้บริหาร และกลุ่ม ผู้นำชุมชน</p>	<p>1) สร้างเครือข่ายความร่วมมือกับหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน</p> <p>2) จัดอบรมพัฒนาศักยภาพความเป็นผู้นำอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ</p>	<p>1) ร่วมมือกับหน่วยงานต่าง ๆ หลายภาคส่วนทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชน ในรูปแบบของ คณะกรรมการเพื่อรองรับความเป็นสากล</p> <p>2) ศึกษาดูงานทั้งในประเทศและต่างประเทศ</p> <p>3) ขยายผลองค์ความรู้มาต่อยอดให้กับบุคคลและชุมชนอย่างถูกต้อง</p> <p>4) ดำเนินการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบในด้าน สาธารณูปโภค และการประชาสัมพันธ์</p> <p>5) มีคณะกรรมการภายนอกตรวจสอบการบริหารงาน</p> <p>6) กำหนด กฎระเบียบให้ชัดเจน อาทิ การเข้าชมศาสนสถาน การแต่งกายของนักท่องเที่ยว เป็นต้น</p>	<p>ผู้บริหารและ ผู้นำชุมชน มีความรู้ ความสามารถ พัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น</p>	<p>1) วัดพระเชตุพน มีระบบการจัดการและการตรวจสอบที่ชัดเจน</p> <p>2) ชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารมากขึ้น</p>

ตาราง 2 (ต่อ)

เป้าประสงค์	ยุทธศาสตร์/ กลยุทธ์	แนวทาง การจัดการ	การดำเนินการ/ รูปแบบการพัฒนา	ตัวชี้วัด ความสำเร็จ	เงื่อนไข ความสำเร็จ
	<p>4. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว</p> <p>กลยุทธ์</p> <p>1) พัฒนาสื่อประชาสัมพันธ์ให้ได้มาตรฐานสากล</p> <p>2) ส่งเสริมการเผยแพร่และการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวหลากหลายรูปแบบ</p> <p>3) สร้างเครือข่ายในการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว และกระตุ้นการประชาสัมพันธ์ให้ตรงกลุ่มเป้าหมาย</p>	<p>1) สำรวจการใช้สื่อทุกกลุ่มเป้าหมาย</p> <p>2) ออกแบบและจัดทำสื่อให้สอดคล้องต่อความสนใจของนักท่องเที่ยว</p> <p>3) กระตุ้นการประชาสัมพันธ์ด้วยสื่อ</p>	<p>1) สร้างสื่อประชาสัมพันธ์ให้มีความน่าสนใจทันสมัย และตรงกลุ่มเป้าหมาย</p> <p>2) กำหนดแผนการใช้สื่อให้มีประสิทธิภาพ</p> <p>3) จัดทำแผนพับประชาสัมพันธ์ทั้งภาษาไทย จีน อังกฤษและประชาสัมพันธ์ตามสถานทูตต่าง ๆ</p> <p>4) เสนอข้อมูลของวัดโดยทำเว็บไซต์หลายภาษาเผยแพร่ไปทั่วโลก</p> <p>5) จัดโร้ดโชว์ (Road Show) ในต่างประเทศ</p> <p>6) ประเมินความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว</p>	<p>1) นักท่องเที่ยวเดินทางมาท่องเที่ยววัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามมากขึ้น</p> <p>2) นักท่องเที่ยววัดและชุมชนได้รับประโยชน์จากการใช้สื่อประชาสัมพันธ์</p>	<p>วัดและชุมชนได้รับประโยชน์จากการโฆษณาประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวตื่นตัวมากขึ้น</p>

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม: การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล” ครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้พื้นที่ในการวิจัยคือ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ผู้วิจัยได้สรุปผลตามความมุ่งหมายของการวิจัยตามลำดับ ดังต่อไปนี้

1. ความมุ่งหมายของการวิจัย
2. สรุปผล
3. อภิปรายผล
4. ข้อเสนอแนะ

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเป็นมา สภาพปัจจุบัน และปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
2. เพื่อศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม 4 ด้าน คือ ด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว ด้านการรองรับการท่องเที่ยว ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว และด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว
3. เพื่อนำเสนอรูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

สรุปผล

1. ความเป็นมา สภาพปัจจุบัน และปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
- 1.1 ความเป็นมาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร เป็นพระอารามหลวงและเป็นวัดประจำรัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรี เดิมชื่อวัดโพธาราม เป็นวัดเก่าแก่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระบรมมหาราชวัง หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนาพระบรมมหาราชวังแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม เมื่อ พ.ศ. 2331 และทรงพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาศ” ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ และขยายเขตพระอารามออกไปทางด้านทิศใต้และทิศตะวันตก คือส่วนที่เป็นพระวิหารพระพุทธไสยาสและสวนมิสกวัน ต่อมา รัชกาลที่ 4 ได้โปรดฯ ให้เปลี่ยนนามวัดเป็น “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม” การบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งล่าสุดเมื่อฉลองกรุงเทพฯ 200 ปี พ.ศ. 2525 เป็นเพียงการซ่อมสร้างของเก่าให้ดีขึ้น ไม่มีการสร้างสิ่งใดเพิ่มเติม

การสถาปนาและบูรณปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์ในสมัยรัชกาลที่ 1 และ 3 นั้น ได้มีการระดมช่างและผู้เชี่ยวชาญงานศิลปกรรมสาขาต่าง ๆ สร้างสรรค์ผลงานตามพระราชประสงค์ของพระองค์ท่าน

ที่จะให้เป็นแหล่งรวมสรรพศิลป์สรรพศาสตร์ จึงเปรียบเสมือนมหาวิทยาลัยแห่งสรรพวิชาไทย (มหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรก) ที่รวมเอาภูมิปัญญาไทยไว้เป็นมรดกให้ลูกหลานไทยได้เรียนรู้อย่างไม่จบสิ้น

1.2 สภาพปัจจุบันของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

1.2.1 ‘9 สิ่งมหัศจรรย์วัดโพธิ์’

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นปูชนียสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งของกรุงรัตนโกสินทร์ นักท่องเที่ยวทุกคนต่างมีเป้าหมายที่จะไปเที่ยวชมรูปลักษณ์พระพุทธรูปไสยาส และพระพุทธรูปต่าง ๆ นับพันองค์ที่ล้วนงดงามวิจิตรผสมผสานด้วยภูมิปัญญาไทย ทั้งยังเป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ของคนทั่วไปโดยไม่จำกัดเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ ดังตัวอย่างจาก ‘9 สิ่งมหัศจรรย์วัดโพธิ์’ ต่อไปนี้

1.2.1.1 มหัศจรรย์พระพุทธรูปไสยาส พระพุทธรูปขนาดใหญ่ก่ออิฐถือปูนลงรักปิดทอง ด้านพระพักตร์สูง 15 เมตร ทอดพระองค์ยาว 46 เมตร พระบาทสูง 3 เมตร ยาว 5 เมตร พระบาทประดับมุกภาพมงคล 108 ตรงกลางเป็นรูปงจักรตามตำรามหาปुरुสลักษณะ เป็นพระพุทธรูปไสยาสที่งดงามที่สุดในประเทศไทย

1.2.1.2 มหัศจรรย์ตำราเวชเชตุพน ตำราแพทยศาสตร์จารึกความรู้เกี่ยวกับแพทย์แผนโบราณที่นำเอาพืชสมุนไพรมาผสมผสานเป็นยาบรรเทาอาการเจ็บป่วยให้หายขาดได้ รัชกาลที่ 3 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดทำจารึกตำราแพทย์แผนโบราณลงไว้บนหินชนวนใส่กรอบประดับไว้ที่พระระเบียงรอบพระมหาเจดีย์และตามเสาศาลาราย

1.2.1.3 มหัศจรรย์พระมหาเจดีย์สี่รัชกาล พระมหาเจดีย์ใหญ่ย่อไม้สิบสองเพิ่มมุม 4 องค์ อยู่ในบริเวณกำแพงแก้วสีขาว ชุ่มประตูทางเข้าเป็นสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์แบบจีนประดับด้วยกระเบื้องเคลือบเครื่องถ้วยหลากสี มีตุ๊กตาหินจีนประตูละคู่ พระมหาเจดีย์แต่ละองค์ สูง 42 เมตร ประดับกระเบื้องเคลือบและกระเบื้องเครื่องถ้วยลวดลายสีต่าง ๆ สังกะสีได้ง่าย

1.2.1.4 มหัศจรรย์ต้นตำนานสงกรานต์ไทย คติความเชื่อตำนานสงกรานต์ซึ่งรัชกาลที่ 3 ทรงให้จารึกไว้ในแผ่นศิลาติดไว้ที่คอสองเฉลียงศาลาทิศพระมณฑปหลังเหนือ เป็นเรื่องเล่าความเป็นมาของประเพณีสงกรานต์โดยสมมุติผ่านเรื่องราวธรรมบาลกุมารและนางสงกรานต์ทั้งเจ็ดเทียบกับแต่ละวันในสัปดาห์

1.2.1.5 มหัศจรรย์มรดกโลกวัดโพธิ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำองค์ความรู้จากปราชญ์ของไทย เช่น ตำราการแพทย์ โบราณคดี วรรณกรรม ฯลฯ จารึกลงบนแผ่นหินอ่อนประดับไว้ตามบริเวณผนังภายในวัดซึ่งความรู้ที่จารึกไว้บนแผ่นศิลาในปัจจุบันรวมเรียกว่าประชุมจารึกวัดพระเชตุพน โดยองค์การยูเนสโกมีมติรับรองขึ้นทะเบียนศิลาจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเป็นเอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลก

1.2.1.6 มหัศจรรย์ตำนานยักษ์วัดโพธิ์ ที่ต่อสู้กับยักษ์วัดแจ้ง จนเกิด “ท่าเตียน” ซึ่งการสร้างรูป “ยักษ์” รักษาประตูวัดพระเชตุพนนั้นมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงให้ร้อยยักษ์เฝ้าประจำประตูทั้ง 4 ประตูออก แล้วนำลั่นถันหรือรูปตุ๊กตาศิลาจีนมาตั้งแทน โปรดเกล้าฯ ให้หล่อรูปยักษ์ขนาดเล็กสูงประมาณ 175 เซนติเมตร จำนวน 8 ตน ตั้งไว้ที่ทางเข้าหอไตร (พระมณฑป) ตรงชุมประตูทั้ง 4 ด้าน ด้านละ 1 คู่ เพื่อให้ทำหน้าที่พิทักษ์รักษาหอพระไตรปิฎก

1.2.1.7 มหัศจรรย์ผ่านภพรัตนโกสินทร์ พระอุโบสถหลังเก่าของวัดโพธารามสมัยกรุงศรีอยุธยา ภายหลังการสถาปนาพระอุโบสถหลังใหม่ของวัดพระเชตุพนแล้ว จึงได้ลดฐานะเป็นศาลาการเปรียญ ภายในศาลามีพระประธานวัดโพธาราม คือพระพุทธรูปศาสดาประดิษฐานอยู่

1.2.1.8 มหัทศจรยวิจิตรพระพุทธเทวปฏิมากร แปลว่าพระพุทธรูปที่เทวดามาสร้างหรือเนรมิต เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ประดิษฐานอยู่ภายในพระอุโบสถ รัชกาลที่ 1 ทรงอัญเชิญมาจากวัดศาลาสีหน้าด้วยประสงค์ตั้งมั่นแน่วแน่ว่ากรุงเทพมหานครแห่งนี้จะเป็นพระนครอย่างถาวร ที่ฐานชุกชีของพระประธานก่อไว้ 3 ชั้น ชั้นที่ 1 บรรจุพระบรมอัฐิและพระราชาศรีรั้งการรัชกาลที่ 1 ชั้นที่ 2 ประดิษฐานรูปพระอัครสาวกสององค์ และชั้นล่างสุด ประดิษฐานพระมหาสาวก 8 องค์ (พระอรหันต์ 8 ทิศ)

1.2.1.9 มหัทศจรยัตนตำรับนวนแผนไทย จารึกการนวน ปัจจุบันยังอยู่ในศาลาหมอนวด รัชกาลที่ 1 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมการแพทย์แผนโบราณและศิลปวิทยาการครั้งกรุงศรีอยุธยาไว้ทรงนำเอาทำดัดตนซึ่งเป็นการพักผ่อนอิริยาบถแก้เมื่อยตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกายประยุกต์กับคติไทยที่ยกย่องฤๅษีเป็นครูผู้ประสิทธิ์ประสาทวิทยาการต่าง ๆ จึงทำรูปฤๅษีดัดตนแสดงทำไว้ที่วัดเพื่อให้ราษฎรทั่วไปได้ศึกษาเล่าเรียนและรักษาโรคได้อย่างกว้างขวาง ศาลารายทางทิศตะวันออกของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเปิดเป็นโรงเรียนสอนแพทย์แผนโบราณและนวนแผนไทยด้วย

1.2.2 สถาปัตยกรรมของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

งานสถาปัตยกรรมวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม แสดงลักษณะสำคัญของเอกลักษณ์ทางการช่างของราชสำนักยุคต้น ด้วยการจัดกลุ่มอาคารและส่วนเว้นว่างในแผนผังรวมทั้งรวบรวมเอาวิธีการจัดหลายรูปแบบมารวมอยู่ในแผนผังอันเดียวกันอย่างลงตัวถือเป็นความคิดสร้างสรรค์ที่ดีควรแก่การยกย่องของการออกแบบพุทธสถาปัตยกรรมที่ได้พัฒนาไปตามกาลเวลาแห่งยุคสมัย ตลอดจนตามคติ ความเชื่อ อุดมการณ์ จินตนาการทางความงาม และความมุ่งหวังที่แผ่ร้งนของสภาพเงื่อนไขต่าง ๆ ของสังคม องค์ประกอบของสถาปัตยกรรมตามแผนผังของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ด้วยกำแพงกลางวัดด้านทิศตะวันออกซึ่งเรียกว่าชั้นใน และด้านทิศตะวันตกซึ่งเรียกว่าชั้นนอก สถาปัตยกรรมชั้นในประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ คือ พระอุโบสถเป็นประธานอยู่ตรงกลาง ล้อมด้วยเสมา 8 ทิศ และมีกำแพงแก้วคั่น ประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิพระนาม “พระพุทธเทวปฏิมากร” ถัดจากพระอุโบสถเป็นพระระเบียง พระปราสาท พระวิหารทิศ พระวิหารคด พระเจดีย์กลุ่ม 20 องค์ และพระเจดีย์ราย 71 องค์ เขตชั้นนอกประกอบด้วยพระมหาเจดีย์ 4 รัชกาล พระมณฑป ศาลาการเปรียญ หอระฆัง วิหารน้อย สระจระเข้ สวนมิสกวัน และพระวิหารพระพุทธไสยาส

1.3 ปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ปัญหาด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว ได้แก่ ปัญหาการบำรุงรักษาวัด งบประมาณในการบำรุงรักษาวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในปัจจุบันไม่ใช่ปัญหาหลัก เนื่องจากรายได้ในการเก็บค่าเข้าชมจากชาวต่างชาตินั้นพอเพียงกับรายจ่ายที่ต้องใช้เพื่อการบูรณปฏิสังขรณ์ แต่ปัญหาส่วนใหญ่กลับเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการของวัด เพื่อสนองต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว ปัญหาด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว เช่น บุคคลภายนอกเข้ามาลักขโมยทรัพย์สินของวัดและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว หลอกหลวงนักท่องเที่ยว หรือใช้อุบายโกงเงินของวัด นอกจากนี้ยังมีปัญหาที่มีผลกระทบต่อการท่องเที่ยวก็คือบุคคลภายนอกมุ่งเข้ามาหาผลประโยชน์จากวัด ปัญหาการทำลายศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และวัฒนธรรมของวัดทั้งโดยตั้งใจ และไม่ตั้งใจ เช่น นักท่องเที่ยวจับต้องลูกคำตัดลอกภาพจิตรกรรมโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์หรือนักท่องเที่ยวขาดความเคารพสถานที่โดยแต่งกายไม่เหมาะสมเข้ามาในศาสนสถาน ปัญหาการนำรถขนาดหนักเข้ามาวิ่งรอบวัดทั้งกลางวันและกลางคืน ก่อปรกัทางด้านข้างวิหารพระนอนยังเป็นที่ชุมนุมของรถประจำทางสายต่าง ๆ

น้ำหนักและความสิ้นเปลืองของรถที่วิ่งอยู่ตลอดเวลาทำให้เกิดความเสียหายต่อโบราณสถานของวัดเป็นอย่างมาก ในปีหนึ่ง ๆ วัดต้องเสียค่าซ่อมแซมปีละไม่ต่ำกว่า 25 ล้านบาท และนอกจากนี้ยังมีปัญหาเกี่ยวกับการรบกวนโบราณวัตถุพระเชตุพน (วัดโพธิ์) อาทิ ปัญหาทัศนคติของคนในสังคมที่มีต่อผู้ประกอบวิชาชีพนวด ปัญหาการลอกเลียนใบประกอบวิชาชีพ ปัญหาการพัฒนาหลักสูตรให้เข้มข้น และปัญหาการสื่อสารกับผู้เรียนชาวต่างชาติ เป็นต้น

ปัญหาด้านการรองรับการท่องเที่ยว เป็นปัญหาด้านสาธารณูปการ ปัญหาด้านพื้นที่จอดรถ และปัญหาเรื่องความสะดวก เป็นต้น ส่วนปัญหาด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยวของวัด ได้แก่ ปัญหาการบริหารแบบเบ็ดเสร็จ ปัญหาด้านผลประโยชน์และความขัดแย้ง โดยเฉพาะการบริหารด้านการเงิน ปัญหาด้านการบริการของบุคลากร ปัญหาด้านบริหารทรัพยากร ปัญหาด้านการจัดการสัตว์เลี้ยงและสัตว์เร่ร่อนในเขตท่องเที่ยวของวัด นอกจากนี้ยังมีปัญหาด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวซึ่งยังไม่เป็นสากลคือ ปัญหาเรื่องภาษาที่ใช้ในการติดต่อสื่อสารกับชาวต่างชาติ ปัญหาด้านข้อมูล และปัญหาการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเข้าช่วยในการโฆษณาประชาสัมพันธ์

จากการรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์สถานการณ์โดยใช้การ SWOT Analysis สรุปได้ว่า

จุดแข็ง (Strengths) ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามที่พบ ได้แก่ เป็นแหล่งรวมภูมิปัญญาไทยให้ได้เรียนรู้อย่างไม่จบสิ้น โดยมีประวัติศาสตร์สืบต่อกันมายาวนาน ทั้งมีชื่อเสียงในระดับสากล ทำรายได้สู่ชุมชนทำให้ชุมชนมีเศรษฐกิจเข้มแข็ง

จุดอ่อน (Weakness) คือด้านการบริหารที่ไม่มีชุมชนหรือหน่วยงานอื่นร่วมบริหารจัดการ ไม่มีการประเมินอย่างเป็นระบบทั้งในด้านการบริหารจัดการวัดและด้านการเงิน กอปรกับพื้นที่ของแหล่งท่องเที่ยวบางแห่งมีบริเวณจำกัดในขณะที่นักท่องเที่ยวมีเป็นจำนวนมากทำให้ดูแออัด และเมื่อมีกิจกรรมพิเศษการบริการด้านสาธารณูปโภคและด้านการประชาสัมพันธ์ยังไม่เพียงพอ เจ้าหน้าที่มีน้อยดูแลความปลอดภัยไม่ทั่วถึง

โอกาส (Opportunity) คือ การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวสะดวกสบาย เป็นจุดศูนย์กลางในการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เปิดบริการทุกวัน ทั้งยังมีงบประมาณมากพอที่จะบริหารจัดการการท่องเที่ยวในระดับสากลได้ และมีความเข้มแข็งด้านวิชาการ มีนักวิชาการจากหลายสถาบันเข้ามามีส่วนร่วมช่วยในด้านข้อมูลและการทำวิจัย

อุปสรรค (Treat) คือมีมิชชันชัฟคอยทำลายวัดและนักท่องเที่ยว สินค้าที่ขายรอบวัดไม่มีมาตรฐานทั้งด้านราคาและคุณภาพ คนในพื้นที่ขัดแย้งกันเนื่องจากผลประโยชน์ และนักท่องเที่ยวไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบของวัด

2. ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม 4 ด้าน

2.1 ด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว

จากผลการศึกษาพบว่าสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ศิลปศาสตร์ และองค์ความรู้ต่าง ๆ ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีความโดดเด่นดึงดูดใจนักท่องเที่ยวจากทั่วทุกมุมโลกให้มาเที่ยวชม ทั้งยังได้รับการรับรองจากองค์การยูเนสโกให้เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลก

วัดโพธิ์ มีองค์ความรู้ที่เป็นสากล สมบูรณ์ดีเด่นทุกด้าน เช่น องค์ความรู้ทางด้านการแพทย์ วิทยาศาสตร์ การนวด สถาปัตยกรรม พุทธศิลป์ ปรัชญา ฯลฯ วัดโพธิ์มีสถาปัตยกรรมที่สมบูรณ์แบบ สวยทุกมุมมอง ฮวงจุ้ยดีเยี่ยมไม่มีสถานที่ใดสู้ได้ มุมหักมุมเฉียง การวางตำแหน่งสมบูรณ์

แบบ แม้แต่การวางแผนจารึก แผ่นใดตีมีประโยชน์สำหรับประชาชน จะวางไว้ล่างสุดเห็นชัดเจนไล่ขึ้นไป จนถึงจุดสูงสุด พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงจัดวัดพระเชตุพนนี้ เป็นวัด ลำดับที่ 1 ของพระอารามหลวงทั้งปวงทั่วพระราชอาณาจักร ในประเภทราชวรมหาวิหาร แม้จนกระทั่ง ทุกวันนี้ วัดนี้ก็ยังคงรักษาระดับอันสูงส่งไว้ สิ่งดึงดูดใจการท่องเที่ยว ได้แก่ พระนอน จารึกวัดโพธิ์มรดก ความทรงจำแห่งโลกในระดับนานาชาติ จำนวน 1,440 ชิ้น การแพทย์แผนไทย การนวดแผนไทย ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม

2.2 ด้านการรองรับการท่องเที่ยว

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) สามารถรองรับนักท่องเที่ยวจากทั่วโลกได้เป็น จำนวนมาก ถึงวันละ 5,000–10,000 คน นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติมีทั้งในรูปแบบกลุ่มทัวร์ และรูปแบบ ส่วนตัว ส่วนใหญ่มีสัญชาติโซนยุโรป ได้แก่ ออสเตรเลีย เนเธอร์แลนด์ สาธารณรัฐเชก เดนมาร์ก ตุรกี นอร์เวย์ ฝรั่งเศส เยอรมัน เวเนซุเอลาร์ สเปน อังกฤษ และอิตาลี คิดเป็นร้อยละ 54.3 รองลงมาคือ สัญชาติโซนเอเชียและออสเตรเลีย ได้แก่ เกาหลีใต้ ญี่ปุ่น ไต้หวัน สิงคโปร์ อินเดีย และนิวซีแลนด์ คิด เป็นร้อยละ 30.9 โดยส่วนใหญ่มีอาชีพนักเรียนและนักศึกษา วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีการ คมนาคมสะดวกสบาย ทั้งทางน้ำและทางบก ทางน้ำมีเรือข้ามฟาก ระหว่างท่าเตียนกับวัดอรุณราชวรา ราม เรือด่วนเจ้าพระยาสามารถลงเรือได้ที่ท่าช้าง ท่าเตียน และท่าปากคลองตลาด ส่วนทางบก มีรถ ประจำทางหลายสายผ่านวัดพระเชตุพนรอบด้าน ทั้งด้านหลังวัด ด้านหน้าวัด รวมทั้งมุมต่าง ๆ ของวัด เช่น รถประจำทางสาย 1, 3, 6, 9, 12, 25, 32, 43, 44, 47, 48, 51, 53, 82 และ 103 นอกจากนี้ยังมี รถประจำทางปรับอากาศอีกหลายสาย เช่น ปอ.1, ปอ.6, ปอ.7, ปอ.8, ปอ.12, ปอ.44 และ ปอ.524 ทั้ง มีที่จอดรถประจำทาง รถบัส รถยนต์ส่วนบุคคล รถสามล้อ และรถแท็กซี่บริเวณถนนโดยรอบวัด มีแหล่ง การเรียนรู้ทางด้านประติมากรรม ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม ทั้งพระอุโบสถ พระวิหารทิศ พระ มณฑป พระมหาสถูป พระมหาเจดีย์ ศาลาราย ตำหนักवासกรี และพระปรางค์ซึ่งล้วนแต่มีความสำคัญ ทางด้านศิลปะ โบราณคดี ความสัมพันธ์กับนานาชาติประเทศ ลัทธิศาสนาต่าง ๆ มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นทั้งมหาสังฆปริณายกและรัตนกวีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งองค์การ ยูเนสโกได้ประกาศยกย่องให้พระองค์เป็นรัตนกวีของโลก

2.3 ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว

ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน ชุมชนรอบวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยเฉพาะ ชุมชนท่าเตียนเข้ามามีส่วนร่วมกับทุกกิจกรรมของวัด รวมทั้งการมีส่วนร่วมต่อนักท่องเที่ยว โดยชุมชน ท่าเตียนจัดประชุมไคด์ท้องถิ่นเพื่อป้องกันไคด์ผีที่ลลวงนักท่องเที่ยวช่วยดูแลเรื่องการรักษาพยาบาล ขึ้นต้นแก่นักท่องเที่ยวเนื่องจากอากาศร้อน จะมีที่พักให้ เป็นห้องพัก เตียงพัก ยาแอมโมเนีย ในนามของ ชุมชน นอกจากชุมชนท่าเตียนแล้ว โรงเรียนวัดโพธิ์ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณวัดยังช่วยกันดูแลเรื่องความสะอาด รวมทั้งการต้อนรับนักท่องเที่ยวแบบไม่เป็นทางการด้วย นอกจากนี้ยังมีการบริหารจัดการทางด้านระบบ การจราจร การบริหารจัดการทางด้านระบบสาธารณูปการ การบริหารจัดการทางด้านระบบความ ปลอดภัยและทรัพย์สิน การบริหารจัดการทางด้านระบบการเงิน และการบริหารจัดการทางด้าน ทรัพยากรบุคคล

2.4 ด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามมีรูปแบบการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวหลาย รูปแบบ ทั้งที่เป็นเอกสาร ป้ายประกาศ และเทคโนโลยี เช่น มีการประชาสัมพันธ์ด้วยแผ่นพับ ทั้ง

ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ประชาสัมพันธ์ผ่านทางเว็บไซต์ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ทางสื่อสิ่งพิมพ์และป้ายโฆษณา บุคลากรทางด้านการประชาสัมพันธ์ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ที่มีอยู่ล้วนมีความสามารถในด้านการประชาสัมพันธ์ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว และภายในแหล่งท่องเที่ยวก็มีป้ายบอกทางนักท่องเที่ยวเป็นระยะ ๆ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

3. รูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

รูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นรูปแบบวิธีการ (Semantic Model) ประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ พันธกิจ ยุทธศาสตร์และกลยุทธ์ มีเป้าประสงค์เป็นจุดหมายปลายทางของการพัฒนาโดยมุ่งพัฒนาวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีศักยภาพสูงสุดตามจุดขายทางวัฒนธรรมและดึงดูดใจนักท่องเที่ยวนานาชาติตามตัวชี้วัดและเงื่อนไขแห่งความสำเร็จ

เป้าประสงค์ของรูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ได้แก่ การเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในระดับสากล โดยมียุทธศาสตร์การพัฒนาที่จะก่อให้เกิดความสำเร็จ 4 ยุทธศาสตร์คือ 1) ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการดึงดูดใจนักท่องเที่ยว 2) ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการรองรับนักท่องเที่ยว 3) ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการการท่องเที่ยว 4) ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการโฆษณาประชาสัมพันธ์

1. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการดึงดูดใจนักท่องเที่ยว โดยกำหนดกลยุทธ์ให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ พันธกิจ และเป้าประสงค์ 2 กลยุทธ์ คือ 1) พัฒนาองค์ความรู้และปรับปรุงรูปแบบกิจกรรมให้มีความน่าสนใจ 2) กลยุทธ์สร้างศักยภาพและมาตรฐานด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวให้เป็นที่ยอมรับในระดับสากล

2. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการรองรับนักท่องเที่ยว โดยมีกลยุทธ์เพิ่มขีดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยว

3. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการการท่องเที่ยว มีกลยุทธ์ส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพกลุ่มผู้บริหารและกลุ่มผู้นำชุมชนให้มีความรู้ความเข้าใจในหลักการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในระดับสากลอย่างถ่องแท้

4. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการโฆษณาประชาสัมพันธ์ มี 4 กลยุทธ์ คือ 1) พัฒนาสื่อประชาสัมพันธ์ให้ได้มาตรฐานสากล 2) ส่งเสริมการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวหลากหลายรูปแบบ 3) สร้างเครือข่ายประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว และ 4) กระตุ้นการประชาสัมพันธ์ให้ตรงกลุ่มเป้าหมาย

ตัวชี้วัดความสำเร็จและเงื่อนไขความสำเร็จ คือมุ่งผลสัมฤทธิ์ที่เป็นความสำเร็จของการดำเนินการอย่างน้อย 4 ประการ ได้แก่ 1) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในระดับสากล 2) นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและนานาชาติรู้จักและพึงพอใจมากขึ้น 3) อัตราการเพิ่มของนักท่องเที่ยวต่างชาติเพิ่มขึ้น 4) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามมีความเข้มแข็งและชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารการท่องเที่ยวมากขึ้น

อภิปรายผล

จากการศึกษาเรื่อง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล มีผลของการศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับความเป็นมา สภาพปัจจุบัน และปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ที่ผู้วิจัยได้ศึกษาโดยใช้แนวความคิดจากทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionism) ที่ Edward B. Tylor (1832 - 1917) ศึกษาไว้อย่างลึกซึ้งซึ่งว่าวัฒนธรรมใด ๆ จะมีวิวัฒนาการจากขั้นตอนที่ง่ายที่สุดไปถึงยุ่งยากที่สุดจากขั้นต่ำสุดที่เรียกว่า Savagery ไปยังขั้นกลาง ๆ หรือ Barbarism จนถึงขั้นเจริญงอกงามสุดที่เรียกว่าขั้น Civilization เช่นเดียวกับการศึกษาความเป็นมา สภาพปัจจุบัน และปัญหาของวัดโพธารามที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาและชำรุดทรุดโทรมลงตามกาลเวลา ต่อมาได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงพระราชทานนามว่าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาส และได้รับการพัฒนาอย่างสูงสุดในสมัยรัชกาลที่ 3 ภายหลังจึงปรับเปลี่ยนสร้อยนามเป็นวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในสมัยรัชกาลที่ 4 แม้ปัจจุบันวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามจะยังมีชื่อเสียงโดดเด่นอยู่ในระดับสากลอย่างสมภาคภูมิ แต่ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา นับแต่แรกสร้างวัดโพธารามจวบจนปัจจุบัน ผ่านมากกว่า 200 ปี แล้วนั้น ได้เป็นไปตามแนวคิดของทฤษฎีวิวัฒนาการทุกขั้นตอน คือจากขั้นต้น ไปยังขั้นกลาง ๆ และเจริญงอกงามสูงสุดเป็นวัฏจักร ทั้งยังสอดคล้องกับทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ (Structural-Functionalism Theory) ที่ Durkheim.(1950 : 70 - 71) แสดงความคิดเห็นไว้ว่า ความเป็นจริงแล้วสังคมไม่เคยล่มสลาย สังคมมีวิธีการปรับตัวของมันเองได้กล่าวคือเมื่อโครงสร้างใดโครงสร้างหนึ่งของสังคมเกิดเสื่อมทรามลงและทำงานล้มเหลวหรือบกพร่องไป สังคมจะหยุดชะงักระยะหนึ่ง และจะมีการเยียวยารักษา หรือปรับเปลี่ยนโครงสร้างนั้นให้ทำหน้าที่ได้ดีดังเดิม จากนั้นสังคมจึงจะก้าวเดินต่อไป สังคมจะมีการขยับปรับเปลี่ยนโครงสร้างที่บกพร่องเสมอ สังคมจึงไม่ตาย แต่อาจจะชะงักงันไปชั่วขณะก่อนจะก้าวเดินต่อไป ลักษณะนี้เป็นการปรับสมดุลที่เรียกว่า การเคลื่อนไหวที่สมดุล (Moving Equilibrium) เช่นเดียวกับความเป็นมา สภาพปัจจุบัน และปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ในประเด็นเกี่ยวกับศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามนั้น ผู้วิจัยศึกษาศักยภาพดังกล่าว โดยอาศัยทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ (Structural-Functionalism Theory) โดยเฉพาะแนวคิดของมาลินอฟสกี (Malinowski) ที่กล่าวถึงหน้าที่ของโครงสร้างว่า โครงสร้างต้องทำหน้าที่เสมอ โครงสร้างก็คือสถาบันของสังคมซึ่งเกิดมาจากความจำเป็นพื้นฐานของมวลมนุษย์ เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันเศรษฐกิจ การเมือง เป็นต้น เพราะการทำหน้าที่ของโครงสร้างแต่ละโครงสร้างของสังคม ล้วนตอบสนองความต้องการพื้นฐานของสมาชิกในสังคมทั้งสิ้น ตัวอย่างเช่น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามนี้เป็นพระอารามหลวงสำคัญที่พระมหากษัตริย์ทุกรัชกาลถือเป็นพระราชประเพณีที่จะทรงบูรณปฏิสังขรณ์ให้อยู่ในสภาพที่ดี ถาวรวัตถุต่าง ๆ ในวัดจึงมีส่วนสัมพันธ์กับพระราชวงศ์และประวัติศาสตร์ของชาติไทย แต่สำหรับประชาชนแล้ว วัดพระเชตุพนเปรียบเสมือนมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย เป็นที่รวมสรรพวิชาความรู้ด้านต่าง ๆ และเป็นที่ยอมรับว่าวัดที่ทรงคุณค่าทั้งทางประวัติศาสตร์และศิลปกรรมจนได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติมาตั้งแต่ พ.ศ. 2492 สอดคล้องกับทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์ (Symbolic Interactionism Theory) ที่มีด (George Herbert Mead) และบลูเมอร์ (Herbert Blumer) ให้ความสำคัญกับความหมายและการแปลความของสัญลักษณ์ของแต่ละบุคคลว่าบุคคลนั้นมีประสบการณ์ในสิ่งที่ได้

กระทำไปแล้วอย่างไร มีกระบวนการสร้างความหมายอย่างไร ทักษะของบุคคลที่มีต่อประเด็นต่าง ๆ เป็นอย่างไร เป็นต้น ซึ่งจะเห็นได้จากการตีความของวัชร วัชรสินธุ์ (2548 : 41) ที่ตีความเกี่ยวกับบริบทของพระพุทธทศปฎิมากรไว้ว่าการใช้พระเศวตฉัตรอันเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นพระเจ้าแผ่นดินกับประติมากรรมพระพุทธรูป และการใช้ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องทรมานท้าวมหาชมพู รวมทั้งการแต่งองค์พระพุทธรูปด้วยผ้าทรงสีทับทิมชั้นในคาดชั้นนอก กับทั้งในวันที่ทรงสมათานพระอุโบสถแล้วหลังน้ำอุทิสไหลลงเหนือพระหัตถ์พระพุทธรูปฎิมากร ถวายพระอารามแก่พระสงฆ์ตามพระบาลีนั้น แสดงนัยสำคัญของพุทธสัญลักษณ์ อุปมาดังพระพุทธเจ้าซึ่งเนรมิตพระบวรกายเป็นพระเจ้านครราชิราช พระเจ้าจักรพรรดิแห่งชมพูทวีป ด้วยทรงมีพระญาณหยั่งรู้ความต้องการของท้าวมหาชมพูที่ต้องการจะสำแดงอิทธิฤทธิ์ให้มีชัยชนะเหนือพระเจ้าราชิราช แต่ก็ต้องยอมพ่ายแพ้ถวายบังคมบรมบาทพระพุทธรองค์ในที่สุด ซึ่งสัมพันธ์กับอุดมการณ์ทางการเมืองในขณะนั้น ที่ได้ทรงสถาปนาราชธานีแห่งใหม่ให้เป็นศูนย์กลางของโลก และของพระพุทธศาสนาด้วยพร้อม ๆ กัน อันเป็นโลกทัศน์ของสังคมยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และมาขยายความชัดเจนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ด้วยการโปรดฯ ให้เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังระหว่างหน้าต่างพระอุโบสถที่ทรงสร้างใหม่ด้วยเรื่องสาวกเอตทัคคะ 41 เรื่อง ผนังเหนือหน้าต่างเขียนเรื่องอุมังคชาดก บานประตูพระอุโบสถด้านในเขียนรูปพัทธราชาคณะถาวรานุกรมเปรียญ ทั้งฝ่ายคามวาสี และอรัญวาสี ในกรุง และหัวเมือง บานหน้าต่างด้านในเขียนตราเจ้าคณะสงฆ์ นอกจากนี้ที่คอสองทักษิณพระระเบียงชั้นใน เขียนหัวเมืองขึ้นกรุงสยาม 374 หัวเมือง เป็นต้น ส่วนแนวคิดของทฤษฎีการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Concept) นั้น จะเห็นได้จากการนำเสนอรูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามที่ต้องใช้แนวคิดของทฤษฎีดังกล่าวเป็นแนวทางในการพัฒนา ด้วยแนวคิดทฤษฎีการพัฒนาที่ยั่งยืน นั้น เน้นรูปแบบการใช้ทรัพยากรที่สามารถสนองความต้องการของคนในปัจจุบัน ควบคู่กับการถนอมรักษาเพื่อสนองความต้องการในอนาคตด้วย และที่สำคัญการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการพัฒนาสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนลุ่มน้ำตาปี ของวันสาด ศรีสุวรรณ (2552 : 292) ที่พบว่าปัญหาการจัดการท่องเที่ยวของชุมชนลุ่มน้ำตาปีที่สำคัญคือปัญหาการจัดการการท่องเที่ยว ซึ่งประกอบด้วย ขาดหน่วยงานกลางในการจัดการ และสนับสนุนที่จริงจัง องค์การบริหารส่วนตำบลในพื้นที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาการท่องเที่ยว ขาดแผนงานโครงการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยว ขาดความร่วมมือและการมีส่วนร่วมจากประชาชน และหน่วยงานองค์กรอื่น ๆ ในพื้นที่ และขาดการสร้าง ความเข้าใจและการประชาสัมพันธ์

อย่างไรก็ตาม ยังมีข้อค้นพบอื่น ๆ ที่จะขอนำมาอภิปรายเพิ่มเติมต่อไปอีก ดังนี้

1. วัดโพธิ์เป็นมรดกโลก มุ่งองค์ความรู้ที่เป็นสากล ด้วยเป็นการให้การศึกษาแก่มวลชนอย่างกว้างขวาง มีสถาปัตยกรรมที่สมบูรณ์แบบ และเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกในระดับนานาชาติ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงจัดวัดพระเชตุพน เป็นวัดลำดับที่ 1 ของพระอารามหลวงทั้งปวงทั่วพระราชอาณาจักร ในประเภทราชวรมหาวิหาร เป็นวัดที่มีนักท่องเที่ยวเป็นลำดับที่ 24 จากทั่วโลก ดังนั้น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามจึงเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่สำคัญของประเทศไทยและของโลก การนำวัดสู่สากลวัดต้องเตรียมความพร้อมในทุก ๆ ด้าน ต้องศึกษาบริบทของความเป็นสากล บริหารงานในรูปแบบที่เป็นสากล เพื่อสามารถรองรับนักท่องเที่ยวให้ได้เป็นจำนวนมาก จากทั่วโลก การบริหารงานในรูปแบบที่เป็นสากลนั้น สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวแบบครบวงจร (The Potential Development of Integrated Thai Tourisms) ของระ

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และคณะ (2548 : 100) ที่พบว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวต้องบูรณาการองค์ความรู้ ภูมิปัญญา ทรัพยากรบุคคล และทุนทางธรรมชาติ โดยหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ ควรร่วมมือ และประสานงานกันอย่างใกล้ชิด เพื่อนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวไทยอย่างครบวงจรและยั่งยืน ตลอดไป เช่นเดียวกับงานวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์อุปสงค์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ ในอำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก ของขวัญฤทัย บุญยะเสนา (2544 : 1 - 2) ที่พบว่าการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของไทยจำเป็นต้องมีการสำรวจแนวคิด ทศนคติของนักท่องเที่ยวเป็นประจำและอย่างต่อเนื่อง เพื่อนำมาใช้ในการปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของไทยให้สอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงโดยทั่วไปของนักท่องเที่ยวต่างชาติ

2. การโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีลักษณะพิเศษกว่าที่อื่น เพราะวัดพระเชตุพนเป็นที่รู้จักของคนทั่วโลก จะเห็นได้จากคู่มือการท่องเที่ยวของประเทศต่าง ๆ ที่แนะนำแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทยมักมีคำแนะนำว่าวัดพระเชตุพนหรือวัดโพธิ์อยู่ทุกประเทศ ทั้งในการจัดงานประจำปีของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยในวันสงกรานต์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยก็ยังได้ช่วยประชาสัมพันธ์ให้แก่วัดพระเชตุพนด้วย หรือในงานต่าง ๆ เช่น งานฉลอง 200 ปี ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานุชิตชิโนรส การฉลองจาริกวัดโพธิ์มรดกความทรงจำแห่งโลก ปี 2554 ถึง 2555 กระทรวงวัฒนธรรมและกระทรวงศึกษาธิการ ก็ยังได้เป็นเจ้าภาพหลักร่วมกับวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยได้ส่งหนังสือเชิญเอกอัครราชทูตจากประเทศต่าง ๆ จำนวนถึง 151 ประเทศ มาร่วมชมการเฉลิมฉลองด้วย นับเป็นตัวอย่างการประชาสัมพันธ์ให้แก่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยภาครัฐ และเอกชน รวมทั้งหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างทุ่มเทและทั่วถึง มีการตีพิมพ์ป้ายประกาศขนาดใหญ่ และขนาดเล็กอยู่ทั่วไป มีป้ายชนิดแขวนบอกเส้นทางเพื่ออำนวยความสะดวกในการเดินทางชมสถานที่ต่าง ๆ อย่างชัดเจน มีแผ่นพับ แผ่นที่ กำหนดการ ฯลฯ แจกให้แก่ทุกคนที่เข้ามาร่วมงาน มีหนังสือคู่มือแนะนำเที่ยววัดโพธิ์ มีการประชาสัมพันธ์ทั้งทางวิทยุ โทรทัศน์ และทางเว็บไซต์ของวัด www.watpho.com รวมทั้งเว็บไซต์ www.mahachat.com ของ ดร. พระครูวินัยธร มานพ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนให้ชาวไทยและชาวต่างชาติที่สนใจได้เข้าไปศึกษาค้นคว้าหาความรู้เบื้องต้น ก่อนที่จะมาเที่ยวชมวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง ศักยภาพด้านการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมชนเผ่าเย้า (อิวเมี่ยน) บ้านห้วยชมพู ตำบลห้วยชมพู อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย ของส่องบุญ ปักปันเพชร (2551 : 1) ที่ใช้กลยุทธ์ประชาสัมพันธ์ในการส่งเสริมสนับสนุนศักยภาพด้านการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

3. การจัดการและการรองรับนักท่องเที่ยว ทั้งการเข้าถึง สิ่งอำนวยความสะดวก การดูแลรักษา และความร่วมมือกับชุมชนท้องถิ่นโดยรอบ กล่าวคือแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นศาสนสถานมีหลักการเกี่ยวกับการเผยแพร่ศาสนาจึงไม่ได้ให้ความสำคัญเรื่องของการท่องเที่ยว ชุมชนรอบวัดที่มีผลพลอยได้จากการท่องเที่ยวจึงมักจะขัดแย้งกับทางวัดเสมอ และโดยที่ขาดการจัดการที่ดี ความพึงพอใจในภาพรวมจึงลดลง คณะกรรมการบริหารวัด/หน่วยงานผู้รับผิดชอบ ต้องดูแลร่วมกันหลายหน่วยงาน มีการพัฒนาบุคลากรให้มีคุณภาพเพื่อเตรียมบุคลากรเข้าสู่ความเป็นสากล สอดคล้องกับงานวิจัยของศุภศักดิ์ ชื่นศิริ (2547 : 1) เรื่อง การพัฒนาตลาดนัดธนบุรี สนามหลวง 2 เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ที่พบว่าศักยภาพของตลาดนัดธนบุรีนั้นคือการเข้าถึงได้ง่ายทั้งทางรถยนต์และทางเรือ สิ่งอำนวยความสะดวก สถานที่จอดรถสะดวกสบาย มีป้ายบอกเส้นทางที่ชัดเจน ซึ่งวัดพระเชตุพนวิมล

มั่งคั่งและมีศักยภาพค่อนข้างสูงในเรื่องดังกล่าว แต่อาจต้องเพิ่มความสำคัญในเรื่องความร่วมมือกับ ชุมชนท้องถิ่นและหน่วยงานอื่น ๆ ดังที่ นภัก วัฒนคุณ (2545 : 11) ค้นพบในงานวิจัยเรื่อง ความ ต้องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาการท่องเที่ยว : กรณีเวียงท่ากาน ตำบลบ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ที่พบว่า การเปิดโอกาสให้สมาชิกของชุมชนเข้าร่วมรับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนอย่างเท่าเทียมกัน เป็นการกระตุ้นให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามาร่วมในฐานะเจ้าหน้าที่หรือนักวางแผน มีการเรียนรู้ร่วมกัน และเข้าร่วมประชุมตัดสินใจในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวร่วมกัน สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง การศึกษาและการพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม ของทรงคุณ จันทจร (2549 : 1) ที่พบว่า การส่งเสริมการท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรมภาคอีสานควรวางแผนจัดการการท่องเที่ยวให้กระจายไปทุกอำเภอเพื่อให้ประชาชนในชุมชนได้รับประโยชน์และมี รายได้เพิ่มขึ้นจากการจำหน่ายสินค้าแก่นักท่องเที่ยว

4. ผลการวิจัยพบว่านักท่องเที่ยวนานาชาติมีความพึงพอใจในคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมวิถีชีวิต ความสะดวกสบายและการให้บริการการท่องเที่ยว ต้องการให้แหล่งท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรมดูแลรักษาคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม รักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยและอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวให้มากขึ้น สอดคล้องกับผลวิจัยของป้อมศักดิ์ ทองเนื้อแข็ง (2544 : 1) ที่ศึกษาความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวต่อการเที่ยวชมบ้านควายไทยที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงพาณิชยกรรมและพบว่า นักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจเกี่ยวกับการจัดบริการด้านสถานที่ รายการการแสดงแต่ละรายการ และรูปแบบการแสดง และต้องการให้มีการปรับปรุงราคาค่าบริการและกิจกรรมส่งเสริมการขาย สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม : กรณีศึกษา เทศบาลตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ของกรรณิการ์ สองเมือง (2553 : 1) ที่พบว่า จุดเด่นของเทศบาลกู่กาสิงห์ก็คือ มีแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่หลากหลาย แต่จุดอ่อนอยู่ที่โครงสร้างพื้นฐานไม่เพียงพอต่อการอำนวยความสะดวกของนักท่องเที่ยว ส่งผลกระทบต่อความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่จะมาท่องเที่ยว

การที่นักท่องเที่ยวนานาชาติ ต้องการให้แหล่งท่องเที่ยวรักษาไว้ซึ่งความเป็นมรดกทางศิลปและวัฒนธรรม อันเป็นอัตลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ย่อมเป็นสิ่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยวที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ส่วนความต้องการความสะดวกสบายนั้นเป็นกิจกรรมพื้นฐานของการท่องเที่ยว สภาพจริงที่ปรากฏคือแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมส่วนใหญ่ไม่ได้จัดตั้งขึ้นเพื่อการท่องเที่ยวเป็นการเฉพาะ สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ จึงด้อยกว่าแหล่งท่องเที่ยวเชิงพาณิชยกรรม ดังนั้น ความต้องการให้แหล่งท่องเที่ยวเป็นไปตามสภาพจริงนั้นก็เนื่องมาจากแหล่งท่องเที่ยวบางแห่งมักจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่ไม่เป็นไปตามความเป็นจริงเป็นเพียงการจัดแสดงขึ้นซึ่งไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทนี้ นอกจากนี้ การที่นักท่องเที่ยวต้องการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมมากขึ้นนั้น ถือว่าเป็นโอกาสอันดีในการพัฒนาของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่จะช่วยเสริมสร้างความดึงดูดใจของนักท่องเที่ยวได้มากขึ้น

5. ผลการวิจัยพบว่าปัญหาการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญได้แก่ ปัญหาการสร้าง ความดึงดูดใจเรื่องสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว และปัญหาการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ปัญหาการสร้าง ความดึงดูดใจเป็นจุดอ่อนสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม สาเหตุสำคัญเกิดจากความไม่ เห็นคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมของผู้มีหน้าที่ดูแลรักษา ทำให้ละเลยเรื่องจัดการดูแลการให้บริการ สิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว จากการสังเกตพฤติกรรมการทำงานของเจ้าหน้าที่รับผิดชอบ

บางคนพบว่า ผู้มีหน้าที่เหล่านั้นทำงานเพื่อให้มีรายได้ไว้เลี้ยงตนและครอบครัวเท่านั้นมิได้มีใจรักในงานที่ทำ เจ้าหน้าที่บางคนปรารถนาหากลูกเรียนจนจบมหาวิทยาลัยแล้วก็จะเลิกทำงานที่ทำอยู่นั้น ดังนั้น การดูแลสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ สำหรับนักท่องเที่ยว หรือการดูแลวัดตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย จึงเป็นการทำงานเฉพาะหน้ามิได้มีจุดหมายปลายทางที่ผลสำเร็จของงานแต่ทำให้เสร็จสิ้นหมดวันเท่านั้น นอกจากนี้ แหล่งท่องเที่ยวที่เป็นศาสนสถานก็มิได้มีบทบาทเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเป็นการเฉพาะ การส่งเสริมการท่องเที่ยว จึงจัดเป็นงานรอง ไม่ได้ผสมผสานเป็นภารกิจส่วนหนึ่งของแหล่งท่องเที่ยวนั้น ๆ สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมสำหรับนักท่องเที่ยว นานาชาติ ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ของ เปรมจิต พรหมสารเมธี (2553 : 1) ที่พบว่า ปัญหาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เป็นศาสนสถานคือ มีสถานที่ชำรุด เสื่อมโทรมด้วยขาดการบำรุง และรักษาที่ดีให้คงคุณค่าทางวัฒนธรรมไว้ การจัดการเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวยังไม่ได้ดำเนินการเป็นการเฉพาะ ด้วยการท่องเที่ยวเป็นภารกิจเสริมของทางวัด

นอกจากนั้นชุมชนโดยรอบจะถือเอาแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นศาสนสถานเป็นแหล่งท่องเที่ยวหลัก เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง ทั้งทางตรงและทางอ้อม จึงนำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างวัดและชุมชนโดยรอบอีกด้วย การจัดแหล่งท่องเที่ยวศาสนสถานเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมจึงค่อนข้างมีความละเอียดอ่อนมาก ต้องอาศัยความศรัทธาและความเห็นที่สอดคล้องกันของผู้เกี่ยวข้องในทุก ๆ ด้าน ภารกิจต่าง ๆ จึงจะราบรื่นด้วยความร่วมมือร่วมใจกันของทุกฝ่าย สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการที่เหมาะสมของวัดโสธรวรารามวรวิหารในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม จังหวัด ฉะเชิงเทรา จากความเชื่อ พิธีกรรมของประชาชนเกี่ยวกับหลวงพ่อบุญรอดของพระครูสุตวิสุทธิคุณ (พัด) (2552 : 1) ที่ใช้ความเชื่อหลักของประชาชนที่ว่า หลวงพ่อบุญรอดจะปกปักรักษา และให้ความช่วยเหลือแก่บุคคลที่ประกอบกรรมดีและมีจิตใจที่ดี เป็นแนวทางหลักในการออกแบบกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

6. การพัฒนาของศักยภาพแหล่งท่องเที่ยว โดยยึดความต้องการของนักท่องเที่ยว สอดคล้องกับผลการวิจัยของ นุชศินี ยศปกรณ (2547 : 1) ที่ได้ศึกษาศักยภาพความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการบริหารจัดการด้านกลยุทธ์ทางการตลาดของการท่องเที่ยว และพบว่าความประทับใจมีความสำคัญเหนือสิ่งอื่นใดต่อผู้รับบริการ การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวในทุกด้านจึงต้องอาศัยความต้องการและความประทับใจของนักท่องเที่ยวเป็นข้อมูลสำคัญในการพัฒนา สอดคล้องกับงานวิจัยของดิเรก สาระวดี (2549 : 1) ที่ศึกษายุทธศาสตร์สถาปนาธุรกิจของชุมชน และพบว่าการพัฒนาธุรกิจชุมชนจะประสบความสำเร็จได้ด้วยความร่วมมือของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ทั้งภาครัฐ องค์กร เอกชน นักวิชาการ และสื่อมวลชนในกรณีการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วม และสอดคล้องกับการวิจัยของ พงณา สอนศรี (2541 : 1) ที่เปรียบเทียบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเมืองเก่าอยุธยาและทราบว่า การจัดการแหล่งท่องเที่ยวโดยกลุ่มมูลนิธิให้ประโยชน์ต่อชุมชนมากกว่าการจัดการของชุมชนดั้งเดิม

7. รูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นรูปแบบวิธีการในองค์กรวม เป็นวิธีการพัฒนาตามจุดด้อยของศักยภาพแต่ละด้าน สอดคล้องกับภารกิจหลักของแหล่งท่องเที่ยว คือยึดความต้องการของนักท่องเที่ยวเป็นสำคัญและพัฒนาอย่างเป็นระบบครบวงจร การพัฒนามีข้อควรอภิปรายเพิ่มเติม ดังนี้

รูปแบบวิธีการ (Semantic Model) เป็นรูปแบบที่มุ่งสรุปความคิดรวบยอดของแนวทางการดำเนินการหรือการพัฒนาในเรื่องใดเรื่องหนึ่งให้เห็นสภาพรวมของแนวทางการดำเนินการ รูปแบบการพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม จึงเป็นรูปแบบสภาพรวมของแนวทางการดำเนินงานทั้งเป้าประสงค์ซึ่งเป็นจุดหมายปลายทางของการพัฒนาและการดำเนินยุทธศาสตร์ในแต่ละด้าน แนวทางการจัดการพัฒนาศักยภาพประกอบด้วย ขั้นตอนการพัฒนา ตัวชี้วัดความสำเร็จ และเงื่อนไขความสำเร็จ สาระของรูปแบบจึงเป็นวิธีการในองค์รวมครบถ้วน 4 ด้าน ตามแนวคิดเชิงยุทธศาสตร์ คือ ส่วนเป้าประสงค์ ส่วนกลยุทธ์ ส่วนแนวทาง และส่วนการดำเนินการ

รูปแบบการพัฒนานี้ เป็นรูปแบบที่กำหนดแนวทางการพัฒนาตามความต้องการของนักท่องเที่ยว สังเคราะห์วิธีการโดยผู้รับผิดชอบดูแลแหล่งท่องเที่ยว และผู้เกี่ยวข้อง มีการทดลองปฏิบัติการโดยจัดให้มีแผนแต่ละด้านในการรองรับ มีการดำเนินการพัฒนาที่เห็นผลเป็นรูปธรรม และรูปแบบนี้ได้ผ่านการตรวจสอบของผู้ปฏิบัติและผู้เกี่ยวข้องแล้ว ผู้วิจัยใช้ข้อมูลความต้องการของนักท่องเที่ยวเป็นข้อมูลเพื่อระดมปัญหาและแนวดำเนินการของแหล่งท่องเที่ยวเป้าหมายแต่ละแห่งซึ่งมีบทบาทหน้าที่ต่างกัน มีการปฏิบัติจริงและการตรวจสอบความเป็นไปได้ของรูปแบบ วิธีการที่กำหนดตามรูปแบบนี้จึงมีความเป็นไปได้จริงและสอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยวนานาชาติจริง

แนวทางการพัฒนาที่ดี คือสร้างสิ่งดึงดูดใจ ให้สอดคล้องกับบทบาทหน้าที่ของแหล่งท่องเที่ยว บูรณาการการจัดกิจกรรมให้เบ็ดเสร็จและโดดเด่น และสร้างพฤติกรรมบริหารจัดการให้ประทับใจ อันเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ที่นักท่องเที่ยวมีวัตถุประสงค์จะชื่นชมเอกลักษณ์ความงดงามทางวัฒนธรรม คุณค่าทางประวัติศาสตร์ วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของกลุ่มชนอื่น ความแตกต่างทางวัฒนธรรมของชนต่างสังคม ไม่ว่าจะเป็นในด้านของศิลปะ สถาปัตยกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ เรื่องราว และคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ความเชื่อ ศาสนา จารีตประเพณี ฯลฯ (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา และคณะ. 2548 : 18) ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งดึงดูดใจที่สำคัญ กระตุ้นให้เกิดเป็นการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมขึ้น การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวตามภารกิจหน้าที่ของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละประเภท หรือจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับภารกิจหลักของแหล่งท่องเที่ยว โดยการรับรองของชุมชนและผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายจะช่วยให้การพัฒนาเป็นไปอย่างมั่นคงยั่งยืน ผู้เกี่ยวข้องได้ประโยชน์รองรับอย่างสมดุล ทั้งแหล่งการท่องเที่ยว ผู้ประกอบการท่องเที่ยว และชุมชนโดยรอบหรือผู้เกี่ยวข้อง การได้ประโยชน์ร่วมกันจะช่วยให้การพัฒนาเป็นไปอย่างมั่นคงดังกล่า

รูปแบบการพัฒนานี้ ควรแก้ศักยภาพความเป็นไปได้และการยอมรับในวงวิชาการในวงกว้าง และได้รับผลผลักดันให้มีการนำไปสู่ผลผลิตศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง รวมทั้งมีการบริหารจัดการพัฒนา การประเมินผลการพัฒนา การปรับปรุงผลผลิตอย่างครบวงจรต่อไป โดยผลลัพธ์ที่ได้จากการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ย่อมช่วยสร้างคน สร้างโอกาส สร้างเศรษฐกิจ สร้างงาน สร้างสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน สร้างวัด และสร้างชาติ

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยดังกล่าว ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้สำหรับผู้วิจัยและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตามลำดับดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 จากผลการวิจัยที่พบว่าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นศาสนสถานที่มีคุณค่า ยิ่งองค์การยูเนสโกซึ่งเป็นองค์การสากลยอมรับและประกาศยกย่องทั้งบุคคลและภูมิปัญญาว่ามีคุณค่าในระดับโลกยอมทำให้นักท่องเที่ยวจากนานาชาติเพิ่มปริมาณขึ้นจากที่มีอยู่แล้ววันละประมาณ 5,000 คน ซึ่งจะยิ่งทวีปัญหาเรื่องความพร้อมของวัดในด้านการบริหารและการรองรับนักท่องเที่ยวมากขึ้น ผู้วิจัยจึงควรเผยแพร่ผลการวิจัยนี้ให้ผู้เกี่ยวข้องโดยเฉพาะผู้ร่วมวิจัยได้รับทราบ เพื่อใช้เป็นสารสนเทศในการปรับปรุงและพัฒนา

1.2 จากผลการวิจัยที่พบว่าศักยภาพของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีองค์ความรู้ที่เป็นสากลหลากหลายด้าน แต่มีการใช้องค์ความรู้เฉพาะด้านวิทยาศาสตร์การแพทย์และการนวดแผนไทยเท่านั้น ยังไม่มีการขยายองค์ความรู้ด้านอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายความรู้โดยใช้ภาษาศาสตร์เพื่อสร้างความเข้าใจให้แก่นักท่องเที่ยว นอกเหนือจากการใช้ภาษาเพื่อสื่อสารทางด้านวัฒนธรรมกับนักท่องเที่ยวนานาชาติขณะเที่ยวชมศาสนสถานทางพุทธศาสนา วัดและผู้รับผิดชอบควรใช้ผลการวิจัยนี้เป็นข้อมูลสำคัญในการพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวที่รับผิดชอบโดยวัดต้องเตรียมตัวสู่สากล โดยรักษาคุณค่าทางวัฒนธรรม

1.3 จากผลการวิจัยที่พบว่าการบริหารจัดการท่องเที่ยวของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามนั้น มีฝ่ายสงฆ์รับผิดชอบดูแลโดยมีคณะกรรมการบริหารจัดการท่องเที่ยวภายในวัดซึ่งจัดการกันเอง ไม่มีหน่วยงานภายนอกเข้ามามีส่วนร่วม ไม่มีชุมชนเข้ามามีส่วนในการรับผิดชอบทำให้เกิดปัญหาในระบบต่าง ๆ ทั้งสาธารณูปการ การประชาสัมพันธ์ การประสานงาน และการบริหารทรัพยากรการเงิน จึงควรที่วัดและผู้รับผิดชอบต้องเร่งพัฒนาศักยภาพทุก ๆ ด้าน โดยพัฒนาอย่างเน้นระบบครบวงจรและใช้ความร่วมมือของชุมชนและผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายเป็นกรอบแนวทางการพัฒนา

1.4 จากข้อค้นพบเกี่ยวกับความเป็นสากลของศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดที่พบว่า ควรพัฒนาความพร้อมทางด้านภาษา การบริหารจัดการ และการใช้สื่อเทคโนโลยีช่วยในการประชาสัมพันธ์ ควรหาแนวทางสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความต้องการของนักท่องเที่ยวนานาชาติและความเข้าใจในศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวพร้อมทั้งดำเนินการพัฒนา โดยเฉพาะในเรื่องความร่วมมือของชุมชนเป็นที่ตั้ง

1.5 จากผลการวิจัยที่พบว่า ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการการท่องเที่ยว มีแนวดำเนินการที่สำคัญคือ ความร่วมมือในการบริหารจัดการระหว่างวัดกับหน่วยงานหลายภาคส่วน โดยเสนอแนะให้มีการสรุปและวิจัยทุกปี ดังนั้น ทางวัดควรมีทีมงานทำการวิจัยเกี่ยวกับความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวและผู้ที่เกี่ยวข้องในการบริหารทุกปี เพื่อนำข้อบกพร่องมาพัฒนาการท่องเที่ยวอยู่ตลอดเวลา

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามทางวัฒนธรรมในมิติอื่น ๆ เช่น จารึกเรื่องฉันทกฤษณาสอนน้อง จารึกโคลงกฤษีตัดตน จารึกกลบทที่พระระเบียงชั้นในพระอุโบสถ จารึกโคลงภาพเรื่องรามเกียรติ์บนแผ่นหินอ่อน 154 แผ่น รอบพระอุโบสถ จารึกโคลงต้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

2.2 ควรศึกษาวิเคราะห์กระบวนการนำเสนอองค์ความรู้ในจารึกวัดโพธิ์มรดกความทรงจำแห่งโลก

2.3 ควรศึกษาโลกทัศน์ในแผ่นจารึกวัดโพธิ์ (ท่าเตียน) เรื่องวันสงกรานต์ ด้านประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อของคนไทยยุคปัจจุบัน

2.4 ควรศึกษาวิเคราะห์จารึกแพทย์แผนโบราณวัดโพธิ์ท่าเตียน สมัยรัชกาลที่ 3 ที่สร้างมูลค่าเพิ่มต่อชุมชนท่าเตียนอย่างไร

2.5 ควรศึกษาวิเคราะห์แผ่นจารึกนวดแผนไทยวัดโพธิ์ท่าเตียน สมัยรัชกาลที่ 3 ที่สร้างมูลค่าเพิ่มต่อสังคมไทย

2.6 ควรศึกษาการประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมประเภทศาสนสถานของเกาะรัตนโกสินทร์

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 4. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2528.
- กรมศิลปากร. จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
กรมศิลปากร, 2525.
- _____. ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.
พรินติ้งเฮ้าส์, 2535 ก.
- _____. บันทึกประจำวันของ เทาเซนต์ แฮร์ริส. แปลโดย นันทนา วรเนติวงศ์. พระนคร : โรงพิมพ์
การศาสนา, 2515.
- _____. ประชุมหมายรับสั่งภาค 5 ตอนที่ 1 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว จ.ศ. 1213. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548.
- _____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี.
พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2547.
- _____. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ :
สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์กรมศิลปากร, 2548.
- _____. พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พระนคร : คลังวิทยา,
2551.
- _____. ลิลิตปฐมาสมโภธิกา และความเรียงเชิงวิเคราะห์ผลงานพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. พิมพ์เผยแพร่เนื่องในวโรกาสฉลอง 200 ปี สมเด็จพระมหาสมณ
เจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส พุทธศักราช 2533, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร. กรุงเทพฯ : เอ็ดดิสันเพรสโปรดักส์, 2535.
- _____. วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, 2525.
- _____. สมุดภาพวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พรินติ้งกรุ๊ป, 2535.
- กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์. กรุงเทพฯ : กองส่งเสริมการเผยแพร่
กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2541.
- กรรณิการ์ สองเมือง. การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม : กรณีศึกษา เทศบาลตำบล
กู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่ :
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2553.
- กระทรวงวัฒนธรรม. แผนแม่บทวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2550 - 2559. กรุงเทพฯ :
กระทรวงวัฒนธรรม, 2552.
- กระทรวงศึกษาธิการ. ประวัติศาสตร์กรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ : คุณพินอักษรกิจ, 2468.
- กล้า สมตระกูล. คุณค่าของวัฒนธรรม. เอกสารประกอบการสอนวิชาทฤษฎีความสัมพันธ์เชิงชาติ
พันธุ์วรรณนา 1605904 : กรุงเทพฯ, 2554.
- กองโบราณคดี กรมศิลปากร. นำชมกรุงรัตนโกสินทร์ (เนื่องในงานสมโภชน์กรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี).
<<http://th.wikipedia.org/wiki/A3>> 9 ธันวาคม 2553.
- กองแผนงาน กรมการศาสนา. รายงานการวิจัยเรื่องกิจกรรมของวัดซึ่งจะเป็นที่เลื่อมใสศรัทธา
ของพุทธศาสนิกชน. เอกสารทางวิชาการ อันดับ 1/2529. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ., 2529.

- กั้ง แพงเกาะ (นามแฝง). “เรื่องภูเขาในวัดพระเชตุพน”. คู่มือวิทยากร. กรุงเทพฯ : วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, ม.ป.ป..
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 50 ปี ก้าวสู่การเปลี่ยนแปลงด้านการท่องเที่ยวยุค Digital. <http://www.tourismthailand.org/downloads/annual-report/tat_ar_2010.pdf> 17 กรกฎาคม 2554.
- _____. ยุทธศาสตร์การพัฒนาการท่องเที่ยวไทย. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2547.
- _____. สรุปสถานการณ์และการยกร่างแผนการตลาดการท่องเที่ยวปี 2547. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2547.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.). สรุปสถานการณ์และการยกร่างแผนการตลาดการท่องเที่ยว. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2552.
- กิตติยวดี ชาญประโคน. พระพุทธรูปประจำพระระเบียงรอบพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร กับประเด็นทางประวัติศาสตร์. วิทยานิพนธ์โครงการ “การศึกษาการวิจัย”, กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2551.
- เกศรา สุรพันธ์พิชิต. ความเชื่อและการพัฒนาการของประเพณีแห่งปราสาทผึ้ง จังหวัดสกลนคร. ปริญญาโท ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2535.
- เกษรา เกิดมงคล. “รูปแบบการดำเนินชีวิต” การแสวงหาข้อมูลเพื่อการตัดสินใจท่องเที่ยวและพฤติกรรมกรท่องเที่ยวของคนวัยทำงาน. วิทยานิพนธ์ นศ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- ขวัญฤทัย บุญยะเสนา. การวิเคราะห์อุปสงค์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศในอำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก. วิทยานิพนธ์ ศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544.
- คณะพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. รายงานเรื่องแนวทางการบริหารจัดการด้านการปกครองวัดให้บรรลุเป้าหมาย. กรุงเทพฯ : คณะพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550.
- คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา. สังคมวิทยาเบื้องต้น. <<http://www.huso.buu.ac.th/cai/sociology/>> 10 ธันวาคม 2550.
- คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน. ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2554.
- _____. วัดพระเชตุพนต้นแบบการจัดวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547.
- _____. สิริมงคลวัดโพธิ์. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2549.
- _____. หอไตรกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส : แหล่งเรียนรู้พระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาไทยในวัดโพธิ์. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2548.
- คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย. E-Learning การพัฒนาชุมชน ป.บัณฑิต. <<http://social.ricr.ac.th/link/Comdev/>> 8 ธันวาคม 2550.
- คาร์ล เดอริงก์. “เยอรมันมองไทย” สถาปัตยกรรมสยาม. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2520.

- งามพิศ สัตย์สงวน. หลักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2542.
- จดหมายเหตุความทรงจำ ของ กรมหลวงนรินทรเทวี (2310-2381) และพระราชวิจารณ์ใน
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 พระองค์เจ้าวาปีบุษกร ม.จ.ก., ป.จ. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
 วันที่ 26 มีนาคม พุทธศักราช 2526. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ., 2526.
- จอมขวัญ ลอยศักดิ์วงศ์. แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเขตพื้นที่ อำเภอมะนัง
จังหวัดตาก. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กำแพงเพชร : มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร,
 2550.
- จอห์น ครอว์ฟอร์ด. เอกสารของจอห์น ครอว์ฟอร์ด. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2515.
- จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์. การวิเคราะห์หน้าที่และบทบาทของศาสนาที่มีต่อสังคม. กรุงเทพฯ :
 ไทยวัฒนาพานิช, 2523.
- จิราลักษณ์ จงสถิตมัน. รายงานการวิจัยเรื่องการปรับตัวทางด้านศาสนากับการสร้างทุนทาง
วัฒนธรรมและการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้คน : ศึกษาเฉพาะกรณีพระอาจารย์รัตน์
รัตนธนาโณ. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2542.
- จุไรรัตน์ จันทร์ธำรง และยุพา คลังสุวรรณ. ประวัติทฤษฎีทางมานุษยวิทยาและสังคมและ
วัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
 2546.
- ฉลองศรี พิมพ์สมพงษ์. การวางแผนการพัฒนาการตลาดการท่องเที่ยว. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
 เกษตรศาสตร์, 2542.
- ชมจันทร์ หังสสุติ. หลักและการจัดการอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. กรุงเทพฯ : ภาควิชา
 อุตสาหกรรมบริการ คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2529.
- ชัยพร วิบูลศิริ. การพัฒนาในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
 2530.
- ชัยวุฒิ ชัยพันธุ์. การจัดการการเกษตร ทรัพยากรธรรมชาติ และการท่องเที่ยว. กรุงเทพฯ :
 โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. วิถีไทย : การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ชุดภูมิปัญญา ลำดับที่ 1. กรุงเทพฯ :
 อัมรินทร์พรินติ้ง แอน พับลิชชิ่ง, 2540.
- ชูเกียรติ นพเกตุ. การพัฒนาการท่องเที่ยว. เชียงราย : มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย, 2542.
- เชนทร์ วิวัฒน์บวรวงศ์. วิสัยทัศน์ในการพัฒนาการท่องเที่ยวในระยะ 5 ปี (2545-2549). เอกสาร
 ประกอบการสัมมนางานเทศกาลเที่ยวเมืองไทยปี 2543 ททท. 40 ปี ย้อยู่กับที่หรือก้าวไป
 ข้างหน้า. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2543.
- ไชย ณ พล อัครศุภเศรษฐ์. ความศรัทธาของคนไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2542.
- ไชยวัฒน์ วรเชษฐาราวีร์. วัดและโบราณสถานที่น่าสนใจในอยุธยา. ม.ป.ท., ม.ป.พ.,
 ชาติยา สุวรรณชะฎ. แนวคิดทฤษฎีทางสังคม. กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์,
 2544.

- ชิตยา สุวรรณะชฎ. เอกสารประกอบการสอนเรื่องแนวคิดในการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2525.
- ณปภัช เจริญผล. ตลาดน้ำภาคกลาง : การพัฒนารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยองค์กรชุมชน. วิทยานิพนธ์ ปร.ด. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2554.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนานวังเก่า. พิมพ์ครั้งที่ 9. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลอากาศตรี ศาสตราจารย์ ดร. ภััสสร พนมวัน ณ อยุธยา ณ เมรุวัดธาตุทอง กรุงเทพมหานคร วันจันทร์ที่ 19 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2544.
- ดิเรก สารวดี. ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาธุรกิจชุมชน. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2549.
- ดุษฎี ชุมสาย, มล. และอุบลพันธ์ พรหมโยธี. ปฐมบทแห่งวิชาการท่องเที่ยว. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2527.
- ทงศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ และคนอื่น ๆ. การพัฒนาชุมชนเชิงปฏิบัติ. กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, 2534.
- ทรงคุณ จันทจร. การวิจัยเชิงคุณภาพทางวัฒนธรรมขั้นสูง. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2552.
- _____. การศึกษาและพัฒนากการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2549.
- ทรงคุณ จันทจร. ทฤษฎีวัฒนธรรมและสังคม. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน.มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2553.
- ทองพูล บุญยามาลิก, เพ็ญจันทร์ กู้ประเสริฐ และคณะ. รายงานการวิจัยเรื่องวัดในเขตดุสิต : บทบาทและความคาดหวัง. กรุงเทพฯ : ศูนย์คุณธรรม, 2548.
- ทัศนีย์ ทองสว่าง. สังคมไทย : The Thai society. กรุงเทพฯ : ภาควิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2537.
- ทิววัฒน์ รัตนเกตุ. การศึกษาศักยภาพของพื้นที่และความพร้อมของชุมชนในการส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ประเภทอ่างเก็บน้ำ : กรณีศึกษาอ่างเก็บน้ำคลองระโงก จังหวัดระยอง. วิทยานิพนธ์ วท.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2542.
- “ไทยดังอีก ยูเนสโกขึ้นทะเบียนจารึก ‘วัดโพธิ์’,” ไทยรัฐ. 16 มิถุนายน 2554. หน้า 1.
- ธนิษฐา เศวตศิลา มณีโชติ. เอกสารการประชุมคณะกรรมการสนับสนุน กำกับและติดตามการจัดทำสถิตินักท่องเที่ยวและรายได้ด้านการท่องเที่ยว ครั้งที่ 5/2553. กรุงเทพฯ : กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2553.
- ธราธร สุวรรณรักษ์. โครงการพัฒนาตลาดวัฒนธรรมในพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์. ปริญญาโท ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2552.
- นภัค วัฒนคุณ. ความต้องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนากการท่องเที่ยว : กรณีเวียงท่ากานตำบลบ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.
- นรินทร์ธิเบศร์ (อิน). นิราศนรินทร์. 10 กรกฎาคม 2552 <<http://www.reurnthai.com/wiki/>> 4 มิถุนายน 2555.

- นริศรา นงนุช. รูปแบบการสื่อสารในการจัดการท่องเที่ยวของชุมชนมอญเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี.
วิทยานิพนธ์ นศ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- นิคม จารุภณิ. การท่องเที่ยวและการจัดการอุตสาหกรรมท่องเที่ยว. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
2535.
- นิมิต นพรัตน์. รายงานการวิจัยเรื่อง การพัฒนาศักยภาพของวัดในการสร้างระบบสวัสดิการ
แก่ผู้ด้อยโอกาส. กรุงเทพฯ : ศูนย์คุณธรรม, 2549.
- นียบรรณ วรณศิริ. มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,
2540.
- นิวัฒน์ อมาตยกุล. การศึกษาปัจจัยทางสังคม ผลกระทบ และการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการ
ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ชุมชนเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี. วิทยานิพนธ์ ศ.ม. ฉะเชิงเทรา
: มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์, 2549.
- นिसา ชัชกุล. อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว (Tourism Industry). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.
- นุชศินี ยศปภรณ์. การบริหารจัดการของบริษัทท่องเที่ยวที่มีผลต่อความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว :
กรณีศึกษาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ บธ.ม. พระนครศรีอยุธยา :
มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, 2547.
- เนตรชนก นันท์. การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม : กรณีศึกษาชุมชนวัดพระบาทห้วยต้ม
อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน. การค้นคว้าแบบอิสระ ศศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
2544.
- บรรจบ ไมตรีจิตต์ และคณะ. โบสถ์วัดโพธิ์. กรุงเทพ : อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2542.
- บุญเกิด เหล่ามี. รูปแบบการอนุรักษ์ฟื้นฟูธรรมมาสน์โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนชาวไทย
ในภาคอีสาน. วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2552.
- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา และคณะ. ระเบียบวิธีวิจัยทางการท่องเที่ยว. กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือ
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549.
- _____. อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.
- บุญศรี พรหมมาพันธุ์ และกิตติพงศ์ วงศ์สุนทร. วิกฤตศรัทธาในทางพระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์
ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2539.
- บุปผา วงษ์พันธุ์ทา. การประเมินศักยภาพการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ อำเภอหัวหิน จังหวัด
ประจวบคีรีขันธ์. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544.
- เบญจา จันทร. แนวทางการพัฒนาตลาดดอนหวาย อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐมให้เป็นแหล่ง
ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่ :
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.
- ปรมาณูชิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน.
(พิมพ์ประกาศพระเกียรติคุณ “วันอดีตเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน” และดิถีคล้ายวัน
สิ้นพระชนม์สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณฺณสิริ) สมเด็จพระสังฆราช). กรุงเทพฯ
: สหธรรมิก, 2547.

- ประกอบศิริ ภักดีพิณีจ. ศักยภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนริมกว๊านพะเยา : กรณีศึกษาชุมชน บ้านร่องไฮ ตำบลแม่ใส อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.
- ประเวศ วะสี. รายงานการวิจัยเรื่องยุทธศาสตร์การวิจัยทางพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาสังคม. กรุงเทพฯ : ศูนย์คุณธรรม, 2545.
- ปวีรบรรต ธรรมมาปริชากร. เครื่องถ้วยวัดโพธิ์. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545.
- ปรีดา เจษฎารางกุล. รายงานการวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของกรรมการชุมชนกับการพัฒนาชุมชน ในเทศบาลเมืองคูคต อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2550.
- ปวีณา โทณแก้ว. ปัจจัยที่กำหนดรูปแบบการใช้จ่ายในการท่องเที่ยวภายในประเทศของคนไทย. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542.
- ป้อมศักดิ์ ทองเนื้อแข็ง. ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวต่อการเที่ยวชมบ้านควายไทย. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2544.
- ปิยาภรณ์ ณ เชียงใหม่. การเปิดรับข่าวสารเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของนักศึกษามหาวิทยาลัย เชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.
- เปรมจิต พรหมสารเมธี. การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมสำหรับนักท่องเที่ยว นานาชาติในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล. วิทยานิพนธ์ ปร.ด. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2553.
- ฝ่ายข้อมูลและสถิติ กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย. “ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม.” ทฤษฎีทางสังคมและวัฒนธรรม. 15 กรกฎาคม 2550<<http://www.dopa.go.th/>>. 4 มิถุนายน 2555.
- พงศธร เกษสำลี. งานเทศกาลประเพณีที่น่าสนใจทางการท่องเที่ยว. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยว แห่งประเทศไทย, 2531.
- พจนา สวนศรี. การจัดการท่องเที่ยวโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน. กรุงเทพฯ : มูลนิธิ อาสาสมัครเพื่อสังคม, 2540.
- พระกฤตพจน์ สุทธิจิตโต (หวานดี). บทบาทของเจ้าอาวาสที่มีต่อการพัฒนาสังคม : กรณีศึกษา จังหวัดสมุทรปราการ. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหามงกุฎราช วิทยาลัย, 2546.
- พระครูถิลาญาณสิทธิวัฒน์ (สมาน พรหมอยู่). วัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, 2549.
- พระครูปลัดสัมพิพัฑฒนพรหมจริยาจารย์ (บุญ). ประวัติวัดพระเชตุพนและตำนานพระพุทธรูปสำคัญ วัดพระเชตุพน. คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนจัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระฐาปนกิจโกศล (สุวัฒน์ อนุตตโร น.ธ.เอก) อดีตผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ณ ฌาปนสถานคุรุสภา วัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร วันอาทิตย์ที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2548. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, 2548.

- พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์. รูปแบบการสืบสานและการพัฒนาทำนองแหล่เทศน์มหาชาติภาคกลาง. วิทยานิพนธ์ ปร.ด. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2552.
- พระครูสุตวิสุทธิคุณ (พัด). รูปแบบการจัดการที่เหมาะสมวัดโสธรวรารามวรวิหารในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม จังหวัดฉะเชิงเทรา จากความเชื่อ พิธีกรรมของประชาชนเกี่ยวกับหลวงพ่อบุญรอดโสธร. วิทยานิพนธ์ ปร.ด. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2552.
- พระครูอุดมสังวร. หมวดสุขภาพ หมอยา (เภสัชบำบัด) หมอนวด (กายภาพบำบัด). เอกสารคู่มือวิทยากรแผนกทัศนศึกษา วัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์) กรุงเทพฯ : ม.ป.ป..
- พระครูอุดมสังวร (พระมหาอุดม อุตตมวีโร). “พระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม”. โพธิ์ต้น พระพุทธไสยาสน์ วัดโพธิ์. เอกสารคู่มือวิทยากรแผนกทัศนศึกษา วัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์). กรุงเทพฯ : ม.ป.ป..
- _____. วัดโพธิ์กับมรดกคดีไทย และจีน. เอกสารคู่มือวิทยากรแผนกทัศนศึกษา วัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์) กรุงเทพฯ : ม.ป.ป..
- พระคลัง (หน), เจ้าพระยา. สามก๊ก เล่ม 1. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2544.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : สือตะวัน, 2545.
- _____. พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). การปกครองพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2550.
- พระมหาขวัญ ธิรมโน. วัดอรุณราชวราราม : บทบาทการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของวัดที่ส่งผลต่อศรัทธาของประชาชน. วิทยานิพนธ์ ปร.ด. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2553.
- พระมหานพคุณ ไพโรจน์. ทัศนคติของพระภิกษุต่อการบริหารงานวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร. สารนิพนธ์ ปร.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีปทุม, 2550.
- พระมหานพพร อภาธรโร. รายงานการศึกษาอิสระ เรื่องการบริหารกิจการคณะสงฆ์ วัดอรุณราชวราราม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549.
- พระมหาประสิทธิ์ รอมพิมาย. รายงานการวิจัยเรื่องบทบาทของวัดและพระสงฆ์ในยุคปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538.
- พระมหารัตนพล ก้านเพชร. บทบาทพระสงฆ์ต่อการสร้างชุมชนเข้มแข็ง ศึกษาเฉพาะกรณี พระสงฆ์กลุ่มสหธรรมเพื่อการพัฒนาในจังหวัดสุรินทร์. ปริญญาโท ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี, 2547.
- พระยา (พร เดชะคุปต์) โบราณราชธานี. สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ : กองวิชาการและแผนกวัฒนธรรม, 2503.
- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม 2. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2548.

- พัชรพรรณ ภูคาพิน. ความพร้อมในการพัฒนาพื้นที่รอบเขื่อนป่าสักชลสิทธิ์เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2545.
- พิชิต คำพลงาม. พระสงฆ์กับการพัฒนาท้องถิ่น กรณีศึกษาอำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เลย : มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, 2549.
- พินิจ ลาภธนานนท์. 30 พระสงฆ์นักพัฒนาเด่นในภาคอีสาน พ.ศ. 2546-2547 : ชีวิตและการทำงาน. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- พิมพรรณ ขอดเผื่อ. การจัดการสถานพักแรมราคาประหยัด : กรณีศึกษาศูนย์ฝึกอบรมและปฏิบัติการสาขาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวสถาบันราชภัฏเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544.
- พุทธรักษ์ พิจิตร. ศักยภาพการท่องเที่ยวในด้านการแข่งขันและเป็นตลาดท่องเที่ยวแห่งใหม่ของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.
- เพ็ญทิพย์ ชัยพัฒน์. จิตวิทยาการจูงใจและการรับรู้. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2549.
- เพ็ญสุภา สุขคตะ. การศึกษาภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถวัดนางนองวรวิหาร. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.
- เพียงจันทร์ ลิขิตเอกราช. การกระจายรายได้จากการท่องเที่ยว : กรณีศึกษางานนมกรรมไม้ดอกไม้ประดับในจังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2535.
- มงคลรัตน์ ปิยะนันท์. สถานภาพและบทบาทขององค์กรสาธารณประโยชน์ในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนอย่างยั่งยืน. วิทยานิพนธ์ ปร.ด. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2551.
- มหาเถรสมาคม. เอกสารสรุปสาระเกี่ยวกับกฎหมายที่เกี่ยวกับสงฆ์. กรุงเทพฯ : มหาเถรสมาคม, 2551.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 24. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2548.
- มหาวิทยาลัยบูรพา. “ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม.” ทฤษฎีทางสังคมและวัฒนธรรม. 15 กรกฎาคม 2552 <<http://www.huso.buu.ac.th/cai/Sociology/225101/Lesson13/>> 4 มิถุนายน 2555.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. “แนวทฤษฎีทางมานุษยวิทยา ก่อนสมัยใหม่ และสมัยใหม่กับการศึกษาสังคมไทย.” ทฤษฎีมานุษยวิทยา. 26 พฤศจิกายน 2551 <[http://www.stou.ac.th/Thai/Grad study/Loadtext/Content/12703-3.doc](http://www.stou.ac.th/Thai/Grad%20study/Loadtext/Content/12703-3.doc)>. 4 มิถุนายน 2555.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระพุทธศาสนาในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. ประติมากรรมและภาพพิมพ์ สมุดภาพประติมากรรมกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : คณะจิตรกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525.

- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. เอกสารการสอนชุดวิชาความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 6. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2547.
- _____. เอกสารการสอนชุดวิชาพฤติกรรมผู้บริโภค (Consumer behavior) หน่วยที่ 1-7. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2539.
- มูลนิธิชัยพัฒนา. “พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว,” พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. 6 ธันวาคม 2551.<www.chaipat.or.th> 4 มิถุนายน 2555.
- มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 2544.
- ยศ สันติสมบัติ. มนุษย์กับวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 3. แก้ไขเพิ่มเติม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544.
- ยศ สันติสมบัติ และคณะ. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ทางความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร. เชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์, 2544.
- ยูวดี นิรันดร์ตระกูล. ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ในประเทศไทย พ.ศ. 2548-2549. กรุงเทพฯ : จุลสารการท่องเที่ยว, 2547.
- ยูวัฒน์ วุฒิเมธี. การพัฒนาชุมชนจากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ. กรุงเทพฯ : บางกอกบล็อก, 2534.
- เยาวนิศ เต็งไตรรัตน์. เที่ยววัดอย่างไรให้สนุก. 12 กรกฎาคม 2554
<<http://www/travel.sanook.com>> 4 มิถุนายน 2555.
- ระพีพรรณ ทองหล่อ และคณะ. การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวแบบครบวงจร. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2548.
- รัชวิภา ตาลพันธ์. สถานการณ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ในประเทศไทย. เอกสารเผยแพร่. กรุงเทพฯ : กองงานอนุรักษ์และฟื้นฟู การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2540.
- รัฐติยา หิรัญยาค. แนวทางการพัฒนาเพื่อเพิ่มศักยภาพหมู่บ้านวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว : กรณีศึกษาบ้านหนองขาว อำเภอน้ำมวง จังหวัดกาญจนบุรี. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544.
- ราชบัณฑิตสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2546.
- ราไพพรรณ แก้วสุริยะ. หลักการพัฒนากิจกรรมท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน. เอกสารประกอบการบรรยาย. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2547.
- รุ่งรัตน์ หัตถกรรม. แนวทางการพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวใหม่ ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.
- วรรณอุบล อภิชัย. การบูรณาการอังกฤษและเนื้อหาวิชาในการสอนวิชาการจัดการท่องเที่ยวในเชิงอนุรักษ์สำหรับนักศึกษาในระดับอุดมศึกษา. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544.
- วรรณ วังวานิช. ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539.
- วรัญญู เวียงอำพล. การจัดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ วท.ม. กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2546.

- วัชรีย์ วัชรสินธุ์. การศึกษาการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534.
- . วัดพระเชตุพน มัชฌิมประเทศอันวิเศษในชมพูทวีป. กรุงเทพฯ : มติชน, 2548.
- วัดพนัญเชิงวรวิหาร. ประเพณีและกิจกรรม วัดพนัญเชิงวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา งานสมโภชพระพุทธไตรรัตนนายก. พระนครศรีอยุธยา : เทียนวัฒนาพรินท์ติ้ง, 2550.
- วัดพระเชตุพน. งานมัสการพระพุทธไสยาสน์ ประจำปี 2525. กรุงเทพฯ : ศิวพร, 2525.
- . จารึกวัดโพธิ์ : มรดกความทรงจำแห่งโลก. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พรินติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, 2554.
- วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. สามเดือนในเซตวัน. กรุงเทพฯ : กรสยามเทรดดิ้ง, 2539.
- วันเพ็ญ เบอร์เนทท์. ปัจจัยที่มีผลต่อความพึงพอใจโดยรวมจากการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวต่างชาติที่มาเที่ยวในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์). วิทยานิพนธ์ บธ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2549.
- วันสาด ศรีสุวรรณ. รูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ลุ่มน้ำตาปี. วิทยานิพนธ์ ปร.ด. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2552.
- วาริน ลิ้มวัฒนา. ไหว้พระ 9 วัดหลวง และพระใหญ่ศักดิ์สิทธิ์ 9 วัด. กรุงเทพฯ : ชาร์น้ำใจ, 2550.
- วิกิพีเดียออนไลน์. “แผนภูมิการตรวจสอบ 3 มุม (The Triad) ตามแนวคิดเฮเกล,” ประวัติฉบับลิว เอฟ เฮเกล. 21 มีนาคม 2553<www.wikipedia.com> 4 มิถุนายน 2554.
- วีรชัย มงคลพันธ์. ความต้องการและความพร้อมของประชาชนท้องถิ่นในการเข้าร่วมพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในเขตอุทยานแห่งชาติแม่ปิง อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542.
- ศมา ณ ระนอง. การจัดการด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชนท้องถิ่น : ศึกษาเฉพาะกรณี : ชุมชนคีรีวง ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช. วิทยานิพนธ์ พช.ม. กรุงเทพฯ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.
- ศานติ-นวรรตน์ ภัคดีคำ. “ภาพสลักหินเรื่องห้องสินในซุ้มประตูจีน วัดพระเชตุพนฯ,” วัดโพธิ์กับมรดกคดีไทย และจีน. 29(4) ; ตุลาคม - ธันวาคม, 2546.
- . “จิตรกรรมฝาผนังเรื่องสามก๊ก ณ เก๋งจีนในสวนมิสสกวัน วัดพระเชตุพนฯ,” วัดโพธิ์กับมรดกคดีไทย และจีน. 29(4) ; ตุลาคม - ธันวาคม, 2546.
- ศิริพันธุ์ ไพโรจน์รัตน์. ความพร้อมของผู้นำองค์การบริหารส่วนตำบลในการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดเชียงราย. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543.
- ศุภศักดิ์ ชื่นศิริ. การพัฒนาตลาดนัดธนบุรี สนามหลวง 2 เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี, 2547.
- ศุภิสรา ประเสริฐ. แนวทางและรูปแบบการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการพัฒนาชนบทธรรมนิยม ประเพณีกลุ่มชาติพันธุ์อุษาคเนย์เพื่อการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิ. วิทยานิพนธ์ ปร.ด. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2551.

- ศูนย์ชุมชนส่งเสริมวัฒนธรรมไทย วิทยาลัยครูธนบุรี. ธนบุรี ถิ่นของเรา. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2521.
- สกันธ์ ภู่งามดี. จิตรกรรมสร้างสรรค์. กรุงเทพฯ : วาดศิลป์, 2545.
- สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. “สภาพแวดล้อมทางสังคมกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์,” การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. 26 พฤศจิกายน 2551
<<http://isc.ru.ac.th/data/ps000366.doc>> 4 มิถุนายน 2554.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฤทธิ). พระธรรมเทศนาเรื่องปฏิสังขรณ์ภิกขา. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2542.
- สมหวัง วิทยาปัญญาพันธ์. รายงานการวิจัยเรื่องการบริหารความพึงพอใจลูกค้าเชิงพุทธ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.
- สมาน พรหมอยู่ (พระครูกลยาณสิทธิวัฒน์). เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2549.
- ส่องบุญ ปักปันเพชร. แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมชนเผ่าเย้า (อิวเมี่ยน) กรณีศึกษา : บ้านห้วยชมพู อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย. การค้นคว้าแบบอิสระ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรังสิต, 2551.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. การพัฒนาชุมชนแบบจัดการ. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- _____. ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- _____. ทฤษฎีสังคมวิทยา เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.
- สาคริน บุญพิทักษ์. กิจกรรมการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบยั่งยืนกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของแม่บ้านแม่กำปอง ตำบลห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ รศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2546.
- สาธิต กฤตลักษณ์. ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษารูปแบบการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนาโบราณสถานในเขตทุ่งกุลาร้องไห้โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน. วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2551.
- สามพร มณีไมตรีจิต. บทบาทวัฒนธรรมไทยกับการท่องเที่ยว. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ โครงการสืบสานวัฒนธรรมไทย ภูมิไทย นิยมไทย ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2539.
- สำนักข่าว กรมประชาสัมพันธ์. ประมวลพระบรมราโชวาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : ฝ่ายการพิมพ์ ศูนย์ผลิตเอกสารและเผยแพร่ สำนักพัฒนาการประชาสัมพันธ์ กรมประชาสัมพันธ์, 2542.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ทิศทางแผนพัฒนาฉบับที่ 11. เอกสารประกอบการประชุมประจำปี 2553. กรุงเทพฯ : สศช., 2553.
- _____. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 – 2554). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พัฒนาหลักสูตร, 2549.

- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. การอนุรักษ์และพัฒนา
กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อม, 2547.
- สำนักพิมพ์ธารน้ำใจ. หนังสือคู่มือทำบุญมหามงคล ถวายพระพร 60 ปี ครองราชย์
ไหว้พระ 9 วัดหลวงและพระใหญ่ศักดิ์สิทธิ์ 9 วัด. กรุงเทพฯ : ศิลป์สนองการพิมพ์,
2550.
- สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. ประชุมหมายรับสั่ง ภาค 4 ตอน 1 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. 1186-1203. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2536.
- สำนักวัฒนธรรม กีฬา และการท่องเที่ยว กรุงเทพมหานคร. หนังสือสรุปงานสัปดาห์ส่งเสริม
พระพุทธศาสนา เนื่องในเทศกาลวันวิสาขบูชา. กรุงเทพฯ : วันโพ้นเดย์, 2551.
- สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ :
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2538.
- สุญาดา สุนทรสารทูล. รูปแบบความร่วมมือของบ้าน วัด โรงเรียนและชุมชน ในการสร้างภูมิคุ้มกัน
ทางวัฒนธรรมแก่เด็กและเยาวชนในเขตปริมณฑลกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ ปร.ด.
มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2552.
- สุพรรณิ ไชยอำพร. การวิจัยเชิงคุณภาพ : แนวความคิด วิธีการ และการประยุกต์ใช้. กรุงเทพฯ
: คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2552.
- สุพล ชัยทร. การพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบโฮมสเตย์ ของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวเวียง
และลาวโซ่งในภาคกลางของประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ ปร.ด. มหาสารคาม :
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2552.
- สุภางค์ จันทวานิช. วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2547.
- สุภาพร มากแจ้ง. รายงานการวิจัยเรื่องรูปแบบและกระบวนการจัดการศึกษาและการเผยแพร่
ศาสนธรรม : กรณีศึกษา 9 วัด. กรุงเทพฯ : ศูนย์คุณธรรม, 2547.
- สุรศักดิ์ พิมพ์เสน และศุภชัย สิงห์ยะบุศย์. ศักยภาพด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของ
ชุมชนผู้ไทบ้านโพน. รวมบทความวิจัย. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย,
2552.
- เสรี วังสีไพจิตร. จุดหักเหของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ชนวนให้เกิดขบวนการนิเวศวิทยาทางการเมือง.
กรุงเทพฯ : วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, 2533.
- _____. ท่องเที่ยวไทยในทิศทางที่ยั่งยืน. เอกสารประกอบโครงการอบรมผู้นำเยาวชนเพื่อการ
อนุรักษ์พิทักษ์ท่องเที่ยวไทย ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย,
2537.
- เสาวณิต วิงวอน. วิเคราะห์พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมราชูปถัมภ์.
กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2540.
- หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 4. หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1197.

- อนูมานราชธน, พระยา. ประเพณีไทยเกี่ยวกับเทศกาลสงกรานต์. พระนคร : สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ สำนักวัฒนธรรมทางระเบียบประเพณี, 2500.
- อมรา พงศาพิชญ์. ความหลากหลายทางวัฒนธรรม (กระบวนการทัศน์และบทบาทในประชาสังคม). พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- อรพิน บุญเยี่ยม. การศึกษาความคิดเห็นเกี่ยวกับการมาเที่ยวในวัดพระศรีสรรเพชญ์. พระนครศรีอยุธยา : สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, 2544.
- อลิศรา มีนะกนิษฐ. “พระอารามหลวงในชุมชนเมืองของไทย : วัดโพธิ์กับการเปลี่ยนแปลง A Royal Temple in the Thai Urban Landscape: Wat Pho and Its Changes,” วารสารเกษตรศาสตร์ สาขาสังคมศาสตร์. 21 : 41 – 55 ; มกราคม – มิถุนายน, 2543.
- อาธิป เหมือนสุดใจ. การประยุกต์ใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ในการวางแผนใช้ที่ดินเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเกาะช้าง จังหวัดตราด. วิทยานิพนธ์ วท.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2541.
- อารุจ ปรีดิยาพันธ์. อิทธิพลศิลปะจีน และภาพสะท้อนเกี่ยวกับวิถีชีวิตชาวจีนในงานจิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) กรุงเทพมหานคร. สารนิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.
- อาแว มะแส. เอกสารประกอบการสอนเรื่องทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา. หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2552.
- อำนาจ บัวศิริ. “พระราชบัญญัติควบคุมเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ พ.ศ.2551,” กฎหมายเกี่ยวกับสงฆ์. 21 มีนาคม 2552<www.kohmai.com> 4 มิถุนายน 2554.
- Abbinnett Ross. Culture & Identity : Critical Theories. London : Sage Publications Ltd., 2003.
- Alisara Menakanit. A Study on A Royal Temple in the Thai Urban Landscape : Wat Pho and Its Changes. United States of America: Texas University, 1999.
- Angsana Boonyobhas. “Tourism Planning Concept for KoSamui, Thailand : A Sustainable Environment Development Approach,” Dissertation Abstracts International. 57(6) : 2701 - A ; December, 1996.
- Anongluk Sripen, Visanee Siltrakul and Marisa Koseyayothin. “The spirit shrine : Form of conservation, revival, belief, ceremony and architecture in Bangkok Metropolitan,” European Journal of social sciences. 11(3), 2009.
- Aspinall, Alison Jean, “Communities in Change : Social Sustainability and Tourism Development,” Maters Abstracts International. 45(1) : 131 ; February, 2007.
- Barnard,Alan. History and Theory in Anthropology. Cambridge, 2000.

- Bellwood, Peter. Man's Conquest of the Pacific; the Prehistory of Southeast Asia and Oceania. Oxford, 1978.
- Brandura Albert. Social Learning Theory. New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1977.
- BreakingNews. แนวโน้มการท่องเที่ยวโลก.
<www.moneychannel.co.th/Menu5/BreakingNews/> 9 July 2012.
- Brodbeck, May (ed). Reading in the Philosophy of the Social Sciences. London : Collier-Macmillan Ltd, 1970.
- Brown, Radcliffe. Structure and Function in Primitive Society. United States of America : Pearson Education, Inc. 1964.
- Byron Johnson. A Study on Role of Sri Venkateswara Temple in India. United States of America : Baylor University, 2000.
- Casellas, Antonia P. "The Barcelona Model Agents, Policies and Planning Dynamics In Tourism Development," Dissertation Abstracts International. 64(6) : 2282 - A ; December, 2003.
- Coltman, M. Michael. Tourism Marketing. New York : Van Nostrand Reinhold, 1989.
- Cork, Carolyn. Community-managed Ecotourism : A Feasibility Survey in Phnom Baset, Cambodia. Master's Thesis Canada : University of Calgary Canada, 1996.
- David G. Perry. Social Learning Theory. New Jersey : Prentice-Hall, Inc., 1984.
- Diedrich, Amy. "Assessment of the Impacts of Tourism Development in Coastal Communities in Belize," Dissertation Abstracts International. 67(11) : 295 ; May, 2007.
- Durkheim, Emile. Reformation of Sociology. London : Sage Publications Ltd. Son, CrAwfords Ville, 1950.
- . Elementary Forms of the Religious Life. London : Sage Publications Ltd. Son, CrAwfords Ville, 1961.
- Edward, B. Tylor. Researches in to the Early History of Mankind and the Development of Civilization Paul Buchanan. Chicago : University of Chicago Press, 1984.
- Feigl, Herbert and May Brodbeck (eds). Reading in Philosophy of Science. New York : Appleton-Century-Crofts, Inc, 1953.
- Greenwood, J. Davydd. Cultural by the Pound : An Anthropological Porspective on Tourism as Cultural Commoditization. Philadelphai : University of Pennsylvania Pass, 1982.
- Griswold Wendy. Culture and Societies in a Changing World. 2nded. London : Sage Publications Ltd, 2004.

- Guin Raiford & Cruz Zaragoza Omayra. Popular Culture : A Reader. London : Sage Publications Ltd, 2005.
- Harvis, Marvin. The Rise of Anthropological Theory. Holt, Rhinehart & Winston, 1968.
- Haviland, Willam A. Anthropology. Holt Rhinehart & Winston, 1974.
- Higham, Charles. The Archeology of Mainland Southeast Asia. Cambridge, 1989.
- Holloway, J. Christopher. The Business of Tourism. Plymouth : Macdonald and Evens Ltd., 1998.
- Howell, W. David. Passport : An Introduction To The Travel And Tourism Industry. 2nd ed. Western : N.P. South Western Publishing, 1993.
- Hoy, Tarter, and Witkoskie. Ethics in organization. United States of America : Pearson Education, Inc., 1992.
- Hurbert, Diana H. "Learning From Those Who Have Gone Before : Three Case Studies of Planning Strategie to Manage Tourism as Development in the Western United States," Maters Abstracts International. 41(2) : 407 ; April, 2003.
- Huyghe,Rene. La rousse Encyclophedia of Prehisroric and Ancient Art. Paul Hamlin, 1962.
- Janett Philp and David Merser. A Study on Commodification of Buddhism in Contemporary Burma. Australia : Latrobe University, 1999.
- Keesing, Felix M. Cultural Anthropology: The Science of Custom. Holt : Rhinehart & Winston, 1958.
- Keesing, R.M.&F.M. Keesing. New Perspectives in Cultural Anthropology. Holt : Rhinehart & Winston, 1958.
- Kenichi Ohmae. The Mind of the Strategist. New York : McGraw-Hill1, 1982.
- Ladda Hongsuraphan. "An Appropriate Model of Conservation Revival and Development for the Cultural Forest of Temples in Northeastern Thailand by Community Participation," The Social Science. 4(5) ; 428 - 433, 2009.
- Liu, Abby Yi-chun. "Human Resources Development and Planning for Tourism : Case Studies From PR China and Malaysia," Dissertation Abstracts International. 63(8) : 2934 - A ; February, 2006.
- Lu, Shiau-Yun. "Control Power, Tourism Development and Conservation : Planning an Island with a Traditional Culture," Dissertation Abstracts International. 67(4) : 203 ; October, 2006.
- Malefijt, Annemarie de Waal. Images of Man. Alfred A.Knopf, 1974.

- Mark D. Regnerus. A Study on Religious Influences Affecting Youths' Educational Performance in Disadvantaged Communities. United States of America : Baylor University, 2002.
- Marvasti B. Amir. Qualitative Research in Sociology. London : Sage Publications Ltd, 2004.
- Mcintoch, W. Robert, and R. Charle, S. Goeldner. Tourism Principles, Practices, Philosophies. 5th ed. New York : John Wiley and Sons Inc., 1989.
- McRobbie Angela. The Use of Cultural Studies. London : Sage Publications Ltd., 2005.
- Mill, Robert Christie. Tourism The international Business. New Jersey : Prentice Hall, 1990.
- Mitz, Robyn. "A community's Perspective on Tourism Development", Maters Abstracts International. 45(3) : 72 ; June, 2007.
- Mongkhonrat Piyanan. "The Status and Roles of Public Benefit Organizations in Social and Cultural Changes for Thailand," The Social Science. 3(3) ; 256 - 260, 2008.
- Neal, Janct D. How Torism Services Impact Travelers's Quality of Life (OOL) : A Macromarketing Persectiver. 2004.
<<http://www.ttra.com/pub/uploads/024.Pdf>>, 2005.
- Netting, Robert Mc C. Cultural Ecology. The Benjamin / Cummings Pub Co, 1977.
- Neuman W. Lawrence. Basics of Social Research : Qualitative and Quantitative Approaches. 2nd ed. United States of America : Pearson Education, Inc., 2007.
- Norton Anne. 95 Theses on Politics, Culture & Methods. United States of America : Vali-Ballou Press, 2004.
- Pamela, A. Wight. "Ecotourism Accommodation Spectrum Does Supple Match Demand," Tourism of Management. 18(4) : 209 - 219, 1997.
- . "North America Ecotourisms : Market Profile and Trip Characteristics," Journal of Travel Research. 34(4) : 100 – 104 ; May, 1996.
- Philip FeifanXie & Geoffery Wall. Authenticating Cultural Tourism : Foll Villages in Hainan, China. Canada : University of Waterloo (Canada), 2001.
- Phrakrupariyatsarakan. "Cultural Combination of Basic Beliefs of Buddhism, Brahman and Spirit Worship Towards the Stability of the Isan Community," European Journal of Social Science. 10(3) ; 462 - 467, 2009.

- Phrakhrusutawisutthikun Phad. "Suitable Management Model for Economic , Social and Cultural Development Derived from Beliefs and Rites on PraBuddha Sothorn in Chachoengsao Province," Journal of Social Science. 6(3) ; 4 - 7, 2010.
- Pond, Kathleen Lingle. The Professional Guide : Dynamice of Tour Guiding. New York : Van Nostsand Reinhold, 1993.
- Radcliffe-Brown. Structure and Function in Primitive Society. United Kingdom : Sage Publication Ltd., 1964.
- Rogers M. Everett. Diffusion of Innovations. 5th ed. United States of America : Free Press, 2003.
- Salkind J. Neil. An Introduction to Theories of Human Development. United Kingdom : Sage Publication Ltd., 2004.
- Sathit Krittaluck. "The Procedure of Management and Preservation of Archeological Sites in Thung Kula Rong Hai Community in Northeastern Thailand," The Social Science. 4(1) ; 76 - 80, 2009.
- SchreyÖgg, Astrid. Eine Einführung in Die Praxis und Ausbildung. New York : Campus, Frankfurt Coaching, 1996.
- Scott, John T. Purposive Diversification and Economic Performance. New York : Cambridge University Press, 1993.
- Smith, L. Valene. Hosts and Guests : The Anthropology of Tourism. 2nd ed. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1989.
- Smith Jason W. Foundations of Archeology. Glencoe : 1975.
- Stem, Caroline Jeanine. "The Role of Local Development in Protected AreaManagement : A Comparative Case Study of Ecotourism in Costa Rica," Dissertation Abstracts International. 62(7) : 3009 – B ; January, 2002.
- Steven, W. Richards. An Empirical Assessment of Ecotourism Destination Image of The Central Balkan National Park in Bulgaria. Ohio : The Ohio State University, 1990.
- Stevens, Laurce. Guide to Starting and Operating A Successful Travel Agency. 3rd ed. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1990.
- Surasit Kraisin. "Deserted Buddhist Monasteries in Northeastern Thailand : A Study on Their Crises, Guidelines for Restoration and Development through Communities' Participation," European Journal of Social Science. 9(4) ; 312 - 315, 2009

- Suyada Suntornsaratoon. “The Collaboration of Family, School, Temple and Community Towards Creating Cultural Immunity for Youths in Bangkok Metropolitan Area,” European Journal of Social Science. 10(3) ; 456 - 461, 2009.
- Swarbrooke, J. Sustainable Tourism Management. London : CABI Publishing, 1999.
- Thomas Y.Crowell. Culture Man & Nature; an Introduction to General Anthropology. United States of America : Crowell, 1971.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
รายนามผู้ทรงคุณวุฒิและผู้ให้สัมภาษณ์

รายนามผู้ทรงคุณวุฒิ

1. ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. กาญจนา นาคสกุล
ราชบัณฑิตสำนักศิลปกรรม ราชบัณฑิตยสถาน
นายกสมาคมครุภาษาไทยแห่งประเทศไทย
2. รองศาสตราจารย์ ดร. ปราณี ศิริจันทร์พันธ์
นายกสตรีวัตระฆังสมาคม
อดีตนายกสมาคมนักแปลและล่ามแห่งประเทศไทย
3. ดร.พรเพ็ญ ตันประเสริฐ
รองคณะบดีฝ่ายวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี

รายนามผู้ให้สัมภาษณ์

- กิ่งแก้ว วานิชกุล ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดพระเชตุพน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ห้องสมุด ว.ผ.ต. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2555.
- เกรียงไกร โอบารพันธ์สกุล ประธานชุมชนท่าเตียน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ห้องสมุด ว.ผ.ต. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2555.
- ฉันทนา พึ่งสาย พนักงานจำหน่ายสินค้าภายในวัด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ร้านจำหน่ายของที่ระลึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2555.
- ธนกร ปานไย พชร.วัดพระเชตุพน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ลานจอดรถ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 17 มกราคม 2555.
- ธีรชาติ วิสุทธิ์เนตรสกุล พนักงานรักษาความปลอดภัย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระวิหารพระพุทธไสยาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 17 มกราคม 2555.
- บุญเรือง นาคทรัพย์ เจ้าหน้าที่จำหน่ายดอกไม้-ธูป-เทียนทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระวิหารพระพุทธไสยาส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 17 มกราคม 2555.
- ปรีดา ตั้งตรงจิตร ผู้อำนวยการโรงเรียนนวดแผนโบราณวัดโพธิ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ห้องสมุด ว.ผ.ต. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 18 มกราคม 2555.
- พ.จ.อ. สุวรรณ คำแหงวงศ์ เลขานุการชมรมศิษย์เก่าวัดโพธิ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 27 มกราคม 2555.
- พรชัย พลฤษสุนทรชัย พนักงานจำหน่ายสินค้าภายในวัด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ร้านจำหน่ายของที่ระลึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2555.
- พระครูปลัดวิมลสิทธิวัฒน์ เลขานุการเจ้าคณะเหนือ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 22 มกราคม 2555.
- พระครูโรจน์สังฆาราม ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 27 ธันวาคม 2554.
- พระครูวินัยธรมงคลคุณ ไพโรจน์ เลขานุการเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 19 มกราคม 2555.
- พระครูวินัยธรมานพ ปาละพันธ์ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ห้องประชุมยลนทีโรงเรียนสตรีวัดระฆัง เมื่อวันที่ 9 ธันวาคม 2553.

- พระครูวินัยธรอัฐพร เลขานุการเจ้าคณะกลาง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิธัญญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่คณะ น.16 เขตสังฆาวาส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 20 มกราคม 2555.
- พระครูสังฆรักษ์เพชรกำแพง เลขานุการเจ้าคณะเหนือ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิธัญญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่คณะ น. 1 เขตสังฆาวาส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 18 มกราคม 2555.
- พระครูอุดมสังวร ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ที่คณะ น. 13 วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 25 มกราคม 2555.
- พระธรรมปัญญาบดี เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิธัญญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 24 มกราคม 2555.
- พระธรรมวิมลมุณี ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิธัญญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่คณะ น. 4 วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2554.
- พระปลัดสุวัฒน์ศิลปคุณ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิธัญญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระวิหารพระพุทธไสยาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 27 มกราคม 2555.
- พระมหาทิตติศักดิ์ ฐานจาโร ผู้อำนวยการโรงเรียนพระอภิธรรม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิธัญญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 28 มกราคม 2555.
- พระมหาชนะ เขมจิตโต ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิธัญญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระวิหารพระพุทธไสยาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 26 มกราคม 2555.
- พระมหาธิติ พิมพ์เสน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิธัญญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 29 มกราคม 2555.
- พระมหาธีรานุวรรตน์ ธนธิตี ผู้ช่วยผู้อำนวยการ โรงเรียนพุทธศาสนาวินอาทิตย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิธัญญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 29 มกราคม 2555.
- พระมหานพรัตน์ อภิขชโว พระมัคคุเทศก์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิธัญญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระระเบียงพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 22 มกราคม 2555.
- พระมหานรินทร์ พระเจ้าหน้าที่ดูแลพระอุโบสถ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิธัญญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 23 มกราคม 2555.
- พระมหาประจวบ ยุตโตโยโค กรรมการบริหารวัด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิธัญญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระระเบียงพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 22 มกราคม 2555.
- พระมหาประเชิญ ปลูกอุโธ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิธัญญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระวิหารพระพุทธไสยาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 29 มกราคม 2555.
- พระมหามนตรี วิสุทมิหนตี รองผู้อำนวยการฝ่ายปกครอง โรงเรียนบาลีสหัชิต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิธัญญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 30 มกราคม 2555.
- พระมหาลักษณ์ อารทวิริโย เลขานุการสำนักเรียนบาลี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิธัญญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 30 มกราคม 2555.

- พระมหาวรุดดี ชิตธมโม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระอุโบสถ
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 31 มกราคม 2555.
- พระมหาวิจิตร นวทตมโน ที่ปรึกษาผู้อำนวยการโรงเรียนบาลีสาธิต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิฐฎา
เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่โรงเรียนบาลีสาธิตวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 31 มกราคม
2555.
- พระมหาวิเชียร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่สำนักงานกลางวัดพระเชตุพน
วิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 31 มกราคม 2555.
- พระมหาสำเร็จ อาภสสุโร ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์,
พชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
เมื่อวันที่ 26 มกราคม 2555.
- พระมหาอุดม ปญญาโณ รองผู้อำนวยการฝ่ายธุรการ โรงเรียนบาลีสาธิต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์,
พชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่โรงเรียนบาลีสาธิตวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
เมื่อวันที่ 26 มกราคม 2555.
- พระราชวชิราภรณ์ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิฐฎา
เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม 2554.
- พระราชเวที ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิฐฎา
เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2554.
และ 15 กุมภาพันธ์ 2555.
- พระวิเชียรธรรมคุณาธาร ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์,
พชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 24
มกราคม 2555.
- พระศรายุ วชิรญาโณ เลขานุการโรงเรียนพุทธศาสนาวินิตยัตถ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิฐฎา
เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่โรงเรียนพุทธศาสนาวินิตยัตถ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 23
มกราคม 2555.
- พระสมนึก ฐิตาจาโร รองผู้อำนวยการฝ่ายวางแผนฯ โรงเรียนบาลีสาธิต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์,
พชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่โรงเรียนบาลีสาธิตวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
เมื่อวันที่ 30 มกราคม 2555.
- พระอมรสฐี ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิฐฎา
เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 24 มกราคม 2555.
- พระอดุลครณารักษ์ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ผู้อำนวยการโรงเรียนบาลีสาธิต
เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 28 มกราคม 2555
- ไพฑูรย์ ทองศรี พนักงานร้านจำหน่ายสินค้าภายในวัด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พชรี ลิธิฐฎา
เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ร้านจำหน่ายของที่ระลึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 21
มกราคม 2555.
- มนตรี ศิลสุกตล ศิษย์เก่าวัดโพธิ์ ชมรมข่าวกันบาตร กรรมการบริหารวัดฝ่ายเหรียญก เป็นผู้ให้สัมภาษณ์,
พชรี ลิธิฐฎา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ห้องสมุด ว.ผ.ต. วัดพระเชตุพน
วิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 18 มกราคม 2555.

- ยศ จรียนันท์ทวิรกุล มัคคุเทศก์นำเที่ยวภายในวัด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิณีฐญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ลานพระมหาเจดีย์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2555.
- ระวีพรรณ คำแหงวงศ์ จำหน่ายบัตรผ่านประตู เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิณีฐญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ช่องจำหน่ายบัตรผ่านประตูวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2555.
- วราเทพ ดำรงปัญญาวงศ์ พนักงานจำหน่ายสินค้าภายในวัด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิณีฐญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ร้านจำหน่ายของที่ระลึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 21 มกราคม 2555.
- วิภาพรรณ ชูทรัพย์ ผู้อำนวยการโรงเรียนตั้งตรงจิตรพณิชยการ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิณีฐญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ห้องสมุด ว.ผ.ต. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 20 มกราคม 2555.
- วิมลรัตน์ รัตนประกาย พนักงานจำหน่ายสินค้าภายในวัด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิณีฐญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ร้านจำหน่ายของที่ระลึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 20 มกราคม 2555.
- สมบัติ ศิลสาร ศิษย์เก่าวัดโพธิ์ ชมรมข่าวกันบาตร อดีตพระครูปลัดวัดพระเชตุพน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิณีฐญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ห้องสมุด ว.ผ.ต. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 18 มกราคม 2555.
- สมบูรณ์ ไอยรางกูร ชมรมข่าวกันบาตร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิณีฐญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ห้องสมุด ว.ผ.ต. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 21 มกราคม 2555.
- สามารถ กุญแจทอง พนักงานทำความสะอาดและเจ้าหน้าที่พิธีกรรม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิณีฐญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 20 มกราคม 2555.
- สุกัลยานุรักษ์ อิลเลิศ พนักงานมูลนิธิทุนพระพุทธรูปยออดฟ้า เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิณีฐญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่สำนักงานกลางวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 17 มกราคม 2555.
- สุรินทร์ ใจบุญ ศิษย์เก่าวัดโพธิ์ ชมรมข่าวกันบาตร กรรมการบริหารวัดฝ่ายบุคคล อดีตเลขานุการ เจ้าคณะภาค 4 เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิณีฐญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ห้องประชุมยลนที โรงเรียนสตรีวัดระฆัง เมื่อวันที่ 17 มกราคม 2555.
- สุลาวัลย์ แสบัว พนักงานนวด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิณีฐญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศาลานวด วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 21 มกราคม 2555.
- สุวรรณ ถนอมรูป พนักงานจำหน่ายสินค้าภายในวัด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิณีฐญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ร้านจำหน่ายของที่ระลึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 20 มกราคม 2555.
- โสภิตา ณ นคร เจ้าหน้าที่ทำบัญชี/ตักบาตรสตางค์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิณีฐญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่พระวิหารพระพุทธไสยาส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 17 มกราคม 2555.
- อนุสรณ์ ใหญ่ถ้อย พนักงานจำหน่ายสินค้าภายในวัด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิณีฐญา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ร้านจำหน่ายของที่ระลึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 21 มกราคม 2555.

อุทัย ทองจีบ จำหน่ายบัตรผ่านประตู เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พัชรี ลิขิตฐา เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่ช่องจำหน่ายบัตรผ่านประตูวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2555.

ภาคผนวก ข
หนังสือขอความอนุเคราะห์

ที่ ศธ ๐๕๓๐.๔๑/ว๒๖๓

คณะวัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ตำบลตลาด อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม ๔๔๐๐๐

๑๖ มกราคม ๒๕๕๕

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นิสิตเก็บข้อมูลภาคสนาม
นมัสการ

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. โครงการวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ชุด
๒. แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วยนางสาวพัชรี ลิธิฐฎา นิสิตระดับปริญญาเอก คณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ โดยมี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทรงคุณ จันทจร เป็นประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และ ดร.พระครูวินัยธร มานพ ปาละพันธ์ เป็นกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ในการนี้ คณะวัฒนธรรมศาสตร์พิจารณาแล้วเห็นว่าพระคุณเจ้าเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถและเชี่ยวชาญในเรื่องดังกล่าว ดังนั้น จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากพระคุณเจ้าขอโอกาสให้นางสาวพัชรี ลิธิฐฎา นิสิตคณะวัฒนธรรมศาสตร์ ได้เข้าพบเพื่อสัมภาษณ์เป็นข้อมูลประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ทั้งนี้ นิสิตจักได้มาติดต่อกับพระคุณเจ้าด้วยตนเองต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอนมัสการมาด้วยความเคารพ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ทรงคุณ จันทจร)

คณบดีคณะวัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะวัฒนธรรมศาสตร์

โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๔๓๗๔-๒๘๒๗

ที่ ศธ ๐๕๓๐.๔๑/ว๒๖๓

คณะวัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ตำบลตลาด อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม ๔๔๐๐๐

๑๖ มกราคม ๒๕๕๕

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นิสิตเก็บข้อมูลภาคสนาม
เรียน

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. โครงการวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ชุด
๒. แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วยนางสาวพัชรี ลิธิฐฎา นิสิตระดับปริญญาเอก คณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ โดยมี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทรงคุณ จันทจร เป็นประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และ ดร.พระครูวินัยธร มานพ ปาละพันธ์ เป็นกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ในการนี้ คณะวัฒนธรรมศาสตร์พิจารณาแล้วเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถและเชี่ยวชาญในเรื่องดังกล่าว ดังนั้น จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์ให้นางสาวพัชรี ลิธิฐฎา นิสิตคณะวัฒนธรรมศาสตร์ ได้เข้าพบเพื่อสัมภาษณ์เป็นข้อมูลประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ทั้งนี้ นิสิตจักได้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเองต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอนมัสการมาด้วยความเคารพ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ทรงคุณ จันทจร)

คณบดีคณะวัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะวัฒนธรรมศาสตร์

โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๔๓๗๔-๒๘๒๗

ที่ ศธ ๐๕๓๐.๔๑/ว๐๔๗

คณะวัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ตำบลตลาด อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม ๔๔๐๐๐

๑๖ มกราคม ๒๕๕๕

เรื่อง ขอเรียนเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาเครื่องมือวิจัย
เรียน

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. โครงการวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ชุด
๒. แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๓ ชุด

ด้วยนางสาวพัชรี ลิธิฐฎา นิสิตระดับปริญญาเอก คณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ โดยมี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทรงคุณ จันทจร เป็นประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และ ดร.พระครูวินัยธร มานพ ปาละพันธ์ เป็นกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ในการนี้ คณะวัฒนธรรมศาสตร์พิจารณาแล้วเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถและเชี่ยวชาญในเรื่องดังกล่าว ดังนั้น จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านเพื่อเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการตรวจสอบเครื่องมือสำหรับเก็บรวบรวมข้อมูลในการทำวิทยานิพนธ์ของนางสาวพัชรี ลิธิฐฎา นิสิตคณะวัฒนธรรมศาสตร์

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอณัติการมาด้วยความเคารพ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ทรงคุณ จันทจร)

คณบดีคณะวัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะวัฒนธรรมศาสตร์

โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๔๓๗๔-๒๘๒๗

ที่ ศธ ๐๕๓๐.๔๑/ว๐

คณะวัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ตำบลตลาด อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม ๔๔๐๐๐

๑๖ มกราคม ๒๕๕๕

เรื่อง ขอเชิญร่วมสนทนากลุ่ม

เรียน

สิ่งที่ส่งมาด้วย กำหนดการสนทนากลุ่ม จำนวน ๑ ชุด

ด้วยนางสาวพัชรี ลิธิฐฎา นิสิตระดับปริญญาเอก คณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์

ในการนี้ คณะวัฒนธรรมศาสตร์ พิจารณาแล้วเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความรู้และความสามารถในเรื่องดังกล่าวข้างต้น ดังนั้น จึงใคร่ขอเชิญท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิร่วมสนทนากลุ่มในครั้งนี้ เพื่อนำไปประกอบการทำวิทยานิพนธ์ให้สมบูรณ์ต่อไป โดยการสนทนากลุ่มครั้งนี้มีกำหนดจัดขึ้นในวันที่ ๑๘ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๕ เวลา ๑๓.๐๐น - ๑๕.๐๐ น. ณ หอสมุด ว.ผ.ต. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ทางคณะวัฒนธรรมศาสตร์ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี จึงใคร่ขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอนมัสการมาด้วยความเคารพ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ทรงคุณ จันทจร)
คณบดีคณะวัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะวัฒนธรรมศาสตร์

โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๔๓๗๔-๒๘๒๗

ที่ ศธ ๐๕๓๐.๔๑/ว๐

คณะวัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ตำบลตลาด อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม ๔๔๐๐๐

๑๖ มกราคม ๒๕๕๕

เรื่อง ขอเชิญประชุมปฏิบัติการ

เรียน

สิ่งที่ส่งมาด้วย กำหนดการประชุมปฏิบัติการ จำนวน ๑ ชุด

ด้วยนางสาวพัชรี ลิธิฐฎา นิสิตระดับปริญญาเอก คณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์

ในการนี้ คณะวัฒนธรรมศาสตร์ พิจารณาแล้วเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความรู้และความสามารถในเรื่องดังกล่าวข้างต้น ดังนั้น จึงใคร่ขอเชิญท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิร่วมประชุมปฏิบัติการในครั้งนี้ เพื่อนำไปประกอบการทำวิทยานิพนธ์ให้สมบูรณ์ต่อไป โดยการประชุมปฏิบัติการครั้งนี้มีกำหนดจัดขึ้นในวันที่ ๒๕ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๕ เวลา ๑๓.๐๐น - ๑๖.๐๐ น. ณ ห้องประชุมยลนที โรงเรียนสตรีวัดระฆัง

ทางคณะวัฒนธรรมศาสตร์ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี จึงใคร่ขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอนมัสการมาด้วยความเคารพ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ทรงคุณ จันทจร)
คณบดีคณะวัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะวัฒนธรรมศาสตร์

โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๔๓๗๔-๒๘๒๗

ที่ ศธ ๐๕๓๐.๔๑/

คณะวัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ตำบลตลาด อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม ๔๔๐๐๐

๑๖ มกราคม ๒๕๕๕

เรื่อง ขออนุญาตใช้ห้องประชุม

นมัสการ พระธรรมปัญญาบดี เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน
สิ่งที่ส่งมาด้วย โครงการสนทนากลุ่ม จำนวน ๑ ชุด

ด้วยนางสาวพัชรี ลิธิฐฎา นิสิตระดับปริญญาเอก คณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม กำลังดำเนินการจัดทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ โดยมี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทรงคุณ จันทจร เป็นประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และ ดร.พระครูวินัยธร มานพ ปาละพันธ์ เป็นกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ในการนี้ คณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคามพิจารณาแล้วเห็นว่าห้องประชุม หอสมุดสมเด็จพระว.ม.ต. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีความเหมาะสมในการดำเนินการดังกล่าว จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากพระคุณเจ้า ขออนุญาตใช้ห้องประชุม ในวันเสาร์ที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕ เวลา ๑๓.๐๐ น. - ๑๖.๐๐ น. ทั้งนี้ นิสิตจักได้มาติดต่อกับพระคุณเจ้าด้วยตนเองต่อไป

ทางคณะวัฒนธรรมศาสตร์ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี
จึงใคร่ขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอนมัสการมาด้วยความเคารพ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ทรงคุณ จันทจร)
คณบดีคณะวัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะวัฒนธรรมศาสตร์
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๔๓๗๔-๒๘๒๗

ที่ ศธ ๐๕๓๐.๔๑/๒๕๕๕

คณะวัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ตำบลตลาด อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม ๕๔๐๐๐

๑๖ มกราคม ๒๕๕๕

เรื่อง ขออนุญาตใช้ห้องประชุม
เรียน ผู้อำนวยการโรงเรียนสตรีวัดระฆัง
สิ่งที่ส่งมาด้วย โครงการประชุมปฏิบัติการ จำนวน ๑ ชุด

ด้วยนางสาวพัชรี ลิธิฐฎา นิสิตระดับปริญญาเอก คณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม กำลังดำเนินการจัดทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ โดยมี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทรงคุณ จันทจร เป็นประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และ ดร.พระครูวินัยธร มานพ ปาละพันธ์ เป็นกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ในการนี้ คณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคามพิจารณาแล้วเห็นว่าห้องประชุมยลนที โรงเรียนสตรีวัดระฆัง มีความเหมาะสมในการดำเนินการดังกล่าว จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่าน ขออนุญาตใช้ห้องประชุมประชุมปฏิบัติการ ในวันเสาร์ที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕ เวลา ๑๓.๐๐ น. - ๑๖.๐๐ น. ทั้งนี้ นิสิตจักได้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเองต่อไป

ทางคณะวัฒนธรรมศาสตร์ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี
จึงใคร่ขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความเคารพ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ทรงคุณ จันทจร)
คณบดีคณะวัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะวัฒนธรรมศาสตร์
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๔๓๗๔-๒๘๒๗

ภาคผนวก ค
เครื่องมือวิจัย

แบบสำรวจงานวิจัย

เรื่อง

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล

1. ข้อมูลพื้นฐาน

1.1 ชื่อแหล่งท่องเที่ยว.....

1.2 ที่ตั้งแหล่งท่องเที่ยว.....

1.3 ขนาดพื้นที่.....

1.4 ระยะทาง.....

1.5 ตั้งอยู่บน.....

ระหว่าง กับ.....

1.6 ประวัติความเป็นมา.....

.....

1.7 สภาพปัจจุบัน

‘9 สิ่งมหัศจรรย์วัดโพธิ์’

.....

สถาปัตยกรรมสำคัญของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

.....

1.8 ปัญหาที่พบ

ด้านการดึงดูดใจนักท่องเที่ยว.....

ด้านการรองรับนักท่องเที่ยว.....

ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว.....

ด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว.....

.....

.....

2. ศักยภาพของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

2.1 ลักษณะเด่นด้านการดึงดูดใจนักท่องเที่ยว

.....

.....

2.2 ความน่าสนใจด้านการรองรับการท่องเที่ยว

.....

.....

2.3 ด้านบริหารจัดการการท่องเที่ยว

.....

.....

2.4 ด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

.....

3. การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว

3.1 ประเภทถนนที่เข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว

.....

3.2 ประเภทพาหนะที่เข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว

.....

3.3 ฤดูกาลที่เหมาะสมสำหรับท่องเที่ยว

.....

3.4 ช่วงเดือนที่เหมาะสมสำหรับท่องเที่ยว ช่วงเดือน จนถึง

3.5 ข้อสังเกตอื่น ๆ

.....

ผู้บันทึกการสำรวจ.....
 วันที่เดือน.....พ.ศ.....

แบบสังเกตงานวิจัย

เรื่อง

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล

ตอนที่ 1 : สังเกตเกี่ยวกับ สภาพปัจจุบัน และสภาพปัญหา ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

1. สภาพปัจจุบัน

.....

.....

.....

สรุปประเด็นสำคัญ

.....

.....

1.1 '9 สิ่งมหัศจรรย์ของวัดโพธิ์'

.....

.....

สรุปประเด็นสำคัญ

.....

.....

1.2 สถาปัตยกรรมวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

.....

.....

สรุปประเด็นสำคัญ

.....

.....

2. สภาพปัญหา

ด้านการดึงดูดใจนักท่องเที่ยว

.....

.....

ด้านการรองรับนักท่องเที่ยว

.....

.....

ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยวท่องเที่ยว

.....

.....

ด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

.....

.....

สรุปประเด็นสำคัญ

.....

ตอนที่ 2 : ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม 4 ด้าน

1. ด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว

.....

สรุปประเด็นสำคัญ

.....

2. ด้านการรองรับการท่องเที่ยว

.....

สรุปประเด็นสำคัญ

.....

3. ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว

.....

สรุปประเด็นสำคัญ

.....

4. ด้านการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

.....

สรุปประเด็นสำคัญ

.....

.

ลงชื่อ ผู้สังเกต

(.....)

วันที่ เดือน พ.ศ. 255.....

แบบสัมภาษณ์งานวิจัย

เรื่อง

“วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล”

*** **

ตอนที่ 1 : ข้อมูลพื้นฐาน

ชื่อ-สกุล ผู้ให้สัมภาษณ์ (นาย,นาง,นางสาว)..... อายุ.....ปี
 สถานที่สัมภาษณ์.....วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....
 ที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....ตรอก/ซอย.....ถนน.....
 แขวง/ตำบล.....เขต/อำเภอ..... จังหวัด.....โทรศัพท์.....
 การศึกษา.....อาชีพ.....ตำแหน่ง.....

- () ผู้รู้ (Key Informants)
 () ผู้ปฏิบัติ (Casual Informants)
 () บุคคลทั่วไป (General Informants)

ตอนที่ 2 : ความเป็นมา สภาพปัจจุบัน และปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

1. ความเป็นมาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

.....

2. สภาพปัจจุบันของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

2.1 ‘9 สิ่งมหัศจรรย์ของวัดโพธิ์’

.....

2.2 สถาปัตยกรรมสำคัญของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

.....

3. ปัญหาของการท่องเที่ยว

ด้านการดึงดูดใจนักท่องเที่ยว

.....

ด้านการรองรับนักท่องเที่ยว

.....

ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยวท่องเที่ยว

.....

ด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

.....

สรุปประเด็นสำคัญ

.....

ตอนที่ 3 : ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม 4 ด้าน

1. ด้านการดึงดูดใจให้มาท่องเที่ยว

.....

2. ด้านการรองรับการท่องเที่ยว

.....

3. ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว

.....

4. ด้านการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

.....

ตอนที่ 4 : การนำเสนอรูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

1. รูปแบบด้านการดึงดูดใจให้มาท่องเที่ยว

.....

2. รูปแบบด้านการรองรับการท่องเที่ยว

.....

3. รูปแบบด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว

.....

.....

.....

.....

4. รูปแบบด้านการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

.....

.....

.....

.....

ลงชื่อ.....ผู้ให้สัมภาษณ์

ลงชื่อ.....ผู้สัมภาษณ์

สัมภาษณ์ ณ

วันที่.....เดือน.....พ.ศ. 255.....

แบบสัมภาษณ์งานวิจัย (แบบไม่มีโครงสร้าง)

เรื่อง

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล
(แนวคำถามสำหรับกลุ่มนักท่องเที่ยวชาวไทย)

คำชี้แจง (สำหรับการขอสัมภาษณ์)

1. การศึกษานี้เป็นการศึกษาทางวิชาการ ไม่มีผลกระทบต่อผู้ให้ข้อมูลแต่อย่างใด แต่จะเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมในอนาคต จึงขอให้ท่านกรุณาตอบแบบสอบถามตามความคิดเห็นของท่าน เพื่อประโยชน์ต่อการนำข้อมูลไปใช้ในการพัฒนาการท่องเที่ยวของวัดพระเชตุพนต่อไป

2. แบบสอบถามชุดนี้แบ่งออกเป็น 3 ตอน ประกอบด้วย

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับความต้องการของนักท่องเที่ยวและแบบแผนการท่องเที่ยว

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้สัมภาษณ์

1. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์.....สถานภาพ.....
2. เพศ..... อาชีพ.....อายุ.....ปี
3. รายได้/เดือนการศึกษาสูงสุด.....
4. อยู่บ้านเลขที่.....ตำบล อำเภอ.....
จังหวัด รหัสไปรษณีย์

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับความต้องการของนักท่องเที่ยวและแบบแผนการท่องเที่ยว

1. จุดเด่นของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามคืออะไร
 - 1.1.....
 - 1.2.....
 - 1.3.....
2. จุดเด่นของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในการเป็นแหล่งท่องเที่ยว มีความเป็นมาอย่างไร
 - 2.1.....
 - 2.2.....
 - 2.3.....
3. ท่านมาเที่ยววัดพระเชตุพนบ่อยหรือไม่
.....
4. ท่านได้รับบริการดีหรือไม่
.....
5. ท่านใช้เวลานานเท่าใดในการเที่ยวชมวัดนี้
.....
6. ท่านไปเที่ยวชมสถานที่ใดบ้าง
.....

7. ท่านเสียค่าใช้จ่ายในการเที่ยวชมเท่าใด

.....

8. ท่านต้องการรู้เรื่องราวความเป็นมาของวัดหรือไม่

.....

9. กิจกรรมใดที่ท่านชอบในช่วงที่ไปชมวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

.....

10. แหล่งท่องเที่ยววัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามที่ท่านชอบมากที่สุด
ชื่อแหล่งท่องเที่ยว

.....

เอกลักษณ์หรือลักษณะเด่น

.....

ความน่าสนใจ

.....

กิจกรรมต่าง ๆ ในแหล่งท่องเที่ยว

.....

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

1. ท่านต้องการข้อมูลอะไรบ้าง ของแหล่งท่องเที่ยว

.....

2. ป้ายบอกทาง สื่อความหมาย เหมาะสม เข้าใจ เพียงพอหรือไม่

.....

3. สภาพการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีลักษณะอย่างไร

.....

4. การให้บริการร้านอาหาร / เครื่องดื่ม มีเพียงพอ และสะอาดหรือไม่

.....

5. การบริการห้องน้ำ / ห้องสุขา สะอาดและเพียงพอ หรือไม่

.....

6. การบริการน้ำดื่ม - น้ำใช้ เพียงพอและสะอาดหรือไม่

.....

7. ท่านมีความปลอดภัยในการมาท่องเที่ยว หรือไม่

.....

8. กิจกรรมของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในปัจจุบันเป็นอย่างไร

.....

9. ท่านต้องการกิจกรรมเพิ่มเติมหรือไม่

.....

10. รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามมีลักษณะอย่างไร

.....

11. ท่านมีข้อเสนอแนะด้านศักยภาพเพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างไร

.....

12. ท่านอยากให้วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามมีการพัฒนา หรือจัดการอย่างเร่งด่วนในเรื่องใด

.....

ขอขอบพระคุณในความร่วมมือ

Questionnaire (Non-structured Interview)

Title: Wat Phra Chetuphon Vimolmangklaram: Potential Development of Cultural
Tourism towards Internationalization
Visitor survey (For tourists)

Instruction

1. The information you provide will be used absolutely for academic purpose in the future. Please feel free to answer all questions based on your opinions for further development.

2. The questionnaire consists of 3 parts:

Part 1 Personal data

Part 2 Information about the important places of Wat Phra Chetuphon
Vimolmangklaram (Wat Pho)

Part 3 Information about the potential of cultural tourism towards
internationalization

Part 1 Personal data

1. Name Marital Status
2. Gender/ Sex.....Occupation.....Age.....
3. Monthly income Highest education level.....
4. Resident Address
- City.....Country..... Postal code.....

Part 2 Information about the important places of Wat Phra Chetuphon
Vimolmangklaram (Wat Pho)

1. What is the highlight of Wat Pho?

- 1.....
- 2.....
- 3.....

2. How about is that highlight?

- 1.....
- 2.....
- 3.....

3. How often do you visit Wat Pho?

.....

4. Do you get any good service at Wat Pho?

.....

5. How long do you spend your time at Wat Pho?

.....

6. Which places have you visited during your trip?

.....

7. How much money did you spend during your visit to Wat Pho? (bath)

.....

8. How about is Wat Pho in general?

.....

9. What was your favorite activity during your visit?

.....

10. What was your most favorite tourist attraction at Wat Pho?

Name of the tourist attraction:

.....

The unique features:

.....

Attractiveness

.....

Activities of tourist attraction

.....

Part 3 Information about the potential of cultural tourism towards internationalization

1. What information of this tourist attraction do you need?

.....

2. Are there enough interpretive and appropriate signs?

.....

3. How is the way to the tourist attraction of Wat Pho?

.....

4. Are there enough clean restaurants for food/beverages?

.....

5. Are there enough clean bathrooms/toilets?

.....

6. Is there enough clean water to consume?

.....

7. Do you think you are safe during your trip?

.....

8. What is the activity of Wat Pho at present?

.....

9. What activities do you want more?

.....

10. What is the style or characteristic of the cultural tourism management of Wat Pho?
.....

11. What are your suggestions for the potential cultural tourism?
.....

12. What is the urgent matter you want to develop or manage?
.....
.....

Thank you for your cooperation

แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม
เรื่อง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล

1. วัน เวลา สถานที่ในการสนทนากลุ่ม วันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2555 ณ หอสมุดสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
2. ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม
 - ผู้ดำเนินการสนทนากลุ่ม ดร.พรเพ็ญ ต้นประเสริฐ
 - ผู้บันทึกการสนทนากลุ่ม อาจารย์พัชรี ลิณีฐฎา
 - อาจารย์กฤษณา บุญเลี้ยง
 - พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
 - พระครูวินัยธรรมอัฐพร เลขานุการเจ้าคณะกลาง
 - พระมหาประเชิญ ปญญวุโธ กรรมการบริหารวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
 - พระมหาอุดม ปญญาโณ เลขานุการคณะกรรมการฝ่ายบุคคล
 - รองผู้อำนวยการฝ่ายธุรการโรงเรียนบาลีสหศึกษา
 - พระครูสังฆรักษ์เพชรกำแพง ผู้ช่วยเลขานุการเจ้าคณะเหนือ
 - คุณกิ่งแก้ว วานิชกุล ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดพระเชตุพน
 - คุณปริดา ตั้งตรงจิตร ผู้อำนวยการโรงเรียนนวดแผนโบราณวัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์) เจ้าของห้างขายยาตราใบโพธิ์
 - คุณผุสดี ตั้งตรงจิตร ผู้จัดการโรงเรียนนวดแผนโบราณ วัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์)
 - คุณเกรียงไกร โอสถพันธ์สกุล ประธานชุมชนท่าเตียน
 - คุณมนตรี ศิลสุภคต ศิษย์เก่าวัดโพธิ์ ชมรมข้าวกันบาตร
 - กรรมการบริหารวัดฝ่ายเหรียญกษาปณ์
 - คุณสุรินทร์ ใจบุญ ศิษย์เก่าวัดโพธิ์ ชมรมข้าวกันบาตร
 - กรรมการบริหารวัดฝ่ายบุคคล
 - อดีตเลขานุการเจ้าคณะภาค 4
 - คุณสามารถ กุญแจทอง ศิษย์วัดโพธิ์ อดีตพระมหาเปรียญ
3. ผู้ทรงคุณวุฒิ ดร.วิศนี ศิลตระกูลอาจารย์คณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- ดร.อัญชลี จันทาโก อาจารย์คณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
4. ประเด็นในการสนทนากลุ่ม
 - 4.1 ความพร้อมหรือขีดความสามารถในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม 4 ด้าน คือ ด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว ด้านการรองรับการท่องเที่ยว ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว และด้านการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว
 - 4.2 รูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามที่เหมาะสม และสอดคล้องกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน

5. วัสดุอุปกรณ์ในการสนทนากลุ่ม

5.1 ถ่ายภาพ/บันทึกวีดิทัศน์.....

.....

5.2 จัดบันทึก/ใช้แถบบันทึกเสียง.....

.....

6. ข้อเสนอของประเด็นในการสนทนากลุ่ม.....

.....

7. อื่น ๆ

8. งบประมาณในการดำเนินการ

10,000.- บาท

9. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

9.1 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยมีความเที่ยงตรงในการเก็บรวบรวมข้อมูล

9.2 ผลสรุปของการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัด

พระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีรูปแบบที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน

10. ผู้รับผิดชอบโครงการ

นางสาวพัชรี ลิธิษฐา นิสิตระดับปริญญาเอก คณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย

มหาสารคาม

ภาคผนวก ง
โครงการประชุมเชิงปฏิบัติการ

โครงการประชุมเชิงปฏิบัติการ
เรื่อง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม : การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล
วันเสาร์ที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2555 เวลา 13.00 น. -16.00 น.
ณ ห้องประชุมยลนที โรงเรียนสตรีวัดระฆัง

1. หลักการและเหตุผล

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร เป็นวัดที่จัดอยู่ในอันดับหมายเลข 1 ตามทำเนียบพระอารามหลวง ได้รับการสถาปนาขึ้นพร้อมกับการสถาปนาพระบรมมหาราชวังในสมัยรัชกาลที่ 1 และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการรวบรวมเลือกสรรองค์ความรู้ และจารึกด้วยฝีมือช่างต่าง ๆ ของไทยลงในแผ่นศิลาติดไว้ตามผนังและอาคารรอบบริเวณ ทำให้วัดพระเชตุพนได้รับยกย่องเป็นมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกของประเทศไทย เพราะเป็นศาสนสถานที่ยังคงคุณค่าทั้งทางด้านพุทธศิลป์ วิจิตรศิลป์ สถาปัตยกรรม และเป็นแหล่งรวมของภูมิปัญญาและศาสตร์ต่าง ๆ ที่สั่งสมถ่ายทอดสืบต่อกันมาจนกลายเป็นแหล่งรวมขององค์ความรู้และแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญทางวัฒนธรรม และในปี พ.ศ. 2554 ที่ผ่านมา องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ประกาศขึ้นทะเบียนจารึกวัดโพธิ์ 1,440 ชิ้น เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกในทะเบียนนานาชาติ กอปรกับประเทศไทยจะเข้าร่วมประชาคมอาเซียนใน พ.ศ. 2558 คนไทยจึงต้องมีความเป็นตนเองที่มั่นคงแข็งแรง เพื่อความมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับสมาชิกประเทศอื่น ๆ ในประชาคมอาเซียน หากคนไทยทุกคนร่วมกันรักษาเกียรติภูมิและศักดิ์ศรีของประเทศในฐานะเป็นชนชาติที่มีศิลปะและวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าระดับโลก โดยการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมไปพร้อม ๆ กับการก้าวเข้าสู่ความเป็นสากลในการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนั้น บทบาทของบุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการบริหารวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ควรจะดำเนินการในรูปแบบใดจึงจะเหมาะสมกับสถานะความเป็นสากลของการท่องเที่ยวยุคปัจจุบัน ทั้งยังเป็นการเตรียมรับการเข้าเป็นสมาชิกของประชาคมอาเซียนในอนาคตอันใกล้นี้ได้ด้วย

2. วัตถุประสงค์

1. เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับความเป็นมา สภาพปัจจุบัน ปัญหาและศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
2. เพื่อให้ได้รูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

3. เป้าหมาย

ผู้เข้าร่วมประชุมปฏิบัติการประกอบด้วย ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้บริหารจัดการวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม นักวิชาการ นักท่องเที่ยวและบุคคลทั่วไปที่สนใจ จำนวน 30 รูป/คน

4. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ผู้เข้าร่วมประชุมปฏิบัติการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
2. ผลสรุปของการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนฯ ได้รูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

5. สถานที่จัดประชุมปฏิบัติการ จำนวนผู้เข้าประชุมปฏิบัติการ และระยะเวลาการประชุมปฏิบัติการ

สถานที่จัดประชุมฯ : ห้องประชุมยลนที โรงเรียนสตรีวัดระฆัง

จำนวนผู้เข้าประชุมฯ : 30 รูป/คน

ระยะเวลาประชุม : วันเสาร์ที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2555

เวลา 13.00 น. – 16.00 น.

6. ผู้รับผิดชอบโครงการ

นางสาวพัชรี ลิธิฐฎา นิสิตระดับปริญญาเอก คณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม โทรศัพท์ 08 - 9551 - 6062 โทรสาร 0 - 2433 - 6537

7. กำหนดการประชุมปฏิบัติการ

วันเสาร์ที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2555

11.30 – 13.00 น. - ลงทะเบียน และรับประทานอาหารกลางวันร่วมกัน

13.00 – 13.15 น. - ผู้วิจัยกล่าวรายงาน

ดร.มาริสา โกเศยะโยธิน ประธานการประชุมกล่าวเปิดประชุม

13.15 – 13.45 น. - บรรยายพิเศษโดย ดร.พระครูวินัยธร มานพ ปาละพันธ์

13.45 – 14.00 น. - ผลการสนทนากลุ่มย่อย (FOCUS GROUP) เรื่องศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนฯ

14.00 – 15.00 น. - เข้ากลุ่มแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนฯ

15.00 – 15.50 น. - นำเสนอผลรูปแบบการพัฒนาศักยภาพฯ สู่สากล

15.50 - 16.00 น. - ปิดประชุม

หมายเหตุ บริการเครื่องดื่มและอาหารว่างระหว่างการประชุม

8. งบประมาณ

1. ค่าสถานที่และวิทยากร	6,000	บาท
2. ค่าอาหารกลางวันและอาหารว่าง 40 คน x 250 บาท	10,000	บาท
3. ค่าป้ายนิทรรศการ 15 ป้าย x 1,500 บาท	22,500	บาท
4. ค่าป้ายประกาศบนเวที 1 ป้าย	500	บาท
5. ค่าเอกสาร 110 บาท x 30 ชุด	3,100	บาท
6. ค่าพาหนะผู้ช่วยผู้วิจัย 1 รูป	1,000	บาท
7. ค่าเบี้ยเลี้ยงพนักงาน 300 บาท x 3 คน	900	บาท
รวม	44,000	บาท

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ	นางสาวพัชรี ลิธิฐฎา
วันเกิด	วันที่ 17 เดือน มีนาคม พ.ศ. 2495
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ 622 ซอยจรัญสนิทวงศ์ 79 ถนนจรัญสนิทวงศ์ แขวงบางพลัด เขตบางพลัด กรุงเทพมหานคร 10700
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	ครู
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนสตรีวัดระฆัง ถนนอรุณอมรินทร์ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร 10700
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2508	มัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนวัดบวรเม่งคล แขวงบางยี่ขัน เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร 10700
พ.ศ. 2511	ประกาศนียบัตรวิชาการศึกษา (ป.กศ.) โรงเรียนฝึกหัดครูธนบุรี
พ.ศ. 2513	ประกาศนียบัตรวิชาการศึกษาชั้นสูง (ป.กศ. ชั้นสูง) วิทยาลัยครูสวนสุนันทา
พ.ศ. 2515	ปริญญาการศึกษาบัณฑิต (กศ.บ.) สาขามัธยมศึกษา (ภาษาไทย - ประวัติศาสตร์) วิทยาลัยวิชาการศึกษาพระนคร
พ.ศ. 2532	ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาการสอนภาษาไทย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
พ.ศ. 2550	ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต (ค.ม.) สาขาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
พ.ศ. 2555	ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม